doğan avcıoğlu

millî kurtuluş tarihi

1838'DEN 1995'E

DOĞAN AVCIOĞLU

MİLLÎ KURTULUŞ TARİHİ

1838'den 1995'e

DÖRDÜNCÜ KİTAP

(Üçüncü Baskı)

TEKİN YAYINEVİ

Kapak :
SAİD MADEN

YAYLACIK MATBAASI
İSTANBUL — 1978

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEVRİM SAVAŞI

I — Tutucu Güçlerle Devrimcilik

II — Millî İktisat Denemesi : Cumhuriyet Zenginleri

III — Altyapı Devrimlerine Yöneliş

IV — Atatürkçü Dış Politika

I — TUTUCU GÜÇLERLE DEVRİMCİLİK

Asıl savaşımız, bundan sonra başlıyor.
ATATÜRK

Kurtuluş Savaşı kazanıldığında Kemalistler, Millet Meclisi'nde azınlıktadır. Mustafa Kemal'e rağmen seçilen Başbakan Rauf Orbay, çoğunluktaki tutucu muhalefetin dolaylı lideridir. Yunanın denize dökülmesi Başkomutanın prestijini büyük ölçüde artırır, ama Gâzi, Saltanat'ı ve Hilâfet'i kaldırıp Cumhuriyet'i ilân edecek güçte dahi değildir*. Tahtının korunmasını İngilizlerden

* Atatürk'ün daha önce, Orbay - Cebesoy - Bele üçlüsüyle Büyük Taarruz'dan önce yaptığı toplantıda, Başkomutanlık yetkisinin uzatılmasını sağlamak için onlara ödünler verdiğini belirtmiştik. Nitekim, bunun sonucu, Atatürk, Meclis kürsüsünde «Hilâfet ve Saltanat'ı kurtaracağını» ve «zaferden sonra köşesine çekileceğini» söylemiştir. Atatürk, o toplantıda Orbay'ın şöyle konuştuğunu Nutuk'ta açıklar: «Ben Padişaha ve Halifelik makamına gönül ve duygu bakımından bağlıyım. Çünkü benim babam, Padişahın ekmeğiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ileri gelen adamları sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o ekmekten vardır. Ben iyilik bilmez değilim ve olamam. Padişah'a bağlı kalmak borcumdur. Halife'ye bağlılığım ise, görgümün gereğidir. Bunlardan başka, genel görüşlerim de vardır. Bizde kamunun birliğini korumak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemiyeceği kertede yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağlayabilir. O da Padişahlık ve Halifeliktir. Bu makamı kaldırmak, onun yerine başka nitelikte bir makam koymaya çalışmak, yıkıma yol açar ve büyük acı doğurur, bu hiç uygun bir iş olmaz». Refet Bele, bu görüşe aynen katılır. Cebesoy, görüş bildirmez. Orbay, bu sözleri Atatürk'ün Meclis'te belirtmesini istediğini belli eder. Atatürk, söz verir, hatta söyleyeceklerini kurşunkalemiyle bir kâğıt parçasına yazıp

bekleyen, tahtı için iç isyanlarla bütün Anadolu'yu ateşe vermeye kalkışan Sultan Vahdettin, Millet Meclisi'nin tümüyle nefretini kazanmıştır, fakat Saltanat ve Hilâfet kurumlarına bağlılık, Meclis'te güçlüdür. Bunu bildiği için, Istanbul'daki Tevfik Paşa Hükûmeti, hâlâ Anadolu Zaferi'nin kendileri hesabına kazanıldığına inanır ve «Sadrâzam» sanıyla, «Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne» değil de, «Ankara Büyük Millet Meclisi'ne» başvurur, «bütün İslâm Dünyası'nı ilgilendiren niteliği» nedeniyle Barış Konferansı'na Bâbıâli ile birlikte gidilmesini önerir. İtilâf Devletleri de 28 Ekim 1922'de, Barış Konferansı'na her iki hükûmeti çağırırlar. Bu, Millî Misak'ı ve Millet Meclisi Hükûmeti'nin varlığını tehlikeye atıp Zafer'i Istanbul'a hediye etmek ve Istanbul'un oyununa gelmek demektir. Esasen ortada bir Anayasa ve bu Anayasaya göre çalışan bir Millet Meclisi ve Hükûmeti vardır. 16 Mart 1920'de Istanbul işgal edilip Istanbul Meclisi dağıldıktan sonra, Ankara'daki Türkiye Büyük Mlilet Meclisi, ülkenin geleceğine egemen olmuştur. Yâni Saltanat, edimsel olarak 23 Nisan 1920'de kalkmıştır. Sorun, bir oldu-bittinin ilânından ibarettir. Ne var ki, bu oldu-bittinin ilânı dahi, kolay değildir. Mustafa Kemal, «Osmanlı Hânedanı Halife sanıyla yine devletin başında kalacakmış» kanısını uyandırarak ve Meclis'in egemenliği Bâbıâli ile paylaşmaktaki isteksizliğinden ve Barış Konferansı'na tek hükûmetle gitmenin gerekliliğinden yararlanarak, Hilâfet ve Saltanat'ın biribirinden ayrılmasını sağlar. Bu konuda önce-

---

onların onayını alır. Olay, Rauf Bey'in başarısı diye, Meclis'te muhaliflerin bayram yapmasına yol açar (Söylev, Cilt II, s. 500-501). Fakat Rauf Orbay, birkaç ay sonra saltanat'ın kaldırılmasını, Atatürk'ün isteğiyle Meclis'te savunur! Bunda, Halife'nin nasıl olsa devletin başında kalacağı inancı rol oynasa gerektir. Lozan Barış Konferansı'nda Istanbul'un temsilini önleme yolunda çıkan ivedi durumda, Orbay, Hilâfet'e güvenerek, Bâbıâli'nin yolunu kesmek ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin «tek hükûmet» olduğunu ilân edebilmek için buna rıza göstermiştir.

den Rauf Orbay, Kâzım Karabekir, Ali Fuad Cebesoy ve Rıza Nur gibi muhalefet çevrelerinde etkin kişilerin desteğini elde eder. Saltanat'ın kaldırılmasını isteyen önerge, Gâzi'nin de imzasıyla Rıza Nur ve 82 arkadaşı tarafından verilir. Atatürk, Bâbıâli'nin Millet Meclisi'ni küçümseyen telgraflarını okuyarak, milletvekillerini Bâbıâli'ye karşı coşturur. Muhalif liderlerden Hüseyin Avni (Ulaş) dahi, «İslâm Dünyası'nın kalbi, Bâbıâli'ye değil Ankara'ya bağlıdır» diye konuşur. Rauf Orbay, «İslâm Dünyası da İslâmın gerçek koruyucularının Türk Milleti, Türk halkı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu birçok kez anlamıştır» der.

«YAŞASIN MİLLÎ SALTANAT!»

Barış Konferansı'nda Bâbıâli'ye yer bulunmadığı konusunda Meclis'te oybirliği vardır. Önemli bir çoğunluk bu yolda, Halifelik Osmanlı Hânedanı'nda kalmak koşuluyla, Padişahlığın kaldırılmasını göze alabilecektir. Fakat Rıza Nur ve 82 arkadaşının önergesinde, Hilâfetin durumu belirtilmiş değildir. Bu nedenle, *Gâzi'nin de imzasını taşıyan önerge, Millet Meclisi'nde gerekli çoğunluğu sağlayamaz.* Önerge, 132 oy elde eder. Oysa toplantı yetersayısını sağlamak için 25 oya daha gerek vardır! Böylece 30 Ekim 1922 günü, Millet Meclisi'nde Saltanat ile Hilâfet'in ayrılması kararının alınması engellenmiş olur. Bir iki milletvekili, açıkça Padişahlığın kaldırılmasına karşı çıkar. Bunlardan biri, Sıvas Kongresi yapıldığı günlerde Sıvas'taki III. Kolordu'nun Komutanı olan Albay Çolak Selâhattin'dir. Öteki ise, cephelerde yiğitçe savaştıktan sonra İzmir'de Atatürk'ü öldürmeye kalkışan Ziya Hurşit'tir. Fakat Meclis çoğunluğu, egemenliğin Padişah'ta değil, millette, daha açık bir deyişle Millet Meclisi'nde olmasından yanadır. Yeter ki, Hilâfet, babadan oğula geçme koşuluyla Osmanlı'da kalsın. İkinci Grup, bu yolda önerge verir.

Görüşleri bağdaştırmak için, iki gün süreyle gruplar arasında pazarlıklar yapılır. Sonunda 82 imzalı önerge değiştirilerek, Hilâfet'in Osmanlı Hânedanı'na ait olduğu, Millet Meclisi Hükûmeti'nin yabancılar elinde tutsak bulunan Hilâfet'i kurtaracağı belirtilir. Gâzi, 1 Kasım günü Meclis'te «Hilâfet'in islâmda rolü» konusunda uzmanlaştığını kanıtlayan çok ayrıntılı ve bilimsel nitelikte sayılabilecek bir konuşma yapar. Önerge Anayasa, Adalet ve Dinişleri Komisyonunu biraraya getiren bir kurula yollanır. Kurulda Dinişleri Komisyonunun hoca üyeleri, «Halifelik, Padişahlıktan ayrılamaz» derler. Gâzi Paşa çok sert bir karşılık verir :

«Bu, bir oldu-bittidir. Söz konusu olan, millet egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun, gerçekleşmiş bir olayı, yasa ile saptamaktan başka birşey değildir. Bu, ne olursa olsun, yapılacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes sorunu doğal bulursa, sanırım ki uygun olur. Yoksa, yine gerçek, yöntemine göre saptanacaktır, ama belki bir takım kafalar kesilecektir.»

Bu sert uyarı olmasa da, karar, önemli bir çoğunlukla çıkacaktır, uyarı oybirliği sağlar. Üçlü Komisyon, kararında,

«Türkiye halkı, kişisel egemenliğe dayalı Istanbul'daki hükûmet biçimini 16 Mart 1920 tarihinden başlayarak, sonsuza dek tarihe göçmüş sayar»

diyerek, yıllarca önce gerçekleştirilmiş oldu-bittiyi onaylar.

Millet Meclisi'nde «Ben karşıyım» diyen bir sese aldırış edilmeden, kararın oybirliği ile alındığı ilân olunur. Karara göre, Büyük Millet Meclisi, Osmanlı Hânedanı'ndan bilim ve ahlâkça yetenekli olanı Halife seçecektir. Karar üzerine Istanbul Hükûmeti de «Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne» telgraf çekerek, yeni duruma uyduğunu belirtir. Istanbul'daki Jandarma Komutanı, Belediye Başkanı, Polis Müdürü, Merkez Komutanı, Adliye Kurulu, Belediye Meclisi üyeleri vb. Ankara'nın

buyruğuna girdiklerini Refet Bele'ye bildirirler. Ankara'nın Istanbul'daki temsilcisi Bele, böylece «Millî Saltanat» yönetiminin Istanbul'a yerleştiğini Ankara'ya duyurur. Halk, «Yaşasın Millî Saltanat» diye Istanbul sokaklarında gösteriler yapar...

BİR HALİFE ARANIYOR...

Istanbul'da sarayına kapalı kalan Hükûmetsiz, polissiz, jandarmasız, Merkez Komutansız Vahdettin, İngiltere'ye sığınmaktan başka yol bulamaz. 17 Kasım günü, daha usûlüne uygun biçimde Halifelikten uzaklaştırılmış değilken, Vahdettin'in bir İngiliz zırhlısıyla kaçtığı öğrenilir.

İngilizlerin Vahdettin'i Halife diye kullanmasından, İslâm dünyası'nın desteğiyle Padişahlık iddiasını sürdürmesinden Ankara'da kaygı duyulur. İtilâf Devletleri işgalindeki Istanbul'da da Refet Bele, Halifelik ve Padişahlık iddialarına dayanak teşkil edecek kutsal emanetlerin İngilizlerin eline geçmesini engellemeye çalışır ve bunu Ankara'ya bildirir :

«Kutsal emanetlerin İngilizler tarafından herhangibir biçimde alınması olasılığına karşı... emanetleri güvenli bir yere kaldırtacağım.»

Başkomutan Gâzi Mustafa Kemal imzasıyla, Atatürk, şu karşılığı verir :

«Emanetleri korumak önemlidir. İngilizler, emanetleri ancak silâh kullanarak ve kan dökerek almalıdırlar. Bu konuda gerekenlere, bu açıdan kesin buyruk verilmelidir. Yer değiştirmeye bizim yol açmamız uygun düşmez. Istanbul'da henüz İtilâf Devletleri kontrolü varken, yer değiştirme sırasında onların işe karışıp emanetleri ele geçirmeleri olanaksız değildir.»[1]

Atatürk, yalnız Vahdettin'in değil, Millet Meclisi'nce yeni seçilecek Halife'nin dahi Padişahlık dâvâsına kalkışmasından ve İngilizlere âlet olmasından kuşkuludur. Bu nedenle seçilecek Halife'den daha önce «Garanti belgesi» alınmasını, aynı yazısında Bele'den ister :

«Meclis'çe seçilecek Halife belli değildir. Ancak seçimin dağdağalı olması düşünülmektedir. Bu sorunda en çok önem vereceğimiz nokta, *Meclis'in seçeceği Halifenin dahi Padişahlık dâvâsına kalkması, bu işte İngiltere'ye ve öteki İtilâf Devletleri'ne dayanması olasılığıdır.* Bu nedenle, seçilecek kişiyle, daha önce görüşmek ve anlaşmak, hatta elinden bu konuda senet almak ihtiyatlı bir tutumdur. Ben sizin çok gizli biçimde ve kişisel olarak Abdülmecit Efendi'nin duygu ve eğilimlerini şimdiden anlayarak bizi aydınlatmanızı uygun buluyorum. Bu noktada anlaşmaya varılmadıkça, seçim ertelenir.»

O sırada daha Vahdettin, bir fetva ile usûlüne uygun biçimde Halifelikten indirilmiş değildir. Biçimsel olarak, hâlâ Halife sanını taşımaktadır. Refet Bele, önce bunun çözülmesini ister. Ona göre, Vahdettin'in «üç yıldır süren ihaneti nedeniyle Halifelik makamının boşalmış sayıldığı ilân edilebilir, ya da hilâfete ihanette bulunduğu ileri sürülebilir». Refet Bele, ikinci şıkkın İngilizlerin işine geleceğini yazar :

«İngilizler, Vahdettin'e Halife oyunu oynatmak isterlerse, bu ikinci şık, kendi hesaplarına belki daha uygun düşebilir. Fakat İngilizlerin dahi, Vahdettin ile İslâm Dünyası üzerine bir oyun oynamayı başaramıyacaklarını bildiklerini ve son durumun daha çok suç ortaklarını kurtarmak amacıyla yapılmış olduğunu sanmak istiyorum. Fransız Yüksek Komiseri General Pélé de bu fikirdedir.*[2]»

---

* Vahdettin, eski Şeyhülislâm Mustafa Sabri ve çevresi, kurdukları «Selâhiye Tarikatı» yoluyla, Şeyh Sait isyanının patlak vermesinde etkili olurlar. İsyan, Padişahı geri getirme amacını güder. Vahdettin'le aynı günlerde yurt dışına kaçan Şeyhülislâm Mustafa Sabri ve kendi adına Rıza Tevfik, Pire'de gazetecilere «Kemalistlerin bolşevik ajanları olduklarını, yurt dışında Şeyhülislâm ile birlikte dünya müslümanlarını örgütlendirerek Kemalistlerle savaşacaklarını» açıklarlar. Bununla birlikte, işbirlikçi Vahdettin, dünya müslümanlarından pek ilgi görmez. Yeni Halife vardır ve Istanbul'dadır. İngiliz zırhlısına binince, «İngiltere toprağına hoş geldiniz» diye karşılanan Vahdettin, çok geçmeden İngiltere'ye yük olur. Malta'da ağır-

Atatürk için ilk sorun, Vahdettin'in Halifelik'ten uzaklaştırılışına bir gerekçe bulmaktan çok, uygun bir Halife'nin bulunmasıdır. Bele, hemen Abdülmecit'e gider ve ondan «Hilâfet ve Saltanat hakkındaki Millet Meclisi kararını» kabul ettiğini bildiren bir belge alır. O gece Mustafa Kemal ve Başbakan Rauf Orbay, hiç uyumayarak, Abdülmecit işinin Meclis'te nasıl çözümleneceğini kararlaştırırlar. Atatürk, Abdülmecit'in Ankara'ya gelmesine karşıdır. Istanbul'da kalmasından yanadır. Gizli bir oturumda, herşeyden önce Halife'nin seçilmesini ister. Atatürk'e göre, bunu izleyen Meclis açık oturumunda, Dinişleri Bakanının fetvası okunup, Vahdettin Halifelikten düşürülebilir ve bu kez resmen Abdülmecit Halife seçilebilir. Ayrıca Meclis, içinden bir kurul seçerek Istanbul'a gönderir ve Halife'ye biat töreni orada yapılabilir.

GÂZİ : «HALİFE'NİN YERİ ANKARA OLAMAZ!»

Rauf Orbay, Halife'nin Istanbul'da kalışı ile Ankara'ya gelişi arasındaki büyük önemi kavrayamadığından, belki de kısa süre içinde barış imzalanır imzalanmaz Millet Meclisi'nin Istanbul'a gideceğini kesin say-

---

lanan Vahdettin'in giderlerini, Harp, Deniz ve Sömürge Bakanlıkları ödemez. Faturayı Dışişleri Bakanlığına çıkarırlar. Lord Curzon'un bakanlığı bir ödeme formülü bulmak isterse de, Maliye engeller. Parlamento, Vahdettin harcamalarını eleştirir. Vahdettin'i Hicaz Kralı (eski Mekke Şerifi) Hüseyin dâvet edince, İngiltere bunu bir yükten kurtulma sayar. Hüseyin, Vahdettin'in bir İngiliz savaş gemisiyle Cidde'ye yollanmasını isterse de, yolculuk, Portsaid'den itibaren kötü yolcu gemisinde yapılır. Cidde'de de Arap halkı, Osmanlı Halife ve Sultanı'na dinsel ve siyasal açıdan kayıtsız kalır. Vahdettin, Hicaz'ın havasına dayanamaz. Hayfa ya da Kıbrıs' gönderilmesini İngiltere'den ister. Vahdettin, sonunda San Remo'ya yerleştirilir. Giderleri de Fransız Bankası'ndaki hesabından karşılanır. (Bilâl N. Şimşir, Vahdettin'in kaçışı ve sonu, Cumhuriyet gazetesi, 28 ve 29 Kasım 1973). Fakat İngiltere'ce «istenmeyen kişi» durumuna düşen Vahdettin'in Şeyh Sait isyanında parmağı olduğu ileri sürülür.

dığından, Atatürk'ün planını kabullenir. Oysa 18 Kasım 1922 günü gizli oturumdaki bütün tartışma, Halife'nin Ankara'ya gelip gelmemesi üzerinde döner. Meclis'teki din adamlarının çoğu, Ankara'daki bir Halife'nin islâm topluluğunun başı olarak, Meclis Başkanı Mustafa Kemal'in yerini alabileceğini içgüdü ile hemen anlarlar. Bir süre sonra Cumhuriyet'in ilânını kötü karşılayacak olan, Hilâfet ve Saltanat'a bağlı Bakanlar Kurulu Başkanı Orbay'ın o anda konunun önemini farketmediğine hükmetmek gerekir. Nitekim gizli oturumda ilk konuşan Rauf Orbay, bâzı bakan arkadaşlarının da Halife'nin Anadolu'ya getirilmesinden yana olduklarını söylediği halde, çoğunluğun ve kendisinin bunu sakıncalı saydığını belirtir. Dinişleri Bakanı Vehbi Efendi de, bu görüşlere katılır. Meclis'te konuşan muhalifler ise, yeni Halife'ye Millet Meclisi'nde biat edilmesinin zorunlu olduğunu ısrarla ileri sürerler. Yabancı işgali altında Halife'nin bırakılamıyacağını söylerler. Dinişleri Bakanı, «Seçim, biat demektir» buyurursa da, itirazlar sürer. Gâzi, söz almak zorunda kalır ve gizli oturumda özetle aktardığımız şu ilginç konuşmayı yapar :

«Bu Meclis, Türkiye Milletinin Meclisidir, Türkiye halkının Meclisidir. Bu Meclis, kendine bütün İslâm Dünyası'nı kapsayacak bir kudret veremez. Bu Meclis'in başkanı olan kişi de yalnız Türkiye'yi temsil eder, yalnız Türkiye'ye ait olur. Bu sınırlı birşeydir. Oysa Halifelik, bütün İslâm Dünyası'nı kapsayan bir kutsal orundur. Türkiye Devleti ve halkının, din ve vicdan bakımından ödevi, öteki islâm ülkeleri dahi aynı günün gelmesine kadar, bu yüksek oruna dayanak olmaktır...

Şimdi Halife olacak kişinin Istanbul'da kalması, ya da buraya getirilmesi sorunu var ki, bu nâzik bir sorundur. Gerçi Istanbul henüz İtilâf kuvvetlerinin işgali altındadır. Onların etkisindedir. Fakat bu etkinin derecesi, dün ile bugün bir değildir. Bugün biz Istanbul'da etki ve nüfuz sâhibi olmaya başladık. Bu nüfuz, egemenliği kurmaya doğru gittiğimizi gösterir. İngilizler

ise, Istanbul'da egemen bulunmadıklarını, egemenliklerinin yakında son bulacağını anlamışlardır. Hilâfet orununun Istanbul'dan başka yere alınması, günün özel koşullarına uygun değildir. Halife'yi hapsetmek ister, ya da tanımazlarsa, bu tutumları zararımıza değil, yararımıza olacaktır. Bizi İslâm Dünyası'nın gözünde güçlendirecek, bütün dünyanın gözünde mağdur gösterecektir...

Şöyle olacak, böyle olacak, Halife'yi kaçıracaklar diye telâş edecek değiliz.' Biraz da bütün İslâm Dünyası telâş etsin. Onlar da bizimle birlikte çalışsınlar ki, Hilâfeti kurtaralım ve serbest olarak bütün İslâm Dünyası'nı kapsayan bir Halife'yi oraya oturtalım. Ancak böylece, bize yardımda bulunurlarsa, Halife'nin Anadolu'ya bugünlerde getirilmesi söz konusu dahi olmamak gerekir.»

MECLİS'TE HALİFE'YE BİAT SORUNU

Bu sözler de Meclis'i yatıştırmaya yetmez. Tartışma, saatler boyu sürer: Istanbul'daki Halife'ye, o olmadan Ankara'da Meclis'te biat edilip edilemiyeceği sorunu, Meclis'te fırtınalar koparır :

«Evliyazâde Lütfi (Malatya) — Bizim buradan Halife seçmemiz, şeriata aykırıdır.

Dinişleri Bakanı Vehbi — Buradan biat, şeriate uygundur. Magrip'te olan bir adama, Maşrik'ta bulunan herhangibir müslüman biat edebilir, biatte hiçbir engel yoktur.

Albay Selâhattin (Eski III. Kolordu Komutanı) — Seçim şimdi yapılsın, biat burada olsun.

Dinişleri Bakanı Vehbi — Seçim ile biat arasında fark yoktur. Seçmek demek, sen müslümanların üzerine imamsın demektir.

Hoca Şükrü (Afyon) — Halife'nin yokluğunda biat olmaz. Kitap böyle yazıyor.

Hoca Mustafa Efendi* (Ankara) — Bu hoca yanlış bellemiş. Bizim orada milletvekillerimiz var. Milletvekili hocalardan biri açıkça biat ederse, onunla da Halife olur. Ben bunun kitapta yerini gösteririm.

Başkan Adnan (Adıvar) — Susunuz efendiler, gürültü etmeyiniz. Herkes ayakta, yerlerinize oturun. Yeterlik önergesini oya koyacağım. Görüşmeyi yeterli görenler, lütfen el kaldırsın. Görüşme yeterli bulunmuştur.

Hoca Şükrü (Afyon) — Sorun önemlidir, görüşme nasıl yeter olur?

Mustafa Kemal Paşa — Sus artık Hocaefendi...

(Karakol Örgütü kurucusu ve İslâm Bolşevikliği yanlısı Albay Vâsıf, Albay Selâhattin, Erzurum'da sosyalist halk hükûmeti kurucusu Necati, İştirakiyuncu Mehmet Şükrü ve arkadaşları, Halife Ankara'ya getirilsin diye yedi imzalı önerge verirler. Başka bir onbeş imzalı önergede de aynı şey istenir. Başkan, önergeleri oya sunmaz).

Başkan Adnan (Adıvar) — Seçim olmadan önce, Halife'nin buraya gelip gitmesi tartışılamaz. Önce seçim yapılsın, bu ondan sonra düşünülebilir.

Rauf Orbay — Uzatmayalım. Sorun çok nâziktir. Fesada son derece elverişlidir.

Albay Selâhattin — Önergemiz oya konmazsa, birçok arkadaş seçim oylamasına katılmayabilir.

Rauf Orbay — Durum çok nâzik. Bâzı arkadaşlar oylamaya katılmazlarsa vebali büyük olur.

Hafız Mehmet** (Trabzon) — Meclis'in Halife seçme yetkisi yoktur. Çünkü Halife, Padişah kudretiyle olur.

Rauf Orbay — Arkadaşlar, biraz insaf gerektir. Oy-

---

* Üç hafta kadar önce Komisyonda «Hilâfet ve Saltanat ayrılamaz» diyenlerden. Atatürk, «Bâzı kafalar kesilir» deyince, «Biz sorunu başka açıdan almıştık, aydınlandık» karşılığını veren kişi.

** Bakû Kurultayı'na katılmış, İttihatçı ve Enverist solcu milletvekili, İzmir suikasti olayında asılır.

larımızla seçilen Dinişleri Bakanı Efendi Hazretleri açıklamada bulundular. Ümmetin çıkarı, bu işte ivediliği gerektiriyor.

Ömer Lütfi (Amasya) — Önerge oya konur, kazanırsa Meclis'in kararıdır. Kazanmazsa azınlıktadır, geri kalır. Ondan sonra hep birlikte seçimi yaparız.

Mustafa Kemal Paşa — Tartışılan Halife'nin seçimidir. Halife'nin buraya gelmesi ayrı bir sorundur. Bunun üzerine henüz görüşme yapılmamıştır. Görüşülmemiş bir sorun, oya konamaz.

(Konu daha uzun süre tartışılır. Fakat Meclis Başkanı önergeleri oya koymaya yanaşmaz. Sonunda seçime geçer.)

Başkan Adnan (Adıvar) — Halife var olmadan, şurada burada olması, müzakere açısından akla ve mantığa uymaz. Şimdi seçim sorununu söz konusu edelim. Seçim deyince, hepiniz biliyorsunuz ki, adlar okunur, oylar atılır. Bu, açık oturumda tekrarlanacaktır. Gizli oturumda oylamayı el kaldırarak yapalım. Açık oturumda ise, gizli oya başvururuz, başka türlü olmaz.

(Bunun üzerine Başkan, Hükûmet'in adayını sorar. Orbay, Abdülmecit'in adını söyler. Başkan, şu sözlerle Halife adayını oylamaya sunar :)

— Abdülmecit Efendi'yi öneriyorlar. Açık oturuma geçince, usûlüne uygun biçimde seçilmek üzere, Abdülmecit Efendi'nin Hilâfet onuruna getirilmesini kabul edenler, ellerini kaldırsınlar.

(Eller kalkar. Başkan sonucu açıklar :)

— Büyük çoğunlukla seçilmiştir.»

Rauf Orbay, Meclis'e, açık oturumda nasıl davranılacağını açıklar. Önce kendisi görüşünü bildirecek, sonra Dinişleri Bakanı görüşünü söyleyecek ve fetvayı okuyacaktır. Bunu seçim izleyecek, seçim bitince isteyen milletvekilleri istediklerini konuşabileceklerdir. Bu uyarı üzerine açık oturuma geçilir, Rauf Bey konuşur, Dinişleri Bakanı fetvayı okur. Fetva, Gâzi Paşa'nın isteğiyle oya sunulur ve oybirliği ile kabul edilir. Sonra 148 oyla Abdülmecit Halife seçilir.

SALTANAT ALAYINDAN FARKSIZ HİLÂFET ALAYI

Sonradan Istanbul'da geçen olaylar, Atatürk'ün Halife'yi Ankara'ya getirmemekteki uzak görüşlülüğünü doğrular. Abdülmecit, Cuma Selâmlığı'nda Fatih'in kılığına girmek ister. Yayınladığı bildirilerde izin almadan «Han» sanını kullanır. Vahdettin'i kınamaktan kaçınır. Hilâfete getiriliş töreni, bir hükümdarın tahta çıkış törenini andırır: Abdülmecit, dört atlı bir arabayla Beşiktaş Sarayı'ndan çıkar. Refet Bele, aynı arabada, Halife'nin karşısında oturur. Yâverler atlıdır. Hilâfet Alayı, halkın gösterileri arasında Topkapı Sarayı'na gelir. Halife, askerî törenle karşılanır. Büyük Millet Meclisi Kurulu Başkanı Müfit Hoca, Halife'ye kırmızı atlas kese içindeki seçim tutanağını sunar. Hırka-i Saadet Dairesi'ne geçilir, Sultan Aziz'in yaptırdığı büyük ve altın çekmece içindeki kutsal emanetler Halife'ye teslim edilir. Sonra herkes, Topkapı Sarayı'nın Akağalar Kapısı'nda kurulan tahtın etrafında dizilir. Biat töreninde ulema, yüksek memurlar, diplomatlar ve Padişahlık döneminin birçok önde gelen kişisi hazırdır. Halife, şehzadelerle gelip tahtın önünde durur. Hilâfet duası, Nakibüleşraf tarafından okunur. Sonra, başta Millet Meclisi Kurulu olmak üzere, Istanbul'daki devlet ileri gelenleri Halife'yi kutlarlar.

Biat töreni bitince, dört at koşulu Saltanat Arabası, tahtın önüne getirilir. Önce Halife biner, Refet Paşa Halife'nin karşısındaki yerini alır. Topkapı Sarayı'ndan çıkıldığında, en önde otomobillerde bulunan yâverler gider. Bunları, alayı teşkil eden 13 araba izler. Arabaların gerisinde Harp Okulu öğrencileri ve Maiyet Suvari Bölüğü vardır. Mızraklı suvariler, dört at koşulu Hilâfet Arabasının önünde yer alır. Şehzade arabaları arkadadır. Topkapı Sarayı'ndan Fatih'e kadar caddeler bayraklarla donatılmıştır.

Cebesoy Paşa'nın yazdığına göre, tören haberi Ankara'ya gelince, tutucu milletvekilleri sevinirler. İleri-

ciler ise, kaygılanırlar :

— Bir cins Saltanat Alayı'na dönmüş...[3]

Yunus Nâdi, «Yeni Bir Savaş Dönemi» diye kafaların kesilmesinden söz eden sert bir makale yayınlar. Albay Selâhattin, 24 imzalı bir önerge ile Meclis'te yazının hesabını sorar. Bir zamanlar İslâmköy'den toplanan «Çelikalay» adlı Kuva-yı Milliye müfrezesinin başında döğüşen Hoca Şükrü ve arkadaşları, «İslâm Halifeliği ve Büyük Millet Meclisi» adlı bir kitapçık yayınlar ve bütün milletvekillerine dağıtırlar. Atatürk'ün deyişiyle Topal Osman'ın öldürdüğü Trabzon Milletvekili Ali Şükrü'nün basımevinde basılan broşürde, Halife Meclis'in ve devletin başkanı gibi gösterilmek istenir. Istanbul'da ileri gelen kişiler, Halife'ye bağlılık gösterileri yaparlar. Yine Atatürk'e göre, gizli bağlılık gösterileri daha çoktur. Örneğin, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Istanbul ve Trakya görevlisi Refet Bele, Halife'ye «Konya» adlı bir at sunar, bir de telgraf gönderir. Telgrafta, «kendilerine bağlı bir asker», «en içten kulluk duygularıyla ellerini öptüğüm Halife Hazretleri», «Atın beğenilmesini Tanrı'nın bir iyiliği sayma» gibi deyimler yer alır. Halife de «Peygamber Vekili» diye yukarıdan bir karşılık verir.

GÂZİ : «HİLÂFET, BELÂDIR!...»

Halife, bir devlet başkanı gibi gözükmeye ve gösterilmeye başlar. Ankara'da ise, devlet başkanlığı boş gibi durur. Atatürk, nihayet Meclis'in başkanıdır. Saltanat ve Hilâfet biribirinden ayrılmıştır ama, Saltanat hâlâ devam eder gibidir.

Mustafa Kemal, ateş püskürür. Fakat bu durumu değiştirebilecek güçte değildir. İzmit'te gazetecilerle yaptığı toplantıda, yazılmamak kaydıyla, Halifelik hakkındaki düşüncelerini ünlü başyazarlara açıklar, onlara yön vermek ister. Atatürk, Ahmet Emin Yalman'ın «Ha-

life'nin görev ve yetkisi saptanacak mı »* sorusu üzerine özetle şöyle konuşur :

«İkinci Gruba, hocaların en câhilleri katıldılar. Bunlar Halife'ye kuvvet, kudret, yetki gerekir, demeye başladılar. Millet Meclisi Başkanlığına Halife getirilmelidir. Onu bir kez seçeriz, sonra hiçbir şey düşünmeyiz. Orası öyle bir orun olur ki, herkes gözünü dikmez. Halife, Meclis'in yasalarını, Hükûmetin kararlarını onaylar, dediler.

Kuşku etmeyiniz, Hilâfet, zayıflıktır. Bugünkü koşullara göre biz kendi üzerimizde fenalığı artırıyoruz. Sembol olarak diyeceksiniz... Sanıyor musunuz ki, Hintliler, Mısırlılar, Afganlılar bize dinsel bir ilgiyle bağlıdırlar? Herhalde Hilâfet, başımıza bir belâdır.»[4]

CHP'NİN KURULUŞ NEDENİ.

Ne var ki, Meclis'te çoğunluk hilâfetçilerdedir. Birinci Meclis'le Cumhuriyet'e yönelme ve Hilâfet'e son verme olanağı yok gibidir. Atatürk, çıkış yolunu, Müdafaa-i Hukuk örgütünü Halk Partisi'ne dönüştürme ve seçimleri yenilemede bulur. Halk Partisi düşüncesini İzmit'te gazetecilere açıklar :

«Esaslı bir program yapmak zorundayız. Bu program üzerinde, parti biçimlenecektir. Partinin bütün memleket ve millet içinde dayanağı olabilecek örgüte sâhip olmalıyız. *Milleti örgütsüz ve ereksiz bırakamayız. Bırakırsak, bu millet elimizden gider.*»[5]

Halk Partisi, bir sınıf partisi değildir**. Hilâfet ve

---

* Atatürk, 2 Şubat 1923'te Balıkesir'de Paşa Camii'nde minberden yaptığı konuşmada da Halife'nin görev ve yetkisini saptamaya, Türkiye Devleti'nin yetkisi olmadığını ileri sürer! Bu orun, bütün İslâm Dünyası'na aittir; İslâm Dünyası adına karar almak Türkiye'nin yetkisi üstündedir, der. Oysa bir yıl sonra Türkiye, Hilâfeti kimseye sormadan kaldıracaktır.

** Halk Partisi kurma tasarısı duyulunca, Ahmet Emin Yalman, 18 Ocak 1923 tarihli Vakit gazetesinde Atatürk'ün **«Halk Partisi kurarak, sınıf mücadelesi yaratma eğilimi gösterdiğini»** yazar. İsmail Arar, Halk Partisi'ne tepkileri şöyle açıklar: «Mil-

Saltanatçılara karşı, millet egemenliğini savunan ve Cumhuriyet'e yönelenlerin partisidir. İçinde tüccara da, büyük toprak sâhibine de, işçiye ve köylüye de yer vardır. Parti, Saltanat ve Hilâfet'i yok etmek ve onun gücünü yapan şeriate dayalı bütün kurumları kaldırmak ve laik bir düzen kurmak yolunda millî güçleri seferber etme gereğinden doğan bir örgüttür. Millîci aydınların yanı sıra, Kurtuluş Savaşı'na katılmış millîci eşraf bu örgütün temel dayanağıdır. O günün koşullarında, eşrafa karşı bir köylü partisi kurmak dahi, Hilâfetçilerin ekmeğine yağ sürmek ve tutunulan dalı kesmek anlamına gelebilecektir. Zira Millî Mücadele'ye en sıkıntılı günlerde cesaretle katılmış ilk Millet Meclisi'nde dahi Hilâfetçiler çoğunluktadır ve Halife, geleceğin Padişahı olarak Damokles'in kılıcı gibi tepede asılı bulunmaktadır. *Hilâfet'e ve Saltanat'a karşı kuvvetler anlamında «halk güçleri»ni seferber etmekten başka çâre yoktur.* Aksi halde, Atatürk'ün sözleriyle, «millet elden gidecek», Hilâfetçiler kazanacaktır.

Atatürk, bu nedenle 9 ilkelik bir programla ortaya çıkar. Programın temelini, 1 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin oybirliği ile aldığı Saltanat'ı kaldırma kararının «*değişmez bir ilke*» olduğunu saptayan birinci ve ikinci maddeler teşkil eder. Öteki maddeler, tarım ve ticaret yaşamını canlandırmayı öngören pratik tedbirlerdir.

Atatürk, yeni Meclis'e bu ilkeler etrafında toplanmış güçlü bir çoğunluğun girmesi yolunda büyük çaba

---

lî Mücadele'yi başından beri Bolşeviklikle suçlayarak, halkın gözünden düşürmek için her çâreye başvuranlar tarafından (Halk Partisi) yeni bir sömürü konusu olarak ele alındı. Halkçılık ne demekti? Bunun anlamı açıkça söylenmeli, millet de nereye sürüklenmek istendiğini görmeliydi! Yeni parti, sınıf temeli üzerine kurulacak ve sınıf mücadelelerini kışkırtacak ise, buna kesin olarak hayır denmeliydi!

Bu tartışmalar Meclis'te yapılıyor, Meclis'i aşarak dışarıda yapılıyor. Basında, özellikle Istanbul basınında yer alıyor, halk üzerinde de gün geçtikçe daha etkili olmaya başlıyordu». (İsmail Arar, Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, s. 16)

gösterir. Her yana seçimleri yönetmek ve etkilemekle görevli, güvenilir kurullar yollar. Böylece, Hilâfetçi eğilim gösteren İkinci Grup'taki muhalifler tasfiye edilir*, ama çok daha güçlü bir muhalefet, çok geçmeden yeni Meclis'in içinde doğar.

İTTİHATÇI MUHALEFET, TUTUCULUKTA BİRLEŞİYOR

Atatürk'ün Istanbul'daki örgütlerinden yararlandığı, fakat çoğunu Kurtuluş Savaşı'nın dışında tuttuğu İttihatçı liderler, bu kez Câvit Bey'in çevresinde kümelenmişlerdir. Enver döneminde İslâm Bolşevikliğine yönelen bu kişiler, şimdi Fransız ve İngiliz sermayesinin savunucusu Câvit Bey'in yanındadırlar! İstiklâl Mahkemesi tutanaklarından öğrenildiğine göre, Câvit, Kara Kemal, Dr. Nâzım, eski İzmir Vâlisi Rahmi, eski Eğitim Bakanı Şükrü, eski İçişleri Bakanı İsmail Canbolat, Hüseyin Canbolat, Hüseyin Cahit (Yalçın) gibi kişiler, Câvit Bey'in evinde toplantılar yapmışlar, bir parti programı hazırlamışlardır. Halk Partisi'nin 9 ilkesine karşın, bunlar da 9 ilke ile çıkmışlardır. Bu ilkelerde, «kayıtsız şartsız millet egemenliği» kabul edilmekle birlikte, tutucu bir devlet yapısı öngörülmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi kuvvetler birliğine dayandığı ve Meclis'e herşeyi yapabilme yetkisi verdiği halde, tutucu Câvit Bey'in programı, kuvvetlerin ayırımından ve dengelenmesinden yana olduğunu üçüncü maddede açıklamaktadır. Dördüncü maddede iki Meclis ilkesi** getirilmektedir. Altıncı maddeye göre de,

---

* Atatürk, yeni seçimi şöyle anlatır: Yeni seçime bildiğiniz ilkelerimizi ilân ederek girdik. Görüşlerimizi benimseyip milletvekili olmak isteyen kişiler, önce ilkeleri benimsediğini ve görüşlerimize katıldığını bana bildiriyorlardı. Adayları ben saptayacaktım ve zamanında partimiz adına ben ilân edecektim. Böyle bir yöntem izlemeyi gerekli görmüştüm. Çünkü yapılacak seçimlerde milleti aldatarak, çeşitli ereklerle milletvekili olmaya çalışacakların çok olduğunu biliyordum», (Söylev, Cilt II, s. 532)

** Atatürk, daha 4 Mart 1922'de çift Meclis isteyen Kara-

devletin başkenti Istanbul olacaktır*.

Programda Hilâfet için birşey denmezse de, bu tutucu devlet yapısı içinde, Hilâfet de devlet başkanlığına benzer bir duruma getirilebilir. Bunu Kurucu Meclis olarak toplanacak Çift Meclis saptayacaktır.

Bu tutucu programla ortaya çıkmaya ve iktidarı ele geçirmeye hazırlanan İttihatçılar, parti kurmak, ya da şimdilik 9 Eylül 1923'te Halk Partisi'ne dönüşecek olan Müdafaa-i Hukuk Grubu'na sızmak şıkları üzerinde dururlar. Sızmak fikri, daha ağır basar. Rauf Bey'le ve onun yanı sıra Birinci ve İkinci Gruptaki İttihatçılarla ilişkiler kurarlar**. Atatürk de «İttihat ve Terakki tarihe gömüldü» demekle birlikte, İttihatçıları okşa-

---

bekir'e karşı çıkar. Karabekir, «Büyük Uzmanlar Kurulu» gerekçesiyle İkinci Meclis'i savunur. Atatürk ise, «Büyük Millet Meclisi'nin temel kararlarını, öteki bir kurulun kararıyla sınırlamak, genel yönetimde izlediğimiz ilkelerin ruhu ile bağdaşamıyacaktır» karşılığını verir (Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 999). Atatürk, İzmit'te İkinci Meclis öneren Velit Bey'e ve öteki gazetecilere de «Herhalde İkinci Meclis yanlısı olmayınız» öğütünü verir. (İsmail Arar, Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, s. 52).

* Başkentin Ankara ya da Istanbul olması, o günlerde devrimcilik ya da tutuculuk ölçüsü sayılabilecek önemdedir. İtilâf Devletleri, belki de güçlü donanmalarının tehdidi ve kontrolü altında tutmak amacıyla, ısrarla Başkentin Istanbul olmasını önerirler. Hilâfetçiler ve Saltanatçılar da, Halife'yi geçici olarak Ankara'da istemektedirler. Barıştan sonra Meclis de, Halife de Istanbul'a gidecektir. Istanbul, İslâmın merkezidir. Atatürk, İzmit'te gazetecilere başkent seçerken iki noktanın göz önünde tutulması gerektiğini söyler. İlk nokta, Başkentin güvenli yerde olmasıdır: «Bir geminin topundan telâşa düşebilecek bir yerde hükûmet merkezi olamaz». İkinci nokta da şudur: «Hükûmet merkezi öyle bir yerde olmalı ki, hükûmet gözünü memleketin bütün çevrelerine eşit biçimde çevirebilsin. Memleketin bir kenarına çekildiğimiz zaman, vatanın bizden uzak kalan bayındırlıktan yoksun yerlerini unutuveriyoruz.» (İsmail Arar, Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, s. 31)

** İstiklâl Mahkemesi tutanaklarına ve Hükûmetin elindeki belgelere dayanarak Hasan Rıza Soyak, İttihatçıların çalışma programını şöyle açıklamaktadır :

yan ve İttihatçıların Müdafaa-i Hukuk safında bulunduğunu belirten bir demeç verir :

«Vaktiyle zâten birçoğumuz, İttihat ve Terakki Derneği'nin kurucusu ve üyesi bulunuyorduk. Son kongre kararıyla tarihe göçen bu derneğin üyeleriyle, sonradan kurulan Teceddüt Partisi'nden olanların çoğunluğu büyük milletimizin her türlü engeli yıkmak hususundaki yüksek kararından doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk örgütüne katılmış, ya da onunla birlik olmuş ve örgütün programını kabul etmiştir.»[6]

Atatürk'e bağlı İttihatçılardan Yunus Nâdi, bu fırsatı kaçırmaz ve Atatürk'ü «1 numaralı» İttihatçı ilân eder :

«Mustafa Kemal Paşa, İttihatçıların büyüğü ve birincisidir. İttihat ve Terakki bir vatan parçası idi. Adın önemi yoktur. İttihat ve Terakki, hâlâ vatanın içinde ve iş başındadır».

Ne var ki, Câvit Bey ve çevresi*, Kemalist olan

---

1 — Meclis'te Birinci ve İkinci Gruptaki İttihatçıları birleştirmek, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Orbay'ın da etkili yardımıyla Hükûmet'te ve Grup Yönetim Kurullarında etkin duruma gelmek, (İstiklâl Mahkemesinde Albay Çolak Selâhattin ile Hüseyin Avni Ulaş'ın açıklamalarına göre, Rauf Orbay, Meclis'te her iki grubu kullanır ve İkinci Grup'un Kara Kemal ile anlaşmasına uğraşır, gerekli teması hazırlar).

2 — Bu olmazsa, İttihat ve Terakki Partisi'ni canlandırarak İkinci Dönem Millet Meclisi seçimlerine katılmak.

3 — Parti kurulmazsa, güvendikleri 15-20 kişiyi kuşku uyandırmadan Müdafaa-i Hukuk listesinden seçtirmek. (Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hâtıralar, Cilt I, s. 288)

İttihatçılar, son şıkta başarılı olurlar. Eski Eğitim Bakanı Şükrü ve İsmail Canbolat gibi kişiler Meclis'e girer.

* Câvit Bey ve çevresini yakından tanıyan Falih Rıfkı Atay, onu şöyle açıklar: «Câvit, İttihat ve Terakki'nin göze görünür lideri hükmünde idi. Câvit, bir komiteci değildi. Uygar bir adamdı. Onu Lozan'dan beri muhalefete sürükleyen nedenler şunlardır: Büyük Avrupa devletlerinin yardımı olmaksızın ve bu yardımı sağlayacak ödünler verilmeksizin Anadolu'nun ortasında tek başımıza bir devlet kurup yaşayamazdık. Istanbul'dan ayrılmamalı idik. Mustafa Kemal de, İsmet de nihayet Enver gibi birer askerdirler. Ankara iktidarı ister istemez kafasının

Ankara İttihatçılarını «İkinci Takım» sayarlar, Atatürk'ü küçümserler ve iktidarın «Birinci Takım»ın hakkı olduğuna inanırlar.

HALİFE'NİN PADİŞAHLIK DÜŞLERİ

Lozan'daki İsmet Paşa ile karşıt düşen Rauf Orbay, Bakanlar Kurulu Başkanlığından ayrılarak daha açık bir muhalefete geçer ve 1923 yaz aylarında Istanbul İttihatçıları ile ilişkilerini güçlendirir. Başbakanlıktan ayrılırken Mustafa Kemal'e :

«Devlet Başkanlığı onurunu (makamını) güçlendiriniz» demekten kendini alamaz. Atatürk'e göre, Orbay'ın «Devlet Başkanlığı orunu» diye düşündüğü, Halifelik orunudur.

Refet Bele, Istanbul'dadır. Rauf Orbay gibi Halifeyle ilişkilidir. Ankara'nın başkent yapılacağı söylentilerinin yaygınlaştığı 1923 sonbaharında, Refet Bele şöyle konuşur :

«Istanbul'un başkent olması gereklidir ve olacaktır».

Bu sözler, Istanbul «payıtaht» olacaktır, biçiminde yorumlanır.

Halife, Orbay ve Bele gibi Millî Mücadele liderlerinin tutumundan da cesaret alarak Padişahlık düşleri görür. Cebesoy Paşa'nın sözleriyle :

«Abdülmecit Efendi'nin yaşayış biçimi ve Cuma Selâmlıklarında takındığı tutum, mağdur kalmış bir Padişah heyecanını memlekette uyandırır.»

Ne var ki, Cebesoy ve Karabekir Paşalar da bugünlerde Atatürk'ten koparlar, Rauf Orbay'a iyice yaklaşırlar. Karabekir Paşa, Ordu Müfettişi olarak Birinci Ordu'nun başına geçer. Cebesoy Paşa, Konya'daki İkin-

---

dikine giden bir askerî dikta rejimi olacaktır. Cumhuriyet, işin içyüzünü maskelemekten başka birşey değildir. Cavit, iktisadî ve malî âlemden kendisini ayırmayan, milliyetçiliği her bakımdan bir darlaşma sayan, devrim diktalarına aklı yatmayan bir Osmanlı idi.» (Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 381).

ci Ordu'nun Komutanlığını alır. Bunlar aynı zamanda milletvekilidirler.

Istanbul basını, Paşalara ve Orbay'a geniş yer vererek Atatürk'e karşı bir muhalefeti geliştirir.

CUMHURİYET DARBESİ!

Orbay Grubu, Meclis içinde de hayli güçlüdür. Fethi Okyar Hükûmeti, muhalefet karşısında bunalarak birçok kez istifaya kalkışır. Atatürk, durdurur. Hükûmet, o zamanın büyük sorunlarından olan eşkiyalığı kökünden temizleyebilmek için, Aydın, Denizli, Burdur, Afyon illerinin bâzı ilçelerinde sıkıyönetim ilân eyler, bunun onayını ve uzatılmasını ister. Meclis, uzatmayı reddeder.

Halk Partisi'nin bir grup toplantısında, lider Atatürk'e rağmen, Cebesoy'dan boşalan Meclis İkinci Başkanlığına Rauf Orbay, İçişleri Bakanlığına Erzincan eşrafından eski Vâli Sâbit Sağıroğlu seçilir. İşte bunun üzerinedir ki, Atatürk, Sıvas'ta Damat Ferit'e karşı gerçekleştirdiği «telgraf darbesi»ni hatırlatacak biçimde bir darbeyle Cumhuriyet ilânına yönelir ve devletin başsızmış gibi sayılmasının yarattığı kargaşalığa son verir.

Orbay ve Sağıroğlu'nun seçilmesi üzerine, Atatürk, Bakanlar Kurulunu istifa ettirir. Meclis, bakanları tek tek seçmektedir. İstifa eden bakanlar, yeniden seçilirlerse, görevi geri çevireceklerdir. 28 Ekim günü akşam üzeri, Halk Partisi Yönetim Kurulu bir aday listesi düzenler ve Gâzi Paşa'nın düşüncesini sorar. Atatürk, listedeki adayların kabul edip edemiyeceklerini bilmek ister. Uyarılan bâzı adaylar, bakan olmaya yanaşmazlar. 28 Ekim günü Parti, bir aday listesi düzenleyemez. Bakan olma sevdasındaki milletvekillerinin bir sürü özel listeleri de bir sonuç vermez. 28 Ekim gecesi, Atatürk, İsmet ve Kâzım Özalp Paşalar ile Kemalettin Sami ve Halit Paşaları Çankaya'ya yemeğe çağırır. Yemekte görüşünü açıklar :

— Yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz!

29 Ekim sabahı, Parti Yönetim Kurulu, yeni bir Bakanlar Kurulu listesi sunar. Bakanlar Kurulu Başkanı, listeye göre, Cebesoy Paşa'dır. Fakat Ekonomi Bakanı adayı Celâl Bayar görevi kabul etmez. Hatta önerilen yeni kabinenin eskisinden daha güçlü olmadığını, güçlü kabine kurulması gerektiğini söyler, «Bakanlar Kurulu Başkanı için düşünelim» der. Çok uzun bir tartışma başlar. Sonunda Kemalettin Sami Paşa'nın önergesiyle, Parti Genel Başkanı Mustafa Kemal'in sorunu çözmek için Genel Kurulca görevlendirilmesi kabul edilir. Bu sırada Rauf Orbay, Cebesoy ve Bele gibi lider takımı, Istanbul'da Kalamış'ta Bele'nin köşkünde Genel Başkanı çekiştirmekle meşguldür...

Kemalettin Sami Paşa'nın önergesi üzerine, Mustafa Kemal, toplantıya katılır ve çözüm yolu bulmak üzere bir saat izin ister. Çözüm, Mustafa Kemal'in cebindedir. Bu bir saati, sözü geçer milletvekillerini aydınlatmakla geçirir. Öğleden sonra Parti Genel Kurulu toplanır, her kafadan bir ses çıkar. İnönü, Avrupa'da «*Devletinizin başkanı yoktur. Şimdiki başkanınız, Meclis Başkanıdır. Demek ki siz ayrı bir başkan bekliyorsunuz*» dendiğini açıklar ve Cumhurbaşkanı seçilmesini ister.

Parti Genel Kurulu tartışmaları öğleden sonra saat 18'e kadar, 4,5 saate yakın sürer. Millet Meclisi toplanır. Meclis bir süre Anayasa Komisyonu tutanağını bekler. Tutanak gelince, Meclis, 20.30'da Cumhuriyet kararı alır ve 20.45'te Cumhurbaşkanı seçimini tamamlar. Cumhurbaşkanı, oybirliği ile, fakat 158 oyla seçilir.

Böylece aylardır Komisyonda üzerinde çalışılan yeni Anayasa'nın tamamlanması beklenmeden, bir hükûmet bunalımından yararlanarak, Cumhuriyet bir oldubittiyle getirilir ve geceyarısından sonra atılan 101 kez top ateşiyle ülkenin her yerinde kutlanır. Mustafa Kemal'in, Halife'nin idam fetvasını boynunda taşıyan ve iç isyanlar sırasında Halife Orduları ile çarpışan kişilerden kurduğu kendi partisinin içinde dahi, Cumhuriyet'i kurabilmek için bir hükûmet bunalımı yaratmak zorunda kalması düşündürücüdür...

TARTIŞILAN CUMHURİYET

Cumhuriyet'in ilânı (29 Ekim 1923) ile Hilâfet'in kaldırılması (3 Mart 1924) arasında geçen dönem, bütün ilerici güçlerin ve Türkiye'nin modernleşme yoluyla kuvvetlenmesinden kaygılanan bir takım dış güçlerin elele vererek yeni rejime karşı amansız bir mücadele açtıkları dönemdir.

HİKMET BAYUR

Bir usta darbe ile, birden gerçekleştirilen Cumhuriyet, Halifeci muhalefeti çok daha şiddetlendirir. Istanbul'daki Rauf Orbay, gazetelere verdiği demeçle, oldu-bittiden duyduğu hoşnutsuzluğu açıkça belli eder :

«Cumhuriyet'in ilânı ivedi olmuştur. Çünkü yürürlükteki Anayasa'nın değiştirilmesi, tartışılmadan oldubitti biçiminde yapılmıştır».

Rauf Orbay ve Refet Bele ile birlikte o günlerde Istanbul basınında manşette yer alan İkinci Ordu Komutanı Cebesoy Paşa, Cumhuriyet'e karşı Kalamış toplantısından sonra o andaki düşüncesini anılarında şöyle açıklar :

«Biz, diktatörlüğü getirmeyecek ilkelere dayanan bir Cumhuriyet istemiştik».[7]

Birinci Ordu Müfettişliğine getirilen Karabekir Paşa ise, gazetelere demeç verip oldu-bittiye tepkisini belirtir :

«Cumhuriyet yanlısıyım. Fakat kişisel saltanata karşıyım».

Paşalar ve Rauf Orbay, Cumhuriyet'e açıkça karşı değillerdir. Fakat «oldu-bitti»ye ve bunun «Cumhuriyet diktatörlüğü» kurmasına karşıdırlar. Onlar kuvvetler birliğine değil, kuvvetler ayırımına ve dengelenmesine dayalı, Halife'ye de önemli yer veren Batı tipi bir parlamentoculuğu andırır ve Meşrutiyet yönetimine yaklaşır bir siyasal sistemden yanadırlar. Bunu Istanbul ba-

sını, Rauf Orbay, Refet Bele, Ali Fuad Cebesoy, Kâzım Karabekir gibi Kurtuluş Savaşı liderlerinin ve Halife'nin tutumundan cesaret alarak açıkça belirtir. Cumhuriyet'ten ve ilericilikten yana diye bilinen Cavit Bey İttihatçılarının sözcüsü, Tanin başyazarı, laik Hüseyin Cahit Yalçın, Orbay ve Paşalar muhalefetini de dile getirerek şöyle yazar :

«Halifelik bizden giderse, beş-on milyonluk Türkiye Devleti'nin, müslümanlık dünyası içinde hiç önemi kalmıyacağını, Avrupa siyasası karşısında da en küçük ve değersiz hükûmet durumuna düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir yetenek gerekmez. Yurtseverlik bu mudur? Gönlünde gerçek milliyetçilik duygusu olan her Türk, Halife'ye dört elle sarılmak zorundadır».

Karabekir, Bele ve Orbay'ın Halife'yi ziyaretleri, Halifecileri iyice coşturur. Mustafa Kemal'in hasta olduğu söylentileri yayılır. Enver Paşa'nın Türkistan'da «Halife damadı» sanıyla İslâm Birliği için savaştığı uydurulur. Halife'nin istifası lâfları çıkarılarak ortalık kızıştırılır. Tartışmaları London Times'in haberi de körükler :

«Ankara'da bir zümrenin uygunsuz sözlerle Halife'yi istifaya zorlamak istediği kuşkuları artmaktadır.»

Baro Başkanı Lütfi Fikri*, 10 Kasım 1923 tarihli Tanin'de «Aman, istifa etme» diye Halife'ye açık mektup yayınlar. Açık mektup, «bu söylentileri çıkartanlar, elbet tarihin ve torunlarımızın lânetine uğrayacaklardır» diye son bulur. Lütfi Fikri, başka bir yazısında da, «*Kurtuluş Savaşı'na katılanların yüzde 99'unun savaşın Cumhuriyet'le biteceğini bilmediğini,* Mustafa Kemal'in de Meclis'teki bir konuşmasında, Padişah'ın savaştan sonra milletin sinesinde saygıdeğer yerini alacağını söylediğini» ileri sürer.

* Bâzı gazetelerde, Lütfi Fikri'nin tam bir demokrasi âşığı olduğu Cumhuriyet'in Ellinci Yılında yazılmıştır. Halifeci ve Padişahçı bir kişi, nasıl demokrasi âşığı olabilir, anlamak güçtür.

Halife'nin çekileceği yalanlanır. Yalanlamalar üzerine, basında şu görüş ortaya atılır :

«Öğrendiğimize göre, sorun, bir söylenti niteliğinde olmadığı gibi, bir yalanlama ile çözülecek kadar önemsiz de değildir. Gerçek olan bir yön vardır ki, o da Cumhuriyet ilânının yeniden bir Halifelik sorununu ortaya çıkarmış olmasıdır».[8]

Bu ortamda Rauf Orbay, Cebesoy ve Bele Paşalarla görüştükten sonra, Paşalar ve büyük bir kalabalık tarafından uğurlanarak ve Istanbul basını tarafından alkışlanarak Ankara'ya gider. Basın için Rauf Orbay, «Mondros Mütarekesi'ni imzalayan, ama Lozan Antlaşması ile de öcünü alan kahraman»dır...

Orbay, Ankara'da milletvekillerini görüşlerine kazanmaya çalışır. Gazetecilere demecinde de, «Meclis ve Hükûmet, bu tezcanlılığının akla yatkın ve meşru bir nedeni bulunduğunu millete kanıtlamalıdır ve kanıtlayacaktır» diyen Orbay, Cumhuriyet'in kuruluş sorununu yeniden Meclis'te söz konusu ettirmek ister. Kabul etmek gerekir ki, Meclis'te bir gücü de vardır. Fakat onun iyice güçlenmesine fırsat verilmeden, baskına girişilir. Atatürk'ün sözleriyle, Orbay, «saldırıya geçmek için daha hazırlığını bitirmeye uğraşırken, saldırıya uğrar». Orbay, 22 Kasımda Parti Grubu'nda Cumhuriyet'e karşı tutumundan ve Halife ile ilişkilerinden dolayı hesap verme durumunda bırakılır. Saldırıyı İsmet Paşa yönetir :

«Tarihin herhangibir döneminde bir Halife, bir ülkenin alınyazısına karışmayı aklından geçirirse, hiç kuşku yok, o kafayı koparacağız.»

Ne var ki, Cumhuriyet'e karşı tutumunu basında çıkan konuşmalarıyla belli etmesine rağmen, Orbay alttan alır ve tartışma, Celâl Bayar ve Hamdullah Suphi Tanrıöver gibi kişilerin verdikleri barıştırma önergeleriyle tatlıya bağlanır. Istanbul basını, Cumhuriyet'e

karşı ve Halife'den yana tutumunu sürdürmekte devam eder. Tartışmaya bu kez, İngiltere'nin kulları olan Ağa Han ve Emir Ali katılır. Ağa Han ve Emir Ali'nin Başbakan İsmet Paşa'ya yolladıkları mektup, daha Hükûmet'e ulaşmadan, 5 Aralık 1923'te Tanin'de ve öteki bâzı gazetelerde yayınlanır. Şiî Ali Han ve Emir Ali, sunnîlerin Halifesinin korunmasını isterler :

«Fikrimizce Hilâfet nüfuzunun azalması, ya da Hilâfet orununun Türk siyasal yapısında bir dinsel etken olmak niteliğinin kaldırılması, islâmiyetin yeryüzünde sâhip bulunduğu manevî gücün yok olmasıyla sonuçlanır ki, bunu ne Büyük Millet Meclisi'nin, ne de Başkan Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin doğru bulmayacaklarına güvenliyiz*.»

İsviçre gazetelerinde de Hint müslümanları adına Hilâfetçi yazılar çıkar :

«Hilâfet'in Saltanat'tan ayrılmasından sonra, Halife ile Hanedanı, eskisinden çok müslümanların malı olmuştur. Dünkü Saltanat Hanedanı, bugünkü Hilâfet Hanedanıdır. Dinsel başkanımızın bu hanedandan olmasını istiyoruz. Bizim manevî ve politik desteğimizi, Türkiye ancak bu koşullarla kazanabilir.»

Hint müslümanları, Mekke ve Medine'yi kurtarma çabasındadır. Örneğin, Bombay Chronicle, Türkiye Hilâfeti önemsemezse, bu çabaların son bulacağını belirtir :

---

* Emir Ali, 1909 yılında İngiltere Kralı'nın özel danışmanları arasına alınan ilk Hintlidir. İngiltere, Halife'nin ülkesine karşı en amansız savaşı verirken, Emir Ali ağzını dahi açmış değildir. Ağa Han da, dedesi Sint'in İngilizlerce fethini sağlamış bir mezhebin lideridir. Dede, bu sâyede «His Higness» sanını kazanmış ve bu san, torununa da geçmiştir. Ağa Han, Dünya Savaşı'nda İngilizlere hizmet etmiş, kendisine Birinci Sınıf Şef san ve haklarıyla birlikte 11 kez top atışıyla selâmlanma hakkı tanınmıştır. İngiltere'nin bu adamları, Dünya Savaşı sırasında İngiltere Hilâfeti ele geçirmeye büyük önem vermişken, neden böyle bir mektup yazmışlardır? Hikmet Bayur'a göre amaç, milliyetçi Türkiye'nin güçlenmesini ve modernleşmesini engellemektir. (Prof. Hikmet Bayur, Türkiye Devletinin Dış Siyasası, s. 157)

«Hilâfet orunu, müslümanların istekleri çerçevesinde ve islâmlığın temellerine uygun biçimde güçlendirilmez ise, Arap Yarımadası'nın kurtarılmasında ne yarar vardır?»

Hicaz Hükûmeti'nin organı El Kıble ise, Istanbul'daki Halife'nin aczinden söz eder ve İngiltere'nin Hilâfeti Hicaz Kralı Hüseyin'e geçirmesini ister. Türkiye'deki Halifeciler, bunu «Aman Hilâfet'i İngiltere'ye kaptırıyoruz, dikkat» diye propaganda silâhı olarak kullanırlar*.

İçteki ve dıştaki bu kaynaşma, İngiliz ajanı sayılan kişilerin mektubunun Başbakandan önce basına ulaşması ve ele geçen bâzı belgeler, Atatürk'ün yakını Hasan Rıza Soyak'a göre, Ankara'da, Cumhuriyet'e karşı hilâfet politikası izleyen dışarıyla ilişkili gizli bir örgütün varlığı kuşkusunu uyandırır[9]. Halife'nin hükümdar gibi yaşamaya yeltenmesi, kuşkuları artırır. Bunun üzerine, gizli bir örgütün var olup olmadığını saptamak üzere Istanbul'a (Topçu) İhsan'ın başkanlığında bir İstiklâl Mahkemesi gönderilir. 10 Aralık 1923'te Istanbula gelen Mahkeme, Hüseyin Cahit, Velit Bey, Ahmet Cevdet gibi gazetecileri gözaltına alır. Fakat heybetli ismine rağmen, Mahkeme, başta Halife olmak üzere ayrı bir dünyada yaşayan Istanbul'un havasına kendini çabuk kaptırır. Başkan, sanıklara «lûtuf buyurunuz», «yalvarırız», «zât-ı âlileri» gibi deyişlerle çok kibar konuşur. Basın, kibar yargıçları göklere çıkarır. Duruşmayı izlemeye gelen Falih Rıfkı gibi genç milletvekilleriyle «Cumhuriyet prensleri» diye alay edilir. Falih Rıfkı Atay, Mahkemeyi şöyle anlatır :

«Istanbul'un pek çok zarif giyimli hanımları dinleyiciler arasında idi. Öyle zamanlar oluyordu ki, sanki

* Dr. Abdülaziz ise, Hint müslümanları adına, Ağa Han ve Emir Ali'ye karşı çıkar, Asya milletlerinin Türkiye Cumhuriyeti'ni desteklediklerini söyler: «Olabilir ki, İngiltere Hükûmeti, Türkiye Cumhuriyeti'nden hoşlanmıyor. Fakat Asya'da Türkiye Cumhuriyeti'nin biçiminden hoşnutsuzluk duyabilecek hiçbir millet yoktur.»

sanıklar yargıçları yargılıyorlardı. Oturum bitince Hüseyin Cahit, salonun seyirci safına yaklaşarak :

— Bugünkü perde de indi!

diye alay ediyordu. Sonunda yargıçlar hiç kimseyi mahkûm etmediler.»[10]

İstiklâl Mahkemesi, sonradan çoğu İzmir suikastinden asılacak olan Kara Kemal'in adamları İttihatçıları da, Atatürk'e ve Cumhuriyet'e suikastten yargılar. Bunlar arasında Enver Paşa'nın yâveri Teşkilât-ı Mahsusa'dan Yenibahçeli Şükrü, İttihatçı fedaî eski Ankara Vâlisi Abdülkadir ve Millî Mücadele'de büyük hizmeti geçen Kayıkçılar Derneği Başkanı Rizeli Ali Osman, yiğit Binbaşı Dayı Mesut vb. vardır. Mahkemede, bunların Kara Kemal'in himayesinde bulunduğu belirtilirse de oraya kadar tırmanılmaz. Liderlerden Yenibahçeli Şükrü ile Abdülkadir ise, gizlendiklerinden yakalanamaz. Yalnızca Ali Osman bir yıl hapse mahkûm edilir. Hilâfetçi Baro Başkanı Lütfi Fikri, Hiyanet-i Vataniye Yasasına göre 5 yıl ceza yer. Fakat Ali Osman ve Lütfi Fikri'yi de Millet Meclisi bir iki hafta içinde affeder. Böylece Istanbul'da İstiklâl Markemesi denemesi, fiyaskoyla sonuçlanır. Falih Rıfkı Atay, «Keşki bu İstiklâl Mahkemesi, hiç gönderilmemiş olsaydı!» der.

İKİ BAŞLI CUMHURİYET!...

Fiyasko, Istanbul'da Hilâfetçiliğin zaferi olur. Kurtuluş Savaşı, yalnız Yunana karşı değil, Halife Orduları ve Halife fetvalarına karşı verildiği ve Cumhuriyet de ilân edildiği halde, genç devlet, bir türlü iki başlılıktan kurtulamaz! Halife, hükümdar gibi davranır. Atatürk 22 Ocak 1924 tarihli bir telgrafında Başbakana bundan yakınır :

«Halife, iç ve özellikle dış yaşayışı ile, ataları olan Padişahların yolunu izler gibi görünmektedir. Cuma alayları, yabancı devlet temsilcileri yanına görevliler göndererek ilişki kurmak, gösterişli gezintiler, saray

yaşayışı, sarayında yedeksubaylara varıncaya kadar kabul etmek ve onların yakınmalarını dinlemek ve onlarla birlikte ağlamak gibi davranışlar, bu arada sayılabilir».

«Türkiye Cumhuriyeti, varlığını ve bağımsızlığını boş inanışlar yüzünden tehlikeye atamaz.»

Ne var ki, Halife, tutumunun yarattığı kaygıların farkında değildir. «Halife Hazinesi»nden söz eder ve ödeneğinin artırılmasını ister. Bu iki başlı görüntü sürdükçe Cumhuriyet'in Cumhuriyet olabilme olanağı yoktur. Atatürk, savaş oyunları gerekçesiyle, bütün komutanları İzmir'e toplar, Ordu'nun genel tutumunun Hilâfet'in kaldırılmasına elverişli olduğunu saptayınca Ankara'ya döner.

Atatürk'ün Hilâfet'in kaldırılmasına kesin kararlılığı görülünce, sonradan monden hayatı benimseyecek olan Hoca Rasih (Kaplan) Efendi, Mustafa Kemal'in Halife olmasını önerir. Atatürk, reddeder. Fakat Hilâfet'in kaldırılmasında hocaların desteğinden yararlanmaya büyük önem verir. Hilâfet'i ve Dinişleri (Şer'iye) Bakanlığını kaldırma önergelerinin baş imzalayıcılarını hocalar teşkil eder. Hilâfet'in kaldırılması, dine dayanarak savunulur. Eski hocalardan din bilgini Seyyit Bey, Hilâfet'in dinde yeri olmadığını kolayca çürütülmeyecek Şer'î kanıtlarla uzun uzun açıklar. Yaşlı ve çok itibarlı bir hoca, görüşmeler sırasında, Mustafa Kemal'in yanına oturunca, o fırsatı kaçırmaz:

«— Hilâfet'in dinde hiçbir yeri olmadığını bana öğreten Efendi Hazretleri'dir. Öyle değil mi?»

Hoca, herkesin içinde onaylamak zorunda kalır*.

* İsviçre'ye yerleşen Abdülmecit, dünya islâm başkanlarına seslenen bir bildiri yayınlar. Yeni Türkiye Hükûmeti'nin kararını reddettikten sonra, islâmları bir kongre toplamaya çağırır. Birçok yerdeki islâm cemaatleri, Osmanlı Hanedanının saltanatı yitirmeyi hakettiğini, Türkiye'nin kararına karşı çıkmak istemediklerini bildirirler. İsviçre Federasyon Meclisi de, kendisine siyasal propaganda yapmama koşuluyla oturma

Ordu işlerinde Çakmak'ın görüşüne büyük önem veren Atatürk, dinsel konularda da din işlerinin başına getirdiği Hoca Rifat'a (Börekçi) onaylatmadan birşey yapmaz. Nitekim Hilâfet'in ve Dinişleri Bakanlığının kal-

---

izni verildiğini belirtir. Bu arada İngiltere himayesinde krallığa yükselen Şerif Hüseyin Hicaz'da Halifeliğini ilân eyler. Ama İmam Yahya, İbnisuud ve daha birçok islâm topluluğu, bu İngilizci Halifeliği kabul etmezler (Ali Fuad Cebesoy, Siyasî Hâtıralar, s. 70). Hilâfet'in Dünya Savaşı'nda büyük ilgi görmesi, sanırız ki, dinsel duygu ile antiemperyalist milliyetçi duygunun karışmasından ileri gelmiştir. Bu nedenle, Hilâfeti kaldıran, fakat emperyalizme ilk boyun eğdiren milliyetçi Türkiye, İslâm Dünyası'nda prestijini korur. Bundan başka, Hilâfet, İslâm Dünyası'nda tek bağımsız islâm devleti sayılan Türk Devleti ile birlikte olunca güç teşkil etmektedir. Bu devletten kopunca, Hilâfet, gücünü yitirmektedir. Bu nedenle Hilâfet'i Türkiye'den almak için büyük çaba gösteren İngiltere, Türkiye Hilâfet'ten vazgeçince ve Şerif Hüseyin'in Halifeliği de itibar görmeyince, bu dâvâdan vazgeçer. Hatta Hikmet Bayur'a göre, milliyetçi Türkiye'yi zayıflatmak için, Musul bunalımı sırasında, Ağa Han ve Emir Ali aracılığıyla, Hilâfet'i koz olarak kullanır.

Hilâfet konusunda en büyük duyarlılığı gösteren Hint Müslümanlarının tutumu hakkında K.K. Sinha, özetle şunları yazar: Lozan'da Türkiye'nin Hilâfet'in kutsal yerlerinden (Mekke ve Medine) vazgeçmesini, Hint müslümanları hoşnutsuzlukla karşılarlar. Zira bunun için onlar ölmeye hazırlanmaktadırlar. Fakat bu çok sürmez. Hindistan Millî Kongresi, 1923'te Türkiye'yi «Büyük Doğu milletlerinin özgürlük ve bağımsızlığının müjdecisi» olarak kutlar. Hilâfet'in kaldırılması ise, bir şok olur. İlk coşkunlukla, Türkiye'ye bir kurul gönderilmesi kararlaştırılır. Ama kurul üyelerine pasaport verilmez! Mustafa Kemal'in ilerici politikasına aylarca süren sessiz bir küskünlük doğar. 1924 ve 1926 yılları arasında çeşitli toplantı ve Hilâfet konferanslarında, Hilâfet anılır ve dünya müslümanlarının başka bir yerde Hilâfet'i yeniden kurmaları gerektiği savunulur. Ama bu tutum, sürekli olmaz. 1926 Hilâfet Kongresi, Hilâfet'in bütünüyle ortadan kalkışını kabullenmeyi seçer. Milliyetçi, bağımsız Türkiye, sömürge durumundaki Hint müslümanları ve milliyetçi Hindu liderleri arasında prestijli kalır. Antiemperyalist milliyetçi duygu, onunla karışan dinsel duygudan ağır basar. (K.K. Sinha, Mustafa Kemal ve Mahatma Gandi, s. 149 ve 161)

dırıldıkları gün, Eğitim Birliği de (Tevhid-i Tedrisat) kabul edilmiştir. Buna göre, bütün eğitim kurumları Millî Eğitim Bakanlığı'na geçer. Fakat *Başkan Rıfat Efendi, Kur'an Kurslarını vermez,* bunların Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı kalmasını sağlar, hatta sayılarını artırır. Ayrıca İmam-Hatip Okulları ve İlâhiyat Fakültesi kurulur.

PAŞALAR KOMPLOSU

Hilâfet'in kaldırılmasıyla, Cumhuriyet, iki başlılıktan kurtulur. Fakat Kemalistlere, tasarladıkları devrimleri yapma yolu açılmış olmaz. Birinci ve İkinci Orduların başında bulunan Karabekir ve Cebesoy Paşalar, Rauf Orbay ve Refet Bele ile birlikte, Meclis'teki yandaşlarına ve Câvit Bey, Kara Kemal çevresindeki İttihatçı gruba ve Istanbul basınına dayanarak, muhalefetlerini sürdürürler. Anılarında yazdığına göre, Cebesoy Paşa, Karabekir, Orbay, Bele ve Adnan Adıvar birlikte pek çok gizli toplantılar yaparlar. Örneğin 9 Eylül 1924'te İzmir'de yapılan toplantıda, Orbay, Meclis'te sonuç alınabileceğini ileri sürer, Karabekir Paşa bu görüşe katılır :

«Rauf Orbay — Fenalığın önüne Meclis'in geçmesi olasılığı vardır.

Karabekir — Kuşku altında Ordu Müfettişliğinde çalışmayı çok güç görüyorum. Bütün arkadaşlar Meclis'te toplanırlarsa, kısmen olsun yapılan fenalıkların önüne geçilebilir.»

Meclis kürsüsünde «Devrimler bitmiştir. Devrim sözü, sermayeyi ürkütüyor» diye konuşan Rauf Orbay'ın Istanbul'daki evinde toplantılara devam edilir ve kararlar alınır. Meclis'te sonuç almayı öngören beş maddelik kararlarda, «*yapılan devrimlerin Türkiye'nin yüzyıllarca refah ve mutluluğuna yeteceği*» belirtilir ve *tutucu, liberal bir Cumhuriyet'e gidilmesi istenir.* Yine Cebesoy'un yazdığına göre, Rauf Orbay'ın evinde İttihatçı Gruptan eski İzmir Vâlisi Rahmi ve İsmail Canbulat bulunur, bu konular onlarla da tartışılır.[11]

Bu amaçla, Paşalar, Ankara'ya gelirler. Aynı zamanda milletvekili olan Paşalar, milletvekilliği görevlerine başlayacaklarından Ordu Müfettişliklerinden ayrıldıklarını Genelkurmay'a bildirirler. Refet Bele de daha önce milletvekilliğinden ayrılmayı kararlaştırmışken, istifasını geri alarak Meclis'e döner. Bu sırada Hakkâri'deki Nasturî ayaklanması yüzünden İngiltere ile savaşın eşiğine gelinmiş, çarpışmalar olmuş ve İngiltere askerî birliklerimizi bombalamıştır. Ordu, savaşa hazır durumda tutulmaktadır. Karabekir ve Cebesoy, kritik bir anda Ordularının başından ayrılmaktadırlar. Öte yandan, Yunanistan'daki Türk göçmenlerin değiştirilme ve yerleştirilmesinde büyük yolsuzluklar olmuştur. Hükûmet, bu konuda zayıf durumdadır. Istanbul basını, Hükûmeti fena halde hırpalamaktadır. Rauf Orbay'ın yakınları, bu konuda bir gensoru vermişlerdir. Amaçları İsmet Paşa Hükûmeti'ni devirerek, Meclis'te egemenliği ele geçirmektir.

Karadeniz kıyıları ve Erzurum'da bir geziden dönen Mustafa Kemal, bütün bu hazırlıkları öğrenince, hemen geniş çapta bir komplonun varlığına hükmeder. Mustafa Kemal, durumu şöyle değerlendirir :

«*Bir yıl, Ordular üzerinde kendi görüşlerine göre çalıştılar ve Orduları kendilerine iyice bağladıklarını sandılar.* Ordu Müfettişliğinden çekilmeden önce, kimi komutanları kendileriyle birlik olmaya kandırmak için çalıştılar. Bu bir yıl içinde, Cumhuriyet'in ilânı, Halifeliğin kaldırılması gibi işlerimiz ortaklaşa tertip kuranları biribirine daha çok yaklaştırdı ve birlikte çalışmalara yol açtı. İşe politikadan başlayacaklardı. Bunun için uygun zaman ve fırsatı bekliyorlardı. Politika alanındaki ve Ordu'daki hazırlıklarını yeter görüyorlardı. Gerçekten Rauf Bey ve benzerleri, parti içinde sürdürmeyi başardıkları durumlarıyla, Meclis'in dinlenme dönemine rastlayan aylarda milletvekilleri üzerinde ve yeni seçimde başarı kazanamayan İkinci Grup üyeleri aracılığıyla bütün yurtta, milleti bize karşı kışkırtmak

için çalışmak fırsatını elde ettiler. Yurt içinde bir takım gizli örgütler kurmaya ve girişimler yapmaya başladılar».

ISTANBUL BASININDAN MANZARALAR

Durumu böyle değerlendiren Atatürk, derhal harekete geçer. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın ve milletvekili olan Kolordu Komutanlarının milletvekilliği görevinden istifalarını telle isterler. Bu, aynı zamanda Ordu'da bir güven oyu tazelemesidir. Komutanlar, Atatürk'ün isteğine uyarlar. Yalnızca Diyarbakır'daki Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Çobanlı ile VII. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar, duraksama gösterir. Bu komutanların hemen görevlerine son verilir, yerlerine yenileri atanır. Karabekir Paşa ile Cebesoy Paşa, «yeni komutanlara Ordularının devir ve teslimini tamamlamaları» gerekçesiyle Meclis'e alınmazlar. Gensoru, bu koşullarda başlar. Paşaları Meclis dışı bırakan bu psikolojik darbe karşısında, Meclis'te yalnız kalan Rauf Orbay, beklediği sonucu elde edemez. Fakat gensoru önergesinin tartışılması günlerce sürer. Bu sırada Istanbul basını, Hükûmet'e ateş püskürür :

Vatan : «*Uğursuz gidişin* belirli bir noktada durdurulması, yeni bir çığır açılması gerekir».

Tanin : «Hep zencilerden meydana gelen Haiti bile bir cumhuriyettir. Ama buralarda cumhuriyet, saltçılıktan pek az ayrılmaktadır. Soydan gelen bir devlet başkanı yerine, *zorla cumhurbaşkanlığına çıkmış bir zorba* görürüz. Cumhurbaşkanlığı sanını taşıyan zorba, egemenliğini istediği gibi yürütür».

Tanin : «Hükûmet partisinin halkçılığı dudaklarındadır... Bunun böyle oluşu, başkanlarının asker olması yüzündendir... Hangi general, başına daha çok ayaklanıcı toplayabilirse, cumhurbaşkanlığına geçer... Ordu komutanları, haydut elebaşıları, birbiriyle çarpışarak, cumhurbaşkanlığı orununu zorla ele geçiriyorlar».

Gensoru başarısızlıkla sonuçlanınca da, muhalif basın, Atatürk'ün deyimiyle, daha küskün ve direngen bir saldırıya geçer :

Tevhid-i Efkâr : «Yararsız ve değersiz bir zafer...»

Vatan : «Bugün, gerici sözü yeniden çokça kullanılır olmuştur.»

Tanin : «Eyvah! Bu da ötekiler gibi çıktı... Eski yıkıntılarla yapılan bir yapıdan ne umarsın ki...»[12]

PAŞALARIN TUTUCU VE İŞBİRLİKÇİ PARTİSİ

Meclis yenilgisinin sonucu olarak, çok büyük adlarla, tutucu Terakkiperver Cumhuriyet Partisi kurulur. Karabekir Paşa Başkan, Cebesoy Paşa Genel Sekreter olur. Ünlü İttihatçılar da partide yer alırlar. Partinin Istanbul örgütünü Kara Kemal kurar. Kara Vâsıf, Istanbul örgütünün başına gelir. Parti, «devrimler bitmiştir» diyen, ekonomik ve politik planda liberal ve tutucu bir kuruluştur. Fransa ve İtalya ile 1921 yılında sömürge anlaşmaları imzalayan, Lloyd George'a İngilterenin bekçiliğini yapmayı öneren ilk Dışişleri Bakanı Bekir Sami Beyin partinin önde gelen kişileri arasında yer alması, kuruluşun niteliğini göstermeye yeterlidir. Partinin programında şu ilkeler belirtilir :

— Ekonomik alanda serbest meslek (liberalizm) yanlısıyız.

— On yıllık gümrük târifeleri yapılacak, süs eşyası dışında, öteki maddelerin gümrük vergileri indirilecektir.

— Adem-i merkeziyet ilkesi kabul edilecektir.

— Parti, dinsel inanç ve düşüncelere saygılıdır.

Yeni parti, Halk Partisinden yeteri kadar milletvekili koparamaz. Partiden 32 kişi istifa eder, bunların 28'i Terakkiperver Cumhuriyet Partisine katılır. Ne var ki, Meclisin genel eğilimini göz önünde tutarak, Atatürkün işbaşına getirdiği Fethi Okyar Hükûmeti de, Terakkiperver Partiden farksız bir düşünce ve tutum

içindedir. Muhalefet, Okyar Hükûmeti'ne güven oyu verecek kadar ondan hoşnuttur. Falih Rıfkı Atay'a göre, Atatürk, koşulların zorlamasıyla getirdiği hükûmetinden yakınır ve onu eleştirir :

«Mustafa Kemal, akşamları sofrasında ileri hareketi ve onun uğruna verilecek bütün savaşları hazırlamaktadır. Arkadaşı Fethi Bey'i ve hükûmetin sağcı ve geri düşünceli adamlarını eleştirmektedir. Sanki bir devlet başkanı değil de, bir muhalefet lideri idi. Bir seferinde hükûmete karşı iyice girişildiği sırada, holden Fethi Bey'in sesi duyuldu.

— Çocuklar susunuz, hükûmet geliyor... diye telâşlanması görülecek şeydi.

Beklemek, sabırla, fakat hazırlayarak, yoklayarak, hatta sinerek, her olayın hakkını vererek beklemek*.»[13]

ŞEYH SAİT AYAKLANMASI, DEVRİMLER YOLUNU AÇIYOR

Bu bekleyiş içinde, devrim olanağı, büyük bir Doğu ayaklanmasının patlamasıyla doğar. Nakşibendî tarikatından, büyük koyun sürülerine sâhip Şeyh Sait, 13 Şubat 1925'te Piran'da ayaklanır. İsyan, Elazığ ve Genç illerine doğru genişler. Diyarbakır'da Hükûmet Konağı

---

* Çoğunluğu tutucu olan bir parti ve Meclis çoğunluğuyla, bir takım ileri adımların nasıl atılabildiğini, o günlerin ileri hareketçilerinden Falih Rıfkı Atay, şöyle açıklar: «İleri hareketçiler, parti seçimlerinde yüksek kadroya gerici hocaların sokulmasından yakınmakta idiler. Bu kadrolarda, devrime inanarak Mustafa Kemal ile sonuna kadar çalışacak olanlardan hemen hiçbir genç yoktu. Büyük taktikçi, bu gençlerin kendisi ile birlikte kalacağını bilmekte, asıl öteki ve aykırı kalabalığı nasıl yürüteceğini hesaplamakta idi. Onlar imtiyazlandıkça Mustafa Kemal'den ayrılmayacaklar, ikbal nimetleri uğruna inançlarını kolayca feda edeceklerdi. Feda etmeyecek olanları da muhalif olarak karşısına alacaktı. Bizler, kendimizin ne kadar azınlıkta bulunduğumuzu unutuyor ve bir tek'in bu bir avuç azınlıkla nasıl bir duruma düşeceğini hesaplamıyorduk.» (Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 365)

ile Tümen Karargâhı çevresine, Gâzi'ye, Ordu'ya, memurlara ağır lâflarla dolu bildiriler asılır. Şeyh Sait, 7 Martta Diyarbakır'a saldırır, fakat başarı sağlayamaz. 9 Mart 1925'te Diyarbakır'a «Kürdistan Krallığı Harbiye Bakanlığı» adresine yazılı bâzı İngiliz silâh fabrikalarının katolog ve mektupları gelir. İsyancılar, amaçlarını Padişahlığı, Hilâfeti ve Şeriatı getirmek diye açıklarlar.

Şeyh Sait'in hazırlıklarını tamamlamadan, jandarmayla beklenmedik bir çatışma sonucu ayaklanmayı erken başlattığı anlaşılmaktadır. Diyarbakır'ı ele geçiremeyip, dışla bağlantı kurulmayınca, isyan, kaçınılmaz biçimde yenilgiye mahkûm gözükmektedir. Fakat Şubatta isyan başladığında, bunu bilme olanağı yoktur. Hükûmet, olayı, bölgesel bir ayaklanma diye yorumlar ve Doğuda birkaç ilde bir ay süreyle sıkıyönetim ilân etmekle yetinir. Mustafa Kemal ise, ülke çapında Hilâfetçi ve Padişahçı bir ayaklanmadan kuşkuludur. Bu nedenle Şubat ayında Mustafa Kemal, Hükûmetten gelen bilgilerle yetinmez, iki yakınını nöbetleşe Ankara Telgrafhanesinde bekletir ve her çeşit kaynaktan haber toplar. Hükûmeti aşarak, Erzurum ve Trabzon Vâlileri ile, Istanbul'daki Kolordu Komutanı Şükrü Nailî Paşa'ya bölgedeki durumu sorar :

«*Güneydeki olayın genel bir gericilik hareketinin başlangıcı olmasından kaygılıyım. Bu açıdan bölgenizdeki durum nedir? Girişilecek bastırma hareketi sırasında bölgenizden güvenli olabilir miyiz?*»[14]

Cevaplar olumludur. Istanbul'daki Şükrü Nailî Paşa, ayrıca, Kolordusunun verilecek her türlü görevi, büyük bir bağlılık ve özveriyle daima başarmaya hazır olduğunu bildirir.

Atatürk ve çevresinin değerlendirmesine göre, Şeyh Sait isyanı, iki yıldır çeşitli kollardan hazırlanan büyük bir karşı hareketin başlangıcıdır. İşin içinde Vahdettin ve Istanbul'da bulunan Kürt Derneği Başkanı Seyit Abdülkadir ve arkadaşları ve İngiltere'nin parmağı vardır. Vahdettin, daha 1920 yılında, milleti Hilâfet çevresinde

toplamak üzere «Tarikat-ı Selâhiyye» ya da «Yüksek Hilâfet Haklarının Savunulması» diye anılan bir dinsel örgüt kurdurmuştur. Şeyhülislâm Mustafa Sabri, Rıza Tevfik, İçişleri Bakanı Mehmet Ali, Kiraz Hamdi Paşa örgütün ileri gelenlerindendir. Çoğu «Yüzellilikler»den olan bu kişiler ülkeden ayrıldıktan sonra da Türkiye'deki örgüt üyeleriyle bağlantılarını sürdürmüşlerdir. Ele geçen belgelere göre, bu dinsel kuruluş, Vahdettin'i yeniden Padişahlığa getirmek, buna engel olanları ortadan kaldırmak kararındadır. Özerklik vaadiyle Kürtçülerle işbirliği yapmışlardır. Örgüt, Köstence, Atina, Selânik, İskeçe, İskenderiye, Halep ve sonradan Bağdad'da merkezler kurmuştur. Istanbul'un yanı sıra İzmir ve Antalya çevreleriyle Doğu illeri, örgütün çalışma alanı olmuştur. «Distol» adlı bir koyun hastalığı ilâcını satmak bahanesiyle, örgüt üyeleri, köylerde çalışmalar yapmışlardır. Kürt şeyhlerine, delegeler yollamışlardır. Örgüt, yabancılara önermek üzere bir savaş planı dahi hazırlamıştır. Buna göre, karargâh Halep'tir. «1 numaralı» sevk yeri İzoli'dir. İzoli Geçidi, 50 kişilik bir müfrezeyle tutulacak ve yörede kuvvet toplanacaktır. «2 numaralı» sevk noktası Resülayn'dir. Bunun hedefi, Diyarbakır'dır. Büyük kuvvet, Resülayn ve Siverek üzerinden Diyarbakır'a sevkolunacaktır. Birinci Cephe, Kemah - İzoli - Siverek hattı ve Fırat'ın Doğusunda örgütünü tamamladıktan sonra Kayseri'yi hedef alacaktır. İkinci Cephe, Yozgat - Kayseri hattı ve Kızılırmak'ın Doğusundaki arazidir. Burada toplandıktan sonra, hedef Ankara olacaktır.[15]

Bu hazırlıkların ne ölçüde ciddîye alınması gerektiğini saptayabilecek durumda değiliz. Fakat Atatürk ve CHP'nin radikal kanadı, ülke çapında ayaklanma planını çok ciddîye alırlar. Yönetimsel özerklik programı ve dini okşayıcı tutumuyla Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin ayaklanmaları cesaretlendirdiğini ileri sürerler. Hatta Başbakan Fethi Okyar, 25 Şubatta Karabekir, Orbay ve Adıvar'a, bir aracı olarak istemeye istemeye bildirmek zorunda kalır :

«Okyar — Size partinizi kendi kendinize dağıtmanızı bildirmekle beni görevlendirdiler. Dağıtmazsanız, geleceği çok karanlık görüyorum. Kan dökülecektir.

Karabekir — Yasalar çerçevesinde parti kurmak elimizdedir. Fakat bunu dağıtmak elimizde olmayan birşeydir. Hükûmetsiniz. Her cins gücünüz, çeşitli araçlarınız vardır. Partimizi ille dağıtmak istiyorsanız, onu yapmak elinizdedir.

Okyar — Sizinle böyle konuştuğuma çok üzgünüm. Bilirsiniz ki, ben her türlü sıkı tutuma karşıyım. Azınlıkta kalacağımdan korkuyorum».[16]

Gerçekten muhalefetin oylarıyla güven oyu alan Fethi Okyar, beş gün sonra, 3 Mart 1925'te Parti Grubu'nda azınlıkta kalır. 60 beyaz oya karşı, 94 kırmızı oyla yenik düşen Fethi Okyar çekilir. Yerine İsmet Paşa gelir. 10,5 saat süren bu toplantıda Atatürk de uzun bir konuşma yapar ve «*Devrimi, başlayan tamamlayacaktır*» der.

İSTİKLÂL MAHKEMELERİYLE DEVRİM

Devrimi tamamlamanın aracı, tek maddelik «Takrir-i Sükûn» Yasası ve İstiklâl Mahkemeleri olur. Yasa, her türlü yetkiyi hükûmete verir. Tasarı görüşülürken, Karabekir Paşa :

— İsmet Paşa, İstiklâl Mahkemelerini reform aracı sayıyorsa, pek çok yanılıyor, der.

İsmet Paşa, verdiği cevapta reformların, ya da devrimlerin Takrir-i Sükûn ve İstiklâl Mahkemeleri ile yapılacağını saklamaz :

«— Karabekir Paşa, reformu, İstiklâl Mahkemelerine dayanarak mı yapacaksınız, diye soruyor. Benim kanım odur ki, reformu ancak güvenlik ve âsayiş temeline dayanarak yapabiliriz. Güvenlik ve âsayiş temelini güçlendirmekte, bütün yasalar gibi, İstiklâl Mahkemesi de bir araçtan ibarettir. Fakat, 'Reform, yenilik, ilerleme ahlâksızlıktır' diye bağırılırken, bana reformu nasıl yapacaksın diyen muhalefet ileri gelenleri, neden bu noktada bir tek söz söylemediler?»

İsmet Paşa, Mart 1927'de iki yıl süreli Takrir-i Sükûn Yasası'nın iki yıl daha uzatılmasını isterken, bunun devrim aracı olduğunu daha açık biçimde söyler :

«İki yıl önce, karşısında bulunduğumuz olayların en önemlisi, Şeyh Sait ayaklanmasıyla beliren eylem değildi. Asıl tehlike, memleketin genel yaşantısında meydana gelen karışıklıktı... Memleketin gelişip ilerlemesine ve içten düzeltme isteklilerinin bütün çabalarına engel olan budur... *Aldığımız tedbir, yalnız Doğudaki davranışın değil, memleketin gelişip ilerlemesine başlıca engel olan toplumsal düzendeki karışıklığın da ortadan kalkmasını sağlamıştır...*

Takrir-i Sükûn Yasası döneminde elde ettiğimiz büyük yararlardan biri de, *yüzyıllardan beri bu memlekette ciddî çaba sâhiplerinin düşünüp tasarladıkları düzeltici düzenlemelerin en az özveriyle yapılıp kurulabilmesidir.*»[17]

Atatürk de Nutuk'ta Takrir-i Sükûn Yasası'nın devrim aracı olarak kullanıldığını tam bir açıklıkla belirtir :

«Takrir-i Sükûn Yasası'nın yürürlükte ve İstiklâl Mahkemelerinin çalışmakta bulunduğu süre içinde yapılan işleri göz önüne getirecek olursanız, Meclis'in ve milletin güven ve inancının tam yerinde kullanıldığı kendiliğinden anlaşılır...

Milletimizin giymekte bulunduğu ve bilgisizliğin, aymazlığın, bağnazlığın, yenilik ve uygarlık düşmanlığının simgesi gibi görünen fesi atarak, onun yerine, bütün uygar ülkeler halkının kullandığı şapkayı giymesi ve böylece, Türk milletinin uygar toplumlardan anlayış yönünden de hiçbir ayrılığı olmadığını göstermesi gerekiyordu. Bunu, Takrir-i Sükûn Yasası'nın yürürlükte bulunduğu sırada yaptık. Bu yasa yürürlükte olmasaydı, yine yapacaktık. Ama, buna yasanın yürürlükte oluşu da kolaylık sağladı denirse, bu çok doğrudur. Gerçekten, Takrir-i Sükûn Yasası'nın yürürlükte bulu-

nuşu, kimi gericilerin kamuoyunu geniş ölçüde zehirlemesine meydan bırakmamıştır*...

Tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla, şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük, türbe bekçiliği vb. gibi bir takım

* Gerçekten, Terakkiperver ve İttihatçı tutucu muhalefet ile onları destekleyen Istanbul basınının tutumu, feodal kalıntıların egemen olduğu bir ortamda tasarlanan reformların yapılmasını çok güçleştirmiştir. Feodalite kalıntısı tutucu güçlere dayalı bir kurtuluş devrimi için, bu, kaçınılmaz bir çelişki gibi gözükmektedir. Bu nedenle, muhalefetin tasfiyesi ve terör zorunlu olmuşa benzemektedir. İlk iş olarak, Istanbul basınının tutucuları etkisiz kılınmıştır. Hüseyin Cahit, Çorum'a sürülmüştür. Doğu İstiklâl Mahkemesi'ne sevkedilen Ahmet Emin Yalman, Ahmet Şükrü Esmer, Suphi Nuri İleri, İsmail Müştak Mayakon, Gündüz Nâdir vb. gibi gazeteciler, «Gazetecilik ve politikanın tamamen dışında kalacaklarını» Atatürk'e bildirirler ve Atatürk'ün savcı'ya yazısıyla beraat ederler. Haziranda Terakkiperver Parti kapatılır. Fakat bunların Meclis içi ve dışındaki muhalefeti devam eder. Komitecilik yöntemlerinde uzmanlaşmış birçok fedaîye sâhip bulunan İttihatçılar, bu durumda suikastlere yönelirler. İttihatçıların eski Eğitim Bakanı ve Terakkiperver Parti milletvekili Şükrü'nün suikast işinin öncülüğünü yaptığı anlaşılmaktadır. Suikast yapacak olan Ziya Hurşit'in ağabeyi Faik Günday'ın 30 yıl sonra açıkladığına göre, Şükrü'nün Ziya Hurşit ve bir takım fedaîlerle suikast hazırladığı Karabekir, Cebesoy, Orbay gibi Terakkiperver Parti ileri gelenleri tarafından öğrenilmiştir. Günday, Hükûmete haber vermek istemişse de, bu geçiştirilmiştir (Dünya gazetesi, Eylül 1956). Parti yöneticilerinden Sâbit Sağıroğlu, başka kimseye haber vermeden, gizlice Hükûmete durumu bildirmiştir. Hükûmet, uyanık biçimde durumu izlemektedir. İzmir suikasti olunca, Terakkiperver Parti'nin bütün ileri gelenleri tutuklanır ve İzmir'de yargılanır. Rauf Orbay, yurt dışındadır. Orbay'ın suikasti bildiğinden, ya da tahmin ettiğinden yurt dışına gittiği ileri sürülürse de, bunu kanıtlama olanağı yoktur. İzmir'de, Paşalar dışında, Terakkiperver ileri gelenleri ve fedaîleri idam edilir, ya da ağır hapse mahkûm edilir. Ankara'da ise, başta Câvit Bey ve Dr. Nâzım olmak üzere, İttihatçıların ve onlarla işbirliği yapan Rauf Orbay'ın yargılanması yapılır. Câvit, Dr. Nâzım ve Nail asılırlar, böylece İttihatçılık son bulmuş olur. 1926 yılı yazında genç Cumhuriyet'e karşı artık açık bir muhalefet yoktur.

sanların kaldırılması ve yasak edilmesi de Takrir-i Sükûn Yasası yürürlükte iken yapılmış işlerdir...

Milletimizin toplumsal, ekonomik, kısacası bütün uygarlıkla ilgili iş ve ilişkilerinde verimli sonuçlar sağlayan yeni yasalarımız da, kadın özgürlüğünü güven altına alan ve aileyi sağlamlaştıran Medenî Kanun da bu sözünü ettiğimiz zaman içinde yapılmıştır. *Şunu söylemeliyim ki, biz, her araçtan, yalnız ve ancak bir ülkü için yararlanırız. O ülkü şudur: Türk milletini, uygar topumlar içinde yaraştığı yere yükseltmek ve Türk Cumhuriyeti'ni sarsılmaz temeller üzerinde her gün daha çok güçlendirmek.*»

ATATÜRK DEVRİMLERİNİN KÖKENİ

Atatürk — İsmet, sen olmasaydın ben bunlardan hiçbirini yapamazdım.
İnönü — Siz olmasaydınız, ben bunların hiçbirini düşünemezdim.
(Orman Çiftliği, 1926)

Aslında, gerçekleştirilmesi için sıkı düzen tedbirlerine gerek gösteren Şeriat düzeninin tasfiyesi, yüz yıl önce başlanmış bir sürecin sonuçlandırılmasıdır. Daha Tanzimat günlerinde, doğrudandoğruya ve hiçbir alıştırma dönemine gitmeden, 1850'de Fransa Ticaret Kanunu ve 1856'da Fransa Ceza Kanunu alınmıştır. Şeriatın dışında Nizamiye Mahkemeleri kurulmuştur. Hatta Âli Paşa, hemen bir yabancı Medenî Kanun almaktan yanadır, ama Mecelle ile yetinilmiştir. İttihatçılar, savaş yıllarında,Aile Hukuku Kararnamesi'ni çıkarmışlar, evlenme, birlikte yaşama ve boşanma işlerini din adamlarının ellerinden alıp yargıçlara vermişlerdir. Kararname, kadını koruyan, boşanmasını kolaylaştıran, çok kadın almayı kısıtlayan, zorla evlendirmeyi yasaklayan hükümler getirmiştir*. Tarımda kapitalist ilişki-

* İttihatçıların ideologu Ziya Gökalp, kadın hakları soru-

lerin gelişmesini kısıtlayan eski toprak düzeni değiştirilmiş, yerine kapitalist ilkeler konulmuştu. 1916 yılında İttihat ve Terakki Kongresi, Şer'iye Mahkemeleri dâhil, bütün mahkemelerin Adalet Bakanlığına bağlanmasını kabul etmiş ve bu, Şeyhülislâm Hayri Ürgüplü'nün istifasına rağmen, uygulanmıştır. O zamanki Adalet Bakanı Halil Menteşe, amacın Şer'iye Mahkemelerinin kaldırılması ve «hukukun laikleştirilmesi» olduğunu açıklamıştır.

Vakıf gelirleriyle işleyen ilkokulların yönetimi, Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Medreselerin çağdaşlaştırılması için yasa çıkarılmış, Medrese ders programlarına matematik, doğa ve sağlık bilimi, coğrafya, yurt ve hukuk bilgisi, jimnastik, Rusça, İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi dersler konmuştur.

Daha Üçüncü Selim ve İkinci Mahmut döneminde, Batılılaşma yolunda «Petrovârî» reformlar yapılmıştır: Başlık devrimi (fes), kıyafet devrimi (ceket, pantolon), başta Padişah olmak üzere devlet ileri gelenlerinin uzun sakallarının kesilmesi, Bakanlıkların Batılı adlar kazanması, Padişah'ın resimlerinin devlet dairelerine asılması, devlet ileri gelenlerinin balolara gitmeleri, Saray'da çatal - bıçak kullanılması, Avrupa'ya öğrenci gönderil-

---

nunu en cesur biçimde savunur. Gökalp'in «Aile» şiiri İttihatçıların görüşünü dile getirir :

.....
Kadın tamam olmadıkça eksik kalır bu hayat...
Ailenin adle uygun olmak için binası
Nikâh, talâk, miras, bu üç işte gerek müsavat
Bir kız irste yarım erkek, izdivaçta dörtte bir
Bulundukça ne aile, ne memleket yükselir.
Diğer haklar için mahkemeler açmışız,
Aileyi bırakmışız Medresenin elinde...
Bilmem niçin kadınlığa ait işten kaçmışız
Ya onun da bir emeği yok mu bu Türk İlinde?
Yoksa o mu iğnesinden kanlı süngü yaparak
Haklarını pençemizden ihtilâlle alacak?

mesi, Harbiye ve Tıbbiye gibi Fransızca öğretimine önem veren Batı tipi yüksek okullar kurulması, hatta kâğıt üzerinde de kalsa, ilk öğretimin herkes için zorunlu kılınması...

İttihatçılar döneminde kadın haklarına önem verilmiştir. Üniversite ve liseler, kadınlara açılmıştır. Kadın hakları akımının öncülüğünü yapan Ziya Gökalp, çarşaf ve örtünme aleyhine kampanya yürütmüştür. Çarşaf kalkmasa bile, yüzler açılmıştır. Savaşta erkeklerden boşalan yerlerde kadınların çalıştırılması düşünülmüştür. Enver Paşa, kadınlara iş bulmak için bir dernek kurmuş, Ordu atölyelerine binlerce kadın işçi alınmıştır. Bu dernek aracılığıyla gerçekleştirilen ilk Kadın İş Taburu, Birinci Ordu hizmetinde, cephe gerisinde görev yapmıştır. Taburun subayları önce erkek iken, sonra kadın subaylar bunların yerlerini almıştır. Istanbul Belediyesi, özel bir üniforma ve pantolon giyen kadın sokak temizleyicilerinden yararlanmıştır. Kadınlı erkekli sosyal toplantılara önem verilmiş, bunlar teşvik edilmiştir. 1916 yılından başlayarak, her yıl bir Devlet Resim Sergisi açılmıştır. Batı müziğini benimseme yolunda ilk adımları atan iki konservatuar kurulmuştur. Türk tiyatrosunu geliştirmek için, devlet, Istanbul'daki tiyatroya para yardımı yapmıştır. Bir aktör yetiştirme okulu açılmış, bir «edebî kurul» kurulmuştur. Savaşın sonlarına doğru, ilk Türk kadın sanatçılar sahneye çıkmışlardır.

Bundan başka Gregoryen takvimin kabulü, ağırlık ve uzunluk ölçülerindeki birlik, dil reformu, üyeliği zorunlu kılınan İzcilik Yasası gibi girişimleri ansıyalım. Lâtin harflerinin kabulü düşünülmüş, Enver Paşa, eski yazının çeşitli biçimlerde okunmasını engellemek amacıyla, Arap harflerine bağlı kalmakla birlikte, bir «harf devrimi»ni Ordu'da uygulamaya kalkışmıştır. Tanin gazetesi, bir sütununu yeni usûllere göre dizdirmiştir. Savaş sırasında karışıklık çıkartır diye, Enver Paşa'nın yakını İsmet İnönü, bu uygulamayı durdurmayı başarmıştır.

1352

Kısaca, büyük güçlüklerle, adım adım mücadeleyle ve İstiklâl Mahkemeleriyle gerçekleştirilen 1923-1928 dönemi reformlarının, düşün ve eylem alanlarında hayli uzun bir geçmişi vardır. Tanzimat'tan sonra doğan çeşitli akımlar, aralarında çatışsalar ve farklı yöntemler ileri sürseler de «çağdaş uygarlık» yanlısıdırlar: Batı uyduculuğu ve taklitçiliği şampiyonluğunu yapan Tanzimatçılar, Batıya tam açılmayı, daha doğrusu tam teslimiyeti savunurlar. Jön Türkler'den Prens Sabahattin Bey, «Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?» incelemesinde, bu soruya «Anglosaksonlara benzemekle, Anglosakson hocalar getirip, onların bireyci eğitiminden geçmekle» karşılığını verir. İttihatçılar, Ziya Gökalp'in «Türkleşmek, islâmlaşmak, çağdaşlaşmak» görüşüyle yola çıkarlar. Önceleri, bir de «İslâm Mecmuası» çıkartarak, «geri kalmışlığımız din yüzünden değil. İslâm dini, ilerlemeye ve uygarlığa açıktır. Dini çıkarlarına araç eden softalar yüzünden geri kaldık» temasını işlerler ve böylece, dine dayanarak, çağdaşlaşma yolunu açmayı ve tutucu din adamlarını etkisiz kılmayı denerler. Örneğin, bu dergide, Mansurîzâde Mehmet Sait Bey, Şeriatı ileri sürerek, çok karılılığın yasaklanmasını ister :

«İslâm Şeriatında çok karılılık hakkında bir hüküm yoktur... İslâmiyet, çok karılılığın yasaklanmasına engel değildir».

Mehmet Sait Bey, daha da ileri gider. «Allah'a, Peygamber'e ve Emir Sâhibi'ne itaat et» diyen Nisa sûresi'nin elliyedinci âyetine dayanarak, «Emir Sâhibi» olan Padişah'ın çok karılılığı yasaklayabileceğini ve bunun gibi softaların karşı çıktığı birçok yenilikleri getirebileceğini yazar. İttihat ve Terakki, 1913 yılı raporunda, bu görüşe uygun olarak, «Fıkıh ve Kelâm'ın Padişah iradesiyle ve toplumsal gerçeklere uygun biçimde tasfiye ve genişletilmesi»nden söz eder*. «İslâm Mec-

* Atatürk, Şeriatçılığı tasfiye için bu dinsel kanıtı sık sık

muası», Kur'an'ın Türkçe okunmasını savunur. Teşkilât-ı Mahsusa'dan Mısırlı din adamı Abdülâziz Çaviş, «Hutbe'yi Arapça okumaktan bir yarar sağlanamadığını, anlaşılması için Hutbe'nin yerli dille okunması gerektiğini» yazar.

Buna karşılık, «Turan Türkçülüğü» ile «Türkiye Türkçülüğü» arasında yalpalayan Türkçülük akımı ve Türk Ocakları, islâm kaynağına dayanma gereğini duymadan, bir modernleşme doğrultusunda gelişir. Kadınların da katıldığı toplantılar ve konferanslarda, «Türkün millî kültürü, millî ekonomisi, millî dili, millî eğitimi vb. olsun» görüşü ısrarla savunulur. Türk Ocakları, 1923-1928 dönemi reformlarının kaleleri olurlar. Atatürk, yurt gezilerinde devamlı Türk Ocaklarında söyleşiler yapar, Türk Ocaklarını devrimin temel dayanağı sayar. Hilâfetçi Şeyh Sait isyanının patlak verişini, Doğuda Türk Ocaklarının olmayışına bağlar.

Tanzimat çığırını sürdüren Abdullah Cevdet'in İçtihat dergisi ise, tam Batı toplumları gibi olmaktan yanadır. Dergi, «Pek Uyanık Bir Uyku» başlığıyla 1913 yılında özetle şu görüşleri ileri sürer :

«— Padişah, dengi olan kral ailelerinden (müslüman olanı yeğ tutulur) kız alacak ve tek bir meşru karı edinecektir. Resmen câriyeler kullanmaktan vazgeçecektir. Topkapı'da oturacak, Dolmabahçe Millet Sarayı olacak, öbür saray ve köşkler satılacaktır. (O günlerde Padişahlığın kalkmasını istemek, büyük suçtur.)

— Binicilik, yüzme, güreş kadınlar için dahi teşvik edilecektir.

— Padişah'tan ere kadar herkes yerli kumaş giyecektir. Asker, siperliği olan başlık (şapka) giyecektir.

---

kullanmıştır: «Bizim dinimiz için herkesin elinde bir ölçü vardır. Bu ölçü ile hangi şeyin bu dine uygun olup olmadığını kolayca takdir edebilirsiniz. Hangi şey ki, akla, mantığa, kamu yararına uygundur, biliniz ki, o bizim dinimize de uygundur». (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 128)

— Kadınlar, diledikleri gibi giyinecektir.

— Kızlar, evleninceye kadar çarşaf giymiyeceklerdir. İyi yetişmiş gençlerle söyleşilerde bulunabilecekler, memleket yaşamına karışabilecekler ve böylece yetişeceklerdir.

— Erkekler, kadınlara lâf atmayacaklar ve her yerde kadınlara yer vereceklerdir.

— Tekke ve zâviyeler kaldırılacak, gelirleri eğitime verilecektir.

— Medreseler kaldırılacak, Süleymaniye Medresesi Collége de France, Fatih Medresesi Ecole Polytechnique durumuna getirilecektir.

— Evliyalara adak yasaklanacaktır. Bağışlar, Millî Savunma ve Donanma derneklerine verilecektir. Okuyucu, üfürükçü ve benzerleri yasak edilecektir.

— Kur'an ve hadisler, Türkçeye çevrilecektir. Hutbeler Türkçe okunacaktır.

— Mezhepleri yeni bir mezhep içinde birleştirmek için çalışılacaktır.»

Abdullah Cevdet, 11 Aralık 1913'te «Bizde korumaya değer gelenek yoktur» diye yazar. Cumhuriyet döneminde Van Milletvekili olan Hakkı Kılıç, 27 Mart 1914 tarihli İçtihat'ta «Softalığa ve dervişliğe savaş» ilân eder :

«En büyük zaferlerde bile, yine zararlı çıkan biz olduk. Çünkü temelli bir amaç izlemiyorduk. En büyük amaç, padişahların saraylarını, softaları, şeyhleri, dervişleri, yeniçerileri ve kısaca dünyanın bütün emek inkârcısı tembellerini doyurmak idi... Düşmanlarımızı, örneğin Ruslar, Avusturyalılar ve içeride Celâliler, zorbalar sanıyor idik. Ne kadar yanılmış olduğumuzu, zaman bize pek acı deneylerle öğretti.

Ah eğer gerçeği, yâni düşmanlarımızın en başta softalık ve dervişlik düşün ve inançları olduğunu öğrenmiş ve o iki iç düşmana karşı hiç olmazsa bundan yüz yıl önce savaş açmış olsaydık, bugün herhalde başka bir durumda olacaktık.

Halka diyeceğiz ki, altı yüzyıldan beri softaları, şeyhleri, dervişleri dinlediniz, kazancınız hüsrandan ibaret kaldı. Bunu birçok kez ve olaylarla denediniz. Şimdi biraz da softaların ve şeyhlerin dinsiz dedikleri, Kur'an gerçeği dinlilerini, bilim adamlarını ve yenilik düşünleri yanlılarını dinleyiniz.»

DEVRİMLERE DİRENİŞ

Kısaca, 1923 - 1928 reformları için, yüz yıllık bir düşün birikimi ve uygulama vardır. «İmparatorluk'tan Millî Devlet'e», «Padişahlık'tan Cumhuriyet'e» geçmiş bir Türkiye'de, Atatürk, bunları akılcı ve köktenci bir tutumla sonuçlandırmıştır. Fakat bu geçmiş birikime ve uygulamaya rağmen, Atatürk, reformları gerçekleştirmekte büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Oysa, yalnız Emperyalizm'le ve Yunan'la değil, onlarla işbirliği yapan Sultan ve Halife ile ölüm - kalım savaşı verilmiştir. Ankara'da daha 23 Nisan 1920'de adı söylenmeden Cumhuriyet* yönetimi kurulmuştur. «Halk Hükûmeti» denilen bu yeni yönetim, Yunandan önce, Anadolu'yu kan ve ateşe bulayan Halife Ordularını yenmiştir. Bu zaferin kaçınılmaz sonucu, Padişahlık ve Halifeliğin kalkması, ona güç veren dinsel kurumların, düşünlerin ve güçlerin etkisiz kılınması ve laik bir düzene yöneliş olması gerekir idi. Bu yolda zâten geniş bir birikim vardır. Üstelik Anadolu'nun geniş alevî nüfusu, Halife'ye bağlı değildir. Enver Paşa zamanında gençleştirilen Ordu'nun genç subayları, genellikle reformlardan yanadır.

Kuşkusuz, yarı-feodal nitelikteki toplumsal yapı değişmedikçe, 40 binin çok üstünde dağınık ve ufak yer-

* Mahmut Goloğlu, - kanımızca yanlış olarak - Türkiye Büyük Millet Meclisi sistemine «Üçüncü Meşrutiyet» adını vermektedir. Meşrutiyet, Meclis'in kısıtlı yetkilere sâhip bulunduğu bir yönetim biçimidir. Millet Meclisi ise, Padişahlık ve Halifeliği kaldırmak da dâhil, her türlü yetkiye sâhiptir. Anayasasında Padişahlık ve Halifelikten söz edilmesi, ona Meşrutiyet denmesini haklı göstermez.

leşme birimlerinde oturan köylü halk üzerinde feodalite artığı güçlerin kurduğu ekonomik tutsaklık düzeni kırılmadıkça, gericiliğin kaynaklarını kurutma ve az çok şiddetli direnişlerden kurtulma olanağı yoktur. Fakat hiç değilse, Kurtuluş Savaşı kadrolarının ve CHP'ye dönüşen Müdafaa-i Hukuk örgütünün 1923-1928 reformlarından yana olması beklenebilirdi. Ancak «Rumluk ve Ermenilik kurma»ya karşı, İngilizlerin elinde tutsak Halife'yi kurtarmak için Millî Mücadele'ye katılan feodal nitelikteki güçlere dayanma zorunluluğu, böyle bir çelişkiyi kaçınılmaz kılmıştır .Kurtuluş Savaşı liderleri olan Karabekir, Cebesoy, Bele Paşalar ve Rauf Bey ile Istanbul İttihatçılarının ve basının önemli bir kesiminin bu tutucu muhalefete sâhip çıkmaları, güçlükleri artırmıştır. Bu nedenle, reformları gerçekleştirmek için kurulmuş Halk Partisi içinde dahi, reform görüşünü egemen kılmak için, hocalara, renksizlere, çıkarcılara ekonomik alanlarda ödünler vermek zorunlu olur. Ayrıca dinsel gerekçelerden bol bol yararlanmaya gerek duyulur. Saltanat, «İslâmda Hilâfet ile Saltanat ayrılır» gerekçesiyle son bulur. Hilâfet, «İslâmda Halifelik yoktur» diye kaldırılır. Tekke ve zâviyelerin, «İslâm dininin zorunlu kılmadığı kuruluşlar» oldukları belirtilir. Tekke ve zâviyeler, Vahdettin'in Selâhiye Tarikatı, Kürtçülerle ilişkiler aradığı bir sırada, isyandan yararlanarak kapatılır. Önce Doğu İstiklâl Mahkemesi, bölgede tekke ve zâviyeleri kapatır, sonra Bakanlar Kurulu, kararı bütün Türkiye'yi kapsayacak biçimde genişletir.

En büyük direniş, şapkaya gösterilir. Şapka giydiği için Vakit gazetesinin bir personelini hapsettirmeye kalkışan İstiklâl Mahkemesi Başkanı Ali Çetinkaya, «şapkaya karşı çıktılar» diye Âtıf Hoca, Babaeski Müftüsü Ali Rıza, Hacı Osman Hoca, «Gâvur İmam» denilen İmam Abdülhamit vb. gibi birçok hocayı asar! Erzurum, Sıvas, Kayseri, Rize, Giresun'da birçok kişi cezalandırılır. Oysa Yunan başlığı olan fesi müslümanlara

giydirmek için İkinci Mahmut, Gâzı Paşa'nın fesi çıkartmak için katlandığından daha az güçlüğe uğramıştır.

Şapka giyilmesi, dinsel gerekçelerle savunulur. Atatürk, şöyle konuşur :

«Yunan başlığı olan fesi giymek câiz olur da, şapkayı giymek neden olmaz? Yine câiz olmaz diyenlere ve bütün millete hatırlatmak isterim ki, Bizans papazlarının ve yahudi hahamların özel kılığı olan cübbeyi ne vakit, neden ve nasıl giydiler?»

Kastamonu'da Mustafa Kemal, şapkayı, yanında sarığı elinde başı açık duran Müftü Efendi'ye savundurur. Müftü, şu enfes gerekçeyle kılık değiştirmeyi onaylar :

«Ateşe tapan bir kimseden satın alınan bir inek, yeni sâhibine kendini sağdırmazsa, yeni sâhibi ateşe tapanların kılığına girebilir.»

Daha sonra salon yaşamını bütün gerekleriyle benimseyecek olan ünlü Hoca Râsih Efendi de (Kaplan) Meclis'te ilginç bir şapka savunması yapar :

«— Peygamberimizin davranışına bir bakalım: Roma İmparatorluğu'nun Şam'daki Vâlisi ve temsilcisi tarafından armağan edilen elbise, Peygamberce hiçbir değişiklik yapılmadan giyilmiştir. Hazret-i Peygamber, abdest alacağı zaman ceketini çıkarmak zorunluluğu duyardı, çünkü dardı, sıvanmazdı. Peygamber, bu elbise dardır, ya da bir hıristiyan tarafından gönderilmiştir, ben giyemem, dememiş ve geldiği gibi giymiştir.

Bu konuda bir ilke var idiyse bile, ayağımızdaki pantolon, boynumuzdaki kravat, yakalık, gömlek ve benzerleri yok iken, bunları kabul ettiniz, giydiniz de, başınıza şapka giyeceğiniz zaman mı aklınız başınıza geldi? Şapka giymekle insan, hıristiyan olmaz. Yahudiler, şapka giymişler diye, hıristiyan mı olmuşlardır? Hindistan mecusîleri sarık sarıyorlar diye müslüman mı olmuşlardır? Demek ki, dinle bunun ilgisi yoktur.»

Şapka için sehpalar kuran Atatürk, kadınların peçe taşıması konusunda, bunun Şeriatta hiçbir dayanağı

olmadığı halde, çok ihtiyatlı davranır. Yasa ile yasaklama yoluna gitmez. Teşvikle, örnek olmakla yetinir. Peçe yasağı ancak Halk Partisi'nin 1935 Kongresinde söz konusu olur ve bu işin belediyelere bırakılmasına karar alınır. Atatürk, Batılı görünüşlü Kraliçe ile birlikte Avrupa gezileri yapan hızlı Batıcı Afgan Kralı Emanullah'a «Kadın kıyafeti işinde yavaş git» öğütünü verir. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, bu konuda şöyle yazar :

«Hiç unutmam, eski Afgan Kralı Emanullah Han, memleketimize yaptığı bir geziden dönüşte, Ankara'dan esinlenerek yeniliklere doğru bâzı girişimlere yönelmiş, bu arada kadın kıyafeti hakkında bir yasa çıkarmıştı. Bu olayı Atatürk'e anlattığım zaman çok üzüldü :

— Eyvah, adam gitti demektir. Ben kendisine ısrarla bu konuya girmemesini öğütlemiştim, çok yazık oldu, dedi.

Biraz sonra Kralın taç ve tahtını bırakarak memleketten kaçmak zorunda kaldığı görüldü.»[18]

Kuvvet hesabına çok dikkatli ve ölçülü bir cesaretle ve fırsatları kollayarak, Atatürk, 1923-1928 döneminde, laik bir düzen getirir. 1928 Nisanında Anayasa değiştirilerek, laiklik sorunu, sonuçlandırılmış olur. 1924 Anayasası, «Türkiye Devleti'nin dini, din-i islâmdır» derken, bu kaldırılır. «Cumhuriyet prensleri» denilen, Atatürk'ün iki yakını Falih Rıfkı Atay ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1924'te hiç değilse «Devlet'in dini» yerine «Devlet'in resmî dini» densin diye önerge vermişlerse de, bu reddedilmişti. 1928 yılında bu cümle tüm çıkarılır. Cumhurbaşkanı ve milletvekilleri yeminlerinden «vallahi» kaldırılır, «söz veririm» ile yetinilir. Büyük Millet Meclisi'nin yetkileri içindeki «Şeriat hükümlerinin yürütülmesi» yetkisi de, Anayasa metninden atılır.

BÜROKRASİDEN GELEN DİRENİŞ

İşin ilginç yanı, Atatürk, reformların gerçekleştirilmesinde bürokrasiden destek değil, direniş görür. Eğitim reformunda temel dayanak ve motör olsun diye seçkin eğitimcilerden kurulu Tâlim Ve Terbiye Dairesi, kız-erkek karma eğitime karşı çıkar, lâtin alfabesinin kabul edilmesini önlemeye çalışır, daha sonra gelişen Köy Eğitmenleri ve Köy Enstitüleri hareketini baltalamaya kalkışır. Atatürk, lâtin alfabesini, çoğunu kendinin atadığı bir komisyon kurarak gerçekleştirir. Bürokrasinin başı olan İsmet Paşa direnişin öncülüğünü yapar :

«İsmet Paşa, yazıyı değiştirme sorununda kolay sarsılmaz bir karşı koyuş gösterdi. Yazı değişince, bütün asker-sivil daireleriyle, üniversite bütün fakülteleriyle, basın ve basımevleri dağ gibi, Başbakanın karşısına dikilmiş duracaklardı.»[19]

Üniversite de tutucu cephede yer alır. 1924 yılında Darülfünun bahçesinde, bâzı öğrencilerin objektife poz vermeye cesaret etmeleri üzerine, bunu günah sayan Darülfünun hocaları harekete geçerler, öğrenciler cezalandırılır. Ankara, bunu duyunca tepki gösterir. Mustafa Kemal, Bursa konuşmasında resim çektirmeyi günah sayan zihniyeti şiddetle yerer. Bunun üzerine Istanbul Cumhuriyeti Savcısı bir açıklama yaparak, resim çektirmeyi suç sayan Darülfünun öğretmenlerini mahkemeye vermekle tehdit eder. Genç hocaların araya girmesiyle, olay kapatılır. Fakat Darülfünun tutuculuğunu sürdürür*. Ankara'da Istanbul Darülfünunu iki noktada eleştirilir :

---

* Atatürk, Hukuk Devrimimizin dayandığı ana ilkeleri belirten, Ankara Hukuk Okulu'nun açılışında yaptığı 5 Kasım 1925 tarihli konuşmasında, Hilâfetçi ve Saltanatçı Lütfi Fikri'yi Baro Başkanı seçen hukukçuların tutuculuğundan yakınır :

«Bilesiniz ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş günlerinde, onun bugünkü nitelik ve durumunu, hukuk ilkelerine ve bilimsel görüşlere aykırı bulanların başında ünlü hukukçu-

1 — Üniversite, devrimin hazırlanmasına ve yürütülmesine yardımcı olmamıştır. Cumhuriyet Hükûmeti'nin giriştiği bütün reformlara, ya lâtin alfabesi sorununda olduğu gibi açıkça karşı gelmiş, ya da pasif direniş göstermiştir. Devrimlere hız verici bir çalışma, onlar gerçekleştirildikten sonra da üniversitede görülmemiştir.

2 — Üniversitede ciddî bir bilimsel çalışma yoktur. Yayınlanan birkaç kitap ya biribirinin kopyası, ya da yabancı dille yazılmış asıllarından kötü çeviriler niteliğindedir. Üniversiteye öğretmen atanırken, bilimsel yetenekten çok, kişisel ilişkiler ve çeşitli klik oyunları rol oynamaktadır.[20]

Darülfünun, 1930'lardan bu yana gelişen dil ve tarih hareketlerine de destek olmaz. 1933 yılında Darül-

---

lar vardı. Büyük Millet Meclisi'nde egemenliğin millete ait olduğunu açıklayan tasarıyı öne sürdüğüm gün, bu ilkenin Osmanlı Anayasası'na aykırılığından dolayı karşı çıkanların başında yine eski ve bilimsel erdemiyle milleti aldatıp durmuş olan hukukçular bulunuyordu.

Hatta Cumhuriyet ilân olunduktan sonra bile başgösteren feci bir olayı da uyanık gözleriniz önünde canlandırmak isterim. En ileri, en bayındır bir kentimizin, bu memlekette, belki de Avrupa'da okumuş seçkin uzmanlardan kurulu Baro topluluğu, açıktan açığa Halifeci olduğunu söyleyip duran ve bununla övünen birini kendine başkan diye seçmiştir. Bu olay, köhne hukuka saplanmış olanların Cumhuriyet anlayışına karşı içten ve gerçek olan durum ve eğilimlerini belirtmeye yetmez mi? Bütün bu olaylar, devrimcilerin en büyük, ama en sinsi can düşmanlarının çürümüş hukukla, onun zavallı tutkunları olduğunu göstermektedir. Milletin arasız ve ateşli devrim atılışları sırasında sinmek zorunda kalan eski kanun hükümleri, eski hukuk adamları, devrimcilerin ateşi ve etkisi yavaşlamaya başlar başlamaz hemen canlanarak devrim ilkelerini, ona içten bağlı olanları, bunların kutsal ülkülerini suçlayıp kötülemek için fırsat beklerler ve bu fırsat, eski yasaların yürürlükte kalmasıyla, eski anlayışı sinsice kollayıp yürütmekte direnen yargıçların ve avukatların varlığı ile belirir ve beslenir...

Yeni hukuk ilkeleriyle, alfabesinden okumaya başlayacak bir yeni hukuk kuşağı yetiştirmek için, bu okulu açıyoruz.»

fünun, bir yasayla toptan kaldırılır ve Istanbul Üniversitesi adıyla yeni bir üniversite kurmaya gidilir.

Kısaca, bugün üstyapı devrimleri diye küçümsenmek istenen bu gerekli atılımlar, büyük güçlüklerle gerçekleştirilir. Prof. Niyazi Berkes'in şu sözleri düşündürücüdür :

«*Kemalizm devrimi, Mustafa Kemal'in arkasındaki bir avuç ilericiler ile, gene bu savaş içinde bulunan muazzam bir gericiler kitlesi arasında, didişile didişile santim santim koparılmış bir devrimdir.*»[21]

Bu «üstyapı devrimleri», o günün özel koşullarında, yalnız Cumhuriyet'in sağlam temellere oturtulması ve özgür düşünce yolunun açılması için değil, nüfusun yüzde 90'ını teşkil eden köylünün «milletin efendisi» yapılması, yâni demokratik devrimin gerçekleştirilmesi için de zorunludur. Başka bir deyişle, «altyapı devrimi»nin ön koşuludur. Bütün yaşamı boyunca köylüyü tutsaklıktan kurtarmak için savaşan ve halkçılığından kuşku duyulamıyacak olan İ. Hakkı Tonguç, Atatürk'ün anladığı anlamda laiklik ilkesi tam uygulanmadıkça, ileri atılımlar yapılamıyacağını ve köylünün kurtarılamıyacağını ısrarla yazar.[22]

Elbette bu tek başına yeterli değildir*. Ekonomik ilişkilerde devrim zorunludur. Şimdi bunu görelim.

---

* Prekapitalist üretim ilişkileri kalkmadıkça, örneğin tarikatları kaldırmaya, bir yasanın yetmeyeceği açıktır. Bunun farkına varıldığını Atatürk'ün gazetesi Hâkimiyet-i Milliye'de 1930 ve 1931 yılında çıkan başyazılar göstermektedir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 19 Şubat 1931'de şöyle yazmaktadır : «Biz devrimin çeşitli evrelerini birer yasayla saptadıktan sonra, sanıyoruz ki, bunlar kendiliklerinden yürüyorlar. Hayır, hiçbiri yürümüyor ve yürüyemez. Bir yaşam biçiminden öbür yaşam biçimine geçivermek o kadar kolay birşey değildir». Başka bir başyazar ise, şu feryadı koparmaktadır: «Tekkeleri kapadık, fakat dervişler yaşıyor!» (Zikreden: Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, s. 149)

II — MİLLÎ İKTİSAT DENEMESİ: CUMHURİYET ZENGİNLERİ

> Hazır olmayan şeyi, en kesin düşün dahi yaşama çağıramaz ve düşünün nefesi kendisine değmedikçe, en hazır olan şey dahi yaşama kendiliğinden doğmaz.
> BISCHOFF

İşbirlikçi Tanzimat Batıcısı da, tam bağımsızlıktan yana milliyetçi de, laiklik reformundan yanadır. Bu konuda Taner Timur'un «pozitivizm»* dediği geniş bir düşün birikimi vardır. Buna rağmen, laiklik reformunun gerçekleştirilmesi bile güçlüklerle karşılaşmış, Tanzimat Batıcılarının desteğinden geniş ölçüde yararlanmak gerekmiştir. Oysa ekonomik alanda bu görüş birliği yoktur. Örneğin Tanzimat Batıcısı işbirlikçiler de, tam bağımsızlıktan yana millîciler de Batılı kıyafeti benimser. Ne var ki, Tanzimat Batıcısı, Avrupa kumaşından, millîci ise yerli kumaştan elbise ister. Bunun ilginç bir örneği, Aralık 1925'te Meclis'te görülür.

---

* Taner Timur, Compte ve Durkheim'den esinlenen pozitivist düşünce yanlılarını şöyle açıklıyor: Bunlar, sınıflar arasında toplumsal ahenk olduğuna inanırlar. Böylece egemen sınıf çıkarını dile getirmiş olurlar. Batı uygarlığını, bilime dayandığından ve bilim de evrensel olduğundan, taklide yönelirler. Timur, tam bağımsızlıktan yana Atatürk'e bu anlamda pozitivist denilemiyeceğini ileri sürer, bir özeleştiriyle «Türk Devrimi» kitabındaki görüşü düzeltir. (Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, s. 150). Pozitivizm, bizim Tanzimat Batıcıları dediklerimizin ideolojisidir.

BATILILAŞMANIN KUMAŞI

Hükûmet, Meclis'e yerli kumaştan elbise giyme kanun tasarısı getirir. Tasarı, tartışmalara yol açar :

«Besim Atalay — Politik bağımsızlık, ekonomik bağımsızlıkla birlikte olmazsa, tam değildir. Bugün turşu bile Avrupa'dan geliyor... Hemen hepimiz Avrupa malına dökülmüşüz... Estetik yok, giyilir mi, deniyor. Giyilse ne olur? Babamızın çarığı daha şeyde duruyor.

Zeki Bey (Gümüşhane) — Kanunla herkese şunu giyeceksin, demek kolaydır. Fakat memlekette giyilecek kumaş yoksa, kanun dosyalarda kalır.

Süleyman Sırrı (Bozok) — Süslü istemiyoruz, elde yapacağız ve öyle giyineceğiz.

Zeki Bey — Onu yaparsanız çok memnun olacağız, fakat bugün sizin üzerinizde bulunan elbise İspanyol kumaşındandır.

Hacı Bekir (Konya) — Bu yıl sâdece askerin yerli malı giymesini zorunlu tutalım.

Tahir Bey (Giresun) — Bu kanunun amacı güzel ve kutsaldır... Fakat yerli kumaşlarımız hâlâ otuz yıl önceki gibidir. Model ve sistem aynıdır. Uygarca yaşantımızın ilerlemiş olduğu şu çağda ve herkesin iyiyi seçtiği bir zamanda Avrupa kumaşı almama özverisini gösterecek kaç arkadaş düşünebilirsiniz? Kendimiz iyi kumaş giyeceğiz, başkasına şu kumaşı giyeceksin, diyeceğiz. Yâni kanunun uygulama yeteneği yoktur. Önce fabrikalarımızı düzeltmeliyiz. Makineler yenilenmeli, moda izlenmelidir. Özellikle kadın eşyasında buna önem verilmelidir.

Cemal Hüsnü (Gümüşhane) — Himaye, yürümeyen bir sanayii vergiyle yaşatmak demektir. Bu da o vergi kadar sermayenin tahribi demektir... Özellikle bu kanunun konusuna giren kumaş sanayii büyük sanayidir. Birdenbire büyük sanayiin himayesine gidilirse, bu çok tahrip edici olur.

Reşit Bey (Malatya) — Bu düşünceye göre, memlekette, ne fabrika, ne başka birşey yapılabilir. Genel savaşta halk, kendi yaptığı malı giymiştir... Yasak koymazsak, sonuna kadar yabancı mal giyeriz.»

Sonunda, devletin ve personeline giyecek veren şirketlerin yerli malı kullanması kararlaştırılır. 1928 yılında iç çamaşırlar da kanun kapsamına alınır. Kendi parasıyla elbise yaptıranlar ise, Avrupa'dan külot ve pantolon giyebilirler.

MİLLÎ BURJUVA ARANIYOR...

Bu iki tip Batılılaşma anlayışı, Avrupa pantolonundan tutunuz da dış politikaya kadar daima çarpışacaktır. Fakat millî sanayiden yana olanlar için de tek bir görüş vardır: O da millî sanayici, millî tüccar yetiştirmektir. Fransız, Rum ve Ermeni bankacı, tüccar ve sanayici gibi, Türk bankacı, tüccar ve sanayici olmalıdır. O günlerde Kemalistlerin en ilericileri arasında bulunan Falih Rıfkı Atay, 1922 yılında şöyle haykırır:

«Burjuvalar? Acaba bu Türk sınıfı nerede?.. Cuma günleri, Türk bayrağını yalnız daire direklerinde görüyoruz. Yontma taştan, yahut betondan bütün bankalar, ticarethaneler, atölyeler binbir çeşit bayraklarını Pazar günleri* çekiyor ve içlerinde hiçbir Türk bayrağı yoktur.»[23]

Millîcilerin özlemi, Namık Kemal günlerinden beri, mevcut olmayan Türk burjuvazisini yaratmaktır. 1920 yıllarında zâten kapitalizmden başka bir uygulama yeryüzünde yoktur. Bolşevik Rusya, iç savaş yıllarında âdeta parayı dahi kaldıracak biçimde ekonomiye el koymuş, «savaş komünizmi» denilen zorunluluklardan doğma bir politika izlemişse de, üretimi baltalayıcı bu politikadan 1921'de vazgeçmiştir. NEP diye bilinen bu yeni ekonomi politikası, Batıda kapitalizme dö-

* O günlerde müslümanların tâtil günü Cuma, hıristiyanların Pazar'dır.

nüş diye yorumlanmıştır. Lenin, yeni politikaya «devlet kapitalizmi» demiştir. Ekonominin kilit noktalarını devlet elinde tutacak, öteki alanlarda kapitalizme izin verilecektir. Ama işçi sınıfı devleti ekonominin kilit noktalarını ve kontrolünü elinde tuttuğundan, planlı ekonomi hazırlıkları tamamlanınca ve üretim yeter düzeye ulaşınca, planlı kollektivist ekonomiye geçilecektir. Devlet kapitalizmi*, sosyalizme götüren bir ara yoldur. Planlı ekonomiye ancak 1928 yılında başlanacaktır. 1920-1928 döneminde ve özellikle 1924'e kadar Lenin, Rusya'ya yabancı sermaye çekmek için büyük çaba gösterecek, Batılı kapitalist firmalara büyük ödünler verecektir. Bu tutum, «Sosyalizmin kabiliyet-i tatbikiyesi yok. Rusya bile bu yoldan ayrıldı» biçiminde yorumlanır.

O günlerin ekonomik alanda tek ileri düşünü, İttihatçıların uyguladığı millî ekonomi görüşüdür. İttihat-

* Devlet kapitalizmi, çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Lenin, işçi sınıfı iktidarında sosyalizmi amaçlayan bir karma ekonomiye devlet kapitalizmi demiştir. Şefik Hüsnü, küçük burjuva kökenli milliyetçi bir iktidara, çıkmaz saydığı kapitalizm yerine, devlet kapitalizmini önermiştir. Şefik Hüsnü, bu sözle, tekeller yoluyla, devletin kamu kesimini genişletmesini kastetmektedir. Böylece bağımsızlığın korunacağına ve sosyalizme geçişin kolaylaşacağına inanmaktadır. Demek ki, o da, küçük burjuva iktidarı koşullarında dahi devlet kapitalizmini ileriye açık bir ara sistem saymaktadır. (Şefik Hüsnü, Seçme Yazılar, s. 266)

Devlet kapitalizmi bir de, kamu ekonomik girişimleri yoluyla, kapitalizmi geliştirme anlamında kullanılmaktadır. Örneğin Japonya devlet fabrikaları kurup, bunları yok pahasına özel girişime satma biçiminde bir devlet kapitalizmi uygulamıştır. Devletçilik, ya da devlet kapitalizmi derken, kapitalizmi güçlendirici mi, yoksa zayıflatıcı nitelikte mi olduğu ayırımını yapmak gerekir.

Bir de, dev şirketlerin devletle bütünleştiği ve devlet olanaklarını kendi çıkarlarına kullandıkları günümüzün Batı ekonomilerine «Tekelci devlet kapitalizmi» adı verilmektedir. Bu, tamamen ayrı bir kavramdır ve azgelişmiş ülkelerin bağımsızlıklarını güçlendirmek için uyguladıkları devlet kapitalizmi ile hiçbir ilişkisi yoktur.

çılar, özellikle savaş yıllarında bu politikayı uygularlar. Bu politika, şöyle özetlenebilir :

— Avrupa devletleriyle tam eşitlik. 1856 ve 1878 Antlaşmalarının feshi ve böylece yabancı devletlerin Türkiye'nin iç işlerine karışmasının önlenmesi. Avrupa kamu hukukundan Türkiye'nin öteki devletlerle eşit biçimde yararlanması. (Savaşa girince, İttihatçılar, ilk iş olarak bunu gerçekleştirmişlerdir. Lozan'da da baş isteğimiz budur).

— Kapitülasyonlara son verilmesi. (1914'te kaldırılmış, savaştan sonra tekrar getirilmiş Lozan'da son kavga verilmiştir).

— Türkiye'de Rum ve Ermenilerin ekonomik egemenliğine son verilmesi, onlardan açılan yerleri Türklerin doldurması. (İttihatçıların bu politikayı nasıl uyguladıklarını gördük. Yeni Türkiye de Lozan'da Rum ve Ermeni dönüşüne kesinlikle karşı çıkmış, ancak Istanbul'da kalmaları, İtilâf Devletleri'nin ağır baskısı altında bir ödün olarak kabul edilmiştir.)

— Millî sanayiin bir gümrük himayesiyle korunması. (1916 yılında Türkiye ilk kez gümrüklerini serbestçe saptamıştır. Lozan'da beş yıl bu târifenin değişmemesi kabul edilmiş, Türkiye 1929'da gümrüklerine egemen olmuştur.)

— Yabancı şirketlere karşı millî sanayie ayrıcalıklar tanınması ve geliştirilmesi için 1915 Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılması. (1927'de benzer bir kanun çıkartılacaktır.)

— Millî sanayii desteklemek üzere devletin imtiyazlar tanıdığı ve Maliye Bakanı'nın kurucusu olduğu bir İtibar-ı Millî Bankası. (İş Bankası, bunun yerini alacaktır. İslâm tüccarın İttihatçılar döneminde kurduğu Adapazarı İslâm Bankası, Türk Ticaret Bankası olacaktır. Terhin-i Akar Bankası, T.C. Emlâk ve Kredi Bankası'nı teşkil edecektir).

— Devletin alım-satımlarda kayırıp yüksek kâr etmesini sağladığı ve hatta İttihat ve Terakki Partisi'nin ortak olduğu özel himayeli şirketler kurulması. İt-

tihat ve Terakki ile Anadolu tüccarlarının ortak oldukları Anadolu Millî Mahsulât Şirketi, Istanbul Belediyesi'ne Anadolu'dan topladığı buğdayı satar. Yapılan ekmek, fırıncıların ve partinin ortak olduğu Ekmekçiler Derneği'ne gider. Bakkallarla partinin ortak bulunduğu Millî Kantariye Şirketi de her türlü kolaylığı görür. (Cumhuriyet'ten sonra da devlete sırtını dayamış bir sürü şirket kurulacaktır).

— Yerli malı kullanılmasının teşvik edilmesi.

— Millî sanayie kalifiye işçi yetiştirmek için sanayi okullarının çoğaltılması, demiryolu okulu açılması.

— Ordu eliyle demiryolu kurma ve işletmeye yönelinmesi. 1915'te çıkan bir kanunla Ankara - Sıvas - Erzurum, Sıvas - Samsun, Erzincan - Karadeniz kıyısı ve Trakya demiryollarının yapılması ve işletilmesi Ordu'ya verilir. Sıvas demiryolunun Kızılırmak'a kadar uzatılması gerçekleştirilir. Hicaz demiryolu Mısıra doğru uzatılır. (Cumhuriyet döneminde bu politika sürdürülecektir).

— Tarımda modern işletmeciliği geliştirmek için tarım okulları sayısının artırılması, kurslar açılması, Ziraat Bankası olanaklarının genişletilmesi, kooperatifçiliğin güçlendirilmesi. Devlet arazisinin 40 yıl taksitle emeklilere satılması ve bu arazi karşılığı kredi verilmesi, bir kanunla gerçekleştirilir. (Cumhuriyet'ten sonra da benzer bir tarım politikası izlenecektir).

— Tâtil-i Eşkâl Kanunu ile grevin yasaklanması...

BÜROKRASİ, TİCARETİN TADINI ALIYOR...

İttihatçılarca izlenen bu politika, kolay yoldan birçok millî tüccarı, özellikle Selâniklileri zenginleştirdiği gibi, İttihatçı subay ve memurlara, Câvit Bey'in deyimiyle, ticaretin tadını aldırır. Örneğin, Enver Paşa'nın fedaîsi Sapancalı Hakkı, Yakup Cemil olayına karışınca üniformasını çıkarıp tüccar olur, çabuk zenginleşir. Yavuz'un tâmiri işi çıkınca, Sapancalı Hakkı, Heyet-i Temsiliye üyesi Hüsrev Sami ile birlikte bu işi alan

Fransız firmasının komisyoncusudur. 1908'de Abdülhamitçi diye vurulan Enver Paşa'nın eniştesi Yarbay Nâzım Bey, Istanbul'da yerli-yabancı bir sürü firmanın temsilcisidir ve büyük tüccardır. Nâzım Bey, İstiklâl Mahkemesi Başkanı Topçu İhsan Bey ve nüfuzlu milletvekili Dr. Fikret Bey'le özel şirket kurar, Yavuz-Havuz işlerine girişir.

Kurtuluş Savaşı'na katılan toprak sâhipleri, Rumlardan ve Ermenilerden açıkta kalan geniş ve bakımlı çiftliklere el koyma ve bunları mülkiyetlerine geçirme çabasındadırlar.

Dayandığı güçlerin bu kuvvetli isteğine karşı durabilmek hiçbir iktidar için mümkün değildir. Hilâfet'i kaldırmak, yaslanılan güçlerin ekonomik çıkarlarına karşı çıkmaktan çok daha kolay bir iştir. Esasen, 1923 Türkiyesinde, devlet, parasız ve kadrosuzdur. Büyük önem verdiği ilk öğretim işini bile, devlet, parasızlık yüzünden illerdeki tutucu eşrafın eline bırakma durumunda kalır. Rum ve Ermenilerin gidişiyle, ekonomik yaşantıda bir çöküntü olmuştur. Devlet, bir an önce üretimi artırmak için, Türk tüccar, çiftçi, sanatkâr vb.'nı desteklemek yolunda her türlü teşviki göstermeye, ister istemez hazırdır. Hatta devlet, elinden tutacak girişimci aramaktadır. Cumhuriyet'in ilk işi, «Üç Beyaz» denilen un, şeker ve bez'de ithalâttan kurtulup üretimi yeterli düzeye çıkarmak için bir savaş açmak olur. Bu savaşta, o anda özel girişimciyi desteklemekten başka olanak yoktur.

Böylece, tekelci kapitalizm döneminde, millî burjuva yaratmak olanaksız da olsa, kaçınılmaz biçimde millî burjuva yetiştirmeye yönelinir. Öte yandan Lozan'da da ekonomik bağımsızlık sorunu, ancak kademeli olarak çözülebilmiştir : Türkiye, gümrüklerine ancak beş yıl sonra egemen olabilecektir. Yabancı şirketlerin hakları ise, yedi yıl için garantilenmiştir. Türk ekonomisi hakkında bir kitap yazan Hershlag, Lozan'daki ödünlerin «1920'lerde memleketin gelişmesini ters yönde çok etkilediğini» yazar[24]. Demek ki dış bağlantılar

da Türkiye'nin, mümkün bile olsa, belli bir süre yeni yollar aramasını engellemektedir. İttihatçı politikaya devam, kaçınılmazdır.

Bu zorunlu gidişi, çok kısa olarak görelim* :

CUMHURİYET'İN İLK HALK ŞİRKETİ

Bu zorunlu yönelişi, Selim İlkin'in ilk Türk «Halk-Şirketi» hakkında yaptığı araştırma[25], hiçbir yoruma gerek göstermeyecek bir çarpıcılıkla belirtmektedir: Türkiye Millî İthalât ve İhracat Anonim Şirketi adını alan bu şirketin kuruluş hazırlıklarına Ankara'da daha Büyük Taarruz'dan önce girişilir. O günlerin ilerici İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un başkanlığında toplantılar yapılır ve bu, Hâkimiyet-i Milliye gazetesi aracılığıyla halka duyurulur. Gazeteye göre, ithalât ve ihracatı toptan yaparak aracıların kaldırılması böylece tüketiciye ucuz mal sağlanması, ihraç ürünlerinin de iyi fiyatla satılması kararlaştırılır. Gazetede Zafer'den sonra çıkan bir ilân, şirketin kuruluş nedenini «Rum ve Ermenilerin yerini almak» diye açıklar. İlânda Rum ve Ermeninin İngiliz, Fransız, Amerikan uyruğuna geçip, Türkiye ticaretine yeniden el koymasını istemeyenler hisse senedi almaya çağırılır :

«Türkün ekmeği ile büyüyüp, Türk vatanına kazandıkları paralarla kurşun atıp, Türkiye'nin, Türkün yok olmasına çalışan ve vatanımızın en zengin kısımlarını yaktırıp, yıktırmaya ve kardeşlerimizin şehit olmasına yol açan ve yiğit Ordumuzun zaferi üzerine kaygıya düşerek vatanımızdan çekilip gitmekte olan Rum ve Ermenilerin uyrukluk değiştirerek dört ay sonra daha dehşetli hırs ve öç duygusuyla memleketimize gelmesini istemeyenler : *Gidenlerin kalan iş yerlerini, kendi esnaflarımızın kendi ellerine teslim edebilmek* amacıyla kurulan Türkiye Millî İthalât ve İhracat A.Ş.'-

* Millî burjuva yaratma denemesi, Türkiye'nin Düzeni kitabında ayrıntılarıyla incelenmiştir. Burada yeni ve ilginç birkaç örnekle konuya dokunmakla yetiniyoruz.

den acele hisse almak için İstasyon Caddesin'deki büromuza başvursunlar...»

Şirketin hisse senetleri birer liralıktır ve bir «halk şirketi» diye ilân olunur. Bu halk kuruluşunun, günümüzde moda olan ilânlara pek benzeyen bir duyurusunu okuyalım :

«*Bu şirket, nüfuzunu üçbuçuk sermayedardan almıyor ve dolayısiyle üçbuçuk nüfuz ve servet sâhibinin* elinde oyuncak olmuyor... Millet bireylerinden her kim bir lira verip bir hisse alırsa ortak oluyor. Hisse senetlerinin böyle bir lira kadar küçük bir bedele indirilmesinin nedeni de ancak budur. Halkın kolayca katılabilmesi...»

«Şirketimizin bir amacı vardır, o da memleketin ekonomisine... doğrudan doğruya halkı egemen kılmak... Her yardım ve kolaylık, halkı şirkete değil, şirketi halka bağlayacaktır. Doğaldır ki, halka bağlanan bir şirket, birçok sermayeyi kendine bağlamış olan bir şirketten daha güvenlidir.»

Şirket halkçılığını göstermek için, 20 liralık hisse alarak kurucular arasına giren bir demiryolu işçisinin teşekkür mektubunu ilân diye yayınlar :

«Kurucular arasına benim gibi bir ameleyi almak şerefini bana vereceğinizden dolayı şimdiden teşekkürlerimi sunarım.»

Fakat kurucular aslında, çoğu İttihatçı olan subay ve milletvekilleri ile çeşitli illerden tüccarlardır. Şirket, rakip tüccarların yayınlattığı basın eleştirileri üzerine, kurucularını şöyle açıklar :

«Şirketimizin kurucuları içinde 115 değil, daha çok milletvekili vardır. Fakat hepsi de *şirketlerden ürkmüş olan halkımıza yol gösterici olabilmek* amacıyla katılmayı kabul etmişlerdir... Ortaklarımızın büyük bir kısmı, yiğit Ordumuzun binbaşı ve daha yüksek rütbeli subaylarından ibarettir.»

Kuruculardan bâzılarını belirtelim : Gazeteci ve milletvekili Yunus Nâdi, Şükrü Kaya, İzmir tüccarların-

dan Alaiyelizâde Mahmut, milletvekili Hoca Müfit, Istanbul tüccarı ve Millî Savunma müteahhidi Muzaffer Halim, Karakol kurucusu ve milletvekili Albay Kara Vâsıf, Karakol kurucusu Albay Galatalı Şevket, eski vâli ve tüccar Bedrettin, eski vâli ve tüccar Memduh, milletvekili Hüseyin Avni Ulaş, İzmir suikastinde asılan milletvekili Ziya Hurşit, Osmanlı yönetiminde Tarım ve Ticaret Bakanı Mustafa Şeref, İstiklâl Mahkemesi Başkanı ve milletvekili Ali Çetinkaya, milletvekili Sıvaslı Emir Paşa, eski Develi Kaymakamı ve Kuva-yı Milliyeci milletvekili Âtıf Tüzün, milletvekili Albay (Çolak) Selâhattin, İstiklâl Mahkemesi Başkanı ve milletvekili Topçu İhsan, Ankara tüccarı ve milletvekili Kınacızâde Şakir ve birçok Anadolu tüccarı.

Sırtını milletvekillerine ve subaylara dayayan halk şirketi, hükûmetçe kayırılacağını saklamaz, hatta bunu hisse senedi satabilmek için bir koz olarak açıklar :

«Dünya pazarlarında artık, ancak Türk tüccar ve komisyoncusu iş görecektir. Hele hükûmetin desteğini elde etmiş böyle bir şirketin başarı kazanması... daha olagan görülmektedir.»

«Dünya pazarlarının gözünde dürüst iş yapan her tüccar eşittir. Fakat hükûmetin onayıyla kurulan büyük anonim şirketler daha itibarlıdır ve daha aranılır.»

Bu ayrıcalıklı durumu nedeniyle, şirket, dış ticaretin tekelini alacak diye, bu işlere yönelmiş Istanbul tüccarı arasında kaygı yaratır. Un, akaryakıt, damızlık hayvan ithali ile ilgili kanun tasarılarının tartışılmasında ileri sürülen «Anadolu tüccar ve halkının çıkarlarının korunması», «bu malların ithalinin yeni bir sisteme bağlanması» gibi görüşler, bu Istanbul tüccarının kuşkusunu artırır. Yunus Nâdi, bir zamanlar resmî Komünist Partisi'nin organı olan Yenigün'de «Dış ticareti şimdilik devlet eline almayı erken bulursak, büyük sermayeli millî şirketler kurulması sağlanmalı» der ve bu şirketlere devletin sermaye ile katılarak teşvikçi olmasını ister. Böyle yazılar, kaygıları iyice körükler. Istanbul basınında dış ticarette tekelci eğilime karşı ya-

zılar çıkar. Ticaret Anonim Şirketi müdürlerinden Şamlı Emin Bey, «İthalât, bizsiz olmaz» diye, açıkça bu çevrelerin görüşünü belirtir :

«Ankara'da kurulan bir milyon liralık İthalât ve İhracat Şirketi'nin ihracat işlerindeki başarısı oranında, ithalât işlerinde de başarılı olması için, şimdiden Istanbul tüccarını ve özellikle birinci derecede Avrupa ile işyapanları şirkete ortak etmek elzemdir.

Çünkü, bir Rum komisyoncu, her yolla yine Rum tüccarını yeğ tutuyor ve ucuz malı ona veriyor. Büyük miktara ulaşan komisyonlar da yine Rumların elinde kalıyor.»

Yalnız Istanbul'un islâm tüccarları değil, Türk dış ticaretinden pay alan İngiliz firmaları da, büyük bir olasılıkla Rum ve Ermeniler adına, bu tekelci yönelişe tepki gösterir. Türklerin bilmedikleri bu işi beceremiyeceğini, perde arkasından işi yahudilerin çevireceğini düşünen Morning Post adlı Londra gazetesi, «Orta Doğu Ticarî Sürprizi: Türk-Yahudi İşbirliği» başlığı altında Türk Millî şirketini yerer. Yazı millî iktisat denemesine Londra'nın tepkisini göstermek bakımından ilginçtir :

«Yabancı şirketlerin Türkiye'den giderek çekilmelerini sağlamak düşüncesiyle, bir Türk Ticaret Birliği'nin kurulmak üzere olduğuna inanmak için her çeşit neden vardır.

Bu, bütün ülke çapında ticaret, banka ve sigortacılığın tüm kollarında çalışmayı amaçlayan millî bir tasarıdır. Kısaca buna, Dünya Savaşı döneminde hükûmetin desteğiyle gelişen ve ülkenin ticaretini elinde bulunduran Türk-Yahudi işbirliğinin yeniden örgütlenmesi olarak bakılabilir. Türklerin, yeni gümrükler koyarak, yabancı şirketleri sıkı kayıtlar altına almaları ve bu yolla yabancı ticaretini ortadan kaldırmaya çalışmaları kaygı yaratmaktadır. Bu hedefe ulaşılacak olursa, Türkiye pazarları, fiyatları sözü geçen Birlik (şirket) tarafından denetlenen kalitesiz yerli üretimle dolup taşacaktır.»

Lozan Konferansı'nda sert tartışmaların olduğu günlerde, 8 Ocak 1923'te çıkan bu Morning Post'un yazısına, Hâkimiyet-i Milliye aracılığıyla cevap veren millî şirket, hemen savunmaya geçer :

«Amacımız... yahudi sermayesiyle, Türkiye'de ikinci bir tekel meydana getirmek değildir. Gerçi yahudiler, yarım hisse katılmayı önerdiler, fakat kendilerine bu halk şirketidir, büyük sermayenin kabul edilmesine karşıyız, cevabını verdik ve kabul etmedik. Tüzüğümüzü gözden geçirenler anlarlar ki, şirketimiz millî olmakla birlikte, değil yalnız Türk hıristiyanlarına, yabancı sermayeye de defterlerini açmıştır... Biz sâdece, şirketi tekeli altına alabilecek, hem Türk, hem de yabancı sermayeleri kabule karşıyız.»

Ne var ki, millî şirket, dış ticarette kendi kanatlarıyla uçacak güçte gözükmemekte, dış desteğe gerek duymaktadır. Rusya'da maden imtiyazları olan Urquhart adlı İngiliz işadamı da, Türk piyasasını ele geçirme çabasındadır. Lenin, Rusya'daki Urquhart imtiyazını 1922 yılında «İngiltere, Türkiye'ye kötü davranıyor» gerekçesiyle reddetmiştir. Urquhart, 1923 başlarında «Türkiye Ekonomik Kalkınma Şirketi»ni kurar. Şirketin yönetim kurulunda beş İngiliz ve dört Türk olacak, başkanlık Urquhart'ta bulunacaktır. Bizim millî şirket, Urquhart'ın şirketiyle ortaklık kurar. Times gazetesinin yazdığına göre, bu iki şirket, biribirinin dörtte bir hissesine sâhip olacak yeni bir şirket kuracaklardır. Yeni şirket, Ankara Hükûmeti bölgesinden yapılacak ithalât ve ihracatta millî şirketin temsilcisi olacaktır. Times'in haberi şöyle devam eder :

«Millet Meclisi bu tasarıyı desteklediğinin bir kanıtı olarak Cardiff'e benzediği söylenen Karadeniz'deki Zonguldak kömürlerinin işletilmesini, bu şirkete bırakmış bulunmaktadır.

Türkiye'nin kalkınmasını, bütün ülkenin ithalât ve ihracatını kontrol eden ve geniş ölçüde parlamento üyelerinin ortak olduğu bir şirkete vermek, aslında Tür-

kiye gibi ticareti savaş dolayısiyle karmakarışık, örgütsüz duruma giren bir ülke için dikkat çekici bir çözümdür. Eğer bu tasarı amacına ulaşırsa, Türkiye ile ticaret yapmak isteyenler, bunu ancak yeni şirketin aracılığıyla gerçekleştirebilecekler...»

Ne var ki, millî halk şirketinin hemen bir sömürge şirketinin koltuğu altına sığınması tepkisiz kalmaz. Çıkarlarını tehlikede gören bâzı Istanbul tüccarları, basında, İttihatçıların çok eleştirilen «Kantariye, Mahsulât» gibi şirketlerine benzeterek, millî halk şirketini, «millîci ve halkçı» bir açıdan hırpalarlar :

«Halkın ticarî güveniyle kurulmayan bu şirkete, dünyanın hiçbir yanında görülmeyen, ancak Dünya Savaşı sırasında Kantariye, Mahsulât gibi birkaç ahbap şirketine bağışlanan müsaadeler, tekeller ve imtiyazlarla yaşam ve hareket sağlamak istenirse, bunu kimsenin kabul etmeyeceğini belirtmek isteriz. Barış, savaş, seçimler gibi yaşamsal sorunların söz konusu edildiği sıralarda böyle az sayıda bir sınıfa kâr sağlamaya karşılık, Türkiye'yi bir sermayeciler sömürgesi gibi tutsak duruma sokacak girişimler, dikkat çekmeden atlatılabilir sanılıyor... Eğer bu biçimde ve hükûmetin kontrolü altında bir iş söz konusu ise, buna söylenecek pek çok şey vardır.»

Tevhid-i Efkâr'ın bu çıkışını, İleri gazetesi de, «haberin şaşkınlık yarattığını, bâzı Istanbul ticarî çevrelerinde kaygı uyandırdığını» belirterek tamamlar. Türk ticaretini İngiltere'ye kaptırmaktan kaygılanan Amerikan tüccarları da, «açık kapı ilkesine karşı» diye, New-York Times aracılığıyla, girişime karşı koyarlar :

«İngiliz ve Fransız mallarına, Türk pazarlarına girişte mutlak bir öncelik tanınmaktadır... Yeni şirketin Türklere ait kısmının hemen hemen tamamı Türk milletvekillerinin kontrolünde olduğuna göre... açık kapı ilkesinin uygulanacağını beklemek olanağı pek yoktur.»

Chester işini baltalamayı ve Türkiye'ye petrol satı-

şında aslan payını almayı başaracak olan Standard Oil, 17 Mayıs 1923 tarihli bir mektupla, ABD Dışişleri Bakanlığını uyarır :

«Bize bildirilenler doğruysa, Türkiye'deki yatırımlarımızın büyük bir tehlikeyle karşılaştıklarını bildirmek isteriz.»

ABD Dışişleri Bakanlığı da artık işe karışır ve bir yetkili, açıklama yapar :

«Bu, hem Amerikan ticaretine, hem de Amerika'nın desteklediği açık kapı ilkesine indirilmiş önemli bir darbedir.»

Bu iç ve dış tepkiler karşısında, şimdiye kadar millî halk şirketini destekleyen Hâkimiyet-i Milliye dahi, onu savunamaz olur :

«Acaba İngiliz şirketinin... yollayacağı malların fiyatlarının rekabet fiyatları olması sağlanabilecek midir?... Belki millî şirketimiz, ithalât ve ihracatında yabancı memleketlerde birçok güçlüklerle karşılaşacağı düşüncesiyle, Avrupa'da bir ortak bularak işlerini ona aktarmayı... uygun görmüşse bu nokta herhalde kolaylıkla ve daha iyi biçimde sağlanabilir.»

Daha önce millî halk şirketinin kuruluş hazırlıklarına katılan Mahmut Esat Bozkurt'un başında bulunduğu Ekonomi Bakanlığı da, şirketin hükûmetin kanadı altında olduğunu, bir bildiriyle yalanlar :

«Türkiye Millî İthalât ve İhracat A.Ş. ... alelâde bir anonim şirkettir. Hükûmet katında özel bir durumu yoktur... Bundan böyle memleket çıkarları, üç beş kişinin eline verilmeyecektir.»

Bu baskılar karşısında, millî halk şirketi, Urquhart anlaşmasını feshetme zorunda kalır. Fakat devlete dayalı imtiyazlı durumunu sürdürür ve daha çok iç ticarete ve devlet müteahhitliğine yönelir. Zonguldak'ta kömür madeni imtiyazı alır, devlet inşaatlarına girişir. 1923 yılının son altı aylık döneminde ortaklara yüzde 11 temettü dağıtır. 1924 yılının ilk beş ayında temettü yüzde 15'e çıkar. Şirket, 1924 başında Fransız

Ünyon ve İttihad-ı Millî Sigorta şirketlerinin Ankara temsilciliğini alır.. 1924 yılı temettüü yüzde 17 olur. Fakat Atatürk'e açık muhalefete geçen İttihatçı liderlerin ve Terakkiperver Parti'nin yıldızıyla birlikte, 1925 yılında şirketin de yıldızı söner. Şirket, sermayesini tüketir, iflâs kaçınılmazdır. Hükûmet işe el atarak sermaye koyar ve şirketi iflâstan kurtarır. Haberi, Hâkimiyet-i Milliye «Hükûmetimiz mâsum hissedarı kesin bir iflâstan kurtardı» diye verir. Mâsum hissedarlar, milletvekilleridir...

Maliye Bakanlığı'nın 90 bin lirayla katıldığı şirketin yönetim kurulu başkanlığına Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin kudretli başkanı Ali Çetinkaya, yardımcılığına da İstiklâl Mahkemesi üyesi Kılıç Ali getirilir. Yönetim kurulunda da Atatürk'e yakın Sıvas Milletvekili ve İş Bankası yönetim kurulu üyesi Râsim, Milletvekili ve İş Bankası yönetim kurulu üyesi Salih Bozok, Gümüşhane Milletvekili ve Osmanlı Bankası yönetim kurulu üyesi Hasan Fehmi Ataç, Ankara Milletvekili tüccar Hilmi ve daha bir kısım Anadolu tüccarı yer alır. Sonradan CHP Genel Sekreteri olan Adana Vâlisi Hilmi Uran da 300 lira aylık istediği halde, 350 lira aylıkla şirketin Genel Müdürlüğüne getirilir*.

Başbakan İsmet Paşa'yı bile, mahkemenin tutukladığı Karabekir Paşa'yı serbest bıraktırdı diye neredeyse tutuklamaya niyetlenen İstiklâl Mahkemesi'nin kudretli yargıçları elinde, şirket, iki yılda zararlarını kapatır ve kâra geçer. 1927 yılı kârı, 141 bin liradır. Şirketin faaliyeti, devlete çimento satmak, uçak hangarı yapmak, Tütün Tekeli İdaresi'ne makine ve sigara kâ-

* Kılıç Ali, anılarında, çoğu milletvekili ve tüccar olduğu halde, hissedarların şehit asker aileleri olduğunu söylemekte ve şöyle yazmaktadır: «Şirketi derleyip toparlamak ve şehit ailelerini zarardan kurtarmak için, Ekonomi Bakanlığı, (Ali (Çetinkaya) Bey'le beni şirketin iyi yönetimini sağlayacak tedbirler almakla görevlendirmişti. Ali Bey başkan, ben ikinci başkandım. Adana'dan getirtip (İstiklâl Mahkemesi'nde) yargıladığımız vâliyi (Hilmi Uran) buraya genel müdür yaptık.» (Kılıç Ali, İstiklâl Mahkemesi Hatıraları, s. 23)

ğıdı sağlamak, devletten kömür ocağı imtiyazı alıp kömürü devlete satmak gibi işlerdir. Kudretli kişilerin, herhalde hükûmetin isteğiyle, yönetim kurulundan giderek ayrılmalarıyla, şirketin yıldızı söner. Şirket, devamlı nüfuz kullanarak iş almaya çalışır. Örneğin, 1933 raporuna göre, Rus petrolünün hiç değilse bir kısmının satışını CHP'den ister :

«Benzin, gaz ve öteki yağlardan Rusların Türkiye'de sekiz milyon lira kadar satışları vardır. Bu ya da buna benzer Rus mallarının, hiç değilse bir kısmının olsun, şirketimiz aracılığıyla satılmasını sağlamak için Halk Partisi'nden ricada bulunduk.»

Fakat artık, bu tip şirketler, eskisi gibi itibarda değildir. Millî halk şirketi, 1937 yılında durgunluğa girer.

FESLİ OSMANLI TÜCCARDAN, KALPAKLI MİLLÎ TÜCCARA...

Türkiye Millî İthalât ve İhracat Şirketi'nin hikâyesini, ayrıntılarıyla anlattık*. Zira bu, millî iktisat ve millî burjuva yaratma çabasının çarpıcı bir hikâyesidir: Millî burjuva ancak devlet beslemesi olarak, koltuk değneğiyle ayakta durabilmektedir. «Millî» etike-

* «Aferizma» denilen ve yeni Ankara'yı saran hastalıkla, özellikle Başbakan İsmet İnönü mücadele eder. 1927 Ağustosunda yeni milletvekillerini tanıtan Atatürk, «milletvekillerinin tanıma zorunda oldukları özel koşullar» adlı bir bildiri yayınlar:

«— CHP milletvekilleri, milletvekili sanlarını özel ekonomik yaşantıları için küçük düşürmeyeceklerdir. Parti Genel Başkanlığı bu konuda özel titizlik gösterecektir.

— Sermayesinin çoğu devlete ait olan kuruluşlar ve şirketler ile özel sözleşmeye dayanan imtiyazlı şirketlerde ve Tekellerde, hükûmetçe yönetim kurullarına atananlar, parti milletvekilleri olamıyacaktır.

— Meclis Başkanı ve Başkanvekilleri, bakanlar, Parti Genel Sekreteri, Parti Grup Başkanı ve Başkanvekilleri ve Parti Müfettişleri, devletin ilgisi olmayan özel şirketlerde dahi yönetim kurulu üyeliği ve temsilcilik alamıyacaklardır.» (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt IV, s. 533)

tine ve devlet desteğine rağmen, dış piyasalara kendi gücüyle giremediği için, yabancı firmalardan ve azınlıklardan medet ummakta ve işbirlikçiliğe doğru hızla yol almaktadır. Nitekim Kurtuluş Savaşı'ndan sonra asker-sivil kadronun ticarete atılan kişileriyle, Anadolu'nun millîci küçük tüccarının yükselen kesimi, Istanbul tüccarıyla ve dış ülkelerle bağlantılı azınlık firmalarıyla ilişkiler kurarlar, yabancı firma temsilcilikleri alırlar ve büyük burjuvazinin zamanla yükselen bir kanadını teşkil eserler*.

Anadolu'nun Kurtuluş Savaşı'nı yapmış ve gözünü yükseklere dikmiş ufak tüccarı ile Kurtuluş Savaşı'na ilgisiz kalmış Istanbul tüccarı, 1923 yılı başında daha İzmir İktisat Kongresi'nde uzlaşırlar. Istanbul'un müslüman Osmanlı büyük tüccarı, Büyük Zafer kazanıldıktan sonra, daha Istanbul İtilâf Devletleri işgali altında iken, Refet Bele Paşa, Ankara'nın temsilcisi olarak gelince, onun desteğini sağlarlar. Refet Paşa'nın desteğiyle, Türk Millî Ticaret Birliği'ni kurarlar. Bir çırpıda «İslâm ve Osmanlı» tüccar, «Türk ve millî tüccar» olur. Birliğin amacı, ithalât, ihracat ile toptan ve yarı-toptan ticareti Rum ve Ermenilerden almak, Avrupa ve Amerika firmalarıyla Rum ve Ermeni aracılığı olmadan, doğrudan doğruya ilişki kurmaktır. Tüccar Birliği, kendi himayesinde işçi ve esnafı da örgütlendirir. Millî Türk Ticaret Birliği ile aynı amaç için elele çalıştığını açıkça ilân eden Türkiye Amele Birliği'ni kurar. İzmir İktisat Kongresi'ne, işçi ve tüccar elele gider.

Meclis'te, Kurtuluş Savaşı dışında kalan tüccarın birden millîci oluşu, tek tük eleştirilere uğrar. Örneğin

---

* Örneğin yüzlerce yabancı şirketle bağlantılı bulunan Koç Holding, Ankaralı ufak bir tüccar ailesine aittir. Oto-montaj, otelcilik, boyacılık gibi çok çeşitli alanlarda faaliyet gösteren, yabancı şirketlerle bağlantılı «Ercan'lar», Orta Anadolu'nun ufak bir koyun tüccarının çocuklarıdır. Böyle pek çok örnek gösterilebilir. Azınlıkların yeri, «milli» işadamları tarafından böyle doldurulmuştur.

Kütahya Milletvekili Besim Atalay, şöyle konuşur :

«Arkadaşlar, memlekette yolsuzluklar yapıldığından söz ediyorsunuz. Bu memleketin kurtulması ve bugün yapıldığı söylenen yolsuzluk, Hoca Sadi'nin ünlü kuzu hikâyesini andırdı. Kurdun elinden kuzuyu kaptı, kurtardı, fakat kendi kesti, kendi yedi. Arkadaşlar, üç yıldır şu Millî Mücadele sırasında kadınlara cephane mi taşıtmadık, tuzdan, hatta undan bile vergi mi almadık? Kadınları bile şehit mi vermedik? Gâziler topraklarına mâsumlar mı gömmedik? Sonuç ne oldu? Mücadele ile hiç, ama zerre kadar hiç ilgisi olmayanlar, bu memlekete doldu... Sanki yaptıklarımızı, kurtardığımız memleketi, bunlara peşkeş çekmişiz, gidin görün arkadaşlar, şu İzmir'e bir gidin... Sokakları dolduran çeşit çeşit yurtsever tüccarları bir görün... Fakat bu yönü fazla uzatmak şimdilik uygun değildir. Yoksa yılan masalı gibi uzar gider, bir türlü ardını alamayız.»[26]

Bu tek tük eleştiriler durumu değiştirmez. İzmir'e giderken, Istanbullu millî tüccar, Osmanlılığın simgesi olan fesi başından çıkartır, millî kurtuluşçuluğun simgesi olan siyah kalpağı giyer. Batılı yaşantıya çoktan alışmış olan Istanbul büyük tüccarı, şapkayı da aynı rahatlıkla ve hoşnutlukla giyecektir. İzmir'de Karabekir Paşa ile ilişki kurulur ve Karabekir Paşa, Istanbul büyük tüccarının görüşünü savunan Terakkiperver, Cumhuriyet Partisi'nin başkanlığına gelmeden önce, İzmir İktisat Kongresi başkanlığına gelir. Istanbul tüccarı, Kongre'de, önce İzmir tüccarları, sonra Zonguldak madencileri, Samsun tütüncüleri, Kayseri ve Adana delegeleriyle birlik olur, Kongre'de egemenlik sağlar.

Kongre'de işçisi, köylüsü, esnafı, tüccarı, sanayicisi vb. olmak üzere, bütün sınıflar temsil edilmektedir. Nitekim Kongre'yi açan Gâzi Paşa, şöyle konuşur :

«Arkadaşlar, sizler doğrudan doğruya milletimizi yoğuran halk sınıflarının içinden geliyorsunuz, onların seçtiği kimseler olarak buradasınız... Sizin söyleyeceği-

niz sözler, alınmasını gerekli göreceğiniz kararlar, doğrudan doğruya halkın dilinden söylenmiş sayılacaktır. Bu, doğrunun ve gerçeğin ta kendisidir. Çünkü halkın sesi, hakkın sesidir.»[27]

Ne var ki, «milleti yapan bu halk sınıfları» içinde, Anadolu tüccarı ile uzlaşan Istanbul tüccarı ile büyük arazi sâhipleri egemendir. Kongre'de onların borusu öter. Nitekim boş çiftliklerin köylüler arasında paylaşılması önerisine, çiftçi temsilcileri oybirliğiyle ve şiddetle karşı çıkarlar*. Bu, çiftçinin hangi sınıfının Kongre'ye seçildiğini gösterir. İşçilerin girişimlerin kârına katılması önerisi de, tek oy toplayamaz. Kongre, halk sınıfları kongresidir ama, Kogre'de halkın sesi olarak, yalnız tüccar ve büyük çiftçinin sesi çıkmaktadır.

MİLLÎCİ EŞRAF, TOPRAĞI TAPULUYOR...

Millet Meclisi'nde de toprak reformu lâfı işitilmez. Rum ve Ermeni arazisini, Kurtuluş Savaşı'nda şehit düşen askerlerin ailelerine dağıtma önerisi dahi yankı bulmaz. Ermeni ve Rumlardan bağlar, köşkler ve verimli çiftlikler kalır. Buralara göçmenleri yerleştirmek gerekirken, eşraf, çeşitli yollardan bu malları ele geçirmeye uğraşır. Hatta göçmenlere dağıtılan bir kısım arazi, bir tapu gösteren eşrafa geçer. Böylece, bir «Emval-i metruke» zenginliği doğar. Topal Osman tarafından birkaç ay sonra öldürülecek olan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü, 6 Aralık 1922'de Meclis'te bu yağmadan yakınır :

«Memleketi kurtarır kurtarmaz, kaçanların geride bıraktıkları ve emval-i metruke dediğimiz taşınır ve ta-

* Istanbul tüccarının örgütleyicisi olan ve İzmir Kongresi'nde önemli rol oynayan iyi niyetli Ahmet Hamdi Başar, 4 Ağustos 1923'te Türk İktisat ve Ticaret Dergisi'nde «Zavallı Köylü» diye şöyle yazar: «Kongre'nin çoğunluğunu meydana getiren çiftçi delegeleri, çiftçiliğin acılarını sayarken sanmıştım ki, Türk köylüsü, bütün kuvvetiyle Kongre'de temsil edilmektedir. Oysa orada köylümüzü ezen dertten (topraksızlık) hiç söz edilmedi. Hattâ işletilmeyen çiftliklerin köylüye dağıtılması önerilince, önce çiftçi delegeleri baş kaldırdılar.»

şınmaz malların ne duruma getirildiğine bakınız, kapanın elinde kaldı. Bağırdınız durdunuz ne oldu?»[28]

Örneğin Damar Arıkoğlu, Kurtluş Savaşı'na katılan ve milletvekili olan eşraftan bir Adanalıdır. Sakız köyünde 3 bin dönüm kadar arazisi vardır. Zafer'den sonra Ermenilerden devlete geçen iyi cins toprakları ele geçirir ve arazisini 11 bin dönüme çıkartır, tapusunu cebine koyar*.

Göçmenlere verilen arazi de, birçok kez, yine eşrafa geçer. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Meclis'te bundan yakınır :

«Devlet, araziyi metrûk arazi diye göçmene veriyor. Onlar da imar ediyor. Sonra herhangibir sâhibi çıkıyor ve diyor ki, 'bu benim mülkümdür'. Tapusunu gösteriyor ve göçmeni sokağa atıyor... Trabzon'da arazi çok dardır. On dönüm, yirmi dönüm araziye sâhip olan kimse, büyük arazi sâhibi ve zengin sayılır. Birisi çıktı, 200 bin dönüme sâhip olduğuna dair ilâm gösterdi ve köylüleri oradan çıkardı... Hat boyundan geçerken Sazılar köyü vardır. Burası göçmenlerindi. Emin (Sazak) Bey'e soralım, kimin adına kayıtlıdır ve ne zaman ona geçmiştir? Böyle kaç tâne arazinin sâhibi çıkmıştır.»

Örneğin Kadirli'de Müdafaa-i Hukuk örgütü başkanı, sonra CHP İlçe Başkanı, DP Milletvekili ve AP İlçe Başkanı olan Kuva-yı Milliye'den gelme T.C., Vayvaylı köyü civarında 200 dönüm araziye sâhiptir. Arazi sazlık ve bataklıktır. Buradaki köylüler, baskıyla uzaklaştırılır. Kadirli köylülerine göre, 200 dönüm arazi 8 bin dönüme çıkar.

O tarihlerde arazi bol, nüfus azdır. 1927 yılında dahi 231,5 milyon dönüm ekime elverişli arazinin ancak 43,6 milyon dönümü ekilebilmektedir. Bu nedenle, Kur-

* Modern tarımcılıkta çiftçilere örnek olmak üzere, Ankara'da Atatürk Çiftliği'ni kuran Gâzi Paşa, Silifke'de de Bodosaki'den devlete kalan 62.607 dönüm çiftliği açık artırmayla 36 bin liraya satın alır, geliştirir, sonra çiftliği devlete verir.

tuluş Savaşı'nda hizmeti geçen ünlü kişilere çiftlikler verilebilmektedir. Örneğin Güneydeki savaşlarda yardıma koşan Iraklı Uceymî Paşa'ya Urfa'da bir çiftlik hediye edilir. Revandizli Jandarma Yüzbaşısı Ali Saip Ursavaş, Kuva-yı Milliye'de hizmetlerinden sonra milletvekili olur ve Ceyhan'da çiftlik edinir. Çerkez Etem'in ihanetinden sonra ondan ayrılıp Millî Mücadele'yi sürdürdüğünden Rumelili Parti Pehlivan'a arazi verilir. İzmir Suikasti'nde asılan İttihatçı ve Kuva-yı Milliyeci Sarı Edip Efe, Ege'de eskiden beri çiftlik sâhibidir.

Toprak reformu yolu, o günlerde böylece kapanır. Kuvvetler birliğine dayandığından devrimci, fakat toplumsal anlayışı bakımından tutucu olan 1924 Anayasası, 74. maddeyle «değer pahası peşin verilmedikçe, kimsenin mülkü kamulaştırılamaz» der ve toprak reformu yolunu kapar. 70. madde de «mülk edinme ve şirket kurma hak ve özgürlüklerini Türklerin doğal hukukundan» sayar. Medenî Kanun ve Borçlar Kanunu, kapitalist ilkeler çerçevesinde, Türklerin ilişkilerini düzenler. Anayasa ile kamulaştırılması engellenen topraklar, Medenî Kanunla tapulanır. Hint müslümanlarının Kurtuluş Savaşı'nda gönderdikleri paralarla özel bir girişim olarak kurulan İş Bankası ve devlet bankasıyken anonim şirket hâline getirilen Ziraat Bankası aracılığıyla, tarım ve sanayide millî kapitalist yetiştirmeye yönelinir*. 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu ile, millî sanayicilere çok geniş teşvik tedbirleri sağlanır. Toprak ağası, kapitalist çiftçi olsun diye çaba gösterilir.

* Milletvekili aylıkları 400 liradan 500 liraya çıkarılıp, memur maaşları biraz artırılınca, Ahmet Ağaoğlu, İsmet Paşa'ya «memleketin üzerine 12 milyon liralık, altından kalkamayacağı bir yük yükledik» diye çatar. İsmet Paşa, hakaret dolu bir bakışla şu karşılığı verir :

«— Ahmet Bey, siz hayalci bir ülkücüsünüz. Hayattan haberiniz yoktur. İnsanlar para istiyorlar, para... Ve politika adamları, insanların bu isteklerini göz önünde tutmak zorundadırlar. Siz bunu anlayamazsınız». (Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları, s. 26). Özel şirket kurup, devlet sırtından para kazanmaya yönelen eski İstiklâl Mahkemesi Başkanı Deniz

AĞALAR, TRAKTÖRE KARŞI...

Doğu ve Orta Anadolu'daki büyük çiftçiler, hükûmet yardım ettiği halde, makine kullanmaya yanaşmazlar. Hatta hükûmetin ucuz traktör ithal etmesine karşı çıkarlar. Kastamonulu bir büyük çiftlik sâhibi, «Köy İktisadiyatı» yazarı İsmail Hüsrev'e şöyle konuşur :

«— Ortakçılık... en yararlı yoldur. İşçi kullanmaktan ucuzdur. Hâlen işçi kullanmak, makine çalıştırmak zararlıdır.»[29]

Oysa, Ege ve özellikle Çukurova çiftçisi, bir an önce modern kapitalist tarıma geçme yanlısıdır, ucuz makine ithali için hükûmete baskı yapmaktadır. Hükûmet de, en kısa sürede üretimi arttırmak, «üç beyazlar» savaşını kazanmak için, gümrük indirimleri ve krediler sağlayarak, traktör ithaline gitmekten yanadır. Bu yüzden, Anadolu'nun yarı-feodal çiftlik düzeni çıkarlarının temsilcileriyle Ege ve Çukurova'nın modern kapitalist çiftlik düzeni çıkarlarının savunucuları arasında ilginç tartışmalar geçer. Örneğin Çerkez Etem'in, Yozgatlı feodal isyancı Çapanoğlu ile ilişkisi var diye asmak istediği Ankara'nın millîci vâlisi ve Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey, gümrük indirimli makine ithaline 24 Ocak 1923 tarihinde şu sözlere karşı çıkar :

«Şimdi arazi ve makineleri olanları ilgilendiren bir yasa çıkıyor. Ama Anadolu'da kaç kişinin tarım makinesi var ki, bu makinelerin yağları ve kayışları ve yedek parçaları filân için bu kadar uğraşarak yasalar çıkarıyoruz. Anadolu'yu şöyle bir dolaşırsanız, göreceksiniz ki, herifin çift hayvanı ölmüş, ya da elinden alın-

---

Bakanı Topçu İhsan, Yavuz - Havuz sorunundan Yüce Divan'a gidince şöyle konuşur :

«— Hepiniz, başta başkanımız olmak üzere, zenginleşmek gerektir, demokrasi zenginliğe dayanır, demiyor muydunuz? Hepiniz aynı işlere girmediniz mi?» Bu savunma, eski bakanı mahkûm olmaktan kurtarmaz.

mış... Herif, merkebi boyunduruğun bir yanına koşuyor, öteki yanına da kendisi giriyor, böylece çift sürüyor. Tokat ve Sıvas'ın bâzı köylerine giderseniz, odunculuk ve kerestecilikle geçinen bu zavallı köylüler, kazandıklarının büyük bir kısmını vergiye verdikten sonra, yemek olarak da ormanda topladıkları yeşillikleri yerler. Beni seçmiş olan bu vatandaşlardan utanarak söylüyorum. Siz bunları düşünecek yerde, iki bin liraya, beş bin liraya, makine alan efendilerin bilmem ne gümrüklerini bağışlamak için yasa çıkarıyorsunuz. Bunu genel vicdan kabul eder mi?»[30]

1923 Eylülünde, tohumluk ve tarım aracı için bütçeye ek ödenek konması istenir. Tarım araçlarına para ayrılsın mı, ayrılmasın mı diye, Meclis'te ilginç bir tartışma çıkar :

«Ali Cenanî (Gaziantep) — Ödenekten tarım araçları için ayırım yapılmamalıdır. Hepsi tohumluk için kullanılmalıdır.

Ekonomi Bakanı Mahmut Esat Bozkurt (İzmir) — Ekonomi Bakanlığının düşündüğü şey, alacağı birkaç makine ve traktörle halkın, muhtaç ekicilerin arazisini çabucak ve parasız olarak sürmektir.

Tevfik Rüştü Aras (İzmir) — Eksilen kolların, vücutların yerini makineyle tutmak zorundayız. Yalnızca tohumluk vermekle olmaz.

Damar Arıkoğlu (Adana) — Tarımımızı son sistem araç ve gereçlerden yoksun bırakamayız. Çünkü memleketimizin geleceği tarımdadır.

Emin Sazak (Eskişehir) — Tarımda araç ve gereçler, traktörler ve makineler, daha çok büyük ekicilere aittir. Traktör alabilecek kimse, zâten hükûmete muhtaç değildir. Hükûmetten almaz, kendisi alır. Ben de alıyorum.

Abdullah Azmi Efendi (Eskişehir) — Yiyeceği olmayan adamın ekmeğinden keserek, yeni tarım araçları almak kesinlikle akıl ve mantığa uygun gelmez.

Damar Arıkoğlu (Adana) — Memlekette hayvan

kalmamıştır. Hatta insan kalmamıştır. Memlekete makine kuvvetinin girmesi gereklidir.

Mehmet Nuri Bey (Kütahya) — Tarımın, ekonominin yükselmesi, dışarıdan buğday getirilmemesi, kendi buğdayımızla idare edilmesi gibi parlak düşünceler, iyi şeylerdir. Fakat bu konuda yeri yoktur. Ödeneğin tamamının tohumluğa verilmesi ve tarım araçlarına para ayrılmamasını öneriyorum.

Niyazi Bey (Mersin) — Artık sapanlarla iş görmek dönemi geçtiği gibi, hayvanların eksikliğinden sapanlarla da iş göremiyeceğiz... Hükûmetin bu araç ve gereçleri sağlaması gerekir.»

Sonunda Meclis, tohumluk için hükûmetin istediği 500 bin lirayı 800 bin liraya çıkartır, Komisyonun 200 bin liraya çıkardığı tarım araç ve gereçleri ödeneğini de 100 bin liraya indirir. Fakat Hükûmet, Çukurova ve Ege büyük çiftliklerine de yarasa, makineleşmeden yanadır. Bu nedenle, Tarım Bakanlığı aracılığıyla ithal edilen makineleri çiftçiye taksitle satar. Tarım makine ve yedek parçalarından, bu makinelerde kullanılan akaryakıttan gümrük vergisi almaz. 1926 yılında çıkan 752 sayılı yasa ile traktör, motörlü pulluk, biçer-döğer, kamyon ve kamyonet sâhiplerine tarımda harcadıkları akaryakıt için tazminat öder. 1927 yılında Tarım Bakanlığı bütçesi, ancak 3 milyon 727 bin lira iken, makine kullanan çiftçiye devlet 1926-1930 döneminde 6 milyon 652 bin lira tazminat verir. Makinist okulları açar. 1929 Dünya Bunalımı gelince, ithal edilen traktörler bir kenara atılır. Tarım araç ve makineleri ithalâtı, 1928 yılında 2 milyon 298 bin lira iken, 1938 yılında 224 bin liraya düşer. Şevket Râşit Hatiboğlu, «Makine Maşatlığı»ndan söz eder.

III — ALTYAPI DEVRİMLERİNE YÖNELİŞ

Devlet desteğine dayalı bu kapitalist gelişme, sanayiciden çok, yabancı sermayeye bağımlı komisyoncu yetiştirir. Millî değil, gayri millî bir eğilim gösterir. Oysa «Millî İktisat»tan amaç, tam bağımsızlığı gerçekleştirmektir. Gerçi Kemalistler de, özellikle bu dönemde, yabancı sermayeye karşı değillerdir. Yalnız bu, politik ve ekonomik imtiyazlar istemeyen, mensup olduğu emperyalist ülke devletinin Türkiye'ye baskısını araştırmayan, yerli girişimle eşit koşullarda ve ölçülü kârla çalışan yabancı sermaye içindir. Lozan'da elde edemediğini, Lozan'dan sonra ekonomik baskı ve borçlandırma yoluyla sağlama çabasındaki İngiliz ve Fransız sermayesinden büyük kuşku duyulmasına karşılık, politik amaç güdüp bağımsızlığımızı zedelemiyecek sanılan Belçika, İsveç, Almanya ve ABD sermayesine ilgi vardır. Bu sermayenin yurda gelmesi istenmektedir. Oysa çabucak görülür ki, kapitülasyon koşullarında iş görmeye alışmış yabancı sermaye, tam bağımsızlık çabasındaki milliyetçi bir ülkeye ilgi duymaz. Ancak önemsiz miktarda kapkaççı sermaye Türkiye'ye yönelir. Devlet bankası durumundaki Osmanlı Bankası dahi, Hükûmete altı ay süreli 10 milyon borç vermek için Lozan'da askıda bırakılan borçlar sorununun çözülmesini ve daha başka koşulların yerine getirilmesini ister. Büyük para sıkıntısına rağmen, bu istek reddedilir. Bağımsızlığa aykırı düşmeyen yabancı sermaye ve dış borç olmayacağı kısa sürede görülür. Zâten Kemalistlerin yabancı sermayeye pek bel bağlamadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Atatürk, daha 1923 yılında şöyle konuşmaktadır :

«Devlet yapısını yaşatmak için dışarıya başvurmaksızın memleketin kaynak ve gelirleriyle yetinme tedbirlerini bulmak gereklidir ve mümkündür.»

Bu tutum giderek belirginleşir ve yabancı sermayeye karşı güvensizlik artar. Başbakan İnönü, 1929'da yabancı sermayeyi şiddetle eleştirir :

«Yıllardan beri sermaye propagandası, millî politikayı çürütmek için çalışmaktadır... Şimdiye kadar hiçbir sermayeci bana koşullarını söylemedi... Geçen yıllarda sermaye getirecek adamın düşünebileceği koşulları kabul edebilecek adamın akşama yiyeceği olmayan, kapısında alacaklıları zorlar, gözü kararmış çâresiz bir adam olması gerektir... Yabancı şirket tekelinden bu memleketin ne çektiğini bilmeyenler... aymazlığa düşebilirler... *Sermaye, muhtaç ve zayıf bir iklime, kendisi el koymak için gelir.*»

Bu sözler, Lozan Antlaşması ile bir süre için durumunu koruyan yabancı şirket tekellerinden duyulan kuşkuyu da dile getirmektedir. Kemalistler, bunları devletleştirmekten yanadırlar. Nitekim, daha liberalizm döneminde, 1924 yılında, Haydarpaşa - Ankara, Eskişehir - Konya, Arifiye - Adapazarı demiryolları ve Haydarpaşa limanı ve rıhtımı devletçe satın alınır. Yabancı sermayenin Reji İdaresi'ne, Tütün Tekeli kurarak 1925 yılında son verilir. Yine aynı yıl çıkarılan 608 sayılı yasa ile, terkedilen ve yeni bulunan madenlerin, devlet eliyle, hiç değilse çoğunluğu Türklere ait Türk şirketleri eliyle işletilmesi kabul edilir ve böylece yabancı sermayenin maden alanında genişlemesi önlenmek istenir. 1926 tarihli Petrol Kanunu ile de petrol araştırma ve işletme hakkı, ilke olarak devlete bırakılır. Kıt kaynaklarıyla devlet, altyapı yatırımlarına, özellikle demiryolu yapımına, hızlı sayılabilecek bir tempo ile girişir.

Daha çok para bulma amacıyla, çeşitli alanlarda devlet tekelleri kurulur. Para sıkıntısı nedeniyle, devlet

bu tekellerin bir kısmını, özel şirketlere, hatta yabancı sermayeye ihale eder. Fakat devletin ekonomik faaliyet alanını genişleten bu tekeller, aynı zamanda ekonomik bağımsızlık sağlama amacını güder. Nitekim Başbakan İnönü, tekeller eleştirildiğinde, bunların «*millî ellerde kalır*» çabasıyla kurulduğunu belirtir, yerli görünüşlü yabancı şirketlerden böyle korunulduğunu ileri sürer :

«Asıl korkulacak nokta, kapıda bekleyen muvazaalı yabancı şirketlerin bu işe girmesidir. Korkarım ki, bu tekelleri, milletin faaliyetini (özel girişimi) sınırladığımız kaygısıyla... kaldıracak olursak, iki yıl sonra... muvazaalı yabancı şirketler karşısında kalırız.»[31]

Sol çevreler ve özellikle Şefik Hüsnü, devlet tekellerini genişletme yoluyla bağımsızlığın korunacağını ve hatta kapitalist olmayan bir gelişmeye yönelinebileceğini ileri sürer :

«Kaynaklarımız, milletin ortak malı olarak devlet tarafından işletildiğinde, Avrupa kapitalizminin istilâ emellerine set çekildikten başka, geniş halk kitlelerinin çıkarları da kısmen karşılanmış olacaktır Çünkü devlet tekeli... tütün, ispirto gibi maddelerle sınırlı kalmayıp demiryolu, orman, maden işletmeleri, dış ticareti vb. içine alacağından yerli burjuvazimizin büyük kapitalist olması olanağı gereği gibi azalacaktır. Geliştiği ve örgütlendiği oranda egemenliğini korumaya başlayacak olan halk kitleleri, bu ekonomik koşullar gerçekleşirse, karşılarında kapitalistleri değil, devlet ekonomisini elde tutan unsurlardan oluşan bürokratik bir burjuvazi bulacaktır. Ve biz bununla hesaplaşmanın daha kolay olacağını sanıyoruz.»[32]

Görüldüğü üzere, iktidarın Atatürk ve İnönü çevresinde kümelenmiş küçük burjuva kökenli devrimci kanadıyla, bunların ister istemez işbirliği yapmak zorunda kaldıkları ticaret burjuvazisinin istekleri, daha başında çatışmaktadır. Ticaret burjuvazisi, devlet tekellerine karşıdır ve tam bağımsızlık yanlısı değil, bağımsızlıkla ters düşeceğine aldırış etmeksizin, yabancı ser-

maye yanlısıdır ve işbirlikçidir*.

Ticaret burjuvazisinin sanayie yönelmek yerine, ithalât ve komisyonculuğa daha çok ilgi duyması, kapkaççı bir özellik göstermesi, sanayileşmeyi bağımsızlığın vazgeçilmez koşullarından sayan küçük burjuva devrimcileri ile işbirlikçi burjuvazi arasındaki çelişkileri artırır. Özel girişimci Celâl Bayar dahi, özel sermayeciyi en sert biçimde eleştirmek zorunda kalır. Bayar'a göre, özel sermaye üç grupta toplanmaktadır :

«1 — Belli alanlara yerleşmeyi salt kendi açılarından kârlı gören yabancı sermayeye paravanlık edenler.

2 — Fabrika kurmadan, kurma izni alıp, spekülasyon amacıyla bu izni sermaye gibi ellerinde tutanlar.

3 — Millî ekonomi gereklerine aldırmaksızın, devletin yüksek himaye tedbirlerini kişisel gündelik çıkarları için sömürenler.»[33]

---

* Ekonomik bağımsızlık konusunda, liderin yanında «İkinci Adam» olarak, İnönü'nün emekleri büyüktür. Atatürk'ün çevresinde, en üstün yetenekli, ciddî ve çalışkan ve Atatürk'ü tamamlayıcı kişi, İnönü'dür. Dış politikayı değiştirip Anglosakson yörüngesine girinceye kadar, İnönü, ekonomik bağımsızlık ilkesine dört elle sarılmıştır. Ünlü ekonomi profesörleri, yabancı sermayeyi ve özel girişimciliği savunurken, İnönü ve ekibi, yaşamın zorlaması ve tam bağımsızlık isteğiyle devletçiliği bulmuşlardır. İnönü'nün 5 Mayıs 1925'te Öğretmenler Birliği Dördüncü Kongresi'nde yaptığı şu konuşma ilginçtir: «... Cumhuriyetimizin, Ankara'daki Millî Hükûmetin, ana politikası kendine ekonomiyi mihver yapmaktır. Bizim başlıca belirleyici özelliğimiz buradadır. Geçmişin bütün hükûmetlerinden, yönetim sistemlerinden asıl bu noktada ayrılıyoruz... Doğaldır ki, bu konuda gereken bütün tedbirleri bulmuş değiliz. Geçmişin uzun bir aymazlığı sonucunda, ekonomiye karşı yeteneksizliğimizi açıkça söylemekteyiz. Fakat değil mi ki, Cumhurbaşkanı'ndan en genç öğretmenine kadar, bu milletin ancak ekonomik gelişmeyle kurtulacağı kanısı egemendir, madem ki artık hepimiz ekonominin bizim için büyük amaç olduğunu... kavramaktayız, elbette bu konudaki yeteneksizliğimizi de yenecek ve bütün güçlükleri aşacağız.»

Böyle bir özel girişimle, küçük burjuva devrimcilerinin tam bağımsızlık ve sanayileşme özlemlerinin çatışacağı açıktır. Aynı çatışma, feodal kurumların ve feodalizm ideolojisinin tasfiyesine yöneldiğinden, feodalizmden miras ağalık düzeniyle de ortaya çıkar. İktidarın devrimci kanadı, savaş yıllarında ve savaş sonrası dönemde, bu sınıflarla işbirliği yapar, fakat onların hizmetine girmeden göreceli olarak bağımsızlığını korur. İşçi ve köylüye yönelmekten uzak olmakla birlikte,1923- 1926 döneminde Padişahçı, Hilâfetçi ve işbirlikçi muhalefeti etkisiz kılarak ve kendine bağlı bir kadro yaratarak, gücünü artırır.

Ağalık düzeni kaldırılmadan köye girilemiyeceğini söyleyen genç köycü Dr. Reşit Gâlip, 1920 yılında, bunun birdenbire mi, yoksa güçlendikten sonra mı yapılacağı sorusunu ortaya atmıştır :

«Her ne zaman olursa olsun, serbest kollarla yürüyebilmek için, tutuculuğun sağlam dayanakları, kaleleri olan zorbalar sınıfı ile çarpışmak gerekecektir...

Eğer bunu yapacak gücü bulabilirsek, yüreklerimizde bu cür'et varsa, hiç durmadan işe girişmeliyiz. Değilse, elif'ten başlamalı ve köyü örgütlemeye önem vermeliyiz. Bu örgütlenme sâyesinde, asıl unsurlarını doktorlarla öğretmenlerin teşkil edeceği bir aydınlar kadrosu ile sessiz, ama inatçı bir çaba harcayarak, köylüyü uyarmalıdır.»[34]

Toplumdaki sınıfsal kuvvet hesaplarını genç Reşit Gâlip'ten iyi bilen Atatürk, ikinci yolu seçer, önce toplumdaki dayanağını güçlendirmeye çalışır. Bütün umutlarını gençliğe bağlaması, herşeyi gençliğe emanet etmesi, bu yönelişi gösterir. İlk planda dayanabileceği güç, Kemalist devrim ideolojisini benimsemiş bir gençler ordusu olur. Dayandığı güçleri, 22 Şubat 1931 tarihli Konya Askerî Mahfeli'nde yaptığı bir konuşmada, Atatürk, açıkça anlatır ve yeryüzündeki bütün ordular

tutucu ve halka karşı iken, Türk Ordusu'nun bu kurala aykırı düştüğünü söyler :

«Bütün tarih bize gösteriyor ki, milletler yüksek hedeflerine ulaşmak istediği zaman, bu taşıp coşmaları karşısında üniformalı çocuklarını bulmuşlardır. Tarihin bu genel kuralı içinde yüksek bir ayrılık (istisna) bizim tarihimizde, Türk tarihinde görülür. Bilirsiniz ki, Türk Milleti, ne vakit yükselmek için adım atmak istemişse, bu adımların önünde daima öncü olarak, daima yüksek millî ülküyü gerçekleştiren hareketlerin öncüsü olarak, kendi kahraman çocuklarından kurulu ordusunu görmüştür...

Ordu'dan söz ederken, bu memleketin gerçek sâhibi olan Türk Milletinin aydın evlâtlarından söz ediyorum. Bu evlâtlar içinde, kuşku yok ki, yarının yiğitlerini yetiştiren eğiticilerimiz vardır. Gerektiğinde derhal elbisesini değiştirerek, gereken yerde başını veren ve Ordu ile birlikte yürüyen öğretmen arkadaşlarımız da vardır.

Ben yüksek Ordumuzun subaylarından ve onlarla Türk'ün aydın evlâtlarından söz ettiğim zaman, onlarla birlik olan, düşün, vicdan ve bilim bakımından millî yiğitliğe katılmaya hazır Türk gençlerinden söz ediyorum*.»

PLANLI DEVLETÇİLİK

> Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik bağımsızlığı amaç bilen bir düzen kurmuştur.
> İNÖNÜ

1930 yıllarında, Atatürk, genişleyen böyle bir kadroya dayanmaktadır. Fakat böyle bir kadro, işçisi ve köylüsüyle halk güçlerini seferber edemedikçe, halkın

* Falih Rıfkı Atay, «Eski Saat, 1933» kitabında, Atatürk'ün tutumunu açıklar :

içinde eriyemedikçe, egemen sınıfların çıkar ve görüşlerine göre biçimlenmiş bir toplum düzeninde temelli değişiklikler yapamaz. Ancak büyük bunalımlarda, iç ve dış koşullar elverdiği ölçüde, egemen sınıflar karşısında göreceli olarak daha büyük bir bağımsızlık kazanır ve hareket serbestîsi artar. 1929 yılındaki büyük dünya bunalımı, bir yandan Türkiye'yi ağır biçimde etkilerken, öte yandan böyle bir hareket serbestîsi getirir. «İnkılâp ve Kadro» yazarı Şevket Süreyya Aydemir, kapitalizmin temellerini sarsan dünya bunalımını, Türkiye'de yarattığı büyük ekonomik sıkıntıya rağmen, mutlu bir olay olarak selâmlar :

«Dünyanın büyük sanayici memleketlerinin içine düştükleri ve onları bir yapı değişmesine sürükleyen dünya bunalımının bizde yarattığı depresyonlara rağmen, Türkiye için ancak mutlu bir anlamı vardır.»[35]

Dünya bunalımı, Lozan Antlaşması'nda yüklendiğimiz, bağımsız ekonomik gelişmeyi sınırlayıcı hükümlerin son bulduğu döneme rastlar: 1929 yılında Türkiye, gümrük bağımsızlığını elde eder. Türkiye'de yabancı şirketlerin haklarını garantileyen yedi yıl süreli ek anlaşma son bulur ve bir daha yenilenmez ve imtiyazlı yabancı şirketlerin tümünün tasfiyesine yönelinir.

«Milleti yetiştirecek Kuva-yı Milliye yöntemleri ne olabilir?» Atay'ın bu soruya yanıtı şöyledir :

«— Halkçı ve devletçiyim.

— Tek particiyim.»

«— Hoca ve mürteciler

Tanzimat ve Bâbıâli

Galata

Hep birlikte liberalizm ve demokrasi (çok particilik anlamına) kazanını kaldırdılar... Ekonomide liberalizm, Türkiye'nin kapılarını tekrar yabancı ve kilise finans ve ticaretine açmak demektir...»

... Türkiye'de rekabet serbestliği demek, Türk bireyini yenmek demektir. Türkiye'de jandarma - devlet, tahsildar - devlet, tüketici devlet kalktı. Onun yerine baba devlet, yol gösterici devlet, kardeş devlet, üretici devlet geldi.»

«... Demokrasi Ankara'ya Bâbıâli'yi, liberalizm Galata'yı getirir.»

Öte yadan, 1928 yılında Sovyetler, Birinci Beş Yıllık Plan'ı yürürlüğe koymuşlardır. İlk planı, dünya bunalımından etkilenmeden başarıyla uygulamaktadırlar. Rusya denemesi, Türkiye için yalnız bir örnek olarak kalmaz, planlı kalkınmaya bir destek teşkil eder.

İşte bu koşullarda, CHP ve bürokrasi içindeki devrimci kanadın, tutucu kanada ve egemen sınıflara karşı göreceli bağımsızlığı ve gücü artar, devletçiliğe ya da devlet kapitalizmine doğru yönelinir. Başbakan İnönü, sağduyu ve yurtseverliğin, onları kendiliğinden devletçiliğe ittiğini ileri sürer :

«Geçen on yılda sağduyu ile temiz yurtseverlik, ekonomik yaşamda devletçilik politikasını, bize kendiliğinden yerleştirdi.»

Atatürk, 27 Ocak 1931 İzmir CHP İl Kongresi'nde, «halkımızın yaradılıştan devletçi» olduğunu söyler. İzmir İktisat Kongresi'ni hatırlatır ve şimdiye kadar ekonomik alanda beklenen başarının sağlanamadığını söyler :

«Arkadaşlar, eğer bugüne kadar ekonomik alanda istediğiniz ölçüde büyük başarılar görülmüyorsa, bunu doğal bulmak gerektir.»

Atatürk, artık «yepyeni bir güdümlü ekonomi düzeni»nden söz etmektedir. Lidere ayak uyduran özel girişim yanlısı Celâl Bayar, özel girişimle kalkınmanın en az ikiyüz yıl alacağını belirtir :

«... Milletin muhtaç olduğu refahı, bâzı özel girişimlere ve bu girişimlerin dayandığı sermayeye bırakmak gerekirse, en az ikiyüz yıl daha bekleme dönemi geçirmekliğimiz gerekir.»[36]

Celâl Bayar, yeni Türkiye'yi eski Türkiye sanan özel sermayeye çatar :

«Eski ve yeni Türkiye farkı, bugün birçok düşün adamları tarafından anlaşılmış, ayrılmış ve onaylanmış bir gerçektir. Bu farkı içine sindiremeyen yalnız sermayedir...

Kurtuluş yolu, millî emeğin rasyonelleştirilmesin-

de ve örgütlendirilmesinde, millî emeğin artırılmasında ve bütün ekonomik faaliyetlerin yönetimi başına geçirilmesindedir.»

CHP'nin 1931 Parti Programı, yabancı sermayeyi anormal sayar ve normal sermayenin millî emek olduğunu ilân eder :

«Normal sermayenin tek kaynağı, millî emek ve birikimdir.»

Bu görüşle, dalgalı biçimde de olsa, bir ileri bir geri adımlar atılsa da, devletçiliğe yönelinir. Devletçilik, Japonya'da olduğu gibi kapitalizmi geliştirme aracı olmaktan çok, zaman zaman kapitalizmi zayıflatma ve yeni bir yola yönelme yöntemi olma izlenimini verir.

Devletçilik, gümrük himayesi ve Türk parasının korunmasıyla başlar. Dış ilişkilerde serbestî, spekülasyon da eklenince, Türk parasının değerini düşürür. Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu, bunu «*memleketin ekonomik bağımsızlığına düşman olanlar*»ın oyunu diye gösterir. «Siyasal bağımsızlığını kazanmış Türkiye'den, ekonomik alanda bağımsızlığı esirgeyen» iç ve dış unsurları suçlar. Hükûmete, politik plandaki Takrir-i Sükûn Yasası gibi, ekonomik planda da tek maddelik bir Türk Parasının Değerini Koruma Yasası ile geniş müdahale ve tedbir alma yetkisi verilir. Dış Ticaret kontrol altına konulur. Devlet Bankası kurulur, para basma yetkisi yabancı Osmanlı Bankası'ndan alınır. Genç Cumhuriyet, para, kredi ve dış ticaret politikasına böylece 1930 yılında ancak egemen olur. 1930 Martında Başbakan İsmet Paşa :

«*Herkes bilecektir ki, hükûmetin ve memleketin millî parayı korumak için uygulamıyacağı tedbir yoktur.*»

diye konuşur. Her ne pahasına olursa olsun, millî parayı koruma, bunun için enflasyondan kesinlikle kaçınma ve dış ticarette denklik, hatta fazla sağlama, gelişmeyi sınırlayıcı bir politika sayılsa bile; ekonomik bağımsızlığın bedeli olarak titizlikle uygulanır. Dış ticarette devletin kontrol ve faaliyet alanı genişletilir. Çay,

şeker, kahve ithali devlet tekeline verilir. İthalât ve ihracat, sıkı devlet kontrolü altına konur. Hatta dönemin sonlarına doğru, devlet kontrolündan söz edilir. İthalâtı devletleştirmek ve kamu yararına çalışmayan tüccarı millet yaşamının dışında bırakmak, Başbakan'ın ağzından dile getirilir[37]. «Eski batakçı çiftlik ağasına» ve «nefes aldığımız havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü dönmüş vurguncu tüccara», Millî Şef, en sert biçimde çatar :

«Ticaretin ve ekonomik faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek, milleti soyma hakkını, hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız...»

Her türlü ayrıcalık ve teşvik tedbirleriyle geliştirilmek istenen özel sanayi, bu kez 3003 sayılı yasa ile kontrol altına alınmak istenir. Ekonomi Bakanlığı, gümrük duvarlarından yararlanarak aşırı yüksek fiyatlarla tüketiciyi sömüren özel sanayiin, maliyet ve toptan satış fiyatlarını saptamakta yetkili kılınır. Kalkınmanın öncülüğü, devlet girişimine bırakılır. 1932 yılında kurulan Devlet Sanayi Ofisi, devlet girişimine ağırlık tanıdığı gibi, özel girişimi kontrol altına alır. Önemli özel sanayi kuruluşlarını, devlet kontrolü ve iznine bağlar. Bu tedbirlerde dalgalanmalar, geri dönüşler sık sık görülmekle birlikte, Sümerbank ve Etibank gibi, günümüzde yaygınlaşan özel holdinglerden çok farklı devlet holdingleri ve Maden Tetkik Arama, Elektrik Etüd İdaresi, Devlet Su İşleri vb. kuruluşlarla, yeni ekonomi politikasının kurumsal temelleri atılır. Beş Yıllık Kalkınma Planları yürürlüğe konur.

Bu devletçilik politikasının, kapitalizmi geliştirmeyi mi, yoksa kapitalizmden ayrılmayı mı amaçladığı kesinlikle belli değildir. Yöneticiler, daha çok liberalizme kesinlikle karşı olduklarını, güdümlü ekonominin zorunlu bulunduğunu belirtmekte ve seçim, liberal kapitalizm ile güdümlü kapitalizm arasındaymış gibi bir izlenim vermektedirler. Fakat uygulanan politika, çeşitli dalgalanmalar da geçirse, kapitalist yoldan ayrılma olasılığını taşımaktadır.

İlk Beş Yıllık Plan, Sovyetlerin teknik ve ekonomik desteğiyle hazırlanır. Cumhuriyet Türkiyesi, daha ilk günlerden beri Sovyet Rusya ile dış politika alanında sıkı bir işbirliği yapar. Fakat ekonomik planda önemsenebilecek bir işbirliğinin, Türkiye'nin beş yıllık kalkınma planlarına ve devletçiliğe yönelmesiyle başladığı söylenebilir.

İkinci Kitap'ta belirttiğimiz üzere, büyük kapitalist devletler tarafından kuşatılma ve yok edilme kâbusu içinde yaşayan Sovyet yöneticileri, sınır komşularıyla güvenli ilişkiler içinde yaşamaya büyük önem vermektedir. Komşularının büyük kapitalist devletlerin baskılarına boyun eğmelerine, borç para ve silâh karşılığı onların emperyalist politikalarına âlet olmalarına karşı koyabilecek güce erişmelerini istemektedir. Sanayileşmiş, bağımsız ve güçlü bir Türkiye, Sovyetler Birliği için tehdit değil, güvenlik unsuru sayılmaktadır. Bu görüşle, Türkiye'nin tam bağımsızlıktan yana devletçi bir politikaya yönelip milletlerarası kapitalizme bağımlılıktan mümkün olan ölçüde kurtulması, komünist devletin çıkarınadır. 1917-1928 döneminde iç sorunlarını çözemeyip bocalama içinde bulunan Sovyetler Birliği, Birinci Beş Yıllık Planı başarıyla uygulamaya koyduktan sonra, dünya bunalımı yıllarında ilk kez, Türkiye'nin devlet eliyle kalkınma çabalarına bir yardımda bulunacak durumdadır. Sovyetler Birliği ile, iç işlere kesinlikle karışmama koşuluyla, 1921 yılından beri iyi ilişkiler sürdüren Türkiye, bu yardımı kabule hazırdır. Nitekim Türkiye, devletçiliğe ve beş yıllık planlara yönelince, Sovyetler Birliği ile ekonomik işbirliğini araştırır. Mayıs 1932'de Başbakan İsmet İnönü, Sovyet kalkınma modelini incelemek ve destek sağlamak üzere Rusya'ya gider. İnönü, Rusya'da şöyle konuşur :

«Sovyetlerde uygulanan rejim, bizimki değildir. Fakat bu, beni rejimin en ustaca ve en uygun bir biçimde uygulanmış olduğunu takdir etmekten alıkoymaz.

Eğer başka bir dil kullansaydım, dostluğumuz basit bir biçim dostluğu olacaktı...»

16 Mayıs 1932 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nâdi, hükûmetin görüşlerini yansıtan başyazısında, Sovyetlerden ne beklendiğini şöyle açıklar :

«Yeni Rusya'dan yalnız ticaret alanında değil, Türk ekonomisinin gelişmesi konusunda da önemli biçimde yararlanabileceğimiz anlaşılmıştır. Komşu ve dost memleket tarafından hükûmetimize karşı açılması kabul edilen 8 milyon dolarlık, yani 200 milyon franklık kredi, bu olanağın ilk nesnel kanıtını teşkil eder.

Bu kredi, öteki bâzı maddelerin yanı sıra, özellikle ihtiyacımız olan bâzı makinelerin alınmasında kullanılacaktır. Örneğin, dokuma ve özellikle pamuklu dokuma sanayiimiz için sağlamak zorunda olduğumuz bâzı makineler bunlar arasındadır.

Komşu ve dost memleket, bizim için yalnız sanayiin makineleri bakımından değil, bu sanayii ortaya çıkarıp ilerletmek için teorik ve pratik olarak izlenecek yollar bakımından da pek çok yararlanılabilecek bir yerdir ve bu konuda dostlarımızın bizden esirgeyecekleri hiçbir yardım da yoktur.»

Bu geziden sonra Sovyet uzmanları, Türkiye'nin kaynaklarını incelemek ve kalkınma planının hazırlanmasına yardımcı olmak üzere Türkiye'ye gelirler. Türk tarımının olanakları hakkında bir tarım uzmanı, Şevket Süreyya Aydemir'in Türkçeye çevirdiği ve Aydemir'e göre hâlâ geçerliliğini koruyan son derece ayrıntılı bir rapor hazırlar. Sanayileşme planına yardımda bulunmak üzere, Prof. Orlof başkanlığında bir kurul, Ağustos 1932'de Türkiye'ye gelir. Prof. Orlof, kurulun geliş nedenini Türk gazetecilerine şöyle açıklar :

«Kurulumuz, Rusya'da beş yıllık sanayi programında çalışan, aynı zamanda ikinci beş yıllık bir programı düzenlemek için uğraşan uzmanlardan kuruludur.

Türkiye'nin sanayileştirilmesi için düzenlenecek

programda çalışmak üzere buraya çağırılmayı büyük bir şeref saymaktayız. Türklerle bu konuda birlikte çalışarak, bize verilen ödevi kısa sürede tamamlayacağımızı umuyoruz. Biz burada fabrikaların kurulması için en uygun koşulları aramak üzere harcanacak çalışmaya katılacağız.

Bize verilen ödevin öteki önemli bir noktası da kurulacak fabrikaların memleket ham maddelerini kullanmasını sağlamak olacaktır.»[38]

1935 Temmuzunda İktisat Bakanı Celâl Bayar, Rusya'ya giderken, sanayileşme konusunda Rusya ile yapılan emek birliğinden söz eder :

«Biliyorsunuz ki, sanayileşme alanında Sovyetlerle yaptığımız emek birliği, son zamanlarda çok güzel sonuçlar vermiştir. Onbeş yıldan beri bu büyük komşuyla, her vakit artan bir dostluk ve çalışma birliği yürüttük. Bunun ekonomik alandaki belirtileri de çok verimli olmuştur.

Yeni kalkınma planımızda Sovyetlerle aynı biçimde elbirliği edeceğimizde kuşku yoktur.»

16 Mart 1936 tarihli Pravda, Celâl Bayar'ın sözlerini şöyle tamamlar :

«Sovyetler Birliği'nde sosyalist endüstrinin başarıları ve özellikle makinecilik sanayiinin gelişmesi, Türkiye ile geniş emekdaşlık olanakları açmıştır.»

Bu işbirliği yalnız ekonomik alanda kalmaz. Kurtuluş Savaşı'nda Sovyetlerle askerî alanda işbirliği yapan Türkiye, Ordu'ya Rusya'dan silâh ve cephane almakta sakınca görmez. Amerikalı Prof. Lenczowski'ye göre, 1935 yılında paraşütçülük ve planörcülük geliştirilmek istenince, Türkiye Rus uzmanları getirtir*. Kültürel planda da, Arap harflerinin bırakılıp lâtin harflerinin

* Atatürk, bu konuda Etimesut Havaalanı'nda 3 Mayıs 1935 günü şöyle konuşur: «Bu ödevimizi başarmada, bizden değerli yardımlarını esirgemeyen dostumuz Rus Sovyet Cumhuriyeti'ne

kabulü, Sovyet Hükûmeti'nin dâveti üzerine Bakû'da düzenlenen Türkiye'nin katıldığı bir Türkoloji kongresinde ele alınır. Kongre, Türk diline zararlı ve bilimsel değil diye yeni yazıya karşı çıkar, Arap harflerinin bırakılmasını öğütler. Amerikalı profesöre göre, Türkiye bu öğüde uyar[39]. Daha sonraki yıllarda kültürel işbirliği sürdürülür. Eğitimciler, Sovyet eğitim sistemini incelemek üzere sık sık Rusya'ya giderler. Son yıllarda televizyonda gösterilmesi tartışmalara yol açan Atatürk filmini Sovyetler yaparlar. Türkiye'de sinema, sergi, konferanslar düzenlerler. Daha önemlisi, Türkiye'deki çeşitli alanlardaki gelişmelere yardımcı olur diye, Genelkurmay Başkanlığı, yüksek dereceli görevlilere dağıtılmak üzere Sovyetler konusunda devamlı «kişiye özel» raporlar hazırlar. Dışişleri Bakanlığı, Moskova Büyükelçiliğine raporlar düzenletir, bunları ilgili bakanlıklara dağıtır. Örneğin 1939 yılında Moskova Büyükelçisi Zekâi Apaydın'ın «Sovyetlerin Eğitim Alanındaki Çalışmaları» hakkında iki raporunu Dışişleri Bakanlığı Eğitim Bakanlığına sunar. Engin Tonguç tarafından yayınlanan bu raporlarda, Türkiye'nin Sovyet eğitim sisteminden nasıl yararlanabileceği belirtilir[40]. İlk Büyük Millet Meclisi'ne Adana Milletvekili olarak katılan Zekâi Apaydın, raporlarında, Sovyetlerin Üçüncü Beş Yıllık Planındaki eğitim bölümü üzerinde durur. İlk ve orta öğretim yapanların sayısının beş yıl içinde kentlerde 8 milyondan 12 milyona, köylerde 20 milyondan 27 milyona çıkacağını ileri sürer. «*Öğrenim bu kadar hızla yayılabilmesinde, önemli bir etken, öğrenimin sâdeleştirilmesidir*» der ve Rusya'da lise dediğimiz eski usûl okulların kaldırıldığını açıklar. Büyükelçi, Komünist

---

ve onun Sayın Büyükelçisi Bay Karahan'a önünüzde açıkça teşekkür etmekten kıvanç duyarım.

Türk çocuğu,

Her işte olduğu gibi, havacılıkta da en yüksek düzeyde, gökte seni bekleyen yerini, az zamanda dolduracaksın.

Bundan gerçek dostlarımız sevinecek, Türk Milleti mutlu olacaktır.» (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 280)

Rusya'dan esinlenerek bizde de orta öğretimin sâdeleştirilmesini tek çıkar yol olarak görür :

«İlk öğretimi yaşamda işe yarar bir hazırlık hâline koymak için biraz da tarıma dair basit bilgiyle donatmak ve bunun için de yedi yıla çıkartmaktan başka çâre yoktur. Bunun gibi orta öğretimi de, memlekette küçük sanatkârları yetiştirmek ve korumak için on yıllık sanayi okulları hâline sokmak, hazırlandığımız yeni hamleler hesabına uygun olsa gerektir... Liselerimiz, üniversite öğrenimi yapacaklar için kalır.»

Büyükelçi, köylerde okul yapımını hızlandırmak için de, Sovyetlerden esinlenerek, kapı, pencere, döşeme tahtası, ders sıraları gibi malzemenin standardize edilmesi, bunların çimento ve kireçle birlikte devletçe sağlanmasını, gerisini köylülerin tamamlamasını ileri sürer. Bu öğütlerden, Millî Eğitim Bakanlığının Köy Enstitüleri programında yararlanıldığı anlaşılmaktadır*.

Türkiye'nin Sovyet deneyinden esinlenmesi, Beş Yıllık Kalkınma Planlarına yönelmesi, Sovyetlerle ekonomik, politik, kültürel, askerî işbirliğine girişmesi ve özellikle Rus silâhları alması, azgelişmiş ülkeleri kendine bağımlı tutma tekelciliğine alışmış Batı kapitalist çevrelerini kaygılandırır. Batı basınında Türkiye'nin

---

* Sovyet kalkınmasına ilgi, Türkiye dış politikasını değiştirince son bulacaktır. Şevket Süreyya Aydemir, bu konuda İttihatçı Kara Kemal'in yanında esnaf loncaları kurmakla politikaya atılmış bulunan CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal ile aralarında geçen bir konuşmayı dile getirir: «Konuşmamızda ona, savaş sonrası plan ve programlarından da söz etmiştim. Her memleketin bu işlere yöneldiğini, hatta komşumuz Sovyetler Birliği'nin daha savaşın karanlık günlerinde bu yoldaki hazırlıklarını anlatmak istedim. Bu arada Sovyet Hafif Sanayi Komiserinin Türkçeye de çevrilmiş olan kitap hacminde bir söylevinden söz ettim. Bana cevabı şu oldu :

— Rusya'yı bırak, onu artık unutalım. Bundan sonra Rusya'nın elli yıl, hiç değilse otuz yıl adı dahi duyulmayacaktır.» (Şevket Süreyya Aydemir, Ikinci Adam, Cilt II, s. 397-398)

tutumunu eleştiren yazılar çıkar. Örneğin, Mayıs 1936'da E. W. Brell'in Istanbul'dan gönderdiği aşağıdaki yazı, Alman gazetelerinde yayınlanır :

«*Türkiye'nin maddî konularda Sovyet Rusya'dan neler almakta olduğu dikkatli bir gözlemcinin gözünden kaçmaz. Bu bakımdan herşeyden önce 1 numaralı beş yıllık plan belirtilmeye değer. Sovyet uzmanlarının sıkı bir işbirliği ile bu planın temelleri kurulmuş ve Rusya, en yakın bir örnek olarak alınmıştır. Çünkü orada da sanayi fabrikalarını hiç yoktan meydana getirmek gerekmişti. Şimdi de ikinci bir ekonomik beş yıllık plan üzerinde çalışılmaktadır. Sovyetler, bu plan işinde canlı bir ilgi göstermektedirler. Her iki devlette de, bu ekonomik planlı çalışmadan maksat, ilk önce askerî kudret ve takatı artırmaktır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin savaş sanayii, dost Türkiye'ye daima pek elverişli ödeme koşullarıyla savaş teçhizat ve malzemesi vermiştir. Bu konudaki kolaylıklarda Sovyetler o ölçüde ileri gitmişlerdir ki, böylece Türkiye'nin Rusya'dan aldıklarına siyasal armağanlar denilebilir.*»[41]

Türk Dışişleri Bakanı Aras, bu işbirliğinden vazgeçilmesi için Batıda devamlı sıkıştırılır. Hatta Türkiye'nin Bolşevikliğe yöneldiği ileri sürülür. Örneğin, sorular üzerine, Türk Dışişleri Bakanı Aras, Mart 1937'de La Stampa gazetesine şu açıklamayı yapmak durumunda kalır :

«*Rusya, sanayi araç ve gereçlerimizi ve ordu donatımımızı sağlamıştır. Bu, o zaman birçok biçimde yorumlanmıştı. Fakat size gerçeği söyleyeyim. Biz, hiçbir zaman Bolşevik olmayacağız, fakat Rusya aleyhine de hiçbir zaman dönmeyeceğiz...*»[42]

BEŞ YILLIK PLANLAR VE ATATÜRK'ÜN VASİYETİ

Sovyetlerin yardımıyla ilk beş yıllık plan hazırlanır ve 1933 yılında yürürlüğe konur. Plan, ithalât ikamesi sağlamayı, yerli ham madde kullanmayı ve sa-

nayii Anadolu'da yaymayı amaçlar. Günümüzün çok incelmiş yöntemlerinden yararlanan, girdi-çıktı tablolarına ve çeşitli makro dengelere dayalı bulunan, fakat genellikle kâğıt üzerinde kalan planlarına benzemez. Fakat o günün koşullarına uygun, devlet eliyle gerçekçi bir sanayileşme programı olur ve bütün aksaklıklarına rağmen, başarı kazanır. Çelik sanayiinin ve kimya sanayiinin temellerini atar. Savaş yıllarına rastlayan İkinci Beş Yıllık Plan ise, makine sanayiine başlanılmasını, enerji, maden ve denizcilik sanayilerinin geliştirilmesini ve kimya sanayiine hız verilmesini öngörür.[43]

Prof. Afet İnan, Atatürk'ün 1933 yılında, «*Memleket için ön planda gelen sanayiin kurulması bitmedikçe her yönden yürek rahatlığı duymamıza olanak yoktur*» dediğini ve hasta yatağında iken planların aksatılmadan yürütülmesini istediğini yazar:

«Atatürk, 1937 ve 1938'deki söylevlerindeki ekonomik konular ve sanayileşmeye Devletçe verilen karar ve hareketin millî bir dâvâ olduğunu belirtir. 1938'de son söylevinde, daha uzun bilgi verirken, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarıyla bitmek üzere olduğunu ve yeni planın da daha geniş konuları içine aldığını ve bunların yapılmasının hükûmetin başlıca görevi olduğunu önemle belirtir.

Bu açıklamalar, Cumhuriyet tarihimizin resmî belgeleridir.

Hatta son günlerinde Atatürk'ün hasta yatağında hükûmete önemli öğütü, İkinci Dünya Savaşı'na hazırlanan devletler karşısında bizim ekonomik yönden kuvvetli olmamız ve bu planlarımızın aksatmadan yapılmasıdır.»[44]

Savaş yıllarında Atatürk'ün bu vasiyet sayılabilecek öğütüne uygun biçimde, iddialı bir kalkınma planı hazırlanır. Ekonomi Bakanlığı Müsteşarının başkanlığında bir kurul, gerekli çalışmaları yapmak ve koordinasyonu sağlamakla görevlendirilir. Plan, Genel Makine Fabrikası, Elektrolitik Bakır Kombinası, Karabük

Demir-Çelik Kombinası gibi ağır sanayi projelerini kapsar ve hızla temel sanayii kurarak ekonomik bağımsızlığı sağlamayı amaçlar. Ne var ki, bu arada dış politika değişmiş, dış yardımlara ve yabancı sermayeye yönelinmiştir. Türk ekonomisini incelemeye gelen Amerikalı iktisatçı Thornburg, «Devletçiliği bırakacaksınız. Karabük'ten vazgeçeceksiniz, makine ve motör yapımı olmaz vb...» der[45]. Milyarlar yatırılan demiryolları ikinci plana itilir, enerji politikası dış kaynaklara dayatılır, madenler ve petrol alanında milliyetçi politika terkedilir. Kısaca, Atatürk'ün vasiyeti çabucak unutulur...

«CANLANDIRILACAK KÖY»

Özel sanayii devlet kontrolüne alan ve devlet eliyle planlı kalkınmaya yönelen, ticaret ve sanayi burjuvazisinin çıkarlarından geniş ölçüde bağımsızlaşan iktidarın, Atatürk ve İnönü çevresinde kümelenmiş devrimci kanadı, 1930'lardan sonra ağalık düzenini tasfiye edecek güç ve cesareti de kendinde görür. Dr. Reşit Gâlip'in 1920 yılında açıkladığı köyü kurtarma görüşleri gündeme girer.

1922'de «Köylü, milletin efendisi» ilân edilir, ama Cumhuriyet köye bir türlü giremez, ağalık düzeninin köyde kurduğu «demirperde»yi aşamaz. Bu demirperde, devrimci öğretmen yoluyla kırılmak istenir. 27 Ekim 1922'de Bursa Öğretmenler Derneği'nde, Atatürk, öğretmenin önündeki bütün engellerin kırılacağını açıklar :

«Öğretmenler, Ordularımızın kazandığı zafer, sizin ve sizin ordularınızın zaferi için yalnız zemin hazırladı. Gerçek zaferi siz kazanacak ve sürdüreceksiniz ve kesinlikle başarıya ulaşacaksınız. Ben ve sarsılmaz imanla bütün arkadaşlarım, sizi izleyeceğiz ve sizin rastlayacağınız engelleri kıracağız.»

Kıramazlar ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında iki kez Eğitim Bakanlığı yapan Hamdullah Suphi Tanrıöver, 1928 yılında Öğretmenler Derneği'nde verdiği bir kon-

feransta ağalara yenik düşüldüğünü açıklar :

«*Eğitim giderlerini saptayıp dağıtanlar, İl Genel Kuruluna üye olanlar kimlerdir? Genel Kurulların şimdiki örgütlenişine göre, üyenin bir bölümü halkın okumasından korkan, midesini ve kesesini bütün asalaklar gibi büyük kitlenin cehaleti ve aymazlığı sâyesinde dolduran kimselerdir. Ben, sırtına bindiğim atın günün birinde beni düşürmesini ve bana kendi isteklerini söyleneye kalkmasını asla istemem.* Nasıl düşünebiliriz ki, köylünün alın terini ve emeklerinin bütün ürününü hiçbir zahmet çekmeksizin elinden alan bu ağalar, halka eğitim verecek bir işte içtenlikle çalışabilsinler. İlk öğretimimizin bu efendiler tarafından düşünülmesi ve tartışılması, millet için umutsuzluktan başka birşey getirmiyor. Bunlar, yıllık toplantılarından faydalanarak, okullar için zehir saçmakta hiçbir fırsatı kaçırmıyorlar. Onlar için bir çâre vardır: Bütün okulları kapamak ve yerlerine eski usûl sübyan okullarını ve medreseleri koymak.»[46]

O günlerde ağa egemenliğini göstermek bakımından ilginç bir tartışma Millet Meclisi'nde olur. Meclis, ağalığın biçimsel olarak kaldırılmasına bile karşı çıkar. 1926 yılı başında Rize Milletvekili Ekrem ve Zonguldak Milletvekili Hilmi, «efendi, ağa, paşa» deyimlerinin kaldırılıp herkese «bey» denilmesi için iki kanun taslağı getirirler. Tunalı Hilmi, görüşünü özet olarak şöyle savunur :

«Tanrı kabul ettirsin, bu yasanın kabulüyle Efendi, Ağa deyimleri kalkacak, hepimiz Bey olacağız... Doğu illeri, o bölgedeki ağalığı, kendi ayaklanmasıyla yıktığı gibi, Tanrı yıktırsın, öteki yerlerdeki ağalıklar da yıkılacaktır. Ve benim kanımca, ağalık tümden yıkılmıştır. Fakat İçişleri Komisyonunun Bey ve Ağa deyimini kabul etmesi, yıkılmış olan zararlı birşeyin tekrar meydana çıkması demektir... Bu deyimler, eski çağlardan gelen ve devam eden dalkavuklukların sonucudur. Ahlâkımızı bile etkileyen zararlı şeylerdir. Sonra benim

istediğim, konuşmalarda değil, resmî işlemlerde bunun kalkmasıdır...

Ağa, aslında Aka'dan gelir. Ak saçlı, ak sakallı demektir. Fakat bu deyimler şimdi temizlik, soyluluk, soylu aile, zenginlik ve benzeri anlamlara geliyor. Bâzen de küçültme, aşağılama, hakaret anlamlarında kullanılıyor...»

«Hakkı Tarık Us — Doğru olmayan şey, devrim zihniyetinin yaşaması gereken bir zamanda, halkı sınıflara ayıracak deyimlerin resmî işlemlerde kullanılmasıdır. Bu, önlenecektir. Bunun için de bir yasaya gerek vardır.»

(Komisyon adına İzmir Milletvekili Münir, yasa yapılmasına karşı çıkar, bir yönetmelikle Hükümetin sorunu çözmesini ister.)

«Emin Sazak (Ağa) — Komisyon... öneriyi dosdoğru reddetmeliydi. Böyle bir önerinin görüşülmesi bile doğru değildir, demeliydi. Ben, Komisyonunun bu hususta duraksamaya bile düşmesini şaşırtıcı buluyorum.»

Sonunda iki komisyon taslağı ve komisyon raporu reddedilir.[47]

1926'da reddedilen öneri, 1934 yılında Hükümet tarafından «Türk devriminin en açık niteliği, demokratlıktır» gerekçesiyle eksik olarak getirilir. Hükümet, «efendi, bey, beyefendi, paşa, hazretleri» gibi deyimlerin kaldırılmasını, «Bay, bayan» ile yetinilmesini ister. Bunların, «eski sınıf ve üstünlük anılarını» yaşattığı belirtilir. Komisyon ve Meclis, bu kez Hükümetten çok daha ileri gider «Ağa, hacı, hafız, hoca, molla vb.» gibi bütün deyimlerin kaldırılmasını gerçekleştirir :

«İçişleri Komisyonu Sözcüsü Şükrü — Yasanın amacı, demokrasiyi kendine mal etmiş bu yüksek milletin, herhangibir sınıf ayırımı gösteren sanları tamamen yıkmaktır. Ağa da köylüler arasında az çok bir sınıf belirten bir san olduğundan bunun kaldırılmasına Hükümetle birlikte Komisyon da katılıyor.

Kemal Turan — Hacı deyimi de kalkacak mı?

Lütfi Müfit — Ağa, efendi, bey deyimleri kalktıktan sonra Hacı'nın yeri kalmaz. O da eklenmeli.

Reşit (Gâziantep) — Kanun maddesinde efendilik, beylik, paşalık kalkmıştır (Ağalık da sesleri)... Hayır efendim, ağalık, hacılık için kanunda madde yoktur. Komisyon sözcüsü bunun kalktığını söyledi. Sözle olmaz, maddeye girmesi gerekir.

Hakkı Tarık Us — Hoca Türkçe bir sözdür. Öğretmenliği belirtir. Bunun kaldırılması doğru olur mu?

Salâh Cimcoz — Hoca kalmalıdır. Hoca'yı kaldıracağız da yerine muallim mi diyeceğiz?

Ziya Gevher — Hoca'dan amaç, okul hocası değil, sarıklı anlamına gelendir.

Hasan Reşit (Muş) — Doğu'da 'Mir' kullanılıyor. Bu söz konusu olmadı.

Ziya Gevher — Biz mir, mür bilmiyoruz.

Şükrü (Bolu) — Hatip de kalkmalıdır.

Şükrü Kaya (İçişleri Bakanı) — Hatip, bütçeden maaş alan müezzin gibi bir görevin adıdır.»

Sonunda, «ağa, hacı, hafız, hoca, molla, efendi, bey, beyefendi, paşa, hanımefendi, hazretleri» gibi lâkapların tümünün kaldırılması coşkunlukla kararlaştırılır.[48]

Artık Hükümet, ağalığa açıkça hücumda bulunur, toprak reformu gündeme girer. Hem de Hükümet, köylünün sessiz ve güçsüz, ağaların ise uyanık ve güçlü olduğunu bilerek, ağalığın tasfiye edileceğini ilân eyler. İç ve dış koşullar nedeniyle, Hükümetin kendini ağalarla mücadeleyi göze alacak güçte gördüğü anlaşılmaktadır. Bu bakımdan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Meclis'te söylediği şu sözler ilginçtir :

«Burada yaşamını, haklarını sağladığımız kitle (köylü), dili olup da söylemeyen, fakat söylemeye sizleri vekil etmiş olan kitledir. Bizim yaptığımız yasaları okumayacak, gazeteleri okumayacak, onlar için nasıl

çalıştığımızı bilmeyecektir. Bizim eserimizin büyüklüğü buradadır (Alkışlar). Bunu bilecek kitle (ağalar), çıkarına dokunulur gibi görünenler kitlesidir.»[49]

Şükrü Kaya, 1934 yılında, Doğuda göçmen yerleştirmek gibi politik amaç güden İskân Kanunu tasarısı dolayısiyle ağalık düzenine çatar, daha önce de gördüğümüz üzere, ağaların tapular çıkartarak köylünün elindeki toprağa nasıl el koyduklarını örnekleriyle anlatır. İskân Kanunu, aynı zamanda bir toprak reformu niteliğini taşır. Kanunun 10. maddesinde, «Aşiret başkanlığı, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangibir belgeye, ya da görgü ve göreneğe dayalı her türlü örgüt ve kuruluşları kaldırılmıştır» denir ve bunlara ait toprakların devlete geçip dağıtılacağı belirtilir. Kanunun 8. maddesinde ise, «... evleri dağınık köyleri daha uygun merkezlerde toplamaya, huğları, obaları ve komları köyler içine kaldırmaya ve yenilerinin yapılmasını yasaklamaya İçişleri Bakanlığı yetkilidir» hükmü yer alır. Kanun, yerleştirilecek çiftçilere dağıtılacak toprak miktarını saptar, araç ve gereç verilmesini öngörür.[50]

1937 yılında Şükrü Kaya, Millet Meclisi'nde alkışlar arasında köylüyü kurtarmak ve ekonomik bağımsızlığına kavuşturmaktan söz eder :

«Arkadaşlar, 18 milyon Türkün 15 milyonu çiftçidir. Bu 15 milyonun birçoğu kendi topraklarında çalışmaz. Çiftçiyi, Türk çiftçisini toprak sâhibi yapmak demek, Türk çiftçisini, yâni Türk çoğunluğunu kendi ekonomik kaderine sâhip kılarak, bu memleket için hayırlı ve aktif bir unsur yapmak demektir. *Bu büyük kitleden, eğer büyük bir çıkar bekliyorsak ötekinin berikinin toprağında çalışmaktan kurtarmalı, kendisini, kendinin olacak topraklara egemen kılmalıyız* (Kurtaracağız sesleri).»

Şükrü Kaya, toprak reformuna karşı çıkan İttihatçı ileri gelenlerinden Dışişleri Bakanlığı da yapmış Halil Menteşe'ye 1937 yılında şu karşılığı verir :

«Toprak Kanununda... isterdim ki, benim seçim

bölgesi arkadaşım Milâslı Halil Menteşe de temelde bizimle birlik olsun. Çünkü Türk köylüsünün çektiği, topraksız Türk köylüsünün çektiği acıyı, özellikle kendi seçim bölgemizde, benim kadar o da görmüştür...

Arkadaşlar, Muğla ilinin Köyceğiz ilçesi tamamiyle çiftlik ağalarının elindedir. Hükümet Konağı merkezi, ilçede bir çiftlik ağasının tarlası içindedir. Köylünün bir karış toprağı yoktur, orada çalışır. İlimizin öteki ilçelerinde de durum böyledir. Seçim bölgemde, yarı çiftçi topraksızdır. Çalışmayan ağa oturur, köylü çalışır. Antalya'da da böyledir, Doğu illerimizde de tamamiyle böyledir.»

1936'dan sonra köylüyü kurtarma ve köyü canlandırma sorununun, yalnızca topraksıza toprak dağıtmak, araç, gereç, kredi sağlamak gibi dar bir biçimde ele alınmadığı anlaşılmaktadır. Başbakan İnönü, 1936 Aralık ayında CHP Kurultayı'nda şöyle konuşur :

«Birkaç yıllık deneme ve kendimizin görgü ve incelemeleri göstermiştir ki, sanayide hem üretim, hem gelir arttığı halde, tarımda üretim artmamıştır... Bizim 70 kilo aldığımız bir toprak alanından Danimarkalı, Hollandalı, 250'ye yakın almaktadır. Şimdiye kadar demiryolu ve sanayi işlerinde olduğu gibi, 1937'den itibaren tarımımızı ve çiftçilerimizi kalkındırmak için önemli paralar ayıracağız...

Nasıl kredi ve tüketim kooperatifleri kurulmuşsa, üretimin düzenlenmesi ve meydana getirilmesi için de *planlı ve iştirakli* bir çalışma dönemine girmek böylece gereklidir. Yeni âletlerle, harman makineleri, sürme ve sulama tertipleri ile planlı olarak düzenlenmiş bulunan tarım kombinaları kurmak istiyoruz...

Düşündüğümüz ilk plan bin kombina üzerine kurulacak ve dört yıllık bir denemenin verdiği sonuca göre yayılacak ve çoğaltılacaktır. Bu sistemin simgesi, yeni usûl ve âlet olacaktır.»

Böylece, Sovyetler Birliği'nden esinlenerek, devlet makine istasyonlarını (kombina) merkez yapıp tarımın

yapısı değiştirilmek istenir*. 1937 yılında hazırlanan bir kanun tasarısıyla da, dağınık köylerin birleştirilmesi öngörülür. Tasarıya göre, köy sayısı azaltılacak, kurulacak Köy Birlikleri'ne devlet gerekli hizmetleri götürecektir. Köy Birlikleri'nin teknik iskeletini kurulacak binlerce kombina sağlayacak, makina ve üretim araçlarına sâhip kombina ekseni etrafında Köy Birlikleri örgütlendirilecektir.

1937 yılında, Atatürk, özel çiftliklerini devlete verir. Sayısı çoğalan Devlet Çiftlikleri, köy kalkınmasında öncü ve destek sayılır. Aynı yıl, anonim şirket olan Ziraat Bankası devletleştirilir ve güçlendirilir. Tarım Kredi ve Satış Kooperatiflerine hız verilir. Daha sonra Ziraî Donatım Kurumu kurulur. 1935 yılında, askerlikte başarı göstermiş çavuşlar eğitilerek, köyde «eğitmen» ve kalkınma öncüsü olarak yetiştirilir. Köy Enstitüleri ile toprak düzeninde değişikliği, köyün uyanmasını ve modern tarımı sağlayacak uyandırılmış bir köylü ordusu kurmak, amaç edinilir.

Atatürk'ün ölümünden bir ay sonra, Aralık 1938'de, Birinci Köy ve Ziraat Kongresi açılır. Kongre'de Başbakan şöyle konuşur :

«Türkiye, genel bir köy ve tarım kalkınma dâvâsını başarıyla hızlandırmak, planlaştırmak zorundadır.

Onbeşinci Cumhuriyet yılını sistemli, planlı bir köy ve tarım kalkınmasına başlangıç yapmak, Ölümsüz Önder'in bizlere bıraktığı büyük buyruktur.»

---

* Prof. Reşat Aktan, tarım kombinaları hakkında şu bilgiyi verir: «Küçük birim işletmelerinin makine kullanmalarını sağlayan üçüncü yol, Devlet tarafından traktör ve makine merkezlerinin (tarımsal kombina) kurulması ve çevredeki çiftçilerin tarım işlerinin uygun ücretler uygulama yoluyla görülmesidir. Bu yöntem, özellikle Hollanda ve Danimarka'da ve komünist ülkelerde geniş ölçüde uygulama alanına konmuştur.» (Ziraî İstihsalde Makina Kullanılması, SBF Dergisi, Mart 1954). Büyük kooperatif çiftlikler çerçevesinde de makine merkezlerinden yararlanılabilir.

1937 yılında Anayasa değiştirilerek, toprak kamulaştırılmalarında yüksek bedel ödenmesi önlenir*. Toprak Kanunu, savaş yılları zorluklarının ve bürokratik engellemelerin geciktirmesine rağmen, 1945 yılı başlarında çıkar. Kanunu hazırlayan Tarım Bakanı Şevket Râşit Hatipoğlu, feodal ilişkileri ve ortakçılığı tasfiyeden yanadır. Küçük aile çiftliklerine ve büyük kapitalist işletmelere dayalı bir tarım yapısı kurmak istemektedir. İnönü ve Başbakan Saraçoğlu, çok daha ileri gitme kararındadırlar. Kanuna eklenen 17. maddeyle «ortakçı, kiracı ve tarım işçisine, üzerinde çalıştıkları toprağın dağıtılmasını» öngörürler. Arazi sâhibine ancak 50 dönüm arazi bırakılacaktır.

DEVRİM İÇİN EĞİTİM

Bu yasanın gerektiği biçimde uygulanabilmesi için, geniş sayıda bilinçli bir köylü kitlesine dayanılması zorunludur. Bu görev, Köy Enstitülerinden beklenir. Engin Tonguç, Köy Enstitülerinden bekleneni şöyle açıklar :

«... Köy Enstitüleri atılımı, bir çeşit 'devrim için eğitim' atılımı sayılabilir. Amaç, sınıf bilinci uyandırılmış köylüler yetiştirmek ve evrimi bunların aracılığıyla hızlandırmaktır. Ancak bilinçlenmiş emekçi sınıflar, daha ileri süreçlere geçmeyi sağlayacaklardır.»[51]

---

* İnönü ve 153 arkadaşının verdiği Anayasa değişikliği kanun teklifi gerekçesinde bu konuda şöyle denilmektedir : «... özel bir çıkarın korunması düşüncesiyle, halkımızın çoğunluğunu teşkil eden ve genlikleri milletin ilerlemesi bakımından en gerekli olan **çiftçilerimizin geçmiş dönemlerde olduğu gibi hizmetkâr durumunda kalması, devrimci Türkiye'nin ana siyasasına uymayacağından** bu büyük çıkarın elde edilmesi emrinde, özel hakları da göze alarak kamu yararı için Belediyelerin ve Hükûmetin uyguladıkları kamulaştırma yasalarında ve o yasalardaki koşullardan başka hükümlerle özel kamulaştırma yasaları yapılmasının Anayasamızda yer tutması gerekli bulunmuştur.»

Özel ormanların kamulaştırılması için de aynı yola gidilmiştir.

Köy Enstitüleri ile ilgili yasada ve bakanlık açıklamalarında bu açıdan ilginç hükümler vardır. Örneğin yasanın 11. maddesi, «eğitmen ve öğretmene yardımcı olmayanların, işlere fesat karıştıranların, öğretmenin başvurması üzerine, 3 ilâ 15 gün hapisle cezalandırılacağını» öngörür. Bakanlık açıklamasında, «köyde yapılacak işlerin cezalandırmaya başvurmadan, köylünün içine sindirilerek gerçekleştirilmesi» gerektiği bildirilir ve ceza hükümleri, «*köyün toplumsal yaşantısına kasıtla aykırılık ve bozgunculuk yapacak tek tük adamlar içindir*» denir. Bu tek tük adamların, ağalar ve çevresi olduğu açıktır. Ağaya karşı devlet, öğretmenin arkasında yer almakta, öğretmene ağayı gerektiğinde cezalandırabilme yetkisi vermektedir!

Köy Okulları ve Enstitüleri Kuruluş Yasasının 23. maddesi, köylülerle ortak işletmelere girişilmesi olanağını getirir. 62. madde ile tüketim ve üretim kooperatifleri ve kooperatifler birliği kurulması, köylünün böylece örgütlendirilmesi öngörülür. 63. madde ile her okul için üçer üyeli yardım kurulu teşkil edilir. Kurul üyesi olan bu üç köylüye, köyde her alanda öncülük yapma görevi verilir.

TOPRAK DEVRİMİNİN KÖYLÜ KADROSU

Tonguç'un açıkladıklarına göre, İnönü, Köy Enstitülerinden bir çırpıda 200 bin kişilik bir tarım kadrosu yetiştirmesini ister. İnönü'nün köyde toptan bir değişiklik için Köy Enstitülerine büyük ümit bağladığına hükmetmek gerekir. Zira 200 bin kişilik tarım kadrosunun bürokrat kadrosu değil, bir devrim savaşı öncüleri olacağı açıktır. Bu ilginç gelişmeyi, ayrıntılarıyla Tonguç'tan dinleyelim :

«20 Temmuz 1942 Pazartesi günü saat 21'de Ankara'dan hareket ederek trenle Biçer istasyonuna geldik. Sabah saat 9'da trenden çıkan Millî Şef, orada toplanmış olan halkla görüştüler. Bu görüşmeler sonunda, ge-

len halkın birçoğunun topraksız oldukları, bir beyin çiftliğinde ortakçılık yaptıkları anlaşıldı*... Sivrihisar'dan ayrıldıktan bir süre sonra, yolun üzerinde küçük bir köye rastladık. Bu köyde dikkati çekecek kadar güzel birkaç binanın önünde bir masa hazırlanmıştı. Genç, iyi giyimli bir kişi, Millî Şef'e burada bir çay ikram etmek istediklerini söyledi. Millî Şef, güzel binaları göstererek :

— Burası nedir? diye sorunca, genç :

— Beyin çiftliğidir, dedi. İnönü :

— Birşey içmem, köylülerle görüşmek istiyorum, bana köylüleri çağırın, dedi.

Bu köylülerin de topraksız, ortakçı olduklarını anladı. Buradan ayrıldıktan sonra bize :

— *Toprak sorununu hızla çözmemiz gerek. Böyle parya gibi vatandaşlar olmaz, dediler.*»

«... Bir aralık İnönü, Köy Enstitülerinden çıkacak ve köylerde çalışacak gençlerden başka 150 ilâ 200 bin kişilik bir tarımcı kadrosu yetiştirmemiz gerektiğini ve onların da bu enstitülerdeki çocuklar gibi hem tarım, hem de sanat bakımından çok canlı insanlar olmaları ve bunu hızla başarmamız gerektiğini, başka milletlerin, birkaç yüz yıl önce köylerde, bizim bugünkü durumumuzdan daha donatılmış bulunduklarını açıkladılar. Böyle bir kadroyu yetiştirmek için öğrenci bulunup bulunmayacağını, bin kişilik kurumlar yapıldığı takdirde, eğitbilimsel (pedagojik) sakıncalar çıkıp çıkmayacağını sordular. Özellikle bu bakımdan kız öğrencinin bulunup bulunamıyacağını sordular. Bu kadronun üç yıllık bir eğitimle yetiştirilip yetiştirilemiyeceğini sordular.»

Bunun üzerine, İ. Hakkı Tonguç, düşünmek üzere süre ister. Bu arada Pazaröreri Köy Enstitüsünü denetlerken, İnönü, yanında bulunan «küçük aile işletmesi

* Engin Tonguç'a göre, bu bey, incelememizde sık sık sözü geçen Eskişehir Milletvekili Emin Sazak olabilir.

ve büyük kapitalist çiftlik» yanlısı Tarım Bakanı Şevket Râşit Hatipoğlu'na «çalışmaları nasıl bulduğunu, tarım personeli yetiştirme sorunuyla bu çalışmaların birleştirilip birleştirilemiyeceğini» sorar. Enstitü Direktörü ile tarım öğretmenlerinin de düşüncelerini yoklar. Trende öğle yemeği yenirken, İnönü görüşlerini tekrarlar. Tarım Bakanı, Köy Enstitülerine stajyer olarak birer genç göndermek istediğini, bunların oralarda beş altı ay kaldıktan sonra yapacağı örgüte çekirdek olabileceklerini söyler.

Yıldızeli Köy Enstitüsü denetlenirken de, İnönü, Tonguç ile yine bu konuyu ele alır: «... Harman kenarında Enstitünün tarım işleri hakkında görüşüldü. Daha bol teknik araçlarla çalışılması gerektiği buyruğunu verdiler. Tarım Bakanının görüşünü ve tarımcı yetiştirilmesiyle bu çalışmalar arasında ne gibi bağlantı kurulabileceğini sordular. Konu üzerinde, burada da bir hayli konuşuldu. İnönü, bir aralık Köy Enstitülerinin sayılarının 25'e kadar çıkarak orada kalacağını, neden çoğaltılmadıklarını bendenizden sordular. Sorunun, önce bir para, ondan sonra da yetiştirici eleman ve geniş ölçüde arazi işi olduğunu arzettim. Cevap olarak :

— Parayı bırak. Öteki noktalarda, örneğin eğitbilimsel bakımdan bir sakınca var mıdır?

dediler ve Enstitü öğrencisinin bir kısmının tarımcı olarak yetiştirilmesine ne diyeceğimi sordular ve hemen Enstitü sayısının çoğalmasının, herşeyden önce memleketi bayındırlaştırma, iyi nitelikli köylü vatandaşlar yetiştirme bakımından çok yararlı olacağını eklediler. Tarımcı eleman yetiştirme hususunda düşündüğümü, düşüncemi henüz bir sisteme indirgeyerek yazamadığımı, bunu yazarak buyuracakları zamanda sunacağımı arzettim.

— Çok iyi olur, Tarım Bakanına ver, dediler.»

Turhal Şeker Fabrikasındaki yemekte, İnönü, ısrarla görüşünü tazeler :

«Yemekte Millî Şef, o gün gördüğümüz Yıldızeli,

Pamukpınar Köy Enstitüsü'nün çalışmalarını söz konusu ederek, tarımcı yetiştirme sorununu ortaya attılar ve Turhal Şeker Fabrikası'nın Direktörü olan bir tarımcı arkadaştan pancar tarımıyla ilgili işlerin kimler tarafından, ne yolla yapıldığını, örgütlerinin ne olduğunu, bu işler için kaç kişi çalıştırdıklarını, köylülere ne yolla etkili olabildiklerini sordular. Yeniden tarımcı yetiştirme ve Köy Enstitülerinin sayılarını çoğaltma konularına dönüldü. Tarım Bakanı, bu sorunlar hakkında düşünmekte olduğunu, gördüğü Köy Enstitülerinden çok hoşnut kaldığını ve Ankara'ya döner dönmez öteki Enstitüleri de gidip göreceğini, ancak işlerinin çokluğu nedeniyle, Doğudakileri kısa sürede göremiyeceğini ve öteki Enstitüleri gördükten sonra daha kolay ve çabuk bir yargıya varabileceğini söyledi. Millî Şef, hemen kısa sürede bütün Enstitüleri görmesi buyruğunu kendilerine verdiler.»

Akpınar Köy Enstitüsünün denetlenmesinde de inatçı Millî Şef, aynı konuya döner ve tarlalar arasında Tarım Bakanına seslenir :

«— Enstitü sayısını çoğaltmalıyız. Yetiştirilmesini düşündüğümüz tarım öğrencisini, bu Enstitülerde yetiştirebiliriz...

Millî Şef, bendenize Enstitü sayısının 60'a çıkarılması gerektiğini, buralarda bir kısım öğrencinin tarımcı olarak yetiştirilebileceğini, para diye bir sorun ileri sürmememi buyurdular... Öğle yemeği için trene geldik. Yeniden Enstitü sayısının çoğalması üzerinde durarak Kâzım Orbay'a :

— Ne tahmin edersin, bu yetiştirmeyi tasarladığımız tarımcıların sayılarının ne kadar olacağını sanırsın? dediler. Kâzım Orbay :

— Şimdiye kadar dinlediğim direktiflerinize göre, 60 bin kişi olması gerekiyor, deyince :

— Daha çık, birkaç katına çık... buyurdular.

Tekrar Tarım Bakanını bu konuda konuşturmak istediler. Bakandan Köy Enstitülerine ne gibi yardımda

bulunabileceklerini sordular. Dönüşte yemeklerde tekrar tekrar Köy Enstitüleri sorunu ile tarımcı yetiştirme işi konuşma konusu oldu. Ankara'ya yaklaştığımız sırada, hepimizi tekrar yanlarına çağırdılar. Bendenize verilen ve kendi defterlerine yazılan hususlar şunlardır :

1 — Köy Enstitülerinde balıkçılık çalışmalarına gezide konuşulan biçimde önem verilmesi.

2 — Enstitü sayısını 60'a çıkartma ilke olarak ele alınmalı. Buna göre hazırlanmalı. Gelecek yıl bu vakitte (Temmuz 1943) 40'ı bulmalı.

Defterime bunu yazıyorum. Üzerinde düşünün, hazırlıkları yapın. Ben Başbakanla görüşürüm. Para konusunu sağlarım.»

Cumhurbaşkanı İnönü, neden ısrarla Köy Enstitülerinde bir çırpıda 200 bin tarımcı yetiştirilmesini ister? Birinci İnönü Savaşı'nda birkaç bin asker bulamamanın sıkıntısını çeken, bu yüzden 200 bin sayısının büyüklüğünü herkesten iyi anlayabilecek olan İnönü, neden buna gerek duyar? Engin Tonguç, bu soruyu şöyle çözümler :

«Bunu toprak ağalarına karşı yukarıda beliren tutumun ışığında incelemek gerekir. Birkaç yıl içinde 200 bin tarımcı hangi alanda kullanılacaktır? Bunlar Köy Enstitülerinden alınarak yetiştirileceğine göre, en yoksul köylerden ve çoğunlukla topraksız, ya da az topraklı ailelerden geleceklerdir. Toprakları olmazsa, bunları köylere tarımcı olarak göndermekle ne elde edilecektir? Bunların tarım memuru olarak devlet hizmetinde çalıştırılmaları da düşünülemez. 40 bin köy için 200 bin tarım memuru, üretim yapmayan memur yetiştirmenin de bir anlamı yoktur... Bize göre, İnönü'nün bu tasarısının bir tek amacı olsa gerektir: *En kısa sürede çözümlenmesi gerektiğini söylediği toprak reformu sorununda bu 200 bin kişilik tarımcı kadrosundan yararlanmak.* Toprak reformunu gerçekleştirdikten sonra, ilk yıllarda ortaya çıkabilecek verim düşüklüğüne ve

ekonomik bunalıma karşı bu kadroyu kullanarak direnmek. Böyle bir reformda kendisine destek olacak bir kadro sağlamak.»

İnönü, bu girişiminde bürokrasiden destek görmez. Tarım Bakanı kaçamak davranışını sürdürür. Daha önemlisi Hasan Âli Yücel, 200 bin tarımcı yetiştirme ve Enstitü sayısını 60'a çıkartma girişimine yatkınlık göstermez*. Personel, örgütlenme ve para yönlerinden İnönü'nün görüşünün gerçekleşme olanağı bulunmadığını ileri sürer. Hatta yokluğunda Tonguç'un Cumhurbaşkanını kışkırttığından kuşkulanır. Oysa Tonguç da duraksama içindedir. Sonunda Yücel ve Tonguç, İnönü'ye tasarısını gerçekleştiremiyeceklerini bildirirler. İnönü'nün karşılığı şu olur:

«— *Çok büyük fırsat kaçırıyorsunuz. Bu savaş yıllarından yararlanarak, bunları yapmalıydınız. Savaştan sonra ne olacağı belli değildir. Bunların hiçbirisini bize yaptırmayacaklardır. İleride beni dinlemediğinize çok pişman olacaksınız.*»

Tonguç, 1946 yılından sonra İnönü'nün bu görüşünü şöyle yorumlar:

«— Gerçekten onu dinlemediğimize sonradan çok pişman oldum. İtiraf edeyim ki, bu tasarının gerçekleşmesi, benim de gözümde çok büyümüştü. Eğer benim aklım yatsaydı. Yücel'e rağmen işe girişirdim. Bütün Köy Enstitüleri işinde pişmanlık duyduğum tek nokta budur. Eğer Enstitülerin sayısını 60'a çıkarıp, gerçekten 200 bin tarımcı yetiştirebilmiş olsaydık, çok daha şiddetle gelecek olan tepkiler (1946 sonrası) sırasında ipe gitmek bile bana vızgelirdi. Gözüm arkada kalmazdı. Ama bu fırsatı kaçırdık.»[52]

Dış politika değişikliği, 1945'ten sonra kendini iyice duyurunca, toprak reformu gibi, 1954'te tam sonuç-

* Bu konuyu zâten, iyi niyetli bürokratların dahi, devrimcilik açısından nasıl bir ayakbağı teşkil edebileceğini belirtmek üzere, ayrıntılarıyla ele aldık.

ları alınması planlanan Köy Enstitüleri denemesi de söner. Köy Enstitülerinden yalnızca çoğu bilinçli 25 bin öğretmen kalır*.

DEVRİMCİ ANAYASA

1930'lardan sonra başlayan yeni gidişin dünya bunalımının yarattığı ABD'deki New Deal tipi geçici bir politika değil, «tam bağımsızlık içinde hızla kalkınma ve çağdaşlaşma» yolunda sürekli bir atılım olduğunu belirtmek üzere, 1937 yılında İnönü ve 153 arkadaşının

* Engin Tonguç, Köy Enstitüleri denemesini şöyle değerlendirir: «1935-1946 döneminde Türkiye, kapitalizme giden köşeyi kesin olarak dönmemişti. Varlık birikimi azdı, özel alanda bir sanayileşmeden söz açılamazdı. Ekonomi kapalı idi, aracı tüccar güçsüz idi. Feodal kalıntılar CHP içinde, ilerici kanat ile mütareke durumunda idiler. Kemalist ilkeler bir kenara atılmamıştı, yabancıların ekonomik etkisi azdı, devlet dışarıya borçlu değildi. Bir devlet kapitalizmi uygulaması sürdürülüyordu ama, ibrenin özel girişimden yana değil, devletçilikten yana olduğu açıktı. Bütün bu koşullar içerisinde, hızla girişilecek bir bilinçlendirme kampanyası bütün sistemin Kemalizmin gösterdiği doğrultuda halkçı, devletçi bir yönde gelişmesini çok kolaylaştırabilir, böyle bir gelişme için ta başından beri en çok eksikliği duyulan etkeni, emekçi sınıfların devleti desteklemesi, güçlendirmesi etkenini sağlayabilirdi. Ve 1935-1946 dönemi koşulları içinde, gerici- tutucu güçlerin böyle bir gelişmeye karşı çıkmaları çok zor olabilirdi. Bilinçlendirilmiş, öğretim ve eğitim görmüş köylülerin, çoğu o çağda boş olan kamulaştırılmış topraklar üzerinde uygulayacakları bilgili ve çok yüksek verimli bir tarım, bir ölçüde gerçekleştirilecek toprak reformu, devlet eliyle kurdurulması sürdürülen sanayi, feodal kalıntılara karşı bir ekonomik gücü, ilericilere sağlayabilirdi. Onları destekleyecek kapitalizm içte yoktu, dışta da çok güçsüzdü. Kısacası, 1946'ya kadar, henüz köşe kapitalizm yönünde dönülmemişti. Uygun iç ve dış koşulların bir süre daha devam etmesi durumunda, bu köşenin kapitalizm yönünde dönülmesini önleyebilmek ve bir süreç atlamak olanağı belki bulunabilirdi...

1935'lerde, 1946'dan sonra hiçbir biçimde bulunmayan bir fırsat, bir tarihsel olanak vardı ve olanaktan yararlanılmaya çalışılmıştır.» (Engin Tonguç, Devrim Açısında Köy Enstitüleri ve Tonguç, s. 263-264)

önerisiyle Türkiye Devleti'nin Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimci olduğu Anayasa'ya geçirilir. Değişiklik önergesinin İnönü imzalı gerekçesi, özetle şöyledir :

«Anayasa'da... Türkiye Devleti'nin bir Cumhuriyet olduğu yazılarak, bununla yalnız devletin biçimi belirtilmiş bulunuyor. Oysa devletin biçimiyle birlikte, politika ve yönetim biçiminde izleyeceği ana niteliklerin de temel hüküm olarak gösterilmiş olması gereklidir.*»

Anayasa değişikliklerinin Meclis'te görüşülmesi sırasında ilginç tartışmalar olur. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 6 ilkenin açıklamasını yapar, «Köylüyü kurtaracağız» der. Her yana çekilen «halkçılık» ilkesini şöyle açıklar :

«*Bizim Halkçılığımız, halka doğru, halk için değil, halk tarafından ve halkla birlikte sistemidir.*» (Alkışlar)

Anayasa Komisyonu Başkanı Şemsettin Günaltay, Türk'ün devletçi olduğunu söyler :

«Türk yaşamıştır milliyetçi olduğu sürece, Türk yaşamıştır devletçi olduğu sürece...»

Peki, bu hükümler Anayasaya girince, 1924'te Karabekir Paşa'nın ve 1930'da Fethi Okyar'ın denediği gibi «liberal kapitalizm» isteyen bir parti kurulabilecek midir? Devletçiliğe aykırı düşen görüşler savunulabilecek midir? Anayasa Komisyonu Başkanı Günaltay, bu soruya kesinlikle hayır der :

«Anayasaya aykırı herhangibir hareket nasıl bir

* İnönü ve 153 arkadaşının istediği bu anayasa değişikliği ile, her bakanlık için milletvekilleri içinden siyasî müsteşarlıklar kurulması öngürülür. Muhalifler, bunu Sovyetlerden esinlenmiş «Siyasî Komiserler» diye yorumlarlar. Hatta İnönü ve Recep Peker'in Atatürk'le birlikte Sovyetlerden esinlenmiş üçlü bir parti diktası kurmaya yöneldiğini ileri sürerler. Üçlü dikta girişimini, iddiaya göre, Atatürk önlemiştir. Sıyasi müsteşarlıklar da işlemez. Kısa bir süre sonra kaldırılır.

suç ise, bu ilkelere aykırılık da aynı biçimde suç sayılacaktır.»

Muhittin Baha Pars ise, CHP programına da alınmış bulunan 6 ilkenin Anayasaya geçiriliş nedenini açıklar :

«Diyebilirsiniz ki, madem ki parti programında vardır, buna ne gerek var? Parti programına koymakla, bütün millet o partiye girmeye dâvet edilmiş değildir. O bugüne kadar başka partilerin kurulmasına izin verdi. Fakat dünyaya baktı ki, artık bu partiler, bu Türk milletini dahi batırabilir. Anayasaya koymakla, bu ilkeleri, memleketimizin sonsuza dek yaşamı için esas saydığımızı evlâtlarımıza da ilân etmiş olduk. Yarın bir hükümet kurulursa, on yıl, yirmi yıl sonra bir Meclis gelir de Anayasanın bu maddelerine dokunmak isterse, içlerinden bâzıları sen ne yapıyorsun, Atatürk'ün koyduğu bu ilkeleri sen nasıl bozabilirsin, diyebilir ve millet, ne yapıyorlar, Atatürk'ün koyduğu ilkeleri nasıl bozuyorlar, diyebilir*. Ben bu maddelerle Türk'ün ve geleceğinin sigorta edilmiş olduğunu görüyorum.»

Savaş yıllarında da CHP'nin henüz bu yolda yürümek kararında olduğu anlaşılır. Zira 1944 yılında Sa-

* Bu sözlerin söylenişinden daha on yıl geçmeden, Dünya Bankası ve Para Fonu gibi kuruluşlara katılıp, onlardan ve ABD'den borç para istenince, devrimcilik ve devletçilik ilkeleriyle onlara dayalı kalkınma planı rafa kaldırılacaktır. 1950'de Demokrat Parti iktidara gelince de, Cumhuriyet dışındaki ilkeler unutulacaktır. D.P., Anayasa'nın diline bile tahammül edemiyecek, Anayasayı değiştirecektir. Buna Sadrî Maksudî Arsal dahi dayanamıyacak ve Meclis'te şöyle konuşacaktır: «Atatürk devrimi bir bütündür ve bir bütün olarak yaşamalıdır. Bugün Anayasa hakkındaki öneriyi kabul edersek, Atatürk devrimlerine bir darbe indirmiş oluruz (Gürültüler)». Adana'da Kuva-yı Milliye Komutanı Sinan Tekelioğlu, 1923-1945 dönemini toptan kötüleyerek, bu görüşe karşılık verir: «Memleketimizde tek partili ve diktatörlük yönetiminin egemen olduğu sıralarda, milletin dilini ortadan kaldırarak, onu bambaşka bir biçime sokmak istediler». Böylece Anayasa kaldırılır ve «milletin dili» denilen 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yürürlüğe konur...

raçoğlu ve 222 arkadaşı, Anayasa'nın dilinin Türkçeleştirilmesini isterler ve «inkılâpçılık» yerine «devrimcilik» deyimini koyarak, 6 ilkeyi korurlar. Gerekçede «devrimci» sözcüğü şöyle tanımlanır :

«İnkılâp karşılığı devirmek fiili kökünden, devrim ismi yapılmıştır. (Bakınız: Türkçeden Osmanlıcaya Cep Klavuzu, 1935). Kıvırmaktan kıvrım gibi. Devrimci, inkılâpçı olmuştur».

Komisyon Başkanı Mümtaz Ökmen de, devrimcilik ve devletçilik ilkelerini 10 Ocak 1945'te Meclis'te açıklar:

«İyiyi, doğruyu, güzel ve yararlıyı, kötünün, gerinin, eskinin ve zararlının yerine koymak demek olan ve bunları yapmak için hiçbir ara tanımayan devrimcilik.»

«Ve bu milleti yabancı sermayenin sömürmesinden kurtaran, vatandaşların birbirini sömürmesine engel olan, tüketiciyi de, üreticiyi de yasanın aynı ölçüde koruyuculuğunda tutan devletçilik.»

Oysa bir iki ay sonra, bu ilkeler unutulur. CHP ve bürokrasi içindeki ilerici kanat etkisiz kılınır, sağ kanat egemen olur. Tonguç'lar, Yücel'ler, Aydemir'ler giderler, yerlerine Oral'lar, Sirer'ler gelir. Toprak Kanunu, Köy Enstitüleri, Devletçi Kalkınma Planı vb. terkedilir. Yine İnönü'nün liderliğinde, fakat bu kez Terakkiperver ve Serbest Parti çizgisinde, yabancı sermaye işbirliğine dayalı bir gelişme başlar. Atatürk'ün «yepyeni bir güdümlü ekonomi düzeni» dediği yönelişin ömrü on yıl bile sürmez*.

---

* Cumhuriyet Türkiyesinin ilk kuşağı olarak Aziz Nesin'in, Marko Paşa mizah dergisinin çıkış nedenini bir sanat dergisine anlatırken söylediklerini, bu kitaba aktarmaktan kendimi alamıyorum :

«Şimdi bir de Marko Paşa dönemine özetleyin göz atalım. Bir Mustafa Kemal çıkıyor... Türk halkı dünya tarihinde ilk olarak sömürücü emperyalistleri yurdundan kovup bağımsızlığına kavuşuyor. Kuruculuk ve yapıcılık başlıyor. Benim çocukluğum bu dönemde geçmiştir. Yoksulduk, ama gelecekten umutluyduk. Benim askerî lisede hocalarım, Kurtuluş Savaşımızın kahramanlarıydı. Giysilerinde hâlâ savaşın barut kokuları du-

BİR DEĞERLENDİRME

> Tarihini hiç kimse getirip vermez bir millete, onu toplum kurar.
> MELİH CEVDET ANDAY

Özetlersek, Yeni Türkiye, 1930'lardan sonra, ticaret ve sanayi burjuvazisiyle büyük arazi sâhiplerinin çıkarlarına ters düşen, kapitalist olmayan bir kalkınma yoluna yöneliş eğilimi gösteren bir politika izlemeye koyulmuştur. Bu politika, henüz yerleşmiş ve kökleşmiş değildir. Taner Timur, Korkut Boratav*, Bilsay Kuruç ve daha birçok araştırıcının ve Türkiye'nin Düzeni'nde bizim belirttiğimiz üzere, yeni yolun birçok olumsuz yönü bulunmakta, zikzaklar yapılmakta ve ile-

---

yulurdu. Çoğu, savaşın yara izlerini taşıyordu. Fizik öğretmenimiz Yüzbaşı Davut Şükrü Bey'in vücudu şarapnel parçalarıyla doluydu ve bu parçalar vücudunda gezer, sık sık yaralar açardı. İşte bu hocalar, benim kuşağıma ülkücülük aşıladılar, bize millî birliğin coşkusunu verdiler. Onüç, ondört yaşlarımızda bizi en çok coşkulandıran şey, neydi bilir misiniz? Gazetelerde okuduğumuz Düyûn-u Umumiye'den yavaş yavaş kurtuluşumuz haberleriydi. Birşey daha vardı bizi sevindiren: Yurdumuzu sömüren yabancı şirketlerin millileştirilmesi. Gazetelerde bu haberleri okudukça sevincimizden zıplardık. Kısacası, bizim altın çağımızdı. Şu anda odamda bu satırları yalnız başıma yazıp, o altın çağı düşlerken, coşkudan gözlerim yaşarıyor. Peki, sonra ne oldu? İkinci Dünya Savaşı sonunda, savaşa girmemiş Türkiye'nin yoksulluğu, zorbacı yönetim, karaborsa zenginleri, halk kan ağlıyor. Ve dünyaya, emperyalizme karşı savaşta ilk zafer örneğini veren Türkiye, Truman Doktrini ile Amerika'ya bağlanıyor. Istanbul'un işgalinde Yunan, Fransız, İngiliz bayrakları asılan Beyoğlu'nda bu kez, 'Welcome U.S. Navy', 'Fresh Beer', 'Nice Girls', levhaları asılmıştır. İşte Marko Paşa mizahı, böyle bir geçim zorluğu, baskıcı yönetim, siyasal bunalım döneminin ürünüdür.» (Milliyet gazetesi, Sanat Eki, 14 Eylül 1973)

* Örneğin, Boratav, Celâl Bayar'ın Ekonomi Bakanı oluşuyla 1933'te ve Başbakan oluşuyla 1937'de devletçiliğin duraksama gösterdiğini yazar. Ama genel yönelişte, bunun çok etkili olduğu söylenemez. O günlerde İsmet Paşa devletçiliğin, Bayar ise özel girişimciliğin şampiyonu, hatta aferistlerin ko-

ri - geri adımlar atılmaktadır. Bunun başka türlü olması da beklenemezdi. Zira büyük arâzi sâhiplerini ve burjuvaziyi karşısına alan, bürokrasinin tutucu kanadının baltalamalarını her an göğüsleme durumunda kalan, küçük burjuva devrimcisi kanat, halk güçlerinin desteğinden yoksundur ve bir anlama boşluktadır. Halktan kopuk bir devletçilik, bir sınıf teşkil etmemekle birlikte, eninde sonunda tutucu bir tabaka teşkil edecek olan bürokrasiyi genişletir. Bu bürokrasinin, güçlü çıkar çevrelerinden gelen çeşitli baskılar altında duraksama ve gerilemeler göstermesi doğaldır.

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde, «halk sınıfları» arasında yer alan işçi sınıf, Kongre'den sonra unutulur. İşçi sınıfı için Kongre'de kararlaştırılan esasların uygulanmasına geçilmez. Rejim, Taner Timur'un «pozitivizm» dediği görüşe, «toplumsal uyum» anlayışı bakımından bağlı kalır. Bu görüş, iş bölümü ilkesine göre, toplum sınıflarının çıkarları arasında bir çatışma değil, bir uyum olduğunu kabul eder. Sınıflararası bir uyum bulununca da, devletin tek bir sınıfın aracı ve çıkarlarının koruyucusu olabileceği düşünülemez. Oysa halk sınıflarını biraraya getiren İzmir İktisat Kongresi, «topraksızlara toprak dağıtılmasını» oybirliği ile reddetmiş, büyük ticaret ve toprak çıkarlarının görüşlerini benimsemiştir. 1923-1929 ekonomi politikası, toplumda güçlü olan bu sınıfların çıkarlarına göre biçimlenmiştir. İşçiler, her türlü güvenlikten yoksun kalmışlardır.

Bütün bu gelişmelere karşın, iktidardaki devrimci kanat, toplumda güçlü olan sınıflara karşı göreceli bağımsızlığını, bu sınıflar da henüz yeteri kadar güçlü olmadıklarından, sürdürebilir ve «hakem devlet» anla-

---

ruyucusu diye tanınır. İnönü Cumhurbaşkanı olunca, Bayar'ı Başbakanlıktan uzaklaştırır. Bunun nedenini, partililerle özel bir konuşmasında, Bayar'ın, Atatürk'ün hastalığı sırasındaki dürüst tutumunu belirttikten sonra, şöyle açıklar: «Eğer maliye ve ekonomi anlayışını sağlıklı bir yöne yöneltmek umudu olsa idi, kendisini uzun süre (Başbakanlıkta) bırakacak idim». (Orhan Erkanlı, Anılar - Sorunlar - Sorumlular, s. 333)

yışına bağlı kalır. 1930'ların iç ve dış elverişli koşullarında iktidarını daha sağlam görünce, sınıf çıkarını değil, toplum çıkarını koruma inancına dayalı «hakem devlet» anlayışıyla, egemen sınıfların çıkarlarına aykırı bir gelişme eğilimi taşıyan devletçi bir politikaya yönelir. Devlet girişimlerinin kurulmasıyla, devlet patron olunca, 1936 tarihli İş Kanunu ile 8 saatlik iş günü, asgarî ücret, topluca iş anlaşmazlığı çıkartma vb. gibi işçiyi koruyucu hükümler getirilir, fakat «hakem devlet» anlayışıyla, işçinin «işveren devlet»e karşı örgütlenmesi ve grev hakkıyla donatılması düşünülmez bile. Liberalizme karşı bir tepki olan «güdümlü ekonomicilik», liberalizmde var olan grev hakkına yeni düzende yer verilemeyeceği kanısını, esinlendiği örneklere de bakarak, pekiştirir.

Devletçilik, bu «sınıflarüstü hakem devlet» anlayışıyla çok kısa süreli uygulaması sırasında, sağa da, sola da kayabilecek bir nitelik gösterir. Ne var ki, egemen güçlerin çıkarlarını baltalayan tarım ve sanayideki köklü değişiklik özlemlerinin, halk güçlerinin bilinçli ve örgütlü desteği sağlanmadan yaşama geçirilemeyeceği, lider kadro tarafından giderek sezilir gibi olur. «Köylünün kurtarılması» biçiminde düşünülen Köy Enstitüleri ve 200 bin bilinçli köy öncüsü yetiştirme uğraşıları, radikal bir toprak reformuyla birlikte, «Köylüyü milletin efendisi yapma» özlemini gerçekleştirme atılımı sayılabilir.

Kemalist devlet, yöneldiği köklü dönüşümleri başarmak için gerekli olan halk temeline oturabilecek miydi? Başta işçi, köylü olmak üzere halk güçlerinin egemenliğini kurabilecek miydi? Bu soruyu cevaplamaya kalkışmak, spekülasyona girişmek sayılabilir.

Köy Enstitüleri ile, «köyü kurtarma» yolunda atılan ilk adımın, çıkar çevrelerinin ve bürokrasinin sert direniş ve tepkileriyle karşılanacağı açıktır. Bu direnişin kırılamayışı ve yenilgi, küçümsenemiyecek bir olasılıktır. Fakat yenilginin kaçınılmaz olduğu da ileri sü-

rülemez. Eğer dış koşullar değişmeseydi, bir sürü zikzak ve bocalamaya rağmen, tam bağımsızlık içinde çağdaşlaşma savaşı başarıya doğru yol alabilir ve Kurtuluş Savaşı'nın özlemi olan çağdaş halk devleti, giderek gerçekleşebilirdi. Bu olasılığın bilimsel planda reddedilemeyeceği kanısındayız. Oysa bu yol, daha 1939 yılında Atatürk'ün tam bağımsızlık ilkesine dayalı dış politikasının bırakılmasıyla kapanır ve bunun etkileri 1945 yılından sonra kendini her alanda apaçık gösterir.

Günümüzde, «Atatürk altyapı devrimleri yapamadı» diye yakınmak, bâzı ilerici çevrelerde çok yaygınlaşmıştır. Oysa demokratik çağdaş halk devleti kurma yolunu açık tutan Atatürkçü dış politika, başlıbaşına bir altyapı devrimidir. Daha doğrusu, bu dış politika, altyapı devriminin, onun kadar önemli vazgeçilmez bir ön koşuludur. Şimdi bunu görelim.

IV — ATATÜRKÇÜ DIŞ POLİTİKA

> Türkiye'nin güvenliğini amaç edinen, hiçbir millete karşı olmayan bir barış yönü, daima bizim ilkemiz olacaktır.
> ATATÜRK

Atatürk, 1923 yılı başında yayınlanmama koşuluyla İzmit'te gazetecilerle yaptığı söyleşide, ilerisi için kapıları açık bırakmakla birlikte, Yeni Türkiye'nin tarafsız, ya da bağlantısız bir dış politika izleyeceğini açıklar :

«Bu dakikada güvenmeye değer olan politika, yalnız kendi varlığımıza dayanmaktır.»[53]

Meclis'i açarken de, 1 Mart 1922'de yaptığı uzun ve ayrıntılı konuşmada, dış politikanın ana çizgilerini belirler :

«İç politikada olduğu gibi, dış politikada da temel ilkemiz, Millî Misak maddelerinden ibarettir. (Alkışlar). Millî Misak'ı kabul ederek, maddî ve manevî alanda tam bağımsızlığımızı onaylayanları derhal dost sayıyoruz. Tam ve gerçek bağımsızlığımızı açıkça ve içtenlikle en önce teslim ederek bize dostluk elini uzatan Rus Şûralar Cumhuriyetiyle kardeşçe ilişkilerimizin güçlendirilmesi dış politikamızın temelidir. (Sürekli ve şiddetli alkışlar, çok doğru ve yaşasın dostlarımız sesleri).

Bu ilke, tam bağımsızlığımızı onaylayacak bir devletle ilişkilerimizi yenilememize elbette engel teşkil etmez.

Efendiler! Dış politikamızda başka bir devletin haklarına bir saldırı yoktur. Ancak hakkımızı, yaşamı-

mızı, memleketimizi, nâmusumuzu savunuyoruz ve savunacağız... (Hayhay sesleri ve şiddetli alkışlar).»[54]

Atatürk, Sovyetlerle dostluğa ağırlık tanıyan, fakat eşit koşullarda herkesle dostluğu araştıran barışçı bir dış politika izler.

Lozan Konferansı'nda, daha önce gördüğümüz üzere, Yeni Türkiye, toprak kavgası yapmamıştır, ekonomik bağımsızlık kavgası yapmıştır. Toprak sorunlarında ödün vermiş, ekonomik bağımsızlık söz konusu olunca direnmiştir. Ekonomik bağımsızlık ise, bağımsız gelişme olanağını elde ettikten sonra zaman içinde gerçekleştirilecek birşeydir. Türkiye, Lozan'dan sonra bu yola yönelir ve dış politikasını da «bağımsızlık içinde devrimler yoluyla çağdaşlaşmayı» güven içinde gerçekleştirecek ve kolaylaştıracak bir araç olarak kullanır.

PANTURANİZM VE PANİSLÂMİZME PAYDOS...

Atatürk, İttihatçıların Panturanizm ve Panislâmizm planlarını kesinlikle reddeder. Gerçekçi Atatürk, bu politikaları, Türkiye'nin olanaklarının üstünde ve hayalci bulduğu gibi, tehlikeli de sayar. Rusya ve İngiltere ile yararsız bir çatışma kaynağı görür. Daha 1 Aralık 1921'de Gâzi'nin bu konudaki tutumu açık ve kesindir: «Büyük hayaller peşinde koşan, yapamıyacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Büyük ve hayalî şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın düşmanlığını, kinini memleketin ve bu milletin üstüne çektik. Biz Panislâmizm yapmadık. Belki 'yapıyoruz, yapacağız' dedik. Düşmanlar da 'yaptırmamak için bir an önce öldürelim' dediler. Panturanizm yapmadık. Yaparız, yapıyoruz, dedik, yapacağız dedik ve yine 'öldürelim' dediler. Bütün dâva bundan ibarettir... *Haddimizi bilelim. Biz yaşam ve bağımsızlık isteyen milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için yaşamımızı veririz.* (Alkışlar).»

Atatürk, bu anlayışla, Sovyet Rusya ile imzalanan 1921 Dostluk Anlaşması'nda, topraklarında Rusya'ya karşı unsurların faaliyetine izin vermeyeceğini, Rusya'nın da aynı yolda davranması koşuluyla kabul eder. Turan Türkçülüğü yerine, Türkiye Türkçülüğü izler, bir ayırım yapmadan Türkiye halkından söz eder.

Hilâfete son verir. Halifeliğin kaldırılması, iki başlı bir devlet olamayacağından, iç politika nedeniyle zorunlu hâle gelmiştir. Fakat dış politika kaygıları da bunda rol oynamış olabilir. Daha önce gördüğümüz üzere, antiemperyalist politika izleyen, ya da Almanya gibi güçlü bir hasım devletin emperyalist politikasına hizmet eden bir Türkiye'nin elinde Hilâfet, İngiltere'yi fena halde korkutmuştur. Hilâfet sorunu, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı düşmanlığını körüklemiştir. Bütün çabasını Türkiye halkının yükselmesine yönelten Atatürk, Hilâfet'i kaldırmakla gereksiz bulduğu bir çatışmaya son vermek ister.

Atatürk'ün barışçı politikasına rağmen İngiltere, Musul sorunu nedeniyle düşmanca politikasını sürdürür. İngiltere, Güneyde Nasturî ve Kürt hareketlerini destekler. Hakkâri üzerinde haklar ileri sürer. 1924 Ağustosunda Nasturîlerin bir jandarma müfrezemize baskın verip subay ve erleri şehit etmesi, Valiyi tutsak alması üzerine, gerekli güvenlik tedbirlerine başvurulur, fakat bu kez İngiliz uçakları 9, 10 ve 12 Eylül 1924 günü Türk toprakları üzerinde uçarlar, 16 Eylül günü bomba ve makinelitüfeklerle saldırarak 3 erimizi şehit ederler, 12 erimizi yaralarlar. Ertesi yıl, Şeyh Sait isyanı patlak verir. Hakkâri'de olaylar sürer.

O günlerde İngiltere'nin elinde bir araç olan Milletler Cemiyeti Meclisi, Musul'u, İngiliz mandasındaki Irak'a verir. Kararın oybirliği ile alınması gereklidir. Estonyalı bir general bölgeye gönderilir. General, Türklerin oradaki hıristiyanlara kötü davrandığını iddia eden bir rapor verir. Milletler Cemiyeti, oybirliğiyle hı-

ristiyanlara kötü davranan Türkiye aleyhine karar alır*.

BÜTÜN KOMŞU DEVLETLERLE DOSTLUK

Bu İngiliz oyununa Türkiye'nin karşılığı, Sovyetlerle ilişkileri güçlendirmek olur. Musul kararının daha ertesi günü, Paris'te, Aras ve Çiçerin Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalarlar. Antlaşma, iki devletin biribirleri aleyhine kombinezonlara girmekten kaçınmasını öngörür :

---

* Başbakan İnönü, hıristiyan kırımı iddialarının ne anlama geldiğini bildiği için, kararın alınmasından dört gün önce, Meclis'te şöyle konuşur : «Türkiye'ye karşı ne vakit diplomatlar politik kötü bir karar vermek isterlerse, daha önce hıristiyanlar hakkında bir propaganda yaparlar. Bu, artık moda olmuştur.» Musul, böylece 25 yıl süreyle İngiltere mandasına konur. Dışişleri Bakanı Aras, «bağımsız» bir Irak uğruna Musul bölgesinden vazgeçildiğini belirtir: «Milletler Cemiyeti'nde Musul sorununun görüşülmesi, Locarno görüşmeleri dönemine rastladığı için, İngiltere, Fransa'yı da ardından sürüklemiş ve istediğini de elde etmiştir. İş, bu kadarla kalmamış, İngiltere üstelik Milletler Cemiyeti kararını Türkiye'ye zorla kabul ettirmek amacıyla, Faşist İtalya ile bile özel bir anlaşma yapmağa çalışmıştır... 25 yıl mandadan sonra, İngiltere ya bu mandayı daimî bir hâle çevirecek, ya da orada Süleymaniye'yi de katmak suretiyle, azlıkta kalacak Arap ve Türk unsurları ikinci derecede bırakarak Nasturî ve Kürt unsurlara dayanarak, İngiltere himayesinde uydurma bir devlet kurulacaktı.

İşte bu durumu gören Türkiye, Milletler Cemiyeti kararını derhal reddetmiş, bu karara duraksamasız hayır demişti... Sorun aylarca bu durumda kalmış ve bu sırada Sovyet dostlarımız da pek içten olarak, 'Musul işinin Basarabya işi gibi askıda bırakılmasını' öğütlemişlerdi». Basarabya'yı Romanya işgal etmiş, Bolşevikler bunu tanımayı reddeylemişler, fakat silâhla kendi toprakları saydıkları bu yeri geri almaktan da kaçınmışlardı. Musul için Sovyet öğütü buydu. Atatürk ise, sorunu askıda bırakmaz, uzunca süre biçimsel kalacağını bilse de, Irak'a bağımsızlık tanınmak koşuluyla, müzakereye yanaşır. İngiltere, Tevfik Rüştü Aras'ın kaleme aldığı şu maddeyi kabul eder: «Türkiye, anlaşmazlık konusu araziden ancak bağımsız Irak yararına vazgeçebilir.» (Tevfik Rüştü Aras, Gördüklerim, Cilt II, s. 216).

«Madde : 1 — Taraflardan biri saldırıya uğrarsa, ötekine karşı tarafsızlığını koruyacaktır.

Madde : 2 — Taraflar biribirlerine karşı saldırı hareketinde bulunmayacaktır. Öteki devletlerle, bu devlete karşı yöneltilmiş bir ittifak, ya da siyasî nitelikte bir antlaşma yapamayacak ve öteki devletlerce girişilmiş düşmanca bir harekete katılmayacaktır.»

Amerikalı diplomat Grew'un «karşılıklı sigorta poliçesi» dediği antlaşma, Romanya, Polonya, Finlandiya gibi düşman komşularla çevrilmiş Rusya açısından, İkinci Kitap'ta ayrıntılarıyla belirttiğimiz kuşatılma korkusunu dile getirir. 1 Aralık 1925'te Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya Locarno Antlaşması'nı imzalayarak, Almanya'yı Rusya'ya karşı kullanma çabasındadırlar. Churchill, «Moskova'daki sokak serserileri» diye söylevler vermektedir. Fransa, Almanya'nın Milletler Cemiyetine girmesini istemektedir. Güttüğü amaç, Cemiyet Misakı'nın 16. maddesine dayanarak Polonya, Rusya'ya saldırsa bile, Rusya Polonya'ya saldırdı diyerek, Almanya topraklarından asker geçirmeyi sağlamaktır. Rusya, bu nedenle Türkiye ile imzaladığı tipte bir antlaşmayı Almanya ile de yapmak ister.

Batıdan gelen tehlikeye karşı da, Güneyde yalnız Türkiye ile değil, İran ve Afganistan ile de benzer antlaşmalar imzalar. Sovyet - Afganistan, Sovyet - İran Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşmalarını yapar. Bu ülkeleri kendi aralarında benzer antlaşmalar imzalamaya teşvik eyler. Türkiye ve Afganistan, zâten dosttur. Türk subayları ve teknisyenleri Afganistan'da bulunmaktadır. Türkiye ile İran arasında ise, 22 Nisan 1926 tarihli Dostluk Antlaşması'na rağmen, sınır anlaşmazlığı ve İran topraklarından İngiliz altınlarıyla beslenen Kürt aşiretlerinin Türk topraklarına saldırıları, ilişkileri bozmaya devam eder. Rusya'nın aracılığıyla bu ilişkiler düzeltilir. Böylece Güneyde bir sürü saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşmalarına dayalı dostluk kuşağı doğar :

1 Mart 1921 (ve 25 Mayıs 1928) Afganistan - Türkiye Antlaşması

27 Aralık 1925 Türk - Sovyet Antlaşması

22 Nisan 1926 (5 Kasım 1932) Türk - İran Antlaşması

1 Ağustos 1926 Sovyet - Afgan Antlaşması

1 Ekim 1927 Sovyet - İran Antlaşması

28 Kasım 1927 İran - Afganistan Antlaşması

Bunların her biri tarafsızlık temeline dayalı ikili antlaşmalardır. Bloklaşmayı reddeden Sovyetler, örneğin bir Türk - İran - Sovyet üçlü antlaşmasına karşı çıkarlar. Antlaşmalarda alınan yükümlülük, yalnızca biribirlerine karşı düşmanca tutumlardan ve büyük devletlerin emperyalist politikalarına âlet olmaktan kaçınmaktır. Bu güvenlik kuşağı, İngilizlerin bozma yolundaki çabalarına rağmen varlığını korur*. İngiltere, 1927 yılında Sovyetlerle ilişkilerini kesip, ticaret kurulunu geri çektiğinde ve bütün ülkeleri bu yola ittiğinde,

* İngiltere, özellikle Hindistan yolu üzerindeki Afganistan'da Emanullah Han'ın tutumundan ve oradaki Türk askerî misyonundan kuşkuludur. Hindistan basınında çıkan yazılar, İngiltere'nin kuşkusunu açıklar: «Küçük Afgan Devleti, silâh satın alabilir, evlâtlarını yabancı askerî okullara yollayabilir, Türk askerî misyonu çağırabilir. Dev Hindistan ise, savunma tedbirleri almaktan âcizdir» (L' Observateur Musulman, Temmuz 1924). 26 Haziran 1928 tarihli «La Chronique de Bombay» ise şöyle yazar: «Tutsaklıktan en çok Hindistan çekti. Bağımsızlık güneşi Hindistan üzerinde hâlâ parlamadı. Hindistan, Mustafa Kemal Paşa örneğinden tam esinlenebilir. Umalım ki Hindistan, Türkiye, Afganistan ve İran ve en son Çin örneği ve Mustafa Kemal Paşa'nın kalk borusu karşısında uyanamayacak kadar yaşamdan yoksun değildir» (Zikreden : Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 723-724). İngilizler, Emanullah Han'ı devirirlerse de, yerine gelen Nâdir Şah aynı politikayı sürdürür. Hatta İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Afganistan, baskılara rağmen eski tarafsızlık politikasından vazgeçmez. Türkiye, İran ve Pakistan ise, ABD'nin CENTO kuşağından yer alırlar.

Ekim İhtilâli Onuncu Yıl kutlama törenlerinde ancak Türkiye, Afganistan ve İran gibi birkaç ülkenin delegasyonları Moskova'dadır.

Doğuda böyle bir dostluk bölgesi geliştiren Türkiye, Musul'un yitirilmesini de sineye çekerek, 5 Haziran 1926 tarihli bir antlaşma ile İngiltere ve Irak'la anlaşmazlığını da sona erdirir. 30 Mayıs 1926'da, Suriye sınır sorunları nedeniyle, Fransa'yla Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi imzalar. İngiltere'den çekinen Fransa, Musul işi çözülmeden sözleşmeye yanaşmaz. Bu sözleşmeyle uyuşmazlıkların barış yoluyla çözülmesi, taraflardan birine yöneltilen silâhlı saldırıya karşı ötekinin tarafsız kalması kabul edilir. İtalya'ya karşı da Türkiye aynı barış politikasını izler. Musul anlaşmazlığı sırasında, İtalya, İngiltere adına Türkiye'yi tehdit etmiştir. Türkiye Musul üzerine yürürse, İtalya'nın Anadolu'ya asker çıkartacağı söylentilerini yaymıştır. Buna rağmen, Türkiye 30 Mayıs 1928'de İtalya ile Tarafsızlık Antlaşması imzalar. Buna göre, taraflar, kendilerine yöneltilmiş siyasal ve ekonomik bir anlaşmaya, ya da tertibe girmeyecekler, biri saldırıya uğrarsa, öteki tarafsız kalacaktır. Balkanlarda da Türkiye, 1924'te Arnavutluk ile, 1925'te Bulgaristan ve Yugoslavya ile Dostluk Antlaşmaları imzalar. 1926 ve 1930 Antlaşmalarıyla Yunanistan ile dahi dostluk ve barış kurar*. Atatürk, 1 Kasım 1931'de bu politikayı şöyle açıklar :

---

* O zamanki Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, anılarında bu dönemi özetle şöyle anlatır: «Atatürk'ün devamlı esinlemeleriyle, Balkan devletleri arasında bir anlaşmaya varabilmek için çalışmaya koyuldum. Bu amaçla Yunanistan ile dostça ilişkileri geliştirmeye paralel olarak Bulgaristan'la bir dostluk anlaşması yapıldı. Osmanlı borçları yüzünden Lozan Konferansı'na katılmayı reddetmiş olan Yugoslavya ile de ayrı bir antlaşma yapılarak dostluk ilişkileri kuruldu. Osmanlı Devleti'nin eski ilçe kaymakamlarından Rauf Bey, ortaelçi olarak Ankara'ya gelince, Arnavutluk Hükûmetiyle temaslarımız daha sıklaştı. Bu hükûmet, İtalyan önerilerini bize haber veriyor ve bizimle danışıyordu. Biz de zâten Arnavutluk Devletiyle ciddî olarak ilgileniyorduk. Yavuz zırhlısının tâmirine giriştiğimiz-

«Türkiye'nin güvenliğini amaç edinen, hiçbir millete karşı olmayan bir barış yönü, bizim daima ilkemiz olacaktır.»

ABD BÜYÜKELÇİSİNE TÜRK DIŞ POLİTİKASI ANLATILIYOR

Görüldüğü üzere, Türkiye, bir askerî ittifaka girmemekte, tarafsızlık politikası izlemekte, yalnız bütün devletlerle «*Benden hiçbir zarar gelmez. Size saldırmayacağım gibi, başkalarının saldırı tertiplerine de âlet olmam*» anlamına gelen dostluk antlaşmaları imzalamaktadır. Bu güven verici barış politikası sâyesinde,

---

de Yunanistan, aramızda donanma rekabeti doğmaması için anlaşma önerdi. Kabul ettik, fakat bu amaçla bir Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması yapılması koşulunu ileri sürdük. Cevap beklerken İngiltere ve Fransa basın ve diplomatik çevreleri tarafından Türkiye aleyhine kışkırtılan İtalya'ya dostluk ve tarafsızlık antlaşması önerdik.»

Bu noktada Mussoloni, Aras'la görüşmek için Milano'ya gelir. Aralarında şu konuşma geçer :

«Mussoloni — için İtalya'yı tecrit etmeye çalışıyorsunuz?

Aras — Böyle birşeyi asla düşünmüyoruz.

Mussoloni — O halde Yunanistan Hükûmeti'ne Tarafsızlık Antlaşması yapmayı neden önerdiniz?»

(Aras, Yavuz'un tâmiri dolayısiyle yapılan Yunan önerisini anlatır.)

«Mussoloni — Yunan Dışişleri Bakanı bana sizin önerinizden söz etmişti, buna yol açan kendi önerilerinden bilgi vermemişti. Şimdi durumu iyice anladım.»

Sonunda metni aynı olan üç ayrı Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, Türkiye - İtalya, İtalya - Yunanistan ve Türkiye - Yunanistan arasında imzalanır. (Tevfik Rüştü Aras, Görüşlerim, 1968, s. 185-188)

Atatürk, dostluk, iyi komşuluk, tarafsızlık, saldırmazlık, anlaşmazlıkların barışçı yoldan çözümü gibi antlaşmaları faydalı ve yapıcı bulur. Fakat Rusya da dâhil, büyük devletlerle askerî yükümlülükler getiren ittifaklardan ve emperyalist bloklara girmekten dikkatle kaçınır. Özel ilişkiler sürdürdüğü Rusya'ya karşı bile aldığı yükümlülük, saldırı karşısında tarafsız kalmaktır. Bu politika, 1939 yılında Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzaladığı askerî yükümlülükler getiren ittifaka kadar titizlikle izlenir.

Türkiye, kısa sürede çevresinde bir dostluk çemberi kurar.

ABD Büyükelçisi Grew, Tevfik Rüştü Aras'ın Türk dış politikasını nasıl açıkladığını anılarında şöyle yazar :

«Türkiye'ye gelişimden beri Tevfik Rüştü Bey, bana devamlı şunu söyledi :

— *Bizim dış politikamız basit ve dosdoğrudur : Herkesle dostluk kurmak isteriz. Fakat hiç kimseyle ittifak ve bloklaşma yapmayız. Beş yıl önce, Türkiye, potansiyel düşmanlarla çevrilmişti. Bugün güvenilir dostlarla çevrilidir.*»[55]

Ne var ki, Batılı emperyalist devletler, özellikle İngiltere, İkinci Kitap'ta gördüğümüz üzere, Bolşevik Rusya — Milliyetçi Türkiye yakınlığını, İmparatorluğuna büyük bir tehdit saymaktadır. Bu yakınlığı bozmak için, İngiltere çaba gösterir. Nitekim Lozan'da Lord Curzon, Türkiye ile Rusya'yı biribirine karşı oynamayı dener. Musul anlaşmazlığı sona erince de, aynı amaçla Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesini ister. Hatta Prof. Mehmet Gönlübol'un yazdığına göre, «İngiltere, Türkiye'yi Moskova'dan uzaklaştırmak amacıyla ekonomik boykot niteliğini taşıyan malî tedbirler almış ve bu tedbirler, bir baskı aracı olarak kullanılmıştır.»[56]

O günlerde İngiltere ve Fransa, Milletler Cemiyeti'ni Rusya'ya karşı bir araç olarak kullanma çabasındadır. Almanya ile Locarno Paktı bu amaçla imzalanmıştır. Chamberlain, Mart 1927 Milletler Cemiyeti Konseyi'nde, Rusya'nın kuşatılmasını düzenlemeye çalıştığını belirtir. Rusya ise, Cemiyet Misakı'nın 16. ve 17. maddelerinde öngörülen yaptırımların kendine karşı çevrilebileceğini düşünür. Nitekim bu maddeler yüzünden, Milletler Cemiyeti'ne giren bir Almanya'nın Rusya'ya karşı bir «haçlı savaşı»na sürüklenebileceğini Çiçerin ileri sürer. Louis Fischer, Çiçerin'in şöyle düşündüğünü yazar :

«Rusya ve Polonya'nın savaşa tutuştuğunu varsa-

yalım. Bu savaş, Avrupa uygarlığının, bolşevizm ve Asya sürülerine karşı mücadelesi diye ilân edilecektir. Polonya, Dünya İhtilâli'ne karşı son kale sayılacaktır. Fransa ve İngiltere, Almanya'yı böyle bir çatışmaya sürüklemek isterlerse, Almanya direnemeyebilir... Kapitalist dünyanın çıkarlarını sabote etmek utancına dayanamayabilir...»[57]

«ODESA GÖSTERİSİ»

İşte bu düşüncelerle Sovyetler, 1930'dan önceki yıllarda Almanya gibi Türkiye'nin de Milletler Cemiyeti'ne girmesine kesinlikle karşıdırlar. Hatta Paktın öngördüğü müdahaleler söz konusu olunca Milletler Cemiyeti'nin düşman bir koalisyon hâline geleceğini, budurumun ise, 1925 Türk - Sovyet Antlaşması'na aykırı düşeceğini savunurlar. İngiltere ise, ekonomik boykot niteliğindeki malî baskılarla Türkiye'yi âdeta zorla Milletler Cemiyeti'ne sokma çabasındadır! Türkiye, bu baskılara direnir. Milletler Cemiyeti'ne girmeyi reddeder. Louis Fischer, 1926 yılındaki bu baskıyı ve Türkiye'nin verdiği karşılığı şöyle anlatır :

«Bütün 1926 yılı boyunca, İngiliz diplomatları Ankara'ya Milletler Cemiyetine katılma zorunluluğunu belirttiler. Katılmanın Türkiye'yi İtalyan saldırısından ve Yunan emellerinden koruyacağını söylediler. Kemalistlere, dış politika faaliyetini Moskova'dan Londra'ya kaydırma zorunluluğunu kanıtlamak üzere, ekonomik boykota benzeyen malî tedbirler aldılar. Bu girişimler bir karşı manevraya yol açtı. 1926 yılı sonlarında bir Türk gemisiyle Tevfik Rüştü Bey, Odesa'ya geldi, orada Çiçerin'le görüştü. Toplantıdan sonra Berlin'e gelen Çiçerin, 4 Aralıkta bana *'Odesa bir gösteriydi'* dedi. Odesa görüşmesi, bir yıl önce Paris'te iki hükümetin aldığı tutumu pekiştirdi ve çıkarlarını tehdit eden siyasal tehlikelerin ortak kaynakları hakkında görüşlerini karşılaştırmalarını sağladı. Çiçerin ve Tevfik Rüştü Bey, üç şey tartıştılar: Ticaret anlaşması, Milletler

Cemiyeti ve daha önemlisi İtalya. Ayrılmadan önce Çiçerin, Aras'a, Mustafa Kemal Paşa tarafından incelenmek üzere yazılı bir antlaşma taslağı sundu. Bunda Moskova'nın Balkanlardaki Türk çıkarlarına zarar verebilecek herhangibir girişimi olmayacağı belirtilmekteydi. Aynı zamanda, Ankara, Konsey'de daimî bir koltuk elde etmedikçe Milletler Cemiyeti'ne girmeyeceğini açıklayacaktı. Zira, bu, yerine getirilemeyecek bir istekti. Bunda ısrar, Milletler Cemiyeti'ne girmeyi red anlamına gelmekteydi.»[58]

SAVAŞI YASAKLAYAN PAKTA KATILIYORUZ

Gerçekten Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girmez. Sistem farkı yüzünden aksayan dış ticaret ilişkileri, 11 Mart 1927 Ticaret Antlaşması ile düzene konur. Bununla birlikte, Atatürk Türkiyesi, dünya yüzünde savaşın son bulması ve silâhsızlanma gibi milletlerarası çabalara ilgi gösterir. 6 Nisan 1927'de Fransa Dışişleri Bakanı Briand, ABD ile, savaşı gayrı meşrû kılan ikili bir antlaşma imzalamayı isteyince, ABD Dışişleri Bakanı Kellogg bunun ikili değil, çok yanlı bir pakt olmasını önerir. Sonunda ABD, Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, İspanya ve daha dokuz ülke, 27 Ağustos 1928'de Paris'te Kellogg-Briand Paktı'nı imzalarlar. Pakt, görünüşte ütopik bir belgedir. Milletlerarası anlaşmazlıkların çözümünde savaşa başvurmayı ve savaşı devletlerin biribirleriyle ilişkilerinde millî politika aracı olarak kullanmayı yasaklar.

Gerçekçi Türkiye, bu ütopik savaş aleyhtarı pakta dahi ilgi gösterir. Nisan 1928'de Associated Press Ajansı'na bir demeç veren Türk Dışişleri Bakanı Aras, pakta, bir ülke ötekine saldırdığı zaman imzacı bütün devletlerin tarafsız kalmasını öngören bir maddenin eklenmseini ister.[59] Bu, ikili Türk tarafsızlık ve dostluk anlaşmalarının değişmez formülüdür.

Türk - Amerikan ilişkilerini düzeltme ve misyoner okulları sorununu çözme çabasındaki ABD Büyükelçisi Grew, Bakan Kellogg'a Türkiye'nin ilk imzacılardan ol-

masını önerir. ABD diplomatik belgelerine göre, Grew, 11 Ağustos 1928 tarihli yazısıyla, *böylece gururu okşanarak, Türkiye'nin Sovyet nüfuzundan uzaklaşıp «Batılılaşması»nın sağlanabileceğini* yazar[60]. Kellogg, ilk imzacılar arasına Türkiye'yi almaz. Bunun üzerine Grew, Türkiye'nin pakta ilk katılan ülke olmasını telkin eder. Aras, savaşı yasaklayan bir belgeyi, ütopik de olsa imzaya hazırdır. Türk basını bunu belirterek, paktı destekler. Nitekim 23 Ağustos 1928 tarihli Cumhuriyet gazetesi, Kellogg Paktı için şöyle yazar :

«Tiyatroda, aşk ve gözyaşlarının ciddîliğine inanmaksızın, yetenekleri için aktörleri nasıl alkışlıyorsak, barış sahnesinde oynayan politika aktörlerinin söyledikleri güzel şeyleri de, inanmaksızın barış uğruna alkışlayalım.»

ABD Senatosu, Paktı 16 Ocak 1929'da kabul eder. Üç gün sonra da Türkiye Paktı onaylar ve Temmuz 1929 Beyaz Saray törenlerinde bulunur. Ne var ki, ABD, bu yaptırımdan yoksun, ütopik paktı, dış politika amaçlarıyla, Sovyetler Birliği'ne karşı kullanmaya kalkınca, Türkiye bunu kesinlikle reddeder. Şöyle ki, Mançurya'daki Çin Doğu Demiryolu nedeniyle Rusya ve Çin arasında, Çan Kay Şek'in iç politika nedenleriyle kışkırttığı küçük bir silâhlı çatışma olunca, ABD Dışişleri Bakanı 1 Aralık 1929'da, paktı onaylayan bütün devletlerin, dolaylı yoldan Sovyetler Birliğini kınayan bir açıklama yapmasını ister. Oysa anlaşmazlık, o sırada görüşmeler yoluyla çözülmüş gibidir. ABD'nin isteği bu nedenle, demiryolu çatışmasını aşan bir dış politika tutumunu açıklama anlamını taşır. Türkiye, ABD'nin isteğini reddeder ve Çin-Sovyet görüşmelerini red gerekçesi diye gösterir. Büyükelçi, Grew, 5 Aralık 1929'da, bu red üzerine ABD Dışişleri Bakanlığına şöyle yazar :

«Taraf tutuculuk apaçık. Görüşüme göre, Türk açıklamasının tatmin edici nitelikte olmayışı, Dışişle-

ri Bakanının Rusya'ya eğilim göstermesi yüzündendir*...»

KELLOGG PAKTI'NDAN LITVINOF PAKTI'NA

Kellogg Paktı, ABD Dışişleri Bakanlığının umduğunun aksine, Türkiye'nin bir de Litvinof Paktı imzalamasına yol açar. Türkiye gibi Sovyetler Birliği de Kellogg Paktı'nı imzalamaya, özellikle Almanya'nın ısrarıyla, çağrılır. Çiçerin, iç işlerine müdahaleye yol açar, diye katılmaya karşıdır. Litvinof ise, antisovyetik blok şampiyonlarının savaş karşıtlığını — lâfta bile kalsa — yararlı bulur. Litvinof'un görüşü kazanır ve Sovyetler Birliği, Türkiye gibi, Kellogg Paktı'nı ilk onaylayan ülkelerden biri olur. Bütün ülkelerin onaylamasının uzun zaman alacağını düşünen ve bir Polonya saldırısından çekinen Rusya, Polonya'ya her ikisinin de imzaladığı Kellogg Paktı'nın iki ülke arasında hemen yürürlüğe konmasını önerir. Polonya böylece, paktın onaylanması işlemlerinden önce, Rusya'ya hiç değilse resmen savaş açma hakkından vazgeçmiş olacaktır. Polonya, görüşmeleri uzatır. Baltık Devletleri ile Rusya'yla diplomatik ilişkileri bulunmayan Romanya'nın da katılmasını ister. Litvinof kabul eder. Fakat Polonya yine isteksizdir. Nihayet ABD çevrelerinin etkisiyle, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya ve Sovyetler Birliği, Moskova'da büyük bir törenle, anlaşmazlıklarda savaşa başvurmayı yasaklayan Litvinof Paktı'nı imzalarlar. Daha sonra Türkiye, İran ve Danzig Serbest Şehri, ayrı ayrı imzalayarak Litvinof Paktı'na katılırlar.

---

* Bir Türk Dışişleri Bakanının, o günlerde Atatürk'ün ve kılı kırk yaran İnönü'nün onayını almadan böyle bir konuda en ufak bir girişimde bulunabilmesi olanak dışıdır. Bu nedenle, eleştirilen aslında kişi değil, Cumhuriyetin dış politikasıdır. Grew'un komünistlik anlayışı ise, Birinci ve İkinci Kitaplarda gördüğümüz üzere, kendisine özgüdür. 1930 yıllarının aşırı milliyetçi Üniversite gençliği de, Grew'a göre, komünist eğilimlidir, Eğitim Bakanı milliyetçi Necati, «yabancı düşmanı, kültürsüz ve bağnaz»dır...

Kellogg Paktı, böylece Litvinof Paktı ile, Sovyetler Birliği ve komşuları arasında resmen savaştan kaçınma belgesi hâline gelir... Litvinof Paktı'nın, Millet Meclisi'nde onaylanması sırasında, 1 Nisan 1929 günü, Tevfik Rüştü Aras, bunu «Kellogg Paktı'nın bir an önce Doğu Avrupa'da yürürlüğe konması» diye açıklar.

SİLÂHSIZLANMA VE TÜRKİYE

Türkiye ve Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti üyesi değillerdir, fakat Milletler Cemiyeti'nin sonu gelmez silâhsızlanma toplantılarına katılırlar. Batılılar, 1922 Cenova Konferansı'na olduğu gibi*, Silâhsızlanma Konferansı'na da Sovyetler Birliği'ni çağırırlar, Türkiye'yi çağırmazlar. Litvinof, Kasım 1927'de Silâhsızlanma Hazırlık Komisyonu çalışmalarına ilk kez katılınca, Türkiye'nin de çağırılmasını, «*Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya politikasında oynamakta olduğu önemli rol ve coğrafî durumu nedeniyle*» ister[61]. Türkiye bundan sonra silâhsızlanma çalışmalarına Mart 1928'de katılır.

Litvinof, Komisyona yalnızca propaganda amacı güdüyormuş görünen ve bütün Orduları ve silâhları kaldıran 14 maddelik bir program sunar. Litvinof, propaganda suçlamalarını peşinen «Evet, propagandadır» diye karşılar :

«Evet, bu barış için gerçek bir propaganda. Eğer Silâhsızlanma Hazırlık Komisyonu, barışçı propaganda için en uygun yer değilse, kabul etmek gerekir ki, burada bir yanlış anlama sonucu bulunuyoruz.»

---

* Atatürk, Mart 1922'de Meclis'i açarken, Cenova Konferansı'na katılma isteğimizi açıklar: «Mart başında toplanacağı söylenmiş olan bu konferansa - Türkiye dışta bırakılmak üzere - bütün Avrupa devletleri çağırılmıştır. Türkiye'nin konferansa alınması için Paris temsilcimiz aracılığıyla girişimlerde bulunduğumuz gibi, dostumuz Rus Şûralar Cumhuriyeti'nin de bu konuda girişimi olmuştur.» (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 239). Rusya'nın, Türkiye'nin çağrılması konusundaki ısrarına rağmen, 1922'deki bu Avrupa Konferansı'na Türkiye alınmaz.

Litvinof'un 14 maddelik silâhsızlanma programı şöyledir :

1 — Bütün kara ve deniz kuvvetlerinin kaldırılması, hangi biçim altında olursa olsun bunların yasaklanması.

2 — Bütün askerî silâhların, cephanelerin, kimya savaşı araçlarının, askerî birliklerin elindeki ve depolardaki başka her türlü silâhın yok edilmesi.

3 — Bütün savaş gemilerinin ve askerî uçakların hurdaya çıkarılması.

4 — Askerlik eğitimi için vatandaşların silâh altına alınmasına son verilmesi.

5 — İster mecburî, isterse gönüllü olsun askerlik hizmetinin kaldırılması için bir yasa yapılması.

6 — İhtiyatların askere çağrılmasını yasaklayan bir yasa.

7 — Berkitilmiş yerlerin ve deniz üslerinin yok edilmesi.

8 — Askerî amaçlı fabrikaların ve genel sanayi kuruluşları içindeki bütün askerî sanayi tesislerinin barışçı alanlara kaydırılması.

9 — Devlet ve kamu kuruluşları bütçelerinde askerî amaçlı fonlar ayrılmasına son verilmesi.

10 — Deniz, Hava ve Ordu Bakanlıklarının kaldırılması, genelkurmayların ve her çeşit askerî kurum, hizmet ve idarenin dağıtılması.

11 — Her türlü askerî propaganda ve öğretimin bir yasa ile yasaklanması, gençliğin bu zihniyetle eğitiminin önlenmesi.

12 — Silâh ve her çeşit tahrip aracı ihtira beratlarının bir yasa ile yasaklanması ve bu cins icatlardan sakınılmasını sağlayıcı tedbirler alınması.

13 — Yukarıdaki hükümlere aykırı her türlü davranışı devlete karşı suç sayan yasa hazırlanması.

14 — Bu hükümlere aykırı düşen millî ve milletlerarası plandaki bütün hukuk tasarruflarının düzeltilmesi ve kaldırılması.

Litvinof'un bu toptancı silâhsızlanma programı,

Mart 1928'de görüşülür. Yalnız Almanya ve Türkiye, Litvinof planını destekler. Önerinin reddi üzerine, Litvinof, toptancı olmayan daha ölçülü ve kısmî silâhsızlanma programı getirirse de, bundan bir sonuç çıkmaz. Fakat 1928 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin savaştan ve askerlikten gelme yöneticileri, Milletler Cemiyeti'nde askerliği toptan kaldırmayı amaçlamış bir programı savunurlar. Prof. Gönlübol, bu olayı şu sözlerle belirtir :

«Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin ilk kez katıldığı bu milletlerarası konferansta, Türk temsilcisi, toptan silâhsızlanma hususunda Sovyet tezini desteklemiştir.»[62]

DIŞ POLİTİKADA DAHA SIKI İŞBİRLİĞİNE DOĞRU

1929 Ekiminde, bir İngiliz filosu, bu kez dost olarak Istanbul'a gelir. Batı diplomatları olayı, Türkiye'nin dış politikasını değiştirip İngiltere'ye yakınlaşması diye yorumlamak isterler. Bolşevik Rusya'ya karşı bir Türkiye - Polonya - Romanya bloku kurma tasarılarından vazgeçemeyen Fransa, Türkiye ile imzaladığı borçlar anlaşmasından umutlanır. Lozan Konferansı'nın son döneminde Fransa ile en büyük kavgalardan biri borçların frankla mı, yoksa İngiliz lirası ya da altınla mı ödenmesi noktasında olmuştu. Ne var ki, Paris Büyükelçisi Fethi Okyar, 1928'de, Fransız alacaklıların tezine hak veren bir anlaşma imzalamıştır. Bu, Türkiye'nin altından kalkamayacağı ve yeniden dış borçlara ve yabancı sermayeye açılmasına ve daha sonra Polonya - Romanya - Türkiye blokuna sürüklenmesine belki de ilk adımı teşkil edebilecek tehlikeli bir girişimdir. Nitekim bir süre sonra, ya Fransız sermayesine teslim olmak, ya da anlaşmadan vazgeçmek durumu ortaya çıkar. İnönü, «Borçlar ancak kâğıt parayla ödenecektir» der. İnönü'nün dediği olur. Okyar, Fransa'ya karşı sözünü tutamadığından Paris Büyükelçiliği'nden ayrılır

ve yabancı sermaye ile kalkınmayı savunan Serbest Parti'yi kurar. Türkiye, Fransa'nın borçlar tuzağına böylece düşmez. Fakat o sırada Bolşevikler de Türkiye'nin Fransa'nın oyununa geldiğinden müthiş kaygılanırlar. İki ülke arasında ilk kez polemikler bile görülür. Durum, Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu günlerindeki dış politikaya kaymasını sabırsızlıkla bekleyen Batılı diplomatları sevindirir. Karahan'ın Aralık 1929'da Ankara'ya gelişi, Türkiye'nin Fransız oyununa düşmesinden Rusya'nın duyduğu korkunun belirtisi sayılır. ABD Büyükelçisi Grew, bu kaygıyı anılarında şöyle açıklar :

«Rusların kaygıları iki noktada toplanabilir :

1 — Türkiye'nin siyasal çıkar ve eğilimlerinin Batıya doğru yönelişinin yarattığı artan kaygı. Ekim ayında İngiliz Akdeniz Filosu'nun Türkiye'de sıcak karşılanışı, bu kaygıyı en yüksek noktaya ulaştırmıştır.

2 — Özellikle Rusya'ya karşıt amaç güden muhtemel bir Türkiye - Polonya - Romanya blokunun canlı korkusu.»[63]

Ne var ki, gelişmeler hiç de Sovyetlerin bu iddia edilen kaygılarına hak verdirecek biçimde olmaz. Karahan'ın gelişiyle, 1925 Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yıldönümünde, dış politikada daha sıkı bir işbirliğini öngören bir protokol imzalanır. Buna göre, iki devlet, biribirlerinin onayı olmadan siyasal anlaşma amacı güden görüşmelere dahi girmeyeceklerdir. Protokolda şöyle denir :

«*İmzacıların her biri, öteki tarafa bildirmeksizin, onun doğrudan doğruya komşusu olan devletlerle siyasal anlaşmalar imzalamaya yönelmiş müzakerelere girişmeme ve böyle anlaşmaları ancak sözü geçen tarafın rızasıyla imzalama*» *yükümlülüğünü almıştır.*

Fransızların hayal ettikleri Polonya - Romanya - Türkiye antisovyet blokunu bu protokol engellemekte ve iki ülke arasında dış politikada bir cins veto yetkisi de tanıyan çok yakın bir işbirliği kurmaktadır.

Bu politikanın amacı, kuşatılma ve yok edilme kor-

kusu içinde yaşayan Sovyetleri, Türkiye'den zarar gelmeyeceği konusunda yatıştırmaktan mı ibarettir? Türk yöneticileri, aslında Fransa'nın kollarına düşmeye hazır mıdırlar? Ankara'daki Batılı diplomatlar kendi aralarında bu konuyu çok tartışırlar. ABD Büyükelçisi Grew, anılarında bu tartışmalardan söz eder :

«Rusya'ya karşı yönelmiş Türkiye - Polonya - Romanya siyasal bloku kurulması hakkında ileri sürülen tehlike konusunda, Alman Büyükelçisi, son Türk-Rus protokolunun imzasından önce, bunun gerçekleşme yolunda bir olasılık teşkil ettiği kanısındadır. Alman Büyükelçisine göre, Rusya tam zamanında davranmış ve bu yöndeki gelişmeleri durdurmuştur. İngiltere Büyükelçisinin de paylaştığı benim görüşüme göre, Türkiye açısından böyle bir hareket ciddî olarak düşünülmemişti ve hiçbir zaman da düşünülmemiştir.»

ABD Büyükelçisi, Türkiye'nin antisovyet blok kurmaktan kaçınışını, kendi çıkar anlayışına göre şöyle yorumlar :

«*Sorunu içtenlikle koymak gerekirse, Türkiye, ekmeğine hangi yandan yağ sürüldüğünü bilmektedir. Kapıları içinde komünist propagandasına izin vermemekle birlikte, Türkiye, çıkarlarının göreceli olarak kudretli bulunan komşusuyla çatışmaktan çok, onunla işbirliğinde yattığını son derece iyi değerlendirmektedir.*»[64]

ABD Büyükelçisinin yorumunda bir gerçek payı vardır. Fakat Türk dış politikasının temeli, onun anladığı anlamda ekmeğine yağ sürmeyi sağlamak değil, Türkiye'nin politik ve ekonomik bağımsızlığını en sağlam biçimde güvenceye almaktır. Rusya ile yapılan anlaşmaların amacı, onların güvenlik konusundaki kuşkularını dağıtarak, Türkiye'nin güvenliğini ve bağımsızlığını pekiştirmektir. İsmet Paşa'nın yakını gazeteci ve milletvekili Asım Us, 1930 yılı anılarında, Türk dış politikasını şöyle açıklar :

«*Bir gün Türkiye'yi İsviçre gibi tarafsız bir memle-*

ket durumuna getirmek İsmet Paşa'nın siyasal amacıdır.»

Asım Us, bir yıl sonraki anılarında şu notu düşer :

«*Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük düşmanları, Yeni Türkiye'nin en büyük dostlarıdır: Rusya ve Yunanistan.*»[65]

MİLLETLER CEMİYETİ VE TÜRKİYE

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girmeye isteklidir. Fakat Batı devletlerinden saldırı bekleyen ve Milletler Cemiyeti'nin bu yolda kullanılmasından kuşkulanan Rusya'nın isteksizliği nedeniyle, girmez. Ama Milletler Cemiyeti'ne ilgisini sürdürür.* Kendisini giderek hissettirmeye başlayan faşizm tehlikesine karşı, Fransa ve İngiltere ile Sovyetler Birliği arasındaki düşmanlığın az çok yumuşamasını bekler. 1932 Nisanında Başbakan İnönü ve Aras Rusya'ya giderler, Kalkınma Planına 8 milyon dolar kredi sağlarlar. Sovyetler Birliği, 1925 Antlaşması ve ekleri gereğince, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesini olumlu karşılar. Ancak ondan sonradır ki, Türkiye, Temmuz 1932'de Milletler Cemi-

* 1929'da Briand, Avrupa Federasyonu görüşünü ortaya atar. Fransa, Mayıs 1930'da Milletler Cemiyeti'nin Avrupalı üyelerine bir muhtıra verir. Muhtırada, hiçbir gerçekleşme olanağı bulunmamakla birlikte, bir Avrupa Birliği kurulması önerilir. Sovyetler Birliği'ne muhtıra yollanır. Türkiye'ye yollanmaz. Fakat Avrupa Birliği projesini incelemek üzere yapılacak toplantıya ne Rusya, ne de Türkiye çağrılır. Türkiye dostluk kurduğu ülkeler katında girişimlerde bulunur. Almanya, İtalya, Yunanistan, Macaristan ve Bulgaristan'la ilişkileri çok iyi olduğundan, onlardan Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin de Avrupa Birliği Komisyonu'nun çalışmalarına katılmalarını sağlamalarını ister, Almanya ve İtalya, Fransız muhtırasına verdikleri cevapta, Sovyet Rusya ve Türkiye'nin katılması gerektiğini belirtirler. Öteki dost devletler de Sovyetlerin adını anmaksızın, Türkiye'nin katılmasını önerirler. Ve 1931 Mayısındaki Avrupa Birliği Komisyonu toplantısına Sovyetler Birliği ve Türkiye çağırılır. Türkiye'nin güttüğü amaç, bu iki devlete karşı Avrupa Birliği adı altında tertiplere girişilmesini engellemektir.

yeti'ne girer. Yalnız Sovyetler Birliği'nin güvensizlik kuşkusunu iyi bildiğinden Milletler Cemiyetince Sovyetler Birliği'ne karşı alınabilecek tedbirlere Türkiye'nin katılamayacağını bir notayla garanti eder. Notada: «Sovyetler Birliği'ne karşı öteki devletlerce yöneltilip de Türkiye'nin haklı görmeyeceği... bir suçlama, onu 16. madde gereğince alınacak herhangibir tedbire katılma zorunda bırakamaz» denilir.

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne kendisi başvurarak değil, dâvet edilerek katılmayı uygun bulur. Nitekim, örgütün 6 Temmuz 1932 tarihli olaganüstü toplantısı sırasında, İspanya temsilcisinin önerisi ve Yunan temsilcisinin desteğiyle, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, Türkiye'nin örgüte dâvetini öngören bir karar tasarısını kabul eder. 9 Temmuzda Büyük Millet Meclisi, dâveti uygun bulduğunu belirtir.

Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin İngiltere ve Fransa'nın kontrolünden kurtulması için, Sovyetler Birliği'nin de katılmasını zorunlu görür ve bu yolda çaba gösterir. Yugoslavya ve Romanya ile birlikte, Fransa'nın dostu olan Dr. Beneş'in Çekoslovakya'sı aynı yönde çalışır. Çekoslovakya, artan Alman tehlikesi karşısında, Fransa'nın uyduluğu politikasından uzaklaşır ve Sovyetlerle iyi ilişkiler kurmaya yönelir. Dr. Beneş, Nazi tehlikesi arttığı ölçüde, Türkiye'nin de desteğiyle, Rusya - Fransa ve Rusya - Çekoslovakya yakınlaşmasını sağlar. Türkiye, Fransa ve Çekoslovakya'nın çabalarıyla Sovyetler Birliği Milletler Cemiyeti'ne girer. Türk Dışişleri Bakanı, bu olayı şöyle yorumlar :

«Milletler Cemiyeti'nde, sınırlı bir ölçüde olmakla birlikte, hem kendimize, hem de insanlık dünyasına hizmet edebileceğimizi gördük, girdiğimize asla pişmanlık duymadık. Özellikle büyük komşumuz ve dostumuz, Sovyetler Rusyası'nın da biraz sonra bu örgüte girmesi, hareketimizin doğruluğunu gösterdi. Zâten oraya, onunla anlaşarak girmiştik.»[66]

DÖRT BÜYÜKLER DİKTASINA KARŞI TÜRK GİRİŞİMİ

Barışçı Türkiye, Milletler Cemiyeti'nde silâhsızlanma ve saldırının yasaklanması çalışmalarına büyük ilgi gösterir. Silâhsızlanma çalışmaları, saldırı tanımlanamadığından, güvenlik gerekçesiyle güçlüklerle karşılaşır. Litvinof, saldırı yerine, saldırganı tanımlamaya yönelir. Son 150-200 yıl içinde çıkmış savaşlarda ileri sürülen savaş nedenlerini toplar ve böylece olaylardan bir saldırgan tanımlaması çıkar. Litvinof, bunu önce Aras'a gösterir. İran sınırını üs yaparak yıllarca Türkiye'yi rahatsız eden çete hareketlerini ve Makedonya komitelerinin faaliyetini iyi bilen Aras, bu tip saldırganlığın da tanımlama içine alınmasını ister. Bu Türk önerisi, maddenin beşinci fıkrasını teşkil eder. Güvenlik Altkomisyonunda ünlü Yunan hukukçusu Politis, bu tanımlama üzerinde çalışır ve bir rapor hazırlar. Rapor, komisyonca kabul edilir.

Türk-Sovyet ortak çabası olan saldırganın tanımlanması maddesi, büyük devletlerin küçükler üzerinde dikta kurma girişimini bozma yolunda beklenmedik bir yarar sağlar.

1932 yılı Ekiminin sonlarına doğru, Mussolini'nin girişimiyle, Roma'da İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya bir anlaşma parafe ederler. Bu Dörtlü Pakt, dört devletin Avrupa üzerinde dikta kurmaya yöneldikleri kuşkusunu yaratır. Küçük İtilâf (Çekoslovakya, Yugoslavya, Romanya) Devletleri, Romanya Dışişleri Bakanını Paris'e yollarlar, fakat bir sonuç elde edemezler. Türk Dışişleri Bakanı Aras, Dörtlü Pakt'tan duyduğu kaygıları Başbakan İnönü'ye açıklar. İnönü, aynı görüşleri paylaşır. Atatürk de olaydan kaygılanır. Hatta yabancı elçilere Ankara Palas'ta verilen bir akşam yemeğinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin böyle bir Dörtlü Pakt'ın gereğini anlayamadığını, hükûmetimizin bunu iyi karşılamayacağını belirtir. Atatürk, Türk Dışişleri Bakanına, bu dörtlü tertibi bozma yolunda çaba gösterme

direktifini verir. Bakanlar Kurulu, 1933 Haziranında Londra'da toplanan Dünya Ekonomi Konferansı'nda, bu işle de önemle uğraşması için Dışişleri Bakanını görevlendirir. Konferansa Ekonomi Bakanı Celâl Bayar da katılmaktadır.

Aras, Londra'da ilk iş olarak Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Litvinof ile görüşür. Litvinof da Dörtlü Pakt'tan çok kaygılıdır. Her iki Dışişleri Bakanı, dörtlü tertibi önleme yolunda çaba göstermeyi kararlaştırırlar. Aras, girişime Polonya'yı katmaya önem verir. Ruslar, Polonya'ya karşı çok güvensizdir.* Aras, bu işi çözmeyi üzerine alır. Dörtlü Pakt dışında bırakıldığı için gücenen Polonya, Aras'a olumlu cevap verir. Aras, daha sonra Romanya Dışişleri Bakanı Titulesku'yu bulur. Romanya da Dörtlü Pakt'tan zâten kuşkuludur. Fakat Romanya'nın Basarabya'yı işgalini Rusya başından beri tanımayı reddetmiştir. İki ülkenin arası gergindir. Aras, Basarabya sorununun varlığına rağmen, bu iki ülke arasında barışçı işbirliğini gerçekleştirmeyi dener. Titulesku ile aralarında şu konuşma geçer:

«Aras — Roma tertibini suya düşürmek hâlâ elimizdedir.

Titulesku — Söyle, ne istersen yapacağım.

Aras — Romanya ile Sovyetler Birliği arasında bu vesileyle bir dostluk kurulursa, Rusya'dan Basarabya dâvâsında barış dışında yollar izlemeyeceği garantisi alınabilir, halk huzura kavuşur. Balkan Antantı, Küçük İtilâf Devletleri, Sovyet Rusya ve Polonya hep birlikte Dörtlü Pakt'a karşı birşeyler yapabileceğimizi sanıyorum.

Titulesku — Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı ile konuyu nasıl konuşacağım?

---

* Polonya, Fransa ile birlikte Bolşevik Rusya'ya «haçlı seferi» yürütenlerin başında gelmektedir. Polonya, Türkiye'ye de birkaç kez Rusya'ya karşı ittifak yapmayı önerir. Türkiye, reddeder ve komşularıyla iyi geçinmesini Polonya'ya öğütler. Sonraki olaylar, bu öğütlerin ne kadar yerinde olduğunu doğrular.

Aras — Çok basit. İzin verirseniz, şimdi odanızdan telefonla Litvinof'u arayacağım. Sizin için bir buluşma alacağım.»

Aras, Litvinof'u arar. Litvinof, Titulesku'yu hemen beklediğini söyler. Dönüşte Titulesku, Litvinof'la tam anlaşmaya vardıklarını Aras'a bildirir. Aras, girişime bir biçim vermek için Litvinof ve Titulesku'yu Türkiye Büyükelçiliğine dâvet eder. Bu toplantıda Titulesku, Litvinof ve Aras'ın eseri olan saldırganın tanımlanması çerçevesinde, Rusya, Polonya, Balkan Antantı ve Küçük İtilâf Devletleri arasında bir antlaşma yapılması önerisinde bulunur. Öneri, hoşnutlukla karşılanır. Zira Romanya, hem Balkan Antantı'nın, hem de Küçük İtilâf'ın üyesi ve Polonya'nın müttefikidir. Önerinin ondan gelmesi başarıyı kolaylaştıracaktır.

Litvinof, Moskova'ya danışır, sınırlarında güvenli ilişkiler kurma çabasındaki Rus Hükûmeti, Sovyetlerin bütün komşularıyla anlaşma yapılmasını ister. Sonunda, saldırganın tanımlanması etrafında — Türkiye'nin ikisinde de yer aldığı — iki anlaşma yapılması kararlaştırılır. Birincide Sovyet Rusya ve Polonya ile Balkan Antantı ve Küçük İtilâf Devletleri bulunur. İkinci anlaşmayı yalnız Sovyet Rusya'nın komşuları imzalar. İran ve Afganistan'ın katılmasını Türkiye sağlar. İki anlaşma da Londra'da Sovyetler Birliği Büyükelçiliğinde imzalanır.

MUSSOLONİ'YE VERİLEN DERS

Litvinof Londra'ya, Aras da Roma'ya anlaşmalar hakkında bilgi vermekle görevlendirilir. Aras, Roma'da Başbakan Mussoloni ve Dışişleri Bakanı Grandi tarafından kabul edilir. Sovyet Rusya ve komşularıyla Balkan ve Küçük İtilâf Devletlerinin saldırganın tanımlanması konusunda anlaşmaya varması, Dörtlü Pakt girişiminin önemini azaltır ve Mussoloni'yi kızdırır. Aras'ı «Londra'da birçok faaliyetlerde bulunmuşsunuz» diye karşılayan Mussoloni, Sovyetlerle ittifak yapıp Türkiye'yi yalnız bırakma tehdidinde bulunur :

«Mussoloni — Ruslarla bir ittifak yapmak istiyorum.

Aras — Sovyet Rusya ile ittifakınız çok iyi birşey olur. Böyle bir ittifaka memleketimizin katılmasını da hükûmetime önerebilirim.

Mussoloni — Rusya ile yapacağım ittifaka Türkiye'nin de katılmasını belki ileride düşünebilirim. Fakat neden katılma işini şimdiden bir oldu-bitti yapmak istiyorsunuz?

Aras — İsteğinizi kolaylaştırmak için.

Mussoloni (Bu karşılıktan şaşırarak, Dışişleri Bakanı Grandi'ye sorar) — Türkiye Dışişleri Bakanının sözünü iyi anlayamadım.

Grandi — Türkiye Dışişleri Bakanı haklıdır. Çünkü Sovyetler Rusyası, Türkiye'nin onayı olmadıkça bizimle ittifak yapamaz. Sovyetlerle Türkler arasındaki antlaşmada bu konuda karşılıklı yükümlülükler vardır.

Mussoloni — Her hususu başından düşünmeyi bilenleri çok takdir ederim... İtalya ile Türkiye arasındaki dostluk ilişkilerinin gittikçe kuvvetlendiğinin Dr. Tevfik Rüştü dostumuzun bu ziyareti dolayısıyle yayınlanmasını, bu seferki resmî bildirinin çok özlü olmasını isterim.»

Roma'da parafe edilen Dörtlü Pakt, artık imza edilemez.[67]

BALKAN PAKTI

Yine Türkiye, Balkanlarda hiçbir devletle düşmanlığı olmayan bir barış bölgesi kurulmasına büyük önem verir. Türkiye, Balkan Devletleri'nin her biriyle dosttur. Fakat öteki Balkan Devletleri arasında sayısız anlaşmazlıklar vardır. Balkanlararası anlaşmazlıkları gidermek için herkesle dost Türkiye, sabırlı çaba gösterir ve bunda hayli başarılı olur. Örneğin Bulgaristan Pakt'a girmez, fakat Türkiye'nin çabalarıyla, Montreux Boğazlar Konferansı'nda ve Akdeniz'deki korsan gemilerle ortak mücadeleyi öngören Nyon Konferansı'nda,

Bulgaristan, Balkan Devletleri ile işbirliği yapar. Bulgaristan'ın silâhlanmasına getirilen sınırlamaların kaldırılması için öteki Balkan Devletlerinin rızasını elde etmekte Türkiye önemli rol oynar.

Balkan Devletleri arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesinin yanı sıra, Türkiye, bu devletlerin öteki komşularıyla, özellikle Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkileri kurmalarına büyük önem verir. Örneğin ne Türkiye, ne de Sovyetler Birliği tarafından Romanya'nın Basarabya'yı ilhakı tanınmadığı halde, Rusya ve Romanya arasındaki kötü ilişkiler, Türkiye'nin aracılığıyla hayli düzeltilir. Hiç değilse Titulesku zamanında Basarabya sorunu, ikinci plana geçer, Balkanlarda barışın kurulması ön plana çıkar.

Bolşevik Rusya, Aras'a göre, daha 1926 yılında Yugoslavya dostluğuna dayalı bir Balkan politikasını teşvik etmiştir. Fakat 1934 yılının Şubatında Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya arasında Balkan Paktı Atina'da imzalanacağı sırada, Rusya, İtalya'nın da etkisiyle, Balkan Paktı'na karşı bir duraksama gösterir. Basarabya ve Pakt'ın Rusya'ya karşı yönelme olasılığı gibi konularda kuşkuya kapılır. Oysa 1925 Türk - Sovyet Antlaşması ve eklerine göre, Türkiye'nin Balkan Paktı'nı imzalayabilmesi için Sovyetler Birliği'nin onayı gereklidir. Rusya'nın duraksaması üzerine, Hükûmet, Aras'ı görüşmek üzere Ankara'ya çağırır. Bu noktada olaya Atatürk karışır. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Soyak, Atatürk'ün müdahalesini ve sonucu şöyle anlatır :

«Durumdan haberdar olan Atatürk, derhal işe müdahale etti. Dr. Aras'a Atina'dan ayrılmakta acele etmemesini telgrafla bildirdi. Dışişleri Bakan Vekili Şükrü Kaya Bey aracılığıyla da Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Suriç'i Çankaya Köşkü'ne çağırdı.

Şükrü Kaya Bey, Suriç'i soğukalgınlığından hasta bir halde yatakta bulmuştu, yüksek ateşi de varmış... Buna rağmen kalkmış, giyinmiş ve Köşk'e gelmişti.

Köşk'te bir yandan Büyükelçinin istirahat ve teda-

visine özen gösterilirken, öte yandan memleketiyle haberleşmesi için, telsiz dâhil, bütün telgraf hatları emrine verildi. Onun aracılığı ile, Rus yöneticilerine hazırlanan paktın ne olduğu ve amaçları hakkında açıklamalarda bulunuldu ve 24 saatten fazla süren görüşmeden sonra sorun çözüldü. Pakt'ın metnine, Rusya.nın kaygısını giderecek kayıtlar konulmasında anlaşmaya varılmıştı, öyle yapıldı ve hazırlanan tarihsel belge 9 Şubat 1934 günü imzalandı.*»[68]

Balkan Paktı, bütün Balkan Devletlerine açıktır. Amaç, imzacı devletlerin mevcut sınırlarının güvenliğinin karşılıklı olarak garanti edilmesini ve Balkan ülkeleri arasında işbirliğinin kurulmasını ve birbirlerine karşı tertiplere girişmelerinin engellenmesini sağlamaktır.

Pakt, hiçbir devlete karşı değildir. Özellikle İtalya ile, Balkan Paktı, bir anlaşmaya varmayı yararlı sayar. Aras, Pakt adına bir dostluk belgesi imzalama isteğini İtalya'ya duyurur. İtalya, Romanya'nın ayrı tutulması gerektiğini ileri sürerek, Balkanlarda birlik kurulmasını istemediğini belli eder. Fransa aracı konularak, Balkan Paktı ve İtalya arasında iyi komşuluk ilişkilerinin korunması sağlanmaya çalışılırsa da, sonuç elde edilemez. İtalya, Balkan Birliği'ni istemez, Fransa Dışişleri Bakanı Laval ise, bu konuda gevşek davranır.

---

* Tevfik Rüştü Aras, bu konuda şöyle yazar: «1934'te Balkan Antantı imzası sırasında Sovyet Rusya, İtalya'ya rağmen Balkan birliğini kolaylaştırıyor gibi görünmekten sakınma amacıyla olsa gerektir ki, bu antantın yapılmasına bâzı zorluklar göstermişse de, Romanya hakkında ihtirazî kayıt konulması koşuluyla, esas itibariyle râzı olmuştur. Öteki büyük devletlerin uygun bulmayışı, bu işi zorlaştırabilirse de Paktın imzasına engel olamazdı, ama Balkan Paktı'na Romanya'nın dâhil bulunması nedeniyle, Sovyet Rusyası, esas itibariyle muvafakat etmemiş olsaydı, Balkanlarda dört devlet anlaşması yapılamazdı.

Balkan Antantı yapıldıktan sonra ilk işbirliği yapan Sovyet Rusya olmuştur. Sovyetlerin bu politikasında, Türk-Sovyet dostluğunun büyük payı vardır.» (Dr. Tevfik Rüştü Aras, Görüşlerim, 1945, s. 55-56)

FAŞİST EMPERYALİZM KARŞISINDA TÜRKİYE

1935 yılından itibaren Almanya ve İtalya'nın savaşa hazırlandıkları iyice belli olur. Almanya, Versay Antlaşması'nın sayfalarını teker teker yırtar. Alman Ordusu Ren bölgesine girer; İtalya, Habeşistan'a saldırır. Bir Dünya Savaşı'na doğru yol alındığı anlaşılır. Bu durum, mevcut sınırların korunmasından yana olan İngiltere ve Fransa ile Sovyetler Birliği'nin yakınlaşmasına yol açar. Bu yakınlaşma, Milletler Cemiyeti çerçevesinde, saldırıya karşı ortak güvenlik tedbirleri alınması konusundaki Türkiye'nin tutumunu kolaylaştırır. Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin saldırıya karşı etkin davranmasını savunan devletler arasında yer alır. İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı üzerine kararlaştırılan tedbirlerin tam uygulanmasını ister. Dışişleri Bakanı Aras, Habeşistan saldırısı karşısından Türkiye'nin davranışını şöyle açıklar :

«İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı olayında, Milletler Cemiyeti içinde Balkanlı dostlarımızla birlikte İngiltere ve Sovyetler Rusyası'nın yanında *'etkin'* görevler yaptık. Radikal tedbirlerin uygulanmasından dolayı İtalya ile herbirimiz arasında meydana çıkma olasılığı beliren anlaşmazlıklara karşı, İngiltere ile Balkan Antantı üyeleri arasında geçici nitelikte olarak karşılıklı yardımlaşma anlaşmalarına girişilmişti. Sovyetler Rusyası ile ise, yürürlükte bulunan karşılıklı yükümlülüklerimizin ve ilişkilerimizin gereği olarak, Türkiye herhangibir saldırıya uğradığı takdirde, Sovyetler Rusyası tarafından en az millî hareketimiz zamanında olduğu gibi yardım görecektik.»[69]

AKDENİZ KONFERANSI'NDA TÜRKİYE

Kısaca Türkiye, Sovyetlerle dış poltiikasında sıkı işbirliğini sürdürmek koşuluyla, İngiltere ve Fransa ile birlikte, saldırgan devletlere karşı Milletler Cemiyeti çerçevesinde ciddî tedbirler alınmasından yanadır. İtal-

yan Deniz Kuvvetlerine mensup oldukları sanılan bâzı denizaltıların İspanya içsavaşı sırasında Rus ve İngiliz gemilerini de batırmaları üzerine toplanan Akdeniz Konferansı'nda Türkiye, bu tutumunun belirgin bir örneğini verir :

Korsan denizaltılar olayı, Rusya ve İtalya arasında biribirini suçlayan sert notalar alınıp verilmesine yol açar. Saldırılar, bizim kıyılarımıza yayılır. Çanakkale Boğazı önünde, Rusya'dan gönderilen malzemeyle yüklü iki İspanyol gemisi batırılır. Marmara Denizi'nde bir yabancı denizaltının dolaştığı ısrarla ileri sürülür. Türk Hükûmeti, konuya ciddiyetle eğilir. İşte bu sırada Akdeniz Konferansı fikri ortaya atılır. Almanya ve İtalya, konferansa katılmayı reddederler. Korsanlıkla gerçekten ciddî mücadele isteyen Türkiye, 10 Eylül 1937'de İsviçre'nin Nyon şehrinde toplanan konferansa, Balkan Paktı üyeleriyle birlikte, istekle katılır. Konferansa gelen öteki devletler, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Mısır dışında Arnavutluk ve Bulgaristan gibi Balkan ülkeleridir. Konferansta, İngiliz ve Fransızlar ilk önce Akdeniz'in çeşitli bölgelere ayrılmasını, Ege Denizi'nin Kuzeyini Türk ve Rus donanmalarının, Güney kısmı ile Adriyatik'i Yunan ve Yugoslavların, Batı Akdeniz'i ise İngiliz ve Fransız donanmalarının gözlemesini önerirler. Daha sonra, Rus gemileri, Karadeniz'de karasularında, Türk ve Yunan donanması Ege karasularında görev alır. Ege'nin açık denizinde korsan gemilerin izlenmesi İngiliz ve Fransız donanmalarına bırakılır. Türkiye ve Yunanistan, İngiltere ve Fransa'ya bu görevlerinden dolayı korsanlık sona erene kadar yardım ve kolaylık sağlamayı kabul ederler. Kısa bir süre sonra, İtalya da katıldığından anlaşmanın bir hükmü kalmaz. Fakat Atatürk ve İnönü arasında, yardımcıları aracılığıyla yürütülen telefon konuşmalarından anlamaktayız ki, Doğu Akdeniz'in Rus Donanması ile birlikte savunulması yolundaki ilk İngiliz - Fransız önerisi, Hükûmeti çok kaygılandırmıştır. Zira böyle birşey, Rus ve İtalyan donanmalarını karşıkarşıya getirecek, Türki-

ye'yi de belki savaşa sürükleyebilecekti. O günlerde Rusya, İtalya'ya verdiği notalarda bu devleti saldırgan ilân etmişti, iki ülke arasında ilişkiler çok gergindi, donanmaların yüzyüze gelmesi bir çatışmayı oldu-bitti hâline getirebilirdi. Hatta İsmet Paşa, bu Fransız - İngiliz girişimini, Türkiye ve Yunanistan'ın başını derde sokmak için düzenlenmiş bir oyun diye değerlendirir :

«*Doğu Akdeniz'in Sovyet Rusya dâhil olarak bizim donanmamız tarafından kontrol edilmesi haberi, İngiltere ve Fransa'nın, İtalya ve Rusya arasında bir tutuşmaya, Türkiye ve Yunanistan'ı da bulaştırarak seyretmesi ve sonra hakem olarak müdahale etmesi gibi bir durum yaratacaktır.*»

Bu görüşe Atatürk de katılır, hatta İnönü'den farklı olarak, İngiltere ve Fransa'nın ilk öneriden vazgeçmelerinin Sovyetleri de sevindirmiş olacağını düşündüğünü söyler :

«Rus Donanmasının Akdeniz'de görevli kılınmamış bulunmasını, Rus Sovyet Devleti'nin de hoşnutlukla karşılamış olduğu kanısındayım.»[70]

Rus ve İtalyan donanmalarının çatışması olasılığının yaratacağı tehlikenin önlenmesinden hoşnutluk duyan iki lider, korsanlıkla mücadelede İngiltere ve Fransa'ya sağlanacak kolaylıklar konusunda anlaşmazlığa düşerler. İnönü, işbirliğinin ancak Türk karasuları içinde yapılmasını ileri sürerken, Atatürk, açık denizde de sınırlı bir işbirliğini olumlu karşılar.*

Bizim açımızdan önemli olan, komşularla tam uyum içinde olmak koşuluyla, Atatürk Türkiyesi'nin savaşı önlemeye ve barışı güçlendirmeye yönelmiş saydığı bütün çabalara istekli olarak katıldığıdır. Bu, Türkiye'ye büyük güven, itibar ve dostluk kazandıran bir politikadır.

---

* İnönü'nün Başbakanlıktan uzaklaştırılmasında bu Nyon sorununun önemli rol oynadığı ileri sürülür. Oysa bu görüş ayrılığı, gerçekte önemli değildir. Zira açık denizde işbirliğinden kaçınmak mümkündür. Bununla birlikte, İsmet Paşa, sert ve sinirli bir tutum takınır. Dışişleri Bakanını yanlış bilgi vermek

BOĞAZLAR VE TÜRKİYE'YE GÖSTERİLEN GÜVEN

Montreux sözleşmesi, Türkiye'ye duyulan güveni belgeler. Lozan'da Türkiye, barışı sağlayabilmek için Boğazların silâhsızlandırılmasını ve Boğazlar'dan geçişin Milletlerarası Komisyon'un kontrolüne bırakılmasını büyük bir ödün olarak kabul etmiştir. O günlerde Sovyetler Birliği, Boğazlar'ı Türkiye'nin istediği gibi silâhlandırabilmesini, kendi güvenliğinin bir gereği olarak savunmuş, Lord Curzon ise Türkiye'nin Boğazlar sorununda ödün verişini Rusya ile Türkiye'nin arasını bozmak için kullanmayı denemişti. İki devlet, bu oyuna gelmemiş ve Ankara, günü gelince, Boğazlar sorununun Türkiye'nin egemenliğini ve Karadeniz devletlerinin çıkarlarını koruyacak bir çözüme kavuşturulacağını bildirmişti. Nitekim Türkiye, 1933'ten sonra Milletler Cemiyeti'nde bu isteğini çeşitli vesilelerle belirtir. İtalya'nın Habeşistan saldırısı ve Almanya'nın Ren bölgesini silâhlandırması ve Ordusunu sokması üzerine, Türkiye, bu konuda kesin girişime geçer.

Artan Alman ve İtalyan tehlikesi karşısında Fransa, Sovyetler Birliği ile Balkan Paktı'na yakınlık gösterir ve İngiltere de bu yola yönelirken, Türkiye'nin tek yanlı olarak Ordusunu Boğazlar bölgesine sokması ve Boğazlar'ı silâhlandırması — Alman oldu-bittileri de göz önünde tutulunca —, ciddî bir itirazla karşılaşacak değildi. Fakat Türkiye bu yola gitmeyi düşünmez. Lozan Antlaşması'nı imzalayan devletlerin katılacağı bir

---

ve oldu-bitti yapmakla suçlar. Anlaşmanın «açık denize karışmayız» biçiminde bir kayıt düşmeden, ya da İngiltere ve Fransa'nın bu yolda bir mektup vermesi sağlanmadan imzalanmamasını ister. Atatürk, Hükûmet'in bu görüşünü onaylar, fakat kızdığını da iyice belli eder. İnönü, tartışmayı kesmez, anlaşmanın Meclis'in onayından da geçmesi gerektiğini bildirir. Atatürk, hemen Meclis'i toplar, anlaşma onaylanır.

İnönü'nün fiilen bir önem taşımayan bir konuda Atatürk'le uzun ve açık bir çatışmaya girişinin nedeni, büyük bir olasılıkla dış politikayla ilgili değildir. Zâten İtalya da hemen anlaşmaya katılır ve korsanlık son bulmuş olur.

konferansta sorunun çözümlenmesini ister. Dışişleri Bakanı Aras, bu girişime nasıl başlandığını şöyle açıklar :

«Boğazlar rejiminin çözümü için girişimde bulunacağımı, Sovyetler Dışişleri Bakanı Litvinof'a ve Romanya Dışişleri Bakanı Titulesku'ya ayrı ayrı açtım ve yardımlarını istedim. Titulesku ile Litvinof, bu işte bizi daima arkalıyorlardı.

Londra Büyükelçimiz Fethi Okyar'la birlikte, İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'i ziyaret ettim... İngiltere Dışişleri Bakanı elverişli bir eğilim gösterdi...

Ankara'ya dönünce, ilk işim bütün durumu Başbakan İsmet İnönü'ye anlatmak oldu... Artık kesin girişime geçmek için Başbakanımla anlaştık.»[71]

Aras, konuyu Atatürk'e açar. Atatürk, kısa bir süre düşündükten sonra şu karşılığı verir :

«— Biz böyle bir adım attıktan sonra bir daha geri dönemeyiz. Bu yüzden çok acı akıbetler de doğabilir, millet o vakit senin kafanı koparır, fakat faydası olmaz. Bunun için git, tekrar düşün, eğer en küçük bir duraksaman varsa, bu girişimden bana bir daha söz etme! Ben de seni böyle bir öneride bulunmamış sayarım.»[72]

Aras, yeniden İnönü ile konuşur, tam görüş birliğinde olduklarını bir kez daha görür. Atatürk'e bunu bildirir. Atatürk de aynı kanıdadır. Türkiye, ilgili devletleri bir konferansa çağırır.

Konferansta Türkiye, bütün Balkan devletlerinin — Bulgaristan da dâhil — tam desteğini görür. Litvinof, Türk Hükûmeti'ni kutlar ve «tarafsız ve liberal ruhla hazırlanmış» Türk tasarısını över :

«Bu ruh, tasarıyı hazırlayanları, yalnız Türkiye'nin değil, aynı zamanda Karadeniz devletlerinin de güvenliklerini hesaba katmaya sevketmiştir.»

Balkan Devletleri temsilcileriyse, Türk tasarısı karşısında görüşlerini şöyle dile getirirler :

Nikolaev (Bulgaristan) — Bulgar Hükûmeti, 11 Ni-

san tarihli Türk notasının Karadeniz devletlerinin yaşamsal çıkarlarını hesaba kattığını büyük bir hoşnutlukla gözlemlemiştir. Bu dikkat ve özende yeni rejimin her zaman ve durumda Boğazlar'dan geçiş serbestisini sağlayacağı hakkındaki güvenceler görülmektedir.

Subotititch (Yugoslavya) — Konferans, milletlerarası bir görevi yerine getirmek ödeviyle karşıkarşıyadır. Bu ödev, milletlerarası büyük bir sorunun çözümüne yardımcı olmak ve aynı zamanda dâvâları bile aziz olan, güvenlikleri de bizi en yüksek ölçüde ilgilendiren dost ve müttefiklerimizin çağrısına karşılıkta bulunmaktır.

Politis (Yunanistan) — Yunan Hükûmeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin girişimine, ilk andan itibaren ateşli sempatisini göstermiştir. Bunu, memleketim, yalnızca iki ülke arasında mevcut sıkı ve güvenli dostluğun bağlarına dayanarak yapmadı. Hükûmetimin duygusu, ortaya atılan dâvânın temelinden itibaren doğru ve genel çıkara uygun olması inancıyla da güçlenmiş bulundu.

Titulesku (Romanya) — Türkiye'nin güvenliğini ilgilendiren herşey Romanya'nın da güvenliğini ilgilendirir. En basit düşünce dahi, bu iki milletin birleşmelerini emretmektedir. Romanya ile Türkiye, bu gerçeği anlamışlar, Balkan Paktı ile her iki memleket, kaderlerini Yunanistan ve Yugoslavya ile birlikte biribirine bağlamışlardır. Karşılıklı çıkarların anlayışından ve her üye memleketin yaşamsal çıkarlarına göre bölge güvenliğinin üstünlüğünden doğan Balkan Paktı memleketlerinin davranışlarını ilân etmek için hiçbir an gecikmemelidir.»[73]

Lozan'da onüç yıl önce bütün bu Balkan devletleri, Türkiye'nin karşısındaydılar. 1936 yılında Montreux'de ise, Türkiye'ye tam destek getirmektedirler. Rusya düşman değil, kendisiyle dış politikada özel işbirliği yapılan yakın dosttur. Kemalist dış politikanın özü ve başarısı budur.

Bu havada Boğazlar sorunu, Konferansa katılan herkesi hoşnut edecek bir çözüme bağlanır. Güçlükler İngiltere'den gelir. İngiltere, Boğazlar Komisyonu'nun kalmasını ister, Boğazlar'a Türk askerinin gelmesinin kabulünü, sözleşmenin ortaya çıkmasına bağlar. Boğazlar Komisyonu konusunda Fransa dışında bütün devletler Türkiye'yi destekler, Türkiye'nin bu milletlerarası komisyonun görevini çok daha iyi biçimde yapacağını söylerler. İngiltere, yalnız kalır ve itirazından vazgeçer. Bundan başka İngiltere, savaş hâlinde, savaşçı bütün devletler arasında Boğazlar'dan yararlanma konusunda eşitlik sağlamayı ileri sürer. Milletler Cemiyeti ilkelerine göre kurulmuş olan Balkan Paktı gibi bölgesel bir pakt gereğince belli durumda gönderilecek savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesine karşı çıkar. İngiltere, tek başına kalır. Titulesku, «Balkan Paktı'nın İngiliz delegasyonu tarafından rafa atılmasına râzı olamam» diye haykırır. Sonunda, Milletler Cemiyeti'nin saldırgana karşı oybirliği ile karar alamadığı durumda, Türkiye'nin dâhil bulunduğu bölge paktı gereğince gönderilecek savaş gemilerine, Boğazlar'dan geçme olanağı tanınır. İngiltere de itirazlarına rağmen, sonunda olumlu davranır.

Montreux, bölge devletlerinin* ve Türkiye'nin bir zaferi olur. Türkiye, Hatay sorununu da, Fransa'nın çeşitli ters manevralara girişmesine rağmen, barışçı bir çözüme ulaştırır.**

---

* Montreux'yü 1945 sonrası zihniyetiyle değerlendiren ve eleştiren Feridun Cemal Erkin, şöyle yazar: «İddia edebiliriz ki, Çarlık Rusyası'nın üçyüz yıllık çaba ve savaş esnasında elde etmeye boş yere uğraştığı sonucu, Sovyetler Birliği Montreux'de bir çırpıda koparmayı başarmıştır.» (Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 118). Aslında Montreux, bölge devletleri ile emperyalist devletlerin çıkarlarını uzlaştırmaya çalışan ortalama bir formüldür.

** Şubat 1938'de Milano'da Kont Ciano, Hatay'ı derhal işgal etmemiz için teşvikçi olur: «Bundan Almanlar da hoşnut olur, biz de... Herhalde bizim dostluğumuza güvenebilirsiniz» der. Aras, reddeder.

BALKANLARIN LİDERİ TÜRKİYE

Türkiye, Sovyet dostluğuna ve Balkan Paktı'na dayalı olarak, İngiltere ve Fransa ile işbirliğini geliştirmeye önem verir. Saldırgana karşı Milletler Cemiyeti'nin alacağı ortak güvenlik tedbirlerini içtenlikle destekler, Milletler Cemiyeti'nin etkin bir kuruluş hâline gelmesi yolunda saygı uyandırıcı bir çaba harcar. Bu tutumuyla, bölgedeki küçük devletlerin lideri durumuna gelir. Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, resmî bir söylevde değil, fakat Churchill'e yazdığı 14 Eylül 1937 tarihli bir mektupta, küçük ülkelerin lideri Türkiye'nin Nyon Konferansı'nda oynadığı olumlu rolü över :

«*Akdeniz'de ilgileri olan küçük devletlerin davranış biçimi de, hoşnutluk uyandıracak bir niteliktedir. Türkiye'nin coşkun bir dostluk belirten liderliği altında bu devletler çok iyi bir rol oynadılar.*»

Ne var ki, Eden'in Habeşistan ve korsan gemiler konusundaki olumlu sayılabilecek tutumu dışında, İngiltere ve Fransa'nın Milletler Cemiyeti çerçevesinde ortak güvenlik sağlama konusundaki tutumları ikiyüzlülükten kurtulamaz. Saldırganlıklarını açıkça belli eden ve gittikçe saldırganlıklarını artıran Almanya ve İtalya ile uzlaşma ve anlaşma yollarını ararlar. Alman saldırganlığını, Bolşevik Rusya'ya çevirme yolunda çabalara girişirler. Örneğin, kesin savunma garantisi verdikleri Çekoslovakya'yı, Milletler Cemiyeti dışında ve Çekoslovakya'dan habersiz Münih'te Hitler'e peşkeş çekerler. Bu, Milletler Cemiyeti'nin ve ortak güvenliğin sonu olur. Türk Dışişleri Bakanı Aras, 1938'de Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun son toplantısını şöyle anlatır :

«Milletler Cemiyeti'nin son katıldığım Genel Kurul'u hâlâ gözümün önündedir.. Ne hazin manzara idi o...

Büyük Britanya'nın ihtiyar başbakanı Neville Chamberlain, tam o dakikada hava yoluyla Münih'e gidiyordu. Çekoslovak delegeleri, elem ve mâtem belir-

ten bir tavırla koridorlarda aşağı yukarı dolaşıyorlardı. Her yanda bir panik havası esiyordu...

Bir aralık Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Litvinof'a baktım. Sağ tarafımda ve benden biraz uzakta oturuyordu. Kendisine sordum :

— Burada neler oluyor?

Cevap verdi :

— Ne olacak? Hepimizin gözümüzle apaçık gördüğümüz şeyler oluyor.

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı, Çekoslovakya savaşa sürüklendiği takdirde, Sovyet Rusya'nın yükümlülüklerini tutmaya hazır olduğunu söyledi. Bu sözler, hiçbir etki uyandırmadı. Delegeler arasında şu yolda sözler fısıldandı :

— Sovyetler böyle söylüyorlar, çünkü İngiltere ile Fransa'nın bu savaşı istemediklerini ve kendilerinin de yükümlülüklerini yerine getirmeye çağrılmayacaklarını biliyorlar.

Küçük devletlere gelince, bunların delegeleri, türlü türlü hatiplik oyunlarına dalmışlar ve Milletler Cemiyeti'nin yükümlülüklerini ancak basit bir manevî bağ diye göstermek için büyük devlet delegeleriyle âdeta yarışa girmişlerdi.

Bir barış kurumunu koruyacak ve buna destek olacak yerde, kendi ellerimizle yıkıyorduk.

Açık bir deyişte bulunmak zorunluluğundan kaçınamazdım, kalktım ve dedim ki :

— Yeni Türkiye, Milletler Cemiyeti Misakı'ndan ileri gelen yükümlülüklerine bağlıdır, fakat öteki üyelerin yükümlülüklerini yerine getirmeleri koşuluyla...

Bay Litvinof da aynı zeminde dil kullanmıştı.

Toplantıdan sonra, zihnimde olan bitenin bir bilânçosunu yaptım: Milletler Cemiyeti Paktı'na ait yükümlülükler bakımından biz de bütün hükûmetlere karşı özgür duruma gelmiştik. Bunun bir tek ayrılığı Sovyet Rusya'da idi ki, bize karşı yükümlülüğünü hâlâ sürdürüyordu.»

Milletler Cemiyeti, böylece söner gider. Fakat bundan sonraki gelişmeleri anlayabilmek için, bu sönüşün hikâyesini kısaca bilmek gereklidir. Bunu Churchill'in anılarından özet olarak izleyelim.

HİTLER KARŞISINDA İNGİLTERE VE FRANSA'NIN AYMAZLIĞI

Hitler, daha başından beri saldırgan bir politika izleyeceğini ve Doğuda genişleyeceğini açıklar. Avusturya'yı çökertmek üzere Viyana'ya elçi gönderilen katolik von Papen, ABD Büyükelçisine Alman emellerini içtenlikle söyler :

«Türkiye sınırına kadar Avrupa'nın bütün Doğugüneyi, Almanya'nın doğal hinterlandıdır. Bana verilen ödev, bu alanı sosyal ve ekonomik bakımdan Almanya'nın egemenliği altına koymaktır. Bu konuda ilk adım, Avusturya'yı ele geçirmektir... Hiç kimse yolumuzu kesemez.»

Fransa Dışişleri Bakanı Barthou, bu durumda Doğu Avrupa'da güvenliği sağlamak amacıyla Eylül 1934'te bir Doğu Paktı önerir. Rusya, bu paktı gerçekleştirmek üzere, aynı ay Milletler Cemiyeti'ne girer. Almanya ve Polonya, Doğu Paktı'na yanaşmazlar. Barthou ise, Balkan Paktı'nın başarılmasında emeği geçen Yugoslavya Kralı ile birlikte Marsilya'da öldürülür.* Barthou'nun yerine gelen Laval, Sovyet Rusya karşıtı ve İtalya - Almanya yanlısıdır. Bu devletlerle uzlaşmaya çalışır.

Almanya, gizlice silâhlanmaktadır. Hava üstünlüğünü elde etme yolundadır. Hitler, 16 Mart 1935'te Milletler Cemiyeti'ni kuran Versay Antlaşması'na aykırı biçimde, ülkesinin mecburî askerlik sistemini kabul ettiğini açıklar.

---

* Kral Aleksandr'ın öldürülmesi üzerine, Atatürk, Genel Sekreterine şöyle der: «Ben Aleksandr'ı öldürenleri biliyorum, eğer onlar fırsat bulurlarsa beni de öldürürler.» (Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hâtıralar, Cilt II, s. 259)

Milletler Cemiyeti, Nisan'da, Versay Antlaşması'na yapıldığı ileri sürülen bu saldırıyı inceler. Milletler Cemiyeti Konseyi üyesi Türkiye ve Sovyetler Birliği de dâhil bütün üye devletler, antlaşmanın tek yanlı bozulmayacağı ilkesinde birleşirler; fakat kuru bir protesto ile yetinilir.

Almanya mecburî askerliğe giderken, Fransa askerlik süresini iki yıla çıkaran yasayı güçlükle Meclis'ten geçirebilmiştir. İşçiler ve Komünistler, buna karşıdır. Laval, bu iç muhalefeti, Sovyet desteğiyle yatıştırabileceğini düşünür. Moskova'ya giderek, 2 Mayısta, saldırıya karşı belirsiz bir karşılıklı yardımlaşmayı öngören Fransız - Sovyet Paktı'nı imzalar. Ruslar, saldırı karşısında Fransa'nın Batı cephesinde çıkartabileceği tümen sayısını öğrenmek isterlerse de Laval böyle yükümlülüklerden kaçınır.* Laval, dönüşte Polonya'da Göring ile buluşur, ona Sovyetler'e karşı hiçbir güven duymadığını bildirir. Moskova - Paris yakınlaşmasını istemeyen Berlin, bu sözleri Moskova'ya iletir. Berlin, Laval'e de şu tehdidi savurur:

«Eğer Fransa - Rusya Paktı onaylanırsa, bir Fransız - Alman anlaşmasına gitme olasılığı kalmaz.»

Laval, paktı parlamentonun onayına sunmaz. Hitler, Churchill'in yazdığına göre, Nazi Almanyası'nın bolşevikliğe karşı bir set olduğunu, Avrupa'yı bolşevikliken koruduğunu ileri sürer. Hitler'e karşı yumuşak davranmakta bu görüş etkili olur.

Hitler, yine Versay'ı çiğneyerek, donanmasını güçlendirmeye koyulur. İngiltere, Milletler Cemiyeti'ne başvurur, protestoda bulunur. Fakat Hitler ile özel bir anlaşma imzalayarak, Versay Antlaşması'nın donanmayla ilgili hükümlerini, Londra Hükûmeti'nin kendisi kaldırır!

---

* Ünlü «Papa'nın kaç tümeni var» sözü, bu sırada söylenir. Laval, Stalin'den katoliklere ödünler vermesini ister, böylece «Papa'yı idare etmesinin kolaylaşacağını» söyler. Stalin, «Ya! Papa ha! Papa'nın kaç tümeni var?» karşılığını verir.

Alman silâhlanması, İtalya'yı cesaretlendirir. İtalya, Habeşistan'a saldırma hazırlıklarına koyulur. Eden, Milletler Cemiyeti'ni harekete geçirmekten yanadır. Cemiyet, İtalya'ya karşı, Türkiye'nin içtenlikle katıldığı radikal tedbirler alır. Buna göre, İtalya'ya her türlü yardım kesilecek, dünya ekonomik kaynakları ona kapanacaktır. Habeşistan'a ise her türlü kolaylık gösterilecektir. Ne var ki, uygulama bir komediden ibaret kalır. Örneğin İtalya petrolsüzdür, ama petrol gelmesi yasaklanmaz. İtalya'nın bol miktarda sâhip bulunduğu aluminyum ise yasaklanır. Demir dökümtülerinin ithali yasak, pik demiri ve çelik ithali serbesttir! «Radikal» tedbirlerin bir etkisi olmaz. Üstelik Aralık 1935'te İngiltere ve Fransa, Hoare-Laval anlaşmasıyla, Habeşistan'ın İtalya ile Habeşistan arasında paylaştırılmasını kabul ederler. İngiliz Kabinesi, 9 Aralıkta bu anlaşmayı onaylar, 13 Aralıkta anlaşma metnini Milletler Cemiyeti'ne bildirir. Fakat aynı hükûmet, Habeşistan'da zehirli gaz kullanılmasından tiksinti duyan kamuoyunun baskısı altında, 18 Aralıkta Hoare-Laval anlaşmasını reddeder!

7 Mart 1936'da Almanya, Fransa'nın güvenliği için yaşamsal saydığı Ren bölgesinin askerden arındırılması yolundaki Versay ve Lokarno andlaşmaları hükümlerini çiğneyip, bölgeyi işgal edeceğini açıklar. Fransa çalkalanır. İngiltere, Fransa'yı desteklemekle yükümlüdür, fakat oralı olmaz. O tarihlerde, Fransa, askerî gücü bakımından tek başına bunu önleyecek güçtedir, ama birşey yapmaz. Rusya-Fransa Paktı onaylanır.

1936 yazında İspanya'da iç savaş patlar. Komünistlerin de katıldığı Cumhuriyetçi Cephe, faşist Franco Cephesi de döğüşmektedir. Nazi uçakları, Picasso'nun tablosunu çizdiği Guernica gibi şehirleri bombalar. Franco'ya İtalya bir sürü tümen yollar, Almanya yardım eder. Rusya ve Fransa'nın Leon Blum liderliğindeki Halk Cephesi iktidarı, Cumhuriyetçi Cephe'ye sınırlı bir yardım getirir. İngiltere ve Nazizme karşı mücadele veren Churchill dahi, bu sınırlı Fransız yardımını engellemeye

koyulur. Cumhuriyetçilerin zaferi, Komünistlerin zaferi diye sunulur ve faşizmin zaferi yeğ tutulur. Churchill, Fransa'nın Londra Büyükelçisine yazdığı 31 Temmuz 1936 tarihli bir mektupta, İngiltere'de, Almanya ve İtalya ile birlikte komünizme karşı cephe kurma fikrinin çok güçlendiğini, Fransa'nın İspanya Cumhuriyetçilerine yardımını durdurması gerektiğini bildirir. Karışmamazlık politikasıyla bu sağlanır. İspanya'nın meşrû hükûmetinin yenilmesine ve faşizmin zaferine seyirci kalınır. Ancak Eden'in çabalarıyla, Akdeniz'de İngiliz ve Rus gemilerini batıran «İtalyan» korsan denizaltılara karşı Nyon Konferansı toplanır. Fakat bu, İspanya'da faşizmin zaferini önlemez.

Nazizm, komünizmin baş savaşçısı gözükerek, İngiltere ve Fransa'da destek sağlar. Almanya, 25 Kasım 1936'da Berlin'de bütün yabancı elçileri Dışişleri Bakanlığında toplar. Bakan von Neurath, Almanya ile Japonya'nın Komintern'e karşı pakt imzaladıklarını açıklar. Paktın amacı, imzacı devletlerin sınırları içindeki ve dışındaki Komintern faaliyetlerine karşı ortak tedbir almaktır. Bu tutum, Avrupa sermayesini bolşeviklikten koruyan Almanya ile iyi geçinme eğilimlerini daha da artırır.

İngiltere'de Chamberlain'in Başbakan olmasıyla bu eğilim güçlenir. Hitler'in Londra Büyükelçisi Ribbentrop, 1937 yılında Churchill'e Almanya - İngiltere işbirliğini önerir :

«Almanya, İngiltere'nin dostluğunu sağlamak istiyor. Ben, Alman Dışişleri Bakanı olabilirdim. Fakat elçi olarak İngiltere'ye gelmeyi yeğ tuttum. İngiltere ile Almanya arasında anlaşma, hatta bir ittifak kurmaya çalışmak amacıyla bunu yaptığımı Führer'e anlattım. Almanya, Britanya İmparatorluğu'nun bütün büyüklüğü ve genişliğiyle var olmasına bekçilik edebilir. Belki Alman sömürgelerinin geri verilmesini isteyeceğiz, fakat yaşamsal nokta bu değildir. Asıl amacımız, İngiltere'nin Doğu Avrupa'da bizi tamamiyle serbest bırakma-

sıdır. Nüfusumuz artıyor. Bir yaşam alanına muhtacız. Yetmiş milyon nüfusu olan Almanya'nın geleceği için Beyaz Rusya'ya ve Ukrayna'ya kesin ihtiyaç vardır. Başka hiçbir tedbir yeterli olamaz. İngiltere'den tek isteğimiz, bizim işlerimize karışmamasıdır.»

Churchill, Doğu Avrupa ve Rusya'yı Almanya'ya verip Batıda barışı kurtarma biçimindeki bu pazarlığa yanaşmazsa da, Başbakan Chamberlain'e bu fikirler sempatik gelir. Chamberlain, İtalya ve Almanya'nın dostluğunu kazanmaya yönelir. Almanya'ya Lord Halifax'ı gönderir. Halifax, dönüşte şu izlenimi getirir :

«Hitler'in bana söylediğine göre, İngiltere ile Almanya arasında anlaşmazlık konusu olan tek sorun, sömürgeler işidir. Bu sorun hakkında Almanların aceleleri yoktur.»

Bu sırada Roosevelt, artan Nazi tehdidini önleme amacıyla İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'yı Washington'a çağırma isteğini Chamberlain'e bildirir. ABD'nin ağırlığını koyması, Hitler ve Mussoloni'yi durdurabilecek önemli bir etkendir. Fakat İngiltere Başbakanı, bu önemli girişimi engeller. Churchill, «Son fırsat kaçtı» diye yazar. Eden, bu nedenle istifasını verir.

12 Mart 1938'de Hitler, Avusturya'yı istilâ eder ve bu ülkeyi topraklarına katar. Bir tepki gelmez. Ruslar, 18 Martta bir konferans toplanmasını önerirler. Amaç, Milletler Cemiyeti çerçevesi içinde imzalanmış Fransız-Sovyet anlaşmasının, Almanya barışı esaslı biçimde tehdit ettiği zaman nasıl uygulamaya geçirileceğinin saptanmasıdır. Öneri, Paris ve Londra'da sıcak karşılanmaz.

İngiltere'de Churchill ve Eden, Doğu Avrupa'da Nazi ilerlemesinin engellenebilmesi için Rusya ile ittifakı zorunlu sayarlar. Fakat Başbakan Chamberlain, Avusturya'dan sonra sıranın Çekoslovakya'ya geldiğini bildiği halde, bunu reddeder. Başbakan, 24 Mart 1938'de Avam Kamarası'nda şu karşılığı verir :

«İngiltere Hükûmeti'nin görüşünce, Sovyet Hükûmeti'nin önerdiği davranış biçimi, milletleri ayrı gruplara bölmeye yol açacaktır. Bu ise, İngiltere Hükûmeti'nin kanısınca, Avrupa barışı bakımından zararlıdır.»

Bu anlayışa göre, saldırgan ile saldırılan ayırımı yapmak — ki, Milletler Cemiyeti'nin kuruluş amacı budur — Avrupa milletlerini bölmektedir. Saldırgan'a böylece bir kez daha yeşil ışık yakılır. İngiltere, 16 Nisan 1938'de İtalya ile anlaşma imzalar. Buna göre, İtalya, Habeşistan ve İspanya'da serbest bırakılır. Chamberlain, Almanya ile de benzer bir anlaşma yapma umudunu sürdürdüğünü açıklar. Bu uzlaşma eğilimi, Hitler'e Çekoslovakya yolunu açar.

İNGİLTERE VE FRANSA'NIN İTTİFAKLARA İHANETİ

Çekoslovakya'nın başında Dr. Beneş vardır. Beneş, Batının ve özellikle Fransa'nın yakın dostudur. Milletler Cemiyeti'nin etkili kişilerindendir. Artan Nazi tehdidi karşısında, Milletler Cemiyeti çerçevesinde Sovyet-Batı ittifakını sağlama yolunda çaba gösterir. Beneş, Batılılar kadar Stalin'in de güvenini kazanmıştır.* Çe-

* Mareşal Tuhaçevski'den kurtulmak isteyen gizli servisler, şeytanca bir plan düzenlemişlerdir. Alman gizli servisleri, Nazizme karşı harekete geçilmesinden yana olan Tuhaçevski ve arkadaşlarından kurtulmak için bundan yararlanırlar. Şeytanca oyunda Beneş de kullanılır. Hitler, 1935'de Beneş'ten Fransız-Alman savaşında tarafsız kalmasını ister. Beneş, Fransa ile ittifakı olduğunu söyler. Hitler, «Anlaşmayı feshetmene gerek yok. Harekete geçme yeter» karşılığını verir. 1936 sonbaharında Beneş'e duyurulur ki, «yakında Rusya'da bâzı olaylar olabilecektir». Beneş, başka kaynaklardan da Sovyet Rusya'da bâzı askerî çevreler ile eski komünist liderlerin Almanya Hükûmeti ile birlikte Stalin'i devirmek ve Almanya'ya dost yeni bir rejim kurmak yolunda çalıştığını öğrenir. Başkan Beneş, elde ettiği bilgileri derhal Stalin'e bildirir. 1937'de Tuhaçevski başta, birçok subay idam edilir ve Ordu'da çok geniş bir tasfiyeye girişilir. Olay, Stalin ile Beneş arasındaki yakınlığı

koslovakya, şimdi tehlikededir. Hitler görünüşte Alman nüfusunun çoğunlukta olduğu Südet bölgesini istemektedir, aslında Çekoslovakya'yı yutma kararındadır. Fransa, 1924 Antlaşması ile, saldırıya karşı Çekoslovakya'yı koruma yükümlülüğü altındadır. Churchill, «İki devlet arasında bundan daha açık ve kesin bir antlaşma düşünülemez» demektir. Nitekim Fransa Başbakanı Leon Blum, 14 Mart 1938'de Fransa'nın Çekoslovakya'ya karşı yükümlülüklerini yerine getireceğini açıklar. Yeni Başbakan Daladier, 12 Haziran 1938'de yükümlülüğü tazeler :

«Fransa'nın Çekoslovakya'ya karşı olan yükümlülükleri kutsaldır, hiçbir biçimde ihmal kabul etmez.»

Rusya da Çekoslovakya'nın kaderiyle ilgilidir. Litvinof, 17 Mart 1938'de başta Fransa, Rusya ve İngiltere olmak üzere bütün devletlerin barışı koruma yolunda tutumlarını açıklamalarını ister. Churchill, Dışişleri Bakanı Halifax'a, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Çekoslovakya işgalinin üç devleti bir takım ana dâvâlar karşısında bırakacağını belirten bir bildiri yayınlamasını önerir. Dışişleri Bakanı aldırmaz. 18 Haziran'da Londra'ya gelen Hitler'in özel yâverlerinin sözlerine daha çok kulak verir :

«Führer, İngiltere ile dostluk kurmak üzere geçmişte birçok kez harekete geçmiştir. Sizden karşılık görmediğinden dolayı çok gücenmiştir. Daha esaslı görüşmeler yapmak üzere, İngiltere Hükûmeti'nin Göring'i Londra'ya kabul etmesi uygun olmaz mı? Bâzı koşullar altında, Almanya, Çeklere karşı olan hareketini bir yıl geriye atmaya râzı olabilir.»

Sovyet Rusya ise, Milletler Cemiyeti çerçevesinde, Almanya'ya silâhla karşı konulmasını ısrarla ister.

---

kanıtlar (Çörçil Anlatıyor, Cilt I, s. 360-364). Olayın, Alman ve Rus gizli servislerinin bir tertibi olduğu yıllar sonra anlaşılacak, Tuhaçevski temize çıkarılacaktır. (Celil Gürkan, Bir Mareşal'in Ölümü, Cumhuriyet gazetesi, 25 Ağustos 1973)

Londra Elçisi Maisky, Churchill'e Moskova'daki Fransız Elçilik Müsteşarı ile Litvinof'un bu konuda yaptığı konuşmayı iletir :

«Müsteşar — Almanya, Çekoslovakya'ya saldırırsa, Rusya, bu memlekete ne gibi bir yardımda bulunacaktır? Polonya ve Romanya'nın tarafsız kalacağı varsayılırsa, yardım ne biçim alabilecektir?

Litvinof — Asıl Fransa ne yapacaktır? Fransa'nın Çekoslovakya'ya yardım için doğrudan doğruya yükümlülüğü vardır. Oysa Rusya'nın tutacağı yol, Fransa'nın davranış biçimine bağlıdır.

(Fransız diplomatı soruyu cevapsız bırakır, Litvinof devam eder.)

Litvinof — Sovyet Rusya, yükümlülüklerini yerine getirmeye kesin kararlıdır. Polonya ve Romanya tarafsız kaldıkları takdirde doğacak zorlukları bilirim. Fakat Romanya hakkında bu zorluğu ortadan kaldırma olasılığının bulunduğuna inanıyorum. Son haftalar içinde Romanya Hükûmeti ,Rusya'ya karşı dostluk göstermiş ve aradaki ilişkiler epeyce düzelmiştir. Romanya'nın duraksamasını ortadan kaldırmanın en iyi yolu, Milletler Cemiyeti'nin aracılığına başvurulmasıdır.

Örneğin Milletler Cemiyeti, Çekoslovakya'nın saldırış kurbanı olduğuna ve Almanya'nın saldırgan rolünde bulunduğuna karar verirse, Romanya, buna dayanarak Rus birliklerinin ve hava kuvvetlerinin Romen topraklarından geçmesine izin verebilir.

Müsteşar — Ya Milletler Cemiyeti bu noktada oybirliğine varamazsa?

Litvinof — Çoğunluğun karar vermesi yeterlidir. Paktın 11. Maddesine göre, bir savaş tehlikesi belirdiği takdirde, Cemiyet üyesi ülkeler kendi aralarında toplanır ve danışmalarda bulunurlar. Zaman çok dardır. Bunu ne kadar çabuk yaparsak, o kadar iyi olur. Bundan başka, Çekoslovakya'ya en etkili biçimde yardım

gösterileceğini saptamak için Rusya, Fransa ve Çekoslovakya genelkurmayları arasında temaslara başlanmalıdır. Sovyet Rusya, bu temaslara derhal katılmaya hazırdır.»

Ne var ki Churchill aracılığıyla yapılan bu öneriyi, İngiltere Dışişleri Bakanı olumsuz karşılar :

«Milletler Cemiyeti Misakı'nın 11. Maddesi gereğince harekete geçilmesine dair ileri sürülen önerinin şimdilik yararlı olacağını sanmıyorum.»

Çekoslovakya'ya karşı kesin yükümlülüğü olan Fransa ise, «Hitler, Çekoslovakya'ya saldırırsa, İngiltere'nin ne yapacağını, kendisiyle birlikte harekete geçip geçmeyeceğini» öğrenmek ister. Majestelerinin Hükûmeti, «Varsayım üzerine konuşmayı» doğru bulmaz. Fransa'ya yapabileceği yardım miktarını da şöyle açıklar :

«İlk altı ay zarfında iki tümen ve yüzelli uçak vereceğiz. Tümenler motorize olmayacaktır.»

ÇÜRÜK KAVUN POLİTİKASI

Chamberlain savaşmak değil, Hitler ve Mussoloni ile uzlaşmak ve bolşeviklere karşı onlardan yararlanmak çabasındadır. Bu amaçla, 15 Eylülde Berchtesgaden'e Hitler'le görüşmeye gider. Hitler'i çok güven verici bir kişi bulur :

«Karşımda öyle bir adam vardı ki, birşey için bir kez söz verince, bunu tutacağına güvenilebilirdi.»

Chamberlain'e göre, Hitler'in istediği «Almanların yaşadığı Südet arazisinin Almanya'ya bırakılmasından ibarettir.» Böylece, «âciz Alman azınlığı, Çeklerin baskı yönetimine karşı korunmuş olacaktır.»

Fransa ve İngiltere, Südet arazisinin Almanya'ya verilmesini kararlaştırırlar, sonra da eklerler :

«İngiltere, Fransa ve Rusya ile birlikte Çekoslovakya'nın yeni sınırlarını garanti etmelidir.»

Rusya'nın buna râzı olup olmayacağı sorulmuş değildir. Karar, 21 Eylül gece saat 2'den sonra Fransa ve İngiltere elçileri tarafından Dr. Beneş'e bildirilir. Beneş boyun eğer. Aynı gün Litvinof, daha önce sözünü ettiğimiz Milletler Cemiyeti toplantısında, görüşünü açıklar :

«Çekoslovakya'ya yardım için elimizden ne gelirse Fransa'yla birlikte yapacağız. Harp Bakanlığımız, Fransız ve Çek Harp Bakanlıklarının temsilcileriyle biraraya gelmeye, durumun gereğine uygun tedbirleri tartışmaya hazırdır.»

Önerinin üzerinde durulmaz, Churchill, buna içerler :

«Sovyet önerisine toptan göz yumulmuş ve Hitler'e karşı olan dengede Rus önerilerinden yararlanmaya hiç önem verilmemiştir. Ruslara karşı o kadar ilgisizlik, hatta hakaretle davranılmıştı ki, bu durum Stalin'in ruhunda devamlı bir iz bırakmıştır.»

Chamberlain, Hitler'in, Beneş'e kabul ettirilen Südet'i Almanya'ya verme önerisiyle yetineceği inancındadır. Fakat 22 Eylülde ikinci kez görüşmeye gittiğinde, Hitler öneriyi reddeder. Daha büyük bir lokma ister. Çekoslovakya boyun eğmezse, 28 Eylülde askerî harekâta geçeceğini bildirir. Hitler, bu kez de Chamberlain'e asıl amacının Rusya olduğunu, İngiltere ile aralarındaki sömürge sorununun kolay çözüleceğini belirtmeyi unutmaz.

İngiltere Hükûmeti, Hitler'in önerilerini önce kabul etmez. Fakat Chamberlain, sorunu çözmek üzere üçüncü kez Almanya'ya gelmek istediğini Hitler'e bildirir. Churchill, Lord Cecil, Sir Robert Horn, Lloyd George gibi partisinin önde gelen kişilerinin Ruslar'la anlaşma öğütüne kulak asmaz. Mussoloni'nin desteğini arar. Mussoloni'nin getirebildiği tek yardım, ultimatomun süresini 24 saat uzatmaktır. Hitler, 28 Eylülde Daladier ve Chamberlain'i Mussoloni ile birlikte Münih'te dörtlü bir toplantıya çağırır. Toplantıda asıl ilgili olan

Çekoslovakya yoktur. Rusya da çağrılmaz. Toplantıda Hitler'in ultimatomunu kabul eden bir anlaşmaya varılır.*

Chamberlain ayrıca, Hitler'in itirazsız «evet» dediği bir bildiri yayınlanmasını ister :

«Dün akşam imzalanan anlaşmayı ve İngiliz - Alman deniz anlaşmasını, iki milletin biribiriyle bir daha hiçbir zaman savaşa girmemek kararında olmalarının bir belirtisi diye sayıyoruz.

Bundan sonra danışma usûlü, iki memleketi ilgilendiren sorunlarda başvurulan yol olacaktır.»

Çekoslovakya, 30 Eylül Münih kararına boyun eğer. Beneş, istifa eder. Rusya ve Almanya'ya düşmanlık ilân eyleyen Polonya, tam bir aymazlıkla Çekoslovakya'dan pay almaya kalkışır. 24 saat süreli bir ultimatom vererek Taschen bölgesini ister. Çekoslovakya, boyun eğer. Bu durumda Churchill, Polonyalılar için «Yiğitlerin yiğidi olan bu insanları, çoğunlukla kötülerin kötüsü olan kimseler yönetir» diye yazmaktan kendini alamaz. Kasım ayının başında Almanların hizmetindeki Slovaklara özerklik verilir. Macaristan, Slovakya zararına bir miktar arazi kazanır. Polonya da Taschen'i alır. Oysa Münih Antlaşması'ndan sonra, İngiltere ve Fransa, Çekoslovakya'nın Südet dışındaki sınırlarını garanti etmişlerdir. Ama Chamberlain, «Garanti sınırlarla ilgili değil, bir saldırıya uğrama olasılığına karşı» diye, garantiyi geçiştirir.

6 Aralık 1938'de, Fransa ve Almanya da birer dostluk bildirisi yayınlarlar. Chamberlain, 11 Ocak 1939'da Mussoloni ile görüşmek üzere Roma'ya gider. İtalyan Dışişleri Bakanı Ciano, görüşmelerden sonra, «İngilizlerin döğüşmekten korktuklarını, yavaş yavaş geri çe-

* Mareşal Keitel, Nürenberg'de, Batılılar Beneş'i desteklerselerdi, Almanya'nın Çekoslovakya'ya saldırmayacağını söyler: «Kesinlikle saldırmayacaktı. Askerî bakımdan yeter ölçüde güçlü değildik. Münih'te bir anlaşma imza etmekteki amaç, Rusya'yı Avrupa işlerinin dışında bırakmak, zaman kazanmak ve Alman silâhlanma işini tamamlamaktı.»

kildiklerini» yazar. Chamberlain'in Avam Kamarası'nda yapacağı konuşma, önce Mussoloni'nin onayına sunulur. Mussoloni, onayını şu sözlerle verir :

«— Galiba bir İngiliz Başbakanı, kendi parlamentosunda yapacağı bir konuşmayı, ilk kez olarak, daha önce bir yabancı hükûmete gösteriyor. Kendileri için pek kötü bir belirti...»

Mart 1939'da Alman birlikleri Prag'a yürür. Polonya'nın sinsice desteklediği Macar birlikleri Çekoslovakya'nın Doğu sınırını aşarak, Karpat Ukraynası'nı işgal eder. Slovaklar, resmen bağımsızlıklarını ilân ederler. Çekoslovakya'nın kendi kışkırtması olmaksızın bir saldırıya uğradığı, Münih'te verilen garantinin işlemesi gerektiği açıktır. Nitekim Dominyonlar Bakanı Sir Thomas İnskip, işgalden önce bu garantiyi tekrarlar :

«İngiltere Hükûmeti, garantisini tutmak bakımından kendini manevî bir yükümlülükle bağlı saymaktadır. Eğer Çekoslovakya'ya karşı kışkırtma sonucu olmayan bir saldırı yapılırsa, hükûmet, o memleketin toprak bütünlüğünün korunması için elden gelen her tedbire başvuracaktır.»

15 Martta ise Chamberlain, bu garantiden şöyle söz eder :

«Evet, düne kadar böyle bir garantimiz olduğu söylenebilirdi. Fakat şimdi herşey değişti. Slovak Parlamentosu, memleketin bağımsızlığını ilân eylemiştir. Sınırlarını garanti ettiğimiz memleket, bu olay sonucunda, içinden bir çözülmeye uğramıştır. Bu nedenle, İngiltere Hükûmeti, kendini eski garantiyle bağlı sayamaz.»

Anlaşmaları hiçe saymanın herhalde daha çarpıcı bir örneği bulunamaz. Nitekim Churchill, İngiltere ve Fransa hükûmetlerini «çürümüş kavun»a benzetir :

«İngiltere ve Fransa hükûmetleri, aşırı olgunlaşmış ve çürümeye başlamış iki kavuna benziyorlardı. Bu iki kavun çarpışmış ve biribirlerini ezmiş, çürütmüşlerdi. Oysa durumu kurtarmak için, bir çürük kavun manzarasına değil, çelik pırıltılarına gerek vardı.»[74]

Feridun Cemal Erkin, İngiltere ve Fransa'nın Hitler'le uzlaşıcı tutumunu, Rusya'ya karşı tertip sayar :

«Münih Anlaşması, tarih tarafından elbette ki kınanacaktır. Bu belge, temelinde, beceriksizce gizlenmeye çalışılan kaygılarla sakat idi. Savaştan kaçınmak kaygısı içinde çırpınan Büyük Britanya ve Fransa, Çekoslovakya ile mevcut ittifaklarının kendilerini uğratacağı dertlerden, büyük müttefiklerinin askerî yardımını içtenlikle uman ve bekleyen, küçük bir memleketin toprak bütünlüğünü feda etmek yoluyla sıyrılmayı uygun bulmuşlardı. *Yine Batılı iki büyük devlet, aynı biçimde, durum ve zamana uygun davranma kaygısıyla, Hitler'i Çekoslovakya'da tatmin etmeyi ve onun savaşçıl niyetlerini Sovyetler Birliği'ne çevirmeyi daha doğru saymışlardı.*»[75]

Sovyetler de Münih Anlaşmasını, Rusya'ya karşı büyük kapitalist devletler ittifakı olarak değerlendirirler. Mareşal Jukov, anılarında bunu açıkça yazar :

«Avrupa'da Hitler'in baskısı yanında, İngiltere ve Fransa'nın sinikliği de sürüyordu. Sovyetler Birliği'nin etkin bir toplu güvenlik sistemi yaratmak amacıyla yaptığı birçok öneriler, kapitalist devletlerin liderleri tarafından hiçbir destek görmedi. Bu, doğal birşeydi. Milletlerarası durumda beliren her türlü gerginlik, zıtlık ve çatışma, İngiltere ve Fransa yönetici çevrelerinde, Almanya ile Sovyetler Birliği'ni vuruşturma isteğini doğuruyordu.

Onlar kendi evleri bombalanmaya başlayıncaya dek, Hitler'i Sovyetler Birliği ile kavgaya tutuşturmayı başaracaklarını ve böylece kendi yakalarını kolay kurtarabileceklerini umdular.»[76]

Olayların bu gelişmesi, iki sistem arasında savaşın kaçınılmazlığına inanan o günlerin komünist öğretisine uygundur. İkinci Kitap'ta ayrıntılarıyla belirttiğimiz üzere, Almanya ve Türkiye mütareke imzalayıp Boğazlar'a İngiltere ve Fransa el koyunca, Lenin, İn-

giltere, ve Fransa'nın bütün güçleriyle Bolşevik Rusya'ya karşı savaşa girmelerini, Almanya'yı bu yolda kullanmalarını beklemiştir. Nitekim bâzı Alman generalleri, kurdukları birliklerle, Finlandiya'da ve Batı memleketlerinde, İtilâf yararına, Bolşeviklere karşı döğüşmüşlerdir. Polonya, Fransa'nın hizmetinde, Bolşevik Rusya'ya karşı devamlı saldırgan bir tutum sürdürmüştür. Finlandiya, Romanya ve Baltık devletleri, antibolşevik üsler olmuşlardır. Güçlenen Almanya, bu devletleri Sovyetlere karşı kullanabilecektir. 1920-1930 döneminde, «Bolşevik haydutlarını silâh zoruyla ezme» görüşünü savunan Churchill, İkinci Dünya Savaşı öncesi günlerde, Baltık devletlerinin Rusya'da yarattığı güvensizliği açıklar :

«Üç Baltık devleti, o zamana kadar Avrupa'da Bolşevik düşmanlığını en ileri götüren memleketlerdi.... Öyle bir toplum ve hükûmet kurmuşlardı ki, ana ilkesi, komünizme ve Rusya'ya düşmanlıktan ibaretti. Bunu yaparken de, oralardaki ihtilâllerde alışılmış olan sert usûllere başvurmuşlardı. Özellikle Riga'da yirmi yıl boyunca en şiddetli bolşevik düşmanı propagandalar yapılmış ve bu düşmanlık her gün radyolarla ve öteki yollarla bütün dünyaya ilân edilmiştir.»[77]

Titulesku dönemi dışında Romanya, Finlandiya ve Polonya'nın tutumu da farklı değildir. Bu nedenle, Sovyetler devamlı savaş ve kuşatılma korkusu içinde yaşarlar. İngiltere ve Fransa'nın Münih tutumu, bu korku ve güvensizliği körükler. Zaman kazanma ve hızla silâhlanma, Sovyet politikasına egemen olur.

YAKLAŞAN SAVAŞ KARŞISINDA TÜRKİYE

Türkiye, Dünya Savaşı'nın yaklaştığını zamanında saptar. 13 Mart 1971 tarihli Milliyet gazetesinde Tevfik Rüştü Aras'ın yazdığına göre, Dışişleri Bakanlığı Atatürk'ün buyruğu ve uygun görüşüyle, 1937 yılında, yaklaşan Dünya Savaşı'nı dikkate alarak yapılan hazırlıkları ve ona göre düzenlenen dış politikayı Hükûmet'e

özel bir raporla sunar. Bu politika, Balkanların tarafsızlık ilkesine bağlı olarak savaş dışı tutulmasına büyük önem verir. İtalya, Türkiye'ye karşı saldırgan bir dil kullanmaktadır, fakat Atatürk'e göre, İtalyan tehdidi ancak Balkanlardan gelebilir. Atatürk, bu düşüncesini Genel Sekreterine şöyle açıklar :

«Bizim için barış, temeldir. Tarafımızdan savaşa girişmek, hatta savaşı istemek, kesinlikle olamaz. Fakat Mussoloni bize saldırmak cinnetine kapılırsa, kıyılarımıza bir çıkartma yaparak gelmelerini temenni ederim. Kıyılarımız açıktır, uygun gördükleri bir bölgeye, her zaman bir çıkartma yapabilirler, buna engel olamayız. Yalnız asıl çıkarma yeri belli olduktan sonra, bütün kuvvetlerimizi toplayıp üzerlerine gider, gelenleri kesinlikle denize dökeriz, böylece yurt korumaktaki eşsiz azim ve kudretimizi dünyaya bir kez daha göstermiş oluruz. Fakat böyle şey yapmazlar çocuk! Türkiye'ye karşı bir harekete karar verirlerse, ilkin Arnavutluk'a asker çıkartmak ve orayı işgal etmekle işe başlayacaklardır. Bunu kolayca yapabilecekleri açıktır. Ondan sonra da Bulgarlarla işbirliği sağlamaya ve Bulgarlarla birlikte Boğazlar'a inmeye, öteki Balkan devletleriyle bağlantımızı kesmeye çaba göstereceklerdir. Bence saldırıyı oradan beklemek ve tedbirlerimizi ona göre alıp devamlı uyanık bulunmak gerekir.»[78]

O halde Balkan Paktı'nı güçlendirmek ve genişletmek gereklidir. Bu nedenle, başından beri Türkiye, Balkan Paktı'na önem verir. Aras, bu önemi şöyle belirtir :

«Birinci Dünya Savaşı denemesi gözümüz önünden asla ayrılmıyordu. Mecbur olmadıkça ve savunma gereği belirmedikçe, ittifaklara koşmanın en büyük yanlışlık olduğunu iyice öğrenmiştik. Milletlerarası konferanslarda, ortak güvenlik ve bölge düzenini ileri sürmekte önde bulunanlardan sayılıyorduk. *Büyük Önderimiz Atatürk'ün yüksek yönetimi döneminde, sözümüzle hareketlerimizin yüzde yüz birbirine uyduğu dünyaca öğrenilmişti. Balkan Paktı, İskandinavyalıların ara-*

larındaki ilişkilerden sonra, iyi bir örnek olmuştu ve barış için çok şeyler vaad ediyordu. Kuruluşunda bölge içi güvenliği sağladı. Kurulan Balkan Paktı Ekonomik Konseyi'nde birlikte kalkınma çâreleri inceleniyordu.»[79]

Türkiye, Balkan Paktı'nı güçlendirmek üzere, önce Bulgaristan'ın silâhlanmasını engelleyen hükümlerin kaldırılmasına yönelir. Almanya ve Macaristan, antlaşma hükümlerini çiğneyerek silâhlanmaya koyulmuşlardır. Bulgaristan da bu yola gitme eğilimindedir. Türkiye ,sorunun dostça çözülmesini yeğ tutar. 1938 yılı başlarında toplanan Balkan Birliği Konseyi'nde, Bulgaristan tek yanlı bir kararla silâhlandığı takdirde, ne yapılması gerektiği müzakere edilir. Türk delegesinin önerisi üzerine Konsey, şiddet tedbirleri düşünmeden önce, sorunun dostça bir sonuca vardırılmasını kabul eder. O sırada Başbakan Celâl Bayar, Dışişleri Bakanıyla birlikte, Bulgaristan'a gidecektir. Aras, geziden önce, Ankara'daki İngiliz Büyükelçisiyle görüşür. Bulgaristan'ı dostça yola getirmeye çalışmanın faydası ve İngiltere'nin de bu yolda çaba göstermesi üzerinde görüş birliğine varılır. Atina'da Başbakan General Metaksas ile konuşarak zemin hazırlanır. Hikâyenin gerisini Dışişleri Bakanı Aras'tan dinleyelim :

«Sofya'ya geldiğimiz zaman Bulgaristan Kralı Haşmetli Boris, Başbakan Bay Celâl Bayar'ı ve beni kabul buyurdular. Bu görüşmede, Kral'a Başbakanımın izniyle, Bulgaristan'a uygulanan silâhsızlanma hükümlerinin dostça bir yolla kaldırılmasının mümkün olduğu konusunu açtım. Bunun üzerine Kral :

— Bu çok hoş bir sürprizdir, fakat nasıl yapılır? dedi. Düşündüğümüz tertibi açıkladım. Başbakanım doğruladı. Kral, sevincini gizleyemiyordu. Bu tertip başarıya ulaşırsa, Türkiye'ye minnettar olacağını söyleyerek Bulgaristan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Köseivanof ile bu konuda konuşmamızı rica etti.

Bulgaristan Başbakanıyla da, Başbakanımla birlikte sorunu inceledik. Konuşmaların sonunda Türkiye'nin aracılığıyla, Balkan Paktı ve Bulgaristan Hükûmeti arasında bir müzakere açılması gerekliliğine varıldı. Memleketimize dönüşümüzde, durumu Atatürk'e arzettim ve Bakanlar Kurulu'nda konuşulup karar verdikten sonra, Balkan Paktı'nın o yılki başkanı olan Yunan Başbakanı ile haberleşildi ve sonuç Bulgar Başbakanına bildirildi. Böylece bir yandan Balkan Paktı adına Yunan Başbakanı, öte yandan Bulgaristan Hükûmeti adına Bulgar Başbakanı arasında müzakere açıldı. İşte bu müzakere sonucundadır ki, Balkan devletleri hakkında bütün silâhsızlanma hükümleri kaldırıldı. Bulgaristan da, öteki Balkan devletleri gibi, komşularıyla her türlü anlaşmazlığın barış ve dostluk dışında yollarla çözülmesine kalkışmamayı kabul etti. Bu kararların doğal sonucu olarak, Doğu Trakya'daki silâhsızlandırılmış olan sınır bölgemiz, Ordumuz tarafından işgal edildi.»[80]

BALKANLARDA TARAFSIZ BÖLGE

Öte yandan Türkiye, Arnavutluk'u Balkan Paktı'na alma yolunda çaba gösterir. İtalyan saldırısı, Arnavutluk'tan beklenmektedir. Bu ülkenin Pakt'a girmesi, İtalya'yı saldırıdan vazgeçirtebilecektir. Türkiye'nin teşvikleriyle, 1937 yılı sonunda Arnavutluk, Balkan Paktı'na girmek için başvurur. Yunanistan, sonradan pahalıya ödeyeceği bir aymazlıkla, okul sorunu anlaşmazlığı yüzünden, Arnavutluk'un Pakt'a kabulünün ertelenmesini ister. Türkiye, bu işin bir an önce sonuçlanmasından yanadır. Ertelenmenin kısa ve belli olmasını ileri sürer. Bir yıl üzerinde anlaşmaya varılır. Fakat bu konuda geç kalınmış olacaktır.

Balkan Birliği, savaşı Balkanların dışında tutma amacını gütmektedir. Balkan Birliği, hasım bloklar dışında tarafsız kaldığı sürece bu ancak mümkündür. Türk Dışişleri Bakanı Aras, bu zorunluluğu şu sözlerle açıklar :

«Kabul ettiğimiz politika, daha önce de söylediğimiz gibi, tarafsızlık idi. Balkan Paktı devletleri başka türlü yapamazlardı. Bunlardan Romanya'nın, Yugoslavya'nın Hitler Almanyası ile sınırları var. Balkan Paktı'nı özenle koruyacak ve hep birlikte tarafsız kalacak ve savaşın Balkanlara bulaşmasını önlemeye çalışacaktık. Dış politikayı yeni hükûmete devrettiğimiz zaman, Balkan Paktı bütün gücüyle vardı ve devam ediyordu.»*[81]

Balkan Paktı'nın gücü elbette salt tarafsızlığında değildir. Kuşkusuz, Pakt'ın tam bir içtenlikle savunma amacı gütmesi, hiçbir devlete karşı düşmanlık taşımaması, Pakt'ın gücünü yapmaktadır. Fakat yine de bir paktın gerçek bir güç olması, saldırgana karşı göstereceği silâhlı direniş gücüne bağlıdır. Atatürk Türkiyesi, bir saldırıya karşı, Balkanlar çapında silâhlı karşı koymaya kesinlikle kararlı gözükmektedir. Arnavutluk'a bir İtalyan çıkartması olursa, yakınlarının iddiasına göre, Atatürk derhal silâhla karşı koymadan yanadır.**

ORTA DOĞU'DA TARAFSIZ BÖLGE

Atatürk, Balkan Paktı gibi yaşamsal önemde olma-

---

* Cumhurbaşkanı İnönü'nün kurdurduğu İkinci Celâl Bayar Hükûmeti.

** 1940 yılında Arnavutluk'un İtalya tarafından işgalinden bir yıl sonra, Atatürk'ün Genel Sekreteri Soyak ile Fethi Okyar arasında şu konuşma geçer :

«Soyak — Sağ olsaydı, bilinçsiz ve şımarık bir lider tarafından yöneltilmekte olan faşist İtalya, zavallı Arnavutluk'u istilâya başladığı zamandır ki, olanca gücüyle harekete geçerdi ve ne yapar yapar bu kahpece saldırıyı önleyerek, İtalyanların Arnavutluk'ta yerleşmelerine kesinlikle meydan vermezdi. Bence bir insafsız saldırıya karşı hareketsiz seyirci kalmamız, hiç de iyi olmamıştır.

Fethi Okyar — Evet haklısın! İtalyanlar, hem o zamanlar, henüz Almanlarla da anlaşmış değillerdi. Kesin ve azimli bir hareketle saldırıyı durdurmak mümkün olurdu.» (Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hâtıralar, Cilt II, s. 527)

makla birlikte, bölgesel pakt anlayışı içinde, Saadabat Paktı'nı da geliştirir. Atatürk'ün Dışişleri Bakanının imza töreninde belirttiği üzere, amaç, bu bölgeyi, «*İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında, tarafsız bir dostluk topluluğu durumuna getirmek*»tir.[82] Türkiye, bu topluluğun alanının, Balkanlar dâhil, Avrupa Güneyinden Uzak Doğu sınırına kadar uzamasını ister.

Türkiye, Saadabat Paktı'nı imzalayan Irak, İran ve Afganistan'la, daha çok önceden iyi ilişkiler kurmuş, dostluk anlaşmaları imzalamıştır. Türkiye, öncülük ederek ve öteki ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları çözerek, ikili ilişkilerini bir bölge paktına dönüştürür. Tevfik Rüştü Aras, bu çabaları şöyle anlatır :

«Dört devlet arasında bir anlaşma yaparak barışımızı bu bölgede örgütlendirmek için İran ile Afganistan ve İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlıklarını çözmek gerekti. Fakat iş bundan ibaret değildi. Burada bir bölge anlaşmasına varabilmek için, yalnızca pakta katılacakların eğilimleri yeterli olamazdı. Bu bölgeye komşu olan iki büyük devletin, yapılacak işten haberi olması gerekiyordu. Onlara zarar getirilmemesi, görmemezlikten asla gelinemeyecek bir kaygı olmalıydı.

Gerçekçi Türkiye'nin dış politikası, bu gerçekleri görmezlikten gelemezdi. Bunun için, bu iki büyük devletle aramızdaki ilişkilerin güvenli bir dostluk derecesine eriştirilmesi de bu hususta başarı sağlayacak temelli koşullardandı.

Sovyetlerle ilişkilerimiz, en ileri dostluk derecesini çoktan bulmuştu. İngiltere ile de, barış antlaşması yapılırken çözümü geri bırakılan büyük anlaşmazlığımızı (Musul), Üçlü Anlaşma (Türkiye, Irak, İngiltere) ilkelerinde çözmek yoluyla, iyi bir dostluk dönemi açmıştık.

Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesini fırsat bilerek, Irak ve İran Dışişleri Bakanlarıyla pakt sorununu görüştük. Bu Pakt, dört Orta Doğu memleketi arasında

sık sık görüşmeyi ve buluşmayı sağlayacak ve ileride bölgemizdeki öteki Doğu memleketlerini de aramıza almayı mümkün kılacaktı.

Prensipte anlaştık. Böyle bir belgenin İran ve Irak Dışişleri Bakanları arasında müzakere edilerek hazırlanması kararlaştırıldı. Irak Dışişleri Bakanı, bu müzakerelerde müttefiki İngiltere ile daima danışıyordu. Irak Dışişleri Bakanı Kâzımî de müzakere evrelerini bana bildiriyordu. Ben de Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı dostum Litvinof'la danıştıktan sonra görüşümü İran Dışişleri Bakanına bildiriyordum. Aynı zamanda Afganistan Hükûmeti'ne de, hem İran, hem Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından müzakere evreleri hakkında devamlı bilgi veriliyordu.

Bu yolda çalışmakla, bir hayli süre sonra taslak hazırlandı. Ama iş bununla da yine bitmiş olmuyordu. Sıra sınır anlaşmazlıklarının çözümüne gelmişti. Batı Asya'nın temeli olan iki müttefikimiz, sınır anlaşmazlığının çözümünü Türkiye'nin seçeceği bir kişinin hakemliğine bıraktılar. Orgeneral Fahrettin Altay, bu konuda büyük hizmet etti ve ilgili iki devletin de hoşnutluğunu sağlayacak bir karar verdi. İran ve Irak sınır anlaşmazlığının çözümünü ise, bu iki dost devletin başkentlerine gidişim sırasında her üç devletin temsilcileri birarada çalışarak başarabildik.

Üç yıldan fazla süren çalışmalarla hazırlanan Pakt, Tahran'ın yazlık semtinde yeni yapılmış olan Saadabat Sarayı'nda, dört devlet dışişleri bakanları tarafından 1937 yılı Temmuzunun sekizinci günü imzalandı ve katılan devletlerin Meclislerinin de onayıyla yürürlüğe girdi.»[83] İran Şahı, Atatürk'e bir telgraf çekerek, «*İmzacı devletlerin, Atatürk'ün emperyalistlere karşı açtığı mücadele sâyesinde var olduklarını ve bu sonucu ona ve Türk milletine borçlu olduklarını*»[84] bildirdi.*

* O sırada Irak'ta da Atatürk'ü örnek alan bir iktidar vardır. Bağdad'da bâzı aydınlar, Atatürk'ün Halk Partisi'nden esinlenerek Bağdad'da Halk Grubu kurarlar ve köklü reform-

İNGİLTERE VE FRANSA İLE İŞBİRLİĞİNİN SINIRI

Türkiye, Sovyet Rusya ile İngiltere ve Fransa'nın iyi gözle gördüğü tarafsızlığa yönelmiş bölge paktlarıyla güvenliğini pekiştirmeye çalışırken, Sovyetler Birliği ile özel dostluk ilişkilerini sürdürmeye büyük önem verir. Atatürk, bölgede barışın, iki devletin biribirine karşı tam güven duyması ve işbirliği yapmasıyla sağla-

---

ları savunurlar. Bir gazete yayınlarlar. Mahmut Şevket Paşa'nın kardeşi Hikmet Süleyman ve birkaç tecrübeli politikacı onlara katılır. Halkçı aydınlar, Hikmet Süleyman aracılığıyla, tek örgütlü güç olan Ordu ile ve General Bekir Sıtkı ile ilişki kurarlar. «Millî Reform Gücü» Bağdad'a yürür. Hikmet Süleyman, Başbakan olur. Millî Reform Partisi, hükûmeti kurar. Hikmet Süleyman ve Bekir Sıtkı, Atatürk reformlarını gerçekleştirmeye uğraşırlar. Türkiye ile yakınlaşırlar ve Saadabat Paktı'nı imzalarlar. O sırada Türkiye ile iyi ilişkiler kurmuş olan İngiltere, yeni iktidara ve bu yakınlaşmaya ses çıkarmaz. Hatta daima kuşatılma korkusu içinde bulunan Rusya, Saadabat Paktı'ndan «İngiliz tertibi» diye az çok kuşku duyar, Türkiye bu kuşkuları giderir. Bekir Sıtkı, Türkiye'de askerî manevraları izlemeye gelirken Musul'da öldürülür. 1938'de Nuri Sait, bir askerî darbeyle iktidarı alır.

Saadabat Paktı, Bağdad Paktı'ndan tamamen ayrılır. Bağdad Paktı, Anglosakson liderliğinde ve Rusya'ya karşıdır ve bölge devletlerini böler. Saadabat ise, hiçbir devlete karşı değildir ve bölgede ayırıcı değil, toplayıcı rol oynama amacı güder. Nitekim Türkiye, Mısır ile de dostluk ilişkileri kurar. Aras, Kahire'ye gider sun'î ve şiî mezhepleri arasında yakınlaşmayı sağlamak için Tahran ve Kahire sarayları arasında Faruk - Fevziye evlenmesinin gerçekleştirilmesinde rol oynar. (T. Rüştü Aras, Görüşlerim, 1968, s. 216)

1937 yılında Türkiye, çok etkin barışçı bir dış politika sürdürmektedir. Montreux, yalnız bir Boğazlar antlaşması olmaz, sorunların barışçı yoldan çözülmesine örnek gösterilir... «**Montreux politikası**» deyimini diplomatlar, ortak barış politikası anlamına kullanma alışkanlığını edinirler. 1937 Martında Tevfik Rüştü Aras, Mısır'ın Milletler Cemiyeti'ne kabulü için toplanan olaganüstü Meclis'e başkan seçilir. Eden, Aras, Titulesku, Beneş Milletler Cemiyeti'nin Litvinof ile birlikte ön planda kişileridir. İtalya'nın Nyon Konferansı'na çağırılmasına dahi, Cenevre'deki İtalyan temsilcisinin isteğiyle, Türkiye aracılık eder. (Tevfik Rüştü Aras, Görüşlerim, 1968, s. 206)

nacağı inancındadır. Atatürk, CHP'nin Dördüncü Büyük Kurultayını açarken, Türk-Sovyet ilişkilerini şöyle değerlendirir :

«Son günlerde Boğazlar sorununu ortaya koyduğumuz zaman, Sovyetlerin bizim tezimizdeki doğruluğu ve haklılığı bildirmiş olmaları, Türk milletinde yeniden derin dostluk duyguları uyandırmıştır. Türk-Sovyet dostluğu, milletlerarası barış için şimdiye kadar yalnız hayır ve fayda getirmiştir. Bundan sonra da yalnız hayırlı ve faydalı olacaktır.»

Molotof da, o günlerde Türkiye hakkında yaptığı bir konuşmada, Türkiye - Sovyetler Birliği ilişkilerinin «*Milletlerarası dostça ilişkilerin en iyi örneğini verdiğini*» belirtir.[85] 7 Kasım 1935'te, iki ülke arasında dış politikada sıkı işbirliğini öngören 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, 1929 ve 1931 tarihli ekleriyle* birlikte on yıl süreyle uzatılır. İki devlet böylece, savaş tehlikesinin arttığı bir dönemde biribirlerinden habersiz hiçbir şey yapmama yükümlülüğünü sürdürürler. Bu yükümlülüğü, Türk Dışişleri Bakanı şöyle açıklar :

«*Bir üçüncü devlet karşısında — her birimizin bu üçüncü devletle ilişki derecesi ne olursa olsun — herşeyden önce biribirimizin büyük çıkarlarını korumak ve güvenliğini düşünmek, hiç şaşmayan karşılıklı geleneğimiz olmuştur.*»

Aras, bu nedenle «Büyük komşumuz ve dostumuz» deyimini, yirmi yıldan beri yalnız bir devlet için kullandığını belirtir.[86]

Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün ısrarla şu görüşü savunduğunu yazar :

---

* Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında bir de Cenevre Silâhsızlanma Konferansı'nın yerinde sayması üzerine, Karadeniz'de deniz silâhlarının sınırlandırılmasıyla ilgili 7 Mart 1931 tarihli protokol vardır. Buna göre, taraflar Karadeniz ve bitişik denizlerde, savaş filolarını kuvvetlendirecek bir tedbire, öteki tarafa altı ay önce haber verdikten sonra başvuracaklardır. Protokol, «iki devletin biribirine karşı yöneltilmiş hiçbir ittifaka katılmamasını» öngören 1925 Antlaşması ve ekleriyle birlikte, 1945'e kadar yürürlükte kalacaktır.

«Politikamız, bir daha bu iki milleti karşıkarşıya getirmemektir.»[87]

İki devlet arasındaki çatışma, bölgede güvensizliği artırdığı gibi, bağımsız dış politika izleme ve bağımsız kalkınma olanaklarını da engelleyebilir. Nitekim geçmişte emperyalist devletler, kasabın kuzuyu kurdun elinden kurtarmasına benzer biçimde, «Seni düşmandan koruyorum» gerekçesiyle Türkiye'yi sömürgeleştirmişlerdir. Sonunda da Çarlık Rusyası ile anlaşarak, Türkiye'yi paylaşmışlar ve Istanbul bölgesini, Doğu Anadolu ile birlikte, Rusya'ya peşkeş çekmişlerdir. Bu tarihsel dersi iyi bilen Atatürk, «Gel seni düşmanından koruyayım» durumuna düşmeye meydan vermeyen karşılıklı güven politikasını akıllıca uygular. Bu güven verici tutum, Türkiye'nin tarafsız politika izlemesini ve politikasında Batı emperyalizmine karşı bağımsızlık kazanmasını sağlar. Öte yandan bu politika, Kemalist Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık özlemini gerçekleştirme çabalarını da kolaylaştırır. Büyük kapitalist devletlerle ittifak, yabancı sermayeye dayalı uydu bir kapitalist gelişmeyi peşinden getirir. O günlerde bu, sanayileşmeden ve ekonomik bağımsızlık özleminden vazgeçme anlamındadır.* Oysa, kendi güvenlik kaygısı ve ekonomik sistemi gereği, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin ekonomik bakımdan güçlenmesinden ve Kalkınma Planları ile devletçi bir politika izlemesinden yanadır. Kemalist Türkiye'nin devlet eliyle hızla sanayileşme isteği, genç Cumhuriyet'i kapitalist devletlere avuç açmak-

* Atatürk'ün 17 Şubat 1923'te düşmanlarımızdan ancak ekonomide güçlü olarak korunacağımızı söylediği hatırlanmalıdır: «Efendiler, bu kadar verimli ve güçlü olan yeni hükûmetimizin, düşmansız kalacağını varsaymak doğru değildir. Bu güzel temellerin dahi içine kundak koyarak, onu yıkmaya çalışacaklar olacaktır. Onun yaşamına ve mutluluğuna karşı suikastler düzenlemeye kalkışanlar bulunacaktır. Bütün bunlara karşı en güçlü silâhımız, ekonomideki genişlik, sağlamlık ve başarı olacaktır.» (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 107).

tan kurtaracağı için, Sovyetler Rusyasının çıkarlarına uygundur. Nitekim kredi ve teknik yardımla, Türk Kalkınma Planı'nı destekleyen tek devlet Rusya olur.

İşte Türkiye, tam bağımsızlığa yönelmiş herkesle dost barışçı tutumunun gereği olarak, Sovyet Rusya ile 1925 Antlaşması ve ekleriyle saptanan özel ilişkileri sürdürmeyi, dış politikasının baş ilkelerinden saymakta devam eder. Bu çerçeve içinde, Kemalist Türkiye, Hitler ve Mussoloni'nin dünya barışını tehdit edici saldırgan emelleri karşısında, İngiltere ve Fransa ile işbirliğini geliştirir, Sovyetlerin de İngiltere ve Fransa ile işbirliğini geliştirmesini arzular. Montreux ve Nyon, bu işbirliğinin faşist devletlerin hoşuna gitmeyen iki başarılı örneği olur.

Özellikle Hitler ve Mussoloni saldırganlığına karşı enerjik davranılmasını ve İngiltere ile Fransa'nın Sovyetler Birliği'yle faşizm tehlikesine karşı ittifak yapmasını savunan Eden'in Dışişleri Bakanlığı döneminde, Türk-İngiliz dostluğu ve işbirliği gelişir. Boğazlar'ın savunmasının Türkiye'ye bırakılması, Hatay dâvâsının çözümü ve 1938'de Fransa ile Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanması, bu işbirliği sâyesinde kolaylaşır.

ALMANYA'YA TARAFSIZLIK SÖZÜ VERİYORUZ

> Tarafsızlıkları bütün dünyaca kabul edilmiş ve onaylanmış devletler vardır.
> 22 Şubat 1922
> ATATÜRK

Genişleme politikası güden revizyonist Almanya, Boğazlar'da da egemenliğini kuran Türkiye'yi kendi safına çekmeye çok uğraşır. Lozan'ın Boğazlar statüsünü değiştiren ve Hatay'ı isteyen Türkiye'nin de revizyonist olduğunu ileri sürer. Oysa Türkiye, isteklerini oldu-bittiler ve zor yoluyla elde etmeye yönelmiş Alman-

ya'dan, sorunları barış yoluyla anlaşarak çözmeyi amaç edinmiş tutumuyla temelinden ayrılır.

Almanya, Türkiye'yi kendi safına çekmek için, ekonomik üstünlüğüne güvenir. Dünya bunalımından sonra ikili anlaşmalarla, Almanya'nın Türk dış ticaretindeki payı yüzde 40-50'ye yükselmiştir. Türkiye, Almanya'ya karşı artan bağımlılığını dengelemek için, Karabük demir-çelik işletmesinin kuruluşunu — Krupp'a verileceği söylentilerine karşın — bir İngiliz firmasına bırakmaya özen gösterir. Boğazlar'ın silâhlandırılması işi de başka bir İngiliz firmasına ihale edilir. 1938 Mayısında İngiltere'den kredi sağlanır. Almanya, 1938 Temmuzunda yeni bir ticaret anlaşması imzalayarak ve krediler vererek, ekonomik üstünlüğünü sürdürmeye çalışır. Alman Dışişleri Bakanlığının 29 Haziran 1938 tarihli bir memorandumu, bu politikanın amacını açıklar :

«Türkiye, ekonomik bakımdan Almanya'ya gittikçe daha fazla bağımlı olacaktır... Türkiye'ye verilen İngiliz kredisi, bu devletin kredi ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğuna göre, Türkiye'yi ekonomik bakımdan Almanya'ya daha fazla bağlamak ve bu devlet üzerindeki nüfuzumuzu artırmak mümkündür.»

Almanya, Türkiye ile bir saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşması imzalamayı ısrarla ister. Bu konuda, Ticaret Anlaşması nedeniyle Berlin'de bulunan Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop arasında ilginç bir konuşma geçer :

«Ribbentrop — Bana Türkiye'nin politikasını anlatır mısınız?

Menemencioğlu — *Türkiye, tarafsız bir politika izlemek istiyor... Türkiye'nin bugün revizyonist bir politikaya ihtiyacı yoktur. Türkiye, iç kalkınmasını dinginlik içinde başarmayı ve yitirdiği yüzyılı kazanmak zorunda olduğunu bilerek, bunu başarmayı istemektedir. Balkan devletleriyle yaptığı pakt, bu isteğin gereği ve sonucudur...*

Türkiye, hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun emperyalist politikasına dönmeyecektir.

Ribbentrop — Almanya, Türkiye'nin tarafsızlık politikasına anlayış göstermektedir...

Türk-Alman ilişkileri, Montreux Antlaşması açısından düzenlenebilir. Her iki tarafın tarafsız kalması ve birbirine saldırmamaları, ayrıca barış zamanında bir başka ülke ile karşı taraf aleyhine birleşerek bir koalisyon kurmamaları garanti altına alınabilir.

Menemencioğlu — Bu tür antlaşmaları Sovyet Rusya, Fransa ve İtalya ile yaptık. Bunun dışında duygusal ve ırksal nedenlerle Macaristan ile böyle bir antlaşmaya girildi. *İngiltere ile yazılı hiçbir antlaşma yapılmamıştır.*

Türkiye ile Almanya arasında bir sınır yakınlığı ve bir sorun olmadığından bu tarafsızlığın bir antlaşma ile saptanmasını yararlı bulmuyorum. Türkiye, Almanya'ya karşı hiçbir angajmana girmemiştir ve bir yarar görülüyorsa, Türkiye'nin Almanya ile yarın bir anlaşma yapması mümkündür. Daha iyisi bugün Almanya ile İngiltere arasında olduğu gibi, Türkiye ile Almanya arasında bir tarafsızlık antlaşması varmış gibi davranmak ve bir antlaşma imzalamamaktır.

Ribbentrop — Aramızda bir antlaşmanın yokluğu, Türkiye'yi bir yana yatmış duruma getirmektedir. Belli başlı devletlerle bir antlaşma imzalayan Türkiye'nin Almanya ile böyle bir antlaşmaya girmekten kaçınması, biraz mantıksız gelmektedir.

Şimdilik birşey sormama izin veriniz: Almanya ile Türkiye'nin tarafsızlık antlaşması yapmaması için acaba Sovyet Rusya ile aranızda herhangibir mutabakat mı vardır?

Menemencioğlu — Hayır.»*

---

* Ribbentrop, Montreux Antlaşması'nın Almanya'yı da kapsaması için ikili bir antlaşma yapılmasını ister. Türkiye, tek taraflı bir demeçle bunun sağlanabileceğini belirterek, öne-

Almanya, bol kredi vaatleriyle Türkiye'ye gelen Ekonomi Bakanı Funk'un çabalarıyla da Türkiye'yi bir antlaşma imzalamaya râzı edemez. Funk, Dışişleri Bakanı Aras ile konuşmasında, Hitler'in Türkiye ile bir ittifak yapmak istediğini resmî bir dille belirtir. Daha önce Ribbentrop Ankara'ya gelmek istemiş, Türkiye bu isteği «Atatürk rahatsız» diye ertelemiştir. Ribbentrop'un görevi Funk'a verilmiştir. Funk ile Aras arasında şu konuşma geçer :

«Aras — Birinci Dünya Savaşı'nda müttefik değil mi idik? Bu ittifakta bir kusurumuz oldu mu?

Funk — Asla ve zâten bunun için Hitler sizinle ittifak etmek istiyor.

Aras — Sovyet Rusya ile 1925 Antlaşmasıyla bağlı bulunuyoruz. Fransa ile Hatay sorununu çözerek yeni baştan dostluk ve tarafsızlık antlaşmasını imzaladık. İngiltere ile yeni Boğazlar anlaşması yapılırken, Sovyetlerle olduğu gibi işbirliği yaptık. Bizim yalnız imzalarımıza değil, sözlerimize de ne kadar bağlı olduğumuzu siz biliyorsunuz. Görüyorsunuz ki, bir ittifak konusunun yeri yoktur.

Funk — Aramızda herhalde birşey yapmalıyız.

Aras — Biz eski müttefikimiz olan Almanlara karşı hiçbir tertibe girmedik ve girmeyiz... Ancak karşılıklı tarafsızlık yükümlülüğüne girişebiliriz. Büyük lideri-

---

riyi reddeder. Ribbentrop ile Menemencioğlu arasında özetle şu konuşma geçer :

«Ribbentrop — Almanya'nın Montreux Antlaşması'ndan doğan Boğazlar üzerindeki sıkıntılarını bir ikili antlaşmayla kaldırmak mümkündür. Böyle bir antlaşmayla, Montreux'nün Almanya aleyhine olan hükümleri ortadan kalkacaktır.

Menemencioğlu — Türkiye, Montreux sorununda yalnız değildir. Montreux'nün değiştirilmesi, imzalayan devletlerin rızasını almakla mümkündür... Almanya, tek taraflı olarak Montreux'yü tanıyabilir.

Ribbentrop — Almanya, tek taraflı bir tanımanın karşısındadır... Montreux için bir anlaşmaya vardıktan sonra, Türk - Alman ilişkilerinde bir ilerleme olabilir.»

Türkiye, direnir.

mizin rahatsızlığı nedeniyle, ileride yazıya dökülmek üzere, şimdilik hükümetimiz adına bunu sözlü olarak açıklayabilirim. Buna karşılık Almanya, aynı yükümlülüğü bize sözle belirtmeli, silâh ve öteki siparişlerde bulunmak üzere yeterli kredi açmalı ve Balkanlarda Türkiye'nin çıkarlarına saygı göstereceğini söylemelidir.

Funk — *Türkiye'nin sözlü vaadi de bize yeter. Çünkü Türkiye, sözünü tutan bir devlettir.* Hükümetimden geniş yetki almış bulunduğum için önerinizi hükümetim adına kabul ediyorum.»[88]

Sonra Funk, Aras ve Kesebir'in katıldığı kredi görüşmelerine geçilir. Almanya 150 milyon mark kredi vermeyi, ağır toplar sağlamayı kabul eder. 25 Temmuz 1938'de Berlin'de imzalanan yeni Ticaret Anlaşması ile de ticaret olanaklarını genişletir.

ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKA VASİYETİ

Bu konuda Celâl Bayar, gazeteci Cüneyt Arcayürek'in sorusu üzerine şu açıklamayı yapar :

Başbakanlığım sırasında, Almanya Maliye Bakanı Türkiye'yi resmen ziyaret etti. Görünüşte Türk-Alman ekonomik sorunlarını ele alacaktı. Dışişleri Bakanım Tevfik Rüştü Aras bana geldi ve Alman Maliye Bakanının resmen iki öneri getirdiğini söyledi. Önerilerin ilki, Türkiye'nin Almanya ile müttefik olmasını sağlayacak bir anlaşmanın imzalanması, öteki ise, Almanya'nın 75 milyon mark yardım yapacağına dairdi. İkimiz, Atatürk'e çıkıp durumu anlatmadan önce, önerileri görüştük. Almanya ile müttefik olma yolundaki öneriyi uygun görmedik. Sonra Atatürk'e gittik. Bizi dinledi, kararımızı sordu ve söyledik. «İsabetlidir» dedi. «*Türkiye, tarafsız kalmalıdır, bir ittifak içine girmemelidir.* Bu öneriyi ve sonucu kimseye söylemeyiniz» buyurdu.[89]

* Cüneyt Arcayürek, bu olayı ve Atatürk'ün tarafsızlık direktifini İnönü'ye de sorar. İnönü, soruyu cevapsız bırakır.

Atatürk, son günlerinde, kendisinden sonra da dış politikasının değiştirilmeden sürdürülmesini ister. Vasiyetini yazdığı gün, dış politika konusunda şu direktifi verir :

«*Bizim şimdiye kadar izlediğimiz açık, dürüst ve barışçı politika, memlekete çok yararlı olmuştur.* Arkadaşlar da buna alıştılar. Gerçek ve yaşamsal zorunluluklar dışında, bu politikamız devam eder gider.»[90*]

(Hürriyet gazetesi, 7 Kasım 1972). Tevfik Rüştü Aras, Funk'un önerisini ve bizim tarafsızlık kararımızı hemen İnönü'ye bildirdiğini ve İnönü'nün Aras'ın Funk'a cevabını beğendiğini söyler (Milliyet gazetesi, 13 Mart 1971).

Feridun Cemal Erkin, daha önceki yıllarda Atatürk'ün İngiltere Büyükelçisi Sir Percy Lorain'e, Dolmabahçe Sarayı'nda karşılıklı yardım paktı önerdiğini, İngiltere'nin buna yanaşmadığını yazmaktadır (Feridun Cemal Erkin: Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 232). Tevfik Rüştü Aras, aksi görüştedir. Balkan Paktı'nın durumu ve Celâl Bayar'ın sözleri de bunu doğrular niteliktedir.

* Kendisiyle yaptığımız uzun konuşmada Aras, Atatürk'ün son sözlerinden birinin, Sovyetlerle ilişkilerin 1925 Antlaşması çerçevesinde yürütülmesi olduğunu söylemiştir. Zekeriya Sertel, Celâl Bayar ve Aras'ı kaynak göstererek, son günlerinde Atatürk'ün şöyle dediğini yazmaktadır : «Sovyetler Birliği'ne karşı asla bir saldırı politikası gütmeyeceksiniz. Doğrudan doğruya, ya da dolaylı olarak Sovyetlere yöneltilmiş herhangibir antlaşmaya girmeyecek ve böyle bir antlaşmaya imza koymayacaksınız.» (Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, s. 217)

Ali Fuad Cebesoy ise, son görüşmesinde Atatürk'ün şöyle dediğini yazar: «Fuad Paşa, pek yakında dünya durumu Mütareke yıllarından daha çok ciddi olacak ve karışacaktır... Avrupa'da birkaç mâceracı, Almanya ve İtalya'nın başında zorla bulunuyorlar. Karşıkarşıya geldikleri zayıf devlet adamlarının aczinden cür'et alıyorlar. Bunlar, bugün dünyayı kana boyamaktan çekinmeyeceklerdir. Eski dostumuz Rus Sovyet Hükûmeti, âcizlerle mâceracıların yanlış hareketlerinden yararlanmasını bilecektir. Bunun sonucunda, dünyanın durum ve dengesi tamamen değişecektir. İşte bu dönem sırasında doğru hareket etmesini bilmeyip en küçük bir hâtâ yapmamız hâlinde, başımıza Mütareke yıllarından daha çok felâketler gelmesi mümkündür.

Bu İkinci Dünya Savaşı, beni yataktan kımıldanmıyacak bir durumda yakalayacak olursa, memleketin durumu ne olacaktır? Ben devlet işlerine mutlaka müdahale edecek bir du-

Demek ki, Atatürk, İngiltere ile de, Almanya ile de bir bağlayıcı ittifaka karşıdır, tarafsızlıktan yanadır. Balkanlarda tarafsız bir bölge paktıyla, savaşı bölgenin dışında tutma umudundadır.

İNÖNÜ, TARAFSIZLIKTAN AYRILIYOR

İnönü Cumhurbaşkanı olunca, önce bu politikayı izler.[91] Atatürk'ün değişmez Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı değiştirip yerine Şükrü Saraçoğlu'nu getirmekle birlikte, Aras'ı Londra Büyükelçiliğine atar. Aras'ın yazdığına göre, 1939 yılı Ocak ayının ilk günlerinde yeni Cumhurbaşkanı, Aras ile Saraçoğlu'nu bir akşam yemeğine çağırır. Bu üçlü özel toplantıda Aras, dış ilişkileri anlatır ve sonunda İnönü, yeni Londra Büyükelçisine şu direktifi verir :

«1 — Savaş çıktığı takdirde, Türkiye tarafsız kalacaktır.

2 — Ancak bir saldırıya uğradığı zaman Türkiye kendini savunacaktır.

3 — Bu koşullar altında yeni Londra Büyükelçisi, İngiltere Hükümeti'nin bize ne gibi yardımlarda bulunabileceğini öğrenmeye çalışacaktır.»[92]

Aras, bu direktifle Londra'ya gider. Hikâyenin gerisini Aras'tan dinleyelim :

«Lord Halifax beni yanına çağırdı. Hükümetinin Fransa ile birlikte Polonya'yla ittifak yapmak istediğini söyledi ve görüşümü sordu. Derhal cevap verdim :

— Çok fena. Böyle bir hareket İkinci Dünya Savaşı'nı çabuklaştıracaktır.

— O halde ne yapalım?

---

ruma gelmeliyim. Bizde hiçbir şeyin yataktan yöneltilemeyeceğini bilirsiniz. Mutlaka işin başına geçmek gerek.» (Ali Fuad Cebesoy, Siyasî Hâtıralar, Cilt II, s. 252). Demek ki, Atatürk, âcizler (İngiltere ve Fransa) ve mâceracıların (İtalya ve Almanya) yanlış davranışlarından Sovyetler Birliği'nin yararlanacağını ve güçleneceğini düşünmektedir. Gerçekçi Atatürk'ün böyle bir devlete karşı düşmanca politika önermeyeceği açıktır.

dedi. Böyle bir soruyla karşılaşacağımı düşünmediğim için, durumu inceleyerek ve hükümetimle temas ederek cevap hazırlamış değildim. Bununla birlikte derhal aklıma gelen çârelerden birini söyledim :

— Sovyetler Birliği bütün komşularıyla, saldırganın tanımlanması ilkesine dayalı anlaşmalar imzaladı. Bunlar saldırmazlık antlaşmalarının en iyileridir. Bu duruma göre, Romanya ile Polonya arasında var olan ittifak antlaşması, Sovyetler Birliği'ne açılmalı ve böylece bir bölge düzeni kurulmalıdır.

Bunun üzerine Halifax bana sordu :

— Böyle bir bölge düzenine Türkiye katılır mı?

Bu soruya şu karşılığı verdim :

— İngiltere katıldığı takdirde, bizim de katılmamızı hükümetime önerebilirim.

Bunun üzerine Lord Halifax :

— Çok güzel düşünüyorsunuz ,ancak böyle bir tertip yapabilmek zaman ister, dedi.

Ben de İngiltere Dışişleri Bakanına :

— Polonya ittifakını önlemek gerekir. Bunun İkinci Dünya Savaşı'nı çabuklaştıracağını kuvvetle sanıyorum. Zaman kazanmak ve İkinci Dünya Savaşı'nı önleyebilmek için başka yollar aranmasına olanak sağlamalıdır, görüşünü bir kez daha belirttim. Lord Halifax :

— Ne yapalım ki Başbakan Chamberlain, Polonya Dışişleri Bakanı Albay Beck'e bu ittifakı vaadetti deyince susmak zorunda kaldım.

Yine o günlerde, Türkiye Büyükelçiliğinde bir çay dâveti verilmişti. Dâvete gelen eski İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, salonda yüksek sesle bana seslenerek :

— İngiltere'nin bugünkü hükümeti, Sovyetler Birliği'ne konuşmak ve anlaşmak için gönderdiği kurulların başına, kabine üyelerinden kimseyi koymamıştır. Bu kurulların Moskova'daki konuşmalarına dayanarak, Sovyetler Birliği ile anlaşmak mümkün olmuyor habe-

rini yaymaktadır. Böylece, Sovyetler Birliği'ne karşı anlaşmak için ciddî bir girişimde bulunulmuyor. Seninle beni yollasınlar da görsünler, diye âdeta haykırdı. Bütün bunları raporlarımda devamlı hükümetime sundum. Chamberlain'in gizli niyetinin Polonya ittifakını yaparak ve Hitler Almanyasına malî ve ekonomik çıkarlar ileri sürerek, Hitler'e saldırı için Polonya yolunu kapamak ve Sovyet yolunu açık tutmak olduğu dikkat edenlerce sezilmiyor değildi.»[93]

«İngiltere ile Fransa'nın Polonya'yla ittifak anlaşmaları yapmalarından biraz sonra, İngiltere Dışişleri Bakanı beni yanına çağırarak, İngiltere'nin Fransa ile birlikte, Türkiye ile ittifak yapma niyetinde olduğunu söyledi. Londra'ya gelirken hükümetimden almış olduğum direktifi, bu vesileyle tekrarladıktan sonra şunları ekledim :

— Ötedenberi Türkiye - İngiltere dostluğuna ne kadar çok önem verdiğimi bilirsiniz. Bununla birlikte, söz ettiğiniz ittifakın zamanı geldiğine ve bugünkü koşullar içinde, taraflar için yararlı olacağına henüz inanmadığımdan, hattâ bâzı sakıncalarını gördüğümden, bu önerinin kabulünü hükümetime öğütleyebilmem güçtür. Bu nedenle, doğrudan doğruya Ankara ile temas ederseniz daha iyi olur.

Dışişleri Bakanlığımıza da bu öneri hakkında bilgi verdim.»[94]

İNGİLTERE'YE BAĞLANIŞ

> Milletimizin temel yararı ile ilgili konularda yabancıların bizce hiç önemi yoktur. Biz gidişimizi yabancıların dedikodusuna uydurma güçsüzlüğünü kötü görenlerdeniz.
>
> (Nutuk, s. 211)
> ATATÜRK

Ne var ki, Ankara'nın tutumu, İtalyanların Arnavutluk'u işgali ve Hitler'in Romanya'ya yürüyeceği

söylentileri üzerine birden değişir. Bu sırada, İngilizler de, Mart 1939'daki Polonya Garantisi'nden sonra, 13 Nisan'da Yunanistan'a ve Romanya'ya garanti vererek, Almanlara karşı bir kuşatmaya yönelmişlerdir. Romanya'ya yardım, ancak Boğazlar'dan mümkündür. İngiltere, kilit mevkiindeki Türkiye'yi de garantiyle bağlamak ister. Türkiye, bir garanti yerine askerî ittifakı yeğ tutar. Müzakereler başlar. Von Papen, bu sırada Türkiye'ye gelir. Amacı, Türk - İngiliz ittifakını engellemek, Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamaktır. Von Papen 27 Nisan 1939'da Saraçoğlu'na şöyle konuşur :

«*Türkiye'nin tarafsız kalmasını kabul edebiliriz. Bu yüzden Türkiye'ye askerî bakımdan yardım etmeye hazırız. Ancak Türkiye, tarafsızlıktan ayrılma politikası güderse, bu, fena sonuçlar doğurabilir.*»

Bu çabalar etkili olmaz. 29 Nisan tarihli bir Alman raporu, Türkiye'nin durumunu şöyle değerlendirir :

«Türkiye, bir saldırıya karşı İngiltere'nin yardımını rica etmiştir... Savaş hâlinde, İngiltere ile birlik olma politikasını yürütecektir... *Bize söz vermelerine rağmen, İngiltere ile esaslı konuşmalara girişmiştir.*»

Aynı gün, von Papen de, İnönü ile konuştuktan sonra, Türkiye'nin tutumunu eleştirir :

«Hiç kuşkum yok ki, şimdiye kadar bizim tarafımızdan ihmal edilen *Türkiye, başkalarının savaş hazırlıkları yüzünden, hiç gerekli olmayan bir yola girmiştir.*»

Görüşmeler, hızla ilerler. 6 Mayısta Saraçoğlu, gazetecilere, yazılmamak koşuluyla, İngiltere ile yüzde 99 anlaşmaya varıldığını bildirir. Bunları yazan Akşam ve Haber gazeteleri kapatılır. İngiltere Büyükelçisinin 8 Mayısta Londra'ya yazdığına göre, Saraçoğlu, «bütün Türkiye nüfusunu Batı devletleri hizmetine verdiğini» söyler. 12 Mayısta, Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'ya

bağlayan, Türkiye - İngiltere deklarasyonu ilân edilir. Türkiye - Fransa deklarasyonu ise, gecikir. Fransa, Ermeniler hakkında garanti ister, bâzı köyleri elinde tutmaya çalışır. Saraçoğlu, 8 Mayısta İngiltere Büyükelçisine «Türkiye, bütün kuvvetleriyle Batıyla işbirliğine hazırlanırken, Fransa'nın birkaç köy için pazarlık etmesine çok kızdıklarını» anlatır. Bu güçlükler yenilir ve 23 Haziranda Türkiye - Fransa deklarasyonu da yayınlanır. 12 Mayıs deklarasyonu ile, İngiltere ve Türkiye'nin bir ittifak antlaşması imzalayacakları ilân edilir. Antlaşma imzalanana kadar, iki devlet, «Akdeniz bölgesinde savaşa yol açabilecek bir saldırı hâlinde etkin biçimde işbirliği yapmaya ve birbirlerine her türlü yardımda bulunmaya hazırlanacaklardır.» Feridun Cemal Erkin'e göre, bu deklarasyon, «*Türk dış politikasının kesin ve devamlı yönelimini açıkça ortaya*» koyar.[95]

Anlaşma üzerine, Chamberlain, Avam Kamarası'nda «erkek millet» diye Türkiye'yi över. Alman gazeteleri, «nankör» diye söz ederler.

Bir Türk gazeteciler grubu, 30 Mayısta Londra'ya giderken, Asım Us, şöyle yazar :

«Daha kesin antlaşma imzalanmadığı için, Türkler, henüz ittifak yerine, anlaşma deyimini kullanıyorlar. Fakat İngilizler, Türkler için müttefik deyimini kullanmakta duraksama göstermiyorlar. Bu ittifakın değerini takdir ediyorlar. Bir kerre Çanakkale, Türklerin elindedir. Sonra *Türkiye'nin İngiltere'ye el uzattığı zaman gerçekten bir savaş tehlikesi anı olduğu için en kritik zamanlarda uzatılan elden dolayı âdeta minnettarlık duyuyorlar.* İngilizler Rusya'nın ittifakından çok, Türkiye'nin ittifakına değer veriyorlar.»[96]

«İNGİLİZ İTTİFAKI, BÜYÜK BİR YANILGI OLUR»

Almanya, İngiltere - Türkiye deklarasyonuna tepki gösterir. Türkiye'ye açtığı krediyi keser, ağır top ve

denizaltı gibi Türk siparişlerini durdurur. Ticaret anlaşmasını yenilemeyeceğini bildirir. Bütün bunların Türk dış politikası yüzünden olduğunu belirtir. Von Papen, Berlin'e yazdığı 20 Mayıs 1939 tarihli raporda, Türkiye'nin tarafsızlıktan ayrılışını ne kadar vahim bir olay saydığını belirtir :

«*Türkiye, daha önceki tam tarafsızlık biçimindeki politik çizgisinden ayrılmış, İngiltere grubu devletlerin müttefiki olmuştur. Bu adım, Doğu Akdeniz'deki kuvvet dengesinin tamamen değişmesi anlamına gelmektedir.*»

Türkiye, İngiltere'ye güvenerek tarafsızlıktan ayrılmış, İngiltere'nin safına geçmiş, Almanya'yı karşısına almıştır; ama İngiltere'nin Türkiye'ye yapabileceği bir yardım yoktur. Bu yolda Türkiye'nin umutları boşa çıkar. Nitekim deklarasyonun ilânından altı hafta sonra, Saraçoğlu, İngiltere Büyükelçisine «hâlâ bir tek savaş malzemesinin gelmediğinden» yakınır. Büyükelçi, «Öncelikle istediğiniz malzeme listesini vermediniz» diye soruyu geçiştirir. Saraçoğlu, «Size ilk listeleri verince, bunu neden söylemediniz, şaşıyorum. Herhalde malzemeler gelmeli» buyurur. Ama malzemeler gelmez. İngiltere Büyükelçisi, Lord Halifax'a Temmuz 1939'da şöye yazar :

«... *Cumhurbaşkanı İsmet'in bize ve Fransızlara karşı tutumu sert ve acıdır. Türkiye, iki ay öncesine göre daha zayıftır. İngiltere ile müzakerelere başlamadan önce, Türkiye'nin mal karşılığı Almanya'ya ısmarladığı silâhlar muntazaman gelmekteydi, şimdi bunlar durdu. General Orbay ve askerî otoriteler durumun farkındalar.*»[97]

İngiltere, gerçekten herhangibir yardım yapabilecek durumda değildir. Mecburî askerliği daha 27 Nisan 1939'da ilân etmiştir. Baş dostu Fransa'ya yapabileceği yardım, motorize olmayan iki tümenden ibarettir. 13 Eylülde İngiliz Seferî Ordusu, ancak dört tümendir. Churchill, 1939 yılı sonunda şöyle yazar :

«Türkiye ile karşılıklı yardım paktı imzalamıştık.

Kendi araçlarımız zâten pek sınırlı olduğuna göre, Türklere neler verebileceğimizi düşünüp duruyorduk.»[98]

28 Ekim 1940'ta İtalya, Yunanistan'a saldırdığı zaman dahi, İngiltere çok yakın bildiği bu ülkeye yardım edebilecek durumda değildi. Churchill'in sözleriyle, İngiltere'nin «bir iki bölük hava birliğinden, bir İngiliz askerî kurulundan ve tek tük askerî birliklerden başka Yunanistan'a verebileceği birşey yoktu». Churchill, Orta Doğu Karargâhındaki Eden'e 2 Kasım 1940'ta şu direktifi verir :

«Yunanistan'a yardım sorununu önemli biçimde ele almak gerektir. İngiltere'nin verdiği garantiyi tutmak için bir çaba göstermediği görülürse, Türkiye gözündeki mevkiimizi yitirmiş oluruz.»

Eden ise, kuvvetimiz yok demektedir :

«Orta Doğu'da bulunan kuvvetlerimizden, Yunanistan'daki olayların gidişini değiştirecek miktarda hava ve kara kuvveti ayıramayız.»[99]

Birbuçuk yıl sonra bile, müttefiklerine yardım edecek durumda bulunmayan bir İngiltere için, Türkiye neden tarafsızlıktan ayrılmıştır? Sorunun cevabı belli değildir. Fakat Arnavutluk işgali ve İtalyan tehlikesinin İnönü'yü bu yola ittiği söylenir. 16 Mayıs 1939 günü, Çankaya Köşkü'nde Saraçoğlu ile bilardo oynadıktan sonra yemeğe oturan İnönü, sofrada şöyle konuşur :

«Tarafsızlıkta iki yanın çıkarı ve zararı eşit olmalıdır. Tarafsızlık gerçek olmak için, bir tarafın yararına, öteki tarafın zararına olmamak gerekir. Tarafsızlık, bir tarafın yararına, öteki tarafın zararına çıkarsa, zararlı çıkan taraf, bu durumu kendisi için tarafsızlık saymaz. Bizim durumumuz, böyle idi. Tarafsızlıktan yararlanacak taraf, sonunda, yâni rakiplerini kaldırdıktan sonra, bize karşı hareket edecekti. Biz İtalya'nın zaferi için bedavadan yardım eder miyiz?»[100]

Buna göre, İnönü'nün ergeç Türkiye'ye yönelecek İtalyan saldırısından çekinerek tarafsızlıktan ayrıldığı ve İngiltere ile ittifak yaptığı söylenebilir. Oysa İngil-

tere'nin İtalya'ya karşı o günlerde dahi tutumu çok ılımlıdır. Churchill, İtalya'nın Arnavutluk saldırısından altı gün sonra, 13 Nisan 1939'da, Avam Kamarası'nda şöyle konuşur :

«Eğer İngiliz Donanması toplu bir durumda olsaydı ve Güney Adriyatik civarında bulunsaydı, benim kanımca, İtalya hiçbir zaman Arnavutluk mâcerasına atılmazdı.»

Ne var ki, Chamberlain, İtalya ile uzlaşma, İtalya'yı kazanma çabasındadır. 1939 yılı sonunda bile, İngiltere, Churchill'in sözleriyle, İtalya ile flört etmektedir :

«İtalya'nın etrafında pervane gibi dolaşıyorduk. İtalyanlara çekici ekonomik olanaklar veriyorduk, fakat... dostluk yolunda da ileri adımlar atamıyorduk.»[101]

Hatta enerjik politikadan yana Churchill dahi, Başbakan olunca, İtalya'yı tarafsız tutmak için büyük çaba harcar. Mussoloni'ye 16 Mayıs 1940'ta yazdığı mektupta «Lâtin ve hıristiyan uygarlığının ortak mirasçıları olan bizler, biribirimize karşı tehlikeli bir mücadeleye tutuşmamalıyız» der. *25 Mayıs 1940'ta İngiltere ve Fransa, Roosevelt aracılığıyla, Mussoloni'ye İtalya'nın makul arazi isteklerini karşılayacaklarını dahi bildirirler :*

«İtalya'nın Akdeniz'de bir takım arazi istekleri bulunduğunu ve bunlardan dolayı İngiltere ve Fransa'ya küskün olduğunu iki müttefik hükümet bilmektedir. Her ikisi, İtalya'nın makul isteklerini derhal karşılamaya hazırdırlar.»[102]

Hatta Churchill, o günlerde İtalya'nın Yugoslavya'ya saldırısına dahi seyirci kalmak kararındadır. İtalya'nın Arnavutluk işgali ise, bir oldu-bitti sayılmakta, yeni «makul» toprak isteklerinin karşılanacağı bildirilmektedir. İşte Türkiye'yi Arnavutluk işgali üzerine tarafsızlıktan ayıran, hatta 24 Mayıs 1939 «Çelik Misakı» ile Türkiye'ye karşı Alman-İtalyan işbirliğini sağlayan İngiliz İttifakının o günlerde değeri budur. Türkiye, İngiltere ile ittifakta acele etmişe benzemektedir. İn-

giltere, neden Türkiye'yi bu aceleciliğe zorlamıştır? Churchill, Chamberlain Hükümeti'nde Donanma Bakanı olunca, Savaş Kabinesi için hazırladığı 21 Eylül 1939 tarihli raporda, bu konuda bâzı ipuçları verir. Bu gizli rapora göre, İngiltere'nin politikası, «*Alman saldırı tehlikesinin uzun bir süre Batı demokrasilerini tehdit altında tutamaması*» hedefini gütmektedir. Nitekim Churchill'e göre, Hitler'in 28 Tümenle Romanya'yı istilâ söylentisi, Türkiye dâvasına «acele bir nitelik» kazandırmış, deklarasyon imzalanmıştır. Churchill, İngiltere'nin amacını açıkça yazmaktadır :

«*Bizim ana çıkarımız, Almanya'yı bütün Balkanlarla ve Doğu cephesiyle düşmanlık durumuna düşürmek yolundadır. Bu nedenle, Türkiye ile bir antlaşma imzalamanın büyük bir değeri vardır.*»[103]

TÜRKİYE'YE KARŞI BALKAN PAKTI

Demek ki, güdülen amaç, Almanya'nın düşmanlığını Balkanlar, Türkiye ve Sovyetler Birliği üzerine çekmektir. Türk - İngiliz ittifakının büyük değeri budur. Bunda İngiltere'nin tam başarısız kaldığı söylenemez. Zira Funk'un ziyaretinde Almanya'ya sözlü olarak verilen tarafsızlık garantisinin, İngiliz ittifakına yöneliş-le bozulması, Almanya ile Türkiye'nin arasını açar. Türkiye üzerinde Almanya'nın ağır ekonomik baskısını doğurur. O kadar ki, Hitler, 22 Ağustos 1939'da generallerle yaptığı bir toplantıda Türkiye yöneticileri için şu yakışıksız ve saçma sözleri kullanır :

«Türkiye'yi Kemal'in ölümünden sonra, budala ve aptallar yönetmektedir.*»[104]

İngiliz ittifakı, artan Alman tehdidi karşısında gevşeyen Balkan Paktı'nın parça parça olmasında da bir

* Prof. E. Weisband, «Savaştan önce Türkiye'nin Büyük Britanya saflarında yer almasına İnönü'yü râzı edenin Okyar olduğu da gerçektir» diye yazmaktadır (Milliyet gazetesi, 10 Ocak 1974). Fethi Okyar, Fransız borçlarının altınla ödenmesini, yabancı sermayeye dayalı liberal ekonomi politikası izlenmesini isteyen kişidir...

ölçüde etkili olmuş sayılabilir. Saraçoğlu, 2 Şubat 1940'-ta Belgrat toplantısında, dört üye devletin genelkurmaylarının toplanmasını önerir, öteki üyeler buna yanaşmazlar. Türkiye ,«*Balkan devletlerini İngiltere ve Fransa'nın safına çekmek amacıyla kışkırtıcı manevra yapmakla*» suçlanır! Hatta Balkan devletleri, *Türk tehdidine karşı, Bulgaristan'ı da içine alan yeni bir Balkan Paktı'nın yapılmasını* ciddiyetle düşünürler![105] İngiltere ile ittifakta aceleciliğin Türkiye'yi ters ve güç duruma düşürdüğü açıktır*.

* Atatürk'ün Aras, Soyak ve Şükrü Kaya gibi yakınları, Atatürk sağ olsaydı, bu tehlikenin önleneceği, Balkanların savaş dışında ve tarafsız tutulacağı inancındadırlar. Aras'a göre, Mussoloni, Atatürk'ün şiddetle karşı koyacağını bildiğinden, Arnavutluk'a asker çıkartmaya hiçbir zaman cesaret edemezdi. Almanya ise, Balkanlarda genişleme niyetinde değildi. Balkanlar, tarafsız bölge olarak korunabilirdi. Aras, 16 Mart 1971 tarihli Milliyet gazetesinde, bu görüşünü şöyle savunur: «1939 Nisanında faşist İtalya, Arnavutluk'a asker çıkarttığı zaman, bu hareketini Arnavutluk'ta anarşi olduğu vesilesine bağlamıştı. Arnavutluk'taki anarşi, faşist İtalya kadar, Balkanları da ilgilendirirdi. Bunun için İtalya'nın Arnavutluk'a çıktığı öğrenilince, hemen Balkan Paktı Konseyi toplanmaya çağrılacak ve bir Yugoslav tümeni, İtalya'nın ilân ettiği aynı amaçla Arnavutluk'a gönderilecek ve bütün Balkan Paktı devletlerince Balkan sınırlarındaki kuvvetleri artırılarak Yugoslavya'nın hareketi desteklenecekti. Sonunda da Arnavutluk'ta söylenilen anarşinin kalmadığı görülerek, hem İtalya, hem Balkan askerî kuvvetleri geri çekilecek ve böylece faşist İtalya'nın Yunanistan'a saldırısına yer ve olanak kalmayacak, savaşın Balkanlara bulaşması önlenmiş olacaktı.

Atatürkümüzün bize ve Balkan müttefiklerimize söylediği ileri görüşlü öğüdü hatırlamamak mümkün değildir. Büyük liderimiz sırası gelince hepimize demişti ki, 'Faşist İtalya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye doğrudan doğruya saldıramaz. Önce Arnavutluk'a çıkar. Ancak ondan sonra gözüne kestirebildiği tarafa saldırır'. Büyük liderimizin bize öğütlediği gibi hareket edilmedi ve Balkan Paktı dağıldı».

Aras, Arnavutluk işgali sırasında Londra Büyükelçisidir. Aras, kendi girişimiyle, Balkan Paktı'nı kuran Başbakan Pasiç'in damadı Paris'teki Yugoslav Elçisini arar. Elçi, Aras'ın görüşlerini paylaştığını ve hükümetine, Arnavutluk'a bir tümen göndermeyi önerdiğini söyler. Ama Balkan Paktı Konseyi top-

TARAFSIZ KALINSAYDI...

Tevfik Rüştü Aras, İngiliz ittifakının büyük bir yanılgı olduğunu ileri sürer. Ona göre, tarafsız kalmak mümkündü ve böylece Balkanlar, Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir ekonomik ve politik güç olabilirdi. Atatürk döneminde, Türk dış politikasını aralıksız yöneten Aras'ın görüşü şöyledir :

«İkinci Dünya Savaşı içinde tarafsız kalmak ve Balkan'a savaşı sokmamak, pek mümkün idi. Hele *İngiltere ile ittifakın gereğini, yararını ve kimlere karşı olduğunu hâlâ anlamış değilim. Zararları ise, meydanda idi.*

Tarafsızlıkla neler kazanabileceğimizi inceleyelim :

---

lanmaz. Yeni iş başına gelmiş olan Yugoslav Dışişleri Bakanı da duraksama gösterir. Ankara, enerjik davranmaz. Hatta Aras'ın girişimini İtalyanlar öğrenince, İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Saraçoğlu'na gider ve Aras'ın faşist İtalya'ya karşı haçlı seferi hazırladığını söyler. Saraçoğlu şu karşılığı verir : «Türkiye'nin dış politikasını, artık Tevfik Rüştü Aras yönetmiyor, ben ona yazarım, böyle şeylerle meşgul olmaz». Bu garantiyi alınca, bir Yugoslav tümeninin Arnavutluk'a gönderileceği kaygısı içinde olan İtalya Büyükelçisi nefes alır ve Saraçoğlu'nun yanından teşekkürlerle ayrılır.

Şükrü Kaya da aynı görüşleri paylaşır ve Atatürk sağ olsaydı, savaşın Balkanlara bulaşmıyacağını ileri sürer. Ona göre, Almanya ve İngiltere ile dosttuk. Almanya ve Türkiye, birbirlerine karşı herhangibir kombinezona girmeyeceklerini karşılıklı olarak taahhüt etmişlerdi. Atatürk, bir saldırı olursa mutlaka Balkanları savunurdu. Hatta 1943'te Yugoslavya Kralı öldürülünce, başsağlığı telgrafında, şimdiden seferberliğe girişileceğinin bildirilmesini istemiş, Hükûmet üyeleri de bu fikre katılmıştı. Şükrü Kaya, şöyle devam eder : «İkinci Dünya Savaşı'nda Almanları Balkanlara istemeyerek sarkmaya yönelten etken, İtalyan faşistlerinin Arnavutluk'a ve Yunanistan'a saldırmasıdır. Eğer Atatürk sağ olsaydı, İtalyan faşistleri buna cesaret edebilir miydi? Derhal cevap vereyim : Hayır! Mussoloni, Atatürk'ün Balkan Paktı devletlerini derhal toplayarak saldırıyı önleyeceğini biliyordu». (Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hâtıralar, Cilt II, s. 529). Bu görüşler, Hitler Almanyası sözünü tutup, Balkanların tarafsızlığına saygı göstermekle devam ettiği takdirde geçerli sayılabilir. Zira tek başına bir İtalya, Balkan Paktı'na karşı çıkabilecek bir güç değildir.

Ticaret alanında halkımız teşvik edilecek, yiyecek, içecek, giyecek olarak ne üretebilirse ve üretim ne kadar artırılabilirse, tarafsız İsveç'in yaptığı gibi, fabrika kurulması ve altınla ödenmesi karşılığında, savaş içinde olanlar tarafından hepsi satın alınacaktı. Yeraltı madenlerimizden krom, bakır, her ne çıkarılabilirse, onlar da aynı şekilde satılacaktı. O halde hükümetin en başta işi, üretimi artırmak için halkımızı teşvik etmek ve bu yoldaki çalışmalara yardım etmek olmalıydı. Zengin olacaktık, endüstri tesisleri kurabilecektik, milletlerarası ilişkiler alanında itibarımız çok artacaktı.

Bu ikbale karşı, İkinci Dünya Savaşı'nda halkımız, sıkıntılar içinde kaldı, iyi bir ekmek bile yiyemedi. Nihayet müttefikimiz İngiltere'nin bizden alınmış olan Oniki Ada'yı bize sormaya bile gerek görmeyerek Yunanistan'a vermesine tanık olduk. Büyük liderimizin bıraktığı dış politikada devam edilmiş olsaydı, barış günü gelince, 1945 yılında, daha büyümüş olan Birleşik Amerika Devletleri ve başka bir dev devlet olarak beliren Sovyetler Birliği'nden sonra üçüncü bir küçük dev olarak *Balkan ve Saadabat paktlarına dayanan Türkiye ve müttefikleri topluluğu olacaktı.*»[106]

Tevfik Rüştü Aras'ın tarafsız devletler topluluğu gerçekleşebilir miydi, bilemeyiz, fakat Balkanların Dünya Savaşı'nın dışında kalması, herşeyden önce Hitler Almanyasının Funk aracılığıyla Türkiye'ye verdiği Balkan Paktı'na saygı sözünü tutmasına bağlıydı. Direnme azmi olduğu sürece, İtalyanların Balkanlara ayak atmasını önlemek güç değildi. Zira 32 İtalyan tümeni, 3 Fransız tümeninin savunma cephesi karşısında dahi başarısız kalmıştır. Yunanistan, İtalyan kuvvetlerini tek başına hezimete uğratmıştır. Güçsüzlüğünü Mussoloni de bilmektedir. Zira Hitler'in savaşa girme yolundaki zorlamalarına, İtalya devamlı olarak 1942 yılından önce hazır olamayacaklarını söyleyerek direnmiştir. Ancak Fransa çökünce, Mussoloni savaşa girmeye cesaret edebilir. Bu nedenle, Arnavutluk'u savunmaya azimli bir Balkan Paktı karşısında, İtalya'nın Balkan-

lara çıkmaya cesaret edemeyeceği söylenebilir. Fakat Hitler'in Balkanların dışında kalma sözünü tutup tutmayacağı kestirilemez. Bununla birlikte Türkiye'nin, Almanya'ya verdiği tarafsızlık sözünü çabuk unutarak mevsimsiz, gereksiz ve yararsız bir ittifaka girmesinin, Almanya'nın düşmanlığını Balkanlara çektiği söylenebilir. Türkiye, bunun ekonomik gelişmesini de etkileyen zararlarını çeker. Fakat bu ittifak, yalnızca İtalya ve Almanya'nın düşmanlığını çekmekle kalsaydı, İngiltere ve Fransa ile Sovyetler Birliği arasında 1935'te başlayan işbirliği devam edebilseydi, pek fazla zararlı sayılmayabilirdi. Durum, böyle olmaz. İngiltere ve Fransa, Churchill'in deyimiyle, «çürük kavun» politikası sürdürdüklerinden, İngiliz İttifakı, Türkiye ve Sovyetler Birliği'ni karşıkarşıya getirir.

ALMANYA'YI RUSYA'YA KARŞI OYNAMA POLİTİKASI

Münih'te Çekoslovakya'nın sırtından İngiltere ve Fransa'nın Almanya ile uzlaşması, saldırı kuşkusu içinde yaşayan Stalin Rusyasının Batılılara olan güvensizliğini iyice artırır. Fakat Prag darbesinden sonra Batılılarda az çok bir direniş belirtisi görülmesi ve yutulma sırasının Polonya'ya gelmesi, Sovyetleri yeniden hareket e getirir. Münih Anlaşması dışında bırakılan Rusya, Mart 1939'da, Alman saldırısını durdurmak üzere, İngiltere, Fransa, Türkiye, Rusya, Polonya ve Romanya arasında bir konferans toplanmasını ister. Rusya'nın girişimi, Churchill'in deyimiyle «soğuk karşılanır ve sonuçsuz bırakılır».

İngiltere Başbakanı Chamberlain, o günlerde yazdığı özel bir mektupta, Rusya'ya güvenmediğini ve askerî gücünü küçümsediğini belirtir :

«Rusya'ya karşı derin bir güvensizlik besliyorum. Bunu itiraf etmeliyim. Rusların, cidden isteseler bile, etkili bir saldırı hareketine geçebileceklerine inanmıyo-

rum.*»[107]

16 Nisanda Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bir karşılıklı yardım cephesi kurulmasını önerir. Buna göre, üç devlet, gerektiğinde Polonya'nın da katılmasıyla, Doğu ve Merkezî Avrupa'da nazi tehdidine uğrayacak her memlekete ortak bir garanti vereceklerdir.

İngiltere Hükûmeti, Sovyet notasına 8 Mayısta karşılık verir ve ortak garantiyi reddeder. Bunun üzerine 19 Mayısta Avam Kamarası'nda sert bir tartışma olur. İşçi Partisi, Liberal Parti ve Muhafazakârlar'dan Churchill ve Eden, Sovyetlerle ittifak zorunluluğunu savunurlar. Chamberlain, Rus yardımını hakir görmekle suçlanır. Churchill, şöyle konuşur :

«Aramızda şöyle bir soru tekrar ediliyor :

Rus Sovyet Hükûmeti'ne güvenilebilir mi?

Ruslar da kendi aralarında şu soruyu soruyorlar :

Chamberlain'e güvenebilir miyiz?

Her iki sorunun cevabının olumlu olduğunu umuyorum. Ciddî olarak bunu umut ediyorum.

Türkiye ile imzaladığımız anlaşmanın bütün Karadeniz ve Doğu Akdeniz alanları bakımından bir istikrar etkeni olduğunu herkes kabul ediyor. Kendisiyle böyle bir anlaşmaya vardığımız Türkiye, Sovyet Rusya ile sıkı bir uyum içinde bulunmaktadır. Romanya ile

* Chamberlain, gizli İngiliz-Alman görüşmelerini sürdürür. İngiltere Hükûmeti, Temmuzda dünya pazarlarını yeniden bölüşme konusunda Almanlara öneride bulunur. İngiltere Denizaşırı Ticaret Dairesi'nde yüksek rütbeli görevlilerden Robert Spear Hudson, Çin ve Rusya'yı paylaşmaktan söz eder. Chamberlain'in sağkolu olan Horace Wilson, Almanlara nüfuz alanları bölüşülmesi önerisi yapar. Afrika haritasının yeni baştan çizilmesi, Almanların Doğu ve Güneydoğu Avrupa yönünden tatmin edilmeleri, İngiltere'den gelen öneriler arasındadır. İngiltere, anlaşmaya varılırsa, Polonya garantisini kaldıracak ve Ruslarla müzakereleri hemen kesecektir. Nitekim Horace Wilson, Danzig konusuna İngilizlerin karışmayacaklarına dair o tarihte söz verir. Bütün bunlar, İngiltere'nin Almanya'yı Rusya'ya saldırtma politikasına uygundur. (Doç. Türkkaya Ataöv, Devrim gazetesi, sayı: 56)

olan ilişkileri de sıkıdır. Bu devletler, bu işbirliği havasını korumakla, bir takım yaşamsal çıkarları karşılıklı olarak koruduklarını takdir ediyorlar.»

«Eğer Batı devletleri, yekpare ve sağlam bir destek olarak, Doğu Avrupa memleketlerinin arkasında dost bir Rusya bulundurmazlarsa, bu memleketlerden hiçbiri savaşta, örneğin bir yıl süre, direniş gösteremez.»

«*Rusya'ya eşit muamele edilmezse, hiçbir anlaşmaya girişemeyeceği apaçıktır.*»

Avam Kamarası görüşmelerinde Hükûmet'in Polonya'ya Genelkurmay ile danışmadan garanti verdiği anlaşılır! Almanya'yı Rusya'ya çevirmek isterken, teknik yanlar üzerinde durulmadan, hafiflikle, siyasal amaçlı garanti verildiği görülür. Churchill, bunu eleştirir :

«Lloyd George, on gün önce bir soru sormuş, bugün de tekrar etmiştir. Sorunun cevapsız kaldığına Parlamento'nun dikkatini çekerim. Soru şudur: Garanti verilmezden önce, Genelkurmay ile danışılmış mıdır? Böyle birşey yapmak güvenliğimizin gereklerine uygun mudur? *Garantinin pratikte bir değeri var mıdır?* Bunu uygulamaya çevirmenin yolları ne olacaktır? Böyle bir soru sorulduğunu ve cevapsız bırakıldığını bütün memleket biliyor. Böyle bir durum, vatandaşı şaşırtır, kaygıya düşürür.»

«Güçlü ve etkili bir Doğu Cephesi bulunmazsa, Batıdaki çıkarlarımız istenen biçimde korunamaz. Oysa Rusya olmazsa, etkili bir Doğu Cephesi bulunamaz. Hükûmet, savunma olanaklarımızı uzun süre ihmal etmiştir. Çekoslovakya'yı ve onun temsil ettiği askerî kaynakları feda eylemiştir. Sorunun teknik yanlarını gözden geçirmeden, bizi, Polonya ve Romanya'yı savunma gibi bir sorumluluk altına sokmuştur. Rusya'nın yardımı, bu sorumluluğun altından kalkmamız için gerekli olduğu halde, şimdi bu yardımı reddedemezler. Böyle yaparlarsa, en kötü bir savaşa, en berbat bir yoldan atılmış olurlar.»[108]

Almanya ile gizli görüşmeleri sürdüren Chamberlain, Rusya'yı hakir görmediğini söyler, fakat eşit mu-

amele yapmayı reddeder. Bunu yaparken, küçük devletlerin, Rus garantisini dehşetle karşıladıkları gerekçesine sığınır. Gerçekten Rusya'ya şiddetle düşman küçük devletler, toprakları üzerinde askerî bir müdahaleyi gerektirebilecek Rus garantisine karşı çıkarlar. Finlandiya ve Estonya, kendi rızaları olmadan böyle bir garanti verilmesini saldırı hareketi sayacaklarını ilân ederler. Churchill, bu tutumu şöyle açıklar :

«Polonya, Romanya, Finlandiya ve üç Baltık memleketi, şu noktada duraksamadan kurtulamıyorlardı. Kendileri için daha büyük tehlike, acaba Alman saldırısı mı idi? Yoksa Sovyetler tarafından buna karşı korunmak mı?»

Hitler'in Batıdan, Kuzeyden ve Güneyden kuşatıp üç yanlı bir saldırıya hazırlandığı sırada, Polonya, Sovyetler Birliği ile savaşmak için Doğu yönünde savunma hatlarını ve istihkâmlarını donatmakla meşguldür. Öteki ülkeler de aynı durumdadır. Chamberlain ise, Hitler'le paylaşma pazarlığındadır.

Bu durumda, 12 Haziranda, Moskova'ya müzakere için Strang adlı önemsiz bir diplomat gönderilir. Rusya ile ittifaktan yana Eden, hizmetlerini sunarsa da, Chamberlain onu göndermez. Ağustosta ise, önemsiz kişilerden bir askerî kurul, Moskova'ya yollanır. Bu, Rusya ile ittifaka istek olmadığının açık kanıtıdır. Askerî kişilerin ellerinde Ruslarla müzakerelere girişebilmek için yazılı bir yetki belgesi bile yoktur.

Rusya, zâten Batılılarla anlaşma umudunu Mayıs başında keser. Batılılarla anlaşma görüşünü temsil eden ve Milletler Cemiyeti'nin etkili bir kişisi olan ve yahudi düşmanı Hitler'in pek kızdığı yahudi kökenli Dışişleri Bakanı Litvinof, 3 Mayısta görevinden alınır, yerine Molotof getirilir. Rusya, tarafsız kalmaya karar verir. Almanya ile gizli müzakerelere girişir. Nitekim 23 Ağustos 1939'da tarafsızlığı seçen Rusya'nın Almanya ile bir Saldırmazlık Antlaşması imzaladığı ilân edilir.

SARAÇOĞLU MOSKOVA'DA

Türkiye'nin, nasıl olsa Ruslar da İngilizlerle ittifaka gidecekler diye, 12 Mayıs deklarasyonunu imzaladığı ileri sürülür. Oysa Chamberlain, Mart ve Nisandaki Rus önerilerini geri çevirmiştir. Bir anlaşmaya varıp varamayacakları çok kuşkuludur. Litvinof'un görevinden alınması ise, anlaşma umudunun kalmadığının belirtisidir. Bu durumda Türkiye'nin 12 Mayıs deklarasyonuna imza koymakta acelecilikten kaçınması gerekirdi*. Esasen Münih'ten itibaren Sovyetler Birliği'nin Almanya'ya karşı tutumu açık biçimde değişir. Nazi Almanya'ya karşı basın kampanyası durur. Aralık 1938'de Al-

---

* Türkiye, Rus - Alman Saldırmazlık Paktı'ndan sonra, bunu bile bile İngiltere ve Fransa ile askerî ittifak imzalayacaktır. İnönü, 16 Ekim 1967 tarihli Milliyet gazetesinde bir yazısında çıkarlarımızın Rusya, İngiltere ve Fransa ile birlik olmayı gerektirdiğini belirttikten sonra, antlaşmayı neden imzaladığını şöyle açıklar: «Tartışma konusu yapılabilecek nokta, yalnız şundan ibarettir: Son anda Rusya ile Almanya arasında anlaşma meydana çıkınca, özellikle meydana çıkışın ilk gününde İngiltere ve Fransa aleyhinde davranışlar görülünce ,ittifak antlaşmalarını sonuçlandırmak doğru muydu?

Bu karar cesuranedir. Fakat doğru olduğu olaylarla doğrulanmıştır. Bizim kanımızca, Almanya ile Sovyet Rusya arasında ergeç savaş açılması önlenmez biçimde kesin görünüyordu. Dışarıda kalınca, savaşın cereyanı sırasında, daha çok güçlüklere uğrardık. Gerçekte olandan daha çok sıkıntı çekerdik» (Gizli Belgeler, May Yayınları s. 153). Olayların «cesur karar»ı doğrulayıp doğrulamadığını, olayları anlatarak göstermeye çalışacağız.

Metin Toker ise, İnönü'den naklen başka bir görüş ileri sürmektedir. Buna göre, o günün koşullarında hiçbir saldırı niyeti beslemeyen, paçasını kurtarmaya çalışan Rusya'nın İngiltere ve Fransa ile ittifak yerine tarafsızlığı seçeceğini İnönü bilmektedir: «Bir yanda İngitlere, Fransa bulunacaktı. Öte yanda Almanya ve İtalya. Bunda hiç kimsenin kuşkusu yoktu. Soru, Sovyet Rusya idi. Sovyet Rusya, o koşullar içinde bir saldırı niyeti taşıyamazdı. Daha çok kendini garanti altına almaya çalışıyordu. İki büyük blokun birleşip Rusya'ya karşı bir harekete geçecekleri, kolay kabul edilebilir bir olasılık olmadığına göre, Ruslar kendilerine saldırılmadıkça, savaşın dışında kalmayı yeğ tutacaklardı». (Hürriyet gazetesi, 22 Ocak 1974)

manya ile Rusya bir ticaret anlaşması imzalarlar. Basın bunu Alman-Sovyet ilişkilerinde «ileriye doğru bir adım» diye yorumlar. Stalin, hemen sonra Sovyet Komünist Partisi Komitesi'nde, öteki emperyalist devletlerle nazi emperyalizmi arasında pek bir ayırım yapmaz. Hatta, «onlar hesabına kestaneleri ateşten başka biri çeksin» diye ideolojik ayrılıkların kasıtlı abartıldığını söyler. Rus Dışişleri Bakan Vekili Potemkin, deklarasyona olumlu davranıyor izlenimini verse dahi, Türk Dışişleri Bakanlığının Rus politikasında bu yönelişi hesaba katması ve acelecilikten kaçınması ihtiyatlı bir tutum olur idi.

Bu acelecilik, Türkiye ve Rusya'nın ters duruma düşmesine yol açar. Rusya, Almanlarla bir Saldırmazlık Antlaşması imzalayarak, Almanya ile İngiltere ve Fransa'nın savaşında tarafsızlığı seçmiştir. Türkiye ise, geleneksel tarafsızlık politikasını bırakarak, bir deklarasyonla acele İngiltere ve Fransa ile ittifak yapacağını açıklamıştır. Böylece, Almanya ile olan karşılıklı tarafsızlık mutabakatını bozmuştur. Balkanların, İngiltere-Türkiye ittifakı nedeniyle bir savaş hâline gelmesi ve Karadeniz'in İngiliz ve Fransız donanmasına açılması olasılığı doğmuştur. Almanya, Türkiye'nin geleneksel dostu Sovyetler Birliği'nin, bu olasılığı önlemesi ve Türkiye'nin tarafsızlığını sağlaması için, Moskova'ya baskı yapar. Tarafsızlığı seçen Sovyetler Birliği de zâten sınırlarına savaşı yaklaştıracağı korkusuyla, Karadeniz ve Balkanlarda İngiliz ve Fransız varlığını hiç istemez. Türkiye'nin eski tarafsızlığını korumasını arzular.

Amerikalı Profesör Lenczowski, bu ters düşüşü şöyle açıklar :

«Almanya o sırada, İngiltere ve Fransa'nın Balkanlar'da ve Orta Doğu'da bir kuşatma ittifakları zinciri kurmasını durdurmakta öncelikle ilgiliydi. Londra ve Paris'in 1939 Nisanında, toprak bütünlüğünü savunmak üzere Yunanistan ve Romanya'ya verdiği garantiyi kaygıyla karşılamaktaydı. Türkiye, kilit noktada idi. Zira Romanya'ya, İngiliz-Fransız yardımı Boğazlar'dan

geçmek zorundaydı. Savaşın başlangıcında, Türkiye'yi Batı ile işbirliğinden uzak tutmak, böylece, Alman dış politikasının belli başlı amaçlarından biri olmuş idi.

Bununla birlikte, Türkiye'yi ittifak kararından çevirmeye, Alman ikna çabası tek başına yeterli değildi. Almanya, yakın ve güçlü bir komşu olarak, Türkiye'nin politikasını değiştirme yolunda etki yapmak için çok daha güçlü durumda bulunan Rusya'nın desteğine muhtaç idi. Ele geçen savaş dönemi belgeleri göstermektedir ki, Sovyet-Nazi ittifakının başlıca mimarı olan Moskova'daki Alman Büyükelçisi Kont Von der Schulenburg, Saraçoğlu'nun Moskova gezisi sırasında Kremlin'le devamlı temastaydı ve Molotof'a Alman isteklerini dikkate alması için baskı yapmaktaydı. Sovyet liderleri, Kont'un tavsiyelerine uymaya istekliydiler : *Almanya-Batı savaşında tarafsızlığı seçtiğinden, Rusya, Karadeniz bölgesini tarafsızlaştırmada Almanya'ya yardıma hazır idi. Bu yolla Karadeniz bölgesinde, ikinci bir cephe açılmasını engellemeyi düşünmekteydi. Böyle bir cephe, çatışmaları, Sovyet sınırının yakınlarına getirebilecekti. Rusya, bu durumu önlemek çabasındaydı. Bundan başka, Türkiye ile ittifakın olası bir sonucu olarak, Karadeniz'de İngiliz-Fransız donanmasının varlığı, Almanya'nın işbirlikçisi Rusya için ciddî güvenlik sorunları yaratabilirdi. Hem Almanya'yı yatıştırmak, hem de savaşı sınırlarından uzak tutmak kaygısıyla Rusya, Türkiye'nin tarafsızlığını istemekteydi.*»[109]

Tarafsızlıktan ayrılıp, İngiltere ve Fransa ittifakına yönelen Türkiye ise, bu ittifaka bağlı kalarak, Sovyetler Birliği ile de Karadeniz ve Boğazlar'da bir karşılıklı yardım antlaşması imzalama umudundadır.

Türkiye'nin durumunu Prof. Ahmet Şükrü Esmer, şu sözlerle ortaya koyar :

«Şimdi Türkiye, eski dostu ve büyük komşusu Sovyetler Birliği ile birlikte yürüyerek, İngiliz-Fransız deklarasyonundan mı, yoksa deklarasyona bağlı kalarak Sovyetlerden mi ayrılmalı idi? Üçüncü şık olarak, her iki tarafla da ittifak ilişkilerine girişerek, iki dostluğu

bağdaştırmaya mı çalışmalı idi? Türkiye, üçüncü yolu denemeye karar verdi.»[110]

Saraçoğlu, bu amaçla Moskova'ya gider. Saraçoğlu, Açıkalın, Erkin ve Polar'dan kurulu Türk Kurulu, 27 Eylülde Moskova'ya varır. 28 Eylülde Ribbentrop da Moskova'ya gelir.* Türk-Sovyet görüşmelerinde Boğazlar'da ortak savunmadan söz eden Molotof'a meram anlatmanın olanaksızlığı çabuk görülür. Görüşmeler, Stalin'in aracılığıyla yürütülür. Saraçoğlu, Stalin'e hep «Kamarad Stalin» diye hitap eder. Stalin de «Kamarad Saraçoğlu» demek için izin ister. Saraçoğlu, bolşevik olmamak kaydıyla ve geçici olarak bunu kabul eder. Stalin, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzalayacağını deklarasyonla ilân eylediği Üçlü İttifak Antlaşması taslağında değişiklikler yapılmasını ister. Örneğin Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garanti dolayısiyle, bu iki devletle fiilî işbirliğini kabul etmektedir. Garanti, iki Batılı devleti savaşa sürüklerse, Türkiye de onlara bütün olanaklarıyla yardım ve destekte bulunacaktır. Stalin, Türkiye'nin bu yardım yükümlülüğünün danışmaya çevrilmesini önerir.

Stalin'in önerdiği ikinci değişiklik, İngiliz-Fransız ittifakının Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaşa sürüklemeyeceğini belirten ek 2 numaralı protokolün genişletilmesidir. Buna göre, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya karşı aldığı yükümlülükler, bu devletler Sovyet Rusya ile savaşa tutuşurlarsa, savaş süre-

* Prof. Ahmet Şükrü Esmer'in yazdığına göre, Türkiye sorunu, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında, 23 Ağustos Paktı'na varan görüşmelerde söz konusu olduğu zaman, gerek Ribbentrop ve gerekse Stalin, Türkiye'nin davranışından yakınırlar. Bu görüşmelerde Stalin, Ribbentrop'a Türkiye hakkında ne düşündüğünü sorunca, Alman Dışişleri Bakanı şu karşılığı verir: Türkiye ile dostça ilişkiler kurmak için elden gelen herşey yapıldı. Buna rağmen Türkiye, Almanya'yı kuşatan pakta ilk katılan devletlerden oldu. Hatta paktan Alman Hükümeti'ni haberdar etme gereğini duymadı. (Olaylarla Türk Dış Politikası, SBF, s. 152)

since geçersiz kalacaktır. Daha önemlisi, Türkiye, Alman saldırısına uğrarsa, imzalanacak antlaşmayla öngörülecek olan Türkiye yararına Rus müdahalesi yükümlülüğü, tamamiyle ortadan kalkacaktır. Saraçoğlu'nca istenen Türk-Rus karşılıklı yardım paktı, Almanya'ya karşı işlemeyecektir. Ayrıca Stalin, Boğazlar'ın Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapatılmasını ister.

O sırada, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ittifakı parafe edilmiş bulunmaktadır. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile temasa geçer. Onları, Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garantiye Türkiye'nin katılmasını bir danışmaya döndürmeye râzı eder. Fakat Sovyetlerin «Almanya, Türkiye'ye saldırırsa, Rusya seyirci kalır» hükmünü, Saraçoğlu kesinlikle reddeder. Bunun karşılıklı yardım paktını anlamsızlaştırdığını ileri sürer. Rusya, ayrıca, savaş sırasında ve Türkiye savaşçı durumda bulunduğu takdirde, ya da yakın bir savaş tehlikesiyle karşılaştığında, Boğazlar'dan geçişi tamamen Türkiye'nin değerlendirmesine bırakan Montreux Antlaşması'nın 20 ve 21. maddelerinin iki hükûmetin mutabakatıyla uygulanmasını ister. Rusya, İngiltere ve Fransa donanmasına Türkiye'nin Karadeniz yolunu açmasından kaygılıdır. Saraçoğlu, bu güvenceyi vermez ve öneriyi reddeder. Görüşmeler kesilir.

Görünüş odur ki, Sovyetler Birliği'nin ve onun aracılığıyla ağırlığını hissettiren Almanya'nın asıl istedikleri, Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ittifakından vazgeçirip eski tarafsızlık politikasına döndürmektir. Türkiye ise, bu ittifakı bir oldu-bitti saymakta, Sovyetlerle ancak İngiltere ve Fransa'nın kabul edebileceği bir ittifak araştırmaktadır. Sovyetler Birliği ise, İngiltere ve Fransa ile ittifaktan umudunu kesmiş, Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı ve Doğu Avrupa'da gizli toprak paylaşma anlaşmaları imzalayarak tarafsızlık politikasına dönmüştür. İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya karşı niyetlerinden kuşkuludur. Bu iki tutumu uzlaştırma ola-

nağı yoktur. Prof. Ahmet Şükrü Esmer'in deyimiyle, «*Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yolları ayrılmıştır.*»[111]

CHURCHİLL, RUSYA'YA KARŞI TÜRKİYE'NİN KORUYUCULUĞUNU YÜKLENİYOR!

Daha Saraçoğlu Türkiye'ye dönmeden, 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa'yla Üçlü İttifak imzalanır. Antlaşmaya göre, Moskova görüşmelerinde Rusya'ya verilen Romanya ve Yunanistan garantisine Türkiye'nin katılmasının danışmaya dönüşmesi ödünü dahi kaldırılır. Yalnızca, İngiltere ve Fransa'ya karşı Türkiye'nin aldığı yükümlülüklerin, onu Sovyet Rusya'ya karşı savaşa götürmeyeceği yolundaki 2 numaralı ek protokol korunur. Moskova'dan dönen Saraçoğlu, Parti Grubu'nda görüşmeleri anlatırken, şu noktayı da belirtir :

«Ruslar, Batı'daki savaşın henüz ciddî bir evreye girmediğini düşünerek, Almanların âdeta İngiltere ve Fransa tarafından kendileri üzerine sevkedilmesi olasılığından kaygıdadırlar.»[112]

Hatta İngiltere ve Fransa, düne kadar Rusya'nın en yakın dostu olan Türkiye'yi dahi bu yola sürükleme çabasındadırlar. 18 - 22 Ekim 1939 tarihleri arasında, General Weygand ile General Wavell Türkiye'ye gelirler ve askerî konularda görüşmeler yapılır. Neler görüşüldüğünü bilmiyoruz, fakat İngiltere Donanma Bakanlığı'nın Birinci Deniz Lordu'na ve Deniz Kurmay Başkan Vekili'ne «çok gizli» kaydıyla gönderdiği 19 Ekim 1939 tarihli bir yazıya bakılırsa, Rusya'ya karşı Türkiye'den yöneltilecek bir savaş olasılığına hazırlanıldığı anlaşılmaktadır. Yazıda şöyle denilmektedir :

«Rusların Karadeniz'deki gücü nedir ve buna egemen olmak için ne kadar bir kuvvet yeter? İngiliz denizaltıları ile birkaç destroyer, bir iki de kruvazör, Türk limanlarını üs olarak kullanmak yoluyla bu işi başarabilir mi?»[113]

Donanma Bakanı Churchill, 1 Kasım 1939'da da General Kâzım Orbay ile görüştükten sonra şu notu yazar :

«Birinci Deniz Lordu ile ben, bugün öğleden sonra General Orbay'ı kabul ederek, kendisine aşağıdaki açıklamada bulunduk :

Türkiye, Rusya tarafından tehdit edildiği takdirde, İngiliz Hükûmeti, Türkiye'nin çağrısı üzerine, bâzı koşullar altında, Türkiye'ye yardım için Karadeniz'e, oradaki Rus kuvvetlerine üstün deniz kuvvetleri göndermeye eğilimlidir. Bu nedenle, İzmir ve İzmit körfezlerinin denizaltılara ve uçaklara karşı gereken savunma düzenini yoluna koymak için oralara, eğer gerekliyse, İngiliz teknik subayları gönderilmelidir. Bu ihtiyat tedbirleri, Çanakkale ve Boğaziçi'nde denizaltılara karşı ağlar konulması hakkındaki planlara bir ek teşkil edecektir.»[114]

Askerlerin her olasılığa karşı planlar yapması doğaldır. Fakat Üçlü İttifak daha imzalanır imzalanmaz, antlaşmada «Türkiye'nin aldığı yükümlülükler Rusya'ya karşı işlemez» dendiği halde, öncelikle Rusya'ya karşı Türkiye'yi koruma yolunda planlar yapılması ilginçtir. İngiltere ve Fransa, Romanya garantisi dolayısiyle Rusya'ya karşı bir ortak eyleme hazırlanmakta ve Türkiye'yi de buna katmak istemektedirler. Nitekim Moskova müzakerelerinde, Türkiye'nin katılması danışmaya çevrilir, ama sonradan danışma yine katılma olur.

Bu sıralarda Sovyetler Birliği, Hitler ile — ve belki de öteki kapitalist devletlerle — savaşı kaçınılmaz gördüğünden egoist büyük devlet politikası izlemekte, sınırlarını Batıya doğru genişletmektedir. Hitler'e petrol satmaktadır. İngiltere ve Fransa, petrolün Almanya'ya gitmesini önlemeyi yaşamsal sayarlar. Bu nedenle Türkiye'deki üslerden havalanan uçaklarla Bakû petrol alanlarını bombalamaya hazırlanırlar. Türkiye'nin üzerine düşmanlık çekmek ve koruyuculuğunu elde etmek amacıyla Almanya'nın 1940'ta yayınladığı bir Be-

yaz Kitap'ta, Rusya'ya Kafkasya'dan hücum için bir Gamelin Planı açıklanır. Plan, Fransa Başbakanı Daladier'nin isteği üzerine, Suriye'deki Başkomutan General Weygand'ın öğütlerine dayanarak düzenlenmiştir. Buna göre, Fransa, Türkiye'deki üslerden yararlanarak Bakû'yu bombardıman edecektir. Türkiye, bu plana onayını vermiştir. Ankara'daki Fransa Büyükelçisi René Massigli, planın uygulanmasında Türkiye'nin işbirliği yapacağını hükûmetine bildirmiştir.

Ankara bu iddiayı kesinlikle yalanlar[115]*. Biz de, İnönü'den habersiz hükûmetin böyle bir izin veremeyeceğini, İnönü'nün ise böyle birşeye yanaşmayacağını, Saraçoğlu'nun bir yanlış anlamaya yol açtığını düşünmekteyiz. Fakat İngiliz ve Fransızların, Türkiye'deki üslerden Rusya'ya harekât planladıkları ve bunun Türkiye'ye karşı güvensizlik yarattığı kesindir.

---

* Tevfik Rüştü Aras, bu konuda şöyle yazar: «Demokrasinin geçirdiği ikinci tehlike, yine Fransız Hükûmeti'nin, General Weygand'ın teşvikiyle Bakû petrollerini bombalamak hülyasıyla, İngiltere ve Türkiye katında giriştiği girişimdir. Bu gizli ve tehlikeli oyun da, Türkiye'nin uzak görüşlülüğü ve Sovyet Rusya ile dostluk borçlarını hatırda tutması sâyesinde önlendi» (T.R. Aras, Görüşlerim, 1945, s. 118). Rusların ve Stalin'in ise, bu planları ciddiye aldığı anlaşılmaktadır. Mareşal Jukov, Almanya'nın Rusya'ya saldırısı yolunda Churchill'in bir mesajına Stalin'in inanmadığını belirtirken şunu yazar: «Stalin, bu mesaja büyük bir inançsızlık gösterdi. Belki de bunun başlıca nedeni, 1940 yılında dünya basınında İngiliz ve Fransızların Kuzey Kafkasya'ya saldırmaya, Bakû'yu bombalamaya hazırlandıkları yolunda bâzı haberlerin yayılması ve sonra da bunları doğrulayan belgelerin ortaya çıkmasıydı» (Mareşal Jukov, Anılar ve Düşünceler, s. 82). Prof. Ahmet Şükrü Esmer, bu konuyu şöyle yorumlar: «Almanya, İngiltere'nin dostu saydığı Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu düşürmek için, Fransa'nın yenilgisi üzerine ele geçirdiği bir takım belgeleri yayınladı (5 Temmuz). Almanya, bunu yapmakla, gergin ve sinirli bir siyasal hava içinde, Rusya ile Türkiye'nin arasını açmayı ve hatta iki ülke arasında silâhlı bir çatışma çıkartmayı da umut etmekteydi. Bu durumda yalnız kalacağı için, Romanya gibi Türkiye de Mihver'e yaklaşabilirdi. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli tarafından yazıldığı iddia edilen raporlarda,

Yine o günlerde, Rusya'ya karşı yiğitçe savaşan Finlandiya'ya yardım etmek gerekçesiyle, Fransa, 50 bin kişilik seferî bir kuvvet hazırlar. İngiltere de bu kuvvete katılacaktır. Asıl amaç, deniz üstünlüğü için gerekli Norveç limanlarını ve Almanya için yaşamsal İsveç demir madenlerini ele geçirmektir. İsveç'in tarafsızlığa sıksıkıya bağlı kalması ve Finlandiya'nın savaşa son vermesiyle, bu plan engellenir. Churchill, anılarında bu projeyi şöyle açıklar :

Yüksek Savaş Konseyi'nin Paris'teki «5 Şubat (1940) toplantısında, başlıca müzakere konusu, Finlandiya'ya gönderilecek yardım idi. Norveç'e üç-dört tümen asker gönderilmesi hakkında hazırlanan planlar önceden onaylanmıştı. Finlere imdat amacıyla gönderilecek malzeme ve askerin İsveç arazisinden geçmesi için, bu kuvvete dayanmak suretiyle, İsveç Hükûmeti ikna edilecek, bu arada da Gullivare demir madenleri de kontrolümüz altına alınacaktı. Pekâlâ beklenebileceği üzere, İsveç Hükûmeti bu işe râzı olmadı. Geniş hazırlıklar yapılmış olmasına rağmen, projeden vazgeçmek gerekti.»[116]

Kısaca, Türkiye, nasıl olsa İngiltere ve Fransa da Rusya ile ittifak imzalayacak diye, İngiltere ve Fransa ile ittifaka yönelmiş olsa dahi, bu ittifak onu yalnız Almanya ve İtalya ile değil, Sovyetler Birliği ile de düşmanlık durumuna düşürür. İttifak, beklenenin tersi sonuç verir ve Türkiye daha 1939'da Atatürk'ün dış politikasından ayrılma durumunda kalır.

Türkiye, Sovyet basınında, İngiltere ve Fransa tarafından yönetilen saldırgan bir koalisyona katılmakla

---

Bakû petrollerinin Türk havalarından uçacak Fransız uçakları tarafından bombardıman edilmesinin, Saraçoğlu ile görüşüldüğü bildiriliyordu. Saraçoğlu'nun böyle bir durumda :

— İran'ın protesto etmesinden mi korkuyorsunuz? demesini, Massigli, 'Türkiye güçlük çıkarmayacaktır' biçiminde yorumlamıştır.» (Olaylarla Türk Dış Politikası, SBF, s. 158)

suçlanır. Düne kadar Türkiye'nin liderliğini kabul eden Balkan devletleri dahi, Atatürk sonrası Türkiyesinin, İngiltere ve Fransa hizmetinde «kışkırtıcı manevralara» giriştiğini ileri sürerler, hatta Türk tehdidine karşı yeni bir Balkan Paktı kurmaya kalkışırlar! 2 numaralı protokolü, bu koşullarda Sovyetler ciddiye almazlar. Nitekim 2 numaralı protokol hakkında, Komintern'in yayın organı şöyle yazar :

«Türk yöneticileri, İngiltere ve Fransa ile olan paktlarını bir takım anlamsız sözlerle (2 numaralı protokol) ne kadar saklamaya çalışırlarsa çalışsınlar, bu, Türkiye'nin savaşçı emperyalist devletlerle bir karşılıklı yardım paktı yaptığı gerçeğini değiştiremez... Moskova müzakereleri sırasında, Türk Kurulunun, Rusya ile kumar oynayan İngiliz-Fransız diplomasisinin planlarını geliştirmeye, Alman-Sovyet ilişkilerini bozmaya ve Sovyet Birliği'ni aslında Almanya'ya karşı tertip içine çekmeye çalıştığı açıktır.»[117]

Molotof ise, Üçlü İttifak'tan hemen sonra, Türkiye'nin tarafsızlıktan ayrılmasını kınar :

«Türkiye, ihtiyatlı tarafsızlık politikasını bir yana iterek Avrupa savaşı çevresine girdi. Sovyetler Birliği, elini serbest tutmayı ve tarafsız politikasına devam etmeyi yeğ tutmaktadır... İngiltere ve Fransa, en yüksek sayıda tarafsız memleketi savaşa sürüklemeye çalıştıklarından, herhalde hoşnutturlar. Türkiye'nin bir gün pişman olup olmayacağını ise ileride göreceğiz.»

Londra, Türk-Sovyet ilişkilerini iyice bozmak için devamlı haberler çıkartır. Rusların Türkiye'ye saldıracağını yayar. Bir kısım Türk basınından bu yolda yararlanır. 1939 sonbaharından sonra sürdürülen bu soğuk savaşı, Feridun Cemal Erkin, kitabında anlatır :

«... *Türk basını, Londra gazetelerinin yayınladıkları hayalî söylentilere yer vererek, Kafkas sınırımıza sözde askerî yığınaklar yapıldığı hakkında haberler yayınladı.*

Dışişleri Bakanlığının yalanlamasına rağmen, Londra basını, aynı telkinlere devam etti ve hatta, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında savaşın başlamak üzere olduğunu iddia edecek kadar ileri gitti.»[118]

Bu İngiliz kışkırtmalarına, Başbakan Refik Saydam, bir radyo konuşması yaparak en kesin bir dille cevap verme gereğini duyar :

«Şu son günlerde dolaşan gizli amaçlı söylentilere rağmen, Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizde hiçbir değişiklik yoktur... Bizim kendi hesabımıza, Sovyetler Birliği'ne savaş ilân etmek niyetimiz kesinlikle yoktur. Sovyetler Birliği'nin de Türkiye'ye karşı bir saldırıya geçeceği yolunda hiçbir kanıt mevcut değildir.»

Ne var ki, bu yalanlamalara rağmen, iki hükûmet arasında, 1939 sonbaharında, 1939 ilkbaharında mevcut olmayan şiddetli bir güven bunalımı, İngiliz ittifakı nedeniyle doğar. İngiltere ve Fransa ile Rusya arasında bir savaş çıktığı takdirde, Türkiye'nin askerî ittifak imzaladığı İngiltere'nin savaş gemilerine Karadeniz'i açacağı, İngiltere'nin herhangi bir yolla bunu gerçekleştireceği kuşkusu Rus yöneticilerinde kökleşir. Nitekim Churchill, daha 19 Ekim 1939'da Rusya ile bir savaş çıktığında «Karadeniz'e mutlaka egemen olmalıyız» diye Donanmaya buyruk vermiştir.

İNGİLİZ KORUYUCULUĞUNUN FATURASI

Türkiye Cumhuriyeti'nin geleneksel dış politikasını altüst eden İngiliz İttifakı, bâri Türkiye'ye nazi emellerine karşı bir güvenlik sağlayabilmiş midir? Bunu da söylemek güçtür. İngiltere Türkiye'ye hiçbir yardım ve destek getiremediği halde, 10 Haziran 1940'ta İtalya'nın Fransa'ya savaş ilân etmesi üzerine, ittifakın ikinci maddesi gereğince, Türkiye'nin savaşa girmesini ister. Fakat aradan bir yıldan fazla süre geçtiği halde, Müttefikler, Türkiye'yi silâh ve cephane ile donatma

yükümlülüklerini yerine getirmiş değillerdir. Feridun Cemal Erkin'in yazdığına göre, *İngiltere ve Fransa ile yapılan askerî sözleşme, silâh ve cephane sağlama vaadini, Türkiye'nin savaşa girmesinin temel şartı olarak saptamıştır. Ama Türk Hükûmeti, askerî sözleşmenin bu hükmünden daha önce, kendi rızasıyla vazgeçmiştir!* Fakat Erkin'e göre, «Türk Hükûmeti tarafından Müttefikler'e gösterilen bu güven nişanesine dayanılarak, ondan memleketin hazırlıksız durumunun kesinlikle cevap vermediği savaş ilânı kararını istemek» insafsızlıktır[119]. Ne var ki, savaştan çekilmek üzere bulunan Fransa'nın Büyükelçisi, İngiltere Büyükelçisi ile birlikte, bu insafsızlığı gösterirler. Saraçoğlu'na giderek, «Antlaşma hükmünü yerine getir ve savaşa gir» derler. İnönü, ittifaka rağmen, savaş dışı kalma kararındadır. Rusya da, Türkiye'nin Mihver'le savaşa tutuşmasını, Almanya ile İtalya'nın Balkanlarda ve Boğazlar'da Rusya'yı Güneyden kuşatması diye değerlendirir. Molotof, Türkiye'nin savaştan kaçınmasını ister. Türkiye de 2 numaralı ek protokolü öne sürüp*, Erkin'in deyi-

---

* Türkiye, 2 numaralı protokolü öne sürünce, Saraçoğlu ile İngiltere Büyükelçisi arasında şu görüşme geçer :

«Elçi — İttifak Antlaşması yürürlüktedir. 2 numaralı protokolü kullanıyorsunuz. Savaşa sürüklenmemek koşuluyla, iyilikler de yapacaksınız. Unutmayınız ki, sizin bu cevabınız, maneviyat noktasından Müttefikler üzerinde ağır bir darbedir. Bunu hafifletmek için bizimle birlikte çalışır mısınız? Örneğin bize karşı dostça bir bildiri yayınlar mısınız?

Saraçoğlu — Hoşnutlukla.

Elçi — Tamamiyle size hak veriyorum. 2 numaralı protokolle bu hakkınızı kullanıyorsunuz. Fakat biz bu hakkı kullanmayacağınıza o kadar alışmış idik ki, bizim için bir sürpriz oldu.» (Asım Us'un Hâtıra Notları, s. 449). Asım Us'a göre, Recep Peker, Parti Grubu'nda 2 numaralı protokole dayanmanın doğru ve dürüst olmadığını ileri sürer, tartışmalar olur. İngiltere de, yine Asım Us'a göre, Türkiye'nin İngiliz İttifakı ile aldığı yükümlülüklerin, onu Rusya ile savaşa sürüklemeyeceğini belirten 2 numaralı protokolün karşılıklı olmasını ister. Yâni ittifak, Türkiye'yi Rusya'ya karşı korumayacaktır!

miyle, «*antlaşmanın sırf lâfzına uymaktan kaçınır*» ve savaşa girmeyi reddeder.

Fransa'nın çöküşü, yine Erkin'in deyimiyle, «özellikle Türkiye'de derin bir şaşkınlık uyandırır». Fransa'nın çöküşüyle, bu devletin İngiltere ile ilişkileri kesilir. Türkiye Hükûmeti'nin anlayışına göre, bu durumda Üçlü Antlaşma Türkiye'ye tarafsız kalma hakkını verir. 28 Ekim 1940'ta İtalya, Yunanistan'a karşı saldırıya geçer. Türkiye, 9 Şubat 1933 tarihli Türk-Yunan Antlaşması gereğince, Yunanistan'ı ancak bir Balkan devletine özellikle Bulgaristan'a karşı savunmakla yükümlüdür. İtalya'ya karşı savunma yükümlülüğü yoktur. Türkiye, İtalyan-Yunan savaşına seyirci kalır. Fakat İngiltere, Bulgarlar işe karışmasa dahi, Alman Orduları Bulgaristan'dan geçtikleri takdirde, Türkiye'nin savaşa girmesinden yanadır. 2 Kasım 1940'ta Başbakan Churchill, İngiltere Dışişleri Bakanlığına şu direktifi verir :

«Türkiye'deki Sefirimize şu yolda bildirim yapılması düşüncesindeyim :

Türkiye'nin savaşa girmesine karşı, ya da girmesinden yana çeşitli görüşler ileri sürmüştük. Sizi bu hususta duraksama içinde bırakmamak için şu açık direktifi göndermek gereğini duyduk. Biz Türkiye'nin mümkün olduğu kadar çabuk savaşa girmesini istiyoruz. Onu Yunanlılara yardım etmesi için sıkıştırmak niyetinde değilim. Fakat Almanlar, Bulgaristan'dan geçerek Yunanistan'a saldırdıkları, ya da Bulgaristan tarafından Yunanistan'a düşmanca bir hareket yapıldığı takdirde derhal savaşa gireceğini, Türkiye, Bulgarlara açıkça bildirmelidir. Almanların Bulgaristan yönünde bir hareketleri görülür görülmez, gerek Bulgaristan'a ve gerek Almanya'ya bu yolda ortak bir uyarıda bulunmak için Türkiye'nin Yugoslavya ile şimdiden danışmalarda bulunmasını isteriz. *Alman Orduları Bulgaristan'dan geçerse, Bulgarlar onlara yardım etsin, ya da etmesin, Türkiye derhal savaşa girmelidir. Eğer girmezse, tama-*

miyle yalnız başına kalacak ve Balkan memleketleri birer birer yutulduğu zaman, bizim ona bir yardımda bulunmamız mümkün olmayacaktır. Biz Türkiye'den 1941 yazında Orta Doğu'da savaşmak üzere en az onbeş tümen ve sene sonunda da aşağı yukarı yirmibeş tümen bekliyoruz... Yukarıda bildirdiğim noktalarda, Kurmay Başkanları da tamamen aynı görüştedirler.»[120]

Birinci Kitap'ta nasıl soylu bir emperyalist olduğunu gördüğümüz Churchill, görülüyor ki, Türkiye'nin ittifakını, İnönü'den çok farklı biçimde anlamaktadır: İttifak gereği, Türkiye derhal savaşa girecektir. Fakat ittifak gereği, İngiltere, Türkiye'nin mutlaka yardımına gelmekle yükümlü değildir. Churchill, açık açık, savaşa girmezse Türkiye'nin yalnız bırakılacağını, Türkiye'nin yutulmasına İngiltere'nin seyirci kalacağını, yardımına gelmeyeceğini* yazmaktadır! Oysa Alman resmî belgelerine göre, İtalya'nın Yunanistan'a saldırdığı 28 Ekim 1940 günü, Hitler, Alman Ordusu'na Türkiye'nin işgali buyruğunu vermiştir! Buyruğa göre, Bulgar Ordusu, Türkiye'nin Trakya bölümünü işgal edecektir. Saldırı, «*mümkün olduğu kadar çabuk Boğazlar'ın alınması ve Türk askerlerinin tamamen tecrit edilmesi*» amacını gütmektedir. İkinci bir buyrukta Hitler, Tür-

* İnönü, böyle bir ittifak anlayışıyla 1964'te Başbakan iken karşılaşacaktır. ABD Başkanı Johnson, Türkiye'ye bir Sovyet müdahalesi olduğu takdirde, NATO müttefiklerinin Türkiye'yi savunma yükümlülükleri olup olmadığını müzakere edeceklerini, hatta müzakereye fırsat dahi bulamayıp Sovyet saldırısına seyirci kalabileceklerini bir mektupla İnönü'ye yazacaktır. Johnson'un ünlü sözleri şöyledir: «NATO, müttefiklerimizin tam rıza ve muvafakatları olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak bir Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi müdafaa etme mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim.» İnönü, bunun üzerine, Johnson'a «Biz ittifakı böyle anlamıyoruz. Saldırının çıkış nedeni diye bir ayırım yapılıp saldırıya seyirci kalınırsa, saldırgan daima müttefiklerin seyirci kalmasını sağlayacak bir saldırı gerekçesi uydurur. İttifak, saldırıya uğrayan müttefiki saldırı nedenine bakmadan korumalıdır. Böyle değilse, NATO tedaviye

kiye'ye saldırı için iki yol ileri sürmektedir. Birinci yola göre, Yunanistan ve Türkiye'ye aynı zamanda, 7 Mart 1941'de saldırılacaktır. İkinci yola göre ise, Yunan işgali tamamlanınca, Türkiye'ye saldırıya geçilecektir*. Fakat Türkiye'ye saldırıda da en son tarih 10 Nisan 1941'dir.[121]

Hitler'in saldırı buyruğu vermesi, Türkiye'nin Almanya'ya verdiği karşılıklı tarafsızlık sözünden vazgeçip İngiltere ile ittifak yapmasının sonucu mudur, bilemeyiz. Hitler, verdiği sözlerle kendini bağlı saymadığını her zaman göstermiştir. Fakat İngiliz İttifakı'nın, Türkiye'ye gerçek bir savunma güvenliği getirmeden, Alman husumetini üzerine çektiği açıktır. Üstelik, bu ittifak, İngiltere'ye «Savaşa gir» diye Türkiye üzerinde baskı yapmak olanağını getirmiştir. İttifakın mevsimsizliğini ve gereksizliğini göstermeye, bu durum yeter-

---

muhtaç» anlamına gelen bir karşılık verir. İnönü, şöyle yazar: «Mesajınızın, Kıbrıs'ta giriştiği bir hareket neticesinde Sovyetlerin müdahalesine mâruz kaldığı takdirde, NATO müttefiklerinin Türkiye'yi müdafaa mükellefiyetleri konusunda tereddüt izhar eden kısmı, NATO ittifakının mahiyeti ve temel prensipleri bakımından aramızda büyük görüş farkı olduğu intibaını vermektedir. İtiraf edeyim ki, bu, bizim için büyük bir teessür ve ciddî bir endişe kaynağı olmuştur. NATO müttefiklerinden herhangibirine yapılacak tecavüz, tecavüz eden tarafından tabiatiyle daima haklı gösterilmeye çalışılacaktır. NATO'nun bünyesi, mütecavizin iddialarına kapılacak kadar zayıfsa, hakikaten tedaviye muhtaç demektir.»

* 24 Eylül 1969 tarihli New-York Times'da yayınlanan Alman belgelerine göre, Alman-Türk Dostluk Antlaşması'nın imzalanmasından bir hafta önce, 11 Haziran 1941'de, Hitler, Orta Doğu saldırısını düzenleyen, 32 numaralı planı açıklar: «Yoğun saldırılarla Libya'dan Mısır'a, Bulgaristan'dan Türkiye'ye ve koşullara göre de Kafkasya'dan İran'a...» Bu planı gerçekleştirmek için de, «Türkiye'ye siyasal ve askerî yollarla karşı koymayı göze aldırmayacak güçte askerin bir an önce Bulgaristan'da toplanması gerekir.»

16 Şubat 1941 günü General Halder, güncesine şöyle yazar: «Bugün bir ev ödevim var. Türkiye'yi işgal planını hazırlamak». Bir hafta önce de defterine şu notu düşer: «Türk Ordusu'nun İstanbul civarına yerleştiği bütün yerler biliniyor. Türklerin cephaneleri çok az. Komuta personeli yetersiz. Ulaşım yalnız

lidir. Zira bir saldırıya uğradığı takdirde, İngiltere Türkiye'yi, ittifak olsa da olmasa da, ne kadar koruyabilirse o kadar koruyacaktır. Üstelik, tarafsızlık bir saldırı olasılığını artırmamakta, hatta belki de azaltmaktadır. Hiç değilse, bir saldırı vesilesi, tarafsızlık yoluyla ortadan kaldırılmış olmaktadır. Ayrıca tarafsızlık, Türk-Sovyet dostluğunun 1939-1940 yıllarında bozulması nedenlerini ortadan kaldıracaktı. İnönü'nün bu konuda ünlü ihtiyatlılığına uygun biçimde davrandığı söylenemez...

HİTLER - MOLOTOF PAZARLIĞI

Sovyet - Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzasından kısa bir süre sonra, Balkanlarda Alman-Rus çatışması başlar. Rusya, güvenlik bölgesi saydığı Balkanlar ve Karadeniz'den Almanya'yı uzak tutmaya çalışır. Almanya ise, Rusya'yı Güneyden kuşatma çabasındadır. Rusya, Romanya'dan Bukovina ve Basarabya'yı alır. Almanya ve İtalya, Ağustos 1940 sonunda Romen topraklarının bütünlüğünü garanti ederler. Almanya, Romanya'ya asker yollar. Bulgaristan'ı kendi safına çekmek için ağır baskı yapar. Rusya, Bulgaristan'ın Almanya'ya kaymasını önlemek amacıyla, bu ülkeye Trakya'da parlak toprak vaatlerine hazırdır.

Bu çatışma, Hitler'i, hava üstünlüğünü sağlayamadığından gerçekleştirilmesi olanaksız gözüken İngiltere istilâsını bırakıp «Avrupa'yı Bolşeviklikten koruma» ge-

---

öküzlerle yapılıyor... Türkiye'ye karşı hareketin Istanbul'a giden karayolu üzerinden motörlü birliklerle yapılması gerekir. Amaç, Türk Ordusu'nun ön cephesini bozguna uğratmak ve Istanbul'a doğru geri çekilen kuvvetleri bölmek. Türkler panik içinde kaçarken de silâhlı saldırı birliklerimizi Boğaz'ın karşı kıyısına geçirecek yeterli sayıda gemiyi ele geçirme olanağını buluruz. Sonra da Anadolu'ya geçeriz». Bu sıralarda Mareşal List, Bulgaristan'a gelir ve Türkiye'nin işgal planlarını hazırlamaya koyulur. Plan uygulanamaz, zira General Rommel, Libya'da beklenen başarıyı sağlayamaz. Daha önemlisi, Rusya'nın Kuzeyden bir saldırı tehlikesi, Hitler'i ürkütür. Hitler, önce Rusya'nın işini bitirmeyi zorunlu sayar.

rekçesiyle Rusya'ya saldırmaya yöneltir. Avrupa ve ABD'de de Hitler Almanyası ile anlaşıp onu Rusya'ya çevirmek fikri güçlüdür. Churchill, 1940 yazındaki bu yaygın görüşü şöyle açıklar :

«Birleşik Amerika'da, Japonya'da, İsveç'te, İspanya'da milyonlarca insan vardı ki, bütün umutlarını, nazilerle komünistlerin biribirleriyle kapışmalarına bağlamışlardı. Bunların görüşünce, İngiltere hesabına en akıllıca hareket, Almanya ile barış yapıp, nazilerin Rusya üzerine saldırmasına olanak bırakmaktır.»[122]

Hitler, İngiltere ile anlaşmayı ister. Alman diplomasisi bu yolda İsveç Kralı aracılığıyla girişimlerde bulunur. Churchill, yanaşmaz. Fakat buna rağmen, Hitler, bir yıldırım savaşla Rusya'yı istilâya hazırlanır. Hazırlık sırasında da bir aldatmaca olarak, Sovyetler Birliği'nin Mihver'e katılmasını ve dünyanın Almanya, İtalya, Japonya ve Rusya arasında paylaşılmasını önerir. 1940 Kasımında Berlin'de, Hitler, Ribbentrop ve Molotof arasında görüşmeler yapılır. Ribbentrop'un Molotof'a Berlin'de yaptığı öneriye göre, Almanya yaşam alanını Güneyde Orta Afrika'da arayacaktır. Japonya, Güney Asya'ya yönelmiştir. İtalya, Akdeniz Afrikasında genişleyecektir. Ribbentrop, Rusya'ya da Güneyde Basra Körfezi ve Hint Denizi bölgesini verir. Ayrıca, Montreux değiştirilecek, Sovyet savaş gemileri Boğazlar'dan her zaman serbestçe geçecektir. Karadeniz'de kıyısı olamayan devletler ise, bundan yararlanmayacaktır.* Türkiye, İngiltere ile olan bağlarından kopartılacak, Mihver ve Sovyetler Birliği ile işbirliğine çağırılacaktır. Molotof, uzak denizlere açılma önerilerine ilgi göstermez. O Balkanlar'daki ve Karadeniz'deki güven-

* Almanya, Rusya'ya Hünkâr İskelesi tipi bir Boğazlar statüsü sunarken, Türkiye'de de bunu Ankara'nın Berlin'e yaklaşması için baskı aracı olarak kullanmaktadır. Temmuz 1940'ta D.N.B. temsilcisi Brel, gazetecilere Türkiye, Almanya ile anlaşacak bir tutum takınmazsa, Almanya, Rusya ve İtalya, Boğazlar hakkında ortak girişimde bulunacaklar, tehdidini savurur. (Asım Us'un Hâtıra Notları, s. 457)

liğiyle ilgilidir. Bir Rus garantisi ile Bulgaristan'ı Alman egemenliğinden uzak tutmayı ve Akdeniz'den gelebilecek bir saldırıya karşı Boğazlar'da «gerçek ve fiilî bir garanti» sağlamayı ister. Bu «gerçek ve fiilî» garantinin Boğazlar'da kara ve deniz üsleri kiralamak olduğunu, Molotof sözlü olarak Alman Büyükelçisine 25 Kasımda açıklar. Ayrıca Batum ve Bakû Güneyi ile ilgilendiğini bildirir. Fakat görüşmeler bir sonuca varmaz. Sovyetler Birliği, Mihver'e katılmayı reddeder. Zâten Hitler'in de asıl amacı, Rusya'ya saldırmak, fakat daha önce bu ülkeyi Güneyden kuşatmaktır. Feridun Cemal Erkin, 1940 sonbaharındaki Alman Planı'nı şöyle açıklar :

«Kasım 1940'ta Macaristan bloka üye olmuş ve bunu izleyerek Sovyetler Birliği'ni kuşatma çabasında stratejik mevkii çok önemli olan Türkiye'yi ittifaka katmak için Alman diplomasisi, Ankara üzerinde de devamlı çabalara girişmişti. Hitler, Türkiye ile anlaşarak Alman birliklerini Türk toprakları yolundan Kafkasya'ya geçirmeyi başarsa, Reich Orduları, Rusya'nın savaş gücüne tehlikeli bir darbe indirmeye elverişli bir stratejik başarı elde etmiş sayılırdı. Genel olarak, askeri bakımdan, Türkiye'nin gerek Kafkasya, gerek Orta Doğu yönünde herhangibir hareketin anahtarı olduğuna kuşku yoktu.»[123]

TÜRKİYE'NİN KORUYUCULUĞUNDA ALMAN - İNGİLİZ REKABETİ!

Türkiye'ye ulaşmak için önce Bulgaristan'ı elde etmek gereklidir. Bulgaristan, Alman baskısıyla, Rusya ile karşılıklı yardım paktı imzalamayı reddeder. 1 Mart 1941'de Bulgaristan Mihver'e katılır. Daha önce, Bulgaristan, 17 Şubatta Türkiye ile «sonsuza dek dostluk» bildirisi imzalar. Erkin'e göre, Türkiye, «*Rus girişimlerine karşı*» Bulgaristan'la anlaşmıştır. İngilizler ise, bunu, Bulgaristan'ın Türkiye'den korkusu kalmayarak kapılarını Almanya'ya kolayca açabilmesi amacını gü-

den Alman yanlısı bir hareket diye değerlendirirler. Türkiye'nin Mihver'e yakınlaştığı ileri sürülür.

Türkiye, 1941 başlarında Almanya ve İngiltere'nin şiddetli baskıları altındadır. Churchill, 31 Ocak 1941'de İnönü'ye bir mektup yazarak, Almanya'nın Bulgaristan'a yerleşmesinin tehlikesini belirtir ve Türkiye'nin savaşa girmesini ister. Almanya, tehdit eder. Ribbentrop, von Papen'e 15 Ocak 1941'de şöyle yazar :

«Balkanlardaki Alman harekâtı, sâdece İngilizlere karşıdır. Aldığımız askerî tedbirlerin amacı, tamamen budur. Buna rağmen, Türklerin yapacağı başka hareketler, tepkiyle karşılanacaktır.»

Bu havada, 26 Şubatta, Eden Ankara'ya gelir. Israrlarına rağmen, Bulgaristan işgal edilse dahi, Ankara'nın savaşa girmeyeceğini görür. Türkiye, Almanya kadar, Rusya'dan korkusunu ileri sürer. Hitler ise, 4 Martta İnönü'ye bir mektup yazarak, «Almanya ile Türkiye arasında gerçek dostluğa dayalı bir işbirliği»nden söz eder, Bulgaristan'daki Alman birliklerini Türk sınırından uzak tuttuğunu belirtir, fakat bunun Türk Hükûmeti'nin tutumuna bağlı olduğunu ekler.

Almanya, Türkiye'yi İngiliz İttifakı'nı kâğıt üzerinde bırakacak biçimde sıkı işbirliğine zorlama çabasındadır. 1938-1940 döneminde Alman politikası, Türkiye'yi tarafsız tutmaya yönelmiştir. 1941 ve 1942 yıllarında ise, amaç, Almanya ile işbirliğini sağlamaktır. Bu amaçla Almanya, geleneksel «Türkiye'yi Rusya'dan koruma» politikasına sarılır. Ribbentrop, 4 Nisan 1941 tarihli von Papen'e telgrafında, Rus korkusu yaratılmasını, Rusların Boğazlar'da üs istediğini, Hitler'in ise bunu reddettiği temasının işlenmesini ister. Von Papen, 10 Nisanda karşılık verir :

«Türkler, Almanya'nın Rusya'ya karşı Türkiye'yi yeğ tuttuğunun bildirilmesinden hoşnut kaldılar.»

17 Mayısta da Ribbentrop, von Papen'e şöyle yazar :

«*Türkiye, bizimle anlaşma yoluyla Rusya'dan korunabilir.*»

İngiltere ise, Almanya'nın Rus kışkırtmalarına karşı, Rusya ve Türkiye arasında aracı olur. Atatürk döneminde, Rusya ile öteki ülkeler arasında Türkiye aracılık yaparken, 1941 - 1947 döneminde, aracılık artık İngiltere'ye geçmiştir. Eden'in çabalarıyla 25 Aralık 1941'de Rusya bir bildiri yayınlayarak, iki ülke arasında mevcut Saldırmazlık Paktı gereğince, Türkiye savaşa girdiğinde Sovyetler Birliği'nin tam tarafsızlığı koruyacağını açıklar.

İki gün sonra da Churchill, İnönü'ye bir mektup yazarak 25 Martta Mihver'e katılan Yugoslavya'daki İngilizci hükûmet darbesinden ve bunu izleyen Alman işgalinden ders almayı öğütleyerek, Balkanlarda bir ortak cephe açılmasını, aksi takdirde Almanya'nın Türkiye'yi işgal edeceğini bildirir.

1941 ilkbaharında bu iki baskıdan Alman baskısı daha ağırdır. Bu baskıyla, İngiltere'nin dostu Türkiye, Almanya ile işbirliğine yönelir. Bu yönelişi, Roosevelt'in özel temsilcisi Albay Danovan'ın, «ABD işe karışacak, Mihver eninde sonunda yenilecek» biçimdeki moral gezisi pek değiştiremez.

Almanya, Türkiye ile bir anlaşma imzalamayı istemektedir. 14 Mayısta von Papen, İngiltere İttifakı ile, Türk-Alman Antlaşması'nın nasıl bağdaştırılabileceğini İnönü ile görüşür. Von Papen'e göre İnönü :

«— Arzunun olduğu yerde, bir formül bulmak kolaydır» der.

Fakat formül bulmak zordur. Ribbentrop, çok serttir :

«Türk Hükûmeti, şunu kesin olarak anlamalıdır ki... Almanya'nın bir ölüm-kalım savaşına giriştiği İngiltere ile işbirliği yapması, Türkiye'yi Almanya'nın düşmanları safına sokacaktır.»

ZORAKİ ÇİFTE DOSTLUK

Ribbentrop, dostluk ve saldırmazlık antlaşmasının yanı sıra, bir takım gizli anlaşmalarla, Türkiye'den bü-

yük miktarda silâh ve askerin maskeli biçimde Anadolu'dan Orta Doğu'ya geçirilmesini, Boğazlar'dan asker ve malzeme taşınmasını ister. O sırada Irak'ta bir darbe olmuş, Almancı Geylânî Hükûmeti işbaşına gelmiştir. Suriye'de işbirlikçi Fransız Hükûmeti kanalıyla Almanya egemendir. İran'da Alman sızması önemlidir. Almanya, Türk toprağından geçerek bu ülkelere yerleşmek çabasındadır. Ne var ki, Alman isteklerine, maskeli biçimde de olsa boyun eğmek, tarafsızlıktan iyice ayrılmak ve İngiltere'yle açıkça çatışmak demektir. Türkiye, İran ve Afganistan'a birkaç vagon askerî malzeme gönderilmesine göz yummuştur, Suriye'den Bağdad'a giden malzeme trenlerine ses çıkarmamıştır. Suriye'ye uçak benzini taşınmasını kabul etmiştir. Von Papen'in 27 Mayısta yazdığına göre, Saraçoğlu, Almanya-Rusya arasında çıkacak bir savaşta Türkiye'nin tarafsız kalacağını belirtmiş, asker ve malzemenin istenilen büyüklükte olmak koşuluyla, ticarî gemilerle Boğazlar'dan geçmesine izin vermiş, İran ve Afganistan'a gidecek malzemeye itirazda bulunmayacağını bildirmiştir. İngiltere için darbe teşkil edecek olan Irak'a büyük çapta asker ve malzeme yollanmasının ise, Samsun üzerinden Tahran yoluyla yapılmasını istemiştir. Saraçoğlu, von Papen'e düşülen güç durumu şöyle anlatır :

«*Eğer antlaşmayı imzaladığımız zaman, İngilizler bizimle ilişkilerini keserlerse şaşmayacağım. Bu durumda Türkiye... dünya kamuoyunda sözünde durmayan bir ülke olarak görülecektir.*»

Bu sırada müttefik İngiltere, Türkiye'ye ağır suçlamalarla dolu bir nota gönderir. Ankara, zor durumdadır. Irak'ta Almancı Geylânî Hükûmeti'nin düşmesiyle, bereket, yardım gereği kalmaz ve sorun kendiliğinden çözülür. Ama 1 Haziranda Almanya'dan gelen gizli protokollü antlaşma taslağında, Boğazlar'da Türk egemenliğinin tanınmasına karşılık, «Türkiye, Boğazlar sorununda Alman deniz taşımasının gereklerini dikkate alacaktır» gibi tehlikeli hükümler vardır. Türkiye, durak-

sama gösterir. 4 Haziranda Ribbentrop, tepeden konuşur :

«— *Ne zannediyorlar kendilerini? Osmanlı İmparatorluğu mu? Söyleyin onlara, Büyük Almanya ve... İtalya, bugün Avrupa'nın efendisidir.*»

Sonunda gizli protokollerden, Ribbentrop'un deyimiyle, «Bu, zâten Almanya'nın Türkiye'ye armağanı idi» diye vazgeçilir, İngiltere ile işbirliği yapmama koşuluyla, Türkiye ile anlaşmaya varılır. 13 Haziranda Ribbentrop, şöyle yazar :

«Türkiye bilmelidir ki, İngilizlerle bir işbirliği yaparsa, bu direkt bir işbirliği olmasa bile, Almanya'ya karşı bir hareket sayılacak, buna göre, Türklerin bu anlaşmadaki tarafsızlığı bozulacaktır.»

Böylece, bir Saldırmazlık Paktı'na doğru yönelinir. 15 Haziranda İnönü, Hitler'e bir mektup yazarak, Hitler'in son bir konuşmasında Türk liderlerini övmesine teşekkür eder ve Türk-Alman dostluğunun gelişeceğini belirtir :

«Memleketlerimiz ve halklarımız arasındaki ilişkiler, her ne suretle olursa olsun, basit anlaşmazlıklarla bozulmadan derinleşecek ve gerçek bir dostluğa doğru gelişecektir.»

Hitler, 17 Haziran 1941 günü, Alman Ordusuna Rusya'ya 22 Haziranda saldırıya geçme buyruğunu verir. 18 Haziranda Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalanır. Almanya'nın antlaşmadan beklediği, Rusya'nın tam tecrit edilmesi, Türklerin Müttefikler'e hiçbir yardımda bulunmaması, Almanya'yı gözeten bir tarafsızlığı sürdürmesidir.

Hitler'in, Romen, Fin ve Macar Orduları ile birlikte, Rus saldırısı, Türkiye'yi rahatlatır. Metin Toker'in yazdığına göre, Rus saldırısını öğrenince, İnönü, uzun süre kahkahalarla güler. 22 Haziranda Saraçoğlu'na kutlama telgrafları yağar. 23 Haziranda von Papen ile sabah kahvaltısını yapan Millet Meclisi Başkanı, «Sa-

vaş başlamışken, bolşevik dâvâsını kökünden çözmek gerekiyor» der.

Türk - Alman Saldırmazlık Paktı'na İngiltere, Almanya'nın Orta Doğu'ya iniş yolu kapandı diye, ses çıkartmaz. ABD ise, beğenmez. Türkiye'ye yardımı durdurur. Bir ay sonra yardım tekrar başlarsa da, miktarı azaltılır. Sovyet Rusya ise, Alman Ordusunun sağ kanadını garantiye alıyor diye, paktı hoş karşılamaz.

İlginç bir durum ortaya çıkar. Türkiye, ölüm-kalım savaşına girmiş İngiltere'nin de, Almanya'nın da dostudur. Sovyetler Birliği'ne husumet besler gözükür. İngiltere ise, Hitler'in Rusya'ya saldırmasından sonra, Sovyetler Birliği'nin dostudur. Tecrübeli İngiltere, bu durumu ustalıkla idare eder. Hem Almanya, hem de İngiltere, Türkiye'yi Bolşevik Rusya'ya karşı koruma yarısına girer : Almanya, Rusların Boğazlar'ı istediğini, Führer'in vermediğini yayar; 1915'te olduğu gibi, İngiltere'nin Rusya ile birleşerek Istanbul bölgesini bu kez Bolşevik Rusya'ya vereceğini ileri sürer. Almanlara göre, İngiltere - Rusya Antlaşması, Türkiye'nin sırtından gerçekleşmiştir. Aralık 1941'de, Eden'in Ankara'daki İngiltere Büyükelçisini Moskova'ya çağırması, bu Alman propagandasına daha bir hız verir: «Boğazlar'ı ve Istanbul bölgesini, İngiltere, bir kez daha Rusya'ya armağan ediyor...»

Ruslar ise, 26 Temmuzda, Hitler'in Türkiye'ye saldırı ve el koyma planlarını açıklayan büyük ölçekli haritalar yayınlarlar. Molotof-Hitler pazarlıklarını yalanlarlar.

Hem Türkiye'nin, hem de Rusya'nın dostu İngiltere, Rusların iyi niyetleri hakkında Türkiye'ye garanti verir. Hatta 10 Ağustos 1941'de, İngiltere'nin tertibiyle, Rusya ve İngiltere Ankara'ya ortak nota sunar. Nota'da, Montreux Antlaşmasına ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı belirtilir. İki devlet, «Türkiye'nin savaşa sürüklenmemek isteğinin değerini bilmekle birlikte», bir Avrupa devletinin saldırısına karşı, ona

yardıma hazır olduklarını bildirirler. Türkiye'nin sırtından İngiliz-Rus Antlaşması yolundaki Berlin propagandalarını ise, İngiltere, «çocukça ve uydurma» diye yalanlar. Rusya adına da konuşarak, İngiltere ve Rusya'nın, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve tarafsızlığına saygılı olduklarını belirtir.

Ne var ki, 1941 ve 1942 yılları, Alman üstünlüğü yıllarıdır. 1941 Temmuz ve Ağustos aylarında, Alman ve İtalyan yardımcı savaş gemileri Boğazlar'dan geçer. Almanya, yüksek kaliteli çelik yapmak üzere, silâh karşılığında Türk kromu elde edebilir. 1939'da Türkiye, bütün kromunu İngiltere'ye satmayı kabul etmiştir. Fakat 6 Ekim 1941'de Ankara, 1943 ve 1944 krom üretimini (İngiliz anlaşması 1942 yılı sonunda bitmektedir) Almanya'ya satmak üzere, ticaret anlaşması imzalar. Ağır Alman baskısı altında da, yeni bir anlaşmayla, Almanya'ya 45 bin ton krom verir. Almanya'ya krom satışına, müttefik İngiltere susar, İngiltere'nin müttefiki ABD tepki gösterir. ABD, İngiltere'nin yapamadığı silâh yardımını, Almanya'ya krom satan Türkiye'ye yapmayı reddeder. İngiltere, aracı olur. Sonunda Amerikan yardımının İngiltere aracılığıyla yapılması kararlaştırılır. Esasen yardım, önemsizdir.

TURAN YOLLARINDA

Asıl büyük sorun, Rusya içinde hızla ilerleyen Almanya'nın Türkiye'yi Rus seferine katma çabasıyla ortaya çıkar. 2 Aralık 1941 tarihlibir Alman raporunda şunlar yazılıdır :

«Türkiye, iyi niyetle davranmak ve bâzı avantajlar sağlamakla, Rusya seferine katılabilir. Bu katılma, Ordu çevrelerinde olsun, halk içinde olsun çok iyi karşılanır.»[124]

Türkiye'yi Rusya seferine katmak için, von Papen ile bâzı Alman yetkililerinin buldukları yol, Enver Paşa Turancılığını, Kırım, Azerbeycan vb. Türklerine dayanarak yeniden canlandırmaktır. Alman Ordusu'nun

Kırım ve Kafkasya gibi Sovyet Rusya'nın müslüman nüfuslu bölgelerinde ilerlemesi, Türkçe konuşan bölgeye özerklik verilmesi düşüncesini uyandırır. Bâzı Türkler, uzman danışman olarak buraların yönetimine yardıma çağırılır. Almanya, bu bölgelerin gelecekteki statüsünü Türk yetkilileriyle müzakere eğilimi gösterir. Prof. Lenczowski'ye göre, Sovyetler Birliği'ndeki kurtarılmış Türk bölgelerini bir federasyonda toplama hakkı Türkiye'ye tanınmak yoluyla, von Papen ve Alman Dışişleri Bakanlığından etkili bir grup, Türkiye'nin Almanya safında savaşa katılmasını sağlayabilecekleri umudundadırlar.[125]

Bu umutların boş olduğu söylenemez. Alman Planı, Genelkurmay Başkanı Çakmak ve Başbakan Saraçoğlu'nu dahi etkisi altına alır. Bu kişiler, Enver Paşa Turancılığının Kafkasya'da nasıl Türk-Alman silâhlı çatışmasına yol açtığını, Almanya'nın Turan değil, sömürgecilik peşinde koştuğunu dahi unutmuşlar, Alman egemenliğindeki özerk bir Turan yönetiminin kurulması çekiciliğine kendilerini çabuk kaptırmışlardır. Eğer bâzılarının istedikleri gibi, Anayasa zorlanarak 1938'de devletin başına saygıdeğer bir kişi olan Mareşal Çakmak getirilseydi, Turan peşinde koşan Türkiye, umduğunun tam tersi sonuçlar verebilecek bir mâceraya kolaylıkla sürüklenebilecekti... Bu mâcerayı İnönü'nün frenlediği açıktır. Fakat Türk Hükûmeti, Turan heveslerine az çok yeşil ışık yakar. Alman diplomatik belgeleri, bunun çeşitli örnekleriyle doludur. Von Papen, 5 Ağustos 1941 tarihli bir raporuyla bu yoldaki hazırlıkları anlatır :

«Rusya'daki Alman başarılarını gördükten sonra, Hükûmet çevreleri, Türk-Rus sınırının ötesinde bulunan ırkdaşlarının ve özellikle Azerbeycan'daki Türk-Mogolların geleceği ile daha çok ilgilenmektedirler.

Bu çevreler açıkça 1918'e dönmeye hazırdırlar ve çok değerli petrollerin bulunduğu Bakû'yu ele geçirmek istemektedirler. Bu nedenle, bir kısmı Abdülhamit dö-

neminde benzer yönetimlerle çalışmış birkaç kişiden kurulu uzmanlar komitesi, bu sorunla ilgili bütün yayınları derleme ve Türkiye'nin Doğusundan Hazer Denizi'ne kadar, Türkiye'ye ortak sınırı bulunan Türk-Mogolların oturduğu bölgelerle Yeni Türkiye'nin birleşmesini isteyen Türkiye'deki, ayrıca Türkiye dışında özellikle Azerbeycan'daki göçmenlerin listesini yapma görevini yüklenmiştir. Bu grubun şefi hâlen Istanbul Milletvekili olan Şükrü Enis Bahça'dır.»

Von Papen, bu gruptan Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Killigil, Prof. Zeki Velidî Togan, Prof. Ahmet Caferoğlu, Memduh Şevket Esendal, Mehmet Emin Resulzâde gibi kişilerin adlarını sayar. Fakat Caferoğlu ve Resulzâde'yi Londra'daki Prometheus örgütü ile de ilişkili göstererek, kuşkulu kişiler diye belirtir.

İşin ilginç yanı, Hükûmet yetkililerinin de Turan projelerine katılmalarıdır. Berlin'deki Büyükelçi Hüsrev Gerede, aynı 5 Ağustos günü, Almanya Dışişleri Bakanlığı Genel Sekrèterine giderek, bir söyleşi biçiminde, Rusya'daki Türklerin Sovyetler Birliği'ne karşı propagandada kullanılmasına dikkati çeker. Çerkezlerin tek bir tampon devlette toplanabileceğini söyler. Hazer Denizi'nin Doğusunda bağımsız bir Türk-Mogol devleti kurulabileceği konusuna dokunur. Alman diplomatı, Ordu Komutanı Ali Fud Erden'in de von Papen'e benzer dil kullandığını özellikle belirtir. Erden, Güney Rusya'ya çağrılır, cepheyi gezer, Hitler'le konuşur. Dönüşte, Hitler'in görüşlerini paylaşarak, İnönü ve Çakmak'a Alman zaferinin kesin olduğu hakkında bir rapor verir. Aynı durumda başka bir kişi, Emekli General ve yazar Hüseyin Hüsnü Erkilet'tir. Erkilet, Almanlarla iyice içli-dışlı'dır. Ali İhsan Sabis de benzer durumdadır.

24 Kasım 1941'de Dr. Garoun adlı, Berlin'de doçentlik yapmış, Istanbul'da oturan bir kişi, Genelkurmay Başkanı Çakmak adına Almanlarla konuşur. Garoun, Çakmak'ın Türk-Alman ilişkilerinin yalnızca Turancılık temeline dayanacağını, Türkiye'nin Almanya'-

ya karşı asla savaşa girmeyeceğini, Almanların Türk-Mogol halkına karşı tutumunu büyük sempatiyle izlediğini ve savaş tutsakları arasında çalışmak üzere adam vermeye hazır olduğunu belirttiğini söyler. 13 Mayıs 1942 tarihinde de Mareşal Çakmak'la uzun bir görüşme yapan 1918'de Kafkasya'daki tümen komutanlarından Mürsel Paşa, von Papen'e Turan yolunda çalışacak sivil kişilerin derhal Almanya'ya gidişine izin verileceğini bildirir. Subay yollama işine ise, şimdilik çözüm bulunamamaştır. Von Papen, bu konuşmayı Berlin'e iletirken, «Türk Ordusu'nda Kafkasya'yı tanıyan, Kafkasyalı ve özellikle Azerbeycanlı subayların sayısı çoktur notunu düşer. 1 Haziran 1942'de Dr. Garoun, Alman Dışişleri yetkilisine, Çakmak'ın görüşleri olarak, daha ilginç şeyler söyler. Buna göre, Türkiye, İngiltere ile bile çatışma tehlikesini göze alarak, Rusya'ya yürüyecektir :

«Çakmak, Türkiye'nin savaşa girmesinin hemen hemen kaçınılmaz olduğuna ve yeterli silâh ve cephane sağlandığında, Türk Ordusu'nun savaşa girebileceğine inanmaktadır.

Çakmak'a göre, Türk Ordusu, İran üzerinden Bakû'ya yürüyecektir. Kafkaslardaki hedeflere hücum söz konusu değildir. İngilizlerin, İran'da hiçbir müdahalede bulunamayacağı, fakat Rusların ciddî bir direnç göstereceği düşünülmektedir.»[126]

Bu konuşmada Dr. Garoun, Türkiye'nin bir federasyon kurmaya niyetli bulunduğunu belirtir. Federal devlete, Anadolu'ya ek olarak, Kafkasya ve Volga'nın Doğusundaki Türk-Mogol halkı girecektir. Yine Dr. Garoun'un ileri sürdüğüne göre, Sarı Tehlike'nin (Slav) varlığından bilinçli olan Türk devlet adamları, Almanya ile İngiltere arasında aracı rol oynama ülküsünü gütmektedir. Garoun, «Almanya ve Türkiye, Sarı Tehlike'ye karşı duvar çekmelidir» der. Alman diplomatı ise, hem Rusya'ya, hem de İngiltere'ye karşı duvar çekilmesini ister.

BAŞBAKAN SARAÇOĞLU'NUN RUSYA VE TURAN PLANI

Bu aracı kişilerin konuşmaları önemli sayılmayabilir. Fakat 27 Ağustos 1942 günü, Refik Saydam'dan sonra Başbakan olan Şükrü Saraçoğlu*, von Papen'e Rusya ve Turan görüşlerini açıklar. Von Papen'in bu «politik rapor»u ilginçtir :

«*Özü : Yeni Başbakanın Türk-Mogol azınlığı sorunu ve Rusya'nın geleceği üzerine konuşması.*

Bugün yeni Başbakan Saraçoğlu'na ilk ziyaretimi yaptım.

Türkiye'nin genel durumunu ele alan görüşme sırasında, dün Numan'a (Menemencioğlu) yaptığım gibi, Rus sorunu üzerine düşüncelerinin ne olduğunu sordum.

Bay Saraçoğlu, bu konuda önce bir Türk, sonra da Başbakan olarak cevap vermek istediğini söyledi.

Türk olarak, Rusya'nın tamamen yok olmasını tutkuyla istemekteydi. Rusya'nın yok edilme girişimi, Führer'in yüzyılda ancak bir kez rastlanabilecek büyük işlerindendi.

Rusya'nın yok edilmesi, Türk halkının sonsuza dek rüyasıydı. Her Türk, hatta yazılarında İngiltere'yi tutan Hüseyin Câhit bile, başka türlü düşünemezdi.

Son bir demecinde Saraçoğlu, Türk-Mogol fikrine bağlılığını dile getirerek, bu duygunun dolaylı biçimde saydam hâle gelmesini sağlamıştır.

Rus sorunu, Almanya tarafından sâdece, bir yandan Rusya'da oturanların yarısının yok edilmesi, öte yandan da azınlık milletlerin oturduğu Ruslaştırılmış

---

* Hakkı Tarık Us'un yazdığına göre, 1940 Temmuzunda von Papen, İngilizci diye Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ve hükûmetini değiştirmek ister. Von Papen, bâzı Türklere şöyle konuşur: «Bu hükûmet, Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nı imza eden hükûmettir. Onunla anlaşılamaz. Başka hükûmet olmalı». Sonra da «20 milyon liralık anlaşma yaptık, daha 150 milyon liralık yapacağız» sözleriyle devam eder. (Âsım Us'un Hâtıra Notları, s. 456)

bölgelerin Rus nüfuzundan kurtarılıp, kendi öz karakterlerine kavuşturulması, bunların Mihver devletleriyle gönülden işbirliği yapmaya dâvet edilmesi ve Slav karşısı bir ruhla eğitilmesi koşuluyla çözülebilir ancak.

Rusya'nın önemli miktarda insan potansiyelini yok etmek sorununda, Mihver devletleri doğru bir yol izlemektedirler. Millî azınlıkların yerleşmiş olduğu bölgelerin gelecekteki yapısı hakkında Führer'in vermiş olduğu kararı, Saraçoğlu bilmemektedir. Bu bölgeler halklarının büyük bir kısmı Türk-Mogol'dur. Türkiye'yi sorunun çözümünde rol almaya götüren doğal ilgi buradadır.

Bir süre önce, Führer'in de verdiği görevle, Cumhurbaşkanı'na Türkiye'nin, yeni Avrupa'nın Güneydoğusunda güçlü bir ileri karakol teşkil etmesi gerektiğini söylemiştim. Onu ansıdım.

Sonuç olarak, hâlen Ruslaştırılmış olan ülkelerdeki Türk-Mogol halkı sorununun dikkate alınması gerekmektedir.

O ülkelerdeki aydın sınıfın, var olduğu ölçüde, ya bolşevikliğe döndüğü, ya da bolşeviklik yönünden yok edildiği açıktır. Bu nedenle, bu ülke gençlerinden bir kısmını Türk üniversitelerine göndermek gerekecektir. Gelecekte taraflar arasında tam bir işbirliğini, ancak yeni kuşak sağlayabilir.

Almanya, fikirlerini öğrenmek, hizmetlerinden yararlanmak için bu ülkelerin orijinal halkından olan mültecilerden bir kısmını İmparatorluğuna çağırmıştı. Onlardan bir kısmı, Almanya'nın Türk-Mogol halkına kendi kendini yönetme hakkını verme niyetinde olmadığı ve bu hakları Almanya'nın yönetimi ve disiplini altındaki devletlerde toplamak istediği inancıyla geri döndüler.

Saraçoğlu, Führer'in bu niyette olduğuna inanmaktadır.

Rusların yakın bir gelecekte, bütünüyle bozguna uğramaları durumunda, bu devletler ayrı ırklara men-

sup halklarıyla birlikte, bizden özgürlüklerini ve yeniden canlandırılmalarını beklemektedirler. Onları hayal kırıklığına uğratmamalıyız. Azınlıklar da bizi hayal kırıklığına uğratmayacaklardır. Bir Türk olarak Saraçoğlu, düşüncelerini böyle açıklamıştır.

Başbakan olarak o, Ruslara Türk-Mogol azınlığını yok etmek için en küçük bir bahane vermemeye dikkat etmek zorundadır.

Ruslar'ın, öbür milletler karşısındaki korkusu çok iyi bilinmektedir. Kendi toprakları üzerinde Polonyalı, İngiliz ve Amerikan savaşçılarını kabul etmemesi bundandır.

İran'da Türkiye'ye sempatilerini belirtmiş olan Azerbeycanlılar, son zamanlarda köyleriyle birlikte tüm olarak yok edildiler.

Buradan, mutlak olarak tarafsız bir politika izlemenin gereği ortaya çıkmaktadır.

Başbakan olarak Saraçoğlu, Türkiye'yi tehlikeye atmamak için tarafsızlığı mutlaka korumak durumundadır. Çünkü ona göre, yakın olduğu tartışmasız kabul edilecek Rus yenilgisi, İngilizleri barış istemeye zorlayacaktır.

Avrupa'ya barış getirecek bu olanağı kaçırmamaya çalışmalı.

Sözleri için Başbakana teşekkür ettim ve hangi anlamda Türkiye'nin belirli bir yardımını dikkate alabileceğimizi ve ele geçirdiğimiz toprakların yönetimiyle yeniden düzenlenmesi sırasında Türk çıkarlarını değerlendirebileceğimizi sordum.

Dün Numan'ın yaptığı gibi, Saraçoğlu da, gerekirse *bu pratik sorunlar üzerinde gizli konuşabileceğini*, ya da bu konuşmaları sürdürmek için üçüncü bir kişiyi görevlendireceğini doğruladı.

Başbakan, bugün denetleme için Rus sınırına gidiyor. Bana, bu bölgeleri bilmediğini ve kişisel izlenimler edinmek istediğini söyledi. Samsun yoluyla Ankara'ya dönecek.

Başbakanın Rusya olaylarını, özellikle Kafkasya'daki olayların gelişimini canlı bir ilgiyle izleyeceği ve bu sorunda benimle sıkı temas kuracağı izlenimiyle oradan ayrıldım.

Bu sorunlar, aynı biçimde İşgal Altındaki Doğu Toprakları Bakanlığını temsil eden Prof. von Mende ile birlikte de incelenmiştir. Görüşmeye, başka bir mülteciler çevresiyle ilinti kuran S.S. Tugay Komutanı Zimmermann da katılmıştır.

Bütün bu görüşmelerden şunları çıkarabildim :

Türkler, uzun zaman için sâdece, değişik bölgelerdeki azınlıkların aktif bir işbirliği ruhuyla eğitilir ve onlara Alman ruhu, ekonomisi ve askerliği yönünde bir kadroya bağımsızlık duygusu aşılanırsa, Rus sorununun çözümü mümkündür, diye düşünüyorlar. İyi örneklerden — söz gelimi Birmanya'daki Japonlardan — esinlenerek, Kafkas ve Hazer Ötesi ülkelerinde, yönetici orun olan hükûmetin başına geçecek ora asıllı bize uygun bir kişi bulmalıyız.

Bu kişinin yanına, görünüşte danışman olarak ikinci planda kalacak, fakat hükûmet eden, yönetsn ve sorumlu mevkii elde bulunduracak bir Alman atamak gerekir.

Bu iki kişinin buyruğunda, önemli sayıda yerli unsurların katıldığı yeteri kadar yönetim dairesi bulunmalıdır.

Millî azınlıkların, izole bölgelerde şimdiden kurduğu lejyonlar, askerî birliklerin yaratılması yolunda mükemmel bir çekirdek gibi görünmektedir.

Silâhlı kuvvetlerin ve polisin, dıştan, mümkün olduğu ölçüde yerlilerden biriyle temsil edilmesi gerekir.

Yerli halktan o bölgeye uygun bir kişi seçerken, Numan ve Saraçoğlu ile yapmış olduğum görüşmelerden anlaşılacağı gibi, ne zaman olursa olsun, Türk yöneticilerine danışabilecek ve onların dikkatini politik biçimlemelere çekebileceğim.

Bu öneri, açıkça, Ukrayna ve Rusya'nın işgal edil-

miş öbür bölgelerinde ortaya çıkan, salt Alman Hükûmet ve yönetimi biçiminden farklıdır. Fakat Kafkas ve Hazer ötesi devletleri konusundaki önerimde dış politika birinci derecede bir rol oynamaktadır.

Eğer Türkiye ile ilgilenmiyorsak, eğer yaygın islâm diniyle belirlenmiş etkenleri kullanmak istemiyorsak, bu ülkelerin işgal ve yönetimi sırf Alman olan bir polis rejimine dayandırılabilir.

O halde, Türkiye kaçınılmaz olarak yeni Avrupa'nın dışında bulunacak ve böyle yanlış bir tutumun sonuçları çok çabuk görülecektir.

Kafkasya'da Alman Orduları başarıyla ilerlediğine göre, bu ülkelerde yeni yönetimin ilk unsurlarını yaratmak gerekir. Führer'in daha önce izlediği genel politik plan çerçevesi içinde, bu sorunun bir karara bağlanması ivedi görünmektedir.»[127]

Demek ki, rapora göre, Başbakan Saraçoğlu, Rusya'da Türk-Nazi yönetimi kurulmasından yanadır, fakat bunu Rusya'daki Türkler misillemeye uğrar diye, tarafsızlık görüntüsünü bozmadan, gizlice yardımlarla yapmak kararındadır. Nitekim 28 Ağustos raporunda von Papen şöyle yazar :

«Saraçoğlu'dan, belli kişilerin Türk topraklarından geçişinin görmezlikten gelineceğine dair söz aldım. Saraçoğlu'nun görüşü, benim fikrimce, hayra alâmettir ve yeni dönemde Türkiye'yi kazanmak için bir kozdur.»

Ne var ki, von Papen'in Rusya seferinde Türkiye'yi Almanya'nın peşinden sürüklemek için kullandığı Turan kozu, İşgal Altındaki Doğu Toprakları Bakanı Alfred Rosenberg tarafından baltalanır. Rosenberg, bir Alman danışmanının yöneteceği kukla yönetimler kurulmasına bile karşıdır, Rusya Türkleri üzerinde doğrudan doğruya Alman yönetimi kurmaktan yanadır. Nitekim Türkiye'ye de kendisini Tiflis Vâlisi diye tanıtan bir bakanlık temsilcisi gönderir. 5 Ağustos tarihli bir Alman raporu, Rosenberg'in görüşünü açıklar. Rapora göre, Rosenberg, Kafkasya'da sivil bir Alman yö-

netimi kurma çabasındadır. İmparator adına bir naip bölgeyi yönetecektir. Kırım Tatarlarına kendilerini yönetme hakkı verilmeyecektir. Hatta bir vâli yönetiminde Kırım'ın Almanlaştırılması tasarlanmaktadır. Bu tutum, Almanlarla işbirliği için Berlin'e giden Rusya Türklerini hayal kırıklığına uğratır. Bu Türkler, Rosenberg'in bakanlığında kendilerine sunulan danışmanlık kadrolarını reddederler. Türkiye'ye dönmeye kalkışırlar, zor caydırılırlar.

Nazilerin teorisyeni olan kudretli Alfred Rosenberg, Alman Dışişleri Bakanlığının Turan tasarılarına son vermekte güçlük çekmez.. Nitekim 12 Eylül 1942'de Ribbentrop, von Papen'e «Türklere Turan umudu verme, bu konuyu artık Türklerle konuşma» biçiminde direktif verir :

«26 ve 27 Ağustos tarihli telgraflarınızdan ve 27 Ağustos tarihli raporunuzdan anlaşıldığına göre, Türk devlet adamlarıyla son görüşmelerinizde Kafkasya ve Sovyet Rusya'nın öbür bölgelerindeki Türk-Mogol çıkarlarıyla ilgili konu tekrar ele alınmıştır.

Sorunun çözülmesinde, Türkiye'nin hangi yolda işbirliği yapacağı da tartışılmıştır.

Bay Numan ve Bay Saraçoğlu fırsattan, Türkiye'yi bu işlere sokacak çıkarı belirtmek için yararlanmışlar ve pek açık olmayan biçimde gerek mahrem olarak, gerekse araya bir başkasını katarak, bize destek olmayı önererek, Türklerin arzu ve isteklerini belirtmişlerdir.

Aynı zamanda onlar, bütün dünyaca bilinen tarafsızlıklarını yeniden ileri sürmektedirler.

Şimdilik, bu sorunlar ve onların gelişmesi konusunda Türk Hükûmeti ile görüşmelere girmenin hiçbir yararı yoktur.

Sorunların Türkiye'ye genel politikasını savaşçı devletlere ve bizim yararımıza çevirmesi için yeter bir çıkar vaad etmediği dikkate alındığında, onlara herhangibir garanti vermemiz, ya da Türkiye'nin arzu ve istekleri yolunda elverişli bir fırsat yaratmamız için bir neden yoktur.

Dolayısıyla, bu tür sorunları artık ele almamanızı, *Türkler tarafından Sovyetler Birliği'ndeki Türk-Mogol halkının çıkarları yeniden ortaya atılırsa, tam bir sıkı ağızlılık göstermenizi rica ederim.*»

Böylece Turan dâvâsı, Almanlar açısından son bulur. Ribbentrop, Türkiye'de Alman nüfuzunu artırmak için Turan vaadi yerine, altın göndermeyi uygun görür. 5 Aralık 1942'de von Papen'e şöyle yazar :

«... Malî durumlarının yetersizliği dolayısıyla Türkiye'deki dostlarımızı destekleyebilmeniz için size 5 milyon altın Reichmark gönderilmesi buyruğunu verdim.

Bu parayı rahatça ve bol bol kullanmanızı ve kullanma yeri hakkında bana bilgi vermenizi rica ederim.»[128]

Ne var ki, Stalingrad yenilgisi üzerine, Kasım 1942'den sonra, Almanya'nın zafer umutları zayıflar. 1944 başlarında Alman yenilgisi kaçınılmaz gözükür. Rusların zaferi kazandığı anlaşılır. Bunun üzerine, dış politika gereklerine uygun biçimde, 1944 Mayısı ortalarında Turancılar tutuklanır. İsmet İnönü, 19 Mayıs konuşmasında yabancıların tezgâhladığı Almancı-faşist bir komplodan söz eder ve bağımsızlık savaşı günlerinde tek dostumuz olan Sovyetler Birliği'ni över. 1946 yazında, Türkiye'nin nazilerle ilişkilerini ve Turancılık çabalarını belirten Alman Dışişleri Bakanlığı belgeleri açıklanır. Rusya ile ilişkiler iyice bozulur ve 1946 sonlarına doğru, yine dış politika gereklerine uygun biçimde, sol tutuklamaları yapılır.

ALMANYA'YA YATKIN, RUSYA'YA DÜŞMAN TARAFSIZLIK

Turancılıktan çabuk vazgeçen Almanya, Türkiye'yi tarafsızlıktan iyice ayırma çabalarından vazgeçmez. Oysa bu tarafsızlık, Almanya'ya kolaylıklar sağlayan bir tarafsızlıktır. Nitekim Numan Menemencioğlu, 26 Ağustos 1942'de «Türkiye'nin hangi noktalarda işbirliği

yapabileceği» yolunda von Papen'in sorusuna, tarafsızlık çerçevesinde, «meşru doğal çıkarların söz konusu olduğu yerde yardımın sağlanabileceği» karşılığını verir. Almanya'ya krom satışı, Türk topraklarından geçiş kolaylıkları sağlama, hatta Boğazlar'dan maskeli biçimde yararlanma gibi olaylar görülür. İngiltere Hükûmeti, birçok kez Boğazlar'dan geçen Alman savaş gemileri konusunda Türkiye'nin dikkatini çeker. Nitekim İngiltere'nin uyarısı üzerine, ticarî gemi diye kayda geçen Kassel gemisi aranınca, bunun maskelenmiş yardımcı bir savaş gemisi olduğu anlaşılır. Mannheim tipi gemilerin de askerî nitelikte olduğu görülür. Daha önce de, 1942 ve 1943 yıllarında Alman seri çıkartma layterlerinin Karadeniz'den Akdeniz'e geçtiği saptanır. Ayrıca Alman Ordularının Volga yönünde hızla ilerlediği günlerde, Feridun Cemal Erkin'in yazdığına göre, Türkiye'nin Kafkasya sınırlarında askerî kuvvet yığınağı yapmak suretiyle, Rusya'ya karşı yeni bir güçlük ve tehdit unsuru çıkardığı iddia edilir. Erkin, bu tertiplerin Hopa'ya kadar bütün Karadeniz bölgesinde bir Alman saldırısına karşı olduğunu belirtirse de, olay başka türlü yorumlanır.[129]

Tarafsızlığın yumuşak uygulanması dahi, Almanya'yı hoşnut etmez. Von Papen, devamlı daha ileri bir işbirliği ister. Başta İnönü olmak üzere, Türk yetkilileri, Almanya-Rusya savaşında salt tarafsızlığın dahi Almanya'nın yararına olduğunu belirtmek gereğini duyarlar. Örneğin, ABD'nin savaşa katılışından sonra, 5 Ocak 1942'de, von Papen, İnönü ve öteki yetkililerle yaptığı bir konuşmayı «Politik Ufuk'a Bir Göz Atış» başlıklı raporunda şöyle açıklar :

«Cumhurbaşkanı ile birkaç gün önce yaptığım çok faydalı bir görüşmede birçok kez Türkiye'nin Rus devinin yenilmesiyle son derece yakından ilgilendiği ve hiçbir propagandanın, hiçbir baskının Türkiye'ye çıkarlarımıza karşı tek adım bile attıramayacağı sözlerini işittim. Cumhurbaşkanı, Türkiye'nin tarafsız oluşunda,

hâlen İngiltere'den çok Mihver devletlerinin çıkarı olduğunu belirtti. Eğer Türkiye gerçekten Müttefikler safında olsaydı, İngiliz Donanması Karadeniz'den Rus kanadını destekleyecek ve Kafkasya'nın korunması yolunda uygun bir çâre bulunmuş olacaktı.

Cumhurbaşkanına hiçbir Avrupa devletinin bolşevikliğe karşı girişilen büyük savaşta, Avrupa'nın savunulması için tarafsız kalamayacağını ve Türk politikasının hangi ölçüde bize etkili bir yardımda bulunabileceğini düşünmesi gerektiğini anlattığım zaman, bu sorunlar üzerinde ciddiyetle durulduğu karşılığını aldım. İlkbaharda Kafkasya saldırısına girişirsek, Rus sınırına kuvvet yığılmasının bizim için çok makbule geçeceğini belirttim.

Son zamanlarda Ali Fud ile Enke arasında yapılan görüşmelerden, Türk Genelkurmay Başkanının bu sorunu incelediği ve gelecek ilkbaharda bize uygun bir çözüm yolu bulma yolunda iyice kararlı olduğu anlaşılmıştır. Doğu bölgesinde kışın sertliği, taşıma yollarının ve ikmal olanaklarının hemen hiç bulunmayışı, karlar eriyinceye kadar birliklerin yer değiştirmesine elvermemektedir.

Başkan, görüşmemizin sonuna doğru, sözleriyle *objektif bir tarafsızlığın sınırlarını iyice aşmış olduğunu* belirtirken, kuşkusuz, Mihver devletlerine sağlanan bu dolaylı desteğin düşman tarafından uygun olmayan bir zamanda bilinmemesini istemekteydi.»[130]

İNGİLTERE, TÜRKİYE'Yİ NÜFUZ BÖLGESİ İLÂN EDİYOR!

ABD, İngiltere ve özellikle Rusya, Türk tarafsızlığını tıpkı İnönü'nün von Papen'e açıkladığı biçimde, Almanya'ya yararlı bir tarafsızlık diye değerlendirirler. İngiltere ile ittifakını ileri sürerek, Türkiye'nin Mihver'e karşı savaşa girmesini, 1942 Kasımından itibaren istemeye koyulurlar. Türkiye'nin Rusya'ya karşı savaşmasını isteyen Almanya, bu kez, Türkiye'nin tarafsız kal-

ması yolunda çaba gösterir. Öteki devletler ise, Türkiye'nin savaş dışı durumuna son vermesinde direnirler. Churchill, işin öncülüğünü yapar. Roosevelt ve Stalin, Churchill'e gönderdikleri mektuplarda bunu olumlu karşılarlar. Roosevelt, Almanya'nın Karadeniz'deki bir cenahına saldırıda Türkiye'nin desteğinin sağlanması konusunun genelkurmaylarca incelenmesini ileri sürer. Ocak 1943'te Roosevelt ve Churchill'in ünlü Casablanca Konferansı'nda, *Churchill, savaşa sokmak için Türkiye'ye karşı Rus korkusunun kullanılacağını açıklar.* Roosevelt'in kişisel temsilcisi Harry Hopkins'in yazdığına göre, Türkiye, savaşa girmekten kaçınan inatçı tutumunu değiştirmediği takdirde, Churchill Boğazlar konusunda Rusya'yı kontrol etmeyeceği tehdidini savurur![131]

İngiliz emperyalizminin seçkin temsilcisi Churchill, Türkiye'yi savaşa sokacaktır, ama önce İngiltere'nin müttefiklerinin, başta ABD olmak üzere, Türkiye'nin İngiliz nüfuz bölgesi olduğunu tanımaları gerekir. Casablanca'da Roosevelt, Türkiye'nin «İngiltere'nin işi» olduğunu kabul eder. Prof. Edward Weisband bunu, «*İngilizler, Türkler ile diledikleri gibi oynayacaklardı*» diye yazar ve şöyle devam eder :

«Amerikalılar, Çinlilere karşı nasıl davranacaklarsa, İngilizler de Türkiye'de öyle at oynatacaklardı. Türkler için böyle bir denklem hiç de istenilir cinsten değildi... İngiltere'ye sömürgeci bir devlet gibi davranma hakkı tanınmıştı.»[132]

Von Papen kaygılar, Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'na, Casablanca'da Türkiye'nin İngiliz nüfuz alanına konduğundan kaygılandığını söyler. Menemencioğlu, şu karşılığı verir :

«— Tamamen böyle oldu. Türkiye, tamamen İngiliz nüfuz alanı içindedir...»[133]

YENİKLİK ÜZERİNE BİR SATRANÇ OYUNU

Casablanca'da Roosevelt, Türkiye'ye gönderilecek askerlerin çoğunluğunun İngiliz olacağını tanır. Fakat İngiltere, yalnız askerî değil, politik ve ekonomik açıdan da Türkiye'yi tam nüfuz bölgesi saydığını ABD'ye teslim ettirmek amacındadır. Casablanca'dan iki ay sonra ABD'ye giden Eden, Cordel Hull'un yazdığına göre, bunu açıkça belirtir ve bir bildiriyle ilânını ister. ABD Dışişleri Bakanı, Başkan Roosevelt tarafından Churchill'e Casablanca'da verilen Türkiye üzerindeki «mandat»nın askerî olduğu kadar, ekonomik ve politik alanları da kapsadığını resmen tanıyacaktır[134]. Bildiri yayınlanmazsa da, bu nüfuz bölgesi kabul edilir*.

Rusya'ya karşı ise İngiltere, Hitler Almanyasının yaptığı gibi, İnönü ve çevresinin korku'arıyla oynayarak, çoktan Türkiye'nin koruyuculuğu rolünü benimsemiştir. Hem Rusya'nın, hem de Türkiye'nin müttefiki olan İngiltere, Tanzimat günlerinde olduğu üzere bu koruyucu rolü ustalıkla oynar. 1915 paylaşmasından etkilenen İnönü ve çevresi, İngiltere ve Rusya'nın, Türkiye'nin sırtından ittifak yapması ve Boğazlar bölgesinin Rusya'ya peşkeş çekilmesi kâbusu içinde yaşamaktadır. Fakat Alman yenilgisinin ufukta belirmesi üze-

* Türkiye, Amerika'nın da Orta Doğu ve Balkanlarla ilgilenmesinden yanadır. ABD yöneticileri de bölgeyle artan ölçüde ilgilenmektedirler. Hatta Balkan Cephesi açılmasına ve Türkiye'nin savaşa sokulmasına pek istekli değildirler. General Marshall ve çevresi, Balkan Cephesi'nin Müttefik kuvvet ve malzemesini dağıtacağı kanısındadır. Bâzı Amerikan yöneticileri ise, Balkan Cephesi'nin Amerikan desteğiyle Akdeniz'de bir İngiliz nüfuz bölgesi kayırma anlamına geldiğini ileri sürerler ve Balkan Cephesi'ne isteksizlik gösterirler (Prof. Halûk Ülman, SBF Dergisi, Abadan Armağanı, s. 282). Fakat Roosevelt, Casablanca'da Churchill'in görüşlerine katılır. Bununla birlikte, daha sonra göreceğimiz üzere, Türkiye'yi savaşa girmekten İnönü'nün davranışı kadar Roosevelt'in Balkan Cephesi'nden vazgeçişi kurtaracaktır. Stalin de, Balkanları İngilizlere teslim etmek saydığı bu cephenin açılmasına bir süre sonra isteksiz davranacaktır.

rine, ABD de seyirci kalınca, bu olasılığı önlemek için Ankara Hükûmeti, müttefik İngiltere'den başka dayanacak güç bulamaz. Hem İngiltere'nin ihanetinden korkulur, hem de İngiltere'ye sığınmaktan başka yol görülmez. Satranç oyununda açmaza düşülmüştür...

Casablanca'da Almanya'nın «kayıtsız-şartsız» teslim ilkesinin benimsenmesi, Ankara Hükûmeti'nin kuşkularını daha da artırır. İnönü ve çevresi, Avrupa'da güçlü bir Almanya'nın varlığını, Rus genişlemesine karşı zorunlu saymakta, Almanya yenilmeden barışın imzalanmasını arzulamaktadır. Kayıtsız-şartsız teslim ise, yerle bir edilmiş güçsüz bir Almanya ve İnönü'ye göre Balkanların gözden çıkarılması anlamına gelmektedir. İnönü, kayıtsız-şartsız teslim ilkesini, «Acaba Türkiye de Rusya'ya mı bırakıldı» diye kuşkuyla yorumlar. Ama yine de, başka bir çıkış yolu düşünülemediğinden, kuşkuyla karşıladığı İngiltere'nin koruyuculuğunu arar ve İngiliz İttifakı'na sarılır. Bu açmazı, Prof. Weisband, şu sözlerle ortaya koyar:

«İngiltere'nin koruyucu edasından sinirlenen Türk liderleri, İngilizlerin bu sefer de Rusların yararına Türkiye'nin sorumluluğundan caymasından korkuyorlardı.»[135]

ADANA KONFERANSI

İnönü ve Churchill'in Casablanca'yı izleyen 1943 Ocak sonundaki Adana Konferansı, bu havada toplanır. Attlee ve Eden, Türkiye'nin henüz savaşa girmeye hazır olmadığını söylediklerinden, Churchill, savaş konusunda dolaylı bir dil kullanır, Türkiye'yi güçlendirmekten söz eder. İngiltere, Türkiye'ye artık büyük çapta askerî yardıma hazırdır. Yalnız, karşılığında, Romanya'daki Alman petrol kuyularını bombalamak üzere Türkiye'den üs ister. Ayrıca İzmir ve Bodrum'daki askerî üslere, Ege adalarına girişilecek eylem için gerek vardır. Müttefik İngiltere'nin Türkiye'de bir askerî misyonu bulunmaktadır. İngilizler, yıllardır Türkiye'de ha-

va alanı ve yollar inşa etmektedir. Churchill, görüşünü 30 Ocakta şöyle açıklar :

«... İngiliz ve Amerikan hava kuvvetleri, ilk anda en az 25 uçak filosu gönderebilecek güçtedir. Şu anda hava alanlarımızdan çoğu şimdiden bu uçakları almaya hazırdır. Bir kısmı ise, bir yıldan beri bakım görmediği halde, kısa zamanda işleyebilir hâle getirilecek durumdadır. Gördüğümüze göre, malzemeler, yedekparçalar ve hava alanları konusunda çalışmalar aynı açıdan değerlendirilmelidir. Daha kısa bir deyişle, *yuvalar hazırlanmalıdır ki, kuşlar geldiğinde konacak yer bulsunlar! Zira yuvası olmayan kuş, yaşayamaz ve çarpışamaz.*»[136]

Churchill, ayrıca savaşta tarafsız kalmanın «liberal» değerlendirilmesini isteyerek, Boğazlar'ın Rusya'ya destek için Müttefikler tarafından serbestçe kullanılmasını önerir :

«Umarız ki, Türkiye, tarafsızlığını liberal ölçüler içinde değerlendirsin... Sizden tarafsızlığınızla ilgili olarak bir istekte bulunuyor, Ploesti petrol yataklarını bombardıman edebilmek için İngiliz ve Amerikan uçaklarının Türk topraklarına inebilmesine izin vermenizi bekliyoruz. Bir isteğimiz de Oniki Ada'ya çıkartma yapmayı kararlaştırdığımızda, bizi desteklemenizdir. Doğaldır ki, bu arada Türkiye, Müttefiklerine Boğazlar'ı açarak ve düşmana bu olanağı tanımıyarak da bize yardımcı olabilir. Bu gibi davranışlar, bir savaşa katılma olarak kabul edilemez. Almanya, bunları görmezlikten gelebilir.»

Churchill ve komutanları, bundan başka, bol miktarda İngiliz hava subayının Türkiye'ye sokulması çabasındadır. Hava Mareşali Drummond, bu isteği Çakmak'a açıklar :

«Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda, İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri, yardıma koşacaktır. Bu yardımın harekât planlarını tamamlamak için Kraliyet Hava Kuvvetleri subaylarını Türkiye'ye gönderebilir miyiz acaba?»

Mareşal Çakmak, öneri ayrıntılarıyla ortaya konulunca, «Bu, yerinde bir istek» diye, hava subaylarının gelmesini kabul eder. Prof. Lenczowski'ye göre, bunun sonucu, İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri personelinin sivil görünüşte Türkiye'ye sızması olur.[137]

Churchill, günü gelince, Türkiye'nin savaşa girmesi gerekeceğini de hatırlatır. Petrolsüz kalan Almanya, Orta Doğu petrolünü ele geçirmek için bir harekete girişirse, Türkiye ister istemez savaşa katılacaktır. Ayrıca, Balkanlarda bir karışıklığı önlemek de Türkiye'nin görevidir. Churchill, ancak savaşa girerse, Türkiye'nin kurulacak yeni dünyada yer alacağını ve güvenliğini sağlama bağlayacağını belirtir. İngiltere'nin «savaş sonrasında Türkiye'nin Batı demokrasileri safında yer almasını istediğini» anlatır.

İnönü ise, daha çok Rusya'ya karşı İngiltere'nin garantisini sağlama çabasındadır. Sık sık bu noktaya dönme gerekliliğini duyar. Çeşitli toplantılarda şöyle konuşmalar geçer :

«İnönü — Türkiye, şimdiye kadar savaşınızda aktif bir rol oynamamıştır, ama...

Churchill — Bu konuda Türkiye'yi herhangibir biçimde suçlamış değiliz.

İnönü — İngiltere, bize her konuda anlayış göstermiştir... Türkiye, İngiliz politikasına yardımcı olmak için elinden geleni yapmıştır... Savaşın genel politikası içinde de, savaştan sonra da, Türk Devleti, İngiltere'ye bağlı kalmayı ister... Savaş sırasında ve savaştan sonra Türkiye'nin nasıl bir işbirliği yapmasını istersiniz?

Churchill — Ülkeniz için gâlipler arasında yer almak ve Milletlerarası Konsey'de (Birleşmiş Milletler) bir sandalyeye sâhip olmak önemlidir... Savaş sonrası Rusyası, geçmişin Rusyasından çok güçlü olacaktır. Ve belki de daha emperyalist bir politika izlemeye başlayacaktır.

Saraçoğlu — Bir gün Sovyetler, İngiltere'ye dirsek

çevirecek olurlarsa, o zaman nasıl bir tavır takınacaksınız?

Churchill — Yirmi yıl sonrasını göremem ama, yine de onlarla yirmi yıllık bir anlaşma yaptık.

Saraçoğlu — Rusya'nın ileride daha emperyalist olacağını söylediniz. O takdirde, Türkiye'nin de daha basiretli davranması gerekmez mi?

Churchill — Biz komünizmden korkmuyoruz... Herşey beklenildiği kadar kötü olmayabilir. Ama yine de, dediğiniz gerçekleşirse, Türkiye'nin İngiltere ve Amerika'nın yanında yer almak zorunluluğunu bir kez daha kabul etmeliyiz.

Menemencioğlu — İngiltere ile Türkiye arasındaki dostluk bağı, bir gün Sovyet saldırısıyla etkilenirse, Majestelerinin Hükûmeti nasıl davranacaktır?

Churchill — İngiltere, saldırgandan yana olamaz.

İnönü — Türkiye'nin İngiltere ile dostluğunun, Rusya ile ilişkilerinden çok daha yakın ve candan olduğunu itiraf etmeliyiz... İngiltere'nin Rusya ile iyi geçinme politikasını anlamakla birlikte, biz Türkiye olarak tedbirli davranmamız gerektiğine inanıyoruz.

Dost İngiltere'nin kendi çıkarlarımıza aykırı davranışlardan kaçınmayı, kuvvetli kalmayı öğütlediğini hatırlıyorum ve sanırım yanılmıyorum.

Churchill — Elbette öyle. Doğaldır ki, Türkiye'nin bâzı rizikolara girmesini istemiyoruz. Ayrıca Majestelerinin Hükûmeti, her türlü garantiyi vermeye hazırdır. Bizim gibi Rusya'nın da aynı garantilerde bulunmaktan kaçınacağını sanmıyorum. Ayrıca Türkiye'nin güvenliğini milletlerarası kuruluşların da garanti altına alacağını söylemiştim.

İnönü — Türkiye'ye kâğıt üzerinde kalan yeteri kadar garanti verilmiştir.

Churchill — Öngörülen milletlerarası kuruluşun yapısı, daha çok askerî güce dayanacaktır. Türkiye, bu kuruluşa girmelidir. Zira içinde olmasa bile, savaşın yıpratıcı etkilerinden uzakta kalamayacaktır. Dost Tür-

kiye'nin bu yüzden gâliplerin arasında yer almasını istiyoruz...

Türkiye'nin de savaşa katılması durumunda, dördüncü silâhlı gücü aramıza almış ve daha da kuvvetlenmiş oluruz. Kendi isteğinizle savaşa girdiğiniz zaman, gâlip dört büyük güçten biri olarak, bu sonuca bizimle birlikte erişirsiniz. Doğaldır ki, bizimle birlikte barış masasına oturarak, büyük avantajlar elde etmeniz olanağı da çoğalır.

İnönü — Ben de aynı fikirdeyim.

Churchill — Eğer isterseniz, Başkan Roosevelt'e bir telgraf çekip düşüncelerini doğrudan doğruya size iletmesini istemek mümkündür. Aynı zamanda bütün bunların muhasebesini, konuşmalarımızın hesabını Stalin'le ben bizzat yaparım. Ve eğer Almanlar size soracak olurlarsa, İngiliz Hükûmeti'ne herhangibir söz vermediğinizi onlara bildirmenizi de öğütlerim. Ben de kendi parlamentomda aynı sözleri söyleyeceğim.

İnönü — Olayları bu biçimde ele aldığımızda, istediğiniz herşeyi elde edebilirsiniz.

Churchill — Ne demek istediğinizi anlıyorum, Sayın İnönü.»[138]

Böylece, İngiltere ile Türkiye arasında eski dostluk tâzelenir ve Erkin'in deyimiyle, iki ay süreli bir balayı başlar. İngiliz basını, vefalı dost Türkiye ile İnönü'yü över. Fakat Churchill, «Birleşmiş Milletler sizi korur»-dan öte bir yükümlülük almış değildir. Hem Rusya'nın, hem de Türkiye'nin müttefiki rolünü ustalıkla sürdürür. Adana toplantısında bulunan Hilmi Uran, dönüşte bu tutumu şöyle değerlendirir :

«Yakın Doğu'da güçlü bir Türkiye'nin varlığına, İngiltere ve Amerika için zorunluluk duyulduğunu gösteren belirtiler vardır. Türkiye'yi kime karşı güçlendirmek istiyorlar? Bu nokta belirtilmiyor. İngilizlerin, Rusların ileride ne yapacakları ve Rus zaferinin nerede duracağı belli olmadığı için Türkiye'nin güçlendirilmesine gerek duydukları anlaşılmaktaysa da, bu nokta üze-

rinde bir tek söz söylemiyorlar. Almanlar, Türkiye'nin güçlendirilmesinin Ruslara karşı olduğunu belirtmeye çalıştıkları halde, İngilizler bundan kesinlikle kaçınıyorlar.»[139]

Ama Churchill, artık daha büyük bir güvenle, kendini Türkiye adına konuşmakta yetkili görür. Türkiye'den bir öneri gelmeden, Stalin ve İnönü arasında arabuluculuk eder. Nitekim Adana'dan sonra Churchill, Stalin'e şöyle bir telgraf çeker :

«Sovyet Cumhuriyeti'nin büyük kudret ve kuvveti bakımından Türkler hiç kuşkusuz savaş sonrası durumlarından kaygılıdırlar. Kendilerine, kişisel tecrübeme göre, S.S.C.B.'nin hiçbir zaman antlaşma yükümlülüklerini ihlâl etmediğini, Ruslarla hoşnutluk verici bir uzlaşmaya varma zamanının şimdi gelmiş bulunduğunu ve Türkiye için en güvenli yerin Barış Konferansında savaşçı bir memleket olarak gâlip devletler yanında işgal edeceği sandalye olduğunu söyledim. Bütün bunları, ittifakımıza uygun olarak, ortak çıkarımız adına açıkladım. Davranışımızı hoşgöreceğinizi umuyorum. Türklerin, S.S.C.B. tarafından gelecek bir dostluk gösterisine elverişli biçimde karşılık vereceğinden güvenliyim.»

Ne var ki, Churchill aracılığıyla diyalogtan Stalin'in pek hoşlanmadığı anlaşılır. 6 Şubat 1943 tarihli telgrafında, Türkiye'nin kimin dostu olduğunu anlayamadığını belirtir :

«Ruslar, Alman-Sovyet savaşından birkaç ay önce ve sonra Türkiye hakkında dostça üslûbu İngiliz Hükûmetince bilinen bir takım bildiriler yayınlamışlardır. Buna rağmen, Türkler, girişimlerimizi karşılıksız bırakmışlardır. Herhalde Almanları öfkelendirmekten korkmuş olacaklardır. Şimdi telkin ettiğiniz hareketin de aynı akıbete uğramasından kaygı duyarım. Türkiye'nin milletlerarası durumu çok nâzik olmakta devam ediyor. Türkiye'nin bir yandan S.S.C.B. ile bir Tarafsızlık ve Dostluk Sözleşmesi ve Büyük Britanya ile de saldı-

rıya karşı karşılıklı yardım antlaşması, öte yandan da Almanya ile S.S.C.B.'ne Alman saldırısından üç gün önce imzalanmış bir dostluk antlaşması vardır. Bugünkü koşullar içinde, Türkiye'nin S.S.C.B. ve Büyük Britanya ile olan yükümlülüklerini, Almanya'ya karşı yükümlülükleriyle nasıl bağdaştırmayı düşündüğünü saptamak mümkün değildir.»[140]

Bunun üzerine, Türkiye Büyükelçisi Cevat Açıkalın, Molotof'u görmeye gider. Stalin-Churchill telgraflarından duyduğu hoşnutluğu belirtir. Molotof, iki ülke arasındaki ilişkileri dostça bir düzeye yükseltmek için ne düşündüğümüzü sorar. Açıkalın, aldığı direktife göre, Adana bildirisine benzer bir bildiri yayınlamaktan öte bir öneride bulunamaz. Molotof, bunu çok yetersiz görür. Adana bildirisindeki «Türk-İngiliz görüş birliği» deyiminden kuşkulu bir üslûpla söz eder. Ruslar, bu görüş birliğinin kendilerine karşı olmasından kaygılıdır. Feridun Cemal Erkin'e göre ise, «Sovyet Dışişleri Bakanının aldığı kapalı ve esrarlı tavır, Ankara'da S.S.C.B.'nin Türklerle sorunlarını hiçbir aracısız, başbaşa çözmeye kararlı olduğu izlenimini büsbütün güçlendirir».[141] Ankara, Sovyetler Birliği ile artık sorunları aracısız konuşmaktan ürkmektedir. Churchill'in de istediği zâten budur. Türkiye adına Churchill konuşur. Türkiye'nin girişimleri, Churchill'in onayıyla yapılır. 1925 Sözleşmesi, böylece ters dönmüş olur.

İNGİLİZ VE ALMAN DOSTLUĞU ARASINDA...

Churchill, Türkiye'yi savaşa girmeye hazırlamak için, Adana Konferansı'ndan hemen sonra 1943 Nisanında, yüksek İngiliz askerî komutanlarını Ankara'ya yollar. Fakat bunlar, Türkiye'yi savaşa sokmayı başaramazlar. Almanlar, savaşa girilirse, Istanbul'u bombalayacakları tehdidinde bulunurlar. Ayrıca, İngiliz askerî yardımı pek yavaş tempoyla gelir. Leros, Sisam ve İstanköy adalarına çıkan İngiliz birlikleri, Alman hava

üstünlüğü karşısında perişan olur. Türkiye'nin yardımıyla beslenirler ve tahliye edilirler. Bütün bunlar, Türkiye'nin savaştan kaçınma azmini pekiştirir. Ne var ki, İngiltere, Türkiye'yi savaşa sokmaya ısrarlıdır. Mayıs 1943'te Eden, Türkiye Büyükelçisine, savaş dışı durumuna Türkiye'nin çok yakında son vereceğini umduğunu söyler. Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi, Saraçoğlu'na, Türkiye'nin yakında savaşa girmek, ya da savaş sonrası dünyasında yalnız kalmak durumlarından birini seçmek zorunda kalacağı tehdidini savurur. 12 Mayıs 1943'te Roosevelt-Churchill Washington görüşmesinde, Churchill, Türkiye'ye topraklarında Müttefiklere hava üsleri vermesi konusunda üçlü bir öneri yapılacağını, İtalya'nın savaş dışı kalması durumunda böyle bir önerinin reddedilemeyeceğini, Türkiye'nin ittifaka uygun hareket etmesini sağlamak için daha kuvvetli baskı yapmanın mümkün olabileceğini söyler. Fakat Türkiye direnir. Saraçoğlu, 15 Haziran 1943'teki CHP Kurultayında Almanya ile dostluğu sürdürme gerçeğini belirtir :

«... Balkanlara inmiş olan Alman Devleti, bize elini uzattı. Bir Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imza ettik. Her iki tarafın içten arzularından doğan bu antlaşma, olaylar gösterdi ki, iki tarafın gerçek ihtiyacına cevap veren bir antlaşmadır. İçten arzuların ve karşılıklı ihtiyaçların yarattığı bu antlaşma, her iki tarafa da yarar sağlamaya devam edecektir*».

EDEN'İN TEHDİTLERİ

Türkiye, Almanya'yı yatıştırmaya çalışırken, Müttefikler'in Sicilya saldırısından hemen sonra toplanan

* Saraçoğlu, bir iki ay önce Millet Meclisi'nde şöyle konuşur: «Mr. Churchill'i, Adana görüşmesinden sonra daha yakından tanıyarak, daha çok sevmeye başladık. Etrafımızda Mr. Churchill başta olmak üzere, bütün İngiliz devlet adamlarının bize uzattıkları içten elleri görüyor ve yine bu adamların içten sözlerini işitiyoruz. İngiliz dostlarımız emin olsunlar ki, bize uzattıkları elleri içtenlikle sıkıyor, İngiltere'den gelen iç-

Quebeck Konferansı'nda, Roosevelt ve Churchill, Türkiye'yi savaşa sokmakta acele edilmemesi kararını alırlar. Zira Müttefikler, hiç değilse İngiltere, İtalya'da saldırının başlamasıyla birlikte, savaş stratejilerini değiştirmişlerdir. Bu görüşe göre, Balkanlarda ikinci bir cephe açma fikri, İngiltere açısından güç kazanır, bunun zamanının beklenmesi uygun bulunur. Amaç, Balkanları Sovyetlerden önce ele geçirmektir. Böylece, Türkiye'nin savaşa girişi ertelenirken, hava üsleri vermesi öncelik kazanır. Üslerin dışında, Roosevelt ve Churchill, Almanya'ya krom ihracının durdurulması, Boğazlar'dan askerî öneme sâhip Alman gemilerinin geçişinin yasaklanması gibi Türkiye'nin Almanya'ya yardımını kısıtlayıcı tedbirler alınmasını kararlaştırırlar.

Bu kez Türkiye üzerinde hava üssü elde etme baskısı yoğunlaştırılır. İngiltere Büyükelçisi, 1943 sonbaharında Türk Hükûmeti'ne, şu sırada Türkiye'nin savaşa katılmasının istenmediğini, ancak bunun istenebileceğini ve *Türkiye'nin İngiliz İttifakı ile bağlı bulunduğunu* bildirir. Rusya ise, Churchill'in amacını anladığından, Balkanlarda ikinci cephe açılmasını arzulamaz, ama Türkiye'nin savaşa katılmasını ister. İkinci cephe görüşüne ABD de isteksiz görünür. ABD, bunun Kuzey Fransa'daki büyük harekâtı geciktireceği ve zayıflatacağı kanısındadır. Böylece, farklı görüşlerle de olsa, ABD ve İngiltere, Türkiye'nin savaşa katılmasını erteleme düşüncesine yatkın görünürken, Sovyet Rusya, İngiltere'nin müttefikinin savaş dışı kalmasının Almanya'ya yaradığını ileri sürer. Hatta Rus basını, Türkiye'ye gönderilen İngiliz silâhlarının Almanya'ya karşı değil, savaştan sonra Rusya'ya karşı kullanılacağını yazar. «Savaş ve İşçi Sınıfı» adlı Sovyet dergisi, Türkiye'-

---

ten sesleri de Londra'ya gönderdiğimiz yürekten sözlerin bize yansıyan yankıları sayıyoruz. Çünkü İngiliz-Türk dostluğu, yalnız karşılıklı çıkarların buyurduğu bir dostluk değil, iki memleketin yaşamsal zorunluluklarının en başında gelen bir ihtiyaçtır.»

nin savaş dışı tutumunun Almanya'ya hizmet olduğunu belirtir.

19 Ekim 1943'te Dışişleri Bakanlarının Moskova Konferansı'nda, «Türkiye'ye karşı ortak politika» maddesinin görüşülmesinde, Molotof, Türkiye'nin zorla savaşa sokulmasını önerir. Bu kez, Akdeniz'deki İngiliz başarısızlığı üzerine, İngiltere Molotof'u çoşkunlukla destekler. Churchill, Oniki, Ada'daki yenilgiyle can çekişmeye başlayan İngiltere'nin Akdeniz stratejisinin yeni bir canlılık kazanacağını düşünür. Eden, Türkiye'nin derhal savaşa katılması gerektiğini savunur. İngilizlerin Türkleri, Rusya'ya karşı silâhlandırdığından duyulan kuşkuları yatıştırır. Molotof'a, İngiltere'nin Balkanlarla ilgili bulunmadığını belirtir. ABD ise, isteksizdir. Ama baskılar karşısında, Türk havaalanlarının derhal Müttefikler'e açılması ve Türkiye'nin kısa sürede savaşa katılması için Ankara Hükûmeti'ne baskı yapılmasını kabul eder. Böylece, Türkiye'nin arabulucusu sayılan İngiltere'nin aracılığıyla, önce Türkiye'den hava üsleri istenmesi kararlaştırılır. Savaşa katılma, 1943 yılının sonuna doğru gerçekleştirilecektir.

Eden, Menemencioğlu'nu 5-6 Kasım 1943 tarihleri arasında Kahire'ye çağırır. Eden, bu görüşmede hava üssü ister. Almanların misillemelerinin bu Türk üslerini bombalamaktan ibaret kalacağını, Türkiye'ye karşı büyük ölçüde askerî harekâta Alman Ordusu'nun girişemeyeceğini söyler. Menemencioğlu ise, Almanların Türk Hava üslerinin vurulmasıyla yetinmeyerek, Istanbul, Ankara, İzmir gibi büyük yerleşme merkezlerini misilleme olarak bombalayacağı kanısındadır. Bu, savaşın yan kapıdan girmesi demektir. Bu nedenle, Menemencioğlu, üs vermek yerine, düpedüz savaşa girmek sorununun ele alınmasını yeğ tutar*. Bundan başka Türkiye, İngiltere ve Amerika'ya üs verebilir, fakat Rusya

* İnönü'nün yakını başyazar ve milletvekili Âsım Us, Kahire'de Numan Menemencioğlu ve Eden arasında şöyle konuşmaların geçtiğini ileri sürer :

da, Müttefiklerarası İşbirliği çevresinde, Türk hava üslerinin kullanılmasını isterse, Sovyet öfke ve şiddetini kışkırtmadan böyle bir isteğin içinden nasıl çıkılabilecekti?[142] Eden, Mihver yanlısı bellediği ve hiç hoşlanmadığı Menemencioğlu'nu Rus umacısıyla korkutur. «*İngiltere'nin isteklerini reddedecek olursa, Türkiye'nin Rusya karşısında hiç de arzu edilemiyecek bir duruma düşeceğini*» sert bir dille söyler. Üç hafta içinde, Türk topraklarına Müttefik hava filolarının inişinin kabul edilmesini ister.

Menemencioğlu, Eden'in isteklerini hükûmetine ileteceğini bildirmekle yetinir. Saraçoğlu da 15 Kasım 1943'te İngiliz isteklerini reddeder.

«Menemencioğlu — Türkiye'ye antlaşma gereğince gerekli olan silâhlar verilmiş midir?

Eden — Verilecektir. Bunlar konuşulur. Türkiye, önce ilkeyi kabul etsin. Vaadeylesin ki, savaşa girecektir. Ondan sonra, ayrıca, Türkiye ile İngiltere, Amerika ve Rusya arasında konuşma ve anlaşma olur. Gereken malzeme verilir.

Menemencioğlu — Türkiye, antlaşma gereğince, yalnız olarak savaşa girecek değildir. Onun yükümlülüğü İngiliz Ordusu ile işbirliği yapmak biçimindedir. İngiliz Ordusu nerededir? Nerede onunla birlikte savaşılacaktır?

Eden — Bu, bir askerî sırdır.

Menemencioğlu — O halde Türkiye'nin savaşa girmesi de bir sır olur.»

Yine Âsım Us'a göre, o günlerde İnönü, Falih Rıfkı Atay, Necmettin Sadak, Âsım Us ve CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'ı toplayarak şöyle konuşur: «Bu yeni durumda yarın savaşa girebiliriz. Ya da bahara kadar barışı koruyabiliriz. Belki de daha uzun zaman barış içinde bulunabiliriz. Fakat herhalde halk, yarın bir savaş tehlikesi bulunduğunu bilmelidir. Bu savaşta, şehirlerimiz harap olacaktır. Fakat kanun çıkartacağız. Özel yıkımlar, devletin genel garantisi altında olacaktır. Savaştan sonra tâmir edeceğiz... Gazete yayınlarınızda dikkat edeceğiniz noktalardan biri, halkın savaş olasılığına karşı hazır olması, ötekisi Sovyetlere karşı yazı yazılmaması, aksine iki memleket arasında kuşkuların giderilmesine çalışılmasıdır... Komünizm, emperyalizm aracı olmadıkça, İngiltere ve Amerika ile kolay anlaşır.» (Âsım Us'un Hâtıra Notları, s. 582-583)

KORUYUCUMUZ CHURCHİLL, TAHRAN KONFERANSI'NDA...

Türkiye'nin reddiyle iş bitmez. Üç Büyükler, Kasım sonunda Tahran'da toplanarak, Türkiye'yi savaşa sokma işini yeniden ele alırlar. Roosevelt ile Stalin'in, Churchill'in ısrarlarına rağmen, Balkan Cephesi açılmasında isteksizlikleri, Türkiye'ye güç ve sıkışık durumdan kurtulma olanağı getirir. Tahran Konferansı, dört elle sarıldığımız müttefik İngiltere'nin Türkiye'ye karşı tutumunu aydınlatmak bakımından ilginçtir. Tahran tutanaklarına kısaca bir göz atarak bunu belirtmek yararlıdır :

«Churchill — Bundan sonraki önemli sorun, Türkiye'yi savaşa girmeye râzı etmektir. Çanakkale ve Istanbul Boğazlarından ulaşımın açılması olanağını sağlayabilirdi bu. Rusya'ya Karadeniz'den malzeme gönderebilirdik. Ayrıca düşmanlarla çarpışmak için, Türk hava alanlarını da kullanabilirdik. Rodos'u ve öteki adaları ele geçirmek için pek az kuvvet gerekirdi. O zaman Ruslarla doğrudan temas kurabilir ve onlara sürekli olarak malzeme gönderebilirdik. Savaş gemilerinin azlığı yüzünden şimdiye dek, Rusya'nın Kuzey limanlarına yalnızca dört konvoy gönderebilirdik, ama Karadeniz'e yol açılırsa, Güneydeki Rus limanlarına aksatmadan malzeme gönderebiliriz.

Stalin — Bu konvoylar bir hasara uğramadan, yolda düşmana rastlamadan geldiler.

Churchill — Türkiye'yi nasıl sokabiliriz savaşa? Girerse, ne yapması gerekecek?

Stalin — Türkiye savaşa girerse, bu durumda ne yapabilir?

Churchill — Türkiye'nin Batı kıyısındaki adaların alınması için, iki-üç tümenin yetebileceğini söyleyebilirim, böylece malzeme gemileri Türkiye'ye girecek, ayrıca Karadeniz yolu da açılacak...

Stalin — Benim fikrime göre, İkinci Cephe (Manş) harekâtını, 1944'teki bütün harekâtın esası yapmak da-

ha iyi olur. Bu harekâtla, aynı anda Güney Fransa'da bir çıkarma yapılırsa, iki grup kuvvet Fransa içinde birleşir... Türkiye'ye gelince, Türkiye'nin savaşa gireceğinden kuşkuluyum. Ne kadar baskı yaparsak yapalım, savaşa girmeyecektir. Benim görüşüm bu.

Churchill — Türkiye'yi savaşa sokmanın Sovyet Devletini gerçekten ilgilendirdiğini biliyoruz. Türkiye'yi savaşa sokmakta başarısızlığa uğrayabiliriz elbet, ama bu konuda elimizden geleni yapmaya çalışmalıyız.

Stalin — Evet, Türkiye'yi savaşa sokmaya uğraşmalıyız... Türkiye, artık bizimle Almanya arasında oynamamalı.

Churchill — Biz İngilizler, Türkiye'nin müttefikiyiz. Yılbaşından önce, Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etmenin, ya da savaşa sokmanın sorumluluğunu biz alıyoruz. Başkan bize katılmak, ya da önderliği ele almak isterse, kabul edeceğiz, ama Moskova Konferansı'nda varılan kararı yerine getirmekte, Mareşal Stalin'in yardımına muhtacız. İngiltere Hükûmeti adına şunu söyleyebilirim ki, Türkiye'ye bir uyarı yapılacaktır : *Savaşa girmeyi kabul etmezse, bunun Türkiye için çok önemli siyasal sonuçları olabilir. Istanbul ve Çanakkale Boğazları üstündeki hakları bakımından da etkisi olur bunun**... Türkiye savaşa girerse, o bölgedeki harekât için verebileceğimiz hava kuvvetlerinden başka, en çok iki ya da üç tümen ayırmak niyetindeyiz.

Hopkins (ABD) — Türkiye'yi savaşa girmeye çağırma sorunu, Türkiye'nin İngiltere ve ABD'den ne kadar yardım göreceği sorunuyla ilgilidir. Ayrıca, Türkiye'nin savaşa girmesini, bütünüyle savaş stratejisiyle ayarlamak gereklidir.

Roosevelt — Başka türlü söylersek, İnönü, Türki-

* ABD - İngiltere ve Rusya zirve toplantılarında, Boğazlar sorununu ilk kez ortaya atan ve Boğazlar'ı Rusya'ya peşkeş çeken müttefikimiz ve koruyucumuz Churchill'dir!

ye'ye yardım edip etmeyeceğimizi soracak bize. Bu sorun ayrıca ele alınmalıdır sanırım.

Stalin — Türkiye'ye yardım için Churchill, İngiliz Hükûmeti'nin 20-30 filo ve iki-üç tümen verebileceğini söyledi.

Churchill — İki - üç tümen vermeye râzı değiliz. Mısır'da İngiliz-Amerikan Komutanlığının bugünlerde kullanmadığı 17 filo var. Türkiye Savaşa girdiğinde, bu filolar onun savunmasında kullanılır. Bundan başka, İngiltere Türkiye'ye üç hava savunma alayı verebilir. İngilizlerin Türkiye'ye vaadettiğinin hepsi bu kadardır. İngilizler Türkiye'ye askerî birlik veremez. Türklerin 50 tümeni var. Türkler, iyi savaşçıdırlar, ama modern silâhları yok. Mareşal Stalin'in söz ettiği iki-üç tümene gelince, İngiliz Hükûmeti, bu tümenleri Türkiye savaşa girdiğinde Ege adalarını almak için ayıracaktır. Türkiye'ye yardım için değil.

Roosevelt — Türkiye'ye yapılacak vaatler konusunda dikkatli olmalıyız. Bu vaatlerin dünkü anlaşmamızın gerçekleştirilmesine engel olmasından korkuyorum.

Churchill — Veremeyeceğimiz hiçbir şeyi önermedik. Türklere, Mısır'dakilerden başka üç yeni avcı uçağı filosuyla birlikte, toptan 20 filo vermeyi önerdik. Acaba bu sayıya Amerikalılar birşey ekleyebilir mi? Türklere birkaç hava savunma birliği vaadettik, askerî birlik vaadetmedik, çünkü bizim de yok.

Roosevelt — Askerlere danışmak istiyorum.

Churchill — Ben bir güçlük görmüyorum. Türkiye'ye birşeyler önermedik. Hem İnönü bunları kabul eder mi, bilmem? Kahire'ye gelecek ve durum kendisine bildirilecektir. Türklere 20 filo verebilirim. Askerî birlikler veremem. Üstelik birliklere ihtiyaçları olacağını da sanmıyorum. Ama şu da var ki, İnönü, Kahire'ye gelir mi, gelmez mi, bilmiyorum.

Stalin — Hastalığa mı tutulabilir?

Churchill — Kolayca. İnönü, Kahire'ye gitmeyi kabul etmezse, ben bir savaş gemisiyle Adana'ya onu gör-

meye gitmek için hazırım. İnönü oraya gelecek ve *ben Türkler savaşa girmezlerse, karşılaşacakları kötü manzarayı onun gözü önüne sereceğim,* aksi haldeki iyi manzarayı da Sonra İnönü ile konuşmanın sonuçlarını size bildireceğim.

Hopkins (ABD) — Savaşta Türkiye'ye yardım sorunu, Amerikan kurmaylarınca tartışılmadı, kurmay'ar da sorunu incelemeden önce, İnönü'yü Kahire'ye çağırmak bilmem doğru mudur?

Stalin — Bu yüzden Hopkins, İnönü'yü çağırmamayı öneriyor.

Hopkins — İnönü çağrılmasın demiyorum, ama Türklere yapabileceğimiz yardım konusunda bilgi almak yararlı olur diyorum.

Churchill — Hopkins'in dediğine katılıyorum. Türklere yapılması mümkün yardım üzerine anlaşmamız gerek...

Hopkins — Churchill ve Eden'in Ege adalarının alınması hakkında Türklerle konuşmadıkları doğru mu?

Eden — Evet, bundan söz etmedim. Türklerden yalnız hava üslerini kullanmayı istedim ve çıkarma araçları sorununa değinmedim.

Roosevelt — Türk Cumhurbaşkanını görürsem, Girit'in ve Oniki Ada'nın alınmasını önereceğim. Çünkü bunlar Türkiye'ye çok yakın.

Churchill — Türklerin bize İzmir bölgesinde hava üsleri vermesini isterim. İngilizler, bunların yapımında Türklere yardım etmişti. Bu hava üsleri elimizde olursa Alman hava kuvvetlerini başımızdan atarız.

Roosevelt — Türkiye'nin savunması için birkaç bombardıman uçağı ile 20 filo verilmesi hakkında Churchill'in önerisine katılıyorum.

Churchill — Türkiye'ye pek az uçak ve hava savunma silâhı veriyoruz. Önümüz kış. Türkiye'nin istilâsı mümkün değil. Türkiye'ye silâh vermekte devam etmek niyetindeyiz. Türkiye'ye en çok Amerikan silâhları veriliyor. Şimdi *Türkiye'ye, Sovyet Hükûmeti'nin bir ba-*

rış konferansına çağrısını kabul etmenin, paha biçilmez fırsatını veriyoruz.

Stalin — Türkiye'de ne çeşit silâhlar eksik?

Churchill — Türklerin tüfekleri, oldukça iyi topları var, ama tanksavar topları, hava kuvvetleri, tankları yok. Biz Türkiye'de askerî okullar örgütledik, ama devam eden pek az. Türklerin telsiz malzemesi kullanmakta tecrübeleri yok. Ama Türkler iyi savaşçıdırlar.

Eden — Türklere, kendileri çarpışmadan, Müttefikler'i hava üslerinden yararlandırmalarını söyledim. Çünkü Almanya, Türkiye'ye saldırmayacaktır.

Roosevelt — Bu bakımdan Portekiz, Türkiye'ye örnek olacaktır.

Eden — Numan, benim görüşüme katılmadı. Almanya'nın tepki göstereceğini, Türkiye'nin savaşa sürüklenmek yerine, kendi serbest iradesiyle girmeyi yeğlediğini söyledi.

Churchill — Doğru bu. Şunları da belirteyim: Türkiye'den hava üsleri vererek tarafsızlığını bozması istenince, Türkler ciddî bir savaşı yeğlediklerini söylüyorlar. Türklerin ciddî olarak savaşa girmeleri istenince, silâhları olmadığını ileri sürüyorlar. *Türkler, önerimize olumsuz cevap verirlerse, onlara bu konuda çok ciddî olduğumuzu bildirmeliyiz. Bu durumda, barış konferansına katılmayacaklarını söylemeliyiz. Biz, İngiltere olarak ayrıca, Türkiye'ye silâh yardımını keseceğiz.*»[143]

İNÖNÜ, KAHİRE'DE

Tahran Konferansı'nda alınan kararlara uygun olarak, Churchill ve Roosevelt, İnönü'yü Kahire'ye çağırırlar. Stalin, yoktur. Zira liderler düzeyinde Türkiye, Rusya ile artık Churchill aracılığıyla görüşmektedir. Roosevelt, Churchill'in ısrarıyla, Türkiye'den en geç 15 Şubat 1945'te savaşa girme vaadi almak için Kahire'ye

gelir*. İngiliz genelkurmayı, Türkiye'nin Şubat ayı ortalarında savaşa girmesinin uygun olduğunu bildirmiştir. Churchill, 15 Şubat 1944'te Amerikan ve İngiliz hava filolarının Türkiye'ye geleceğini, Türklerin bu filoları kabul etmemeleri hâlinde, Müttefikler'in Türkiye ile işbirliği umudunu tamamen keseceklerini söyler. İnönü, bu, «Almanların Istanbul ve Boğazlar bölgesi-

* Balkan Cephesi'ne karşı çıkıp Kuzey Fransa'da savaş cephesinin açılmasını isteyen ABD'nin tutumu, İnönü'nün savaşa girmekten kaçınmasını çok kolaylaştırır. Roosevelt ve Churchill'in çağrısı üzerine, İnönü, «serbest tartışmaya gelirim, bir karar dikte edilecekse gelmem» der. ABD Dışişleri Bakanı, Elçi Steinhardt aracılığıyla İnönü'ye «Dost ve eşit devletler arasında görüş değiş-tokuşu yapılacak» garantisini verir. İnönü, 4 Aralık 1943'te Kahire'ye gider. Orada prensip olarak, Türkiye'nin savaşa katılmasını kabul eder. Ama silâh yardımı ister. Bu, savaşa girişin ertelenmesi anlamına gelir ve bu erteleme, İngiliz-Amerikan görüş ayrılığı nedeniyle sağlanır. Zira Roosevelt'in en yakın danışmanları ve askerler, Hint Okyanusu ve Pasifik'ten Amerikan birlikleri getirmeyi gerektirecek diye, Türkiye'nin savaşa girmesine istekli değillerdir. Bu nedenle Kahire'de Roosevelt, savaşa girme yolunda İnönü üzerinde hiçbir baskıda bulunmaz. «Türkiye Bir Koruyucu Arıyor» yazarı Ailen C. Cramer'e göre, bu ilk Türk-Amerikan yaklaşma belirtisi'dir. Kahire'den sonra Türkiye üzerindeki ABD baskısı, savaşa girmek yolunda değil, Almanya ile ticari ve diplomatik ilişkileri kesmek yolunda olacaktır. (Prof. Halûk Ülman, La Neutralité turque et les Etats-Unis, SBF Dergisi, Abadan Armağanı, s. 290-291)

Âsım Us ise, Saraçoğlu'nun kendisine şunları söylediğini yazmaktadır: «Roosevelt, Churchill ile birlikte, Türkiye'nin savaşa girmesini istemiştir. Fakat ayrıca İnönü ile aralarında bir görüşme olmuş. Bu konuşmada, Türkiye'nin savaşa girmesini istememiştir. Türkiye'nin İngiliz baskılarına karşı savaşa girmemekte ısrar edişi, ancak böyle açıklanabilir.» (Âsım Us'un Hâtıra Notları, s. 611)

Gerçekte, Tahran Konferansı'nda Rus Elçiliğinde kalan Roosevelt ile Stalin, Türkiye'nin savaşa katılmasının yararlı olmayacağına inanmışlardır. İngiltere, yalnızdır. Bu yalnızlıkta Churchill, Boğazlar sorununu ortaya atarak ve Ruslara Boğazlar'ı peşkeş çekerek, Türkiye'nin savaşa sokulmasına Stalin'i kazanmak ister. Stalin, «acelesi yok» der. (Prof. E. Weisband, İnönü'nün Dış Politikası, Milliyet gazetesi, 17 Ocak 1974)

ni işgali demektir» karşılığını verir. Ama belli eder ki, ortak bir askerî harekât planı olur ve Türkiye, Tahran kararları uyarınca «satranç tahtasındaki piyon gibi savaşa girmeye zorlanmaktan kurtarılır» ve siyasal gelecek, özellikle Ruslar hakkında ayrıntılı bilgi verilirse, Ankara Hükûmeti, savaşa girme ilkesini kabule hazırdır. Churchill ise, daha çok üslerle ilgilidir. Sonunda savaşa katılmayı ilke olarak kabul eden Türk Hükûmeti'nin en geç 15 Şubat 1944'e kadar hava alanlarının Müttefikler tarafından kullanılmasına râzı olup olmadığını bildirmesi kararlaştırılır. Bu arada, radar hazırlıklarını da kapsamak üzere, hava alanlarında çalışmalar başlayacak, Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlayacak olan ortak plan hazırlanacak ve genel siyasal sonuçlar incelenecektir. Savaşa girmekten çok, Anglosaksonlara Türk topraklarını savaş için kullandırmak söz konusudur. CHP Grubunda Recep Peker, Mümtaz Ökmen, Falih Rıfkı Atay gibi etkili milletvekilleri, tam Churchill çizgisindedir.

Türkiye üzerindeki baskı, ilk bakışta çok ağırdır. Oysa Anglosaksonların Kahire'deki tutumu, daha sonraki kısa süreli bir sertlik dönemine rağmen, sanıldığından daha az serttir. Kahire'de İsmet Paşa'ya belirtilmiştir ki, Türkiye olumsuz cevap verirse, bunun sonucu yalnızca, Türkiye'ye ayrılmış olan silâhların daha etkili biçimde başka cephelere çevrilmesi olacaktır. Ama ittifakın hedefine ulaşmadığı gerçeğinin gözlenmesi dışında, Türk-İngiliz dostluğunu ve ittifakını ayrıca incitmeyecektir. Fakat yine de Türkiye'nin olumsuz cevabı, 1944 yılının ilk yarısında İngiltere ile, Türk yöneticilerini kaygılandıran bir soğukluğa yol açar. Ocak 1944'te bir İngiliz askerî kurulu Türkiye'ye gelir. Churchill ağır baskı yapar. Ankara'daki İngiltere Büyükelçisine gönderdiği bir direktifte, «*Türkiye'nin müzakerelerde isteksiz davranması ve İngiltere'nin sağlayamayacağı miktarda yardım istemesi hâlinde, Türkiye'ye yapılan yardımın tamamen kesileceğini ve savaşın sonunda Tür-*

kiye'nin yalnız kalacağını Türk yetkililerine söylemesi»ni bildirir[144]. ABD Büyükelçisi Steinhardt, «Türklerle ilişkilerinizi dondurun» direktifini alır. İngiliz basını da, olumsuz davranan Türkiye, «savaş sonunda yalnız kalır» temasını işler. Ankara yöneticileri, «Sizi Rus umacısıyla başbaşa bırakırız» diye korkutulur. Times gazetesi, yöneticilerin «Ruslara karşı bâtıl itikat» saydığı tutumunu kınar. Oysa, Ankara yöneticileri, Rus ilerlemesini engellemeyi amaçlayan İngiltere'nin önderliğinde bir Balkan Cephesi'ne katılmaya karşı değillerdir. Nitekim Ocak 1944 sonuna doğru, Menemencioğlu, Büyükelçi Sir Hughe'a şu öneriyi yapar :

«Müttefikler, Balkanlara askerî kuvvetler çıkarmayı başardıkları ve bu orduyu iki hafta süreyle savaş hâlinde korudukları takdirde, Hükûmetim, askerî sözleşmede öngörülen müttefiklerarası işbirliği koşulunun yerine getirildiğine inanarak, iki haftalık sürenin sona erişinde, Almanya'ya savaş ilân etme yükümlülüğünü alır.»[145]

Feridun Cemal Erkin, Türkiye'nin bir Balkan Cephesi'nden yana olduğunu yazar :

«Bir Balkan Cephesi'nin açılmasını sağlamak, yalnızca bölgede Alman işgalini sona erdirmekle kalmaz, ayrıca Balkan memleketlerinde Sovyet yayılması olasılığını kaldırarak demokratik rejimlerin kurulması yolunu da hazırlardı. Türkler, bütün bu ince hesapları tahmin ve böyle bir esere katılabilmeyi temenni ediyorlardı.»

Sir Hughe, Türkiye'nin, İngiltere'nin başlatacağı Balkan Cephesi'ne katılma cevabına sevinir, hükûmetine yazar, fakat hiçbir cevap gelmez. Zira Churchill, Balkan Cephesi işine ABD'yi râzı edemeyince, Türkiye'yi en olumsuz koşullarda üslerini açma ve ateşe sürme çabasındadır. Bu koşullarda, İngiliz askerî kurulu, dört hafta süren konuşmalardan sonra, Türkiye'yi terk buyruğunu alır.

4 Şubat 1944'te Londra, Washington'a Türk-İngiliz

ilişkilerinin dondurulduğunu bildirir ve ABD'nin de ilişkileri dondurmasını ister. 2 Martta İngiltere, 1 Nisanda ABD, Türkiye'ye silâh yardımına son verir.

Churchill, Mayıs ayındaki bir konuşmasında, Barış Konferansı'nda Türkiye'yi Rusya'ya karşı yeteri kadar koruyamayacağını belirtir :

«Türkiye'nin Şubat ya da Martta cür'etle savaşa girebileceği, ya da hiç değilse, hava harekâtı için gereken üsleri verebileceği hususunda beslemiş olduğumuz umutlar sönmüştür. Türkiye'ye yalnız 1943'te 20 milyon İngiliz liralık Amerikan ve İngiliz silâhları verdikten sonra, bunu kestik ve... Türkiye'yi gâlip milletlerin yanında yer almaya artık teşvik etmez olduk... Türkiye'nin silâhlandırılması işine büyük bir üzüntüyle son verdik... *Türkiye'nin şimdiye kadar takınmış olduğu ve takınmakta bulunduğu durum, benim fikrimce barış sırasında Türklere, Müttefikler'e katıldıkları takdirde elde etmiş olacakları güçlü mevkii sağlayamayacaktır.*»

İngiltere, Almanya'ya krom satılmasını ve Boğazlar'dan Alman savaş gemilerinin geçişini bu sırada bir sorun yapar. Ocak ve Şubat aylarında Türkler, Almanya'ya yaptıkları krom ihracatını artırmışlardır. İngiltere ve ABD Büyükelçileri, yalnız bunu protestoyla yetinmeyip, krom cevheri taşınmasında kullanılan demiryolunun geçtiği Meriç köprüsünün de uçurulmasını isterler. Menemencioğlu, Nisan'da Almanya'ya krom cevheri ihracının tamamen durduğunu açıklar. Büyük Millet Meclisi'nde de «*dış politikamızın çekirdeki ve temeli olan Britanya ile ittifak gereğince... Türkiye'nin tarafsız olmadığını,* bu nedenle Mihver'e yapılan kromit cevheri ihracının kesileceğini bildirir. Müttefikler, yine de diplomatik baskılarını sürdürürler. Menemencioğlu, «*Türkiye'nin egemenliği ihlâl ediliyor*» derse de, baskılar devam eder. İngiltere ve ABD, Boğazlar'ın Mihver gemilerine kapanmasını isterler. Alman savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişini protesto ederler. Prof. Ed-

ward Weisband, 20 Ocak 1974 tarihli Milliyet'te bu baskıları şöyle açıklar :

«Her seferinde Türkler, gemilerin 20 ile 40 ton arasında küçük tekneler olduklarını ve ticaret eşyası taşıdıklarını iddia ederek izin verdiklerini ileri sürdüler.

Haziranda İngiltere, üç geminin daha Boğazlar'a yöneldiğini bildirdi ve durdurulmalarını istedi. Bunlardan biri, Kassel, aranması için yapılan isteği reddetti ve Karadeniz'den çıkmasına izin verilmedi. Türkler bu kez çıkmaza girmişlerdi.

Menemencioğlu, von Papen'i kabul ederek, gemilerin savaş gemisi olmadıklarına dair kişisel garanti aldı. Bundan sonra da geçmelerine izin verdi.

İngilizlerin buna karşı tepkileri insafsızca ve çok haksız oldu. Parlamentoda konuşan Dışişleri Bakanı Eden, *'bu tatmin edici olmayan davranış'*tan söz ederek:

— Majestelerinin Hükûmeti, Türk Hükûmeti'nin belli manevralara kalkışmasından dolayı derin bir rahatsızlık duymuştur... dedi.

Türkler, Montreux Antlaşması'nın çiğnenmesini, Almanya nezdinde protesto ettiler ve ardından tüm E.M.S. ve Mannheim sınıfı gemilerin Boğazlar'dan geçişini yasakladılar. Ayrıca bundan böyle, Boğazlar'dan geçecek Alman gemilerinin sıkı biçimde aranması buyruğunu verdiler. Bu kararlar, Başbakan Saraçoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı görevini de üzerine aldığı gün, onun tarafından açıklandı. Menemencioğlu ise, 'Türk-İngiliz ilişkilerinin daha fazla bozulmaması için' istifa etmişti.

Müttefikler, genellikle Mihver yanlısı olarak bilinen Menemencioğlu'nun istifasıyla özellikle rahatlamışlardı. Dışişleri Bakanının görevinden ayrılması, Türk dış politikasının yeniden düzenlenmesinin bir öğesi olmaktan çok, simgesiydi... Türk politika çizgisine yeni bir yön vermek için, İngilizlere ve biraz da Amerikalılara yanaşmak gerekmekteydi... Demek ki, bir politika değişikliği gerekli olmuştu ve bu dramatik, görünür bir de-

ğişiklik olmalıydı. İnönü, bunun üzerine Dışişleri Bakanının istifa etmesini istedi...

Prof. Suat Bilge, 'İnönü, İngilizleri yatıştırmak için Menemencioğlu'nu harcadı' demektedir.»

Soğukluk böylece son bulur, zâten birkaç ay süren bu soğukluğa rağmen, Kahire'de de İnönü'yü belirtildiği üzere, İngiltere kendi «nüfuz bölgesi» ilân eylediği Türkiye'yi bırakmak niyetinde değildir. Aslında dostluk, görünüştekı soğukluğa rağmen sürer gider.* İngiltere artık Türkiye'nin savaşa girmesini istemekten vazgeçer, Almanya ile siyasal ve ekonomik ilişkileri kesmesi hususunda ısrarla yetinir. ABD, bunu tam destekler. Erkin'in yazdığına göre, Saraçoğlu «evet» der ve hatta Türkiye'nin derhal savaşa girmeyi incelemeye dahi eğilimli olduğunu belirtir. Ama, siyasal ve ekonomik garantiler üzerinde durur. «*Türkiye'nin Büyük Britanya'dan tam bir müttefik muamelesi görmesi gereğini*» ileri sürer.[146] Churchill, Stalin'e «Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesiyle yetinilmesini, savaşa girmesine gerek olmadığını» 11 Temmuz 1944'te yazar. Stalin, «çok geç» bulur ve «Türkiye'yi kendi bildiği gibi hareket etmekte serbest» bırakır. Başbakan Saraçoğlu, ilişkileri kesme konusunda İngiltere'nin Türkiye'-

* ABD Büyükelçisi, Âsım Us'a göre, bu günlerde Türk yöneticilerine şöyle der: «Bir hâtâ vardır ki, bunu yapmamalıdır. Eğer yaparsanız, İngiltere sizi hiçbir zaman bağışlamaz. Bu hâtâ, İngilizlerin bilgi ve onayı olmadan Ruslarla birlikte Balkanlara doğru yürüyüş yapmaktır» (Âsım Us'un Hâtıra Notları, s. 610). Erkin'in yazdığına göre, Mayıs 1944'te Menemencioğlu, koltuğunu yitirmeden önce, Rusya'ya karşı «gereksiz ve isabetsiz» bir girişimde, daha doğrusu bir zemin yoklamasında bulunur. İki ülke arasında sıkı bir siyasal işbirliği kurmayı ve Balkanlar için karşılıklı yardım anlaşması yapılmasını önerir. Erkin, bu zemin yoklamasını, **«Ruslara bu nitelikte bir telkinde bulunulması, Türkler hakkındaki Anglosakson güvensizliğini artırabilir, mevcut gerginliği kopma noktasına kadar götürebilir ve Türkiye'yi Rusya karşısında kaçınılmaz biçimde yapayalnız bırakabilirdi»** diye yorumlar. (Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 242)

den «*şerefsizce*» bir eyleme girişmesini istediğini, Millet Meclisi'nin bunu kabul etmeyeceğini söylerse de, bir etkisi olmaz. Türkiye, 2 Ağustos 1944'te Almanya ile diplomatik ilişkilerini keser. İngiltere, Türk-İngiliz İttifakı'nın güçlendiğini belirtir. Churchill, Türkiye adına, Stalin ile daha büyük bir yetkiyle konuşmakta devam eder.

CHURCHİLL, TÜRKİYE'YE NEDAMET FIRSATI VERİYOR!

Stalin, Roosevelt ve Churchill, Şubat 1945'te Yalta'da dünyaya barış ve güvenlik sağlayacağı umulan Birleşmiş Milletler örgütüne hangi devletlerin alınacağı konusunu görüşürler. Her devlet, kendi yandaşlarının adaylığını ileri sürer. Türkiye'nin girişinin sağlanması da İngiltere'ye düşer. 1943 yılı başından beri, «savaşa girmezseniz, Birleşmiş Milletler'in dışında kalırsınız» diye Türkiye'yi tehdit eden Churchill, ülkemizin örgüte alınması isteğini, Yalta tutanaklarına göre, ilginç biçimde savunur :

«Herkesin râzı olacağını ummadığı halde, Türkiye'nin çağırılması için birkaç söz söylemek zorundaydı. *Savaş patlamadan az önce, çok tehlikeli bir dönemde, Türkiye, İngiltere ile bir ittifak imzalamıştı.** Savaş başladığı zaman Türkler, Ordularının modern bir savaş için yeterince silâhlı olmadığına inanıyorlardı. Gene de, Türkiye'nin tutumu dostça ve her bakımdan ya-

---

* Churchill, Yalta'da Türkiye'nin İngiltere ile ittifakı var diye Birleşmiş Milletlere alınmasını isterken, İngiliz himayesindeki Mısır'ı da tarafsız kaldı diye över. Churchill'e göre, Mısır savaşa girmek istemiş, İngiltere ona «aman, tarafsız kal» demiş ve Mısır'ın tarafsızlığı çok yararlı olmuştur. Churchill, anılarında İspanya'nın tarafsızlığını da övgüyle dile getirir. Türkiye'yi ise, «İttifak yaptın, savaşa girmen gerek» diye zorlar.

Roosevelt ise, himayesindeki Güney Amerika devletlerini Birleşmiş Milletlere aldırmak çabasındadır. Bunlar ABD'nin savaş çabalarına katılmışlar, fakat ABD'nin öğütüyle Mihver'e

rarlıydı. Türkler, İngilizlere yardım etmeyi bile önermişler, ama İngilizler onların önerisini kabul etmemişlerdi. Churchill, kendi kendine soruyordu: «*Türklere ölüm döşeğinde bir nedamet fırsatı verilemez miydi?*»[147]

Stalin, Türkiye Şubat sonundan önce Almanya'ya savaş ilân ederse, çağırılması gerekir, karşılığını verir. İngiltere Büyükelçiliği, Yalta toplantısı biter bitmez, Türkiye'ye, ancak 1 Marta kadar Mihver'e savaş ilân eden devletlerin Birleşmiş Milletler'e alınacağını bildirir. 23 Şubatta Türkiye savaş ilân eder ve 5 Martta Sanfrancisco Konferansı'na çağırılır.

CHURCHİLL - STALİN PAZARLIĞI

Son açıklanan belgeler göstermektedir ki, bir Balkan Cephesi açamayınca, Churchill, Yalta'dan önce, İngiliz emperyalizminin geleneğine uygun biçimde, Moskova'da Stalin'e Doğu Avrupa ve Balkanlarda nüfuz bölgesi paylaşmayı önerir. Churchill, bu belgeyi devlet arşivlerine teslimi uygun bulmamış, Başbakanlık özel arşivinde «Tolstoy» kodu ile dosyalatmıştır. Churchill'in elyazısıyla olan ve 1973'te açıklanan belgeye göre, İngiltere, Polonya'nın tamamını Rus nüfuz bölgesine bırakır. Sovyet nüfuzu, Romanya'da yüzde 90, Bulga-

---

savaş ilân etmemişler, diplomatik ilişkileri kesmekle yetinmişlerdir. Aynı durumdaki Arjantin ise, «savaş çabamıza katılmadı» diye, ABD tarafından liste dışı bırakılır. Arjantin sorununu Stalin, Türkiye'yle birleştirerek ele alır: «Mihver'e savaş ilân eden devletler ile ilişkileri kesip savaş çabasına katkıda bulunan devletleri çağırırsak, Arjantin gibi bâzı devletler grubu kalmaktadır geriye. Türkiye ve bâzı devletler, bu gruba girer. Sanırım ki, savaş ilân eden devletler, savaş ilân etmeyen devletlerle kendilerini pek rahat hissetmeyeceklerdir. Bu devletler, bütün zamanlarını hangi tarafın kazanacağı hususunda kafa yormakla harcamışlar ve davranışlarında genellikle dürüst olmamışlardır». Roosevelt, Arjantin'in dışarıda bırakılıp öteki Güney Amerika devletlerinin, savaş ilân etmek koşuluyla, Birleşmiş Milletler toplantısına çağırılmasını derhal ister. Stalin de, bu tarihi en geç 1 Mart diye saptar. Churchill, «Türkiye çağırılmalı» der. Stalin, kabul eder.

ristan'da yüzde 75, Yugoslavya ve Macaristan'da ise yüzde 50 olarak saptanır. Partizanların antiemperyalist bir iç savaş yürüttüğü Yunanistan ise, yüzde 90 nüfuz oranıyla İngiltere'ye ayrılır. Churchill, bunun dışında *Akdeniz'in tümünde İngiliz egemenliği'ni Stalin'e kabul ettirir.* Türkiye üzerinde bir pazarlık yapılmaz. Fakat tüm Akdeniz egemenliğini elinde tutan Churchill'in, Türkiye'yi kendi nüfuz alanı içinde saydığı açıktır. Nitekim 1943'te de ABD'ye Türkiye'nin askerî, politik ve ekonomik bakımdan İngiliz nüfuz bölgesi olduğunu kabul ettirmeyi Churchill bilmiştir.

Belge, İngiltere'nin koruyuculuğuna ne ölçüde güvenilebileceğini gösterir. Polonya burjuvazisi, tarihteki Polonya paylaşılmalarından ders almayarak İngiliz garantisine güvenirler ve hem Almanya'ya, hem de Rusya'ya kafa tutarlar. Ne var ki, İngiltere ve Fransa, Polonya uğruna kuru bir savaş ilânı ile yetinirler ve Polonya'nın paylaşılmasına seyirci kalırlar. İngiltere'deki Polonya Hükûmeti, Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin safında döğüşür, fakat 1944 Ekiminde Churchill, kendisine çok güvenen Polonya burjuvazisini ortada bırakır. Romanya ve Yugoslavya için de aynı şeyler söylenebilir.* 1939 yılında böyle çok «güvenilir» bir emperya-

---

* Churchill, Yalta'da Polonya için Stalin'e şöyle konuşur: «Savaştan önce Avrupa hükûmetlerinin politikası, Polonya'yı Rusya'ya karşı düşman tutmak idi. Buna tekrar müsaade edilmeyecektir. Polonya, Rusya'ya dost ve güçlü olmalıdır.»

Yalta öncesi Moskova pazarlıklarından ABD de haberdardır. ABD Dışişleri Bakanı Byrnes, anılarında gayri resmî anlaşmayı bildiklerini yazar. Byrnes'e göre, Yunanistan'daki iç karışıklıkları bastırma nedeniyle İngiltere, askerî harekâta girişmeyi zorunlu sayarsa, Ruslar müdahale etmeyeceklerdir. Buna karşılık, Sovyetler, Romanya'ya aynı biçimde davranabileceklerdir. (Speaking Frankley, s. 53).

Bu pazarlık konusunda, Prof. Edward Weisband ise şunları yazmaktadır: **«Churchill, Roosevelt ile anlaşmaya varıp, anlaşmayı cebine indirdikten sonra**, Stalin'i görmeye gitti. Churchill ile Stalin arasındaki Moskova görüşmesi, bizzat Churchill'in kaleminden şöyle anlatılmaktadır: İş için zaman uy-

list devletle askerî ittifak yaparak, hasım bloklar içine sürüklènmekle Türkiye'nin ne ölçüde güvenlik sağladığı ortadadır.

HİTLER'E KARŞI ZORAKİ İTTİFAKIN SONU

Churchill ve Stalin nüfuz bölgesi paylaşmasına rağmen, İngiltere ve Rusya arasında karşılıklı güvensizlik devam eder. Nükleer dengeden önceki komünist öğretiye göre, kapitalist ve emperyalist devletlerle savaş kaçınılmazdır. Alman kapitalistleri ile Angloamerikan kapitalistleri arasında sıkı bağlar vardır. Stalin, savaş biter bitmez Angloamerikanların Rusya'ya döneceği inancındadır. Hatta «kayıtsız-şartsız teslim» kararına rağmen, 1945 yılında dahi Churchill'in Almanya ile ve Hitler'le bile uzlaşıp, onu Rusya'ya yönelteceği korkusundadır. Nitekim Berlin'in alınması Sovyet Ordularına bırakıldığı halde, Churchill, 1 Nisan 1945'te Roosevelt'e olaganüstü hızla ilerleyip Berlin'i almayı önerir.

---

gundu, bunun üzerine, Balkanlardaki sorunlarımızı çözelim, dedim. Sizin Ordularınız Bulgaristan ve Romanya'da. Bizim de bu ülkelerde çıkarlarımız, misyonlarımız ve ajanlarımız var. Küçük yollara sapıp, yan önerilerle işi uzatmayalım. Britanya ile Rusya söz konusu olduğuna göre, siz Romanya'da yüzde 90, biz de Yunanistan'da yüzde 90 oranında kuvvet bulundursak, Yugoslavya için de yüzde 50, yüzde 50 desek, ne düşünürsünüz acaba? Bu sözlerim kendisine çevrilirken ben de bir kâğıt parçasına (paylaşma oranlarını) yazdım... Kâğıdı Stalin'e doğru sürdüm. O da bu sırada sözlerimin çevirisini dinlemişti. Çok kısa bir bekleme oldu. Sonra mavi kalemini alıp, kâğıdın üzerine büyük bir işaret çizdi ve bize geri gönderdi. Herşey oturmak için geçecek kadar kısa bir süre içinde çözülüp bitmişti. Elbette görüşümüzü uzun uzun ve kuşkuyla hazırlamıştık ve hemen savaş dönemi anlaşmalarının pazarlığını yapıyorduk. Daha büyük sorunları, her iki taraf da savaş kazanıldıktan sonraki toplıntıda bir barış masasında görüşmeyi umuyordu. Bundan sonra uzun süren bir sessizlik oldu. Kalemle işaretlenen kâğıt, masanın orta yerinde duruyordu. En sonunda ben, 'bu anlaşmalarla milyonlarca insanın kaderini çizmiş oluyoruz, bu biraz onlarla alay etmek olmaz mı acaba? İsterseniz yakıp atalım kâğıdı dedim. Hayır, saklayın, dedi Stalin.» (İnönü'nün dış politikası, Milliyet gazetesi, 22 Ocak 1974).

Daha önce ise, Batı Cephesi'nde ilerleme yavaş olmuştur. Jukov'un anıları, 1945 yılında Stalin'in Müttefikler'den ve özellikle Churchill'den kuşkusunu belirtir. Jukov'a göre, Sovyetler Birliği savaşta, 20 milyondan fazla ölü vermiştir. 70 bin şehir ve köy, yerle bir edilmiştir. Yalnız Berlin çarpışmalarında, Rus Ordusunun yitikleri 300 bindir. Buna karşılık 3 milyonluk Amerikan Ordusu, Ren nehrinden Doğu, Güneydoğu ve Kuzeydoğu yönlerine ilerlerken, ancak 8351 kişi yitik vermiştir. Alman askerleri, savaşın yitirildiği anlaşılınca, İngiliz ve Amerikan Orduları karşısında direniş göstermemişler, kolayca teslim olmuşlardır. Hatta Doğu Cephesi'nden Alman askerleri, Amerikalılara teslim olmak için hızla Batının yolunu tutmuşlardır. Mareşal Jukov'a göre, ittifak antlaşmasına aykırı olarak, Amerikan Komutanlığı bunların yolunu kesmekten kaçınmış, hatta onlara yardım etmiştir. Bu tutum, Alman askerinin Rusya'ya karşı kullanılacağı kuşkusunu körüklemiştir. Nitekim 29 Mart günü, Stalin, Jukov'a şöyle konuşur :

«— Batıda Alman cephesi çoktan çökmüş bulunuyor. Faşistlerin, Müttefik Ordularının ilerlemelerini durdurmak için tedbir almak isteğinde olmadıkları anlaşılıyor. Fakat bunun yerine, bütün önemli yönlerde, Sovyet Ordularına karşı çıkacak gruplarını güçlendiriyorlar.»

Stalin, sonra bir istihbarat raporunu Jukov'a sunar. Rapor, Hitler ajanlarının Müttefik resmî temsilcileriyle yaptıkları perde arkası görüşmeleri bildirmektedir. Repora göre, Almanlar, Müttefikler'e savaşı bırakmalarını ve tek yanlı barışa yanaşmalarını önermişlerdir. Müttefik Ordularına Berlin kapılarını açmaya hazırdırlar. Stalin, raporu şöyle yorumlar :

«— Churchill'den herşey beklenebilir...»

20 Mayıs 1945 günü de Stalin şöyle konuşur :

«— Biz Alman Ordularından bütün er ve subayları silâhsızlandırıp askerî tutsaklar kampına gönderdiğimiz bir sırada, İngilizler tutsak aldıkları Alman birlik-

lerini bütünüyle savaşa hazır bir durumda tutuyor ve onlarla işbirliği yapmayı kuruyorlar. Şu anda eski komutanlarının yönetimindeki Alman birliklerinin kurmaylarının hepsi serbest olup, Montgomery'nin direktifi üzerine biraraya gelmekte, Alman Ordularının silâhlarını ve savaş tekniğini düzene koymaktadırlar.

Buna göre, İngilizler, ileride kendi çıkarlarının hizmetine koşmak için Alman Ordularını korumaya yelteniyorlar... Başkan Roosevelt'in ölümünden sonra Churchill, Truman ile çabucak anlaşmaya başladı...»[148]

Dışişleri Bakanlarının 25 Nisan 1946 tarihli Paris Konferansı'nda Molotof, ABD'nin emperyalist bir genişleme politikasına yöneldiğini ileri sürer. İzlanda'da Amerikan kuvvetlerinin varlığını eleştirir ve ABD'nin Türkiye, Mısır ve İran'da üsler peşinde koştuğunu söyler. Byrnes, Sovyetler Birliği'ne, emperyalist tehdit iddialarının gülünç olduğu karşılığını verir. ABD'nin Orta Doğu'da üs elde etme yolunda ne bir planı, ne de isteği olduğunu açıklar. Bevin,« XIX. Yüzyıl emperyalizmi öldü» der. Molotof, «Bevin, XIX. Yüzyıl emperyalizmi öldü diyor, ama XX. Yüzyıl emperyalizmi, Yunanistan, Endonezya, Irak, Mısır ve başka yerlerdeki İngiliz üslerinin ve birliklerinin varlığının kanıtladığı gibi dipdiri» sözleriyle Bevin'i karşılar.

O sıralarda ABD, «Orta Doğu'da üs istemem» dediği halde, Amerikan generalleri, Türkiye'de üs elde etmekten söz etmeye koyulurlar. General Reinhardt şöyle konuşur: «Vurucu güçlerin yoğun biçimde yığınak yapmaları gereken en elverişli bölge, Orta Doğu'dur. Orta Doğu, Sovyetler Birliği için en hassas ve allerjik bölgedir. Burada bulundurulacak kara, hava ve deniz kuvvetlerinin kısa bir süre sonra, Rusya'nın içerilerine, stratejik yerlerine ulaşması ve buralarını tahrip etmesi mümkündür. Yakın ve Orta Doğu'nun böyle bir savaş harekâtı için sağladığı stratejik durumdan yararlanmak amacıyla, ABD Hükûmeti, bu bölgedeki devletlerden, özellikle Türkiye ve İran Hükûmetlerinden askerî üsler sağlama yollarını aramalıdır.»

Bu gibi davranışlar, Sovyetlerin kuşkusunu daha da artırır. Kısaca, 1917'den beri emperyalist savaş ve kuşatılma kâbusu içinde yaşayan Stalin'de müttefiklerine karşı sınırsız bir kuşku vardır. Üstelik, Rusya, savaştan yıkılıp yakılarak çıktığı halde, ABD devleşerek çıkmıştır. Atom bombası tekeline sâhiptir. Bu nedenle, Stalin, kapitalist ülkelerle kaçınılmaz çatışmayı beklerken, Churchill pazarlığından ve savaş fırsatından yararlanıp Avrupa içinde mümkün olduğu kadar ilerlemeye ve kuşatılmaktan kurtulmak için öteki yerlerde de güvenlik kuşakları kurmaya önem verir gözükmektedir. Nitekim İran'a karşı davranış, bu bakımdan çarpıcıdır ve 1921 örneğini hatırlamaktadır. 1921'de İran'ın Kuzeyinde bolşeviklik iddiasındaki Gilan Cumhuriyeti kurulmuştur. Fakat Rusya, bu cumhuriyeti yaşatıp İran'a yerleşmek yerine, Rıza Pehlevî ile uyuşmuş ve Gilan Cumhuriyeti'nin Pehlevî tarafından yıkılışına seyirci kalmıştır. Buna karşılık İran'dan, imzalanan antlaşmanın 6. maddesine göre, arazisini Rusya'ya karşı saldırı için üs olarak kullandırmaktan kaçınmasını istemiştir. Bu koşulla, iki ülke arasında dostça ilişkiler kurulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, İngiltere ve Rusya, bir nazi darbesini engellemek ve askerî yardımı düzenlemek üzere İran'ı işgal ederler. ABD birlikleri de işgale katılır. 12 Aralık 1945'te aralarında komünistlerin de bulunduğu demokratlar Tebriz'de Sovyet eğilimli Azerbeycan Özerk Cumhuriyeti'ni ilân ederler. Biraz sonra Mahabat'ta bağımsız Kürt Cumhuriyeti kurulur. Bunlar Tebriz Cumhuriyeti ile ittifak yaparlar. Bölge zâten Rus işgali altındadır. Bu iki cumhuriyet aracılığıyla İran'ın Kuzey bölgesini ele geçirmek mümkündür. Fakat Ruslar, askerlerini çekmeyi yeğ tutarlar. Buna karşılık, İran'dan istedikleri, 1921 Sovyet-İran anlaşmasına uyulması ve İran arazisinin saldırı üssü olarak kullanılmasından kaçınılmasıdır. Ruslar çekilince, İran

Hükûmeti, Kuzeydeki cumhuriyetlerin varlığına son verir. Ruslar, seyirci kalırlar. Afganistan ise, Ruslarla 1921'de kurulan işbirliğini ve tarafsızlık politikasını sürdürür. Pakistan - ABD anlaşması üzerine, Rusya'dan silâh ve teknisyen alır. J.C. Hurewitz'in yazdığına göre, Batılılar, feodal yapılı Afganistan'da bunun üzerine «komünistlerin yönetime el koyacağını» ileri sürerler.[149] Birşey olmaz. Tarafsız Afganistan, ABD ile de iyi ilişkiler kurar.

Savaş sonrasının başka bir çarpıcı örneği, Skandinav ülkeleri ve Finlandiya'dır. Çarlık döneminde, Rusya'nın bir eyaleti olan Finlandiya, İhtilâl'den sonra bağımsızlık kazanır. Şiddetli bir antikomünist politika izler. Topraklarındaki Alman birlikleriyle, bolşeviklerle savaşır ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde bu tutumunu sürdürür. Oysa Fin arazisi, Leningrad'a 20-30 kilometreden az mesafededir.* Leningrad, ancak Fin arazisinden savunulabilir. Bu durum, Alman saldırısının beklendiği günlerde iki ülke arasında çatışmaya ve savaşa yol açar. Finliler, birkaç ay süren yiğitçe bir savaş verirler. Almanya, Rusya'ya saldırınca, bu savaşın da etkisiyle, topraklarını Alman birliklerine açarlar. Alman Orduları, Fin Ordusuyla birlikte, Fin arazisinden Rusya'ya saldırır. Fakat savaştan sonra, Finlandiya, jeopolitik durumunun gerekli kıldığı bir tarafsızlık politikasına yönelir. The World Today dergisinin Mart 1966 sayısında yazdığına göre, «*Finlandiya'nın coğrafî mevkii, Moskova için bu ülkenin, Sovyetler Birliği ile dostça ilişkiler sürdürmesini zorunlu kılar. Zira Finlandiya'dan saldırı gelirse, Leningrad'ı savunma olanağı yoktur.*»

---

* 1936 yılında Leningrad'a giden Prof. Velidedeoğlu, orada Finlandiya'dan korkuya tanık olur. Korku, doğaldır ki, Finlandiya'dan değil, büyük devletlerin Finlandiya'yı saldırı üssü olarak kullanmasından doğar. Nitekim Hitler, bu yolu kullanır. Velidedeoğlu, anılarında, rehberiyle aralarında geçen konuşmayı yazar: «Almanca konuşan rehberimiz, bahçeden geçerken,

Bu coğrafî gerçeğe dayanarak, savaş sonrası dönemde, Finlandiya, Sovyetler Birliği ile bir dostluk, işbirliği ve yardım antlaşması imzalar. Buna göre, Finlandiya tarafsızlık politikası izlemeyi, askerî saldırı tehlikesi karşısında Sovyetlerle danışmayı ve işbirliği yapmayı kabul eder. Antlaşma, Leningrad'ın durumu dolayısiyle farklı olmakla birlikte, esprisi itibariyle 1925 Türk-Sovyet Antlaşması'nı andırmaktadır. Finlandiya, bu antlaşma yüzünden komünist olmadığı, Rus işgaline uğramadığı gibi, 1955 yılında Porkkala arazisini Ruslardan geri alır. Barış ve sosyal adalet içinde hızla kalkınan Finlandiya, Atatürk'ün uyguladığı dış politika sâyesinde her türlü totaliter baskıdan uzak kalan ve dünyada saygı uyandıran özgür bir küçük ülke olur. 1939'dan önceki politikasından çok zarar gören Finlandiya, 1948'den sonraki politikasından yarar sağlar.

İSVEÇ TARAFSIZLIĞI VE TÜRKİYE

İsveç ise, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti içinde oynadığı rolü Birleşmiş Milletler'de sürdüren saygıdeğer bir ülke hâline gelir.. İkinci Dünya Savaşı'nda İsveç, Türkiye gibi güç koşullar içinde kalmıştır. Almanya, Norveç'i işgal etmiş, askerlerini Finlandiya'ya geçirmiştir. İngiltere ve Fransa, İsveç demir cevherinin Almanya'ya gidişini önlemek amacıyla, İsveç'in bâzı bölgelerini işgale hazırlanmışlardır. Almanya'nın Norveç'e çıkarma yapması üzerine bu girişim gerçekleşmez. Bütün bu güç koşullara rağmen İsveç, tarafsızlıktan ayrılmaz ve

---

bana dönüp, elini Kuzey yönüne doğru uzatarak :

— Finlandiya sınırı 30 kilometre ötede. Bu durum Leningrad ve Sovyetler Birliği için her zaman bir tehlike teşkil ediyor.

dedi. Şaştım doğrusu! Bu ruhsal durum, bir filin kendisine yaklaşan karıncadan, korkması gibi geldi bana! Bu düşüncemi kendisine söyleyince :

— Sorun Finlandiya'da değil, onun arkasındaki Batı kapitalist dünyasında, karşılığını verdi.» (Prof. Velidedeoğlu, Türkiye'de Üç Devir, Cilt II, s. 76).

savaş yıllarında hızlı bir kalkınma sağlar. Savaştan sonra, Norveç ve Danimarka, Batı ittifakına yönelik bir Kuzey Savunma Paktı görüşünü ortaya atınca, İsveç bunu reddeder ve tarafsızlık politikasını sürdürür.

İsveç Komünist Partisi, ülkesinin tarafsızlığının büyük devletler tarafından garanti edilmesini önerir. Öteki bütün İsveç partileri, «tarafsızlık garantisi» önerisine, büyük devletlere İsveç politikasının bu garantiye uygun olup olmadığını kararlaştırma hakkı verir diye karşı çıkarlar. İsveç, tarafsızlığının bile garanti edilmesinde kıskançtır! Zâten İsveç, «tarafsızlık» deyimi yerine, «ittifaklardan özgürlük» deyimini kullanır. İttifaklardan kaçınmakla birlikte, İsveç, Avrupa içinde geniş ekonomik işbirliği yapar.

Dışişleri Bakanlarından Unden, İsveç politikasını şöyle açıklar :

«İsveç, ilk önce, ittifaklardan özgürlük ilkesine bağlıdır. Zira büyük devletler arasında çıkabilecek herhangibir savaşın dışında kalabilme olanağını elinde tutmak istemektedir. Ayrıca Birleşmiş Milletler'in aktif bir üyesi olarak, tarafsızlık poltikasını sürdürmekte kararlıdır.»[150]

Birleşmiş Milletler'de İsveç, gerçekten aktif bir rol oynar. Nerede bir anlaşmazlık varsa, yangını söndürmeye Birleşmiş Milletler adına İsveçli bir temsilci ya da İsveç birlikleri gönderilir. Kıbrıs'ta da, Orta Doğu'da da İsveçliler bulunur. Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğini uzun süre İsveç elinde tutar. Atatürk Türkiyesinin Balkanlar'da ve Orta Doğu'da oynadığı barışçı rolü, İsveç bugün bütün dünyada oynar. Millî kurtuluş savaşı veren ülkelerde, hakemliği ve aracılığı saygıyla aranır. İsveç Hükûmeti, bu tarafsız ve güven uyandıran tutumuyla, ABD'nin Vietnam savaşını da, Sovyetlerin Çekoslovakya işgalini de aynı rahatlıkla eleştirebilir. İsveç, tarafsız dış politikası sâyesinde, her bakımdan yarar sağlar.

Alman işgalini tanıyan öteki iki Skandinav ülkesi

olan Norveç ve Danimarka ise, NATO ittifakına girerler. Fakat bu da sınırlı bir NATO üyeliğidir. Norveç, 3 Ocak 1949'da Batı ile ekonomik ve askerî işbirliğine girme yanlısı olduğunu ilân eder. Bu, Rusya'nın şiddetli bir diplomatik saldırısına yol açar. Rusya, Norveç'in NATO'ya katılmamasını, tarafsız kalmasını ister. 31 Ocakta Norveç, şu karşılığı verir :

«Kendisine saldırılmadıkça, ya da saldırı tehdidi altında tutulmadıkça, Norveç Hükûmeti, topraklarında yabancı askerler için üsler kurma yükümlülüğünü getiren herhangibir ittifaka asla katılmayacaktır.»

Norveç, kendiliğinden aldığı bu yükümlülüğü ABD'ye kabul ettirir ve ondan sonra NATO'ya girer. Gerçekten, Sovyetlerle komşu olan ve önemli stratejik mevkie sâhip bulunan Norveç ve Danimarka, topraklarında yabancı üslere ve yabancı askerlere izin vermezler. Norveç halkı, Ortak Pazar'a girmeyi de reddeder. Bu yüzden tehlikeli noktada bulunan bu iki küçük devletin güvenliği azalmamış, daha çok artmıştır.

Sovyet işgaline uğrayan Avusturya da, milletlerarası garanti altında tarafsızlığı seçer. İsviçre gibi bir ülke olur. Feridun Cemal Erkin, «Avusturya Özgürlüğünü tarafsızlığı kabul pahasına elde etmiştir» diye yazar.[151] Fakat özgürlük için bu bedeli ödemekten, Avusturyalıların bir şikâyeti yoktur. Bu sâyede barış ve sosyal adalet içinde kalkınan bir ülke hâline gelmiştir. Doğu-Batı ekonomik ilişkilerinde, bir geçit yeri olarak, büyük yarar sağlamıştır.

Savaşın sonunda Yunanistan'da ise, İngiltere'nin baş edemediği bir iç savaş vardır. Bu iç savaşta solcular, özellikle Yunan komünistleri güçlü durumdadırlar. Yunan sınırında bulunan komünist birliklerinin — İspanya iç savaşında İtalya'nın yaptığı biçimde — sol cepheyi desteklemesi, komünist bir yönetimin kurulmasını kolayca sağlayabilecektir. Fakat Rusya, seyirci kalır. ABD'nin müdahalesiyle iç savaş bastırılır.

Komünist Yugoslavya, komünist bloktan kopar.

Daha sonraki Macaristan ve Çekoslovakya örneklerinin gösterdiği üzere, komünist bir ülkenin bloktan kopması, Batı devletlerinin seyirci kalacağı bir askerî müdahaleye yol açabilir. Ne var ki, kendi ülkesi içindeki gücüne güvenerek Tito, Stalin'e karşı çıkar, bir müdahale de olmaz. Askerî bloklar dışında kalan tarafsız dış politikasıyla Yugoslavya, Üçüncü Dünya ülkelerinin lideri durumuna gelir! Komünist Yugoslavya, İslâm Dünyası'nda saygı gören ve sözü dinlenen bir devlet olur.

Kısaca, Churchill-Stalin pazarlıkları ve savaş sâyesinde Orta Avrupa'da genişleyen, bir komünist blok kuran ve Prag darbesiyle Çekoslovakya'yı da bu bloka katan Sovyetler Birliği'nin, bütün komşularını komünist yapmak ve uydu devletler kurmak istediği iddiasının, gerçeklere tamamen uyduğu söylenemez.* Yalnız Rusya'nın, Atatürk günlerinde olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında da, çevresinde büyük devletlerce arazisinin saldırı üssü olarak kullanılmasına izin vermeyecek bir dost devletler kuşağı istediği kesinlikle söylenebilir. Nitekim Türk-Sovyet ilişkileri, Türkiye tarafsız kaldığı sürece, 1939 İngiliz İttifakı'na kadar son derece iyi olur, bu ittifaktan sonra da Türkiye hasım bloklar içine düştüğünden, kolay kolay düzelmez. Şimdi bunu görelim.

MOLOTOF'UN İSTEKLERİ

Mart 1945'te Sovyetler Birliği, süresi dolan 1925 Antlaşması'nı yenilemeyeceğini bildirir. İki ülkenin dış politikada geniş işbirliği yapmasını öngören bu antlaşmanın esasen 1939'dan beri bir anlamı kalmamıştır. İşbirliği yapmak şöyle dursun, iki ülke Churchill aracılı-

* O günlerdeki ABD Dışişleri Bakanı Byrnes, Sovyetlerin bir savaş istemediği kanısındadır. Byrnes, anılarında, «Sovyetler, hâlen çeşitli nedenlerle savaş istemiyorlar» diye yazar (Speaking Frankly, s. 295). İran'daki Rus askerinin çekilmesini de örnek olarak verir.

ğıyla görüşür olmuşlardır. Antlaşmanın yenilenmeyişi, mevcut durumu saptamaktan öte bir anlam taşımaz.

Türkiye'de Saraçoğlu Hükûmeti vardır. Moskova, ele geçirilen Alman belgelerinden Saraçoğlu'nun Rusya hakkındaki niyetlerini ayrıntılarıyla öğrenmiştir. Bundan duyulan hoşnutsuzluk açıktır. Bu nedenle, antlaşmanın yenilenmeyişi, mevcut durumun saptanması kadar, Türk dış politikasından duyulan hoşnutsuzluğun belirtilmesi sayılabilir. Feshe gerekçe olarak, Sovyetler, antlaşmanın «günün koşullarına ve savaşın getirdiği değişikliklere uymadığını» belirtirler. Türkiye, yeni bir antlaşma yapmanın koşullarını Moskova'dan sorar. Ankara Hükûmeti, 1939 İngiliz İttifakı'na bağlı kalmak koşuluyla, Sovyetlerle yeni bir antlaşma yapmaya hazırdır. Ne var ki, Stalin, Almanya yenildikten sonra Angloamerikanların bir saldırısından kuşkuludur. 1939'da olduğu gibi, hasım saydığı bir ittifakın üyesiyle ittifak yapmayı, belki de anlamsız saymaktadır. Nitekim yeni ittifakın koşulları hakkında, Ankara'daki Büyükelçi Vinogradov, Türk diplomatlarının «Ne gibi yeni koşullar istiyorsunuz?» sorusuna, «konunun daha Moskova'da incelenmediği» karşılığını verir. Türklerin önerilerini bildirmesini ister. Sanfrancisco'da Hasan Saka da, Molotof'tan aynı karşılığı alır. Sanfrancisco'daki Türk Kurulu, Ankara'ya herhangibir öneride bulunmadan önce, Birleşmiş Milletler örgütü çerçevesinde hazırlanan yeni ortak güvenlik sözleşmesinin meydana çıkmasını öğütler.

Bu sırada Ankara Hükûmeti, 1944 Turancı tutuklamalarından sonra, ilişkileri yumuşatmak amacıyla Paflov ve Karnilof'u serbest bırakır. Bu iki Rus diplomatı, 1942 yılında von Papen'e suikast düzenlemekten dolayı, Istanbul'daki Rus Konsolosluğu bir tabur askerle kuşatılarak alınmış, yargılanarak mahkûm edilmişlerdi. Salt onlar için çıkarıldığı izlenimini veren bir af kanunuyla, iki Rus diplomatı bırakılır. Ayrıca Türkiye'ye sığınan bâzı Rus Türkleri, sınırda Sovyet ma-

kamlarına teslim edilir... Vinogradov ile de Ankara'da görüşmelere girişilir. Erkin'e göre, bu görüşmelerde her iki taraf, «tasarlanan antlaşmanın derinlemesine tartışılmasından çok, biribirlerinin niyet ve eğilimlerini araştırmakla uğraşırlar». Bu temaslar sonunda, Büyükelçi Selim Sarper, kâğıda dökülmeyip de sözle taslağı çizilen antlaşmayı imzalamak umuduyla Moskova'ya gider. Ortada bir yazılı antlaşma taslağı yoktur ve yıllardır süren soğuk savaştan sonra, kötü gözle görülen bir İngiliz İttifakı'na bağlı kalmak koşuluyla, elçilik düzeyinde yeni bir antlaşma yapmak herhalde kolay değildir. Sorun, Başbakan, hiç değilse Dışişleri Bakanı düzeyinde ancak çözülebilecek önemdedir. Sarper, Molotof'la konuşur. Molotof, Sarper'e sözlü olarak, yeni bir antlaşma yapmak için sınır düzeltmesi istediklerini ve Boğazlar'ın ortak savunulması gerektiğini söyler. Sarper, bu yakışıksız önerileri haklı olarak derhal reddeder.

Molotof, Boğazlar hakkındaki ancak tepkiyle karşılanacak önerisini, 1939'da Saraçoğlu'na da yapmıştır. Saraçoğlu, hak edilen karşılığı vermiştir. Fakat bu noktada konuşma kesilmemiş, Stalin'in görüşüne başvurulmuştur. Stalin, görüşmelerde bulunan Erkin'e göre, «Saraçoğlu Yoldaş, tamamiyle haklıdır. Bu taslak çok kabaca kaleme alınmıştır» görüşünü ileri sürmüştür. Sonunda Stalin'in direktifiyle Molotof, Montreux Antlaşması'nın Boğazlar'dan geçişi tamamen Türkiye'nin takdirine bırakan 20 ve 21. maddelerinin uygulanmasında danışıklı davranmayı önermiştir. İngiltere ve Fransa ile Rusya, o sırada neredeyse savaşa tutuşma durumundadırlar. Fransa, Bakû petrollerinin bombalanmasını planlamaktadır. Rusya, Romanya'ya yardım gerekçesiyle, Türkiye'nin İngiliz ve Fransız savaş gemilerini Karadeniz'e geçireceğinden kuşkuludur. Bu koşullarda öneri, Saraçoğlu tarafından reddedilmekle birlikte, anlayışla karşılanabilirdi.

1920 ve 1921 yılında da Çiçerin, tıpkı Molotof gibi, Ermeni Devleti için Türkiye'nin Doğu bölgesinde arazi

istemiştir. Fakat görüşmeler sonunda, İkinci Kitap'ta gördüğümüz üzere, tatminkâr bir antlaşmaya varılmıştır. Bu kez konuşmalar, daha başında ve elçi düzeyinde sona erer. NATO üyeliğine karar veren Norveç'in 1949'da yaptığına benzer biçimde bir uzlaşma yolu dahi, araştırılmaz.

ANGLOAMERİKANLAR, TÜRKİYE'Yİ YALNIZ BIRAKIYORLAR

Türkiye, İngiltere ve ABD'nin yardımına başvurur. Hikâyenin gerisini ABD'nin Türkiye'deki ilk büyükelçisi olan ve 1954'te Dışişleri Bakan Yardımcısı bulunan Grew'un anılarından dinleyelim :

İngiltere Maslahatgüzarı John Balfour, ABD Dışişleri Bakan Vekili Grew'a 18 Haziranda gelir. Sarper-Molotof görüşmelerini anlatır ve bir muhtıra sunar. Balfour, İngiliz-Türk Antlaşması'nın ışığı altında, Potsdam Konferansı'ndan önce, muhtıradaki ilkelere göre, ortak bir girişimde bulunulmasını ve bütün sorunun Potsdam'da zorunlu biçimde görüşülmesinin sağlanmasını ister. Grew, öneriyi hemen inceleyeceğini söyler. Fakat bütün sorun ABD Dışişleri Bakanlığınca incelenmedikçe, bir yükümlülük almayacağını belirtir. En azından 23 Haziranda sona ermesi beklenen Sanfrancisco Konferansı'nın kapanışına kadar beklenilmesini, bir eyleme girişilecekse, Sanfrancisco ve Potsdam Konferansları arasında yeter zaman bulunduğunu ileri sürer. Balfour, bu görüşü uygun karşılar. Ama Potsdam'da Üç Büyükler Konferansı'nın 15 Temmuzdan önce toplanmayacağını söyler. Sanfrancisco Konferansı'nın kapanışına kadar birşey yapılmamasını kabul eder. Grew, İngiltere ile ortak bir girişimde bulunmasa dahi, Hükûmetinin, bir İngiliz girişimini ABD'nin herhangibir yolla destekleyeceğini umduğunu açıklar.

7 Temmuzda Washngton Büyükelçimiz Hüseyin Ragıp Baydur, Grew'u görmeye gelir. Sarper-Molotof görüşmelerini anlatır. Baydur, bu durumda ABD'nin

tutumunu öğrenmeye geldiğini belirtir. Grew, Hükûmetinin Birleşmiş Milletler örgütünün ilgi alanına düşebilecek bir tehditle kesinlikle ilgili olduğunu söyler. *Ama ABD'ye göre, Molotof-Sarper konuşması, dostça bir görüş alış-verişinden ibarettir ve konuşmada hiçbir somut tehditte bulunulmamıştır.* Büyükelçi Baydur, Boston ve Sanfrancisco kentlerinin verilmesini Sovyet Hükûmeti ileri sürse, ABD'nin bunu bir tehdit sayıp saymayacağını sorar. Ayrıca, böyle bir isteğin müzakeresine girişip girişmeyeceğini öğrenmek ister. Grew, bunu kesinlikle olumsuz karşılayacaklarını söyler, ama Sovyet Hükûmetinin istediği sınır düzeltmesiyle ne kastettiğini belirtip belirtmediğini, böylece açık tehdit sayılabilecek somut bir nitelik kazanıp kazanmadığını sorar. Büyükelçi, Molotof'un 1921 Antlaşması'nın Sovyet Rusyası'nın zayıf olduğu bir zamanda yapıldığını, şimdi ise ülkesinin kuvvetli olduğunu belirttiğini açıklar. Büyükelçiye göre, bu sözlerle denilmek istenen, Kars ve Ardahan illerinin geri verilmesidir.

Büyükelçi Baydur, Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıyan ve dostu olan Grew'un zâten bildiği üzere, Türkiye'nin tek bir karış toprağını vermeyeceğini duyurur. Sovyet Rusya, Türk toprağını almaya kalktığı zaman, Türkiye derhal savaşa tutuşacaktır. Böylece yaratılabilecek bir durum, Sanfrancisco'da gerçekleştirilen bütün işlerin, lâfzına da, ruhuna da aykırı düşecektir.

Büyükelçi Baydur, olası gözüken bir karışıklıktan önce, ABD Hükûmeti'nin kuvvetli bir uyarısının Sovyet Hükûmeti üzerinde güçlü bir etkisi olabileceğini ileri sürer. Baydur, Grew'un İngiltere Büyükelçisi Lord Halifax'a, İngiltere Hükûmeti'nin Moskova'da yapacağı girişimi ABD'nin destekleyeceğini söylediğini bildiğini de belirtir. Fakat daha sonra, Ankara'da ABD Büyükelçisi olan Edwin G. Wilson, Türk Dışişleri Bakanlığına konunun daha incelendiğini söylemiş, böylece dolaylı yoldan Grew'un böyle bir beyanda bulunmadığını belli etmiştir.

Grew, derhal Wilson'un haklı olduğunu, böyle bir beyanda bulunmadığını açıklar. Böyle bir konuda Lord Halifax ile herhangibir şey konuşmamıştır. Zâten Sanfrancisco dönüşünden beri, İngiltere Büyükelçisi ile resmen karşılaşmış değildir. (Grew'a göre, Türk Büyükelçisi, Balfour ile konuşmasına atıf yapmaktadır. Bu konuşmada da Grew, bu girişimin Sanfrancisco Konferansı kapanmadan önce ele alınmamasını ve Potsdam Konferansına kadar çok vakit bulunduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Balfour, hiç değilse Hükûmetinin bir girişiminin ABD'ce herhangibir yoldan desteklenece ğini umduğunu söylemiştir. Türk Büyükelçisiyle görüşmeden hemen önce, Balfour, Grew'u aramış ve daha önce konuşulanları kesinlikle doğrulamıştır. Hükûmetine, Grew'un söylediklerini doğru biçimde iletmiş ve herhangibir yükümlülük almadığını açıklamıştır).

Grew, Türk Büyükelçisine, onun da çok iyi bilmesi gerektiği üzere, durumu dikkatle izlediklerini, konunun Üç Büyükler'in Konferansı'nda (Potsdam) incelenebileceğini, Başkan'ın bu amaçla elde mevcut her bilgiyle donatılacağını söyler. ABD Dışişleri Bakan Vekiline göre, ABD Başkanı ve Mareşal Stalin arasındaki doğrudan doğruya bir görüşme, Moskova'da yapılacak herhangibir resmî uyarıdan daha etkili olabilecektir. Her hal-ü-kârda, sorunun, Potsdam Konferansı'nda görüşülüp görüşülmeyeceğini ve sonuçlarını öğrenmedikçe, bir girişimde bulunmadan bizce bekletilmesi daha yararlı olacaktır. ABD Hükûmeti, Türkiye'nin ve Sovyetler Birliği'nin dostu olarak, sorunun barışçı bir çözüm yoluna bağlanmasından, elbette ki hoşnutluk duyacaktır. Fakat Türk Büyükelçisi anlamalıdır ki, bu hiçbir zaman arabuluculuk anlamına gelmez. Bu, yalnızca, buna benzer bütün durumlardaki genel tutumun bir açıklamasıdır. Türk Büyükelçisi, ABD'nin tutumunu çok iyi anladığını belirtir. Fakat Türkiye'nin tek bir karış toprağını vermeyeceğini ve gerekirse savaşmaya hazır olduğunu en güçlü biçimde tekrarlar.

Grew'a göre, Türk tutumuna sempatisini görüşmede, o, en açık biçimde belirtmiştir. Fakat herhangibir yükümlülük almadığı gibi, bunu içerecek bir tutumdan da kaçınmıştır.[152]

Görüldüğü üzere, Molotof'un istekleri üzerine, Türk Hükûmeti İngiltere'ye koşmuştur. İngiltere, ABD'nin desteğini istemiştir. ABD de «Bekleyelim, Üç Büyükler Potsdam'da sorunu belki konuşur» demiştir. ABD Dışişleri Bakan Vekili, Molotof-Sarper konuşmasını dostça görüş alış-verişi saymış, somut bir tehdidin söz konusu olup olmadığını bile tartışmıştır.

Sanfrancisco dönüşü Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Londra'ya uğrama direktiğini alır. Ama orada da Eden, «Potsdam'ı bekleyin, ABD Başkanı ve İngiltere Başbakanı orada bunalımı olanak ölçüsünde hafifletmeye çalışacaklardır. *Türk Hükûmeti, nâzik durumu ağırlaştırmaktan kaçınmalıdır*» der.[153] Güvendiği müttefikleri, Türkiye'yi yalnız bırakır.

TEHDİTLERİN NEDENİ, İNGİLİZ İTTİFAKI İDİ

Bu arada, Rus Hükûmeti susmakla birlikte, basın yoluyla ve bir takım Gürcü profesörlerin açıklamalarıyla, Türkiye'ye karşı yoğun bir kampanya sürdürülür. Kitabında Angloamerikanları «uygar dünya», Rusları da «barbar dünya» diye niteleyen ve Times gazetesi tarafından «Türk dış politikasının beyni» diye anılan Dışişleri Bakanlığının yeni Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin'e göre, Rusya, bu sinir kavgası günlerinde, niyetleri Alman belgelerinde açıklanan Saraçoğlu'nun Başbakanlıktan düşmesini bekler. Hatta bir büyükelçi, eski «Aydınlıkçı»lardan Dışişleri Bakanı Vekili Nurullah Esat Sümer'e şöyle konuşur :

«— İki memleketi ayıran güçlüklerin başlıca nedenini, Kremlin'in Saraçoğlu'na duyduğu güvensizlikte aramak gerekir. Mevcut hükûmeti, daha makbul bir kabine ile değiştirmek mümkün olsa, bütün gerginlik kendiliğinden uçar gider.»[154]

Genel Sekreter, bu haddini bilmez büyükelçiyi, makamına çağırarak gereken dersi verir, onu şiddetle haşlar.

9 Temmuz 1945'te CHP Grubunda yapılan tartışmalarda, Selim Sarper'in «Moskova'nın dilinin altında söylemek istediği birşey var» kanısını taşıdığı belirtilir. Sarper'e göre, Rusya, Türkiye ile, Orta Avrupa devletleriyle imzaladığına benzer bir ittifak yapma niyetindedir. Bu ittifak, «Almanya, ya da Almanya ile işbirliği yapmış bir devlet tarafından saldırı hâlinde, tarafların biribirlerine yardımını» öngörür. Finlandiya, böyle bir anlaşmayı Rusya ile imzalar. Fakat Saraçoğlu Hükûmeti, «Böyle bir ittifak, Türkiye'nin İngiltere ile olan ittifakını hiçe indirir» diye düşünür[155]. Ona göre, Türk dış politikasının temeli, İngiliz İttifakı'dır*. Ayrıca ABD desteği araştırılır. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Erkin, Türk diplomasisinin o günlerdeki görevini şöyle açıklar :

«*Bu alanda Türk diplomasisine düşen görev, ABD ve Büyük Britanya'yı, anlaşmazlığa yönelen tehlikeli yürüyüşünde Sovyet Rusya'yı durdurmaya elverişli bir tutum almak zorunluğuna inandırmak için uygun fırsatları kollamak, bulmak ve gerekirse yaratmak idi.*»[156]

İNGİLTERE'YE «MÜTTEFİKİZ» DEDİRTMEYE ÇALIŞIYORUZ!

Erkin, ABD ve İngiltere büyükelçilerini çağırır, Gürcü profesörler ve Rus basınının sürdürdüğü kampanyayı «manevî saldırı» diye niteler ve kınanmasını ister. ABD Elçisi, birkaç gün sonra elindeki kâğıttan bizzat okuyarak, bir bildirimde bulunur. Bildirimde «Türk milletinin gösterdiği cesaret ve azmin hayranlıkla izlendiği, ABD'nin Birleşmiş Milletler yasasının çiğ-

* Amerikan yayınlarına bakılırsa, o sırada Sovyetler, İngiliz İttifakı bağına karşı çıkmışlardır. (Joseph M. Jones, The Fifteen Weeks, 21 Şubat - 5 Haziran 1947).

nenmesine izin vermeyeceği» belirtilir. Ama «Birleşmiş Milletler yasasına bağlılık» her zaman işitilen bir sözden ibarettir. Erkin, bunu «Amerikan milletince, uzun yıllar boyunca Türk milletini Batı uygarlığının düşmanı olarak göstermeye uğraşmış bulunan düşman propagandasının aldatıcı örtüsü gerisinde değeri bilinmeyen bir milletin gerçek yüzünün sezilmeye başlanılması» diye yorumlar. Fakat o günlerde, Türkiye hakkında asıl söz sâhibi İngiltere'dir. Bu nedenle, Türk Dışişleri Bakanlığı «1939 İngiliz İttifakı'nı tâzeleme» yolunda çaba gösterir. Şubat 1946'da, Erkin'e göre, bir girişim fırsatı çıkar. O gün İngiltere Büyükelçisi bir suare vermiştir. Suarede Rus Büyükelçisi Vinogradov, Türk Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Esat Sümer'i pist üzerinde lâfa tutar, herkes dans pistini boşaltır, söyleşi birbuçuk saat kadar sürer. «Pist safası»ndan, İngiltere Büyükelçisi ile Erkin'in fena halde canı sıkılır*. «Hiçbir suçu olmayan Bakan Nurullah Esat Sümer'in sorumluluğunu tamamiyle bertaraf etmek koşuluyla» Erkin, «Majeste Kral'ın elçilik binasının Türk-Rus flörtü için ideal sahne olarak seçilmeye elverişli bulunmadığı» yolundaki Sir Maurice'in görüşünü paylaşır[157]. Erkin, olaydan yararlanmayı düşünür. Genel Sekreter'in isteği üzerine, İnönü, Saraçoğlu ve Erkin üçlü bir toplantı yaparlar. Erkin, Rusya'nın yıldırma politikasının semeresiz kaldığını, Batı devletleriyle işbirliği kurma yolundaki Türk Dış politikasından Sovyetlerin kaygılandığını ve gönül alma yöntemini denediğini anlatır. Bundan çıkartılan sonuç, «yalnızlık» diye yorumlanan tarafsızlığa yönel-

* Erkin, bu gibi diplomatik incelikler konusunda çok duyarlı bir hariciyedir. ABD diplomatik belgelerine inanmak gerekirse, Atatürk'ün 1925-1938 yılları arasında sürekli Dışişleri Bakanlığını yapan Tevfik Rüştü Aras'ın ABD Büyükelçiliğindeki bir yemeğe kendisiyle birlikte çağırılmasına büyük tepki gösterir. McCarthy edebiyatının en ağır kelimeleriyle Aras'ı suçlar ve bir daha onun bulunduğu yere çağırılmamasını belirtir. Bu ufak olay, dış politikamızdaki zihniyet değişikliğini göstermek bakımından anlamlı sayılabilir.

mek değil, tersine kaderimizi Anglosaksonlara tam bağlamak olur. Erkin, «*Türkiye, ancak kaderini Amerika ve Büyük Britanya'ya bağlamak yoluyla esenliğe kavuşabilir*» der. İnönü ve Saraçoğlu, bunu onaylarlar. 1939 İngiliz İttifakı'nın açıkça teyidinin araştırılması kararlaştırılır. İttifak, Mihver'e karşı yapılmıştır. Bir ek protokolle, Türkiye'nin yükümlülüklerinin Sovyetler Birliği'ne karşı işlemeyeceği belirtilmiştir. Bu nedenle, Erkin'e göre, İttifak, Rusya'ya karşı İngiltere'nin yardım niyetleri ve olanakları hakkında belirsiz kalmaktadır. İttifakın teyidi, bu noktaya açıklık kazandıracaktır.

O günün gecesi, İngiltere Büyükelçisi ve Müsteşarı Knox Helm, Nurullah Esat Sümer'in dâvetindedir. Erkin, «*Sovyet politikasının Vinogradov'un jestiyle tanık olunan» ilişkileri düzelme yolundaki «dinamik hamlesi karşısında hareketsiz kalmanın sakıncalarını*» Büyükelçiye anlatmak ve «ortak çıkar» adına uygun bir demeçle İngiliz İttifak Antlaşması'nı teyid ettirmek çabasındadır. Böylece, Sovyetlerin ilişkileri düzeltme manevraları etkisiz kılınacak ve Erkin'e göre, «milletlerarası durumumuza aşılamaya çalıştığımız istikrar» gerçekleştirilebilecektir. Fakat Büyükelçi hemen briç masasına oturur. Erkin, İnönü ve Saraçoğlu'na onaylattığı görüşlerini, ancak yakın dostu Müsteşar Helm'e anlatabilir. Helm, bu görüşleri «Rusya'ya karşı kışkırtıcılık biçiminde yorumlanabilir» diye önce kaygıyla karşılar. Erkin, «Ruslar, onları kollamadan değil, cesaret ve kuvvetten anlar» der ve Rus yakınlaşma çabalarına verilecek en iyi cevabın Avam Kamarası'nda İngiltere Dışişleri Bakanının Türk-İngiliz İttifakı'na bağlılığı açıklaması olduğunu söyler. Helm, bu isteği Büyükelçi Sir Maurice'e duyuracağını bildirir. Ertesi gün, Sir Maurice, Erkin'in bürosuna gelir. Sir Maurice, «Ruslar iki hafta içinde İran'ı boşaltacaklar. İngiliz İttifakı'nı teyid üzerine ya vaatlerinden vazgeçerlerse» der. Fakat Bevin'e Türk önerisini duyurduğunu bildirir. Erkin'-

den de Londra'da bulunan Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın Bevin ile temasa geçmesinin sağlanmasını ister. İnönü, Saraçoğlu ve Sümer ile birlikte Erkin'i Çankaya'da beklemektedir. Erkin'e göre, İnönü, önemli anlarda zengin yaradılışının çekici belirtilerinden olan *yoğun ve dikkatle hedefe yönelmiş* durumunu yeniden almıştır. Hemen Hasan Saka'ya gerekli direktif yollanır. Saka, Londra Büyükelçisi Açıkalın ile birlikte Bevin'e gidip Türk dileğini açıklar. Bevin, «Moskova'da İngiltere'nin konuyla ilgili tutumunu Molotof'a anlattım. Bunun teyidi durumu aydınlatmaz. Hatta Kremlin'i kışkırtmak gibi bir sakınca yaratabilir» der ve hiçbir bağlantı yapmadan Türkiye'ye silâh verilmesi konusuna geçer. Bevin, silâh konusunda da sonucun olumsuz olduğunu belirtir. Erkin, bu tutumu şöyle yorumlar :

«Türk dileği, tam bir red cevabına mâruz kalmış oluyordu. Bevin tarafından verilen olumsuz cevap, dış politika sorununun kısa müzakere ve tasfiyesinin, bizzat politik soruna bağlı ve bağımlı bulunan teknik ve arızî bir konunun (silâh yardımı) reddi vesilesiyle vuku bulması bakımından büsbütün ağır bir nitelik taşıyordu.»[158]

Bu redde rağmen, Ankara'da alt kademede temaslar devam eder. Erkin, Müsteşar Helm'i Türkiye'nin telkin eylediği biçimde davranmanın gereğine inandırır. Müsteşar, Bevin'e derhal telgraf çekeceğini ve Türk Dışişlerinin isteğinin bu kez kabul edileceğini söyler. Erkin, kitabında, İngiltere'yi ikna için ne gibi yeni kanıtlara başvurduğunu açıklamaz. İngiltere'nin bu kanıtlardan etkilenip etkilenmediği de belli değildir. Fakat 21 Şubatta Bevin, Türk-İngiliz İttifakı'nın varlığını belirtir. Sınır değişikliği iddialarının üzüntü uyandırdığını söylemekle yetinir. Boğazlar için ise, «*Türkiye ile Rusya isterlerse başbaşa bu işi çözsünler*» biçiminde Ankara'nın pek hoşuna gitmeyen bir öneride bulunur :

«Vaktiyle Çarlara yaptığımız vaat (Istanbul'un

verilmesi), şimdiki modern dünyada, Birleşmiş Milletler zamanında, artık gereksizdir. İster müttefiklerimiz Türkiye ve Rusya ile birlikte, ister bu iki memlekete, bizsiz ve kendi aralarında, Montreux Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesine olanak vermek isteriz. Ancak bunu yaparken, bu su yolunun milletlerarası yönünü gözden uzak tutmamak kaygısındayız. *Bir devletin, belirli bir yerde başka bir devlete karşı üslere sâhip olmasının, dünya barışına bir hizmet olacağı kanısında değilim.*»

Erkin, bu demeci «Türkiye makûs talihin yönünü değiştirdi» diye değerlendirir. Rus Elçisi ile görüşen Prof. Ahmet Şükrü Esmer, İnönü'ye, onların görüşünü anlatır. Elçiye göre, «Bevin'in demecini tahrik faaliyeti, Ankara'da düşünülüp harekete getirilmiştir». Elçi, İngiliz İttifakı'nı tâzelemeyi Türkiye'nin kendisinin aradığını öğrenmiştir. Yeni bir dostluk antlaşmasının bu ittifakla bağdaşmayacağı kanısındadır. Bu tutum, Türkiye'yi Anglosaksonlardan koparıp yalnız bırakma isteği diye yorumlanır.

Temmuzda Vinogradov, belirsiz bir süre için Moskova'ya dönme buyruğu aldığını Erkin'e bildirir. Vinogradov, Dışişleri Genel Sekreterine, Akdeniz'den Karadeniz yönünde gelişecek bir saldırıya karşı fiilî garantiler sağlanması zorunluluğundan söz eder. Erkin ise, bu saldırganın adının bildirilmesini ister :

«— Türkiye mi? Söz konusu olamaz. İtalya mı? Yenilmiş, yönetim biçimini değiştirmiş, halkının mutluluğunu sağlamaya yönelen sâkin bir çalışma yaşamı sürmeye azimli bir memleket. Fransa, İngiltere, Amerika mı? Bunlar da bizzat kendileri saldırıya uğramazlarsa, anayasaları gereği, bir savaş girişimini ele almaları olanaksız demokratik memleketler...»[159]

Kısaca, tam bir düşünce ayrılığı vardır. Türk Dışişleri Bakanlığı, İngiltere ve Amerika'yı tam barışçı ülkeler saymakta, Ruslar ise Şubat 1946 Paris Konferansı'nda görüldüğü üzere, İngiltere ve Amerika'yı Rusya'-

ya karşı Türkiye'de üsler elde etmeyi araştıran emperyalist devletler olarak görmektedirler. Türkiye, güvenliğini ısrarla İngiliz İttifakı'nda araştırmaktadır. Ruslar ise, bu ittifakı, «emperyalist kuşatma» olarak değerlendirmektedirler. Bu koşullarda diyalog olanağı yoktur. Norveç'in NATO'ya girmeden önce yaptığı biçimde bir anlaşma yolu aramaya dahi Ankara Hükûmeti istekli değildir. İngiliz İttifakı'na tam bağlanılmıştır. Nitekim nazilerle yakınlık kurmuş ve Varlık Vergisi'ni çıkarmış sayılan Saraçoğlu, 1946 genel seçimi vesilesiyle Başbakanlıktan ayrılır, yerine İngiltere'nin yanında savaşa girilmesini savunan Recep Peker getirilir. Recep Peker, Ağustos 1946'da, Hükûmet Programı'nda dış politikamızın temelinin İngiliz İttifakı olduğunu açıklar :

«... İngiltere ile ilişkilerimiz, bildiğiniz gibi, 1939 tarihli İttifak Antlaşması'na dayanmaktadır. Bu ilişkiler, cihan ölçüsünde karşılıklı saygı ve sevgi duygusu üzerine kurulmuş ve barışın nimetlerinden faydalanan eşit haklı milletler manzumesi ülküsünü besleyen her iki memleket arasında tam içtenlik, dostluk ve güven havası içinde gelişmektedir. *Türkiye-İngiltere İttifakı, geçmişte olduğu gibi gelecekte de, dış politikamızın başlıca temeli olarak kalacaktır.*»

BOĞAZLAR KAVGASI

Ağustos 1946'da, Sovyet Hükûmeti'nin ilk notası gelir. Şimdiye kadar ortada Molotof'un Haziran 1945'teki sözleri ve basın kampanyası vardır. Ondört ay, bir anlaşma yolu aranılmadan geçen bir sinir savaşı dönemi olmuştur. Sovyetler, Ankara Hükûmeti dış politikasının temelinin İngiliz İttifakı olduğunu kesinlikle belli edince, Montreux Sözleşmesi'nde öngörülen değişiklik isteme süresi de geldiğinden, isteklerini resmî yazıya dökerler. Sovyet notası, sınır düzeltmesi, Kars ve Ardahan konularında birşey demez. Boğazlar rejiminin 1921 Rus-Türk Antlaşması'nda öngörülen biçimde,

Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerce düzenlenmesini ve Boğazlar'ın ortak savunulmasını ister.

Boğazlar sorunu birkaç yıldır, Türkiye'nin dışında İngiltere, Rusya ve ABD liderleri arasında görüşülmektedir. Sorunu ilk ortaya atan da, Kasım 1943 sonunda Tahran Konferansı'nda, Churchill'dir. Tahran'da Roosevelt ve Stalin, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda ısrar edilmemesi için anlaşmaya varınca, Türkiye'yi ile savaşa sokmak isteyen Churchill, Ankara Hükûmeti'ni Boğazlar rejimini değiştirmekle tehdit etmeyi önerir. Churchill, hatta Stalin'in «*Boğazlar rejimini değiştirmeye, Türkiye'yi savaşa katılmaya zorlayarak kalkışmasını*» ister! Bu konuda Prof. Edward Weisband şunları yazar :

«Tahran'da Türkleri, ceza olarak Boğazlar'ın statüsünü değiştirmekle tehdit etmeyi öneren Stalin değil, Churchill'dir.

Churchill sorunu ortaya atınca, Stalin de ister istemez Çanakkale Boğazı'nın rejimi hakkında soru sormuştur. Stalin :

— İngiltere'nin artık bir itirazı olmadığına göre, bu rejimi biraz gevşetmek hiç de fena olmaz, demiştir.

Churchill buna da peki diyerek, Boğazlar rejimini değiştirmeye, Türkiye'yi savaşa katılmaya zorlayarak kalkışmasını istemiştir. Stalin, bu kez :

— Aceleye gerek yok...

cevabını verip, bu sorunu 'yalnız' genel deyimler içinde tartışmakla ilgilendiğini belirtmiştir. Churchill, Rus gemilerini bütün denizlerde görmeyi hepsinin umut ettiklerini de söylemiştir. Stalin ise :

— Lord Curzon'un daha başka fikirleri vardı.

diye hatırlatmıştır.»[160]

Churchill'in Boğazlar'ı Stalin'e sunuşundan ve Molotof'un Sarper'e sözlerinden sonra, Türkiye sorunu, 1945 Temmuzunun ikinci yarısında Potsdamda ele alınır. Daha önceden zâten İngiltere gibi ABD de, Lord Curzon'un «Karadeniz'i Rus gölü yapmak» diye Lozan'-

da reddettirdiği Boğazlar'ın Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapatılması görüşüne yatkın davranmışlardır. Hatta 1833 Hünkâr İskelesi çözümünü andırır bir Boğazlar düzenlemesini kabule hazır görünmüşlerdir. Bu durumda Yalta Konferansı'nda Stalin, «Türkiye, Montreux'ye göre, yalnız savaş sırasında değil, savaş tehlikesi durumunda dahi Boğazlar'ı kapatabilir ve Rusya'nın boğazını sıkabilir» görüşünü savunur. Alman savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçirilişi'ni koz diye kullanır. Fakat «Türkiye'nin meşru çıkarlarına zarar verilmemesini ve bu ülkenin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının garanti edilmesini» de ister. Roosevelt, Boğazlar'ı silâhlandırmak için harcadığımız çabaları unutarak, silâhsızlandırmadan söz eder. Sovyet savaş gemilerinin sıcak denize serbestçe inmesi hakkındaki kesin kanısını açıklar. Churchill, Stalin'in görüşünü «makul bir fikir» diye selâmlar. «Karadeniz'de en büyük devlet olarak, Rusya'nın dar bir çıkış kapısına bağımlı kalmaması gerektiğini» söyler. Sonunda Yalta'da, Sovyet önerilerini üç ülke Dışişleri Bakanlarının incelemesi kabul edilir. Feridun Cemal Erkin, en başta Türkiye'yi ilgilendiren bir sorunun, Türkiye'nin dışında çözülmeye kalkışılmasını şöyle yorumlar :

«Küçük memleketlerin kaderleri bakımından başkalarına ait en kutsal hakları, kapalı toplantılarda tasarruf hakkını kabullenen birkaç büyük devletten kurulu Direktuar'dan daha tehlikeli birşey düşünülemez.»

Potsdam Konferansı'nda, Direktuar, Boğazlar konusundaki görüşlerini Üç Büyükler'in Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmelerini kararlaştırır. «Ayrı ayrı bildirme»nin, «ayrı ayrı görüşme» anlamına mı geldiği pek anlaşılmaz. Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri, «Potsdam'da ABD Cumhurbaşkanı tarafından ileri sürülen ve Büyük Britanya tarafından da desteklenen formül, belirsiz, bellisiz ve tamamiyle uygunsuz idi» der. Erkin'e göre, Stalin Potsdam'da 1) Montreux'nün değiştirilmesi ve 2) *Değişikliğin Türkiye ile başbaşa tartışılması sonucunu elde etmiştir.*[161]

ABD, 2 Kasım 1945'te kendi görüşünü Türkiye'ye bildirir. Potsdam'da Boğazlar'a milletlerarası bir statü verilmesini, yâni Boğazlar'ın silâhsızlandırılmasını ve Türk askerinin 1936'da girdiği Boğazlar'dan çıkmasını isteyen ABD, bundan vazgeçmiştir. Fakat Boğazlar'dan geçişte Sovyet savaş gemilerine en geniş serbestîyi tanımış, Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine de bu olanağı kaldırmıştır. Erkin, bunu «kuşkulandırıcı» bulur ve Karadeniz'i «kapalı deniz» ilân ettirmek isteyen Sovyet tezinin benimsenmesi sayar. İngiltere ise, yalnızca Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi gerektiğini bildirmekle yetinir, sorunun acele bir çözüm beklemediği izlenimini verir. Bu, İngiltere'nin nihayet Montreux'nün dar çerçevesinde kalma kararına vardığı kanısını uyandırır. Türkiye, 6 Aralık 1945'te ABD notasına cevapta, ABD görüşünü tartışmaya esas almayı kabul eder.

Rus görüşü ise, 8 Ağustos 1946'da gelir. Ankara Hükümeti, daha Potsdam kararından önce, Montreux Antlaşmasının ancak imzalayıcı devletler konferansının kararıyla değiştirebileceğini kararlaştırmıştır. İşin ilginç yanı, Potsdam'da Türkiye'nin Ruslarla başbaşa Boğazlar sorununu görüşmesini kabul eden Angloamerikanların, Erkin'e göre, Türkiye'yi bu tutumunda cesaretlendirmeleridir. Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Potsdam'da alınan «Üçlü karardan sonra Angloamerikanlarda vuku bulan bu davranış değişikliği, *Türkiye'den, özellikle Sovyetler Birliği'ni ilgilendiren bir karara yalnız başına karşı koyma sorumluluğunu üzerine almasını istemek anlamına geliyordu*» diye yazar.[102] Görüldüğü üzere, Angloamerikanlar, Potsdam'da Ruslar'a, «Boğazlar sorununu Türkiye ile başbaşa konuş» demekte, «Ben Ruslarla başbaşa konuşmam, Boğazlar sorununu ancak Montreux'yü imzalayan devletlerle konuşurum» tezini savunan Türkiye'yi de «Haklısın, dayan» diye koltuklamaktadırlar. Böylece, Erkin'-

in dediği gibi, Türkiye'yi tek başına Rusya'ya karşı koyma durumunda bırakmaktadırlar.

Ancak soğuk savaşın gelişmesiyle, Türkiye'yi savunma yolunda ciddî bir yükümlülük almadan, Angloamerikanların Boğazlar görüşü, Türk görüşüne yaklaşır. 8 Ağustos 1946 tarihli Rus notası gelince, Erkin bir taslak kaleme alır. Taslak, Amerikan, İngiliz ve Fransız elçiliklerine verilir. Truman, ABD Büyükelçisine, Türkiye'nin «*makul, fakat sert*» cevap vermesini bildirmiştir. 20 Ağustosta ABD ve İngiltere, notada ileri sürülen görüşlere tamamen katıldıklarını belirtirler. Onlar da Montreux Sözleşmesi değişikliğinin, Japonya'nın yerini ABD'nin alması koşuluyla, imzacı devletler tarafından yapılacağını kabul ederler.

İlk notanın reddi üzerine, Sovyetler, 24 Eylül 1946'da ikinci bir nota verirler. Bu nota daha uzun ve ayrıntılıdır. Notada Montreux'ye aykırı olarak, İtalyan ve Alman savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişi uzun uzun anlatılır, Almanların Karadeniz'e nasıl Tuna üzerinden girdiği unutularak, Güney kıyılarının savunması için nasıl büyük sayıda kuvvetlerin âtıl tutulduğu belirtilir. Lozan Antlaşması ile, hukuk açısından hükmünü yitiren 1921 Türk-Sovyet Antlaşması'nın Boğazlar rejiminin düzenlenmesini, Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlere bıraktığı hatırlatılır. Türkiye'nin Potsdam kararına uygun biçimde konuyu görüşmeyi reddetmesi, şu sözlerle kınanır :

«Türk Hükümeti, söz konusu Sovyet önerisinin, Türkiye'nin egemenlik haklarıyla bağdaşmadığını ve güvenliğini ortadan kaldıracağını belirtmektedir. Türk Hükümeti, Sovyet Hükümeti'nin bu konuda *somut bâzı düşüncelerini dinlemeden önce, hatta Sovyet Hükümeti'nin bu hususdaki önerilerini ortak bir incelemeden geçirmeye mâtuf bir girişimde bile bulunmadan* bu sonuca varmıştır. Bir yandan, Sovyetler Birliği'nin ve öteki Karadeniz devletlerinin güvenlik çıkarlarına ayrılmaz biçimde bağlı bulunan bu önemli sorunu, Sovyet-

ler Birliği ile incelemek konusunda her türlü olanağı toptan reddetmekle, öte yandan da hiçbir temele dayanmayan ve üstelik Sovyetler Birliği'nin vekar ve haysiyeti ile de bağdaşmaz bulunan bu cins kuşkuları mümkün görmek suretiyle, Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği ile yeniden güvenliğe dayalı dostça ilişkiler kurulması temennisini belirten kendi sözleriyle tam çelişki içinde bulunmaktadır».

Sovyetler, notanın son cümlesinde, Montreux Konferansı'nın toplanmasına da itiraz etmezler. Bu konferans toplanmadan önce, Potsdam Konferansı'nda öngörüldüğü biçimde, «hükümetler arasında doğrudan doğruya görüşmeler yoluyla sorunun mümkün olduğu kadar geniş biçimde görüşülmesi gerektiğini» ileri sürerler.

«Önerilerimizi kabul etmeseniz de, birlikte inceleyelim» demeye getiren bu Sovyet notasında, Türkiye'nin Boğazlar'ı Angloamerikanlarla birlikte Rusya'ya karşı kullanması korkusu belirtilir. Türkiye'nin çok haklı olarak kesinlikle reddedeceği «Boğazlar'ı ortak savunma» gibi yakışıksız ve haksız önerilerin ortaya atılmasının gerçek nedeni belki de bu korkudur:

«Türkiye, Sovyet önerisini reddettikten sonra, Karadeniz'de kıyısı bulunmayan bâzı devletlerle birlikte, Boğazlar'da askerî tedbirler almaya kalkacak olursa, bunun Karadeniz devletlerinin güvenlik çıkarlarıyla çelişeceği apaçıktır.»

KONUŞMAKTAN KORKUYORLAR!

İkinci Sovyet notası gelince, Erkin'e göre, «önerinin birlikte inceleme zahmetine dahi girmeden reddedilmesi» tartışma konusu olur. Başbakan Recep Peker, her türlü görüşme olanağını şiddetle reddeder. Dışişlerine, çok kısa bir cevapla yetinilmesi direktifini verir. Genel Sekreter Erkin, görüşmeyi reddetmekle birlikte, ayrıntılı bir cevap vermekten yanadır. Sorun, Cumhurbaşkanına anlatılır, o Erkin'in görüşünü benimser. Fa-

kat bu arada İngiltere, Sovyetlerle ikili müzakereye girişilmesini önerir. ABD, müzakere açılmasına karşıdır*. ABD desteği ile, İngiltere'nin görüşü — Erkin'in deyimiyle — «ortak çıkar» açısından değiştirilmeye çalışılır ve bu arada ayrıntılı Türk cevabı hazırlanıp Amerika, İngiltere ve Fransa elçiliklerine sunulur.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı hemen yumuşamaz. Tartışma sürer. İngiltere, «Müzakere açılmasın, ama konuşma açılsın» der. Erkin, İngiltere'yi bu görüşten caydırmak için, Ankara'daki Büyükelçi Sir David Kelly'yi şu sözlerle uyarır :

«Eğer İngiliz telkinini izlemek gerekseydi, ikili görüşmelere girmeyi kabul ettiğimizi bildirişimizin anında, Sovyet hükümeti, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya derhal Sovyetler Birliği ile dostça görüşmeler yapmak üzere Moskova'ya ziyarette bulunması için bir dâvet mektubu yollayacaktı. Molotof'un bürosuna vardığı zaman, Hasan Saka, çok olasıdır ki, Karadeniz devletlerinin ilk bölge toplantısına katılmış olmak şaşkınlığı ile karşılaşacaktı. Bu durumda Hasan Saka, ya oldubittiye boyun eğecek, Molotof da Karadeniz Bölge Antlaşması Konferansı'nın ilk toplantısını bütün dünyaya bir zafer olarak ilân etmek mutluluğuna erecek ve Türkiye'nin Sovyet politikası hizasına gelmesi de bu durumun çok doğal sonucu olacaktı. Gerçekten, Türkiye'nin bu konferansa katılması, o ana kadar, gerek Türkiye, gerek Amerika ve İngiltere tarafından reddedilen 4 ve 5 sayılı** Rus önerilerinin Türkiye'ce kabulü anlamını taşıyacaktı. Ya da Hasan Saka, bu kadar tehlikeli bir oldu-bittiye katlanmaktansa, derhal Mos-

---

* Prof. Halûk Ülman'ın yazdığına göre, ABD görüşü, Amerika'da tartışma konusu olur. Denir ki, ABD Panama'da, İngiltere de Süveyş'te Ruslara raddettikleri hak ve ayrıcalıklara sâhiptirler. Kendilerine hak tanıdıklarını, başkalarına nasıl reddedebilirler? (Prof. Halûk Ülman, Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947, s. 84).

** Boğazlar rejiminin Karadeniz'de kıyısı olan devletlerce düzenlenmesi ve Boğazlar'ın ortak savunulması.

kova'dan ayrılmayı yeğ tutacak ve böyle yankılı bir ayrılış, iki komşu memleket arasındaki gerginliği, kontrolü olanakdışı aşırı sınırlara götürmeye yol açacaktı. Ruslarca şiddetle arzu edilen ikili temastan kaçınma yoluyla biz, yalnız önceki denemelerle gereksizliği tamamiyle saptanan konuşmalardan kaçınmakla kalmıyor, aynı zamanda hem Türkiye, hem de özgür dünya için tehlikeli saydığımız bir sonucu önlemeye çalışıyorduk. Bu açıklamalardan sonra Sir David'den, salt ileriyi seziş ve ortak çıkardan esinlenen kaygılarımızın gerçek nedenleri hakkında İngiltere Dışişleri Bakanlığını aydınlatmasını rica ettim.»[163]

Bu aydınlatmadan sonra, İngiltere, Türk görüşüne katılır. Hatta İngiltere Dışişleri Bakanı, görüşmelerin gereksizliğini hemen basına da duyurur. 18 Ekimde Türk notası, benzer nitelikteki ABD ve İngiltere notalarından sonra Moskova'ya sunulur. Notada «ortak savunma» iddiası, haklı ve sağlam gerekçelerle reddedilir :

«*Türkiye tarafından Boğazlar'ın ortak savunmasının kabulü, egemenliğin yabancı bir devletle paylaşılmasından başka bir anlam taşımaz.*»

Türkiye, ortak savunma gerekçesiyle, yabancı bir devlete topraklarında üs vermekten yana değildir. Fakat Türk notasında, Sovyetlerin ikinci notalarında kapalı bir dille belirttikleri Anglosaksonlara üs verme niyeti, «anlaşılamamaştır» diye cevapsız bırakılır :

«Karadeniz'de kıyısı olmayan birkaç devletle birlikte güyâ Boğazlar'da askerî tedbirler alındığıyla ilgili olarak Sovyet notasında yapılan ima da Türkiye'de anlaşılamamıştır. Çünkü bu telmihin ilişki kurduğu olaylar, her türlü esastan yoksundur ve bu nedenle ima, tartışma dışında kalmaktadır*.»

---

* Sovyet notasında «bâzı devletlerle ortaklaşa Boğazlar'da askerî tedbir almaya kalkışacak olursa» diye geleceğe ait bir deyiş kullanılmaktadır. Türk cevabında ise, «Boğazlar'da askeri tedbirler alındığına dair iddialar» denilmektedir. Prof. Ha-

Görüldüğü üzere, Türkiye, Ruslarla ortak sorunlarını tartışmaktan bile kaçınmaktadır. Bunu yaparken de Angloamerikan desteğini aramaktadır. Fakat kritik 1945 ve 1946 yıllarında Angloamerikanlar Türkiye'yi korumaya hazır mıydılar? ABD Dışişleri Bakanı Byrnes, anılarında, 1946 sonbaharındaki ABD tutumunu açıklar. Buna göre, o tarihte ABD, Türkiye'ye askerî yardıma karşıdır, ancak bir miktar ekonomik yardım verebilecektir. Byrnes, bunu Türkiye temsilcilerine açıkça söyler[164]. İngiltere ise, tam bir ekonomik bunalım içindedir. Ama iki devlet de çabucak Türkiye'nin kurtarıcısı ve koruyucusu rolünü benimserler*. O günlerin

---

lûk Ülman, bu konuda şöyle yazıyor: «İlk Sovyet notasının cevaplandırılmasından sonra, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin Boğazlar'da İngilizlere bir ikmal üssü verdiğini ve gene İngilizlerin Trakya ile Karadeniz kıyılarında denizaltılara karşı radar istasyonları kurduklarını ileri sürerek, Türkiye'ye yeni bir kampanya daha açtığını belirtmek gerekir. 24 Eylül 1946 tarihli notada sözünü ettikleri askeri tedbirler, bunlar olmalıdır». (Prof. Halûk Ülman, Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947, s. 83)

* Sanfrancisco'daki Türk delegasyonunda bulunan Nihat Erim, Molotof'un Haziran 1945'teki istekleri üzerine, ABD ve İngiltere'nin tutumunu şöyle anlatır: «Türkiye derhal ABD'ye başvurdu ve dedi ki, 'Stalin'in isteklerine hayır diyeceğim, bana yardım edebilir misiniz?' Hasan Saka başkanlığındaki kurulda ben de vardım. Amerika bize, 'Savaştan yorgun çıktık, herkes terhis edilmek istiyor. On bin mili aşıp size yardım olanaksız. Ruslarla anlaşın' dedi. Dönüşte Londra'ya uğradık. Dışişleri Bakanı Eden ile görüştük. Ondan da aynı cevabı aldık. Eden, 'Neredeyse birliklerimizde isyan çıkacak, anlaşın' diyordu. O tarihlerde Harriman, Moskova'da Büyükelçi idi. Ankara'da kendisi anlattı: Batılı diplomatlar toplanıp sabaha kadar, Rus Ordularının sınırı aşmasını beklemişler...» (Prof. Nihat Erim, Türkiye'nin Dış Politika sorunları, Yön, sayı: 156). O günlerde İngiliz Entellijans Servisi'nin en önde kişilerinden olan Kim Philby de anılarında, Truman Doktrini'nden sonra dahi, Türkiye'nin korunmasının düşünülmediğini, işgalden sonra gerilla savaşı hazırlığı yapıldığını açıklar. Bu amaçla, 1947

olaylarının içinde yaşayan Prof. Ahmet Şükrü Esmer, bu kurtarıcılık hakkında şöyle yazar :

«*Bizi kimin elinden nasıl kurtardılar? Rus baskısı ağırdı, fakat savaşa varacaksa, bu noktaya 1945 ve 1946 yıllarında varabilirdi. Ondan sonra durum değişti. Rusya, işgali altında bulunan İran'dan bile, 1946'da askerlerini geri çekmek zorunluğunda kaldı. Rusya'nın Türklerden isteklerini, silâh kuvvetiyle almayı tasarladığına dair, herhangibir kanıt yoktur. Eğer Rusya, baskısını savaşa kadar götürseydi, Türkiye yalnız başına da savaşı kabul edecekti ve 1945'teki tutumlarına bakılacak olursa, ne müttefiki İngiltere, ne de şimdi 'kurtarıcılığı' ile övünen Amerika yardıma koşmayacaktı.*»[105]

Gerçekten, ABD'nin Türkiye'yi en çok desteklediği Boğazlar notaları sırasında, öngördüğü yaptırım, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni harekete geçirmektir. Moskova'ya verilen her iki ABD notasında da bu görüş yer alır. Ne var ki, Ocak 1946'da, daha İran olayında Güvenlik Konseyi'nin etkisizliği görülür. Sovyetler Birliği, olayın Konsey'in yetkisi dışında kaldığını ileri sürer, bu konuda sorulan hiçbir soruyu cevaplandırmayacağını bildirir. İran, Rusya'nın güvenlik ihtiyacını sağlayarak, Rusya ile doğrudan doğruya anlaşmaktan başka bir yol olmadığını anlar. Güvenlik Konseyi de, sorunun İran ve Sovyetler Birliği arasında yapılacak ikili görüşmelerle çözülmesini kararlaştırır.

Esasen Casablanca Antlaşması'na göre, Türkiye'nin İngiltere'nin nüfuz bölgesinde olduğunu ABD kabul etmiştir. Nitekim savaş bitince, Kiralama ve Ödünç Verme Kanunu'na göre yapılan ABD askerî yardımı durdurulur. Türkiye, yalnızca İngiliz askerî yardımına

---

yazında Türkiye'ye gelen Philby, şöyle yazar: «Angloamerikan planının böyle bir savaş patlar patlamaz Türkiye'yi kendi kaderine terketmek olduğu, Türklere açıklanamazdı. Kesin olarak inanılıyordu ki, Türkler, bu planlar hakkında en küçük bir kuşku duyarlarsa, Batı'ya karşı güvenleri kalmayacaktır». (Kim Philby'nin Hâtıraları, Milliyet gazetesi, 6 Nisan 1968).

bağımlı bırakılır. İngiltere ise, kendisi muhtaç durumdadır. ABD Dışişleri Bakanı Byrnes, 15 Ekim 1946'da nüfuz bölgesine saygı göstererek, İngiltere Savunma Bakanına, «Biz size silâh verelim, siz de onu Türkiye'ye devredersiniz» demek zorunda kalır.

İngiltere, o sıralarda büyük bir ekonomik bunalım içinde bulunmaktadır. İngiliz Hükümeti, 21 Şubat 1947 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığına bir muhtıra vererek, «Yunanistan ve Türkiye'ye savaşın sona ermesinden beri yapılan askerî ve ekonomik İngiliz yardımının 1947 Martından sonra kesileceğini» bildirir. Fakat İngiltere Hükümeti, «Batı savunması açısından» önemli gördüğünden, «Türkiye'ye mutlaka ekonomik ve askerî yardım yapılması gerektiğini düşünmektedir. Ancak içinde bulunduğu güç durum, İngiltere'nin bu yardımı yapmasına engel olmaktadır. Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını sağlamak ve askerî gücünü çoğaltmak görevi, bundan böyle Amerika Birleşik Devletleri'ne düşmektedir.»[166] Başbakan Recep Peker de «İngiltere'nin sırtındaki yardım yükünü ABD'ye bırakmak istemesini anlayışla karşıladığını» belirtir. Böylece, İngiltere Türkiye'deki mevkiini ABD ile paylaşır.* Amerikan kurulları Türkiye'ye gelir, askerî ve ekonomik yardım başlar. ABD zâten Türkiye'ye ilgisini donanma gösterileri ve ekonomik yardımla belli etmiştir. Ankara da, İngiltere'nin güçsüzlüğü karşısında, ABD yardımını araştırır. Nitekim 1945 yılı sonlarında Türkiye, ABD İthalât-İh-

---

* Türkiye'nin Truman Doktrini'nden yararlandırılması kolay olmaz. ABD'de önemli bir muhalefet, Türkiye'yi şu nedenlerle eleştirir :

1 — Türkiye, insan hak ve özgürlüklerine önem vermeyen otokratik bir rejimle yönetilmektedir.

2 — Türkiye, savaş dışında kalmış, hatta Nazilere sevgi ve yardım göstermiştir. Böyle bir devlete yardım etmek, Birleşmiş Milletler dâvâsına ihanet etmek olacaktır.

3 — Bâzı Amerikalılar da Ermeni sorununu ileri sürerek Türkiye'ye yardıma karşı çıkarlar. (Prof. Halûk Ülman, Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947, s. 103).

racat Bankası'ndan 300 milyon dolar kredi ister, reddedilir. Ama ABD, Türkiye 4,5 milyon dolar ödediği takdirde Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'ndan doğan bütün borçları sileceğini söyler. Türkiye derhal evet der ve 30 gün içinde ABD'ye 4,5 milyon dolar ödemeyi kabul eder. 1946 yılında da ABD İthalât ve İhracat Bankası'ndan beş yıl süreli 25-50 milyon dolar borç sağlanır. Bundan sonra ABD ekonomik ve askerî yardımı elde etmek, Türk dış politikasının önemli amaçlarından biri hâline gelir.

SONUÇ

> Sovyetler Birliği ile iki komşu memleketiz, bağımsızlık savaşımızdan sonra bu memleketle aşağı yukarı 1938'e kadar tam bir dostluk havası içinde yaşamış bulunuyoruz ve bunun Türkiye bakımından gerçekten yararlar sağladığını gördük.
>
> 9 Ocak 1960
> FATİN RÜŞTÜ ZORLU

Türkiye, İngiliz ve Fransız emperyalizmine karşı bir millî kurtuluş savaşı vermiş ve Atatürk döneminde kendine güvenmeyi esas alan barışçı bir tam bağımsızlık politikası izlemiştir. Bütün büyük devletlerle bağlayıcı askerî ittifaklardan kaçınmış ve komşu devletlerin hepsine Türkiye'den onlara bir zarar gelmeyeceği hususunda tam güven aşılamıştır. Emperyalist bir kuşatılma ve savaş kâbusu içinde yaşayan Sovyetler Birliği ile dış politikada karşılıklı güvene dayalı sıkı bir işbirliği yapmış ve Türk Boğazları ile topraklarının başka devletler tarafından Rusya'ya karşı kullanılmayacağını garanti etmiştir. Balkanları, büyük devletler emperyalizmi dışında tarafsız bir barış ve özgürlük bölgesi yapmak için her çabayı göstermiştir.

Komünist olmayı düşünmeyen, komünizme izin vermeyen Atatürk, 1838 Ticaret Antlaşması ve 1839

Tanzimat Fermanı ile başlayan İngiliz dostluğu döneminde Bâbıâli'de egemen olan «İngiltere koruyucu, Rus düşman» tuzağına düşmeyi reddetmiştir. Tarihten ders almasını bilen gerçekçi Atatürk, Çarlık emperyalizminden korunmak için İngiliz emperyalizmine sığınmanın, yağmurdan kaçarken doluya tutulmak anlamına geldiğini hemen görmüştür. Çiçerin, Ermeniler için Türkiye'den geniş toprak istemiş, Atatürk derhal hayır demiştir. Fakat Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin ve «Türkçü» bilinen Rıza Nur'un yaptığı gibi, «Aman, İngiltere'ye sığınalım. Rusya'ya karşı İngiltere'nin bekçiliğini yapalım» politikasına yönelmeyi aklının köşesinden geçirmemiştir. Bütün güçlükleri yenerek, Şubat 1920 tarihli durum muhakemesinde ayrıntılarıyla belirtildiği üzere, Türkiye'nin jeopolitiğinin gereği saydığı ilişkiler kurmayı başarmıştır. Abdülhamit'in dahi Çarlık Rusyası günlerinde bu gerçeği anladığı söylenebilir: 1887 yılında Rusya'ya karşı Avusturya, İtalya ve İngiltere üçlü bir ittifak kurmuşlar ve Türkiye'yi de Rusya'ya karşı korumak istemişlerdir. Eğer Türkiye, bu ittifakın koruyuculuğunu kabul etmezse, topraklarını işgal ederek onu zorla koruyacaklardır! İşin ilginç yanı, «Rusya düşman, İngiltere dost» görüşünün şampiyonluğunu yapan ve büyük devlet adamı diye ün kazanan Sadrâzam Kâmil Paşa, bu ittifakı sevinçle karşılar ve «İşbu devletler topluluğunun ittifak dairesine girebilmek için onlara yaklaşmak gerek» der. Oysa Abdülhamit, denemeyle öğrenmiştir ki, Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'da komşu olan Çarlık Rusyası Türkiye'nin başına en büyük dertleri açabilir. Düşmanlık politikası izlemeden önce, dostluk politikası araştırılmalıdır. Nitekim dış politika ustası ünlü devlet adamı Kâmil Paşa'ya şu direktifi verir :

«Rusya Devleti, Osmanlı Devleti ile komşu olup istediği zaman çok sayıda asker göndererek ta Musul ve Bağdad'a kadar Anadolu illerini işgal edebilmesi mümkündür. Balkan Devletleri Rusya'ya yatkındır.

Rusya Devleti gücendirilmeyerek, kendisiyle iyi geçinmek önemli ve gereklidir. Osmanlı Devletince izlenen politika, bu ilkeye dayanır.»

Abdülhamit'in bu politikası, güçsüz ve çöküntü içinde bir imparatorluk günlerinde dahi az çok başarılı olur. Türkiye'ye uzunca bir barış dönemi sağlar. İngiliz yöneticileri küplere binerler ve Ermeni olaylarını vesile ederek Abdülhamit'e «Kızıl Sultan» adını takarlar.

Atatürk döneminde ise, bütün komşularla dostluk politikası, çağdaşlaşma politikasını rahatlıklı sürdürme ve bağımsız bir kalkınma izleme olanağını sağlar. Rusya, gerek Lozan'da, gerekse Montreux'de — Atatürk Türkiyesi'nin büyük devletlerin Boğazlar'ı Rusya'ya karşı kullanmalarına izin vermeyeceğine tam güven beslediğinden — Boğazlar'ın tek bekçisinin Türk askeri olduğu görüşünü savunur. Litvinof, Montreux'de «*Bir zamanlar emperyalist devletlerin satranç tahtası üzerinde bir paytaktan ibaret olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini, şimdi Atatürk'ün önderliği altında, ilerleme yolu üzerinde büyük adımlarla koşan ve Avrupa'da barışın düzenlenmesi için her gün daha önemli ve daha bağımsız bir rol oynayan umut ve enerji dolu genç Cumhuriyet'in*» aldığını belirtir ve Boğazlar'ın korunmasında Atatürk Cumhuriyeti'ne duyduğu güveni dile getirir.

1939'da ise durum tamamen değişir. Türkiye, kendisine hiç bir güvenlik sağlamadan yalnızca dert getiren askerî nitelikteki İngiliz ve Fransız İttifakı'na mevsimsiz ve gereksiz bir acelecilikle bağlanır. Oysa Atatürk, 1938 yazında tarafsızlığı önermiştir. Atatürk'ün onayıyla, Almanya ile sözlü olarak karşılıklı tarafsızlık mutabakatına varılmıştır. Sovyetler Birliği, ittifak antlaşmasına rağmen Çekoslovakya'nın Münih'te Hitler'e armağan edilişinden sonra, İngiltere ve Fransa'dan umudunu kesmiş, tarafsızlığa yönelmiştir. İngiltere ve Fransa ise, Rusya'ya karşı, Türk toprakların-

dan havalanarak Bakû petrollerini bombalamayı planlayacak kadar düşmanca bir politika izlemeye koyulmuşlardır.

Bu koşullarda 1939 İngiliz-Fransız İttifakı, Türkiye'nin Atatürk tarafından çizilen geleneksel politikasının terkedilmesi anlamına gelir. Bu ittifak ile, Ankara Hükümeti, Almanya ve Rusya ile ilişkilerinin bozulmasına yol açar. Almanya Balkanlar'a doğru inince, Ankara Hükümeti, Almanya ile de bir dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalamak durumunda kalır. İngiliz İttifakı, Almanya ve İtalya'ya karşıdır .Alman İttifakı ile İngiliz İttifakı nasıl bağdaştırılacaktır? Bu, dış politikada birçok zikzaklara yol açar ve Alman İttifakı, Rusya'ya karşı bir ittifaka dönüşür. İngiltere ise, Almanya'nın Rusya'ya saldırısından sonra hem Rusya'nın, hem de Türkiye'nin müttefiki olur. Bu da yeni bir terslik yaratır. Düğüm ancak Bolşevik Rusya'nın yıkılması, ya da Almanya ve İngiltere'nin Rusya'ya karşı birleşmesiyle çözülebileceğinden, bu yolda eğilim gösterilir. 1943'ten sonra Almanya'nın yenilgisi anlaşılır gibi olunca, İngiliz İttifakı'na sıkı sıkı sarılmak ve onu canlandırmaya çalışmaktan başka yol bulunamaz. Churchill, bu koruyuculuğu, İngiliz emperyalizminin geleneklerine uygun biçimde yapar. Balkanlar'daki İngiliz çıkarlarının savunulabilmesi için, Türkiye'yi savaşa gitmeye zorlar. Türkiye'yi bu tehlikeden İnönü'nün direnişi kadar, Roosevelt'in Balkan savaşına karşı oluşu güçlükle kurtarır. Daha sonra İngiltere, Orta Doğu ve Akdeniz'deki petrol çıkarları için Türkiye'den yararlanmayı düşünür. Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası günlerinde, İngiltere, İslâm Dünyası'nın lideri güçlü bir Türkiye'yi Orta Doğu çıkarları için en büyük bir tehdit görmüş ve 1890'dan itibaren Türkiye'yi yok etmeye uğraşmıştır. Kurtuluş Savaşı günlerinde, Milliyetçilerle Bolşevik Rusya'nın ittifakı, İngiliz ve Fransız emperyalizminin kâbusu olmuştur. 1939 İttifakı ile bu ilişki kopar; İngiltere, Türkiye'yi Rusya'ya

ve Arap milliyetçiliğine karşı Orta Doğu'da kurmayı planladığı düzenin temel halkası saymaya yönelir. Bu nedenle, Türkiye'nin koruyuculuğunu ve Rus-Türk ilişkilerinde arabuluculuğu, bu ilişkilerin düzelmesine olanak tanımayacak biçimde İngiltere yüklenir. Türkiye, İngiltere'den ısrarla Rusya'ya karşı garanti ister. İngiltere ise, ciddî bir garanti vermeden kendi çıkarları gereği, Türkiye'yi Rusya'yla korkutur. Molotof, lâfta kalmakla birlikte, her Türk Hükümeti'nin kesinlikle reddedeceği yakışıksız ve saçma istekleriyle, bu korkuya geçerlilik kazandırır.

Bu noktada bile İnönü, ya da savaş yıllarının çeşitli olaylarına bulaşmamış bir başbakan, inisiyatifi ele alsa, 1939 - 1945 döneminin güç koşullarının yarattığı karşılıklı husumet ve güvensizlik belki giderilebilir, Kuzey komşumuzla belki de Atatürk günlerindeki güvenli ilişkiler yeniden kurulabilirdi. 1921 sınırları garanti edilebilir ve Boğazlar'ın bekçisinin Türkiye olduğu ilân olunabilirdi.* Büyük bir olasılıkla bu, Türkiye'nin hasım bloklar dışında kalmasını öngören Atatürk'ün dış politikasına yeniden dönüş demekti. Böyle birşey, tutumları ve düşünce yapıları belli Molotof, Sarper, Erkin'ler düzeyinde değil, liderler düzeyinde ancak gerçekleştirilebilirdi. Bu mümkün müydü? Yoksa Rusya, Boğazlar'ı ele geçirmeyi kafasına koymuş muydu? Bilemeyiz. Fakat liderler düzeyindeki bir görüşme, en azından durumun aydınlanmasına yarardı ve Ankara Hükümeti'nin Angloamerikan ittifakını araması tam bir haklılık kazanırdı. 1945 ve 1946 yıllarının sinir savaşı günlerinde, Churchill ve Truman'ın hiç hoşuna

* 27 Mayıs'tan sonra, Kuruşçov'un Gürsel'e 28 Haziran 1960 tarihli mesajında şöyle denilir: «Eğer Türkiye tarafsızlık yolunda kalmış olsaydı, kuşkusuz memleketlerimiz arasında en içten ilişkiler kurulmuş olacaktı. Bu durum, ülkelerimize yalnızca yararlar sağlayacaktı. Türkiye'nin kendi olanaklarını, büyük giderler gerektiren askerî hazırlıklar için değil, memleket ekonomisinin kalkınması ve halkının refahı için kullanması olanağı doğacaktı.»

gitmeyecek böyle bir görüşmeyi, Sovyet liderleri ister görünmüşlerdir. Türk Dışişleri Bakanlığının «beyni olan kişiler» ise, bir ara İngiltere'nin bile yanaştığı bir ikili görüşmeyi, «Sonra Ruslar Başbakanı dâvet ederler, Karadeniz Devletleri Konferansı oldu-bittisi yaparlar» gibi akıl dışı bir korkuyla reddederler.* Kitaplarında övünerek yazdıkları üzere, Anglosaksonlara yalvar yakar olurlar. Bu, konuşmaktan korkuyu anlama olanağı yoktur. Oysa Türkiye o günlerde, Rusya'nın gerçekten bir saldırı niyeti varsa, korunmasızdır ve ancak kendi gücüne güvenme durumundadır. Bu koşullarda dahi, İngiltere Dışişleri Bakanına, Türkiye'yi savunma yolunda hiçbir ciddî garanti getirmediği halde, «Türk-İngiliz İttifakı yürürlüktedir» dedirtme, yüksek düzeyde karşılıklı görüşmeye yeğ tutulur. Çok ağır koşullarda ve Rus işgali altındaki İran'ın bile, çok daha akıllı davranıp, ikili görüşmelerle toprak bütünlüğünü sağladığını hatırlamak gerekir. Ankara yöneticileri ise, bir Kâmil Paşa zihniyeti çizgisinde davranırlar. Böylece yeryüzünde emperyalizme karşı en ağır koşullarda ilk kurtuluş savaşı veren bir ülkenin yöneticileri, em-

---

* Zekeriya Sertel, Rus tehditleri üzerine Tevfik Rüştü Aras'ın da yanında Mareşal Çakmak'ın söylediklerini kitabında yazar. Bu sözlerin doğruluk derecesini bilmiyoruz. Aras, kendisine sorduğumuzda «Doğru» dedi. Çakmak, iddiaya göre, şöyle konuşur: «Ben Sovyet-Türk ilişkilerinde son zamanlarda ileri sürülen kaygıyı anlamıyorum. Stalin'in önerisi dahi, bende kaygı yaratmadı. Bence, Sovyetlerle konuşmak gerektir. Onların yanlış bir istekle karşımıza çıkmasına kızmamalıdır. Tersine, onlarla masa başına oturup, hâtâlarını kendilerine anlatmak gerektir... Biz, bunu tecrübemizle biliriz. Millî Kurtuluş Savaşı'nın başında da, Sovyetler'le aramızda bâzı anlaşmazlıklar vardı. Fakat oturup konuştuk. Bu anlaşmazlıkları ortadan kaldırmakla kalmadık, arada bir de dostluk kurduk. O derece ki, Sovyetler bütün Kurtuluş Savaşı boyunca bize yardım ellerini uzattılar, maddî ve manevî hiçbir yardımı esirgemediler. O vakit Ordu'nun maaşlarını bile Sovyetlerden aldığımız altınlarla ödemiştik.» (Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım 1905 - 1950, s. 280).

peryalizmin koruyuculuğuna sığınmayı kurtuluş yolu sayma tersliğinin bütün sonuçlarına katlanma durumunda kalırlar.

TRUMAN DOKTRİNİ GÜVENLİK SAĞLADI MI?

Bâri bu büyük özveriye karşılık, Rus tehdidine karşı yeterli bir güvenlik sağlanabildi mi? Truman Doktrini ile Türk Ordusu'nun modernleştirilmesi Amerikalılara bırakılır. 1947 yazında Hasan Saka, silâhların verilen amaç dışında kullanılmasını yasaklayan yardım anlaşmasını «Bismillâh» diyerek imzalar. Washington'a giden Türk generallerine Türkiye'yi bekleyen komünist tehlikesi her fırsatta anlatılır. O kadar ki, 9 Ekim 1947'de Türk Genelkurmay Başkanı Salih Omurtak, Washington'da düzenlediği bir basın toplantısında, Türkiye'deki komünist tehlikesi olmadığını açıklar ve gazeteler bunu şöyle yazar :

«General Omurtak, Türkiye'deki komünist tehlikesini azımsamış ve Türk nüfusunun büyük bir kısmının köylü olduğunu, bu köylülerin ise sâhip bulundukları topraklara çok bağlı olduklarını belirtmiştir.»

Ankara Hükümeti'nin istediği Rusya'ya karşı korunmaktır. Fakat 1947 yılında Angloamerikanlar, işgalden sonra gerilla savaşı nasıl yapılır, onu planlarlar. 1950 yılında ABD Genelkurmay Başkanı Bradley, ABD'nin toptan bir savaşı ancak Batı Avrupa için göze alacağını Combat Forces Journal'deki bir yazısıyla açıklar. Türkiye, İran, Irak bölgesel savaş alanlarıdır. ABD, bölgesel savaşlar için kaynaklarını harcamak niyetinde değildir. Türkiye'yi bölgesel savaş alanı sayan Bradley, bu tutumunu en kesin biçimde dile getirir :

«Bölgesel savaşların, haksız yere, bizi asıl görevimizi yerine getirmekten alıkoymasına kesinlikle izin vermeyeceğiz. Bölgesel savaşların kaynaklarımızı ve insan gücümüzü, kudretimizi tahrip edecek ve bir dünya savaşında zaferi kazanmamızı tehlikeye atacak ölçüde tüketmesine olanak verilmemelidir.»[167]

Bu yazı Türkiye'de büyük tepki uyandırır. Hatta 11 Kasım 1950'de Cumhuriyet gazetesi, Dışişleri Bakanı Acheson'a bir telgraf çekerek «*Türkiye'nin bölgesel savaş alanı sayılması, memleketimiz kamuoyunda üzüntü ve kaygı yarattı*» der. Acheson'un cevabı, «yorumda bulunamam» olur.

AVRUPALI OLMUŞUZ...

Türk yetkilileri, İngiliz ve Fransız İttifakı'na ve Truman Doktrini'ne rağmen, yeter güvenlikten yoksun olduklarını bilmektedirler. 20 Şubat 1951 günü dahi İnönü, Meclis'te, memleketimizin bir saldırının ilk günlerinde tek başına kalacağını söyler. Bu görüşle, Türk yöneticiler, 1949'da kurulmakta olan NATO'ya alınmayı ısrarla isterler. Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, NATO Antlaşmasının imzasından iki gün sonra, 6 Nisan 1949'da, NATO dışında bırakılmaktan Ankara'nın duyduğu hoşnutsuzluğu belirtir :

«Türk halkı Batı kollektif sistemine katılmadığı için hoşnutsuzluk içindedir».

Sadak, «sınırlı bir coğrafî bölgeye», yâni Batı Avrupa'ya ait güvenlik sistemi diye, NATO dışında kalmayı sineye çekmek ister. Ama İtalya ve Cezayir'in Kuzey bölümlerinin NATO içine alınması, Paktın Batı Akdeniz'i kapsadığını, Doğu Akdeniz'in ise dışarıda bırakıldığını gösterir. Bu durumda, Ankara'da bir Akdeniz Paktı fikri ortaya atılır. 12 Nisanda Acheson ve 13 Nisan'da Truman ile görüşen Sadak, bu fikri açar, Truman reddeder. ABD'nin bir Akdeniz Paktı düşünmediğini söyler. Bu, başarısızlık sayılır. 30 Nisan 1949'da bu nedenle Başbakan Günaltay, «NATO'ya girmeye hevesli değiliz» der :

«Atlantik Paktı'na girme konusunda, başından beri pek hevesli davranmadık. Böyle bir pakta girmenin bizim için pratik yararı yoktur».

Oysa, Ankara Hükümeti, pakta alınma yolunda çırpınmaktadır. Avrupa Konseyi'nin dışında kalma da-

hi Ankara'da şok yaratır. Konsey, 5 Mayıs 1949'da 10 Avrupa devleti tarafından Türkiye dışarıda bırakılarak kurulur. İttifakla bağlı bulunduğumuz İngiltere ve Fransa, Türkiye'yi akıllarına bile getirmezler. 8 Mayıs 1949'da iktidar partisinin yayın organı Ulus, duyulan hayal kırıklığını belirtir :

«Memleketimize karşı bir ihmal ve küçük görme anlamına gelen bu unutkanlıktan duyduğumuz güceniklği açıkça belirtmekten kendimizi alamıyoruz...

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ni kurmaya çağrılmayışına da acaba Birleşik Amerika'nın Anayasası mı engeldir?»

Uzun uğraşlardan sonra, 8 Ağustos 1949'da Türkiye, İzlanda ve Yunanistan ile birlikte, Avrupa Konseyi'ne çağırılır. Muhalifler, bunu NATO'ya alınmayışın teselli ödülü diye yorumlarlar. Dışişleri Bakanı Sadak, ise, bunu bir «olay» sayar :

«*Avrupa Konseyi'ne katılmamız sonucu, Anadolu'nun Avrupa siyasal ve ekonomik birlik sınırları içine girmesi, bizim için başlıbaşına bir olaydır*».

NATO'YA GİRMEK İÇİN ÇIRPINIŞLAR

Sadak, Mart 1950'de İtalya'yı Türkiye'nin NATO'ya alınmasına ikna eder. Mayıs 1950'de CHP iktidarı NATO'ya girmek için ilk resmî müracaatı yapar. Türkiye'yi yalnız İtalya destekler. *ABD, İngiltere ve Fransa, NATO'ya alınmamızı reddederler.*

14 Mayıs 1950 seçimlerinde CHP düşer, DP iktidara gelir. 20 Temmuz 1969 tarihli Hürriyet gazetesinde Celâl Bayar'ın yazdığına göre, yeni hükümetin ilk işi NATO'ya girme sorununu ele almak olur. Bayar, iktidardan düşen İnönü'ye yaptığı nezaket ziyaretinde, konuyu açtığını yazar :

«İnönü, dikkatli ve nâzik bir biçimde beni karşıladı. Başbaşa idik... dedim ki :

— NATO'ya niçin girmediniz?

Bu durumdan alınmış göründü :

— Onlar istediler de biz mi girmedik, Celâl Bey?

Fikir birliği içinde bulunuşumuzdan huzur duydum...

Sayın İnönü'nün evinden ayrılır ayrılmaz, Başbakan Adnan Menderes'i buldum ve durumu kendisiyle uzun uzun görüştüm. Başbakan da bu konuda benim gibi düşünüyordu...

Bakanlar Kurulu, Çankaya'da benim başkanlığım altında toplandı. Bakanlara durumu ayrıntılarıyla açıkladım. Eldeki bilgileri anlattım. Bakanlar teker teker konuştular. Başbakan derin görüşlü bir özet yaptı. Amerika ile dost, İngiltere ve Fransa ile müttefiktik. Anlaşmalarımız yürürlükte idi. Fakat bu müttefiklerimiz, bizi kendi aralarına almak istemez görünüyorlardı. Öyle ise Türkiye durumunu yeni baştan bir kez daha gözden geçirmeli, öteki dünya milletleri ve memleketleriyle ilişkilerini bu açıdan güçlendirmeliydi. Halk iradesine dayanan demokratik bir devlettik. Demokrasi cephesinin bu devlete yerini vermesi bir zorunluktu. Güvenle girişimleri yenilemeliydik.

Başbakan Menderes'in bu umutlu, cesaretli ve kuvvetli konuşması, müzakereye yeni bir moral getirdi. Son sözü ben aldım ve Bakanlar Kurulu toplantısını kapatırken :

— Hazır olun arkadaşlar, dedim, Atlantik Paktı'na gireceğiz.»

Demokrat Parti iktidarının 1 Ağustos 1950 tarihli NATO'ya alınma müracaatı da Eylülde reddedilir. Oysa Kore'ye bu amaçla 5 bin kişi civarında önemli bir Türk birliği gönderilir. ABD Silâhlı Kuvvetler üyesi Senatör Cain, Temmuzda Türkiye'ye gelir ve «Kore'ye asker yollarsanız, NATO'ya girersiniz» der :

«Türkiye'nin Kore Savaşı'na edimsel olarak yardımı, Atlantik Paktı'na girmesini sağlayacaktır.»

Senatör Cain'in 26 Temmuz 1950 tarihli bu basın toplantısında bâzı Türk gazetecileri, Türkiye'nin coğrafî durumunu hatırlatır. Cain'in cevabı hazırdır :

«Asıl bu bakımdan Türkiye'nin Kore'ye yardımı, büyük bir siyasal anlam taşıyacak... Bu soruyu daha ileriye götüreyim. Türkiye'nin Kuzeyindeki devlete karşı daha cesur davranışı, geciken diğer milletleri utandıracaktır».*

Menderes de Meclis'ten geçirmeden yapılan bu asker gönderme işini eleştirmeyi suç ilân eyler :

«Kore'ye asker gönderilmesine karşı yapılacak propaganda, hiçbir bakımdan iyiniyetli sayılamaz. Bu gibi hareketler, Ceza Kanunumuzla suç sayılmıştır ve ağır cezalarla karşılanmıştır.»

Kore'de Türk birliği, daha gelir gelmez, gerekli hazırlık ve bağlantılar yapılmadan, Amerikan birliklerinin geri çekilmesini örtmek için savaşa sokulur. Türk askeri yiğitçe döğüşür, önemli yitik verir. Kore VIII. Ordu Komutanı General Walker, bu yiğitliğin anlamını açıklar :

«Türk Tugayı, yiğitlik simgesidir. Düşman çok üstün bir güçle karşımızda belirdiği ve onun önünden çekilmek zorunda kaldığımız zaman, Türkleri savaşa soktum. Eğer elimin altında Türk birliği var olmasaydı, bugün bütün Amerikan birlikleri yok edilmiş bulunacaktı.»[168]

Fakat bu yiğitlik ve kan bedeline karşın, NATO'ya girmek kolay olmaz. Eylül 1950'de Türkiye'nin NATO'ya girişini reddeden NATO Bakanlar Konseyi, ancak «Akdeniz'in savunulması için gerekli planlama işlemlerine katılmaya» Türkiye ve Yunanistan'ı çağırır. Bu, yalnızca bir gönül almadan ibarettir. Bunun üzerine, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'na ABD'nin katılma-

* Mart 1951'de Cain, ABD Senatosu'nda şöyle konuşur : «Türkiye, barut fıçısının tam yanında oturmaktadır. Bu devlet haklı olarak, 'millî çıkarımız öz sınırlarımızdadır. Sovyetlerden korkuyoruz. Atlantik Paktı'na üye değiliz ve üye olmamız kabul edilmemiştir. Bu nedenle Kore'de çarpışan devletlere karşı herhangibir esaslı yükümlülüğümüz yoktur' diyebilirdi. Fakat Türkiye, böyle birşey söylemedi.» (Cumhuriyet gazetesi, 12 Mart 1951).

sı, Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından, Kore zaferimizden sonra, 1951 yılı başında Amerika'ya önerilir. ABD, bu öneriyi de reddeder. 1939 İttifakı'nın Yunanistanı' kapsamadığı gibi, Sovyetler Birliği'ne karşı olmadığını ileri sürer. Gerçi Ankara Hükümeti, 1946'da İttifak, İngiltere tarafından «yürürlüktedir» denince, «Türkiye'nin yükümlülükleri Rusya'ya karşı işlemez» biçimindeki ek protokolü yok saymıştır. Fakat ABD'nin «Hem ben seni Rusya'ya karşı koruyacağım; hem sen Rusya'ya karşı bir yükümlülük almayacaksın» biçimindeki bir ittifaka, yeni duruma uydurulsa bile, katılmayacağı açıktır. Nihayet 1951 yılı başlarında ünlü Senatör Mc Carthy, Türkiye'nin yardımına gelir. Franco İspanyası ile birlikte Türkiye'nin Batı Avrupa savunmasına katılmasını Senato'da ister. Öneri, 43'e karşı 44 oyla reddedilir.

Türkiye'nin Kore yiğitliği ABD'nin kararını pek etkilemezse de, ABD Genelkurmayının «Türkiye'de üslere muhtacız» yargısı çok etkiler. Daha 1948 yılında Genelkurmay Başkanı General Bradley :

«Karşı darbeler indirebilmemiz için, şimdi sâhip bulunmadığımız üslere ihtiyacımız var. Hatta ittifaklarımız herşeyden önce bize sağlayacakları hava üsleriyle haklı görülebilir» der. 12 Nisan 1948'de A.P. ajansına göre, Ordu Bakanı Kenneth Royal, «topraklarımızın yakınında üs kabul etmeyiz, ama düşman topraklarına yakın yerlerde üs isteriz» diye konuşur :

«ABD, millî savunması bakımından, hiçbir devletin ABD topraklarında, ya da ona yakın yerlerde üs kurmalarına izin veremez.»

«ABD'nin savunması geniş bir araziyi kapsamaktadır ve bunun için düşman topraklarını bombardıman etmek üzere, gerektiğinde belki de Ön Asya topraklarında üslere gerek olacaktır.»

Askerlerden gelen bu Türkiye'de üs sağlama baskısı yüzünden, ABD'nin tutumu giderek değişir. 4 Mart 1951'de Anadolu Ajansı, ABD'nin Türkiye ile daha sıkı

işbirliğine, bu ülke «Orta Doğu petrollerinin kilidi sayıldığı için» hazır olduğunu bildirir. Yine Anadolu Ajansı, 19 Mart 1951 tarihli Türk gazetelerinde yayınlanan bir haberine göre, Türkiye'nin «ABD'nin stratejik bombardıman uçaklarına üs teşkil etmek bakımından önemini» açıklar. Mayıs 1951'de Newyork Herald Tribune gazetesinin Ankara'dan yeni dönen yazarı sorar :

«Türkiye, neden Atlantik Paktı'na alınmıyor? Amerikan milletinin sırf kendi oğullarının ölmesini istemesi yüzünden mi?»

3 Haziran 1951'de Genelkurmay Başkanı Bradley, ağırlığını koyar :

«Türkiye ile Yunanistan'ın stratejik durumları ve asker potansiyeli, Pakt'a girmelerini askerî bir zorunluluk hâline getirmektedir.»

5 Haziran 1951 tarihli Cumhuriyet'e göre, New Leader dergisinin Ankara'da bulunan yazarı Ray Brock, Türkiye'nin İran'daki Musaddık gibi petrol millileştiricilerine karşı en sağlam garanti olduğunu yazar :

«Türkler de milliyetçidirler ama, İran'daki zengin petrol kuyularının idaresizlik ve karışıklık içine düşmesi, işsizlik ve açlık yaratarak, İran aşiretlerinin isyanına meydan vermesi hususunda İngiliz ve Amerikan petrolcülerinin duydukları gerçekçi kaygıya, onlar da katılıyorlar.»

ABD, bu nedenlerle, Türkiye'den askerî üs istemeye koyulur. ABD hava generalleri, Prof. Mehmet Gönlübol ve Prof. Halûk Ülman'ın yazdığına göre, «NATO üyesi olduğu takdirde, Türkiye'deki üslerden kalkacak Amerikan uçaklarının Kafkaslardaki petrol ve Urallardaki sanayi bölgelerini bombalayabileceklerini» ısrarla ileri sürerler[169]. ABD, önce Türkiye'den, başka ülkelerle yaptığı üzere, üs kiralamayı ister. Türkiye, kiralamaya yanaşmaz, «Önce NATO, sonra üs» der. 15 Mayıs 1951'de ABD nihayet, Türkiye'nin NATO'ya alınmasını, öteki NATO üyelerine önerir. Öneri, birçok itirazla karşılaşır. Norveç, Danimarka ve Belçika, bu yüzden

«Çıkarları dışında kalan Akdeniz bölgesinde bir savaşa sürüklenebileceklerinden duydukları kaygıyı» dile getirirler. Kuzey Atlantik İttifakı'nın «yalnızca bir savunma ittifakı olmayıp, *Atlantik uygarlığına sâhip bir birleşmenin çekirdeğini teşkil edecek bir belge*» niteliği taşıdığını, Türkiye ve Yunanistan'ın bu uygarlığın dışında kaldığını ileri sürerler. Fakat asıl büyük itiraz, ittifakla bağlı olduğumuz İngiltere'den gelir!

TÜRKİYE'DEN İSTENEN PETROL BEKÇİLİĞİ

Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı günlerinde, Orta Doğu ve Hindistan çıkarları yüzünden Türkiye'nin yok edilmesini isteyen İngiltere, Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı ile bu politikası iflâs edince, İnönü Türkiyesini bu çıkarların koruyucusu yapma azmindedir. İngiltere, NATO dışında İngiliz Orta Doğu Komutanlığına bağlı ve Türkiye'nin de katıldığı ayrı bir Orta Doğu Komutanlığı kurma çabasındadır*. Bu nedenle, NATO Avrupa Komutanlığının (SHAPE), Kafkaslara kadar uzatılmasını tehlikeli sayar, Türkiye ve Yunanistan'ın doğrudan doğruya Avrupa yerine Orta Doğu'nun savunulması planı içine alınması gerektiğini ileri sürer. Akdeniz kuvvetlerinin Atlantik Komutanlığı aracılığıyla, Birleşik Amerika'nın komutası altına konulmasına kar-

* ABD'nin 15 Mayıs 1951 tarihli Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınması önerisi üzerine, 30 Mayısta İngiltere Dışişleri Bakanı Morrison, Avam Kamarası'nda İngiliz itirazını özetle şöyle açıklar: «Türkiye'nin savunması, İngiltere için önem taşır. Türkiye'ye 1939 İttifakı ile bağlıyız. NATO Konseyi kararı gereğince, Akdeniz'in savunma planlaması çalışmalarında Türkiye ile birlikte çalışmaktayız. Bundan başka, Orta Doğu savunmasıyla olan ilgisi dolayısiyle, Birleşik Krallığın, bu bölgenin savunmasında Türkiye ile işbirliği yapmakta özel çıkarı vardır. Orta Doğu Kara Kuvvetleri Komutanı General Robertson, geçenlerde bu amaçla Türkiye'ye gitmiş ve Türk Genelkurmayı ile görüşmeler yapmıştır.»

Kısaca, Truman Doktrini ile yardım yükünü ABD'ye bırakmakla birlikte, İngiltere, kolay kolay Türkiye'den vazgeçmekten yana değildir.

şı çıkar. Fransa da ABD önerisini «biraz şaşkınlıkla» karşıladığını hissettirir ve bir Akdeniz Paktı'ndan yana olduğunu belirtir. Tek destek, yine İtalya'dan gelir.

Menderes Hükümeti ise, NATO'ya alınırsa, Orta Doğu'da müttefiki İngiltere'nin istediği aktif rolü oynamaya hazır olduğunu her fırsatta belirtir. İngiltere, ancak Orta Doğu'daki milliyetçi rüzgârların etkisini artırması ve İran'da Musaddık ve petrol olayının patlak vermesi üzerine, Türkiye'nin Orta Doğu'da İngiltere'nin istediği rolü oynaması koşuluyla, 18 Temmuz 1951'de NATO'ya girmesi için yeşil ışık yakar. Morrison, bu tarihte Avam Kamarası'nda :

«Türkiye'nin Orta Doğu'nun savunmasında kendine düşen rolü oynaması üzerinde duyarlıkla duruyoruz. Türk Hükümeti de bu görüşü paylaşmaktadır» der ve NATO'ya giriş itirazını kaldırır.

Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de, 20 Temmuz 1951'de Orta Doğu petrolünün ve Süveyş'in bekçiliği konusunda İngiltere'ye karşı alınan yükümlülüğü Meclis'te açıklar :

«... Orta Doğu savunmasının gerek stratejik, gerek ekonomik bakımlardan Avrupa'nın korunması için zorunlu olduğuna inanıyoruz. **Bu nedenle, Türkiye, Atlantik Paktı'na katılınca, Orta Doğu'da bize düşen rolü etkin biçimde yerine getirmek ve gerekli tedbirleri birlikte almak için, ilgililerle derhal müzakereye girmeye hazır olacaktır».**

Görüldüğü üzere, İngiltere, Türkiye'yi Rusya'ya karşı korumaktan çok, Türkiye'nin Orta Doğu'daki İngiliz çıkarlarını korumasını beklemektedir. Orta Doğu'da Türkiye'nin otuz yıl kadar önce verdiği büyük savaş ve daha sonraki Kurtuluş Savaşı ve Musul kavgası artık unutulmuştur.

Türkiye, İngiltere'ye evet deyince, 16 - 20 Eylül 1951'de Ottowa'da toplanan NATO Bakanlar Konseyi, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olarak çağrılmasını kararlaştırır. Norveç ve Danimarka'nın itiraz-

ları pek etkili olmaz. Kararın hemen ardından, İngiliz, Fransız ve Amerikan generalleri Türkiye'ye gelirler. Türk yetkilileriyle konuşarak Orta Doğu Komutanlığı kurma kararını alırlar. Karar, 15 Ekim 1951'de bir bildiriyle açıklanır :

«Orta Doğu'yu hedef tutan bir saldırı hareketini önlemek ve bu bölgenin barış ve güvenliğini korumak, genel çıkar gereğidir. Bu amaçla bir Orta Doğu Komutanlığı'nın kurulması gerekli görülmüştür. Esasen böyle bir komutanlığın kurulmasındaki yararı, ilke olarak hükümetimiz (Türk Hükümeti) daha önce teslim etmiş ve bu görüşünü ilgili devletlere bildirmiş bulunmaktadır.»

Bu bildiri açıklanınca, NATO merkezi de, NATO'ya katılmamızı sağlayacak bildiriyi aynı gün yayınlar.

MENDERES - İNÖNÜ DÜELLOSU

Ankara'da artık bir bayram havası vardır. Demokrat Parti iktidarı, NATO zaferini coşkunlukla ilân eder. İnönü, bu zafere ölçülü bir dille katılır. 23 Eylül 1951 tarihli gazetelerde çıkan demecinde İnönü, NATO'ya girişi «dünyada barış olasılığını artıracak değerli bir unsur olabilir» diye över. «Olmuştur» demez, «olabilir» der. Memleketimizin güvenliğini de «*siyaseten artmış olabilir*» sayar. Askerî bakımdan ise güvenliğin sağlandığını söylemez, yükümlülüğümüzün çoğaldığını belirtir. Başbakan Menderes, köpürür. Hemen bir demeç vererek, «millî bir siyasal zafer»in yanlış yansıtıldığını, öneminin küçümsendiğini, bâzı çıkarlarımıza uymayan bir iş diye gösterildiğini ileri sürer ve şöyle devam eder:

«Acaba CHP Genel Başkanının tereddüdü mü vardır ki, *'olabilir'* deyimini kullanıyor? Bu deyişteki *menfilik,* memleketimizin Atlantik Paktı'na girmesinin saldırgan amaçlar güttüğü yolunda propaganda yapanların manevralarına yarayacak bir anlam taşımaktadır.

CHP Genel Başkanı, bizim Atlantik Paktı topluluğuna katılmakla elde ettiğimiz yararı yalnız siyasal alanla sınırlı göstererek, askerî bakımdan bu katılma-

nın yarar sağlamayacağına telmihte bulunma yoluyla, aynı menfî zihniyetin çok kötü bir örneğini daha vermektedir...

Son cümlesinde, ittifak hükümlerince almış olacağımız yükümlülüklere dokunurken, bu kez en kesin deyişi kullanarak, sağlayacağımız çıkarın, yükleneceğiğimiz külfetleri karşılamaktan çok uzak olacağını da açıklıkla belirtmiş bulunuyor.»

İnönü, bu sert çıkışa «Sözlerim yanlış yorumlandı» karşılığını verir. «*Eşit haklarla* bize düşecek yükümlülüğü en iyi biçimde yerine getirmek»ten söz eder ve «olabilir» deyimini kullanış nedenini açıklar :

«Olabilir demekten başka birşey söylenemez. Çünkü bir taraf saldırmaya karar vermişse, hiçbir tedbir barışı koruyamaz*».

---

* Ankara'ya verilen 3 Kasım 1951 tarihli Sovyet notası, Türkiye'nin NATO'ya katılmakla, topraklarının bu devletlerin saldırma politikasının uygulanmasında kullanılacağını iddia eder: «Elde mevcut bir sürü bilgilere göre, ABD askerî komutanlığının ve uzmanlarının sevk ve idaresi ve yardımı ile Türk topraklarında askerî hava ve deniz üsleri kurulmaktadır ve aynı zamanda Sovyet sınırlarına pek yakın yerlerde geniş ölçüde askerî hava alanları inşa olunmaktadır. Bu koşullar çerçevesinde, zâten Atlantik'le hiçbir ilgisi bulunmayan Türkiye'nin Atlantik Paktı'na dâvetinin, emperyalist devletlerin Türk topraklarını, Sovyetler Birliği sınırları yakınında, saldırgan emellerle askerî üsler meydana getirmek için kullanmak isteğinde olduklarından başka bir anlam taşımayacağı tamamiyle apaçıktır... Sovyet Hükümeti, Türkiye Hükümeti'nin saldırgan Atlantik topluluğuna girmekle ve Sovyetler Birliği sınırları yakınında yabancı üslerin kurulması için Türk topraklarından yararlanılmasına izin vermekle yüklendiği sorumluluğa, Türk Hükümeti'nin dikkatini çekmeyi de gerekli saymaktadır.»

Türkiye, bu ilk notaya cevap verir, yeni Sovyet notası ise cevapsız bırakılır.

İlginç bir nokta, Birinci ve İkinci Menderes Hükümetleri programlarında, Sovyetlerle ilişkilere hiç yer verilmeyişidir.

Orta Doğu Komutanlığı konusunda da, 24 Kasım 1951 tarihli Sovyet notası şu görüşü belirtir: «Türk Hükümeti, Yakın ve Orta Doğu memleketlerini, Atlantik Bloku silâhlı kuvvetleri için askerî üs hâline dönüştürme çabalarını gütmektedir.»

Bu ilginç tartışma sürerken, Türkiye'nin NATO'ya alınma işi daha çözülmüş değildir. NATO'ya girecek Türkiye ve Yunanistan'ın hangi komutanlığa bağlanacağı sorunu ortaya çıkar. İngiltere, bu iki devletin kuvvetlerinin, NATO içinde de olsa, kurulacak Orta Doğu Komutanlığı'na katılacak öteki devletleri de kapsayacak biçimde bir İngiliz generaline bağlanmasını ister. Türkiye, kuvvetlerini bir Amerikan komutanına, özellikle NATO Başkomutanı Eisenhower'e bağlatmakta diretir.

Mısır, Orta Doğu Komutanlığı tasarısına katılmayı reddedince, bu girişim suya düşer. Ama Türkiye'nin NATO'da hangi komutanlığa bağlanacağı sorunu bir türlü çözülmez. NATO'ya giriş gecikir. Kasım 1951 NATO toplantısında, Türkiye ve Yunanistan'ın Konsey toplantılarına «gözlemci» olarak alınmaları kararlaştırılır.

NATO Konseyi'nin 1952 Şubat toplantısında, Türk ve Yunan kuvvetlerinin nereye bağlanacağı hususunda üç görüş ortaya atılır: Balkan Komutanlığı, Güney Avrupa Komutanlığı ve ABD'nin de katılacağı bir Orta Doğu Komutanlığı. İngiltere ise, Türkiye ve Yunanistan'la birlikte Doğu Akdeniz'i içine alan bir Ege Komutanlığı'nın kurulup, NATO'ya (SACEUR) bağlı İngiliz Orta Doğu Başkomutanlığına bağlanmasını ister. Sonunda Fransa'nın aracılığıyla bir orta yol üzerinde anlaşılır. Kara Kuvvetlerinin Güney Avrupa Kuvvetleri Komutanlığı'na, Deniz Kuvvetlerinin ise kurulacak Orta Doğu Komutanlığı'na bağlanması kararlaştırılır. Niyet, Deniz Kuvvetlerimizi İngiltere komutasına vermektir. Türk Kara Kuvvetleri de aslında, doğrudan doğruya Napoli'deki Güney Avrupa Müttefik Kuvvetleri Başkomutanlığı'na değil, Hava Kuvvetlerinin harekât kontrolü bakımından bağlı olan kısmıyla birlikte, bir Amerikalı Korgeneral komutasındaki Güneydoğu Avrupa Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlanır.

Atatürk'ün bu konudaki duyarlılığı ve Birinci Dünya Savaşı'nın verdiği dersler unutulur*.

NATO'YA GİRİŞ

Bu Angloamerikan paylaşmasından sonra, NATO'ya giriş yolu açılır. 18 Şubat 1952'de Türkiye, NATO'ya girer ve Lizbon toplantısına katılır. Meclis'te bu katılma, büyük bir coşkunlukla karşılanır. Hatipler, «*tarihte ilk kez eşit hakla bir ittifaka girdik*» derler. Dünya Savaşı'nın ünlü generallerinden Ali İhsan Sabis, Tu-

---

* Güney Avrupa Müttefik Kuvvetler Başkomutanlığı Napoli'dedir. Güney Avrupa'daki üç hava kuvvetinden İtalya, NATO'ya ayırdığı kuvvetleri bir İtalyan generalin komutası altında doğrudan doğruya bu başkomutanlığa bağlar. Türkiye ve Yunanistan için ise, 1952 Ağustosunda, Güneydoğu Avrupa Kara Kuvvetleri Komutanlığı kurulması kararlaştırılır. Bunun başına da bir Amerikalı Korgeneral atanması âdet olur. Sezai Orkunt, 28 Kasım 1967 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, Türk Orgenerallerin Amerikalı Korgenerale bağlanmasını, Atatürk'ün bu konudaki düşüncelerini de hatırlatarak, şöyle eleştirir: «Türk Ordu Komutanlıkları ve Hava Kuvvetlerinin harekât kontrolü bakımından bu komutanlığa bağlı olmaları, nasıl yorumlanırsa yorumlansın, Türk Orgenerallerinin bir yabancı Korgeneral buyruğuna verilmesinden başka anlam taşımaz. Her ne kadar seferde, bu Korgenerallik kadrosu Orgeneral olacaksa da, bu da durumu biçim bakımından hafifletmekten öteye gidemez.

Birinci Dünya Savaşı'nda da, değişik koşullar olmasına rağmen, yabancı bir komutana itibar etmenin garip anlayışı içinde hareket olunmuştur. Eğer Çanakkale'nin kaderi bir yabancı komutanın sevk ve yönetiminde yürütülse ve Albay Mustafa Kemal müdahale etmeseydi, tarihler Çanakkale Zaferi'ni yazmayacak, tarihin seyri değişmeyecekti.»

Atatürk'ün 1917 başlarında Başkomutan Enver Paşa'ya yazdığı ve Falkenhayn'ın Orduların başından alınmasını isteyen, daha önce sözünü ettiğimiz raporunu hatırlayalım: «Falkenhayn, her fırsatta herkese karşı Alman olduğunu ve elbette Alman çıkarlarını en çok düşüneceğini söylemektedir... Memleket bütünüyle bizim elimizden çıkarak bir Alman sömürgesi durumuna girmiş olacaktır. Falkenhayn, Anadolu'dan getirdiğimiz son Türk kanlarını kullanmış bulunacaktır.»

rancı duygularını yenemeyerek, Millî Savunma Bütçesi görüşülürken haykırır :

«— Amerikan uçak gemileri derhal Boğaz'dan geçip Karadeniz'e açılmalı ve Montreux Antlaşması yırtılıp atılmalıdır»[170].

Türk Dışişleri Bakanı, Lizbon'da katıldığı ilk NATO toplantısında kayıtsız şartsız işbirliğinden söz eder :

«Büyük harekette ve kayıtsız şartsız işbirliği zihniyetiyle hareket etmeyi ilke edinen bir müttefik bulacaksınız.»

Gerçekten öyle olur. Hemen bütün kuvvetler, NATO buyruğuna verilir. Ne yardım verilirse, alınır. Gizli ikili anlaşmalarla, Rusya'yı nükleer silâhlarla bombalayacak — stratejik bombardıman uçakları da dâhil — her türlü uçakları barındıran hava üsleri, en gelişmiş istihbarat üsleri, radar şebekeleri kurulur. Câsus uçaklar ve balonlar uçurulur. Amerikalıların hemen her isteği «kayıtsız şartsız işbirliği» zihniyetiyle yerine getirilir*. Atatürk döneminde Fransa, ısrarla Türkiye'yi bir «Doğu Polonyası» yapmak ve Rusya'yı kuşatmak

* Bu konu üzerine Amiral Afif Büyüktuğrul, şunları yazar: «Fatin Rüştü, Sultan Hamit'ten farksızdı. Ya da zamanın devlet ve hükümet başkanlarını Sultan Hamit'e çevirmişti. Askerleri dinlemeden karar verdiler: Bütün kuvvetlerimiz ve bu arada Deniz Kuvvetlerimiz NATO emrinde olacak...

Bu karara yalnız bizim komutanlarımız değil, NATO komutanları da şaşmışlardı. Deniz Kuvvetleri Komutanımız rahmetli Sâdık Altıncan'ın İtalya'yı ziyareti sırasında, sofradaki resmî ziyafette ben tercümanlık yapmıştım. İtalyan Komutanı sormuştu :

— Bütün kuvvetlerinizi NATO Komutanlığı emrine verdiniz mi?

— Evet.

— Sizi takdir etmek gerek, biz bu cesareti gösteremedik...» (Yeni İstanbul gazetesi, 12 Nisan 1969).

Zorlu ile ilgili bir anısını da (Fatin Rüştü o sırada NATO Daimî delegesidir) Çetin Altan anlatır :

«Zorlu, ahbaplık ettiğim biriydi. Türk Ordusu'nun yüzde 95'inin NATO buyruğuna verilmesi için çalışıyor ve bunu büyük bir başarı olarak kabul ediyordu. Bir akşam yemeğinde evinde konuştuk.

istemişti. Atatürk, bunu reddetmişti. Menderes'in «ölümsüz dostluk» sözlerine, «ABD'nin dostu yok, çıkarları vardır» diyen Dulles, Atatürk döneminde başarılamayanı başarır. Dulles'in «Tarafsızlık, ahlâksızlıktır» görüşüne uygun biçimde, Yugoslavya'dan Pakistan'a kadar uzanan bir ittifak zinciri kurmaya koyulunur. Tito ile Balkan Paktı denemesi, bunun ilginç bir hikâyesidir.

ATATÜRK'ÜN BALKAN PAKTI'NDAN MENDERES'İN BALKAN PAKTI'NA...

Dulles, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye arasında NATO ile ilişkili bir Balkan Paktı kurulmasını ister. Menderes, bunun öncülüğünü yapar.

Tito, 1948'de Rusya ile bozuşmuş, Kominform'dan ayrılmıştır. Amerikan yardımı almaya başlamıştır. Fakat topraklarında üs vermeyi reddetmiştir. Dulles, bunu Balkan Paktı yoluyla gerçekleştirmeyi ve Rusya'yı kuşatma politikasını genişletmeyi dener.

Yugoslavya, gerçekten Rusya'nın ve öteki komşu komünist ülkelerin ağır baskısı altındadır. Üstelik, Yunanistan'la ve Triyeste yüzünden İtalya ile de ilişkileri kötüdür. Bu baskıyı hafifletmek amacıyla Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan'la işbirliğine ilgi gösterir. Bölgesel bir anlaşmaya hazırdır. 28 Şubat 1953'te üç devlet, Atatürk'ün pek çok benzerini imzaladığı — birleşmiş Milletler ilkeleri çerçevesinde — bir Dostluk ve İşbirliği Anlaşması yaparlar. Bu anlaşma daha geliştirile-

---

— Bağışlanmaz bir hatâ yapıyorsunuz, demiştim. Bir devletin ordusu yabancıların buyruğuna verilmez.

— Hem kocaman bir Ordumuz olacak, hem de bunu Amerika besleyecek, fena mı?

— Bilemezsiniz ileride ne dertler açacaktır bu bizim başımıza?

— En akıllı işi yapıyoruz.

— Peki bu kararı Meclis'ten geçirecek misiniz?

— Uzun etme, fazla üstümüze gelirsen, komünisttir der, nefesini keseriz haa!» (Akşam gazetesi, 26 Şubat 1970).

rek, 9 Ağustos 1954'te, Bled Antlaşması imzalanır. Buna göre, üç devlet, içlerinden birine saldırı karşısında gerekli tedbirleri alacaklardır. Fakat NATO üyesi Yunanistan ve Türkiye'nin NATO dolayısıyla aldıkları yükümlülüklerin uygulanmasını gerektirecek bir saldırı karşısında, Yugoslavya özgürlüğünü koruyacaktır.

Dulles ve Menderes, bu üçlü savunma düzenini, NATO'ya bağımlı kılma yolunda çaba gösterirler. Ama Kominform'un ağır baskısı altında dahi Tito, hasım bloklara sürüklenmeye isteksizdir. Stalin'in ölümünden sonra, Rus politikasında estirilen yumuşak rüzgârlar, Tito'nun işini kolaylaştırır. Gerçekten Sovyet Hükümeti, Yugoslavya'ya karşı uyguladığı sertlik politikasına son verir. 30 Mayıs 1953'te Türkiye'ye de bir nota vererek, Türkiye üzerinde hiçbir toprak isteği olmadığını bildirir. Boğazlar'da ortak üs sorunundan vazgeçer. «Boğazlar'dan gelecek tehlikelere karşı Sovyet güvenliğinin, hem Türk, hem de Sovyet hükümeti tarafından kabul edilebilecek koşullarla korunabileceğini» kabul eder.

9 Ağustos 1954'te Bled Antlaşması imzalanırken, Türk, Yunan ve Yugoslavya Dışişleri Bakanları, yayınladıkları ortak bildiride, Sovyetlerin bu tutumunu göz önünde tutarak, «*dünyayı tehdit eden savaş tehlikelerinin şimdilik azalmış olduğunu*» açıklarlar. Bled Antlaşması ile, «*başka ülkelere örnek olmaya değer hareketlerinin, milletlerarası durumda gerginlikleri giderecek ögelerin meydana gelmesine büyük ölçüde yardım edeceğine*» güvendiklerini belirtirler.

Tito Yugoslavyası, Menderes Hükümeti'nin de Türkiye adına imzası bulunan Bled Antlaşması bildirisindeki yolu izler. Bundan başına bir felâket gelmez, tersine Türkiye'den daha çok Amerikan yardımı alır ve dünyada itibarı artar. Ankara Hükümeti ise, Dulles çizgisi saplantısından çıkamaz.

Bled Antlaşması gereğince kurulan Daimî Konsey,

ilk toplantısını 28 Şubat - 2 Mart 1955'te Ankara'da yapar. Bu toplantıdan Belgrad'a dönünce Yugoslav Dışişleri Bakanı Popoviç, şu açıklamayı yapar :

«Mevcut koşullar içinde, askerî tedbirler konusuna çok fazla ağırlık vermemek gerekir. Bu husus, özellikle Yugoslavya'nın herkesçe çok iyi bilinen blok politikası karşısındaki tutumu göz önünde tutulunca, büyük bir önem kazanmaktadır.»[171]

Tito, iki dünya savaşı arasında Balkan politikasının şampiyonluğunu yapan Atatürk gibi, hasım bloklar politikasına karşıdır. Menderes Hükümeti ise, Dulles çizgisindedir. 4-9 Mayıs 1955'te Zorlu ile birlikte Tito'yu uyarmaya ve aydınlatmaya giden Başbakan Menderes, Belgrad'da şöyle konuşur :

«Kanımızca, dünyanın genel durumundaki gerginliklerin biraz gevşemeye doğru gittiği yolundaki iyimser iddialar, ciddî nedenlere dayanmaktan çok duygulara seslenmektedir.»

Yugoslav devlet adamı Kardelj, şu karşılığı verir :

«Daha devamlı bir barış olasılıkları, bugün daha çok gerçek alanına girmiştir... Milletlerarası gerginliğin azalmasını, barış içinde ortak yaşamayı ve milletlerarası anlaşma eğilimini güçlendirdiği takdirde, her çaba, gereksiz ya da külfetli sayılmamalıdır. *Böyle bir gelişme olasılığına bağlanan umutlar, hayale değil, elde edilen sonuçların gerçekçi değerlendirilmesine ve bir milletin kendi barış ve özgürlüğünü, kendi öz güçleriyle kesin savunma azmine ve kudretine dayanmak koşuluyla, beyhude sayılmayacağı gibi, küçümsenemez de...*»

Atatürk'ün sayısız konuşmalarında çok daha güzel örnekleri bulunan bu düşünceler, Başbakan Menderes'i etkilemez. Tarafsızlık politikasını gerçekçi saymaz, hayalcilik diye kınamakta devam eder ve Kardelj'e şu karşılığı verir :

«Bugün her ikimiz de yalnız değilsek, bunu millî ve milletlerarası sorumluluklarımızın bilincinde olarak

ve tarafsızlık hayallerinden kendimizi koruyarak, gereken bireysel ve ortak savunma tedbirlerimizi almaktan geri durmamış olmamıza ve barışsever devletlerin NATO topluluğu adıyla bir barış ve savunma bloku meydana getirmiş olmasına borçluyuz.»

Ne var ki, kendisi de komünist olduğu ve Kominform'dan koptuğu için, komünist blokun en ağır tehdidi altında bulunan Yugoslavya, bu sözlerden hiç etkilenmez. ABD'den, onun ülkeye yerleşmesine ve iç işlerine karışmasına izin vermeden, bol ekonomik yardım alır, üs vermez ve hayalci sayılan tarafsızlıktan ayrılmaz. Yugoslavya, Balkan İttifakı daha imzalanmadan önce, en sıkışık bulunduğu günlerde dahi, Menderes'e Doğu-Batı blok mücadelesinin dışında kalacağını belirtmiştir. Tito, bu görüşe bağlı kalır. Dulles ve Menderes tipi Balkan Paktı böylece ölür.

NATO VE TÜRKİYE'NİN GÜVENLİĞİ

Tito Yugoslavyası güvenliğini gerçekçi saydığı, kendi gücüne ve barışçı politikasına dayalı tarafsızlıkta ararken, Menderes Türkiyesi, güvenliğini «kaytısız şartsız işbirliği zihniyeti» içinde NATO'ya bağlar. Dulles'ın NATO stratejisi basittir: İttifakın üyelerine herhangibir saldırı olursa, Sovyetler Birliği'ne nükleer silâhlarla topyekûn bir savaş açılacaktır. Ne var ki, NATO'daki Türk askerî yetkilileri çok geçmeden görürler ki, gerçek bu ölçüde basit değildir. NATO'da «bölgesel savaş», «sınırlı savaş», «kanat» gibi deyimler geliştirilmektedir. Türkiye kanat, Batı Avrupa ise merkezdir. Merkeze saldırıda nükleer silâhlara başvurulacaktır. Kanatta ise, bu kesin değildir. Savaşın genel mi, yoksa sınırlı mı olduğuna bakılacaktır. Belki de Toroslarda duran bir savaş, sınırlı sayılabilecektir. Hele kanattaki sınırlı bir savaşa, nükleer silâhlara kesinlikle başvurmadan, bölgesel nitelikte, büyük bir olasılıkla Torosların Güneyinde, konvansiyonel silâhlarla bir kar-

şılık verilebilecektir. NATO'daki Türk askerî yetkilileri, kafaları kurcalayan bu sorulara hiçbir zaman olumlu ve açık cevaplar alamazlar. Ama anlarlar ki, NATO içinde otomatik bir güvenlik sağlama umutları, boş bir hayaldir. Oysa daha o tarihlerde, günümüzün ünlü Kissinger'i kitaplarında — hele Sovyetler Sputnik'i de yapınca — Türkiye'den başlayıp Pakistan'a doğru uzattığı «gri bölgeler»in nükleer silâhlarla savunulamayacağını açıkça yazar. Bradley de 1950'de aynı şeyleri içtenlikle söylemiştir. Kissinger, daha da ileri giderek, sınırlı bir savaşta Batı Almanya'nın korunma dışı kalabileceğini iddia eder :

«Eğer Sovyetler Birliği, Batı Almanya'da direnişi kırmak için görünüşte sınırlı bir harekâta girişse ve bunu ABD ve müttefiklerinin arazisine dokunulmayacağı garantisiyle birlikte yapsa ve hemen barış görüşmelerine başlama önerisinde bulunsa, topyekûn savaş akılcı bir davranış olur mu?»[172]

«Seçme Zorunluluğu» kitabında, sorunu böylece ortaya koyan Kissinger, Batı Avrupa'da bile işlemesi kuşkulu bulunan topyekûn savaş tehdidinin, kanatlarda ve gri bölgelerde hiç de inandırıcı olmayacağını belirtir*.

---

* Türk ve Amerikan askerî yetkilileri ile konuşarak ve ABD resmî belgelerinden yararlanarak, askerî yardım programı görevlilerinden James Madison Garett III'ün Columbia Üniversitesi'nde verdiği «ABD Dış Politikasının Bir Aracı Olarak Türkiye'ye Yapılan Yardım, Özellikle Askerî Yardım» tezi, 1960'lardan önce Türkiye'nin savunmasının NATO açısından nasıl görüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır. General Aloe'nin belirttiğine göre, NATO planlayıcıları, genel bir savaşta dahi, Türkiye'den yalnızca birkaç gün kazandırmasını beklemektedirler: «Genel bir savaş hâlinde, Orta Doğu'daki Sovyet ilerlemesinin yalnızca birkaç hafta, hatta birkaç gün geciktirilmesi, Türkiye'ye yapılan askerî yardımın bedelini karşılamaya yeterlidir.»

Garett, «Türkiye mi savdunulacak, yoksa Orta Doğu'nun petrolü mü?» biçiminde, Washington ile Ankara arasında bir görüş ayrılığı olduğunu belirtir: «İki temel ayrılık vardı. Bun-

Feridun Cemal Erkin'in açıkladığına göre, Kruşçov, o günlerde Walter Lippman ile yaptığı bir konuşmada kışkırtıcı ve kızdırıcı bir dille tehditler savurur:

«Siz NATO'nun etkin bir savunma aracı olduğunu mu sanıyorsunuz? Örneğin bizim komşu Türkiye'yi ele alalım: Bir savaş çıktığı zaman, sizin General Norstad, Türkiye'ye yardıma gittiği zaman, cenaze törenine bile geç kalmış olacaktır.»[173]

Sözler küstahçadır, ama Kissinger de daha kibar bir dille benzer bir görüşü savunmaktadır. Ne var ki, bu sözler, Türkiye'de duyulmaz. Yetkililer de aldırış etmez. Parola, «ABD'nin askerî isteklerine evet demek, karşılığında azamî askerî ve ekonomik yardım elde edebilmek»tir. Hatta Cihad Baban'a inanmak gerekirse,

---

ların ilki, Türk Hükümeti'nin baş amacını doğal olarak Türkiye'nin savunulmasının teşkil etmesiydi. **ABD için ise, Türkiye'nin savunulması ikinci derecede önemli bir konuydu.** Türk Hükümeti, Sovyet saldırısına karşı başarılı savunmada mümkün olan en geniş ölçüde kesinliği sağlamak için, ittifak garantileri, askerî ve ekonomik yardım isterken, ABD Hükümeti, yalnızca Orta Doğu'ya Sovyet nüfuzunun sızmasını mümkün olan en ucuz maliyetle engelleme çabasındaydı. Sonuç, Türk Hükümeti'nin devamlı, ABD'nin vermeye hazır olduğundan çok daha büyük ölçüde yardım isteğinde bulunması oldu. Kongre ödeneği ile sınırlı bulunduğundan, yardım miktarı Türk Hükümeti'nin değil de Amerikan Hükümeti'nin görüşlerine yakın gerçekleşti.

İkinci temel görüş ayrılığı, Türk Hükümeti, herşeyden önce ülkenin savunmasıyla ilgiliyken, ABD'nin hiç değilse programın ilk yıllarından sonra, Orta Doğu savunmasının bir parçası olarak Türkiye'nin savunmasıyla ilgilenmesinden doğuyordu. Ayrıca **ABD, Türkiye'nin NATO'ya girişinden sonra, Sovyetler Birliği'ne karşı bir bütün teşkil eden Batı savunmasının kanattaki parçası olan Türkiye ile ilgilenmekteydi. Bu nedenle, bir genel savaş durumunda, Amerika Hükümeti, Doğu ve Orta Anadolu'nun büyük kısmının Sovyet işgali altına düşmesini, daha büyük bir hoşgörürlükle kabul edebilirdi. Türk Hükümeti ise, geçici bir süre için bile olsa, Türk arazisinin büyük bir kısmının yitirilmesini ve milyonlarca Türkün Sovyet işgali altında kalmasını millî bir felâket saymaktaydı».** (Doğan Avcıoğlu, Devrim Üzerine, s. 175-190).

Menderes bunu Batı Almanya Başbakanı Adenauer'e bile açıklar. Aralarında şu konuşma geçer :

«Adenauer — Millî bir kalınmayı yalnız dış yardıma dayanarak yürütmek çok tehlikelidir.

Menderes — Bize elbet yardım etmek zorundadırlar. NATO içinde onları bedava mı destekliyoruz?»[174]

TÜRK ORDUSU'NDA AMERİKAN ATLARI...

> İnsaf ve yardım dilenmek gibi bir ilke yoktur. İnsaf ve yardım dilenciliğiyle, millet işleri ve devlet işleri görülemez. Millet ve devletin onuru, bağımsızlığı sağlanamaz.
>
> ATATÜRK

Politika, bu ölçülerle yürütülür. Birçok Avrupa ülkesi reddederken, Jüpiter füzelerinin kurulması bir anlaşmayla kabul edilir*. Her türlü yardım sağlamak, en önemli konudur. Yardım konusu, ilginç hikâyelere yol açar. Örneğin 8 Aralık 1953 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yazıldığı üzere, NATO Başkomutanı General Gruenther, Türk gazetecilerine şu tatlı anıyı anlatır :

«— Ankara'daki millî bayramınızda geçit töreninizi zevkle seyrettim. Hatta bu sırada hoş birşey oldu. Suvarileriniz geçerken, Cumhurbaşkanınız Bayar'ı böyle

---

* Amiral Sezaî Orkunt'a göre, Washington'da Amiral Aziz Ulusal, Zorlu'ya bu füzelerin yararsızlığını anlatmıştır: «Türkiye'ye fayda sağlamaz, nükleer hedef teşkil edecek. ABD isteyince ancak kullanılabilecek. Kullanılsa da düşman ilerlerken Urallara atılacak, öyle yöneltilmiş hedefi. Bu, düşman ilerlemesini durdurmaz». Zorlu, şu karşılığı verir: «Hepsini düşündük. Asker sayısının azaltılmasını sağlayacak. Tüketimden üretime kaydıracağız gençleri». Oysa askerî yardım, Türk savunma giderlerini, ekonomik kalkınmayı baltalayacak biçimde, büyük ölçüde artırmıştır.

bir suvari birliğine ve böyle güzel atlara sâhip olduklarından dolayı kutladım. Karşılık olarak, atların yüzde 90'ı Tennessee ve Kansas'tan ithal edilmiştir, demesin mi?

Ne yaparsınız? Dünya sâde makine ve teknikle değil, atlarla dahi Amerikanlaşıyor galiba!...»

Bu «Amerikanlaşma» ve yardım sağlamayı dış politika amacı hâline getirme çabasında, her iki taraf da, başlıca kanıt olarak Amerikan askerinin «çok pahalı», Türk askerinin «çok ucuz» olduğunu ileri sürerler. 5 Mayıs 1952 tarihli Türk gazetelerine göre, ABD Yardım Kurulu Başkanı General Arnold, Oğuzhan Koraltan'ın (Refik Koraltan'ın oğlu) The Turkish Times gazetesine verdiği demeçte şöyle konuşur :

«ABD, Türkiye'de harcadığı her dolara karşılık, üç dolarlık güvenlik sağlar».

30 Haziran 1953 tarihli gazetelere göre, ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Martin, bire üç oranının bire yirmiye ulaştığını açıklar :

«Bir Amerikan askerinin bakımı, yılda 11 bin dolara mal olmaktadır. Dünyanın en iyi savaşçılarından biri olan bir Türk askerini donatmak için yılda 570 dolar gerektir. Türk askerinin cesaret ve yiğitliğini Kore'de gördük. Modern ve iyi donatılmış bir Türk Ordusu'nun varlığı, güvenliği artıran bir etkendir.»

Ocak 1958'de New York Ticaret Odası'nda Büyükelçi Suat Hayri Ürgüplü ise, ABD askeri yerine Türk askeri kullanmada kazancın bire otuza ulaştığını belirtir :

«Türk askeri 136 dolara, Amerikan askeri 5500 dolara mal olmaktadır.»

MENDERES'İN DÜŞÜŞÜ

> Milletimizin kurduğu devletin alınyazısına, işlerine, bağımsızlığına sanı ne olursa olsun hiç kimseyi karıştırmayız.
> (Nutuk, s. 710)
> ATATÜRK

Ne var ki, bütün bu maliyet hesaplarına ve Menderes'in «NATO'yu bedava mı destekliyoruz» görüşüne rağmen, umulan yardım verilmez. Menderes'in 1954 yılındaki 300 milyon dolarlık ek yardım isteği reddedilir. Amerikan ekonomi uzmanlarını dinlemeyişi ve ekonomide aşırı genişlemeye gidişi kınanır. Ancak Jüpiter füzelerini Türkiye'de kurma işi çıkınca ve Menderes devalüasyon yapıp «istikrar» politikası uygulamaya râzı olunca, bir miktar yardım verilir.

5 Mart 1959'da, ABD ve Türkiye arasında, NATO ve Bağdad Paktı ile elde edilemeyen ikili karşılıklı savunma antlaşması imzalanır. Antlaşma, «dolaylı saldırı»ya garanti yüzünden Dışişleri Komisyonunda da Bülent Ecevit tarafından eleştirilir. Aslında Truman ve Eisenhower doktrinlerinden beri bu kavram kullanılmaktadır, fakat ilk kez 1959'da bunun hoşa gitmeyen muhalefete karşı dış müdahale garantisi olmasından ürkülür. 27 Mayıs ihtilâlcileri de aynı korkuyu duyarlar. Aslında bu, ABD isterse işleyecek bir müdahale yükümlülüğüdür.

Şubat 1959'da, millîleştirmelere karşı belli koşullarda Türkiye'ye yatırılan Amerikan sermayesini garanti eden ve Türk Hükümeti'nin karşısına sermayedar yerine ABD Hükümeti'nin çıkmasını sağlayan Yatırım Garanti Anlaşması, Millet Meclisi'nde onaylanır. DP Milletvekili Sabri Dilek, «Bu, kapitülasyondur» diye direnirse de, etkili olmaz.

Biraz sonra ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Dillon, kalabalık bir kurulla Türkiye'ye gelir. Ekonomik istikrar programını inceler, işadamlarıyla konuşur. Prof.

Lenczowski'ye göre, Dillon, Türk iş çevrelerini Sovyetlerle olan yatırım projeleri üzerinde sorguya çeker*. Sovyetlerle önemli yatırım anlaşmaları yapılmadığı ve yapılmasının da düşünülmediği yolunda garantiler alır[175].

Ne var ki, Menderes, «füze konusunda Ruslardan geri kaldık, Amerika tehlikede» diye Başkan Adayı Kennedy'nin çok etkili bir kampanya yürüttüğü ve bu nedenle Jüpiter füze üsleri kurulmasına hazırlanıldığı bir sırada, ABD kamuoyu korku içindeyken, 11 Nisan 1960'ta Moskova'ya gideceğini ilân eyler. Kruşçov'u da Türkiye'ye çağırır. Menderes'in yüzlerce milyon dolar Sovyet kredisi alacağından söz edilir. Kim dergisinde

* 1957 ilkbaharında Sovyet Büyükelçisinin Emlâk Bankası ve Petrol Ofis'e yardım önerileri olmuştur. 1956'da Türk Ticaret Odası Başkanına, Türk özel kesimine yardım için Sovyetlerin öneride bulundukları yazılmıştır. 1957 Haziranında bir İş Bankası grubu Rusya'ya gitmiştir. Tevfik Rüştü Aras'ın da yetkilileri arasında bulunduğu İş Bankası, Batılı firmalarca reddedilen cam fabrikası kurma önerisini kabul etmiştir. Sovyetler, uzun süreli krediyle petrol gibi mallar satabileceklerini açıklamışlardır. Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar, 1959 sonlarına doğru Rusya'yı ziyaret etmiş, «Bundan sonra Sovyetlerle ilişkilerimiz gelişecektir» demiştir.

9 Ocak 1960'ta Dışişleri Bakanı Zorlu, şöyle konuşur: «Biz, Sovyetler Birliği ile komşu iki memleketiz ve gene hepimizin bildiği gibi, bağımsızlık savaşımızdan sonra bu iki memleket aşağı yukarı 1938'e kadar tam bir dostluk havası içinde yaşamış bulunuyordu ve bunun gerçekten Türkiye bakımından yararlar sağladığını gördük...

Sovyetlerle Batının temasları yenidir... Bâzı arkadaşlar neden bizim müttefiklerimiz Sovyet Rusya ile temas ediyorlar da bizim temaslarımız doğru görülmüyor ve günah sayılıyor diye soru sordular. Derhal söyleyeyim ki, böyle bir düşünce söz konusu değildir».

11 Nisan 1960'ta Menderes'in Rusya'ya gideceği, Kruşçov'un Ankara'ya geleceği açıklanınca, İnönü, girişimi bâzı sakıncalarla olumlu karşılar: «Barış araştırmasını, özel kaygılarla istemiyormuş gibi bir haksız yanlış anlamadan memleketimizi kurtarmalıyız. Bunun kadar dikkat edilecek bir başka nokta da, büyükler arasındaki (ABD - SSCB) ilişkileri sömürmek yolunda sağda solda görülen heveslerden uzak kalmaktır».

Sadun Tanju'nun açıkladığına göre, Menderes Gazeteciler Cemiyeti'nde «Çin ve Rusya, ABD'yi geçecek. Zira ABD tüketimci, ötekiler yatırımcı. Yüzde 30 yatırım yapıyorlar» diye konuşur. Menderes'in ABD ekonomik yardımından hoşnutsuz olduğu anlaşılır. ABD basınında sert eleştiriler çıkar. 8 Mayıs 1960 tarihli Newyork Times, «Menderes, politikasını değiştirmediği takdirde olayların nasıl gelişeceği bilinemez» der.

27 Mayıs olur*. Sovyet Rusya ziyareti ertelenir. Kruşçov da Türkiye'ye gelemez. Sovyet ekonomik yardım önerisi reddedilir. Jüpiter füze üsleri kurulur. Ünlü Sulzberger, 5 Haziran 1960'ta yeni Dışişleri Bakanı Selim Sarper'i över :

«Selim Sarper, gerek NATO'nun, gerekse ABD'nin eski bir dostudur... Dışişleri Bakanlığına Sarper'in getirilmesi, Türkiye'deki darbenin Pakistan'dakinin benzeri, Mısır, Irak ve Küba'dakinin karşıtı olduğunu göstermiştir».

Sarper, NATO toplantısından dönüşte, 19 Kasım 1961'de gazetecilere şöyle konuşur :

«Şimdiye kadar Rusya'dan yapılmasını istediğimiz herhangibir yardım isteğimiz bulunmadığı gibi, bundan sonra da böyle bir istekte bulunmaya niyetli olmadığımızı söyleyebilirim.»

---

* ABD'deki açıklamalar göstermiştir ki, CIA, 27 Mayıs hazırlıklarından haberdardır, fakat bundan Menderes'i haberdar etmemiştir. 27 Mayıs'tan önce, Ankara'dan merkeze gönderilen bir CIA raporunda şu sonuca varılır: «Menderes'in günleri sayılıdır». Bir diplomatın hazırladığı, Ulus gazetesinde çıkan ve yarıda kestirilen ABD kaynaklarına dayalı yazı dizisinde şöyle deniliyordu: «CIA, Cemal Gürsel'in ihtilâldeki rolünü vaktinde sezmemiş olmakla birlikte, ihtilâlin hazırlandığını yakinen biliyordu... İhtilâli hazırlayanların çevreleriyle temas sağlamayı başaran CIA mensupları, durumu günü gününe Washington'a bildiriyorlardı. CIA'nın Türk ihtilâl hareketini önceden öğrenmiş olması, CIA düşmanlarının, örgütün ihtilâlde faal rol oynamış bulunduğunu düşünmelerine yol açtı. Yine bir kısmı, bu yüzden CIA'ya yıldırımlar yağdırırken, bir kısmı da bu hareketinden dolayı CIA'yı övmekten geri kalmadı». (Yön, Sayı: 55 ve Türkiye'nin Düzeni, s. 497).

4 Ocak 1962'de de Sarper, Sovyetlerin her hükümet değişikliğinde çeşitli yardım önerilerinde bulunduklarını, son 500 milyon dolar yardım önerisi söylentilerini Sovyetlerin propaganda amacıyla kendilerinin çıkardıklarını ileri sürer.

TÜRKİYE ÜZERİNDE FÜZE PAZARLIĞI

> Bir millet varlığını ve haklarını korumak yolunda, bütün gücü ile, bütün görünür görünmez güçleriyle ayaklanmış ve karara varmış olmazsa, bir millet yalnız kendi gücüne dayanarak varlığını ve bağımsızlığını sağlayamazsa, şunun bunun oyuncağı olmaktan kurtulamaz. 28 Aralık 1920
> ATATÜRK

1962 yılında Küba bunalımı patlak verir. Küba'da Ruslar füze üsleri kurmaktadırlar. Kennedy, sınırlarına yakın bir yerde üs kurulmasını, ABD'nin güvenliğine büyük tehdit sayar. Küba'yı abluka altına alır. Nükleer savaş tehdidinde bulunur. İki ülke, nükleer savaşın eşiğine gelirler. Başbakan İnönü, Türkiye'nin çok uzağında da bir yerdeki olay yüzünden çıkabilecek nükleer savaşta, Türkiye'nin üstüne düşeni tam yapacağını duraksamasız bildirir. O sıralarda hazırlanan bir Rand Corporation raporuna göre, bir nükleer savaşta ABD'de 120 milyon, Türkiye'de 7,5 milyon insan ölecektir.

Bunalıma başından sonuna kadar aktif biçimde katılan Robert Kennedy, anılarında, Küba'ya karşı Türkiye'de bir misilleme beklendiğini yazar :

«Başkan Kennedy, ABD'nin ve insanlığın Türkiye'de antikalaşmış ve yararsız füze üsleri yüzünden felâket dolu bir savaşa sürüklenmesini istemiyordu. Türkiye'deki füzeler yüzünden pazarlıktaki durumumuz zayıflamış ve başımıza yeni bir dert açılmıştı. Denizden abluka, beklediğimiz sonucu vermez ve *Küba'daki füzeleri havada tahrip edip adayı işgale başlarsak, Sov-*

yetler de Türkiye'ye karşı bir misilleme hareketine girişebilirlerdi.»[176]

Bu gergin günlerde, Ekim 1962 sonlarına doğru, Kruşçov, Türkiye ve Küba daki füzelerin aynı anda kaldırılmasını önerir :

«Bizler de üslerle çevriliyiz ve Türkiye'de, İtalya'da kurulmuş olan üslerdeki füzeler, bize yöneltilmiş bulunmaktadır. Türkiye'deki füze üsleri sınırımız üstündedir. Bu bakımdan memleketlerimiz aynı durumda bulunuyorlar...

Sizin saldırgan nitelikte kabul edeceğiniz silâhları Küba'dan çekmeye hazırız. Şu koşulla ki, siz de Türkiye'den aynı nitelikteki silâhlarınızı geri çekiniz.

Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstereceğimize, Birleşmiş Milletler önünde resmen söz verebiliriz. Bu sözü ancak, Birleşik Amerika, Küba'nın bütünlüğünü Birleşmiş Milletler önünde açıklarsa resmen yapabiliriz.»

Sonunda iki büyük devlet, üslerin karşılıklı kaldırılması konusunda anlaşırlar.

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Türkiye'yi çevreleyen komünist üsler kaldırılmadıkça, Türkiye'deki füze üslerinin kaldırılamayacağını şu gerekçeyle açıklar :

---

* İncirlik üssünden kalktığı anlaşılan U-2 câsus uçakları da Türkiye için tehlikeli olur. Sovyetler, bu olay dolayısiyle, ABD'nin «suç ortağı» olarak, Türkiye'ye ağır hücumlarda bulunmuşlar ve Sovyet silâhlı kuvvetlerine, Amerikan câsus uçaklarının havalandıkları üslere derhal füze fırlatma buyruğu verildiğini açıklamışlardır. 28 Aralık 1964 tarihli Life dergisi U-2 uçaklarının hikâyesini şöyle anlatır: İlk U-2 birliği, 1956 Mayısında İngiltere'deki bir Amerikan üssüne gönderilir. Bu gizli ziyaretçileri başlangıçta iyi karşılayan İngiltere, Rusların U-2'lerin nerede üslendiklerini kolayca öğrenebileceklerini düşünerek, uçakları istemez. İngiltere'nin isteksizliği üzerine, U-2'ler Almanya'da Wiesbaden'e, oradan da 1956 yılı sonuna doğru İncirlik'e nakledilir. Life'a göre İncirlik'e göçün nedeni şudur : «Orada hava daha iyi idi ve civardaki meraklı kişileri uzaklaştırmak daha kolay idi». Türkiye'den uçuşlar, 1 Mayıs 1960'ta pilot Powers'in düşürülmesiyle son bulur.

«Üsler bizim için — paratoner vazifesi görmesi itibariyle — hem tehlike, hem de garanti teşkil etmektedir.»

Ocak 1963'te de Erkin, Meclis'te konuşur :

«Füze üsleri, rızamız olmadan sökülemez»[177].

Türkiye'nin rızası alınır ve Jüpiter füzeleri sökülür.

KANATTAKİ TÜRKİYE'NİN ARTAN GÜVENSİZLİĞİ

Erkin, ABD Başkanı «evet» demeden kullanılması olanaksız füzelerin Türkiye için garanti teşkil ettiğini açıklarken, NATO'daki Türk askerî yetkilileri ise, «esnek mukabele» denilen yeni ABD stratejisinin kanattaki Türkiye'nin güvenliğini iyice açıkta bıraktığının tartışmasını yaparlar. ABD, bu stratejiyi NATO'ya kabul ettirmek ister. Buna göre, saldırıya nükleer silâhlarla karşılık vermeden önce, çok çeşitli ve kademeli karşı koyma yolları denenecektir.

NATO'daki Türk Askerî Temsil Kurulu Başkanına, Belçika ve Hollanda generalleri, «Siz Türkler kanattasınız, sizin için çok fena» derler. Fransa, ateş püskürür; *yeni stratejinin değil kanattaki Türkiye'nin, Merkezî Avrupa'nın bile güvenliğini azalttığını söyler.* 28 Haziran 1962'de General de Gaulle'ün görüşlerini yansıtan General Ailleret, yeni stratejiyi en sert biçimde eleştirir :

«Bu strateji, nükleer olmayan silâhlarla saldırmaları hâlinde, Rusya ve müttefiklerinin durdurulmasında başarılı olamaz. Karada düşman bire iki ilâ üç oranında güçlüdür. Bu üstünlük, hava savaşı durumunda, daha da belirgindir. Bu koşullarda, *Norveç'ten Türkiye'ye uzanan bir savunma cephesine yönelecek bir saldırı hareketinin ilk anda çok büyük toprak kazancı olacağı açıktır.*»

NATO'da uzun yıllar görev yapmış Sezaî Orkunt, kanatta durumun çok daha güvensiz olduğunu yazar :

«NATO, herşeyden önce Merkezî Avrupa'nın ve dolayısiyle Kuzey Amerika memleketlerinin güvenliklerini

öngörür. Kanatlar ise, merkezin güvenliğini artırıcı rol oynar. Pakt'ın stratejistleri, merkez bölgenin, mümkün olabilecek biçimde güvenliğini sağlayacak ilkeleri düşünür. Kanatlara da bu açıdan önem verir. Bu nedenle, *kanat memleketler, daima Pakt'ın en az güvenlik garantisi altında bulunan uçlardır. Bu kanatların elden çıkması, ya da tecrit edilmesi, NATO'nun çekirdeğine yaşamsal nitelikte bir zarar vermez**».[178]

İNÖNÜ'NÜN DÜŞÜŞÜ

> Dünyada bağımsız bir devlet düşünülebilir mi ki, iç işlerine dostlarının dahi karışmasını hoş görsün...
>
> 18 Haziran 1922
> ATATÜRK

Ünlü Kissinger ise, NATO üyesi Türkiye'nin güvenliğinin «Avrupa'da kaynak seferberliği»ne yol açması olasılığı gibi bir pamuk ipliğine bağlı olduğunu açıkça belirtir :

«Sovyetler Birliği'nin Güney çerçevesinde bulunan ülkeleri, katıldıkları askerî ittifaklardan çok, onlara Sovyetler Birliği'nin yönelttiği baskının, Avrupa ve geri kalan özgür dünya ülkelerinde kaynakların hızlı bir seferberliğine yol açması olasılığı koruyacaktır»[179].

---

* Kendisiyle yaptığımız görüşmede Amiral Sezaî Orkunt, bir saldırı karşısında NATO ve ABD desteğinin çok sınırlı kalabileceğini, korkunç olasılıklar meydana çıkabileceğini bir uzman asker olarak anlattı ve «Tanrı Türkü korusun» demekten kendini alamadı: «Sovyetlerin Anadolu'da büyük kara ve hava üstünlüğü var. O tarihlerde kara üstünlüğü üç, hava üstünlüğü beş kat idi. Şimdi daha da artmıştır. ABD, Türkiye'de bir köprübaşı tutmayı düşünmüştür. Bu köprübaşı, denizlere bitişik yerde olmalıdır. Bu, İzmir olamaz, hinterlandı açık. Toroslar'ın çevrelediği Çukurova uygun. Toros tutulursa, savunması kolay. Asker getirmese bile, güvenli takviye malzemesi gelir. İncirlik üssü, bu fikirlerin sonucu kuruldu. Bu görüş, hâlen de yürürlüktedir.

Demek ki, Türkiye NATO üyesi olmayıp tarafsız bir ülke de olsa, NATO ülkeleri açısından Türkiye'ye saldırıya gösterilecek tepki, nihayet bir kaynakların seferberliği olasılığından ibarettir. Fakat Türkiye'de bu gerçeklerin görülmesi için, Kıbrıs olaylarının patlak vermesi, Johnson'un «Verdiğim silâhları kullanamazsınız. Kıbrıs yüzünden bir Sovyet saldırısına uğrarsanız, NATO seyirci kalabilir» diye İnönü'ye mektup yazması gerekir. Oysa o sırada Türkiye, Kıbrıs müdahalesine seyirci kalmayacağını belirten Sovyet tehdidi altındadır. Johnson, bu tehdit altında Türkiye'nin yalnız bırakılacağını söyler. Bu koşullardadır ki, İnönü, Kıbrıs'ta Rus desteğini sağlamak ve ilişkileri yumuşatmak için Ekim 1964 sonunda Dışişleri Bakanı Erkin'i Moskova'ya yollar. Erkin, dostlarının kendisine «siyasal kariyerini tehlikeye atıyorsun» demelerine rağmen,[180] Moskova'ya gider, Kıbrıs'ta az çok bir destek sağlar. İnönü, «Yeni bir dünya kurulur, orada yerimizi alırız» diye konuşmalar yapar. O sıralarda Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Refik Tulga'nın açıkladığına göre, Genelkurmay'da ABD ile ikili anlaşmaları düzenleyen bir ana taslak hazırlanmaya koyulunur. Amerika-

---

Çok korkarım ki, Türkiye bir tehlikeyle karşılaşırsa, ABD en çok İncirlik'e iki tümen indirir. Daha öteye gitmez. Amerikalıları gören Ruslar da Toroslar'da durur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok ülkenin başına geldi.»

NATO bursu ile, NATO merkezi Brüksel'de yapılan bilimsel bir araştırmada da aynı sonuca varılmaktadır: «Gerekirse Türkiye'nin nihaî savunması, Toros Dağlarının gerisinde düzenlenebilir» (Doğan Avcıoğlu, Devrim Üzerine, s. 195). Yine aynı araştırmada, NATO yetkililerine dayanarak, Türkiye'nin savunmasıyla ilgili şu görüşler ileri sürülür: «Boğazlar, Doğu ve Batı Trakya gibi zayıf taraflarına rağmen, bölgedeki klasik silâhlarla geniş bir saldırıya, klasik silâhlarla karşı konulabilir. Bu nedenle nükleer silâhlara başvurma zorunluluğu daha zayıftır. Merkezî Avrupa'daki tırmanma modeli, bu kesimde hemen uygulanmayabilecektir. Kuşkusuz, NATO'nun zayıf noktasını teşkil eden Trakya'nın — özellikle Batı Trakya'nın — savunulması mümkün değildir. Bu kesimde bir Sovyet oldubittisi ihtimal dışı değildir.» (Doğan Avcıoğlu, Devrim Üzerine, s. 196).

lılar yanlış yorumlarlar :

— NATO'dan mı çıkacaksınız? derler.[181]

Yunanistan ve Türkiye'yi uzlaştırmak için Johnson'un hazırlattığı Acheson planlarının Türkiye ikincisini, Yunanistan ise her ikisini reddeder. Johnson öfkelidir :

— Bir General de Gaulle bana yeter. Başka de Gaulle istemem diye konuşur.

Yunan Başbakanı Papandreu, Şubat 1965'te Moskova'ya gideceğini açıklar. Saray ve Washington'un görüşlerini yansıtmakla tanınan Kathimerini gazetesi tehdit eder :

— Başbakan gidersin, alelâde vatandaş dönersin.

Papandreu, gerçekten iktidardan düşer. Uzun çekişmelerden sonra, CIA bordrolarından zaman zaman para aldığı ABD Kongresi'nde resmen açıklanan Papadopulos iktidara gelir.

Türkiye'deki ilişkilerde de soğukluk vardır. Metin Toker, Başbakan aramak üzere CIA'dan General Porter'in Türkiye'ye geldiğini yazar. Ünlü ve etkili Newyork Times gazetesinde Türkiye'nin durumu eleştirilir :

«Makarios'un Sovyetlere yaklaşması ve başarı sağlaması üzerine... Türkler, Makarios örneğini izlemekte gecikmediler. Yirmibeş yıl içinde ilk kez, Ankara, Kıbrıs ve onunla ilgili konuları görüşmek üzere, Türk Dışişleri Bakanını geçen Ekim ayında Moskova'ya gönderdi. Bunun sonuçları çabuk geldi. Türkler Sovyet lideri Nikolai V. Podgorny'yi kabul ettiler ve Multilateral Güç'e (MLF) katılmaya hayır dediler. ABD'nin nükleer güçle işleyen ticaret gemisi Savvannah'ın Istanbul'u ziyaretine izin vermediler».[182]

Bu eleştiriler sürerken, 13 Şubat 1965'te Süleyman Demirel'in düzenlediği bir parlamento tertibiyle, bütçesi reddedilen İnönü, istifa etmek zorunda kalır.

13 Şubat tarihli Newyork Times, Demirel'i yeni bir yıldız olarak sunar :

«İnönü Hükümeti'nin düşürülmesine karar veril-

miştir. Demirel, Türkiye'nin siyaset ufkunda yeni bir yıldızdır».

Gazete, yeni durumu da şöyle yorumlar :

«Mr. Demirel, Eisenhower bursuyla bir zamanlar Amerika'da eğitim yapmış, olaganüstü zeki bir mühendistir. Kendisi ve partisi, ABD ile yakın ilişkiler sürdürmeyi ve Türkiye'nin NATO'da kalmasını sağlamayı yüklenmiştir. Türkiye'yi tekrar harekete getirmek biçimindeki yüklemini yerine getirmek için aşırı Menderesçilere karşı çıkmalıdır ve kendisine düzenli bir görev garantisi verebilecek tek güç olan Ordu ile barışını kuvvetlendirmelidir*».[183]

---

* O günlerde Millî Birlik üyesi Haydar Tunçkanat, bir CIA raporunu açıklar. Rapor, AP iktidarı adına «biz» diye konuşan ve yüksek mevkilerde bir politikacı olduğu izlenimini veren yerli bir CIA ajanı tarafından hazırlanmıştır. Raporu, Türkiye'deki CIA şefi Albay Dickson'a sunan CIA yetkilisi «E. M.», raporun önemli olduğunu ve kaynağın kompetan görüldüğünü belirtir. M. P. tarafından önerilen «güvenlik tedbirleriyle uyumlu olarak» hazırlandığı belirtilen raporda, reformcu subay ve memurların tasfiyesi istenir. Raporun bu kısmı şöyledir: «Tartışılmaz bir gerçektir ki, memleketin siyasal yaşamında Ordu, her zaman rejimin istikrarını belirleyen birinci derecede önemli bir etken olmuştur... Hâlen subayların büyük çoğunluğunun reform psikozunun etkisi altında İnönü'ye körükörüne hayran ve Adalet Partisi'ne düşman oluşları rejim için potansiyel bir tehlike yaratır... Aynı zamanda bütün devlet örgütü, üzücüdür ki, muhalefete bağlı kimselerin elindedir... Bu durumdan kurtulmak için izlenecek politikanın, emir ve komutanının tekrar kurulması, devlet mekanizmasının muhalefet yanlısı unsurlardan temizlenmesi ve CHP'nin aracı olan bâzı hasım kuruluşların (Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay, TRT ve Üniversite gibi kuruluşlar kastedilse gerektir) zararsız duruma getirilmesi olduğuna herkes inanmıştır. Buna bağlı olarak, bâzı hükümet tedbirlerinin hazırlanmasına ve uygulanmasına paralel biçimde, rejime sâdık olmayan devlet memurları ve subaylardan en tehlikelileri bir program çerçevesinde tasfiye edilmek üzere saptanmaktadır.»

CIA raporuna, ayrıca, sol eğilimli, ya da sola kayabilecek birçok tanınmış aydının listesi eklenmiştir. Rapor, «ortak çabalar» diye CIA'yı da işin içine katarak, bu aydınların taraf-

Demirel'in iktidara gelişiyle ilişkiler düzelir. Yıllarca karşı konulduktan sonra, Türkiye, 1967 yılında «Esnek Savunma Stratejisi»ni kabul eder. İnönü iktidarı günlerinde alevlenen petrol kavgası söner. Eski Büyükelçi Parker Hart'ın yazdığına göre, 1967'de yeniden patlak veren Kıbrıs bunalımı, Demirel ve Çağlayangil'in olumlu katkılarıyla sona erer. NATO içinde Türk - Yunan işbirliği sağlanır. Yunanlılar, İzmir Karargâhına döner. Yıllardır yapılamayan ortak manevralar başlar.[184] Fakat Demirel, Rusya ile İnönü'nün başlattığı ilişkileri sürdürür. Batı ülkelerinden kredi sağlanamayan İskenderun Demir-Çelik, Seydişehir Alüminyum, İzmir Rafinerisi gibi daha Birinci Beş Yıllık Plan'da öngörülen büyük tesisler için Rusya'dan geniş krediler alır. Muhalefet lideri İnönü'nün çatık kaşla karşılamasına rağmen, Arapları okşayan bir Orta Doğu politikası izlemeye yönelir. Rus uçaklarının Türkiye'den uçarak Araplara malzeme götürmesine izin verir, İncirlik üssünün* Orta Doğu müdahalelerinde kullanılmasında duyarlık gösterir...

---

sızlaştırılmasını istemektedir. Millî Birlikçi Vehbi Ersü, 1971 yazındaki Senato konuşmasında, bu tarafsızlaştırmanın sonuçlarını açıklamıştır. Rapor, ayrıca, muhalefetin parçalanıp «sağ ve sol eğilimlerin... bir birlik yaratmasını en büyük tehlike sayarak boğulması gerektiğini» belirtir. Bundan başka CIA görevlisi E. M., şef Albay Dickson'a «Muhalefetle ilişkilerimizde, daha temkinli ve hoşlanacakları bir davranış göstermeliyiz. Hele subaylara karşı bu hususta daha duyarlı olmalıyız» öğütünü verir.

CIA hakkında, o günlerde Ecevit'in de katıldığı bir TBMM araştırma önergesi, Parlamentoda uyutulur.

* ABD, Orta Doğu ve dünya çapındaki çıkarları yüzünden İncirlik üssünü elde tutmaya kesinlikle kararlı gözükmektedir. Abdi İpekçi, Washington'da Pentagon yetkilileriyle bu konuyu konuşur :

«İpekçi — Örneğin İncirlik'ten çekilseniz ne olur?

Pentagon — Bizim için felâket olur...»

Abdi İpekçi ise, yazısına şöyle devam eder: «Böyle bir zorunluluk karşısında bırakılırlarsa, bütün NATO ilişkilerinin yeniden değerlendirilmesi gerekeceğini söylediler.» (Doğan Avcıoğlu, Devrim Üzerine, s. 197).

DEMİREL'İN DÜŞÜŞÜ

Demirel'in Rus uçaklarının geçişine izin verişi, tepki yaratır. Bir NATO yetkilisi şöyle konuşur :

«Türklerin bu hareketi, NATO'nun Doğu kanadını son derece tehlikeye düşürmüştür. O kadar ki, Fransızların NATO'dan kuvvetlerini çekmesi bile, bu davranış yanında hafif kalır».

Öte yandan 1968'den sonra şiddetli öğrenci gösterileri başlar. Altıncı Filo'nun Türk limanlarını ziyareti engellenir. Başkan Nixon, Amerikan gençliğini uyuşturucu madde alışkanlığından kurtarmak için, haşhaş yetiştirici ülkelerde ekimin yasaklanmasını, ABD dış politikasının önemli amaçlarından biri ilân eyler. Türkiye'ye afyon baskısı başlar. ABD yetkilileri, Amerikan gençlerini zehirleyen eroinin başlıca kaynağının Türkiye olduğunu ısrarla söylerler. Hatta yüksek tirajlı ve etkili bir Amerikan dergisi, NATO dostuna meram anlatılmadığından yakınır ve «kaçakçılığa göz açtırmayan disiplinli bir demirperde ülkesi olsaydı, bunlar olmazdı» diye ölçüsüz bir yazı yayınlar. Demirel, ağır afyon baskısını yarım tedbirlerle geçiştirmeyi dener ve haşhaş ekiminin tamamen yasaklanmasına yanaşmaz.

Tam bu anarşik ortamın doğduğu sırda 12 Mart olur. Demirel istifasını verir. Yeni Reform Hükümeti, programında, yüksek insanlık ülküsüyle afyon sorununun çözüleceğini özenle açıklar ve bunu kısa sürede gerçekleştirir.* Fakat Reform Hükümeti'nin programın-

---

* Afyon sorunu, Ecevit Hükümeti döneminde de Türk - Amerikan ilişkilerini bir ölçüde etkilemiştir. Afyon ekimini yasaklayan Nihat Erim, 17 Şubat 1974 tarihli Hürriyet gazetesinde, ABD baskı metodunun Kongre kanalıyla yardımı kestirmek olduğunu söylemektedir. Erim, afyon yasağından sonra ABD'nin askerî ve ekonomik yardımlar konusunda artan ilgisini, Cüneyt Arcayürek'e şöyle açıklamaktadır :

«Erim — Amerika'ya ben haşhaş yasaklanmasından dokuz ay sonra gittim. Nixon, Türkiye için yakınlık gösterdi, böyle bir karar aldığımız için... Bizim sıkıntılarımız vardı, onları söyledim Başkana. Çok yakından ilgilendi...

daki petrol ana depolarının, boraksın ve Dünya Bankası kredileriyle kurulan Çukurova Elektrik Şirketi'nin devletleştirilmesi kâğıt üzerinde kalır. Anayasa değişiklikleri ve çeşitli sıkı düzen tedbirleriyle, ekonomik olanakları aştığı ileri sürülen sosyal isteklerin, olanaklarla denkleştirilmesine çalışır.* ABD ile ilişkiler düzelir. Türkiye'deki eski ABD Büyükelçisi Parker Hart, New

---

Arcayürek — Nasıl sıkıntılar bunlar?

Erim — Askerî ve ekonomik alanda. Meselâ zamanın Kara Kuvvetleri Komutanı ile Hava Kuvvetleri Komutanı, Amerikan askerî yardımından şikâyetçiydiler. Tanklar eski modellerdi, Yunanistan'a Fantom uçakları veriyor, bize vermiyor diye yakınırlardı. Başkan Nixon'a bunları söylemişimdir. Derhal emir verdi, Türkiye'nin bu ihtiyaçları ve dilekleri ile ilgilenilmesini ve gerekenin yapılmasını emretti. Bana Amerika'da Maliye Bakanı Connaly ile Savunma Bakanı Laird geldi. Başkanın emrini tekrarladılar. Yılda 100-110 milyon dolarlık askerî yardım yapıyoruz, isterseniz bu paradan bir miktar ayırarak Fantom'lar verelim dedi Savunma Bakanı. Ruslar vermiş Bulgarlara son model tanklar, biliyorduk. Bizdeki daha eski model, akaryakıt yapması gerek sık sık. Böyle problemler...

Arcayürek — Başka nedir?

Erim — Ben Başkan'a aldığımız kararın tamamen insancıl bir açıdan değerlendirilmesini tekrarlamışımdır. Nixon, Dünya Bankası'nı yöneten eski Savunma Bakanı McNamara'yı uyarmış. American Export-Import Bankası'nın da Türkiye ile ilgilenmesini istemiş. Projelerimizi hazırlar ve verirsek, özellikle ele almasını istemiştir».

* Millî Savunma Bütçesi'nin görüşülmesinde CHP sözcüsü Ferda Güley, 20 Şubat 1973 günü şu konuşmayı yapar: 12 Marttan sonra benimsenen partilerüstü biçimindeki hükümetler, maalesef Türk Silâhlı Kuvvetleri'ni belli bir yönde politikaya sürüklemek, ya da kendi tutum ve eylemlerini, Ordu'dan destek ve direktif alarak uygulayan tutum ve eylemler gibi göstermek yoluna girmişlerdir. Bu arada, hükümetlerin büyük iş çevreleriyle ileri ölçüde yakınlaşmaları, maalesef Ordumuz da böyle bir yakınlaşma içindeymiş gibi görünmesine yol açmıştır. Batıda çıkan bir dergide, Ferit Melen Hükümeti'nin kurulmasından sonra yayınlanan bir makalenin başlığını içimiz eseflerle dolu olarak okuyoruz: Sanayi burjuvazisi ile ordu ittifakına dayanan bir rejimin zorlukları.

CHP Meclis Grubu olarak yüksek sesle belirtiyorum ki, Atatürk Türkiye'sinin Ordusu, hiçbir zaman tutucu olamaz. Büyük

Middle East dergisinde, Orta Doğu bölgesinde durumun iyiye gittiğini yazar. Hart'ın görüşleri şöyle özetlenebilir :

«Günümüzde Orta Doğu dendiği zaman, biz Amerikalıların aklına yalnızca Arap - İsrail mücadelesi geliyor. Oysa asıl önemli olan Amerikan çıkarlarının daha Kuzeyde, Türkiye, Yunanistan ve İran'ın bulunduğu bölgede yattığı gerçeğini unutmamak gerekir. ABD, 1971 yılında yaptığı milletlerarası girişimler sonucunda dünya politikasında rahatlamıştır. Türkiye Başbakanının ABD'ni Mart 1972 ziyaretinden önce ve sonra, Türkiye'nin askerî alandaki istekleri karşılanmıştır. 1970'te Yunanistan'a yeniden silâh yardımı yapılmış, Pire'de Altıncı Filo'ya üs sağlanmıştır»[189]

Dünya liderlerinin dostu ünlü gazeteci C. L. Sulzberger de 12 Mar'tan sonraki gelişmeleri şöyle değerlendirir :

«Hükümetin ve komutanların sıkıyönetim ilân etmesinden sonra, Amerikan aleyhtarı olayların ardı kesilmiştir. Rejim, o zamanden beri, Amerika ve NATO ile arasını ısıtmak için çaba harcamıştır.

Dışişleri Bakanı Osman Olcay, bu konuda şunları söyledi :

— Sıkıyönetim, aşırı propagandayı susturarak, muhtemelen bizim durumumuzu kuvvetlendirmiştir. Fakat halk da bizim temsil ettiğimiz hükümet biçimine daha çok güvenmektedir. Amerika ile dostane ilişkiler, Türk halkının genellikle Batı yanlısı tutumuna uygun düşmektedir. Türk halkı kaderinin, Batının kaderi olduğuna inanmaktadır.

Bir yıl önce birçok Türk yetkilileri muhtemel bir patlamadan kuşkulanıyorlardı. Bu gergin hava, yatış-

---

iş çevreleriyle bütünleşme hâline giremez» (Cumhuriyet gazetesi, 21 Şubat 1973).

12 Mart sonrası dönemle ilgili başka bir gelişme, 22 Şubat 1931'de Atatürk'ün Konya konuşmasında sözünü ettiği ve 27 Mayıs'ta elele giden güçler arasındaki yüzelli yıllık bağın koptuğu izleniminin uyanmasıdır. Haydar Tunçkanat'ın açıkladığı rapor ve Atatürk'ün Konya nutku karşılaştırılmalıdır.

mıştır. Bakanlar, artık taşlanmaktan korkmayarak, Amerikan yanlısı konuşmalar yapabilirler ve Amerikan gemileri de, gösteri korkusu olmadan Türkiye'yi ziyaret edebilirler.

Hükümet son zamanlarda ülkede haşhaş ekimini yasaklayan bir yasa çıkarmıştır ki, bu yasa Washington'u hoşnut etmiştir... Oysa başka hiçbir rejim, böylesine dramatik bir adım atmaya cesaret edememiştir...»[186]

KİSSİNGER'İN ÖĞÜTLERİ

Demek ki, İran - Türkiye - Yunanistan çizgisi ABD için Orta Doğu'da önemli çıkar bölgesi sayılmaktadır. Türkiye ile ittifak önemlidir. Oysa ABD dış politikasını yöneten Kissinger, ittifakla bağlanmanın bir yarar sağlamadığını, tarafsızlığın daha avantajlı olduğunu yazar. Kissinger'in editörlüğünde 1965 yılında yayınlanan «Millî Strateji Sorunları» kitabında şu görüşler ileri sürülür :

«Tarafsız Hindistan, Çin saldırısı karşısında, Çin müttefik Pakistan'a saldırdığında Pakistan ne kadar güvenlik altındaysa, o kadar güvenlik altındadır. Bu koşullarda bir ülke, ittifak yapmaktan pek az kazanır, tarafsız kalmakla pek az riziko alır».

«General Piere Gallois'ya göre, nükleer silâhlar, ittifakları demode kılmıştır».

«*Çağdaş milletlerarası sorunlarda, bir ülke tarafsız olmaktan pek az sakıncaya uğrar, hatta büyük devletlerin onu kazanma rekabetinde bir miktar milletlerarası prestij kazanır. Başka deyimlerle, nükleer çağ, müttefik ile tarafsız arasındaki ayırımı aşındırmıştır*»*.[187]

---

* Bu konuda CHP Parti Meclisi'nin 10 Temmuz 1968 tarihli gazetelerde yayınlanan bir bildirisini de hatırlatalım : «... Özellikle Türkiye'yi nükleer hedef hâline getirebilecek ve iradesi dışında bir savaşa sürükleyebilecek üs ve tesisler konusu ile Türkiye'nin atomik silâhlardan arınması sorunu ve Türkiye'nin bağımsızlığına gölge düşürebilecek bütün hususlar üzerine de gereken ciddiyetle eğilinmelidir. Ayrıca ortak sa-

SAADABAT PAKTI'NDAN BAĞDAT PAKTI'NA...

Türkiye'nin hâlâ açık ya da kapalı olarak çılgınca saldırılara hedef olmasının nedeni, bütün mazlum milletlere kurtuluş yolunu göstermiş olmasıdır.

4 Ocak 1922
ATATÜRK

Doğaldır ki, Kissinger'in tarafsızlığı daha avantajlı bulan görüşleri, en ağır Sovyet bloku baskılarına tarafsız ya da bağlantısız dış politikadan ayrılmadan karşı koyan Tito Yugoslavyası ve Nehru Hindistanı için geçerlidir. Barışçı bağlantısızlık politikasının yaratıcısı ve ilk uygulayıcısı Atatürk Türkiyesi için, 1939'da mevsimsiz ve gereksiz yöneldiği askerî ittifaktan ve onu izleyen ittifaklardan sonra, bu görüşler geçerli değildir. İttifaklara bağlanmak çok kolay, bağları koparabilmek çok güçtür. Üstelik bu ittifaklarla Türkiye, gerçek bir güvenlik sağlayamadığı gibi, İngiliz çıkarlarının Orta Doğu bekçiliğini yüklenir. Şimdi millî kurtuluşçu Türkiye'nin Angloamerikan ittifakı adına millî kurtuluşçuluğa karşı çıkma yükümlülüğünü kısaca görelim.

Türkiye, NATO'ya girme koşulu olarak İngiltere liderliğinde bir Orta Doğu ittifakında ön planda rol oynamayı kabul etmiştir. 1953 başında Başkan Eisen-

---

vunma tertipleri dışında bir millî savunma stratejisinin saptanması da sağlanmalıdır.

İnönü, bu bildirinin Kurultay raporuna alınmasına karşı çıkmıştır. Ayrıca, Nihat Erim başkanlığında hazırlanan ve Parti Meclisi'nce onaylanan NATO raporu kamuoyuna açıklanmayıp, gizli tutulmuştur. Bu raporda, ittifakların yeter güvenliği sağlamadığı, nükleer savaştan çekinen iki süper devletin bir saldırıya aralarında anlaşıp seyirci kalacakları belirtilir; «Hiç bir ittifak yükümlülüğü, iki büyük nükleer devlet veya birisi göze almadan bir nükleer savaş çıkmasına neden olamaz. Bunların karar vermediği bir savaş, bir müttefikin saldırıya uğraması durumunda, kendiliğinden ve hemen oldu-bitti hâ-

hower ve Dulles, ABD'de iktidara gelince, ilk ele aldıkları konu Orta Doğu sorunu olur. Dulles, Mayıs 1953'te Orta Doğu gezisi yapar. Rusya'yı kuşatan bir güvenlik kordonu kurmaya çalışır. «Bölge, en büyük petrol kaynaklarına sâhiptir» der ve komünizme karşı çıkan ülkelere yardım vaadeder. Görür ki, Orta Doğu'da kurulacak ittifakın temel taşı ancak Türkiye olabilir. Menderes Hükümeti de, Orta Doğu'da liderliğe isteklidir.

Daha önce 1951'de İngiltere, ABD, Fransa ve Türkiye'nin Mısır'a verdikleri ortak bir notayla denedikleri Orta Doğu İttifakı, Mısır'ın reddiyle suya düşmüştür. 1952'de iktidara gelen Nâsır, Büyük Devletler ile ittifakı, şu sözlerle eleştirir :

«ABD ve İngiltere, onlarla ittifaka girmemizi ve bir anlaşmaya varmamızı istemeye başladılar. Cevabımız, kendileriyle bir ittifak yapamayacağımız oldu. Ancak Arap devletleriyle ittifak yapabileceğimizi söyle-

---

line gelemez. Böyle bir savaş, klasik silâhlarla patlarsa, **bir süre tutuşanlar yalnız başına kalır,** bu arada grup başkanları duruma bakar, **aralarında görüşürler, ayrı bir karara varabilirler.»**

Rapor, ittifakla bağlı olsan da, tarafsız da olsan, asıl güvenliğin — Atatürk'ün bir zamanlar başardığı gibi — dengeli bir dış politika olduğunu yazar :

«Bugünkü dünya barışının nükleer savaş bakımından karşılıklı dengesi içinde, bir ittifaka dâhil olan devlet, hatta hiçbir ittifaka dâhil olmayan devlet, kendi sorunlarını bu ilgili denge yasaları içinde yürütmek zorundadır».

Rapor, nükleer olmayan konvansiyonel silâhlara ağırlık tanıyan esnek mukabele stratejisinin güvenlik bakımından teorik kaldığını söyler: «Konvansiyonel mukabele, elde yeter derecede konvansiyonel kuvvet olmadığından ve olamayacağından teorik kalacaktır». Hele kanattaki Türkiye üzerinden, toprak yitirilmesi gibi «küçük ödünler» verilmesi olasılığı vardır: «Türkiye, (NATO'dan) bölgesel savaş deyimini açıklamasını istedi. Fakat bu açıklama günümüze kadar yapılamamıştır. NATO üyeleri arasında genel eğilim, kanatlarda bir savaş olmamalıdır, biçimindeydi. Eğer kaçınılması mümkün olmazsa, küçük ödünlerle önlenmeliydi.»

dik... Eden İngiltere'yi, ben Mısır'ı temsil ederek bir masaya otursak, nasıl bir büyük devlet, bizim gibi küçük bir devletle ittifak yapabilir? Bu bir ittifak olamaz, yalnızca büyük devlete bağımlı kılınmak olur. Eşit koşullarda işbirliği yapabiliriz, anlayışa varabiliriz, dost olabiliriz. Fakat hiçbir biçimde bağımlı ve uydu olmayız.»[188]

Bu koşullarda Angloamerikanların düşündükleri ittifaka önce bir bölge paktı niteliği verilir. 19 Şubat 1954'te Türkiye ve Pakistan bir ortak bildiri yayınlarlar. Bildiri, Orta Doğu devletlerine açık bir dâvetiye niteliğindedir. Mayıs 1954'te ABD, Pakistan'la bir yardım anlaşması imzalar. Dulles'ın kafasında komünizm, Pakistan'ın kafasında ise ABD silâhlarıyla Kaşmir'i kurtarmak vardır. ABD, 20 Nisan 1954'te Irak'la da bir yardım anlaşması imzalar. 18 Ekim 1954'te Irak Başbakanı Nuri Sait, Istanbul'da «Bütün Arap devletlerinin Batı ile işbirliği yapabileceğini» açıklar. Bir gün sonra İngiltere, Mısır'la anlaşıp Süveyş'teki kuvvetlerini geri çeker. Umudu, Irak ve Türkiye kanalıyla kurulacak yeni paktla çıkarlarını korumaktır. Ne var ki, Mısır, İngiltere ile Türkiye arasında hiçbir fark görmez. NATO üyesi Türkiye ile bağlanmaya isteksizliğini daha İngilizlerle Süveyş üssünün boşaltılması görüşülürken belli eyler. Varılan anlaşmaya göre, Türkiye'ye bir saldırı olursa, İngiltere, Süveyş üssünü yeniden işgal edebilecektir. Mısır Cumhurbaşkanı General Necip karşı çıkar :

«— Örneğin Fransa saldırıya uğrayacak olursa, Türkiye kendisini de saldırıya uğramış sayacak, bu takdirde Mısır daima Süveyş üssünü NATO emrine vermek zorunluluğunda kalacaktır. Böyle bir yükümlülük altında kalmak istemiyoruz.»

BOŞLUK DOLDURMA POLİTİKASI

Mısır, bloklar politikasına karşıdır. Tarafsız ve büyük devletlerle bağlantısız kalmak istemektedir. Türkiye ise, Dulles gibi, hatta belki de ondan büyük coş-

kunlukta Orta Doğu petrolünü askerî ittifaklarla koruma çabasındadır. Nitekim Ocak 1954'te ABD'ye giden Celâl Bayar, Washington'da Mayflower otelinde gazetecilerin ziyafetinde petrolü korumaktan söz eder:

«Komünizme karşı kurulan Ortak Cephe'de en âşikâr gedik, Orta Doğu'dadır. Oysa Orta Doğu'nun efsanevî zenginlikteki petrol kaynakları, saldırganın hırslı gözlerine son derece çekici görünmektedir.»

Bayar, Benjamin Franklin'in bir sözünü hatırlatır: «Biraraya gelip, biribirimize tutunmaz, elele verip çalışmazsak, ayrı ayrı asılacağımız kesindir».

ABD Kongresi'nde de Bayar, 21 kez alkışlanan bir konuşma yapar. «Barış bölünmez. Kore örneği her yerde tekrarlanmalıdır. Yeni yeni yangınlar çıkar» der ve «Müttefik Türkiye'nin de ABD gibi düşündüğünü» anlatır.

Şubat 1954'te Birleşmiş Milletler Başdelegemiz Selim Sarper de «boşluğu dolduralım» der :

«Hiçbir bölge Amerika için Orta Doğu kadar önemli değildir. Savunma bakımından burası hâlâ bir boşluk arzetmektedir ve her boşluk da saldırıya yol açar*».

---

* Nâsır'ın çok yakını ünlü gazeteci Muhammed Heykel, ABD yetkililerinin dilinden düşmeyen bu boşluk hakkında ilginç bir hikâye anlatır. Ali Sabri delegasyonu, silâh pazarlığı yapmak üzere ABD'ye gitmiştir. Orada hep boşluk sözü işitmiştir. Hikâyeyi Heykel'den dileyelim: Faruk'un rejimi sırasında Ingilizler, Fransızlar ve Türklerin yanı sıra Amerikalılar da Mısır'a Orta Doğu Dayanışma örgütü adı altında bir dayanışma paktı önermişti. Pakt, pek başarılı olmadı. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'ni üslerle çevrelemek, ABD için önemliydi ve Ali Sabri delegasyonu Amerikadayken bir müslüman askerî pakt fikri yeniden canlandı. Bu fikri ortaya atan adam, yabancı memleketler askerî yardım programının başkanı General Olmstead idi. Delegasyona bir müslüman paktının yararlarından söz etti. Bu paktın üç merkezi olacaktı. En modern müslüman memleketin başkenti Ankara, en fazla müslüman nüfuslu memleketin başkenti Karaşi ve en hareketli müslüman ülkenin başkenti Kahire.

General Olmstead, böyle bir paktın Orta Doğu'yu koru-

Boşluğu doldurmak üzere 6-14 Ocak 1955 tarihinde Menderes Bağdad'a gider, başka devletlerin de katılmasını gerekli saydıkları bir antlaşma imzalayacaklarını açıklarlar. Menderes, Bağdad'dan Şam ve Lübnan'a giderek, bu antlaşmaya katılmalarını ister. Mısır'ın El Cumhuriye gazetesi uyarır :

«Arap ülkelerinin doğrudan doğruya ABD ve İngiltere, ya da dolaylı olarak Türkiye kanalıyla Batı ittifaklarına sürüklenmeleri doğru olmaz.»

Şam ve Halep'te Menderes'e karşı aleyhte gösteriler olur. Lübnan ve Suriye, pakta katılmayı reddederler. Menderes, Mısır'a gitmek ister, kabul olunmaz. Mısır Arap Birliği adına Irak'ı ağır baskıda tutar. Irak ise, «Tarafsızlık olanaksız» der. Bu havada Türkiye - Irak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması 24 Şubat 1955'te imzalanır ve hemen 26 Şubatta Meclislerce onaylanır. Antlaşma, Orta Doğu dışı devletlere, yâni İngiltere ve

---

maktan başka, Sovyet Rusya ve Çin'deki müslümanlara da büyük etki yapacağını sözlerine ekledi.

Sonra da bu memleketlerde bir beşinci kolun nasıl gelişeceğini söyleyerek herkesi şaşkınlığa düşürdü. Bürosunda büyük bir haritayı örten perdeyi geri çekti, harita iğne ve bayraklarla bezenmişti. Birkaç iğne bulunan bir bölgeyi göstererek :

— Beyler, şuraya iğne ve bayrak doldurmalıyız. Burada boşluk var, dedi. Söz konusu ettiği bölge, savunduğu müslüman paktının bölgesiydi. Şaşkınlık verici bir konuşmaydı bu. Tek amacı, haritasını iğne ve bayraklarla doldurmaktı».

Dulles Kahire'ye gelince de, Nâsır'a antikomünist paktı imzalamayı önerir. Nâsır, «Kime karşı pakt?» deyince de, «Rusya'ya karşı» der. Nâsır ise, İngilizlerle mücadelededir, «İngilizler yetmiş yıldır topraklarımızda» karşılığını verir. Dulles, devam eder :

«— Peki, fakat bu pakta İngilizler de bağlı olacak, o zaman burada kendi bayraklarını çekemeyecekler. Paktın bayrağına bağlı kalacaklar...

Bu safça bir düşünceydi ve Nâsır buna karşı çıktı :

— Gidip halkıma, İngilizlerin buradaki mevkilerinin değişeceğini, işgalci yerine, bir bayrakla ortak olacaklarını söylersem, bana gülerler. (Tercüman gazetesi, 23 Eylül 1971).

ABD'ye açıktır. Altıncı maddede, bunun «ileride kurulacak bir savunma örgütünün çekirdeği olacağı» bildirilir. Sovyetler Birliği, paktı «Rusya'yı kuşatma politikasının yeni bir halkası» sayar. Mısır, Suriye ve Suudî Arabistan, bu pakta katılmayacaklarını açıklarlar. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, «mâhut tarafsızlık politikası»nı eleştirir. Menderes, «Mısır'ın Türkiye'ye karşı sürdürdüğü hiddet ve şiddet politikasına» çatar. Mısır'ın Arap devletleri üzerine yaptığı baskının, «bu ülkelerin bağımsızlığı ile bağdaşamayacağını» ileri sürer. Ama kendisi de yeni bir Araplararası İttifak'a katılmayı tasarlayan Suriye'yi protesto eder. «Yakın ilgi duymamız doğaldır» diye bu ülke üzerindeki baskıyı artırır. O zamanki DP Milletvekili gazeteci Cihat Baban'ın yazdıklarına inanmak gerekirse, Menderes, Suriye'yi savaşla tehdit eder :

«Menderes o tarihlerde, Bağdad Paktı'nın pazarlıkları içindeydi. Bâzı Arap memleketlerini bir türlü bu pakta girmeye râzı edemiyordu. Lübnan ve Ürdün, paktın dışında kalmayı yeğ tutuyorlardı. Menderes ise, Orta Doğu'da bu paktın imzalanmasını İngiltere ve Amerika katında kendi prestijini yükseltme bakımından gerekli görüyor, küçük devletler onun ısrarlı istekleri karşısında direndikçe sinirleniyor, küçük devletleri pakta girmemeye kışkırtan Mısır'a ve Nâsır'a ateş püskürüyordu...

Suriye Büyükelçisine Menderes :

— Benim Suriye diye tanıdığım bir devlet yok... Bu kafada giderseniz fena olacak... Sus! Efendilerine söyle, iki tümenle Suriye'ye girer, altınızı üstünüze getiririm... diyordu»[189].

TARAFSIZLIK KONFERANSI'NDA TÜRKİYE

> Bizim büyük zaferimizin yaratacağı büyük sonuçlar, yalnız Türkiye'nin kaderi üzerinde etkili olmakla kalmayacak, aynı zamanda bütün mazlum milletleri kendi yaşam ve bağımsızlıklarını tehdit ve baskı altında tutan zâlimlere karşı hareket için cesaretlendirecektir.
>
> 4 Kasım 1922
> ATATÜRK

Bu gergin havada Orta Doğu İslâm Paktı'nın baş mimarı İngiltere, Bağdad Paktı'na katılacağını açıklar. İngiltere'nin Irak'ta zâten askerî üsleri vardır. Üsleri kullanma süresi 1956'da bitecektir. İngiltere, Bağdad Paktı yoluyla üssünü elinde tutmaya isteklidir. İngiltere, böylece 4 Nisan 1955'te pakta katılır ve liderliği yüklenir. Ürdün de pakta katıldığı takdirde, Orta Doğu'daki İngiliz nüfuzu sürdürülebilecektir. Ama Ürdün Kralı, tahtını yitirme korkusuyla pakta katılmaz. İran ve Pakistan katılır. ABD de girecektir. Ne var ki, baskılara rağmen* Mısır ve Suudî Arabistan'ı pakta sokmayı başaramaz. İsrail de paktın dışında bırakıldığı

---

* Muhammed Heykel'e göre, bu amaçla Mısır liderlerine rüşvet sunulur. Necip'e ABD 3 milyon dolar verir. Nâsır'a da 3 milyon önerilir: «Necip, paranın CIA ile ilgisi olmıdığını ABD Başkanı Eisenhower'in komünizmle mücadeleyi kolaylaştırmak üzere, bâzı devlet liderlerine yardım ettiğini ısrarla söyledi... Nâsır, Amerikalılara çok kızmıştı, parayı rüşvet sayıyordu...

Mısır, âdeta iki Amerika ile uğraşıyordu: Biri ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in Amerikası, öteki de onun kardeşi ve CIA Başkanı Allain Dulles'in Amerikası...

Irak, Bağdat Paktı'na girmişti ve Nâsır, ihtilâlden önce hükümetin almaya çalışıp parasını dahi ödediği 80 tankı İngiltere'den koparmaya uğraştı. İngilizler 16 tank gönderip, Mısır Bağdat Paktı'na karşı gelmediği takdirde gerisini de vereceğini bildirdi» (Tercüman gazetesi, 25 Eylül 1971). Bu emperyalist oyunlar etkili olmaz.

için kuşkuludur. ABD, beklemeyi yeğ tutar. Ama paktın ekonomi ve «Bozguncu Faaliyetleri Önleme» komitelerine katılır.

Pakt, Türkiye'nin bir yandan Sovyetlerle, öte yandan da Arap devletleriyle ilişkilerini iyice bozar. Bu sırada üçüncü bir tarafsızlar blokunun başlangıcını teşkil eden Bandung Konferansı, 18 Nisan 1955'te toplanır.

Dulles, iyi ilişkiler sürdürdüğü Nâsır'ın, Heykel'e göre, Bandung'a gitmesini istemez, Nâsır dinlemez :

«Dulles, Nâsır'a kızmıştı; zira Nâsır, Bandung Konferansı'na katılacağını açıklamış, Dulles ise bunu antikomünist mücadelesine ihanet saymıştı... Nâsır'a gitmemesi gerektiğini söyledi, fakat ikna edemedi.»[190]

Zorlu'nun kendi açıkladığına göre, Dulles son dakikada, Türk Dışişleri Bakanının bu «tarafsızlığa yönelmiş» konferansa katılmasını ister :

«Bize düşen görev açıktır. Biz kendi politikamızı, kendi görüşümüzü önce kendimiz savunacağız ve dostlarımızla birlikte savunacağız. Biz oraya son dakikada gittik. Bu katılmayı müttefiklerimiz çok istediler, aman gidin dediler, siz gitmediğiniz takdirde çok fena olacak, dediler.»[191]

Zorlu, orada Dulles'ın sözcülüğünü yapar. «Orta yol» politika olmayacağını, tarafsızlığın aymazlık olduğunu, insanın gözünü yummakla tehlikeden korunamayacağını söyler. NATO, SEATO ve Bağdad Paktı'nı över.

Zorlu, Hindistan'da İngiliz cezaevlerinde Atatürk'ün bağımsızlık savaşını ve tarafsızlık politikasını hayranlıkla izleyen Nehru'dan karşılık alır :

«Hindistan, komünist, ya da antikomünist her çeşit bloklaşmaya karşıdır. Bu bloklardan birine katılma, bir Asya - Afrika devleti için *hoş görülmez bir küçük düşme*'dir. NATO, sömürgeciliğin en güçlü koruyucularından biridir.»

Konferansta Nehru ve Nâsır çok etkili olur. «Barış

içinde birarada yaşama» ve «tarafsızlık» görüşleri güç kazanır. Menderes, dayanamaz ve konferanstan hemen sonra bir ajansa görüşünü açıklar :

«Tarafsızlık diye üçüncü bir yol yoktur.»

SALDIRGANLARIN AVUKATLIĞI

Bandung'tan «tarafsızlık» inancı güçlenmiş dönen Nâsır, Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkiler kurar. Pakta girmeyi ve ABD kontrolü koşuluna bağlı Amerikan askerî yardımını «yabancı nüfuzu getiriyor» gerekçesiyle reddeder. Bunun üzerine Dulles, Asuvan Barajı için verilen kredileri keser. Nâsır'ın karşılığı, 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millîleştirmek olur. Bunu izleyen ilk Londra Konferansı'nda, Cumhuriyet Türkiyesi'nin 1923'ten beri «Boğazlar Türkiye'nindir» görüşünü savunduğunu bilen Nâsır, onun «Süveyş Mısır'ındır» diyeceğini sanarak, Ankara Hükümeti'nin arabuluculuğunu ister. Ama Türkiye, Dulles Planı'nı destekler ve Türk delegesi Muharrem Nuri Birgi, «Türkler, müslüman dinine mensuptur» dedikten sonra, Dulles Planı için, «Burada Mısır'ın egemenliği ve prestijî ile bağdaşamayan ne vardır?» görüşünü savunur.[192]

İkinci Dünya Savaşı'nda İngiliz görüşlerinin savunuculuğunu yapan ve sonra CHP organı Ulus'a başyazar olan Hüseyin Câhit Yalçın, Süveyş'in millîleştirilmesini komünistlik sayar :

«Süveyş Kanalı'nı Nâsır kapamıyor. Kapayan Bolşeviklerdir.»

«Yoksa alelâde, klasik emperyalizme karşı gerçek bir milliyetçilik dâvâsı söz konusu olsaydı, tam özgürlük ve bağımsızlığını elde etmek ve Batı'nın emperyalist kapitalizminin boyunduruğundan kurtulmak için bir millî mücadeleye atılmış ve hakkını elde etmiş olan Türkiye, bütün halkıyla Mısır dâvâsını desteklerdi.»

«Batı uygarlığı, tehlikededir.»[193]

Mısır, toprakları üzerindeki Kanal'a sâhip çıkınca, İngiltere ve Fransa emperyalist bir askerî müdahalede bulunurlar. Rusya'ya karşı Bağdad Paktı'na katılması istenenler, Rusya yerine İngiltere'nin saldırısına uğrayınca, Zorlu 12 Kasım 1956'da konuşur :

«Bağdad Paktı'na katılmış olsalardı, bugünkü durum meydana gelmezdi.»

Dışişleri Bakan Vekili Etem Menderes de 28 Aralık 1956'da, Süveyş millîleştirilmesinin bir «bağımsızlık savaşı» diye gösterilmesini kınar. Mısır'ın bugünkü Cumhurbaşkanı Enver Sedat, o günlerde El Cumhuriye gazetesinde Türkiye için şunları yazar :

«Türkiye, Bağdad Paktı kanalıyla, İngiltere'yi ilk kez Mısır'a saldırıya teşvik eden memlekettir. Türkler, Suriye'nin Mısır'ın yardımına koşacağını, Mısır'ın yenileceğini umut etmekteydiler ve böyle bir durumda komünizme karşı koymak bahanesiyle Suriye'de bir hükümet darbesi düzenleyeceklerdi...»

«Emperyalistler, Mısır'a karşı İsrail'i kullanırlardı, şimdi de Suriye'ye karşı Türkiye'yi kullanmak istiyorlar.»[194]

EİSENHOWER DOKTRİNİ

> Bugün tutsaklık acıları altında inleyen birçok dindaşlarımız vardır. Bunlar için de kendi çevrelerinde bağımsızlıklarını kazanmaları ve tam bağımsızlıkla memleketlerinin refah ve yükselmesine çaba harcamaları en büyük temennilerimizdendir.
>
> 16 Ocak 1923
> ATATÜRK

Süveyş saldırısının Arap milliyetçiliğini iyice kamçılaması ve İngiltere'nin etkisinin azalması üzerine, Orta Doğu'da beliren «boşluk»a karşı ABD, 1957 başında Truman Doktrini'nin yerini alan Eisenhower Doktrini'ni ilân eder. Yeni doktrinle, eskiden askerî yardımın

verilmesi, Batı İttifakına girme koşuluna bağlıyken, bu kaldırılır. Artık «milletlerarası komünizm»e karşı direnmek isteyen milletlere, ya da milletler topluluğuna — ABD silâhlı kuvvetlerinin kullanılması da dâhil — destek getirilecektir. «Milletlerarası komünizm»in tanımı çok geniş çizilir. Örneğin Suriye, Ürdün'e saldırsa, ya da bu ülkeyi baskı altında tutsa, Suriye «milletletarası komünizm'in kontrolünde» ilân edilebilir ve Kral Hüseyin'in isteğiyle müdahalede bulunulabilir. Hatta milliyetçi bir başbakan, Kral'a kafa tutarsa, «milletlerarası komünizmin sızması» sayılıp, bu «dolaylı saldırı»ya karşı müdahale gerekçesi doğabilir.

Ankara'da toplanan Bağdad Paktı'nın bölgesel devletleri, Eisenhower Doktrini'ni hemen onaylarlar. Bu «boşluk doldurma» planının «nüfuz bölgeleri kurma» amacını gütmediğini ilân eylerler. Oysa İngiliz nüfuzunun yerini ABD nüfuzunun alması söz konusudur. Mısır ve Suriye gibi ülkeler, «emperyalist plan» diye Eisenhower Doktrini'ne şiddetle karşı çıkarlar. Gerçekten doktrinin niteliği çabuk anlaşılır. Ürdün'de 1957 yılında Nâsır'a yakın milliyetçi politika izlemekten yana Başbakan Nablusî vardır. Kral Hüseyin, bu milliyetçi yönelişin tahtını tehlikeye atacağı kaygısındadır. Bu nedenle, «milliyetçilik görüşü altında komünistlik sızması tehlikesi»ne karşı Kral, Başbakanın dikkatini çeker. «Yıkıcı propagandalara karşı tedbir» alınmasını ister. Nablusî, protesto olarak istifa eder. Ordu'da kıpırdamalar görülür. Genelkurmay Başkanı Ali Ebu Nevar, Suriye'ye sığınır. ABD, Kral Hüseyin'in görüşüne uyarak «milletlerarası komünizmin krallığın bağımsızlığını ve bütünlüğünü tehdit eylediğini» kabul eder. Altıncı Filo, Doğu Akdeniz'e hareket buyruğu alır. O ana kadar İngiliz nüfuzundaki Ürdün'e ABD askerî yardımı başlar.

MENDERES'İN SURİYE'Yİ İŞGALİNİ SUUD ÖNLÜYOR...

1957 yazında Suriye'nin «milletlerarası komüniz-

min kontrolüne düştüğü» ilân edilir. Oysa 1956'da seçilen 142 kişilik Suriye Parlamentosunda, tek bir komünist Halit Bektaş vardır. Aşırı milliyetçi ve Nâsır'cı Ordu İstihbarat Başkanı Yarbay Saraç, rejimin kuvvetli adamı sayılır. Feodal milyoner Halit El Azm, Millî Savunma Bakanı'dır. Rusya'dan 140 milyon dolar tutarında proje kredisi aldığı için Moskova yanlısı ilân edilir. Suriye, Rusya'dan bir miktar askerî yardım almıştır. 13 Ağustos 1957'de Suriye'de mevcut rejimi devirme suçlamasıyla üç ABD diplomatı sınır dışına çıkartılır. Genelkurmay Başkanlığına da, ABD'nin «aşırı solcu» kabul ettiği Albay Afif Bızrî getirilir. Bütün bunlar, Suriye'nin komünizmin pençesine düştüğünü ilâna yeterli sayılır. «Hükümet darbeleri uzmanı» diye bilinen Loy Henderson Istanbul'a gelir. Ağustos sonlarına doğru Istanbul'da Celâl Bayar, Menderes, Kral Hüseyin, Kral Faysal ve Henderson'un katıldığı toplantılar yapılır. Henderson, Suriye durumunun «çok ciddî» olduğunu bildirir. 5 Eylülde ABD Dışişleri Bakanlığı, Suriye'nin «milletlerarası komünizmin kurbanı olmasından ve bölgenin bağımsızlık ve bütünlüğü için tehlike teşkil etmesinden duyduğu kaygıyı» açıklar. Türkiye, Suriye sınırına asker yığar. Dulles, Eylül 1957'de Birleşmiş Milletler konuşmasında «komünistlik» yerine, «aşırı milliyetçilik»in komünist oyununa gelmesini kınar :

«Araf devletlerine Sovyet yardımı, yoğun bir propaganda ile Arapları, Sovyet silâhları, teknisyenleri ve siyasal desteğiyle aşırı milliyetçi tutkularını gerçekleştirmeye kışkırtmak amacı gütmektedir.»

Kuşkusuz, Dulles, bu sözleri Türk Kurtuluş Savaşı ve Atatürk için de söyleyebilecekti. Hurewitz, bu tutumu şöyle yorumlar :

«Suriye bunalımı kanıtlamıştır ki, ABD Hükümeti, Arap devletlerine Sovyet silâh satışının sonuçlarını, Eisenhower Doktrini'nin dolaylı saldırı tanımlaması kapsamı içinde yorumlamaktadır.»[195]

Bu yorumla, Rusya'dan silâh satın almak, komünizmin dolaylı saldırısına uğramak anlamına gelmektedir. Eisenhower Doktrini'nin amacı ise, bu dolaylı saldırıyı önlemektir. Eisenhower Doktrini'nin en ateşli şampiyonu Menderes, harekete geçer. Daha 1955'lerde Suriye Elçisine «İki tümenle yürürüm» diyen Menderes'in Eylül 1957'de Suriye'ye müdahalesi beklenir. Sovyet Başbakanı Bulganin, Ankara'ya bir nota göndererek, askerî yığınağın ve saldırı söylentilerinin kaygılar yarattığını anlatır, savaşın bölgesel kalmayabileceği tehdidini savurur, «Türkiye'nin kendi başına büyük felâketler açacağından» söz eder. İkinci bir notada Bulganin, daha yumuşak bir deyişle, Atatürk Türkiyesi'nin millî kurtuluşçu bir devlet olduğunu hatırlatır :

«SSCB'nin Araplara yaptığı silâh yardımı, Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'ye yapılan yardımla aynı niteliktedir... Atatürk, Suriye ve Orta Doğu ülkelerinin bağımsızlığına saygı beslerdi... Türkiye, şimdi bu ilkeden uzaklaşmıştır.»

Kruşçov ise, 9 Ekim 1957'de Newyork Times'a verdiği bir demeçte çok tehditkâr konuşur :

«... Askerlerini Suriye sınırına yığmakla, Türkiye bizimle olan sınırında boşluklar açıyor. Bunu yapmaması gerekir. Çünkü çok zayıftır. Bir savaş durumunda Türkiye bir gün bile dayanamaz... Savaş patlak verirse, biz Türkiye'nin yakınındayız, siz (Amerikalılar) ise değilsiniz. Silâhlar patlayınca, roketler uçmaya başlayabilir, o zaman da düşünmek için vakit artık çok geç demektir.»

Menderes Hükümeti, o günlerde Suriye'ye yürümeyi gerçekten düşünmüştür. Fakat araya ABD'nin dostu Suudî Arabistan Kralı Suud girer. Suud, 25 Eylülde Şam'a gider. Yayınlanan ortak Suriye - Suudî Arabistan bildirisinde, «*Suriye'nin herhangibir Arap ülkesine tehlike teşkil etmediği*» bildirilir. Suud, Kral Hüseyin'i de yatıştırır. Küçük Kral, Türkiye, İngiltere ve ABD tarafından Suriye'ye yapılacak saldırıyı, kendine yapılmış sayacağını 16 Ekimde bildirir! Konu, Birleşmiş Mil-

letler'e götürülür, orada «Türk Genelkurmayının ABD ile danışarak, 27 Ekimdeki Türk genel seçimlerinden hemen sonra uygulanmak üzere, Suriye'ye saldırı planları hazırladığı» iddia edilir. Gromyko, Ankara Hükümeti'nin Suriye'den kaçan «gerici unsurlardan oluşan bir sürgün hükümeti kurarak, bu ekibi, Türkiye'nin askerî desteğiyle işbaşına getirme amacı güttüğünü» söyler. Türkiye, «saçma» der, askerî yığınağın «savunma amacı» güttüğünü belirtir. Olay, kapanır. Kruşçov, Moskova'da Türk Büyükelçiliğindeki 29 Ekim resepsiyonuna katılır ve «Barış'a! Barış'a! Savaş isteyen her kimse kahrolsun! Bırakın kendi kendine savaşsın! Fakat savaştan neden söz ediyorsunuz? Savaş asla olmayacak» biçiminde, kendine özgü konuşmalar yapar. Fakat bu korku içinde, Suriye, esenliği Mısır'la birleşmekte bulur*.

Ama yine de Menderes, 17 Aralık 1957'de Paris'te NATO Konseyi toplantısında, Suriye olayını Avrupa'yı ve Batı'yı yok edecek bir olay gördüğünü anlatmaktan kendini alamaz :

«Rusya, Mısır'la çok sıkı bir işbirliği gerçekleştirmiş ve Suriye, Rusya'nın eline geçmiştir. Orta Doğu'daki bu faaliyetler, ancak bir başlangıçtır. Asıl hedef, hiç kuşku yok ki, Avrupa'dır... Orta Doğu düştüğü takdirde, Kuzey Afrika'nın durumu vahamet kazanacağı

* Muhammed Heykel, bu birleşme için şöyle yazar: «Suriye ve Mısır'ın birleşmesinden ürken Kral Suud, Nâsır'ın uçağına bomba koydurtmak için 2 milyon sterline yakın para vermişti. Lâkin bu işle yanlış adamı görevlendirdi; görevi Suriye Ordu İstihbarat şefi Albay Saraç'a verdi. Suud'un adamları kendisine bir milyonluk çekle başvurunca, Saraç, çeki aldı ve herşeyi Nâsır'a ihbar etti. Nâsır, ona suikastçilerle işbirliği yapar gibi davranmasını söyledi. O da 900 bin sterlin eden iki çek daha aldı. Çekler, İngiltere Midland Bankası'na bozduruldu. Para, sanayi projelerinde kullanıldı. Sonra suikast projesi ayrıntılı biçimde halka açıklandı. Bu olay, Suud'un taht'tan inip kardeşi Faysal'ın Kral olmasında büyük rol oynadı». (Tercüman gazetesi, 11 Ekim 1971)

gibi, Akdeniz dahi bir Rus harekât alanı durumuna gelecektir. Böylece Sovyet Rusya, hedefine çok yaklaşmış ve Avrupa'yı kuşatmış olacaktır... Suriye'deki oldu - bitti kabul olunduğu takdirde, bu, Orta Doğu'nun merkezi olan Türkiye'nin Sovyet Rusya tarafından kuşatılması, Irak'ın, Ürdün'ün, Lübnan'ın, Suudî Arabistan'ın, hatta İran'ın tehlikeli bir duruma düşmelerini doğuracaktır. Türkiye dâhil, bu memleketlerin Rusya'nın Suriye'de üslenip durumunu güçlendirdikten sonra, Sovyet baskısına ve yıkıcı hareketlerine fazla direnebileceklerini düşünmek tehlikeli bir hayal olur...»

TÜRKİYE'NİN IRAK'A MÜDAHALESİNİ ABD ÖNLÜYOR...

Ankara Hükümeti, Orta Doğu olaylarını bu ölçüde tehlikeli bulurken, Irak'ta ihtilâl olur. Menderes, Kral Faysal'ı Istanbul'da Bağdad Paktı'nın bölgesel üyelerinin zirve toplantısına beklemektedir. Faysal, Istanbul'a hareket edeceği gün sarayında öldürülür. Lübnan'da da karışıklıklar vardır. Arap milliyetçileri ve müslümanlar Eisenhower Doktrini'ni kabul eden Batı yanlısı hıristiyan Cumhurbaşkanı Şamun'a karşı mücadelededir. Şamun, Anayasa'yı değiştirip, iktidarını dört yıl daha uzatma çabasındadır. Silâhlı çatışmalar olur. 26 Haziran 1958 tarihli Cumhuriyet gazetesine göre, Washington Büyükelçisi Ürgüplü, Birleşmiş Milletler'in isteğiyle, Türkiye'nin Lübnan sınırlarını savunmak üzere asker gönderebileceğini söyler.

Irak'ta ihtilâl patlak verince, Angloamerikanlar kaygılanırlar. Eisenhower Doktrini işler. NATO üyelerine haber vermeye bile gerek duymadan ABD Deniz Piyadeleri Lübnan'a çıkarlar. Almanya'da üslenmiş NATO emrindeki ABD askerleri, Türkiye'den izinsiz İncirlik'e inerler. İzin sonradan verilir. Kıbrıs'taki İngiliz birlikleri, ABD hava desteğiyle Ürdün'e yollanır. Gergin bir ortam doğar. Istanbul'daki Türk, İran ve Pakistan devlet başkanları, 17 Temmuzda bir bildiri yayınlayarak, Irak ihtilâlini «milletlerarası haydutluk»

diye nitelerler. Bu haydutluğu durdurmak için «alınması gereken tedbirleri mümkün olan her biçimde destekleme azmi»ni bildirirler. 19 Temmuzda Daily Mail, Zorlu'nun «Ürdün'deki İngiliz harekâtının Irak'a da genişletilmesi umudunu belirttiğini» yazar. Yassıada duruşmasında Bakan Hayrettin Erkmen'in açıkladığına göre, Zorlu, Irak'a yürümeyi önerir. Bayar ve Menderes, bunu onaylarlar. Genelkurmay Başkanı bu konuda planlar hazırlar. Kabineye haber bile verilmez*.[196]

Türkiye'nin Orta Doğu harekâtını, Hayrettin Erkmen'e göre, ABD engeller. Başkan Eisenhower de anı-

* Lübnan ve Ürdün çıkartmaları, Türkiye'nin Orta Doğu'ya yürüme hazırlıkları Nâsır'ı telâşlandırır. Kruşçov'a gider. Kruşçov, «Amerikalıların akıllarını kaçırdıklarını» söyler, «açıkça bir çatışmaya hazır değiliz, Üçüncü Dünya Savaşı'na hazır değiliz» der. Heykel, Rusya'nın tutumunu şöyle anlatır: «Nâsır, Kruşçov'dan garanti ister. Amerikalıların Türkleri Suriye'ye saldırmaya sevkettikleri takdirde, Mısır'ın da Türkiye'ye karşı savaşması gerekeceğini, bunun da çok fena olacağını anlatır. Kruşçov, şu karşılığı verir :

— Rüzgâra göre eğilmek gerek. Başka yol yok. Zira Dulles, dünyayı parça parça edebilir... Dulles, din adamı pozunda. Fakat eminim ki, dinsiz olduğum halde, ben Tanrıya ondan daha yakınım, onun kalbi yok çünkü...

Nâsır, Kruşçov'u Süveyş Kanalı'nda yaptığı gibi ultimatom vermeye, böylece Batı'nın Irak ve Suriye'ye karşı harekete geçmesini engellemeye teşvik eder. Kruşçov reddeder. Savaşa gidecek herhangibir rizikoyu göze alamayacağını söyler. İki saatlik tartışmadan sonra, Nâsır'ın isteğini, bitişikteki köşkte bekleyen Politbüro üyeleriyle konuşmaya gider. Dönüşünde Nâsır'a Sovyet Rusya'nın ancak Bulgar-Türk sınırında genel manevralar yapabileceğini bildirir :

— Fakat açıkça söylüyorum, bundan fazlasına güvenmeyin...

Kruşçov, geceyarısına kadar Mısırlılarla kalır. Hava alanına onları uğurlamaya gelir. Türk sınırında 24 bölüğün manevra yapması buyruğu verilmiştir bile. Mareşal Malinowski, özel bir demeçle bunu açıklar ve haberin dünyaya yayılmasına çaba gösterilir. Kruşçov'un alanda Nâsır'a son sözü şu olur :

— «Yalnızca bir manevra Bay Başkan. Lütfen iyi bilin ki yalnızca bir manevradır». (Tercüman gazetesi, 12 ve 13 Ekim 1971)

larında, Türkiye'nin Irak'a karşı harekâta karar verdiğini, bunun için ABD'nin maddî ve manevî desteğini istediğini doğrular. 24 Temmuz tarihli Sovyet memorandumu da «Kral Hüseyin tarafından yapılacak bir müracaatın, Irak'ın Türk birliklerince işgali için bahane olarak kullanılacağını» açıklar.

İnönü de sesini yükseltir ve 21 Temmuzda, Türkiye'nin yeni bir dünya savaşına daha ilk günden sürükleneceğini söyler :

«Geçen İkinci Dünya Savaşı'ndan farklı olarak, bugün cereyan eden olaylara göre, bu kez dünya olaylarına ilk günden karışacak memleketlerden birisi Türkiye gibi görünmeye başladı.»

Meclis'te İnönü ile Zorlu arasında sert tartışmalar olur. Zorlu, 21 Ağustos 1958 günü, Damat Ferit'in bile cesaret edemeyeceği bir açıklıkla, Menderes Hükümeti'nin tutumunu açıklar :

«Türk dış politikasının başlıca amacı, Orta Doğu'daki bir sızma hareketini önlemeye çalışmaktır. İşte bu nedenledir ki, son olaylar karşısında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin politikası, bu gibi hareketlere seyirci kalmama politikası olmuştur. Bu bölgede milletlerarası komünizmin sızma hareketlerini, *hükümetleri devirme hareketlerini önlemek için harekete geçen Amerika ve İngiltere'yi* bizim de desteklememiz, bu ilkelerden esinlenmiştir ve bu pek doğaldır. Elbette ki, hiç kimse, Türkiye'nin en çok yüz kilometre ötesindeki devletlerde cereyan eden *yıkıcı faaliyetlere, anarşik hareketlere* kayıtsız kalacağını bekleyemezdi. Biz, daha Mayıs ayından itibaren müttefik Birleşik Amerika Devletlerini ve İngiltere Hükümetini, Orta Doğu'da cereyan etmekte olan bu yıkıcı faaliyetler karşısında gereken tedbirleri almaları için uyarmış bulunuyorduk. Bu uyarı, yalnızca orada saldırıya uğrayan iki küçük devletin savunması bakımından değil, fakat özellikle Türk anavatanının güvenliği bakımından büyük bir önem taşıması yüzündendi. Bağımsız iki küçük devlet, *dolaylı bir saldırı* karşısındadırlar. Sınırlarından sivil kıyafete

bürünmüş askerler, silâhlar sokulmaktadır. Yabancı radyolar, devamlı halkı devlet adamlarını öldürmeye teşvik etmektedir. İçeride dıştan beslenen isyanlar çıkarılmaktadır. Bu devletlerin, bütün darbelere rağmen, ayakta kalma olanağını bulabilen meşru hükümetleri, yardım isteğinde bulunuyorlar. Bu yardım yapılacak mı, yapılmayacak mı? Bütün dünyanın kafasındaki soru budur. Hatta daha açığı: Acaba bu yardım yapılmayacak mı? Bu durum karşısında kaygı ile bekleniyor, bu yardım isteği karşılanacak mı? Müttefikimiz Birleşik Amerika, mertçe bir davranışla, dünya çapındaki sorumluluğunun yükümlülüğünü kavramış bir celâdetle derhal harekete geçiyor ve böylece bizim inancımız, yâni küçük devletlerin bağımsızlığına ve güvenliğine ve onların her ne biçimde olursa olsun, *kışkırtmalar, dolaylı saldırılar karşısında savunulacağına dair olan inancımız bir anda evc-i bâlâsını (en üst nokta) buluyor.* Bu davranış karşısında Türkiye'ye düşen ödev ne idi? *Elbette ki, bu civanmerdane hareketi ve belki bizim de teşvik ettiğimiz bu civanmerdane hareketi desteklemekti.*

(CHP'li bir milletvekiline seslenerek) *Gülme! Bizim ödevimiz, Amerika'yı küçük devletlerin yardımına teşvik etmektir. Sen gülüyorsun.* Bu hareketinle vatana ihanet ediyorsun!...

Kâmil Tabak — Ben gülmüyorum.

Zorlu — Gülmüyorsanız mesele yok.

Sevgili arkadaşlarım, hepinizin bildiği gibi, bu pek cesur ve insancıl hareket karşısında gocunan milletlerarası komünizmdir. Onlar tehditler savurdular, ama özgürlük ve bağımsızlıklarına âşık ve bağımsızlık ve güvenliklerini korumak için dayanışma içinde bulunan devletler, bundan zerrece yılmadılar. *Birleşik Amerika ve İngiltere, 'biz oradayız ve bizi dâvet eden devletler istediği sürece orada kalacağız'* diye karşılık verdiler. Böylece, *küçük bir milletin imdat istemek hakkının var olduğunu ve imdat isteğine yetişmeyi — bir saldırı de-*

ğil — fakat bir yükümlülük saydıklarını dünyaya göstermiş oldular. (Soldan alkışlar). Birleşmiş Milletler'e gittiğimiz zaman savunduğumuz Türk tezi işte bu idi.»

ABD'NİN DOLAYLI SALDIRI GARANTİSİ

Ne var ki, Kral Faysal'ın devrilip yerine Kasım'ın gelmesi oldu-bittisine ABD'nin — başka yol göremediğinden — rıza göstermesi ve Türkiye'nin müdahalesini engellemesi, müttefikimiz İran ve Pakistan'ın başlarındaki Şah ve Han'ların hiç hoşuna gitmez. Kendilerini güvensiz sayarlar. ABD'den iktidarlarına karşı yönelmiş dış ve özellikle iç saldırılara karşı garanti isterler. Daha önce sözünü ettiğimiz dolaylı ve dolaysız saldırıya karşı ABD ile yapılan ikili garanti anlaşmaları böylece ortaya çıkar. 9 Nisan 1960 tarihli Cumhuriyet gazetesi, Dışişleri Komisyonunda Bülent Ecevit'in «silâhsız dolaylı saldırı» deyiminin belirsiz olduğu üzerinde durduğunu yazar. Ecevit, iktidar partisinin yayın organı gazetenin başlığında geçen «gizli ve yıkıcı faaliyetler» deyimini de ele alarak anlaşmanın duraksama yaratacağını belirtir. Kapalı bir dille, CHP muhalefetine karşı mı iktidara ABD garantisi sağlandığını dile getirmek ister. 27 Mayıs ihtilâlcileri de bu ikili anlaşmadan kuşku duyarlar. Menderes de Irak ihtilâlinden sonra, muhalefeti devamlı Irak ihtilâline özenmekle suçlar. 14 Şubat 1960'da İskenderun'da Irak ihtilâlinden muhalefetin «ağzının sulandığını» ve «Türkiye'de de benzer bir hareketin olması için zemin yaratmaya çalıştığını» söyler.

Menderes, bu «dolaylı saldırı» yı açıkça öngören ikili anlaşma garantisine belki güvenmiştir, ama bu aslında, ABD isterse işleyecek, istemezse işlemeyecek bir anlaşmadır. Anlaşmasız da müdahale mümkündür. Nitekim Menderes en kritik bir anda Moskova'ya gideceğini ilân eder. Kruşçov'u da Türkiye'ye çağırır. 27 Mayıs olur, Menderes düşer, ABD, yeni hükümeti belli bir hoşnutlukla karşılar.

Daha önce Irak, 24 Mart 1959'da «emperyalizmin son bağını kopardığını» ilân ederek Bağdad Paktı'ndan ayrılır. Paktın artık Arap Dünyası ile bir ilgisi kalmaz. CENTO adını alıp Ankara'ya yerleşir. Böylece, hiç değilse, Türkiye'nin Arap Dünyası'nın iç işlerine — silâhlı müdahale de dâhil — apaçık müdahale dönemi son bulur. Fakat bu, NATO üyesi Türkiye'nin Arap Dünyası ile ilişkilerinin düzelmesi anlamına gelmez.

TÜRKİYE, TEK BAŞINA KALIYOR

27 Mayıs iktidarı, Arap Dünyası ile ilişkilerini düzeltmeye niyetlenir. NATO müttefiki Fransa'nın Cezayir'i kendi iç işi saymasına rağmen, Cezayir dâvâsının Birleşmiş Milletler'de desteklenmesini, Dışişleri Bakanı Sarper'i zorlayarak sağlamaya çalışır. Menderes Hükümeti, 1955 yılında Cezayir sorunu Birleşmiş Milletler'e getirildiğinde, Yunanistan , müslüman Arap devletleri yanında oy kullanırken, karşı oy vermiştir. Millî Birlik Hükümeti, bunu az çok düzeltmek ister. Fakat bu, ihtilâlcilerin bir iyiniyet gösterisinden ibaret kalır.

29 Eylül 1961'de Suriye, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrıldığında, Türkiye bunu Suriye'nin «bir iç gelişmesi» sayar ve yeni rejimi, İnönü'nün de telkinleriyle, Ürdün'den sonra tanıyan ikinci ülke olur. Türkiye, bu aceleciliğiyle, gereksiz yere Araplararası iç sorunlara karışan ülke durumuna düşer. Mısır, Türkiye ile diplomatik ilişkileri keser*.

* Mısır, Suriye'nin ayrılışını, ABD destekli feodal Arap Sultanlıklarının bir komplosu sayar. Muhammed Heykel, bu konuda şunları yazar: «Nâsır'ın Kennedy'ye mektubundan bir ay sonra, Mısır'la Suriye arasındaki birlik, Suriye'de Krallar Sendikası'nın yaptığı darbe ile sona erdi. Kral Suud ile Kral Hüseyin, ailelerinin biribirlerine duydukları geleneksel nefrete rağmen, birlikte Suriye'yi baştan çıkarmak için uğraştılar. Çöldeki askerî birlikler ve bâzı politikacılar üzerinde etki yaptılar. Suud'un büyük para dağıttığı ve rüşvet verdiği kişilerin bâzıları milyoner oldu ve şimdi Güney Amerika'da yaşıyorlar. O zamanlar Suud'un darbeyi 7 milyon sterline finanse ettiği söylendiyse de, doğru değildir. Kardeşi Faysal'ın onu tahttan

Emperyalizmin müttefiki olarak Orta Doğu politikasının bedelini, Türkiye, 1965 yılı Aralık ayında Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs sorununda görür. AP'li Senatör Fethi Tevetoğlu, 1965 Nisanında Birleşmiş Milletler üyesi 36 müslüman ülke temsilcilerini biraraya getiren Altıncı İslâm Kongresi'ne Türk Delegasyonu'nun başkanı olarak katılır. İslâm Kongresi, Türk Kurulu'nun sunduğu Kıbrıs karar tasarısını Cidde'de oybirliği

---

indirmesinden sonra, Mısır'a göçmen olarak gelen Suud'a Nâsır sitem etmişti :

— Bu kişilere 7 milyon sterlin nasıl verirsin?

Suud'un cevabı şöyleydi :

— Söylemeye utanıyorum, 7 değil, 12 milyon idi.

Suud'un parasıyla iktidara gelen hükümet kısa zamanda çöktü ve bâzı kişiler yargılandı. Dandeşi olayı diye bilinen bu mahkemede, Kral Suud'un projelerinde CIA'nın büyük rol oynadığı meydana çıktı. Nâsır, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin yıkılmasından çok keder duydu. BAC, Arap Birliği hayalinin ilk milletlerarası kuruluşuydu. Bu Birleşik Cumhuriyet Nâsır'ın yaşamında tekrar kurulamadı. Bu nedenle, CIA'nın rolünü öğrenince, hem kırıldı, hem de şaşırdı. Kennedy, yeni ve iyi ilişki kurmak istiyorsa, CIA neden ona karşı çalışıyordu? Burada yine ABD politikasının garip çelişkilerini görüyoruz : Petrol şirketleri ve onların özel haber alma servisleri vardır. CIA, onlarla işbirliği yapar. Sonra Hükümetin resmî politikası vardır. Ve nihayet kendi gizli araçları olan Pentagon. Hepsi birden işin içinden çıkılmaz karışıklıklar yaratır» (Tercüman gazetesi, 25 Ekim 1971).

Irak'ta da öyle olur. Petrol şirketleri, Arif ve Kasım'ı birbirlerine karşı oynayarak, Irak'ın Mısır'la birleşmesini engellerler. Heykel'e göre durum şöyledir: «Kasım, Arif'i Iraklı bir Nâsır, kendini de Necip rolünde görüyordu: Arif, Irak'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılmasından söz ediyor, Kasım bu nedenle Arif'in Nâsır'la ilişkilerinden büsbütün kuşku duyuyordu ve sonunda onu tutukladı. Arif, aylarca hapiste kaldı. Adamları, hapishaneyi basıp onu kurtarmasaydı, ölecekti.

İngiltere Büyükelçisi Sir Micheal Wright ve Irak petrol şirketlerinin adamları, Kasım'ın bu korkusundan yararlanarak, Irak'ın Birleşik Arap Cumhuriyetine girmesini engellemeye çalışıyorlardı ve ona Arif hakkında yanlış bilgi veriyorlardı» (Tercüman gazetesi, 13 Ekim 1971). Emperyalistlerin Arap politikası bu ölçüde karmaşık ve kirlidir. Menderes iktidarı, NATO'ya girme bedeli olarak Türkiye'yi emperyalist çizgide bu karışık ve temiz olmayan oyunların içine sokmuştur.

ile kabul eder. Karar tasarısında, Kıbrıs Türk topluluğu «ayrı bir islâm camiası» olarak nitelendirilir ve «hıristiyanların Kıbrıs'taki müslümanlara karşı giriştikleri câniyane davranışlar» kınanır ve «bu dâvanın Birleşmiş Milletler'de savunulmasında Kıbrıslı müslüman kardeşlerin hak ve hukukunun teslimine yardımın, insancıl ve dinsel bir yükümlülük olduğu» belirtilir. Ne var ki, oybirliği ile kabul edilen bu karar tasarısına rağmen, Türkiye, Birleşmiş Milletler'de İran ve Pakistan dışında hiçbir islâm ülkesinin oyunu alamaz! İslâm ülkeleri, Makarios'u desteklerler. NATO üyeleri bile, Türkiye'yi desteklemekten kaçınırlar!

Bu, Türkiye'nin İslâm Dünyası'ndaki politikasının tam iflâsı demektir. Enver Paşa, İslâm Dünyası'nı İngiliz emperyalizminin pençesinden kurtarmak için büyük bir savaş vermiştir. Atatürk, İslâm Dünyası'nın millî devletler olmasını desteklemiş ve Orta Doğu'da bağımsız millî devletlerden kurulu tarafsız bir barış bölgesi yaratılması özlemini Saadabat Paktı ile bir ilk adım olarak denemiştir. Daha sonra İngiliz İttifakı ile bağlanan Türkiye, Orta Doğu petrolünün emperyalizm çizgisinde bekçiliği görevini ölçüsüz bir coşkunlukla yüklenmiştir. Aralık 1965 Birleşmiş Milletler hezimeti, AP iktidarının eseri değil, 1939 İngiliz İttifakı ile Türk politikasında başlayan tutum değişikliğinin sonucudur. Orta Doğu'da emperyalist amaçlar güden bir ittifakın üyesi ve Orta Doğu görevlisi olarak Türkiye, antiemperyalist millî kurtuluşçuluk çizgisinden ayrıldığından, islâm olsun, hıristiyan olsun, millî kurtuluş özlemini çeken bütün Üçüncü Dünya ülkelerini, Birleşmiş Milletler'de karşısında bulur. Hem de bu yenik düşüş, Orta Doğu'da müdahaleler için bir İngiliz üssü durumunda bulunan Kıbrıs'ın Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios'un karşısında gerçekleşir! Makarios, İngiliz ve bir ölçüde Amerikan üssü olan Kıbrıs'ta tarafsızlık politikası güdüyor izlenimini vererek, başarı sağlar. İslâm Dünyası'nda en saygı uyandıran devlet, yeryüzünde ilk kurtuluş savaşını veren ve büyük hasım blokların dı-

şında kalma yoluyla tarafsızlık politikasının temellerini atan Atatürk'ün Türkiyesi değil, Komünist Tito'nun Yugoslavyası olur! NATO ülkeleri dahi, Birleşmiş Milletler'de İslâm Dünyası'ndaki ve öteki Üçüncü Dünya ülkelerindeki çıkarlarını düşünerek, onların çıkarları için kendini ölçüsüzce ortaya atan Türkiye'yi desteklemekten kaçınırlar!

YENİ İSLÂM POLİTİKASI

Birleşmiş Milletler'de bu yalnız kalışın yarattığı şok, zengin Arap ülkeleriyle ekonomik ilişkileri geliştirme umudu ve oy getirir kanısıyla islâmı okşar görünme isteği, AP iktidarını Orta Doğu'da biraz daha farklı politika izlemeye yöneltir. Sovyetler Birliği ve ABD'nin de, Orta Doğu'da şiddetli bir rekabet içinde bulunmakla birlikte, biribirlerinin varlıklarını tanımaları ve aralarında dünya çapında bir diyalogu sürdürmeleri, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini az çok düzeltmesi, bu yeni politikanın yürütülmesini kolaylaştırır.

Hatırlamak gerekir ki, 1955 yılında Mısır'ın Çekoslovakya'dan silâh satın alması NATO'da şok yaratmış, Suriye'nin silâh alışı, Eisenhower Doktrini'ne göre, bu ülkenin «milletlerarası komünizmin kontrolüne düşmesi» sayılmıştır. O günlerde Sovyet Donanması'nın Akdeniz'de boy gösterebileceği, Arap limanlarında kolaylıklardan yararlanabileceği düşünülmemiştir bile.

Bu yeni koşullarda, Demirel Hükümeti Programı, «Kardeş Arap ve müslüman memleketleriyle gerçek ve yakın dostluk kurulacağını» ilân eyler. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda NATO üslerinin Orta Doğu müdahalesinde kullanılmasına izin vermeyeceğini ve Suriye sınırında yığınak yapmayacağını Mısır'a duyurur. Savaş nedeniyle, Arap ülkelerinin birçoğu ile diplomatik ilişkileri kesilmiş bulunan ABD'nin bu ülkelerle olan ilişkilerinin Türk elçilikler aracılığıyla yürütülmesi yolunda yaptığı öneriyi geri çevirir.

21 Ocak 1968 günü, ABD Dışişleri Bakan Yardım-

cısı Eugene Rostow, İngiltere'nin 1971'de Süveyş'in Doğusundan çekilmesiyle doğacak boşluğu doldurmak üzere, Türkiye, İran, Pakistan, Suudî Arabistan ve Kuveyt arasında Basra bölgesinin savunmasını sağlayacak bir paktın kurulacağını açıklar. Türkiye, sessiz kalır. Bu kez, Bağdad Paktı coşkunluğunu göstermez. Fikir, zâten ilgi görmez. Ne var ki, hem İsrail yanlısı ABD ve NATO'nun ileri bir müttefiki olmak, hem de Arap Dünyası ile yakın işbirliği kurmak kolay değildir. Bu nedenle izlenen politika, Menderes döneminin ölçüsüzlüklerine son vermekle birlikte, bol islâm kardeşliği söylevleriyle süslü, fakat sınırlı kalır.

Suudî Arabistan Kralı Faysal, 29 Ağustos 1966'da Ankara'ya gelir. Faysal, daha önce İran'a gitmiş, Nâsır'ın radikal sol milliyetçiliğine karşı bir İslâm Paktı fikrini ortaya atmıştır. Ankara'da da İslâm Paktı'ndan söz eder. Demirel Hükümeti, pakt fikrini geçiştirir. Yayınlanan bildiri, «İslâm dininin müslüman ülkeler arasında anlayış ve kardeşliği kuvvetlendirdiğini» belirtmekle yetinir. Faysal da, basına verdiği demeçte, «İstediğimiz şey, islâm ülkeleri arasında dinsel, siyasal, ekonomik ve kültürel işbirliği ve dayanışmanın kurulmasıdır. Bir İslâm Paktı önermiyoruz» diye konuşur.

21 Ağustos 1969'da Mescid-i Aksa'nın yanması üzerine, Arap ülkeleri İsrail'i suçlarlar ve Rabat'ta bir İslâm Zirve Konferansı toplamayı kararlaştırırlar. Irak ve Suriye, toplantıya katılmayı reddeder. Mısır da pek hevesli değildir. Tutucu Arap liderleri, İsrail'e karşı bir cihad havasında, konferansı hazırlarlar. 12 Eylülde Fas Kralı Hasan, Başkan Cevdet Sunay'ı Zirve Konferansı'na resmen dâvet eder. Ürdün ve Suudî Arabistan elçileri Dışişleri Bakanlığına giderek, Türkiye'nin Zirve'ye katılmasını ısrarla isterler. İsrail'e karşı cihad, Türkiye için kolay değildir, diplomatik ilişkileri kesmek bile zordur. Ayrıca laiklik sorununun yanı sıra, ilerici Arap ülkelerini gücendirme kuşkusu vardır. Bu neden-

le Türkiye, bir duraksamadan sonra konferansa katılma kararı alır. Fakat Zirve toplantısına ne Sunay, ne de Demirel gider. Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile yetinilir.

Konferansta, İsrail ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerin kesilmesi, Arap ülkelerinin İsrail'e karşı daha açıkça desteklenmesi Araplar safında daha aktif politika izlenmesi gibi önerilerle karşıkarşıya kalınır. Türkiye, bunlara yanaşmaz. İran ile birlikte, İsrail'le diplomatik ilişkileri kesmeyi reddeder. Türkiye, ayrıca Konferans'ta alınan karara bir kayıt ekletir : *Kararı, «Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'de kabul ettiği, ya da onayladığı kararlara uygunluğu ölçüsünde desteklediğini»* belirtir. Lahor'daki Şubat 1974 İslâm Zirve Konferansı'nda Türkiye Dışişleri Bakanı Turan Güneş, benzer bir kayıt ileri sürer. Bu kayıtla Türkiye, Konferans kararlarının dışında kalır. Kahire basını, İslâm Zirve Konferansı'nı CENTO üyeleri başarısızlığa uğrattı diye, Türkiye, İran ve Pakistan'ı suçlar. Mısır, Konferans'a islâm nüfus barındıran tarafsız Hindistan'ın da alınmasını istemiştir. Pakistan'ın hatırına, Türkiye, Hindistan'ın katılmasına karşı çıkmıştır. Bu da ilerici Arap ülkelerinde Türkiye'nin eleştirilmesine yol açar. Kahire Radyosu, «İsrail ile sıkı ilişkileri olan Türkiye ve İran'ın Konferans'a katılmasına karşılık, 60 milyon müslüman nüfusu bulunan ve İsrail ile ilişki kurmayı reddeden Hindistan'ı dışarıda bıraktıran» CENTO üyelerini kınar. Dışişleri Genel Sekreteri, Zirve Konferansı'ndan hemen sonra Kahire'ye gönderilerek, Mısır yatıştırılmaya çalışılır. Genel Sekreter Kahire'de «Türk-İsrail ilişkilerinin geleceği, İsrail'in Birleşmiş Milletler kararına takınacağı tutuma bağlı olacaktır» der. Bu tutum bellidir, ama birşey değişmez.

Zirve Konferansı'nda, 1970 Martında Cidde'de İslâm Ülkeleri Dışişleri Bakanları toplantısı yapılması kararlaştırılmıştır. Türkiye bu toplantıya da Bakan yerine Dışişleri Genel Sekreterini gönderir, böylece top-

lantıya az önem verdiğini belirtmek ister. Ortak bildiri konusunda da, «Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararları ve Türk dış politika ilkeleriyle uzlaşma» koşuluyla ancak bildiriyi imzalayabileceğini açıkça belirtir.

Arap ülkeleri ve Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Orta-Doğu'da daha aktif bir politika izlemesini isterler. Temmuz 1970'te Orta Doğu'daki Türk Büyükelçileri Ankara'da toplanırlar. Büyükelçiler, «Orta Doğu politikasında değişikliğe gerek yok» sonucuna varırlar.

Ana Muhalefet Partisi lideri İnönü ise, «Arap ülkelerini idare etmek»ten ibaret, bu AP iktidarı politikasını dahi, belki de Menderes dönemindeki ölçüsüzlüklerin etkisiyle, «aşırı» bulur. Bölgedeki ABD-SSCB mücadelesinde bir ölçüsüz adımın yaratacağı tehlikelerden ve Sovyet Rusya ile ABD arasında sıkışmaktan korkar. İnönü, 1970 Bütçe konuşmasında, «Arapları idare» politikasını şu sözlerle eleştirir :

«Orta Doğu sorununa karışmayalım, tarafsız olalım, diyoruz. Tarafsız olalım diye ilk günden beri ısrar ederim. Meclis'te söylerim. Cumhuriyet Halk Partisi olarak vatandaşlarımın büyük kısmına tercüman olduğumuzu sanarak, Orta Doğu olaylarında tarafsız olalım dâvâsını tutarız. Bize şimdiye kadar, hayır tarafsız değil, taraflı olacağız dememişlerdir. Ancak, bu son zamanda, bu yılki gizli görüşmede, Senato'da ve açıkta Dışişleri Bakanı, 'Hayır biz tarafsız değil, biz taraflıyız. Bir taraf olacağız, tutacağız' der ve Orta Doğu'daki çok yönlü diye niteledikleri politikayı bir taraflılık hâline getirmek yolundadırlar. Bu tehlikelidir... Kaza ile de olsa... bir büyük belânın patlaması olasılığı vardır. *Biz bu Orta Doğu'ya neden karışıyoruz, ne çıkarımız var?*»

«MİLLÎ SELÂMET YOLU»

Sovyetlere karşı Menderes ölçüsüzlüklerinden kaçınma ve Arapları idare politikası nedeniyle, Türki-

ye'deki üsleri ve limanları, Orta Doğu'daki ABD çıkarları için rahatça kullanamadıklarından dolayı, Altıncı Filo da yeni politikadan hoşlanmaz. Filo Komutanı Koramiral Kidd, Eylül 1970 Ürdün bunalımından sonra Kasım 1970'te yaptığı konuşmada hoşnutsuzluğunu açıkça belirtir :

«... Dünya savaşını başlatabilecek bir bunalımda, özellikle İskenderun limanından yararlanamayışımız, bizi çok güç duruma düşürmüştür. Eğer Türkler, bir bunalım anında, ikmal malzemesi getirecek gemilerin kendi topraklarına ulaşmasını istiyorlarsa, bize limanlarından yararlanma olanağını vermelidirler».[197]

Daha önemlisi, İsrail, ABD'nin Orta Doğu politikasının temel dayanağını teşkil etmektedir. 1972 Temmuzunda Başkan Nixon, Yunanistan ve Türkiye'ye askerî yardımın, ABD'nin İsrail'i destekleme politikasının vazgeçilmez bir ögesi olduğunu açıklar. Cumhuriyetçi Parti lideri Nixon'a göre, Yunanistan ve Türkiye'ye İsrail'in savunması için yardım yapılmaktadır. Demokrat Parti, İsrail konusunda çok daha aşırı bir tutum içindedir. Demokrat Parti Başkan adayı McGovern, seçim kampanyasında «topraklarının İsrail'e yardım için kullanılmasına izin vermeyen Yunanistan'a askerî yardımın kesilmesini» ister. Kısaca, İsrail - Arap kavgası, olumlu ve sürekli bir barışa kavuşturulamadığı sürece, ABD'ye askerî ve daha çeşitli bakımlardan bağlı bulunan Türkiye'nin Araplara yaklaşma politikası, sınırlı kalmaya mahkûmdur. Büyükelçi Parker Hart'ın açıklaması hatırlanmalıdır :

«Asıl önemli olan Amerikan çıkarları, Türkiye, Yunanistan ve İran'ın bulunduğu bölgede yatar.»

Bu çıkarlar, hareket serbestîsinin sınırlarını çizmektedir. Bununla birlikte, petrol fiyatlarındaki aşırı yükselmeler, bâzı Arap ülkelerinin elinde yüz milyar dolar gibi astronomik rakamlara yükselen âtıl fonlar birikmesi ve Millî Selâmet Partisi gibi açıkça islâmcı bir politikadan yana siyasal kuruluşların iktidarda söz

sâhibi olması gibi olaylar, islâm politikası uygulama niyet ve heveslerine güç kazandıracağa benzemektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler'deki delegelerimiz «*Türklerin bin yıldan beri islâmın ön safında yer aldığını*» belirten konuşmalar yapmaktadır.[198] Dost İslâm ülkesi Türkiye'ye ucuz petrol satılması istenmektedir. Diyanet İşleri Başkanı, ucuz petrol için Kral Faysal katında aracılıkla görevlendirilmektedir. İslâm Yatırım Bankası'ndan krediler beklenmektedir. Dışişleri Bakanı Bayülken, «Orta Doğu'daki üretici ülkelerle mevcut sıkı dostluk bağları dolayısiyle... özel anlaşmalar yapılabileceğini» umut etmektedir. Ne var ki, «Hepimiz müslümanız, kardeşiz» biçimindeki bu duygusal yanı ağır basan çabaların, ekonomik planda pek bir ağırlık taşıyacağı kolayca söylenemez. İran Şahı, ne petrol boru hattı yapmaya, ne de ucuz petrol vermeye yanaşmıştır. Türkiye ile coğrafî durumu ve etnik sorunları nedeniyle işbirliği yapmaya büyük önem veren Irak, petrol fiyatlarını artırmıştır. Irak'tan önemsiz indirimler sağlanabileceği anlaşılmıştır. «Petrolümüz, sizindir» diyen Suudî Arabistan da ucuz satıştan hiç söz etmemektedir.*

---

* Suudî Arabistan Büyükelçisi, Günaydın gazetesi muhabirinin «Financial Times'da çıkan yazıda, İsrail'le ilişki kesilirse ucuz petrol sağlanacağının belirtildiği» konusundaki sorusuna, «Petrolümüz sizindir» der, fakat ucuz petrolden hiç söz etmez! İsrail ile ilişkilerini kesen ülkelere, İslâm Yatırım Bankası'nın yatırım yapabileceğini söyler (Günaydın gazetesi, 26 Ocak 1974).

Üçüncü Dünya ülkelerinin ucuz petrol istekleri de, «iki fiyatlı satış olmaz» diye petrol üreticisi ülkeler tarafından reddedilir. Araplarla dostluklarını İsrail'le diplomatik ilişkilerini kesmeye kadar götüren Afrika ülkelerine yardım için ise 200 milyon dolarlık bir fon kurulacağı açıklanmıştır. Arap-Afrika Bankası'nın sermayesi de artırılacaktır. İsrail ile ilişkili bir Türkiye yardım elde edebilecek midir? CHP-MSP Hükümeti'nin asıl umudunun Araplardan bir miktar sermaye kopartmak ve ticaret yapmak olduğu anlaşılmaktadır. Sanayi Bakanı Abdülkerim Doğru, şöyle konuşmaktadır: «Yabancı sermaye bizden geri memleketlerden alınırsa yararlı olur. Bizden ileri memleketlerden yabancı sermaye alınması, Türkiye'nin aleyhine ol-

Irak'la Ağustos 1973'te bir petrol boru hattı sözleşmesi imzalanmıştır, ama İtalyan ENİ şirketinin fizibilite çalışmaları ve himmetleri beklenmektedir. İran - İskenderun tabiî gaz boru hattı, Dışişleri Bakanlığının bir umudundan ibarettir. Oysa Türkiye, Atatürk'ün bloklar dışı tarafsız barış politikasını sürdürebilseydi ve 1933'te başlattığı devletçi planlı kalkınması ile makine yapan makine, kimya, elektronik vb. gibi temel sanayiini kurabilseydi ve modern teknolojiye hükmedebilecek bir duruma gelseydi, petrol bunalımından zararlı değil, belki de kârla çıkabilirdi. Petrol aramalarında kendi arazisini yabancı şirketlere açmak yerine, Kuzey İran'da, Irak'ta petrol aramalarında öncülük edebilirdi. Kendi petro-kimya sanayiini I.C.I. tröstüne bağlamak yerine, Orta Doğu'da, Akdeniz kıyılarında petro-kimya tesisleri kurabilirdi. Türkiye'de boru hatlarının

---

muştur». Dışişleri Bakanı Turan Güneş de, 17 Şubat 1974 tarihli Cumhuriyet gazetesinde çıkan demecinde, bu ülkelerin «Türk ekonomisinde belli yatırımlar yoluyla katkıda bulunması temenni edilir bir tedbirdir» demektedir. İsrail ile ilişkileri kesmeden, bakalım petrol şeyh ve krallarından sermaye sağlanabilecek midir?

Ticaret Bakanı Fehmi Adak ise, Üçüncü Dünya ile ticareti artırma umudunu dile getirmektedir. Bu ülkelerin, «Japonya ve Avrupa'ya bizi yeğ tutacaklarını» ileri sürmektedir. Kuşkusuz, bu yolda her çaba gösterilmelidir. Fakat dünya fiyat ve kalitesine hiç değilse yaklaşan bir durumda olmadıkça, İslâm kardeşliği pek az etkili olmaktadır. İşadamı ihracatçı Mehmet Arif Demirer'in, müslüman Arap ülkelerine ihracat konusunda yazdıkları düşündürücüdür :

«— İhraç ettiğimiz en iyi marka olan binlerce liralık gaz fırınlarının çoğu çalışmadıkları için geri çevrilmiştir.

— İhraç ettiğimiz banyo takımlarının renkleri biribirine uymadığı için müteahhit takımları kabul eylememiştir.

— Bir Avrupalı büyük şirketin de ortaklığıyla kurulmuş koskoca bir firmanın yapımı olan ihraç ettiğimiz transformatörlere, teknik bir hatâ nedeniyle, kablo girişi mümkün olmamış ve büyük bir mahalleye elektrik verilememiştir.

— İhraç ettiğimiz mobilya, ambalâj eksikliğinden yüzde 40 oranında hasar görmüştür vb, vb...» (Milliyet gazetesi, 30 Ocak 1974)

yapımını çok milletli petrol şirketlerinin ve inşaat firmalarının himmetinden bekleyecek yerde, Irak petrolünü çoktan İskenderun'a akıtmış bulunurdu. İran'da Ruslardan çok önce davranabilirdi. İtalyanların ENİ şirketi çok yeni bir kuruluştur, Türkiye ondan daha önce bu yola girip ENİ'nin oynadığı rolü oynayabilirdi.

Petrol fiyatlarının aşırı yükselmesinden, modern teknolojiye sâhip ülkeler, belli bir sarsıntı geçirseler de, sonunda pek az zarar göreceklerdir. Zira tekellerinde tutmaya çalıştıkları modern teknoloji sâyesinde, petrol üreticisi ülkelere ve Türkiye de dâhil öteki azgelişmiş memleketlere, petrol zammının bedelini ödetebileceklerdir. Nitekim Suudî Arabistan Petrol Bakanı Yamanî, «Gelecekte petrolün fiyatı dolarla değil, teknolojik ve endüstriyel yardımlaşmayla belirlenecektir» demektedir. Diyelim Irak, Türkiye'ye bir petro-kimya tesisi kurma önerisi yapsa, Türkiye bu iş için I.C.I. ve benzeri tröslerin imdadına bağlı kaldığı sürece, I.C.I. neden bunu doğrudan doğruya kendisinin kurmasını yeğ tutmayacaktır? Daha doğrusu, Irak, neden teknik bakımdan lüzumsuz, külfetli ve pahalı bir aracılığa başvuracaktır? Kuşkusuz, doğrudan doğruya I.C.I. ile iş yapmağı yeğ tutacaktır. Ancak bu teknolojiye egemen bir Türkiye, ekonomik rekabet koşullarına tam uymasa bile, yaklaşmak koşuluyla, Orta Doğu ülkelerinde ayrıcalıklı bir durumu, bloklar dışı saygı uyandıran barışçı dış politikası sâyesinde sağlayabilirdi.

İsrail ile ilişkilerini bile kesemeyen bir Türkiye'nin «islâm kardeşliği» sözleriyle, «kutsal emanetler»in piyasaya sürülmesiyle petrol bunalımından uğrayacağı önemli zararları telâfi edecek bir yol bulması, bu nedenlerle kolay gözükmemektedir. Nitekim Günaydın gazetesi muhabiri ile Suudî Arabistan Büyükelçisi arasında şu konuşma geçer:

«Günaydın — Karşılıklı olarak ne gibi bir işbirliği öneriyorsunuz?

Büyükelçi — Ülkemizde kalifiye, uzman işgücüne gerek vardır. Bu elemanları sizden sağlamak istiyoruz. Hatta ülkemizdeki yabancı firmalara da müslüman eleman, özellikle Türk eleman çalıştırmaları koşulunu ileri sürüyoruz.»[199]

Demek ki, Türkiye'den beklenen, Batı'ya olduğu gibi, Arabistan'a da «beyin göçü»dür! Beyin göçünden çölleşen Türkiye, Arabistan çöllerine de beyin ihraç edecektir! Zâten etmektedir de... Ve bunları Batı'da olduğu gibi orada da hıristiyan firmalar kullanacaktır. Hatta az nüfuslu, bol dolarlı Arap ülkelerine işçi de ihraç edilebilir. Vasıflı işçilerini, vasıfsız işlerde çalışmak üzere Avrupa'ya kaptıran ve vasıflı işçi sıkıntısı çeken Türkiye, Arabistan'a da vasıflı işçilerini yollayabilir.

Zengin Araplara yalıları ve kıyıları satarak, kiralayarak bir islâm turizmi de geliştirilebilir.

Kurtuluş Devrimimizin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma amacı, herhalde bu olmasa gerektir. Üstelik Orta Doğu, tutucu petrol şeyhliklerinden ve krallıklarından ibaret değildir. İşbirliği yapma konusunda en büyük olasılığa sâhip bulunduğumuz Irak, antiemperyalist bir politikaya, islâmcılıktan çok daha büyük önem vermektedir. Tito Yugoslavyası, barışçı politikasının da bir ölçüde etkisiyle, Arap Dünyası ile yararlı ekonomik ilişkiler kurmuştur. Mazlum milletlerin kurtuluş özlemlerini dile getiren barışçı ve teknolojiye egemen bir Türkiye, Orta Doğu'nun doğal lideri olarak, ekonomik planda feodal şeyh ve kralların islâm hamiyetinden lûtuf beklemeden çok daha iyisini yapabilirdi. Hatta hiçbir ülkenin iç işlerine karışmayan, her devlete karşı barışçı politika izleyen ve bölgede barışın sürmesini amaçlayan tutumuyla lâik Türkiye, bu tutucu hükümdarlıkların da saygısını daha fazla kazanabilirdi...

İTHAL MALI TEK AYAKLI DEMOKRASİ

> Devletler, şimdiye kadar bize şu ve bu sorunlarda gösterişli yardımlarda bulunuyorlar gibi görünüyorlar, oysa ekonomik tutsaklıkla bizi felce uğratıyorlardı. Öteden beri bize bâzı şeyleri vermiş gibi, bizim bâzı haklarımızı tanımış gibi durum alırlar, gerçekte ekonomide elimizi kolumuzu bağlarlardı. Bu tutsaklığa katlanan devlet ileri gelenleri hoşnuttu. Çünkü görünüşte azametli bir istiklâl sağlamışlardı. Fakat gerçek halde milleti mânen yoksullük çukuruna atmışlardı. Bunlar ekonomik mahkûmiyeti kavrayamamış bedbaht hayvanlar idi.
>
> 16 Mart 1923
> ATATÜRK

1939 İngiliz İttifakı'nın yol açtığı ters gelişmelerden sonra, İnönü Hükümeti'nin dış politikada ısrarla Anglosakson koruyuculuğu arayışı, Türkiye'nin iç politikasını da geniş ölçüde etkiler. Birçok iç politika kararı, salt dış politika kaygılarıyla alınır. Rauf Orbay, Kâzım Karabekir, Ali Fuad Cebesoy ve Fethi Okyar gibi Millî Mücadele liderlerinin «Devrimler bitmiştir» gerekçesiyle daha Cumhuriyet'in ilk günlerinde istedikleri, Atatürk ve İnönü'nün «Devrimler, daha yeni başlıyor» gerekçesiyle karşı çıktıkları çok partili düzene geçişte, Anglosakson koruyuculuğunu aramanın etkisi büyük olur. Daha 1945'te İsmet Paşa, çiftlik sâhibine 50-60 dönüm bırakmayı ve bu büyük çiftlikleri ortakçı ve ırgat arasında paylaştırmayı öngören hükümler taşıyan bir toprak yasasını, bütün ağırlığını kullanarak ve CHP'nin ilerici kesimine dayanarak Meclis'ten geçirmiştir. Teknisyenlerine, savaş sonrasında uygulanacak ağır sanayi kurulmasını amaçlayan devletçi kal-

kınma planları hazırlatmıştır. Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenlere, gerekli gördüklerinde, köy ağalarının cezalandırılabilmesini sağlayacak yetkiler getiren yasalar çıkartmıştır. 200 bin fakir köy çocuğunun, bir toprak reformunun öncü ordusunu teşkil edecek biçimde, Köy Enstitülerinde bir çırpıda yetiştirilmesini istemiştir. Köylüye bilinç getirecek Köy Enstitüleri dâvâsının hızla sonuçlandırılmasının şampiyonluğunu yapmıştır. 1945 başında, 1937'de kendisinin öncülüğünü yaptığı altı ilkenin, Türkçe terimlerle, devrimcilik, halkçılık, lâiklik vb. diye Anayasaya girmesini sağlamıştır. 1945 yılı başlarında İnönü, hâlâ köklü reformların, büyük hamlelerin izleyicisidir. Sonra bir çırpıda bütün bunları bırakır. Hasan Âli Yücel ve Tonguç görevlerinden alınır. Yücel'in Ulus gazetesinde yazı yazması bile yasaklanır. Toprak reformuna en şiddetle karşı çıkan Adana'nın büyük toprak sâhipleri temsilcilerinden Câvit Oral, Tarım Bakanı yapılır. Ağır sanayie dayalı devletçi kalkınma planı rafa kaldırılır. Anayasanın 1945 başlarında tâzelenmiş devrimcilik, devletçilik ilkeleri unutulur. Köy Enstitüleri, bu devrimci atılıma açıkça karşıt, Hitler hayranı Reşat Şemsettin'lerin eline bırakılır.

Bu yüzseksen derecelik dönüş, bir çırpıda nasıl olmuştur? İnönü, 1960'larda Abdi İpekçi ile yaptığı bir konuşmada bunu çok kolay açıklar :

«*Demokratik rejime karar verdiğimiz zaman, büyük otorite ile büyük reformların hemen yapılabileceği döneminin değiştiğini, değişmesi gerektiğini kabul etmiş oluyorduk.*»

O halde, hemen terkedeceği büyük reformlara, hem de sağlam bir demokratik rejim kurmak için zorunlu olan atılımlara kısa bir süre önce neden başlamıştır? İnönü, bu soruyu hiçbir zaman cevaplandırmaz. Fakat öyle görünür ki, bu yüzseksen derecelik yön değiştirişte, dış politika baş etken olur.

1939 İngiliz İttifakı'nın ve onu izleyen Alman Saldırmazlık Paktı'nın yarattığı ters tepkiler üzerine, İnö-

nü dış politikasının bütün amacını, daha önce gördüğümüz üzere, Anglosakson koruyuculuğunu sağlama çabası teşkil eder. Bu çaba, iç politikayı etkiler.

İç politikayı, dış politikaya göre ayarlamanın tipik bir örneği Varlık Vergisi hikâyesidir. Savaş yıllarında bütün Avrupa ülkeleri gibi Türkiye de, büyük kazançlara ve servetlere yönelmiş «Varlık Vergisi» adlı bir servet vergisini Saraçoğlu Hükûmeti zamanında çıkartmıştır. Bu, ilke itibariyle haklı ve gerekli bir vergidir. Fakat uygulamada, İttihatçılardan kalma anlayışla ve belki de bir ölçüde Nazi Almanya'nın etkisiyle, azınlıkları tasfiyeye yönelmiş bir servet vergisi niteliğini kazanır. Vergiyi ödemeyen azınlık tüccarları, Aşkale'ye sürülür. 11 Kasım 1942'de çıkan Varlık Vergisi Yasası, Anglosakson Büyükelçilerinin tepkilerine yol açar. Ankara'daki yahudi asıllı ABD Büyükelçisi Steinhardt, 18 Ocak 1943'te Washington'a, verginin azınlıklara karşı olduğunu, bunun yadsınamayacağını rapor eder.[200] Protestoların ardı kesilmez. Özellikle bu azınlıkların çok güçlü oldukları ABD, Ankara Hükûmeti'ne ağır baskı yapar. Alman yenilgisi ve Müttefik zaferi kesinleşince, 15 Mart 1944'te Varlık Vergisi kaldırılır. Yalnız vergi cezaları değil, ödenmeyen vergiler de iki gün içinde bağışlanır. Bu birden değişikliği, Prof. Weisband şöyle yorumlar :

«*Yasanın kaldırılmasına günün koşulları neden gösterilmişti, ama aslında, özellikle Birleşik Devletler'in baskısına olumlu bir cevap vermek ve Türkiye ile Batılı müttefikler arasında daha iyi ilişkiler kurmak için bu yol seçilmişti*»[201].

Almanların güçlü günlerinde serbestçe çalışan, hatta Başbakan Saraçoğlu ve Mareşal Çakmak'tan teşvik gören nazi yanlısı Turancılar da, Mayıs 1944'te birden tehlikeli sayılıp tutuklanırlar.*

* Batı desteği az çok sağlanıp Sovyetler Birliği ile ilişkiler bozulunca da, ilerici gazeteler tahrip edilir, daha sonra da sol partiler ve sendikalar 1946 yılında kapatılır.

Anglosaksonlar, «nazilikten arındırma» ve «demokratlaştırma»yı savaş amacı olaıak ilân etmişlerdir. Totaliter sayılan rejimler, «millî şef» diktatörlükleri kötü gözle görülmektedir. Bunların savaştan sonra kurulacak «yeni dünya düzeni»nin dışında bırakılacağı büyük gürültüyle ilân edilmektedir. İnönü'nün yakını gazeteci milletvekili Âsım Us, Mayıs 1944'te defterine şu notu düşer :

«Savaş edebiyatında Müttefikler, yeni bir sözcük icat ettiler: Demokratlaştırma.»[202]

Türkiye'nin kaderini Anglosaksonlara bağlama, 1939 İngiliz İttifakı'nı tâzeleme ve «yeni dünya düzeninde yer alma» yolunda iktidarın çabaları, muhalefet eğilimlerini cesaretlendirir. Tan ve Vatan gibi gazeteler, basın üzerindeki ağır baskıya rağmen, giderek özgürlük savunuculuğuna koyulurlar. CHP içinde özgürlükçü bir muhalefet akımı belirir. Dış politikaya uygun biçimde iç politikada değişiklik isteyenler görülür. Âsım Us, 5 Nisan 1945 tarihli notlarında şöyle yazar :

«Bugün öğleden sonra saat 5'te Marmara Köşkü'nde Cumhurbaşkanının ziyaretine gittim. Salı günkü Parti Grubu müzakereleri hakkındaki görüşümü sordu. *Dış durumumuzun etkisi altında iç işlerimizde bâzı değişiklikleri gerekli görenler bulunduğunu söyledim.* Hamdullah Suphi böyledir, fakat Köprülü'ye ne diyeceksin, dedi.»[203]

İNÖNÜ'NÜN AMERİKA'YA DEMOKRASİ VAADİ

O sıralarda Sovyetler, iki ülke arasında dış politikada sıkı işbirliğini öngören, fakat 1939'dan beri anlamını yitirmiş bulunan 1925 Antlaşması'nı feshetmişlerdir. İnönü, Rus niyetleri hakkında kaygılıdır. Anglosaksonların, müttefikleri Rusya'ya hoş görünmek için, Türkiye üzerinden ödünler vereceğinden kuşkuludur. Türk politik sistemi, antidemokratik diye ABD basınında ve kamuoyunda eleştirilmektedir. Türkiye, ancak son dakikada Churchill'in çabalarıyla «yeni dünya dü-

zeni»ne katılmaya Sanfrancisco'ya çağırılmıştır. ABD kamuoyunu kazanmaya İnönü büyük önem vermektedir. Esasen daha 1924 yılında «Devrim bitmiştir» deyip Batı tipi politik sisteme dönülmesini isteyen Rauf Orbay, Fethi Okyar ve Kâzım Karabekir*, Atatürk'ün ölümünden sonra, İnönü'nün yakın çevresindedir.

Bu koşullarda Millî Şef İnönü, «yeni dünya düzeni»nin temellerini atmak ve bu arada Rusya'ya karşı Angloamerikan desteğini sağlamak için Sanfrancisco'ya giden kurulumuza, Türkiye'de demokrasinin kurulacağını Amerikalılara anlatma görevi verir. Türk delegasyonundan Feridun Cemal Erkin, bu direktifi şöyle açıklar :

«Pek yakında bizim de henüz katılmış olduğumuz Birleşmiş Milletler, Sanfrancisco'da toplanarak, yeni barış yasasını müzakere ve imza edeceklerdi. Konferansa Dışişleri Bakanı rahmetli Hasan Saka'nın başkanlığı altında, benim de delege olduğum geniş bir kurul ile katılacaktık. Cumhurbaşkanımıza vedaa gittim. İnönü, bana şu kayda değer sözleri söyledi :

— Amerikalılar, çok partili demokrasiyi ne zaman kurabileceğimizi sizlere sorabilirler. Böyle bir soruya şöyle cevap verirsiniz : *Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü, reformları perçinleştirmek ve Atatürk'ün de arzu ettiği gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır.* İnönü, şimdiye kadar bu çığıra girmek istiyordu. Savaşın ortaya çıkardığı çeşitli tehlike ve sorunlar, buna olanak vermedi. Savaş bitince, bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanının en büyük arzusudur.

Ben bu konuşmayı, bâzen yöneltilen soru üzerine, bâzen de kendim konuyu oraya çekerek, o zaman Amerika'da açmak ve açıklamak fırsatını buldum.»[204]

* Metin Toker, İnönü'nün bunu, Atatürk'e karşı bir muhalefet başlatmalarını engellemek için yaptığını yazar.

Delegasyonumuz, Reuter Ajansı aracılığı ile Türkiye'nin demokrasiye gitme niyetini Batı kamuoyuna duyurur.

Bu tutum, elbette ki iç politikayı etkiler. 11 Haziran 1945'te ünlü 17. maddesiyle radikal Toprak Reformu Yasası Meclis'ten çıkar. Ertesi gün, Toprak Yasası'na en şiddetli muhalefeti gösteren Menderes'in Bayar, Köprülü ve Koraltan ile birlikte parti programında istedikleri liberalleşme reddedilir. 15 Ağustos 1945'te Millet Meclisi, Birleşmiş Milletler Yasası'nı onaylar. Tartışmalarda, *Adnan Menderes, bu yasayla artık Türkiye'nin demokratik ilkelere bağlanma yükümlülüğünü aldığını* söyler. 23 Ekim'de, Yargıtay kararıyla, nazi yanlısı ve Turancı diye tutuklananlar serbest bırakılır. 1 Kasım 1945'te Meclis açış söylevinde İnönü, yasalarda liberalleşmeye ve tek dereceli seçime gidileceğini açıklar.

Âsım Us, bu 1 Kasım söylevi hakkında defterine şu notu düşer :

«21 Ekim 1945. Saat 4.30'da Çankaya'ya gittim. Cumhurbaşkanımız İsmet İnönü yanında Nâfi Âtuf Kansu ile birlikte bulunuyorlar. 1 Kasım söylevi hakkında görüşlerimi söyledim...

Cumhurbaşkanının 1 Kasım 1945 söylevi, Meclis'te olaganüstü alkışlandı. Bu söylev, milletlerarası siyasal edebiyatta bir şaheserdir... *Bir süre önce, Türkiye'ye gelen Amerikan Senatosu üyesi, bu biçimde bir demeçte bulunmasını istemişti. 1 Kasım söylevi, bu vaadini yerine getirmiştir. Türk milletvekillerine yaptığı sesleniş, aynı zamanda dünya kamuoyunadır...*

Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısında ikinci bir eleştirici parti bulunmaması, memleket için gerçek bir noksandır. İsmet İnönü bunu çok açık söylemiştir*».[205]

* Türkiye'nin Düzeni kitabında, o günlerde CHP Genel Sekreter Yardımcısı olan Dursunoğlu ile yaptığım konuşmalara dayanarak, İnönü'nün çok partili düzene «bir iç patlama-

DEMOKRASİ İÇİN TRUMAN DOKTRİNİ!

Bu noksanı, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti tamamlar. 21 Temmuzda da 465 koltuklu Meclis'e DP'nin 273 adayla katıldığı genel seçimler yapılır. 16 Aralıkta da soldaki iki parti, altı yayın organı ve daha çeşitli kuruluşlar kapatılır.

Nâdir Nâdi, «İnönü'nün direktifi» ile girişilen «bu tepeden inme demokrasi girişiminde» dış politika kaygılarının ön planda rol oynadığına «*âdeta gözleriyle görürcesine inandığını*» yazar[206]. Olaylar, bu görüşü doğrular gözükmektedir. Nitekim çok partili düzene geçilmesine rağmen, Truman Doktrini günlerinde, ABD Kongresi'nde Türkiye'de demokratik bir yönetim olmadığı, bu nedenle Türkiye'ye yardım yapılmaması gerektiği ileri sürülür. Dış İlişkiler Komisyonu'nda, Türkiye'de insan hak ve özgürlüklerine yer vermeyen otokratik bir rejim bulunduğu iddia edilir. Kolarado Senatörü Johnson, Türkiye'nin bir süredir demokrasi yolunda ilerlediğini kabul etmekle birlikte, işbaşındaki hükûmete yapılacak askerî yardımın, muhalefete karşı kullanılmasından duyduğu kaygıyı dile getirir. Temsilciler Meclisi'nde John M. Robinson, «Nazilere sevgi ve yardım gösteren Türkiye'ye yardımı, Birleşmiş Milletler dâvâsına ihanet» sayar. Yine Temsilciler Meclisi üyesi Paul W. Shafer, Amerikan basınında çıkan yazılar-

---

yı önleyecek subap» olarak geçtiği düşüncesine ağırlık vermiştik. Savaş yıllarının yarattığı büyük hoşnutsuzluklar ve Ordu'nun durumunun yarattığı öfke, bütün ülkede yaygın bir huzursuzluk yaratmış, Ateşdağlı, Yıldırım, Tural ve hatta Sunay'ların katıldığı örgütler kurulmuştur. O zamanlar üsteğmen olan Sabahattin Selek'in söylediğine ve Cevat Dursunoğlu'nun doğruladığına göre, etkin çevrelerden Partiye ve Millî Şef'e birçok tehdit mektubu yağmaktadır. Bu iç nedenlerle bir liberalleşme gerekli görülmüştür. Bu etken, herhalde rol oynamıştır. Fakat dış politika olaylarıyla iç kararlar yakından incelenince, bunlar arasında şaşırtıcı bir bağlantı görülmektedir. Öyle sanıyoruz ki, çok partili düzene birden geçişte, «yalnızlık korkusu» ve Anglosakson koruyuculuğunu arama ön planında rol oynamıştır.

dan örnekler vererek, «Türkiye'de uygulanan basın özgörlüğünün geçici ve aldatıcı olduğunu, Türk Hükûmeti'nin Amerika'dan yardım kopartmak amacıyla gazete kapatmaktan vazgeçtiğini» söyler. Senato Dış İlişkiler Komitesi önünde konuşan Amerikan Sosyalist Partisi Sekreteri Harry Fleischman, yapılacak yardımın Türk yönetim sisteminin demokratlaştırılmasına bağlanmasını önerir. Edwin C. Wilson Senato'da, Arthur G. Klein Temsilciler Meclisi'nde birer değişiklik önergesi vererek, Türkiye'nin yardım yasası dışında bırakılmasını sağlamaya çalışırlar. Hele Ohio Temsilcisi George H. Bender çok serttir :

«Bugünkü Türkiye'de basın özgürlüğünün var olmadığını kesinlikle bilirken, tutup Amerikan gazetecileri için basın özgürlüğünü garanti altına alacak bir yasa getirmeye kalkışması, bu Meclis için eşi görülmedik bir ikiyüzlülük olur. Kendini beğenmiş Türk diktatoryası, Kongre'nin koyduğu koşullardan hiçbirini yerine getirmek niyetinde olmadığı halde, bunu bile bile bizden para istemektedir.»

Bu muhalefet karşısında, Amerikan yetkilileri Türkiye'ye yardımı şöyle savunurlar :

— Türkiye artık çok partili rejime geçmiştir. Basın özgürlüğü sağlanmıştır... Amerikan yardımı, Türkiye'nin iç ve dış güçlüklerini azaltacak, böylece Türkiye'de tam demokrasi kurulmasını sağlayacak koşulları yaratacaktır. Yardımın amaçlarından biri de zâten budur...

Başkan İnönü de, Associated Press Ajansı'na verdiği bir demeçte, ABD yetkilileri gibi konuşarak, demokrasi adına Amerikan yardımı ister :

«*Amerikan yardımı, demokrasiyi kurmak yolunda bir adımdır.* Türkiye ile Birleşik Devletler arasında daha sıkı ilişkiler kurulmasına ve demokrasinin Türkiye'de sağlam yerleşmesine yardım edecektir.»

Ne var ki, bu demokrasi tek ayaklı bir demokrasi olur. Sermayeye özgürlük tamdır, emek ve fikire özgür-

lük çok kısıntılıdır. McCarthy rüzgârları, İkinci Kitap'ta gördüğümüz üzere, düşün yaşamını çölleştirir. Sınıfsal açıdan, devlet ve parti kademelerindeki küçük burjuvazinin ilerici ve devrimci kanadı etkisiz hâle gelir, tutucu kanat CHP içinde ve devlet kademelerinde egemen olur. Bir toprak devrimi yapılamadığından ağa, şeyh, tefeci vb. gibi feodal kalıntılar, ticaret burjuvazisi ile koalisyon hâlinde, iktidar üzerinde ağır basar. Çok partili düzen, bu tutucular koalisyonunun egemenliği olur: Toprak reformu rafa kaldırılır. Toprak reformuyla birlikte, köylünün özgürlük ve demokrasiye kavuşmasını gerçekleştirecek olan Köy Enstitüleri atılımı baltalanır. İnönü, 23 Kasım 1967'de Milliyet gazetesinde Köy Enstitüleri yenilgisinden dert yanar, «Kültür alanında 44 yıl zarfında yapabildiğimizden çok daha ileri gidebilirdik. Gitmeliydik. Bunun hicranını ben daima çekerim» der. Ağır sanayie dayalı planlı devletçilik denemesi son bulur. Özel girişimcilik tartışılmaz tabu olur. Tam bağımsızlık özlemi unutulur. Siyasal egemenliğini kuran tutucu güçler koalisyonu, sermaye ve teknik bilgi sağladığından ve devrimciliğe karşı sigorta teşkil ettiğinden Angloamerikan yanlısı ve işbirlikçidir. İdeolojisi, McCarthy ideolojisidir*.

* «Türkiye'de Üç Devir» yazarı Prof. Velidedeoğlu, bu değişikliği şöyle açıklar: «Amerika'nın yeni sömürgecilik metodu, geri kalmış ülkelerin yöneticileri, politikacıları ve sermayecileriyle işbirliği yaparak o ülkelerin doğal kaynaklarından alabildiğine geniş ölçüde yararlanmak doğrultusunda yürüyordu. Sovyetlerin düşmanca tutumunun Türkiye için yarattığı tehlike, Amerika'nın bu sömürücü politikasının çok işine yaramıştı. Ne var ki, bu politikanın Türkiye'de rahatça ve pürüzsüz yürüyebilmesi için ülkede Atatürk çağının 'milliyetçi ve istiklâlci' düşünce birikiminin yavaş yavaş eritilmesi, yeni kuşakların bu ilkelerden uzaklaştırılarak eski ümmetçilik platformuna kaydırılması gerekti... Anıtkabir'deki deftere daha parlak yazılar ve bağlılık sözleri geçirilecek, fakat onun 'milliyetçilik ve siyasal ekonomik bağımsızlık' ilkeleri unutulacak, bu ruh öldürülecekti. Kafalar öyle yıkanmalıydı ki, Türkiye'de her okumuş kişi kendini gerçekten Atatürkçü sanmalı, fakat öte yandan Atatürk devrimciliğinin tıpkı komünizm gibi

Kuşkusuz, çok partili düzenin genel oy yoluyla halk kitlelerine az da olsa bir özgürlük getirme bakımından olumlu yanı vardır. Fakat toprak devrimini gerçekleştirmiş, Köy Enstitüleri atılımını başarmış ve ağır sanayi temelini kurmuş bir Türkiye'nin çok partili düzene geçişi olumlu, verimli ve sağlıklı olurdu. Dış politika kaygılarıyla, birdenbire bir siyasal rejim ithalinde olumsuz yanlar çok ağır basmış* ve bu yöneliş, millî kurtu-

---

bir suç olduğuna, Batı'nın, özellikle Amerika'nın yardımı olmaksızın ülkenin yaşamayacağına inanmalıydı.

İşte 1946 seçimleri zamanında, başta CHP politikacılarının önemli bir bölümü olmak üzere, hemen bütün DP politikacıları, âdeta bilinçsiz bir biçimde, bu inanca varmışlardı. Atatürk'ün istiklâlci ve devrimci milliyetçiliği, yavaş yavaş yerini öz ve ruhtan yoksun 'formaliteci ve merasimci milliyetçiliğe' bırakıyordu. Hiçbir çevrede tam anlamıyla bilinçli ve vatanın doğal servetlerine sâhip bağımsızlık olmadan, siyasal bağımsızlığın yaşayamıyacağı ilkesinin yok olacağı, hiç değilse zedeleneceği düşünülmüyordu». (Prof. Velidedeoğlu, Türkiye'de Üç Devir, Cilt II, s. 27-29)

* Ankara Üniversitesi'nin Berkes, Boran, Boratav gibi üç ilerici öğretim üyesinin kadroları kaldırılarak açıkta bırakılmalarının hikâyesi ilginçtir. Hasan Âli Yücel'in yerine gelen Reşat Şemsettin Sirer, hocaların atılmasını Rektör Kansu'dan ister. Kansu, yanaşmaz. Bakan, Üniversitelerarası Kurul'u toplar. Kurul'da polis memuru Süleyman Çağlar'ın raporuna dayanarak, bu hocaların öğrencileriyle baraja geziye gittiklerini, orada dans ettiklerini ve «Rus usûlü» selâm verdiklerini, o halde komünist olduklarını açıklar. Yazılarından küpürler okur. Sıddık Sami Onar «Komünist propagandasına yargıç karar verir» der. Kurul, Bakanın isteğini reddeder. Kurul üyeleri, Başbakan Hasan Saka'nın huzuruna çıkarılır. Eski Maliye profesörü Hasan Saka, bir ultimatom tonunda konuşur :

— İşin öyle uzun boylu soruşturmaya, fezleke düzenlemeye, yâni medreseye düşürülmesine tahammülü yok. Bu yüzden büyük olaylar meydana geldiğini biliyorsunuz. Türkiye Büyük Millet Meclisi kaynıyor. Bu Meclis'in önünde durulmaz. Meclis isterse, Üniversite özgürlüğünü bile kaldırır. İşin çabuk sonuca bağlanması doğru olur.

Onar, Velidedeoğlu ve Tevfik Sağlam direnirler. Başbakan sapsarı kesilir. Fen Fakültesi Dekanı Prof. Fahir Yeniçay'ın tok sesi yükselir :

— İzninizle birşey sormak istiyorum: Eğer Ruslar bizimle

laşçuluğun tasfiyesi anlamına gelmiştir. Ve bu, 1950'den önce olmuştur. Rauf Orbay ve Fethi Okyar'ların 1924'te istedikleri, 1946'da gerçekleşmiştir.

1950 seçimleri iktidara, Anglosakson isteklerine tam bağımlı bir partiyi getirir. Seçimlerden önce, Amerikan Haberler Merkezi, «Halk tarafından kurulan bir hükûmet» diye broşür yayınlar. Broşürün ilk sayfasında, halkın hükûmeti değiştirmek hakkı olduğu özenle belirtilir. Seçimler, bu değişikliği gerçekleştirir. Menderes, 1 Kasım 1950'de ABD'nin 487 radyo istasyonundan yayınlanan mesajında «*Türkiye'de demokrasinin kuruluşunun Amerika'nın çabaları sâyesinde*» olduğunu, bunun en somut örneğini «kendi partisinin iktidarda bulunuşunun teşkil ettiğini» açıklar.[207]

MENDERES'E CHURCHİLL'İN DEMOKRASİ ÖĞÜTÜ!

Özgürlük adına iktidara gelen Demokrat Parti, Türk Ceza Kanunu'nun ünlü 141 ve 142. maddelerini, idam cezasını dahi öngörecek biçimde ağırlaştırır ve bu maddelere her ileri düşünceyi cezalandırabilecek bir belirsizlik kazandırır. Bu değişikliğe Faik Ahmet Barutçu, Osman Bölükbaşı ve hatta Yargıtay Başkanlığından gelme DP'li Halil Özyörük, «fikir özgürlüğü kalkıyor» gerekçesiyle en kesin biçimde karşı çıkarlarsa da, etkisi olmaz. Basın özgürlükleri iyice kısılır. Hatta Menderes iktidarı, ünlü deyimiyle «NATO'ya, CENTO'ya bağlıyız, ne solcuyuz, ne sağcı» diyen muhalefeti dahi tasfiyeye yönelir. İngiltere Büyükelçisinin yanında yapılan konuşmalara tanık olan Nâdir Nâdi, bu konuda ilginç gözlemler yapar. Menderes, Batılı diplomatlara,

---

olan dostluk anlaşmasını feshetmeselerdi ve aramızdaki eski dostluk ilişkisi sürseydi, az çok sol eğilimli her yazıda henüz bir mahkeme kararı olmadan mutlaka komünist propagandası olduğu kabul edilir ve düşün özgürlüğü şimdiki gibi sınırlanmak istenir miydi?

Bunun üzerine Meclis, Kadro Kanununa eklenen bir ek maddeyle hocaları kadrosuz bırakır. (Prof. Velidedeoğlu, Türkiye'de Üç Devir, Cilt II, s. 46-50)

İnönü olmazsa Batı dâvâsına daha yararlı olacağını anlatmaya çalışır. Menderes, Nâdir Nâdi'ye göre, şu görüşü dile getirir :

«Orta Doğu'da statükonun korunması açısından, Batı'ya yaklaşık bir Türkiye'ye dostlarımız çok önem veriyorlardı. Bu maksatla Avrupa Konseyi'ne alınmıştık, bu maksatla NATO'ya alınmak üzereydik, bu maksatla Batı'dan para ve silâh yardımı görüyorduk. Menderes, durumu kavramıştı. İnönü'yü ve muhalefeti siyasal yaşamımızdan sildiği takdirde, kendi iktidarının statükoya daha yararlı olabileceğini Batılılara anlatmak istiyordu. Önemli olan muhalefetli bir Türkiye değil, Batı ile işbirliği hâlinde kuvvetli bir Türkiye idi. Ne yapacaklardı dostlarımız İnönü'nün dırdır öttüğü bir Türkiye'yi? Bakınız o, Meclis'e danışılmadan Kore'ye asker göndermemize karşı idi. Meclis'e danışılsa, bu kadar erken davranıp öbür milletler üzerinde teşvik edici bir rol oynayabilir miydik?»

Nâdir Nâdi, Londra'da Churchill'in ve Ankara'da İngiltere Büyükelçisi Sir Noel Charles'ın Menderes ile yaptıkları iki konuşmada, bu görüşün iyi karşılanmadığını yazar. İngiliz yetkilileri, «İnönü'nün harcanmamasını, İnönü harcanırsa bunun yalnız CHP hesabına değil, DP hesabına da büyük kayıp olacağını» telkin ederler. Cumhuriyet Başyazarı, bu İngiliz tutumunu şöyle değerlendirir :

«İnönü, sahneden çekilirse, demokratik gelişmemizin büsbütün soysuzlaşacağından korkuyordu dostlarımız. Biçimsel yönü ile de olsa, demokrasi yürümeliydi Türkiye'de. *Bir kere bu düzene sırt çevirdik mi, Batı'nın etkisinden sıyrılmamız olasılığı da artacaktı kuşkusuz.*»[208]

OLTAYA YAKALANMIŞ BALIK!

Demokrasi Türkiye'de yürümeliydi. Muhalefet olmalıydı, fakat sermayeye karşı çıktığı için ünlü petrol kralı Rockefeller'ce «gayri meşru» sayılan muhalefet

olmamalıydı. ABD dış politikasını biçimleyenlerden Nelson Rockefeller, Ocak 1956'da Başkan Eisenhower'e sunduğu raporda, Türkiye gibi ABD yardımı alan ülkelerdeki sermaye özgürlüğü ve demokrasi görüşünü açıklar :

«Bizimle dost olan ve bize uzun süreli sağlam askerî paktlarla bağlanmış olan — Türkiye gibi — antikomünist hükûmetlerin iktidarda bulunduğu ülkelere yapılacak yardımlar ve açılacak krediler, öncelikle askerî nitelikte olmalıdır. *Oltaya yakalanmış balığın yeme ihtiyacı yoktur.* Bu noktada, Dışişleri Bakanlığı ile aynı fikirdeyim: Genişletilmiş ekonomik yardım, örneğin Türkiye'ye, bâzı durumlarda düşünülenin tersi sonuç verebilir, yâni bağımsızlık eğilimini artırıp, mevcut askerî planları zayıflatabilir. Bu tip ülkelere — Türkiye gibi — doğrudan doğruya ekonomik yardım da yapılabilir, ama bu ancak bize uygun ve bağlı hükûmetleri iktidarda tutacak ve bize düşman muhalifleri zararsız bırakacak biçim ve miktarda olmalıdır.

Bunlarla bağlantılı olarak, özel sermaye yatırımlarını da ayarlamak gereklidir. Hükûmet, özel sermaye yatırımlarını cesaretlendirmeli ve onlardan akıllıca yararlanmasını bilmelidir. Bu yatırımlar yardımıyla, birçok siyasal amaca ulaşılabilir. Bu tip özel sermaye yatırımları, zamanla *bütün gayri meşrû muhalefeti ve politikamıza karşı direnişi ortadan kaldırabilmeli, ya da nötralize edebilmelidir**. Ayrıca bizi desteklemekte kararsız ve sallantılı olan bütün özel girişim ve çıkar çevrelerini etkilemelidir. Aynı zamanda ABD ile işbirliğine hazır, yerli işadamlarına yardım artırılmalı ve böylece bu işadamlarının ilgili ülkenin ekonomisinde kilit noktalarını ele geçirmeleri, buna dayanarak politik etkilerinin artması sağlanmalıdır»[209].

* Görüşler, Haydar Tunçkanat'ın 1966'da yayınladığı ve daha önce sözünü ettiğimiz CIA raporuyla aynı paraleldedir.

27 MAYIS, 12 MART VE DEMOKRASİNİN DIŞ POLİTİKA SINIRI

Bu sermaye özgürlüğünden yana demokrasi, kör-topal gider. Ama Rockefeller raporunda öngörüldüğü gibi, Menderes'e kısıtlı ve koşullara bağlı yardım verilir. Menderes hatta Tinbergen yönetiminde kalkınma planı hazırlamaya ve enflasyondan kaçınmaya zorlanır. Menderes, Sovyet yardımları arar. 27 Mayıs olur ve düşer. O sırada buğday ürünü kötü olmuştur, büyük şehirlerin beslenmesi güçlük yaratmaktadır. Başka bir ülkeye giden buğday yüklü Amerikan gemileri Türk limanlarına çevrilerek, sıkıntı giderilir*. Ne var ki, askerî rejimin kısa süreli olması istenir. Bir an önce seçimlere gidilmesi yolunda baskı yapılır. Avrupa Konseyi harekete geçer, Reverdin'e göre, demokrasiye geçişi önerir :

«1960'da Konsey'ce Türkiye'ye bir süre tanınmıştı. Eğer serbest seçimle bir parlamento gelmez ve bu parlamentodan kuvvet alan bir hükûmet olmazsa, durum, Avrupa Konseyi ve Batılı özgür demokratik topluluk ile uyuşmaz.»

Bu yapılmazsa, Türkiye, Avrupa Konseyi'nden çıkartılabilecektir. Başkan Eisenhower de Orgeneral Ce-

---

* 27 Mayıs'tan sonra seçim'lerde Demokrat Parti'nin mirasçısı olma iddiasındaki partil rin başarı sağlaması, Ordu'da yeni huzursuzluklara, hatta başarısız patlamalara yol açar. Örneğin 1961 seçim sonuçları hayal kırıklığı yaratınca, 21 Ekim 1961'de müdahale protokolü imzalanır. Daha başka protokoller de bunu izler. Üst komutanlar bunları engellerler. Osman Deniz, anılarında, 21 Ekim 1961 protokolünden vazgeçiş nedenini Istanbul Vâlisi Korgeneral Refik Tulga'dan sorar. Protokolde imzası bulunan Korgeneral Tulga şu karşılığı verir :

— İyi ki karar uygulanmadı. Istanbul'un ekmeğini Amerika'dan getirilen buğdayla sağlıyoruz. Buğday yüklü Amerikan gemileri, Okyanus'tan geri dönebilirlerdi. Şimdi Ofis'e telefon edeyim, bakın kaç günlük unumuz var?

Vâli, Ofis'e telefon eder ve cevabı açıklar :

— Bakın, 28 günlük unumuz varmış... (Devrim gazetesi, 25 Kasım 1969).

mal Gürsel'e bir mektup yazarak, bir an önce seçimlere gidilmesinin Batılı dostları sevindireceğini duyurur. Başkan Gürsel, Eisenhower'e gazetelerde yayınlanan şu karşılığı verir :

«Sayın Başkan,

... Memleketimizin yönetimini, seçimler sonunda iktidara gelecek hükûmete devretmek hususundaki azmimizin, Türkiye'nin bütün dostlarını sevindireceğini ifade buyuruyorsunuz.

Amacımız, bir zümre diktatörlüğüne son vermekti. Zümre diktatörlüğüne meydan vermeyecek bir düzen içinde Anayasa hazırlığına başlanmıştır. Milletin onayına da sunulması düşünülen bu Anayasa ile kurulacak demokratik düzen içinde teşekkül edecek olan yeni hükûmete görevi devretmek, milletimiz için hayırlı bir çığırın açılması demek olacağı gibi, sizin de ifade buyurduğunuz üzere, kuşkusuz başta Amerika olmak üzere, müttefiklerimizi de sevindirecektir».[210]

Bu kez, sola da açık özgürlükçü bir Anayasa ile yeni bir demokrasi dönemine girilir. On yıl sonra sert bir müdahale ve pasifikasyon dönemi gelir. Avrupa Konseyi ve Ortak Pazar, bir an önce seçimlerin yapılmasını ve parlmanter sisteme dönülmesini ister. Reverdin, Avrupa Konseyi adına konuşur :

«1960 yılında ne söyledikse, şimdi de aynı düşünürüz... Bu durumda Türkiye'nin Avrupa Konseyi topluluğu içinde kalması olasılığı çok zayıflar. Fakat bugünkü durumun düzeleceğini ve kısa bir gelecekte normal koşullara dönüleceğini, Türkiye'de bu konuda büyük çaba harcandığını biliyoruz.»

Ortak Pazar da benzer bir tutum takınır. İki yıllık bir pasifikasyon döneminden sonra, parlmanter demokrasiye geçilir. Orta sol bir parti seçimleri kazanır, İslâmcı bir partiyle koalisyon kurar. Her iki parti de Batı ittifakına bağlıdır. İşin ilginç yanı, Ortak Pazar'a bir ara karşı olan iki parti de tutum değiştirirler. Geçiş dönemini düzenleyen protokolde bâzı değişiklikler sağlan-

ması koşuluyla, Ortak Pazar yanlısı olurlar*.

* CHP, Ecevit'in Genel Sekreterliği günlerinde Ortak Pazar'a karşı sayılabilecek bir tutum takınmıştır. 23 Kasım 1970'te geçiş dönemine girmek üzere Ankara Antlaşması imzalanıp Haziran 1970'te onay için Meclis'e getirilince, Ecevit'çi milletvekilleri olumsuz oy kullanmışlardır. 1973 Bütçe konuşmasında ise, CHP Genel Başkanı, Ortak Pazar'a karşı olmadığını belirtmeye dikkat eder. Ecevit, parlmanter demokrasiden ayrılan bir Türkiye'nin Avrupa'dan kopacağını ve bölgede düşmanlarının karşısında yalnız kalabileceğini ileri sürer. Böylece Ortak Pazar'ın politik liberalizmi uğruna, ekonomik liberalizminin büyük sakıncaları görmezlikten gelinir ve Ortak Pazar ülkelerinin politik liberalizmi, Türkiye'deki parlmanter rejimin bir cins garantisi sayılır. Bu tutum, Tanzimat döneminin nüktedan devlet adamı Fuat Paşa'nın «Avrupa devletlerine kapılanma» politikatısını hatırlatmaktadır. Fuat Paşa, yukarıdan gelen otoritarizme karşı halktan bir tepki gelmediği, ya da bu tepki yetersiz kaldığı için, politik liberalizm yolunda büyük Avrupa devletlerine (bunların sefaretlerine) sığındıklarını açıklar: «Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukarıdan biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet, cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise bir kuvvet yaratma olanağı yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi, yandan bir kuvvet kullanmaya muhtacız. O kuvvet de sefaretlerdir», yâni Avrupa'dır...

Prof. Ahmet Şükrü Esmer ise CHP - MSP protokolündeki dış politikayı «eski dünyanın dili ile konuşuyor» diye çok yetersiz bulur : «Nixon'un geçen Haziran başında Brejnev ile imzaladığı nükleer anlaşma, Avrupa'yı nükleer silâhla korunmaktan yoksun bırakıyor. Doğrusu Nixon-Brejnev anlaşması, Amerika'nın NATO ile müttefiklerine karşı giriştiği yükümlülüklerle çelişki hâlindedir ve son NATO toplantısında Fransız Dışişleri Bakanı Jobert, bu hususu belirtmiştir.

Amerika, Sovyetlerle diyaloga başlayalı, milletlerarası ilişkilerde yeni bir dünya meydana gelmiştir. Bugünkü Amerika, Avrupa ile çatışıyor, Sovyetlerle sevişiyor. İttifaklara bağlılık, eski anlamını yitirmiştir. Türkiye'nin NATO'ya bağlılığı yeniden tanımlanmalıdır... Gittikçe güçlenmekte olan Üçüncü Dünya'ya daha yakın gelmeliyiz.

Yayınlanan protokolde dış politika konusu, eski dünyanın dili ile konuşuyor. Yeni dünyanın dili başkadır». (Barış gazetesi, 28 Ocak 1974)

AMERİKAN TİPİ KALKINMA MODELİ

Otuz yıl sonra Türkiye, küçük bir Amerika olacaktır.
(Taksim, Istanbul 20 Ekim 1957)
CELÂL BAYAR

Gördük ki, 1939 İngiliz İttifakı'ndan sonra Atatürk Cumhuriyeti'nin geleneksel politikasıyla ters düşen hükûmetler, Kuruluş Savaşı'nda ve Lozan'da tam bağımsızlık sağlamak için mücadele ettiğimiz emperyalist devletlerin koruyuculuğunu ısrarla aramışlardır. Lord Curzon, Lozan'da bu koruyuculuğun çok çabuk geleceğine inanmış, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık yolunda kopardığı ödünleri bir bir geri alacağını söylemiştir. Lord Curzon, bu günleri göremez. Atatürk günlerinde emperyalizme böyle bir fırsat verilmez. Ama dış politika değişikliği sonucu, «Beni koru, beni güçlendir» denilince, emperyalizm, kendi çıkarları gerektirdiği anda politik, askerî, ekonomik bütün sistemiyle gelir, kendi sınıfsal temelini kurar ve yerleşir.

ABD yardımlarına yön vermek üzere, iktisatçı Thornburg Türk ekonomisini inceler*. «Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Eleştirisi» adlı Thornburg raporu ilginçtir. Rapor, Atatürk döneminde «devletçilik» denemesiyle «özel girişimin gelişmesinin birdenbire durdurulmasını» eleştirmekle başlar. Karabük Demir-Çelik tesislerinin tasfiyesini ister. Türkiye, İhra-

* Türkiye'nin Düzeni kitabında ayrıntılarıyla incelenen bu ekonomik konulara, birer cümleyle dokunmakla yetiniyoruz.

cat ve İthalât Bankası'na 125 lokomotif imal edecek kapasitede bir fabrika kurmak amacıyla 14 milyon dolar kredi için başvurmuştur. Thornburg, projeyi veto eder. Çelik sapan yapamayan memleketin lokomotif yapmaya kalkışmasını mevsimsiz sayar :

«— Türkler böyle düşündükleri sürece, dolarlarımızın ve bu gibi makineleri imal edecek fabrikalarımızın ABD'de kullanılması daha iyi olacaktır.»

Türkiye'nin makine, uçak ve dizel motörü yapımı projelerine de ABD yardımı sorununu inceleyen Thornburg aynı biçimde karşı çıkar, «Böyle düşünenleri, Amerikalılar iyi çalışma arkadaşları saymazlar» der. Yabancı sermayenin de parasını bu tip projelere yatıran hükûmetlere güven duymayacağını söyler. Traktör fabrikası mı? Thornburg, sapan ve pulluk yapın buyurur. Gübre fabrikası mı? «Gerek yok» cevabını verir. Gemi alımı için kredileri reddeder Thornburg'un reçetesi basittir: Yabancı sermayeye yerli sermaye ile eşitlik tanımak. ABD yardımlarının saptanmasında söz sâhibi olan iktisatçı, «eşitlik garantisi»nin «ilk bakışta kapitülasyonlarla yapay bir benzerlik göstereceğinden, Türkiye'de başlangıçta pek hoş karşılanmayabileceğini» belirtir, ama küçük balıkla büyük balığı aynı havuza koymanın, büyük balığa ayrıcalık tanıma anlamına gelmediğini söyler. Atatürk döneminde önemsenmeyip, daha önce rafa kaldırılan 1800 sayfalık Dorr raporunda da aynı şeyler ileri sürülmüştür. Thornburg raporu gibi, bu 1800 sayfalık rapor da birden değerlenir. Dorr, Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden Türkiye'ye geldiğinde, birçok hükûmet yetkilisi ona raporunun kendileri için «kutsal kitap» olduğunu söylerler. Dünya Bankası Kurulu da «sanayie değil, tarıma yönelin» biçiminde bir rapor hazırlar. Bu Barker raporunun reçetesi de şöyledir :

«Geniş kapsamlı bir planlamadan kaçınılmalıdır. Kalkınmada ağırlık tarıma verilmelidir. Devletçilik tasfiye edilmeli, özel girişime her alan açılmalı, yasalar

değiştirilerek, yabancı sermaye getirilmelidir. Enflasyon ve dış ödeme güçlükleri göz önünde tutularak kalkınma hızı yüksek tutulmamalıdır.»

Bu Amerikan raporlarına uygun davranılır. Zâten çok partili düzene geçişle gücü artan ticaret burjuvazisi, çeşitli Batı kapitalist firmalarının mümessilliklerini almaya koyulmuştur. Onlar da aynı yönde baskı yapar. Bu baskılar altında, gerek iktidardaki CHP, gerekse muhalefetteki DP, ağır sanayie dayalı planlı devletçiliği terkedip, yabancı sermayeye dayalı bir özel girişimciliği benimserler. 1947'de CHP Programı buna göre düzenlenir. Devletçi iktisatçıların savaş yıllarında verilen direktiflere uygun biçimde hazırladıkları Demir-Çelik Kombinası, Genel Makine Fabrikası, Elektrolitik Bakır Kombinası gibi ağır sanayi projelerini kapsayan kalkınma planı rafa kaldırılır. Hasan Saka'nın Başbakanlığı sırasında, Marshall yardımından yararlanmak üzere, acele bir «özel girişimci ve yabancı sermayeci» plan hazırlanır. Yeni plan, «devlet girişimlerinin özel kesime devredileceğini ve her alanın yerli-yabancı özel girişime açılacağını» öngörür.

Demokrat Parti'nin ilk yıllarında, Türkiye'yi aç Avrupa'nın «tarım ambarı» yapacak bir politika izlenir. 1952-1953 yıllarında bu politika başarıya ulaşır gibi gözükürse de, daha sonraki yıllarda Türkiye buğday ithalâtçısı olur. Ocak 1954 başında Celâl Bayar, ABD'de petrol şirketleri temsilcileriyle birlikte yediği yemekte, «Petrol Kanunu'nun onların istedikleri biçimde, memlekete dönmeden önce Meclis'ten çıkacağını» müjdeler. ABD'nin petrolcü Ankara Büyükelçisi, daha önce haberi verir :

«*Türkiye'de petrol işletmeleri devlet tekelinden çıkarılacaktır.*»

ABD sermayedarlarının organı Journal of Commerce, Mc Ghee'nin demecini örnek alsınlar diye, milliyetçilik sevdasındaki Bolivya'ya ve Musaddık'ın İran'ına uyarıda bulunur :

«Türkiye, petrol sanayiini örgütleyip, yürütebilecek güçtedir. Orta Doğu'nun bu durumdaki tek ülkesi olmasına karşın, işin gerçeğini kavramış ve petrol işletmesini devlet tekelinden çıkarmak için tavır almıştır. İran ve Bolivya hükûmetleri, Mc Ghee'nin demecini okuyup, akıl yolundan hareket etmelidirler. Bâzı ülkelerde sâdece sözde milliyetçi olan gruplar, yabancıların kendilerini sömürdüğünü ileri sürüp, bunların sınır dışı edilmelerini isterken, Türkiye, tam tersine petrollerin değerlendirilmesi yolunda kapılarını yabancı sermayeye açmaktadır»[211].

Gerçekten petrolcülerin adamı Max Ball'e, ABD petrolcülerinin istedikleri biçimde bir Petrol Kanunu hazırlatılır. Hatta tasarıya «Bu yasa ancak yabancı şirketlerin izniyle değiştirilebilir» diye bir 136. madde eklenirse de, bu sonradan çıkartılır. ABD, Türk Petrol Kanunu'nu Güney Amerika'daki muz diktatörlüklerine, «örnek yasa» diye gösterir. İnönü, 1954 seçimlerinde «Petrol Kanunu, bir kapitülasyon kanunudur» derse de, sonra bu görüşünden cayar, iktidara gelince Petrol Kanunu'na dokunmaz.

Aynı biçimde, Amerikalıların isteklerine tam uygun bir Yabancı Sermaye Kanunu çıkartılır. Celâl Bayar, Amerika'dayken, 25 Ocak 1954'te düzenlediği basın toplantısında yabancı sermayeye tatlı bir çağrıda bulunur:

«Türkiye'ye yapılan ekonomik yardım, zâten yükselmekte olan bir ekonomik bünyeye, güçlü bir destek olarak gelmiştir. Türk milletinin satın alma gücünün artması ve yaşama standardının yükselmesiyle, memleket mamûl maddeler ve tüketim malları için büyük bir pazar durumuna gelecektir. Yeni kabul edilen bir kanun, yabancı sermayenin Türkiye'ye en elverişli koşullar altında akmasını mümkün kılacaktır. Özetle, denilebilir ki, *Türkiye'de harcanan her dolar, verimli bir toprağa ekilmiş refah ve bereket filizleri verecek bir tohum gibidir.*»

Gerçekten, Yabancı Sermaye Kanunu, yeryüzünde-

ki en liberal yasalardan biridir. Randall, kendi yasasını «mutlu bir olay» diye selâmlar. Randall tasarısının 10. maddesiyle «yerli sermaye ve girişimlere tanınan bütün haklar, muafiyetler ve *imtiyazlardan*» yabancı girişimlerin de yararlandırılması kabul edilir. Kapitülasyonları ve Lozan'ı ansıyan muhalefetin müdahalesiyle, «*imtiyazlar*» sözcüğü çıkartılıp «kolaylıklar» denilir. İnönü, 1954 seçim kampanyasında, bu kanunu şiddetle eleştirir :

«Yabancı Sermaye Kanunu, ticaretimizi, sanayiimizi, ekonomimizi canevinden vuran bir kanundur.

Tarihte yabancılar, kapitülasyon himayesi ile Türkiye'yi sömürdüler. Yeni dönemlerde yerli vatandaş, gerçek dışı ve güvensiz usûllerle acı çekecek ve *yabancı sermaye özel yasaların koruyuculuğunda yaşayacaksa, kendi elimizle yerli sermayeyi yabancı olmaya zorlamış oluruz.* Yüzyıllarca denenmiş sakıncalı usûllerin, yeni bir marifetmiş gibi yeniden getirilmesine kalkışılacağını asla düşünmezdik.»

Gerçekten yerli sermaye, en azından lisans, patent, know-how anlaşmalarıyla, yabancı sermayeye bağımlı olur. Fakat Lozan'ı imzalayan İsmet Paşa, bir daha bu konuyu ele almaz. İktidara gelince de, Yabancı Sermaye Kanunu'na dokunmaz.

GELİŞEN BİR SANAYİ : REKLÂMCILIK

Amerikalıların teşvikiyle yabancı patentlere dayalı lüks tüketim sanayii ve reklâmcılık hızla gelişir. Randall, 19 Kasım 1953 tarihli Cumhuriyet'e göre, reklâmcılıktaki yeteneksizliğimizi eleştirir :

«Türkler... reklâmcılığı unutuyorlar. Amerikan sanayicilerinin âşina oldukları yöntemler, Türkiye'de de kullanılmalıdır.»

Oysa Türk özel girişimcileri, reklâmcılıkta büyük bir yetenek gösterir. 150'den fazla firma bu alana yönelir. Yalnız özel reklâm gelirleri, 1968 yılında 245 milyon lirayı bulur. 1968 yılında milyar liranın üstünde

ciro yapan ilâç sanayiinde, Meclis Araştırma Komisyonu raporuna göre, kalifiye, yarı-kalifiye işçi sayısı 1433 kişi, satış personeli ise 1496 kişidir!

Randall, 1956 yılında Menderes'i aşırı enflasyonist tutumdan caydırmak ve devalüasyona razı etmek için Türkiye'ye geldiğinde, yabancı sermayeye dayalı özel girişimcilik politikasına övgüler düzer :

«Türkiye ve Atatürk'e hayranım. Türkiye'nin devletçilikten liberalizme geçişindeki kolaylık hayrete değer.»

Randall, «ABD Hükûmeti'nin açık bir çek defterini taşıyorum» biçiminde güçlü bir kanıtla, Menderes'i enflasyondan vazgeçirmeye ve devalüasyona râzı etmeye uğraşırsa da, bu iş iki yıl alır. 1958'de başarıya varılır.

1959 yılının ilk ayında, belli koşulları yerine getiren ABD sermayesinin millîleştirilmesinde muhatabın ABD Hükûmeti olacağını öngören «İstimlâk ve müsadere garantisi anlaşması» kanunlaştırılır. DP Erzurum Milletvekili Sabri Dilek, haykırır :

— Bu anlaşmanın kabulüyle kapitülasyonlar geri getirilmiş olacaktır. Bu anlaşma ile Amerikalılara açıkça imtiyaz verilmektedir.

Dışişleri Bakan Vekili Nâmık Gedik karşılık verir :

— Bu anlaşmanın ruhunda bir kapitülasyon havası yoktur.

Planlı dönemde de Batı Almanya, millîleştirmelere karşı «ruhunda bir kapitülasyon havası taşımayan» benzer bir garanti elde eder.

Planlı kalkınma fikrini de, 27 Mayıs'tan önce ABD getirir. 4 Ağustos devalüasyonu ile sonuçlanan 1958 Paris müzakerelerinde, dış yardım koşullarından biri olarak «bir kalkınma programı çerçevesinde yatırımların zorunlu koordinasyonunu sağlamak üzere gerekli yetkilere sâhip bir Koordinasyon Bakanlığı'nın kurulması» istenir. Sabatî Ataman'ın Koordinasyon Bakanlığı, bu dış baskı üzerine meydana çıkar. Ayrıca Başba-

kanlığa bağlı bir «Ekonomik Danışmanlık Kurulu» teşkil edilir. Prof. Tinbergen ve yardımcısı Koopman bu işle uğraşır ve ilk plan hazırlıklarına girişirler. 27 Mayıs, bu işleri devam ettirir. İnönü, Başbakan olunca ABD Büyükelçisi Hare, Türkiye'ye verilecek yardımları belirten muhtırasında, İnönü Hükûmeti'nin «özel kesimin kalkınmada oynayacağı rolü de kavramış olarak planlı kalkınmaya verdiği önemi» över ve bunun «Başkan Kennedy yönetiminin ekonomik kalkınma politikasına da uygun bulunuşunu» takdirle karşılar.

Plan, bu görüşlere uygun biçimde hazırlanır ve yürütülür. Fakat yine de bürokrasinin tam kurtulamadığı devletçilik anlayışından şikâyet vardır. Büyükelçi Hare ve ABD yöneticisi Macomber, 1965'ten sonra Amerikan Kongresi'nde devletçilikten yakınırlar :

«Devletçilik, Türkiye'de eski ve saygı gören bir görüştür. Biz ise, Türkiye'nin sorunlarının çoğunun devletçilikten ileri geldiğini düşünüyoruz. Orada özel kesime daha çok rol verilmesini görmenin sabırsızlığı içindeyiz. Seçimle işbaşına gelen yetkili iktidar da (Adalet Partisi) aynı şeyden yakınmaktadır.»

Demirel iktidarı, çok yönlü teşvik tedbirleriyle, bu gelişmeyi hızlandırır. 12 Marttan sonra ise, çok daha geniş bir özel sermaye teşvik programı uygulanır. Bu öyle bir yöneliştir ki, 27 Mayıs'ın Maliye Bakanı Kemal Kurdaş, 21 Ocak 1974'te bir seminerde yeni iktidarın bu politikayı değiştirmesi kaygısıyla haykırır :

«Teşvik tedbirleri kaldırılırsa... Türkiye'nin belkemiği kırılır.»

EMPERYALİZMİN SINIFSAL TEMELİ

Birer cümleyle belirtmek istediğimiz, Anglosakson ittifakının yalnızca askerî amaçlı kalmadığı, belli bir ekonomik ve siyasal sistemi beraberinde getirdiğidir. Rockefeller, haklı olarak «*oltaya yakalanmış balık*»tan söz etmektedir.

Askerî ittifak ve yardımlar, o ülkeye bağlı bir kapitalist sınıf yetiştirmek, belli bir ideoloji ve yaşam biçimini gerçekleştirmek için kullanılmaktadır.

ABD'nin Türkiye'de geliştirdiği egemen sınıfı, Istanbul Üniversitesi'nde bir süre ders veren Prof. James Murray şöyle tanımlar :

«Türkiye'de bugün kapitalizme, kontrolsüz kapitalizme inanan, belli ve kudretli bir azınlık grubu vardır. Bu zengin grup, tarım ve sanayi alanlarındaki her türlü ekonomik reforma başarıyla karşı koymaktadır. Grup mensupları, büyük kentlerde ve taşrada, ekonomik ve politik yaşama egemen olan güçlü kişilerdir... Önde gelen Amerikan yetkililerinin temas kurdukları Türklerin hemen hepsi bu gruptan gelmektedir.»[212]

Gerek sermaye, teknoloji ve ideoloji bakımından dışa bağımlı bu yükselen kudretli sınıf, gerekse emperyalizm, kudretini artırabilmek için bürokrasinin her kesimi üzerinde kontrolünü pekiştirmeye özel dikkat gösterir. Bu konuda da ayrıntılarına girmeden, Haydar Tunçkanat'ın yayınladığı CIA raporunu hatırlatalım ve Amerikan Yardım Örgütü (AID) Kamu Yönetimi Danışmanı olan, Devlet Personel Dairesi'nde çalışmalar yapan Podol'un raporuna dayanarak «Amerikan görüşlerini benimsemiş devlet girişimleri yöneticileri grubu yetiştirme» çabalarının sonuçlarını aktarmakla yetinelim :

«On yıldan fazla bir süredir Türkiye'de faaliyette bulunan ABD yardım programı, şimdi meyvalarını vermeye başlamıştır. Önemli mevkilerde Amerikan eğitimi görmüş bir Türkün bulunmadığı bir bakanlık, ya da bir kamu ekonomik girişimi hemen hemen kalmamıştır... Bu kimselerin kısa zamanda genel müdürlük, ya da müsteşarlık mevkilerine geçmeleri beklenir. AID bütün çabalarını bu gruba, yöneltmelidir*.»

* Bir de her bakanlığa ve önemli kuruluşlara yerleşmiş yabancı uzmanlar sorunu var. Lozan'da Türk Devleti'nin içi-

«Bütün bu konularda askerî örgütü görmezlikten gelemeyiz. Bu, yanlızca onun siyasal bir güç oluşundan değil, aynı zamanda ekonomik yönden de etkili oluşundan ötürüdür.»[213]

Gerçekten bürokrasinin üst kesimleriyle dışa bağımlı yükselen kapitalist sınıf arasında çok sıkı bağlar kurulmuştur. Hatta bir bütünleşmeden bile söz edilmektedir. Bir Planlama Müsteşarı'nın, bir Karayolları Genel Müdürü'nün, hatta bakanların özel holdinglerin yöneticiliklerine gelmeleri, özel şirket yöneticilerinin devletin en yüksek mevkilerine atlamaları artık olagan sayılmaktadır. Eisenhower'in ABD için en büyük tehlike

---

ne yerleşmiş yabancıları çıkartmak için inatla şerefli bir mücadele veren İnönü'nün tekrar benzer bir duruma düşüş karşısında, Kıbrıs bunalımının en kritik günlerinde yüksek memurlara söylediği ve bir yüksek memurun not ettiği şu sözleri aktarmaktan kendimizi alamıyoruz: «Daha bağımsız ve kişilik sâhibi dış politika izlenmesini istiyorsunuz. Herkes aynı şeyden söz ediyor. Nasıl yapacağım ben bunu? Karar vereceğim ve işi teknisyenlere havale edeceğim. Onlar ayrıntılı çalışmalar yapacaklar ve önerileri hazırlayacaklar. Yapabilirler mi bunu? Hepsinin çevresinde uzman denen yabancılar dolu. İğfal etmeye çalışıyorlar. Başaramazlarsa işi sürüncemede bıraktırmaya çalışıyorlar. O da olmazsa karşı tedbir alıyorlar. Bir görev veriyorum. Sonucu bana gelmeden Washington'un haberi oluyor. Sonucu memurumdan önce, Sefirden öğreniyorum... Bağımsızlık Savaşından sonra, barış antlaşmasında esas mücadele bu uzmanlar konusunda oldu. Yoksa sınırlar sorunu fiilî bir durum idi. Tazminat işini iki devlet aramızda çözerdik. Bütün mücadele, idaremize tasallut yüzünden çıktı. Bir tek uzman vermek için büyük ödünlerde bulunmaya hazırdılar. Dayattık. Biz onların neden ısrar ettiklerini biliyorduk. Onlar bizim neden inatla reddettiğimizi biliyorlardı. Böyledir bu işler peygamber edâsıyla size dünyaları vaadederler, **imzayı attın mı ertesi gün gelmişlerdir. Personeli gelmiştir, techizatı gelmiştir, üsleri gelmiştir. Ondan sonra sökebilirsen sök... Gitmezler.** Ancak bu sorunun üzerine vakit geçirmeden eğilmek gerek. **Yoksa ne bağımsız dış politika, ne bağımsız iç politika güdemezsiniz.** Havanda su döğersiniz. Fakat sanmayınız ki, kolay bir iştir. Savuşturulan iki iç tehlike (22 Şubat ve 21 Mayıs olayları) bunun yanında çok kolay kalır. Denediğimizde, başımıza neler geleceğini kestiremem». (Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, s. 578).

saydığı «sanayici-asker kompleksi» deyimi biraz değiştirilerek, ülkemizde de artık bir «sermayedar-bürokrasi kompleksi»nden söz edilebilir. Bürokrasinin en üst kesimleri, Atatürk günlerindeki egemen sınıflara olan göreceli bağımsızlıklarını artık yitirmişe benzemektedirler.

Emperyalizm ve dayandığı kapitalist sınıf, yalnız bürokrasiye değil, işçi sendikalarına da kendi tutum ve ideolojilerini benimsetme yolunda çaba gösterir. Kendi sınıfının ideolojisinden yoksun, yalnızca ücret sorunuyla ilgili «partilerüstü» bürokratik bir sendikacılık anlayışı geliştirilir. Yayınlanan Amerikan belgelerinden öğrenmekteyiz ki, Amerikan İşçi Federasyonu'nun dış ilişkilerini yürüten Lovestone ve yardımcısı George Brown gibi sendikalarımızla işbirliği kuran kişiler, CIA'nın hizmetindedir. Milletlerarası işçi ve gençlik örgütleri, CIA ile bağlantılıdır.

PENTAGONİZM

> Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, milletin yaşam ve bağımsızlığına suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların saldırılarına karşı savunma ve dış düşmanlarla işbirliği yapıp milleti aldatmaya ve bozmaya çalışan iç hainlerin cezalandırılması için Ordu'yu güçlendirmeyi ve onu millî bağımsızlığın dayanağı bilmeyi ödev sayar.
>
> 13 Eylül 1920
> ATATÜRK

Kısaca, siyasal bir bağımsızlık görüntüsü altında topyekûn bir egemenlik kurmak söz konusudur. Dominik'te seçimle işbaşına geçip bir CIA darbesiyle devrilen Cumhurbaşkanı Juan Bosch, bu sisteme Pentagonizm adını vermektedir. Bu sistem, Güney Amerika'da Küba ve millî ordu geleneğini sürdüren ve ordu önderliğinde millîci bir reform programı uygulayan Peru dışında başarıya ulaşmıştır.

Güney Amerika ülkeleri, Komünist Rusya'dan da, Komünist Çin'den de binlerce kilometre uzaktadırlar. Bu ülkelerin bir Rus, ya da Çin saldırısından korunmaya ihtiyaçları yoktur. Fakat ABD, bunları saldırıdan korumak istemektedir. Saldırgan, o zaman belli bir devlet değil, belirsiz bir «milletlerarası komünizm» olur. Bir Amerikan yetkilisinin «Barutun icadından sonra en tehlikeli icat» saydığı millî kurtuluş hareketleri de bu belirsiz tanımlamanın kapsamına alınır. Nitekim Johnson'un Kissinger'i olan dış politika planlayıcısı Prof. Walt Rostow, «millî kurtuluş hareketlerinin çıkar yol olmadığını dünyaya kanıtlamak için» Vietnam Savaşı'nın açıldığını söylemekten çekinmez.

Pentagonizm uygulamasını, bir ara Kennedy'nin de yakın dostu olan Juan Bosch şöyle özetler :

«Amerika Kıt'asını Savunma Örgütü... Lâtin Amerika ordularının içine sızmak için bir araç olarak kullanıldı. Bu işte Amerikan askerî kurullarının katkıları büyüktü. Sosyal ve kültürel yardım kurulları da bağımlı kılınan ülkelerin işçi teşekkülleri ve kültürel kuruluşları gibi, her türden yayın aracını (gazete, radyo, televizyon) askerî kurulların çevirdiği işlerin uzağında tutmaya çalışarak, aynı amaca hizmet ediyordu. Gizli servisler, Lâtin Amerika ülkelerindeki askerî şeflerin siyasal görüşleri, toplumsal ve ekonomik durumları hakkında *'dosya'* düzenlemekle görevliydiler. Bir zaman sonra bunlara, lûtuf kabilinden verilen yardımlar eklendi. Bunlar askerî malzeme vb. olduğu gibi, ABD ya da Panama Kanalı bölgesindeki askerî kamplar için inceleme kursları da olabiliyordu. Bu evrede güdülen amaç, bu ülkeler askerî sorumlularının bütün iyiniyetlerini kendine çekmek, Amerikan askerî gücünün şaşaası ile onların başlarını döndürmek ve bu askerî sorumluları kendi yurtlarına, dolayısiyle kendi hükûmetlerine değil de Amerika Birleşik Devletleri'ne bağlı kalmaya ikna etmekti.

Fakat nasıl olur da bir Lâtin Amerika askerinden kendi ülkesi, kendi hükûmeti yerine ABD'ye bağlılık

yemini etmesi beklenebilirdi? Nasıl sağlanabilirdi bu? Komünizm tehdidi korkuluğunu silâh diye kullanarak. Komünistler, deniyordu ona, ülkede iktidarı ele geçirecekler ve seni öldürecekler. Seni, çoluğunu çocuğunu... Bunu durdurabilecek tek güç, bu subayın daha önceden görüp tanıdığı o sonsuz askerî gücüyle ABD olacaktı. Küba'da komünizm kurulduktan sonra, bu kanıt daima etkili olarak kaldı. Kuşkusuz, komünizmin ne olduğu konusunu sükûtla geçiştirmekte büyük özen gösteriliyordu. Böylelikle *bu askerler, her an ülkelerindeki hükûmetin, şu ya da bu siyasal partinin, şu ya da bu kuruluşun komünist olduğuna, bundan ötürü de yıkılması, ya da kovuşturulması gereğine inandırılabilirdi...*

Bir milletin hükûmeti, silâhlı kuvvetlerine söz geçirmek zorundadır. Bu, insanlığın tarihi kadar eski bir ilkedir. Dolaylı yoldan başka ülkelerin silâhlı kuvvetlerini ele geçirerek, Pentagonizm, bu ülkelerin iktidar merkezlerini, bizzat pentagonist iktidar merkezine aktarmış oluyordu.

Bir anlamda bu süreç, emperyalist yöntemlerin görüntüsündeydi. Emperyalist ülke, ele geçirdiği her sömürgede duruma egemen olduğuna kesinlikle inandığı zaman, yerli ordular kurardı. Fakat bu yerli orduların komutanları, daima metropol (anavatan) yurttaşları olurdu. Sömürgede çıkacak bir bunalım anında, bu sömürge orduları, kendi yurttaşlarına karşı döğüşürlerdi. Milletlerarası bir çatışmada da bunlar, savaş ister metropolde, ister komşusunda olsun, cephede döğüşmeye gidebilirlerdi...

Bu yöntem... Pentagonizm tarafından da elden bırakılmadı. *Hukukî bakımdan bağımsız, ama siyasal ve ekonomik yönden bağımlı bir ülkenin silâhlı gücünün kontrolü eksiksiz uygulanabildiği vakit, bu ülke yöneticilerinden iktidarı bağımsızlık içinde yürütmek amacıyla gelen her hamle, askerî müdahale tehdidiyle kırılabilirdi.* Ve bu oldu-bitti, birçok kez pentagonist iktidarın yasa dışı basit bir davranışıyla belli edilmiştir.»[214]

KONTRGERİLLA

Güney Amerika ülkelerinde uygulamaları görülen gerillalara karşı mücadele, Panama'da hukuken ABD'ye ait olan Kanal bölgesinde «Southern Command»e bağlı antigerilla okulunda 1960 yıllarından sonra geliştirilmiştir. Southern Command, aynı zamanda bir askerî üs, bir istihbarat merkezi ve çok yönlü bir «askerî üniversite»dir. Antigerilla okulunda, binlerce Güney Amerikalı subay ve astsubay, yıkıcı faaliyetlere karşı savaş için yetiştirilmektedir. Burada yabancı subaylar, uçak okulu, kurmay okulu, muhabere okulu gibi Kanal bölgesinde dağılmış çeşitli askerî okullarda tam bir teknik eğitim görürler. Yeraltı binaları, kayalar içine oyulmuş yerler, bütün Güney Amerika'yı kapsayan haberleşme sisteminin sinir merkezini barındırır. Buradaki ABD yetkilileri, telefon ya da teleksle bütün Güney Amerika ülkeleri başkentlerindeki temsilcileriyle doğrudan doğruya bağlantılıdır ve bu yetkililerin oynadıkları rol, «resmî» ABD Büyükelçiliklerinden çok daha önemlidir.

Haberleşme sistemi, bir hava şebekesiyle tamamlanmıştır. Rio, Santiego ya da Montevideo'ya ulaşmak için Southern Command'ın askerî «öğrencileri» ve sivil ajanları, kendi uçaklarına ve kendi hava alanlarına sâhiptirler.

Washington, Kennedy'nin «ilerleme için ittifak» adlı reform programının başarısızlığı üzerine Kıt'ada «yıkıcı faaliyetler»in yayılmasını önlemek üzere, Panama okullarında orduları eğitmeye ve özel subaylar yetiştirmeye yönelmiştir. «Pasifikasyon» yöntemleri burada öğretilmektedir.

Panama okullarında bir mitos yaratılmıştır. Bu, Güney Amerika askerlerinin dayanışması inancıdır. Geniş ölçüde başarıya ulaşan bu psikolojik eylemin tema'sı şudur : «Bizler, yurtseverleriz. Hepimiz aynı kaygılara sâhibiz. Hepimiz reformlar istiyoruz. Ortak bir düşmanımız var, o da milletlerarası komünizm». Güney Amerika ordularının genellikle orta sınıflardan gelme kato-

lik subay ve astsubayları arasında, bu çok yalın formüller, birçok durumda, ilkel bir siyasal bilinç çimentosu yaratmaya yetmektedir. 35 bin subay ve astsubay, Southern Command'ın öğretisini benimsemiştir. Bu subaylar, Brezilya, Bolivya, Uraguay ve en son Şili'de iktidarı ele alan orduların kadrolarını teşkil etmektedir.

Bu askerlerin dayanışması, boş bir söz değildir. Tupamaros'a karşı Brezilyalılar, Uraguay askerlerine etkin bir destek sağlamışlardır. Bolivya'da bu «uzmanlar», Banzer'in «pasifikasyon» eylemine katılmışlardır. Bolivya, Brezilya ve Uraguay pasifikasyon uzmanları*, Santiago'da, Valperoza'da, Conception'da hazır ve nâzırdır. Uzmanlar, Southern Command okullarında öğ-

---

* Southern Command'ın çeşitli bilim dallarına dayalı anlamda çok disiplinli okullarında okutulan pasifikasyon yöntemleri, çok geniş ve çeşitlidir: Uzun araştırmalar sonunda, ABD uzmanları, aslında başlangıçta azınlıkta bulunan devrimci kadroların geniş halk kitleleri üzerinde etkili olabildiklerini ve oluşturdukları devrimci toplum potansiyelinden yararlanma yoluyla başarıya ulaşabildiklerini saptamıştır. Bu buluş, onları devrimi gerçekleştirebilecek çoğunluğun pasifikasyonu yöntemlerini araştırıp geliştirmeye ve bu yolla devrimci kadroların etkisiz bırakılmalarını sağlamaya yöneltmiştir. 3 Kasım 1970 tarihinde Devrim gazetesinde, belgelere dayanarak bâzı pasifikasyon yöntemleri açıklanmıştır :

— Devrimci kuruluşlara en bilinçli kışkırtıcı ajanlar sokarak stratejik düzeyde ütopik çatışmalar yaratmak yoluyla, taktik planda eylem birliğini engellemek.

— Devrimciler ve devrimci kuruluşlar hakkında karşı propagandaya girişerek, yön verilmemiş bulunan devrimci toplum potansiyelini saptırmak, parçalamak, güçsüzleştirmek.

— Halk topluluklarının Ortaçağ tutkularını körükleyerek, tutucu bir mistik ortam yaratmak.

— Gerektiğinde yönetici kadroları yıpratmak, kamuoyunda itibarlarını yitirmelerini sağlamak ve hemen arkasından yepyeni bir ekibi yönetime geçirmek, var olan düzenin erdemi kanısını uyandırmak. Bu da yetmezse, otoriter rejim heveslisi, bilinçsiz şöhretlerin iktidar olma hırslarını desteklemek.

— Devrimci kuruluşların bilinen yöneticilerini, en gerekli oldukları bir zamanda — geçici olarak da olsa — gözaltına ala-

rendikleri denenmiş yöntemlerle, yıkıcı faaliyetten sanıkları stadyumlarda, toplama kamplarında, hapishanelerde sorguya çekerler, sınıflandırırlar ve bâzen de öldürürler[215].

ALLENDE OLAYI

Bütün bunlar ne içindir? Bu ülkeleri çok milletli şirketlerin dünya ekonomik sistemi içinde tutabilmek içindir. Seçim kazanmanın iktidar olmaya yetmeyeceğini, bütün millî kurumlarda halk egemenliğini kurma

---

rak ya da tutuklayarak, bu tip kuruluşları kışkırtıcı ajanların pençesine düşürmek.

— Sol görünüşte bir takım ekonomik tedbirlerle toplumu oyalamak vb. vb...

Görüldüğü üzere, yöntemler çok çeşitlidir...

Southern Command'ın «goril» denilen askerî uzmanları gibi, çeşitli ülkelerin polis görevlileri de Washington'daki Polis Koleji'nde eğitilmektedir. Costa Gavras'ın 1971'de Şili'de çektiği ünlü «Sıkıyönetim» adlı belgesel filmi, bu öğretinin çarpıcı bir örneğidir. Costa Gavras'ın filminde, Şili'deki siyasal tutuklulara işkence yapabilmek için AID aracılığıyla özel işkence araçlarının getirilişi, araçların siyasal tutuklular üzerinde uygulanışı, çeşitli ülkelerin polis görevlilerinin Washington'daki Polis Koleji'nde yetiştirilmeleri ve bu görevlilerin işkence yöntemlerini ve çeşitli tedhiş hareketlerini bizzat yönettikleri ve sonra karşı tarafın marifetiymiş diye nasıl gösterdikleri hikâye edilmiştir.

Ayrıca çeşitli ülkelerin istihbarat örgütleri ile CIA arasında, istihbarat alış-verişini çok aşan içiçe ilişkiler kurulmuştur. Teknik uzmanlık kisvesiyle, CIA ajanları bu millî örgütlere yerleşebilmişlerdir. CIA, doğrudan doğruya bu örgütlere para yardımı yapmaktadır. Yunanistan'da paranın doğrudan doğruya değil de, Yunan Hükümeti aracılığıyla verilmesini isteyen Bakan Andrea Papandreu, bunun bedelini ödemiştir. Ünlü Papadopulos, Karamanlis döneminde, Yunan istihbarat örgütü KYP ile CIA arasında irtibat subayıdır. Fakat sonradan Amerikan Kongresi'nde Papadopulos'un CIA'dan ücret aldığı, bordrolarda adının bulunduğu CIA yetkilileri tarafından resmen açıklanmıştır.

Esasen Watergate olayı, nasıl bir dünyada yaşadığımızı gözler önüne sermiştir.

başarısını göstermek gerektiğini kanıtlayan talihsiz Şili denemesi, bunun çarpıcı bir örneğidir. Allende, marksist olabilir, fakat marksist olmayan kuruluşların da katıldığı bir koalisyonun lideridir ve uyguladığı politika marksist bir politika değil, yabancı dev şirketlerin millileştirilmesi ve feodal kalıntıların temizlenmesi gibi ülke bağımsızlığına yönelmiş milliyetçi ve demokratik politikadır ve Allende, bunu mevcut siyasal düzen içinde, Anayasa'ya sıkısıkıya bağlı kalarak gerçekleştirmek istemiştir. Ama bakır tröstlerinin ve ITT gibi çok milletli şirketlerin faaliyet alanını daraltan bu millî kurtuluşçu bağımsızlık politikası, bu şirketlerin ve onlarla içiçe bulunan CIA'nın direnişi ve tertipleriyle karşılaşmıştır. Nitekim CIA'nın eski başkanı ve ITT yönetim kurulu üyesi John McCone*, daha seçim kampanyası sırasında, Allende'nin seçilmesini engellemeyi amaçlayan bir pla-

* California'lı bir milyonerdir ve Standard Oil'de milyon doların üstünde payı vardır.

Şili sorunu, ABD Kongresi'nde yeter aydınlığa çıkmıştır. Bizzat CIA yetkilileri, Allende'nin devrilmesini uzun süredir planladıklarını ve nihayet bir plan dairesinde devirdiklerini itiraf etmişlerdir. Washington Post'un yayınladığı belgelere göre, ABD Hükümeti, Allende iktidara gelince uzun süreli bir darbe planı hazırlar. Plan, çok yönlüdür: Bir yandan Allende Şili'sine her çeşit ekonomik yardım ve kredi durdurulur. Öte yandan Şili'de kolları bulunan çok milletli ABD firmalarına, iç ekonomiyi sabote öğütü verilir. Bu firmalardan kilit noktalarında bulunan Şililerin CIA adına elde edilmesi istenir. ABD Senato Komsiyonunda sorguya çekilen CIA şefi William F. Colby ve yardımcısı Frederick Dixon Davis, bu çabaları esas itibariyle itiraf ederler :

— Son grevi yapan kamyon sâhiplerini doğrudan doğruya paraca desteklemedik, ama Şili'nin bütün siyasal partilerine sızabildik ve sağlamca yerleşebildik.

Colby ve Davis, Şili'deki yabancı firmaların oynadıkları rol konusunda bir açıklamada bulunmaktan çekinirler, fakat her ikisi de Allende muhalifi partilere kendilerinin son seçimlerde 400 bin dolar yardım yaptıklarını kabul ederler. ITT'nin açıkça ortaya çıkan «câsusluk, sabotaj ve hükümeti devirme» olaylarını Kissinger'e yıkarlar :

— Bu firmayla bizim adımıza o dönemde, Başkan'ın Başdanışmanı Kissinger görüşmüştü... Dolayısiyle bu konuda Bay

nın finansmanı için Nixon Hükûmeti'ne 1 milyon dolar önerdiğini ABD Senatosu'nda doğrulamıştır. John McCone, sonraki CIA Başkanı Richard Helms ile birlikte planı Henry Kissinger'e bizzat ilettiğini açıklamıştır. Plan başarısızlığa uğramış, Allende seçilmiş ve Eylül 1971'de ITT'nin varlıklarını millîleştirmiştir. Sonunda Southern Command'ın gorilleri bu işi bitirmişlerdir.

Kısaca, yeryüzünün her yanında yüzlerce kuruluşları bulunan bir «çok milletli şirketler» gerçeği vardır. «Özgür dünya» bu şirketlerin «özgür sermaye» dünyasıdır. Bu çok milletli şirketler, ABD'de, Ortak Pazar'da ve dünyanın çeşitli ülkelerinde aralarında bâzen rekabete girerler, kavgalar ederler. ABD kökenli çok milletli şirketlerle Avrupa kökenli çok milletli şirketler karşıkarşıya gelebilir. Çok milletli şirket gerçeğine karşın, millet gerçeği de henüz daha önemini yitirmediğinden, bu mücadelede kapitalist hükûmetler aralarında çatışabilir. Fakat bu sert çıkar kavgaları içinde, bütün çok milletli şirketler, iki noktada tam bir birlik içindedirler :

1 — Dünyadaki faaliyet alanlarının coğrafî anlamda mümkün olduğu kadar genişletilmesi,

2 — Faaliyet gösterdikleri ülkelerin yasa ve kurumlarının özel kapitalist girişimin serbestçe gelişmesine elverişli olması.

Askerî ve ekonomik yardımların amacı budur. Ni-

Kissinger sizleri daha iyi aydınlatabilir.

Ama CIA Başkanı ve yardımcısı, Şili olayı konusunda daha net konuşur :

— Planımıza göre, bu elimizdeki son kozdu ve ona göre hazırlandık. Amerika'dan yana olan bütün Şilili subay ve generalleri tek tek elde ettik. Bekledik. Öteki bütün yollar tıkanınca, Ordu'nun harekete geçirilmesinden başka çâre görmedik.» (Le Monde, 2 Kasım 1973, Barış gazetesinden çıkan çeviri).

1 Mart 1974 tarihli Le Monde gazetesine göre, Kissinger, daha 1970 tarihinde şöyle konuşmuştur : «Şili Halk Cephesi hareketi her ne pahasına olursa olsun başarısız kalmalı, yalnız Güney Amerika'ya değil, Fransa ve İtalya'ya da bulaşması önlenmelidir.»

tekim Dünya Bankası'nın eski yöneticisi Eugene R. Black, bir incelemesinde bunu apaçık söyler :

«Dış yardımlar, Amerikan iş yaşamına başlıca üç çıkar sağlar :

1 — Dış yardım, Amerikan mal ve hizmetlerine, hemen önemli bir pazar yaratır.

2 — ABD firmaları için, yeni denizaşırı pazarların gelişmesini teşvik eder.

3 — Millî ekonomileri özel girişim sistemine doğru yöneltir. Bu sistem içinde Amerikan firmaları zenginleşebilir.»[216]

Çok milletli şirketler dünya sisteminin korunması ve alanının genişletilmesi için bir dünya jandarmalığına gerek vardır. Pentagonizm, bu jandarmalığı yapmaktadır ve yöresel kuvvetlerden de yararlanmaktadır. Son petrol bunalımının da gösterdiği üzere, petrol kaynağı Orta Doğu çok önemli bir bölgedir. Altıncı Filo'nun başlıca görevi, bölgede geliştirilen ittifaklar sisteminden de yararlanarak, petrolün jandarmalığını yapmaktır. 1968 yılında gençlik gösterileri sırasında, İzmir'in kurtuluş günü bu kente gelen Altıncı Filo Komutanı, bu görevini içtenlikle söyler :

«Amerikan Donanması'nın geleneksel görevi, denizlerin kontrol edilmesini kapsar. Bu kontrolün yapılmadığını düşünecek olursak, denizaşırı ülkelerdeki kuvvetlerimiz desteklerini yitirmiş olurlar ve ülkemizde sanayi tesislerimiz çalışmalarını yavaşlatmak ve dünya su yollarından geçerek ülkemize getirilen hammadde yokluğu karşısında kapanmak zorunda dahi kalabilirler.»

Bu hammadde kontrolünün sağlanmasının yanı sıra, ittifaklar sisteminin de desteğiyle, kaynakları ve pazarları, çok milletli şirketlere açık tutmak Altıncı Filo'nun görevidir.

İşte, yeryüzünde ilk kurtuluş savaşını başaran ülkemiz, Angloamerikan İttifakı ile, yağmurdan korunmak isterken doluya tutulmuş ve kritik bir bölgede, böyle bir dünya sisteminin parçası hâline gelmiştir. Bu durumdan kurtulmak kolay değildir.

1838'DEN 1995'E

> Bağımsızlık ve özgürlüklerini her ne pahasına ve her ne karşılığında olursa olsun, sakatlandırmaya ve sınırlandırmaya asla hoşgörü göstermemek ve bunun için gerekirse, son bireyinin, son damla kanını akıtarak insanlık tarihini şanlı örnek ile süslemek. İşte bağımsızlık ve özgürlüğün ne olduğunu, kapsamlı anlamını, yüksek değerini vicdanında kavramış milletler için temel ve yaşamsal ilke. Ancak bu ilke uğrunda, her türlü özveriyi, her an yerine getirmeye hazır bulunan ve bunu yapabilen milletlerdir ki, insanlığın sürekli saygısını hak etmiş bir topluluk sayılabilirler. Bağımsızlık ve itibarını dünyaya tanıtmak nitelik, değer ve gücüne sâhip olan milletlerin uygarlık yolunda da hızlı ve başarılı adımlarla ilerlemek yetenekleri kabul edilmek gerekir.
>
> 20 Mayıs 1928
> ATATÜRK

Denilebilir ki, Angloamerikan İttifakı toprak bütünlüğümüzün garantisidir. Onların bir karış toprağımızda gözü yoktur. İsteseler isteseler, topraklarımızda askerî üsler kurmak isterler. Büyük Devletler'in çıkar ve güvenlik kavgalarında ise Rusya, Kars ve Ardahan'a, Boğazlar'a göz dikebilir. Batı İttifakı, tam bir güvenlik getirmese bile, hiç değilse bir ölçüde, bizi bu olasılıklardan korur.

Eğer bağımsızlık yalnızca sınırlarda bayrağın dalgalanması diye anlaşılırsa, bu görüşün doğru olduğu ileri sürülebilir. Nitekim Mütareke'nin acı günlerinde,

Birinci Kitap'ta uzun uzun belirttiğimiz üzere, birçok yurtsever kişi ülkeyi parçalanmaktan kurtarmak ve toprak bütünlüğümüzü korumak amacıyla, İngiliz, ya da Amerikan himayesini isterler. Millîci şair Yahya Kemal haykırır :

— Ah parçalamasalar... Bâri İngilizler vatanımızı toptan alsalar... Mısır gibi olsak!

İsmet Paşa, aynı yurtsever duygularla, Istanbul'dan yazdığı mektupla Atatürk'ü Amerikan mandası görüşüne kazanmaya çalışır :

«— Bütün memleketi parçalamadan bir Amerikan denetiminde bırakmak, yaşayabilmek için tek uygun çâre gibidir.»

Böylece belki, toprak bütünlüğü korunabilecek, hatta siyasal bir bağımsızlık görüntüsü sağlanabilecek, fakat ülkenin maliyesine, ekonomisine, savunmasına, dış politikasına vb. koruyucu devlet egemen olacaktır. Atatürk, Tanzimat tipi dediğimiz böyle bir bağımsızlık anlayışına karşı çıkar. Bir ihtilâl parolası olarak «Tam bağımsızlık» der ve Millî Misak'ın 6. maddesinde bu bağımsızlık anlayışını açıklar :

«Her devlet gibi bizim de gelişmemizi sağlarken, tam bir bağımsızlığa ve özgürlüğe sâhip olmamız, yaşamımızın ve var olmamızın hareket noktasıdır. Bu nedenle, politika, adalet, maliye alanları ile öteki alanlarda gelişmemize engel kayıtlara karşıyız.»

Kurtuluş Savaşı, bu amaçla yapılır. Lozan'da arazi kavgası yapılmaz. Tam bağımsızlık, özellikle ekonomik bağımsızlık savaşı verilir.

Yeni Cumhuriyet'in dış politikası, bu tam bağımsızlık özlemini gerçekleştirme amacına göre düzenlenir. Atatürk, «Rusya düşman, İngiltere koruyucu» biçimindeki Tanzimat politikasının, bir emperyalizmden kaçarken, daha zorlu bir emperyalizmin ağına düşmek olduğunu görmüştür. Bu nedenle bütün yakınlarına ısrarla şu öğütte bulunur :

— Politikamız, bir daha bu iki milleti karşıkarşıya getirmemektir.

Bu anlayışla, geleneksel düşman Rusya ve Yunanistan ile ve bütün ülkelerle güvenli dostluk ilişkileri kurar. Ne Rusya ile, ne de İngiltere ile bağlayıcı bir ittifaka yanaşmaz. Bloklar dışı barış politikası izler. Balkanlar'da ve Orta Doğu'da tarafsız barış bölgesi kurmaya çalışır. İkinci Dünya Savaşı kaçınılmaz gözükünce de, «Benim dış politikamdan ayrılmayın» vasiyetini yapar.

Bu tarafsız barış politikası, bağımsız kalkınma olanağı getirir, kaynakları çağdaşlaşma savaşına yöneltmeyi sağlar. Feodalizmi tam tasfiyeyi ve köylüyü özgürlüğe kavuşturmayı amaçlayan bir toprak devrimine, Köy Enstitüleri atılımına ve modern teknolojiyi Türkiye'ye kazandırabilecek ağır sanayie dayalı planlı devletçiliğe zemin hazırlar.

Bu politika asıl, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ekonomik özgürlüğe kavuşturulmuş halk kitleleri yönetime ağırlıklarını koydukları ölçüde güç kazanabilecek, bürokratik devletçilik bir halk devletçiliğine dönüşebilecek, çağdaşlaşma savaşı başarı yoluna girebilecekti...

KALKINMA VE ÇAĞDAŞLAŞMA NE DEMEKTİR?

Bu olabilirdi, ya da olmazdı; falcılığa ve kehanete girişecek değiliz. Bilebildiğimiz, Türkiye gibi bir ülkenin kalkınmasının vazgeçilmez bir önkoşulu vardır: O da, emperyalist bloklar dışında bir dış politikayla, bağımsız kalkınma olanağını elde tutabilmektir. Kalkınma, sanayileşme, ya da çağdaşlaşma, sınaî üretimin artması, fabrika sayısının çoğalması vb. gibi bir nicelik değişmesinden ibaret değildir, aslında bir nitelik değişikliğidir. Son tahlilde, «geri kalmışlık» denilen tarihsel çemberi kırmak demektir. Bu da, emperyalist dünya sisteminin empoze ettiği «*eşit olmayan bir ekonomik ilişkiler sisteminin*» ağından kurtulup, kendi temel sanayiini kurmak ve bu sanayiin teknolojisini üretebile-

cek ve geliştirebilecek duruma gelmek anlamını taşır. Göreceli bir teknolojik bağımsızlık elde etmeden, kalkınmadan, sanayileşmeden ve çağdaşlaşmadan söz edilemez. Teknoloji de, yüzme nasıl denize girerek öğrenilirse, temel sanayii kurmaya koyularak, bunun ortaya çıkardığı sorunları ve ihtiyaçları çözmeye yönelerek kazanılır. Kuşkusuz, teknoloji satın alınabilir, kopya edilebilir, dış teknik yardımdan yararlanılabilir. Bu dış teknik yardım, bizatihi bağımlılık bağı sayılamaz. Yeter ki, iktidardaki sınıfın, milletin prodüktif çalışma gücünü örgütleme yeteneği ve iradesi olsun. Dış baskı aracı olarak kullanılan teknoloji yardımına, gerektiğinde özveriyi göze alarak karşı koyabilsin. «*Çeşitli dış baskılara direnme kapasitesi*» diye tanımlanabilecek bağımsızlığın temel koşulunu yerine getirebilsin. Dış kredileri ve teknik yardımları ikincil bir etken sayıp, esas itibariyle milletin yaratıcılığına, kendi öz kaynaklarına ve iç birikimine güvenebilsin. İşte bunun içindir ki, bağımlı olmayan bir dış politika, duygusal bir istek değildir. Eşit olmayan bağımlı ekonomik ilişkiler sistemini kırıp, bağımsız kalkınma ve çağdaşlaşma olanağını elde etmek için gereklidir. Bu nedenledir ki, Atatürk'ün bu dış politikası, Genç Cumhuriyet'in amaçladığı çağdaşlaşma ülküsüne uygun düşen gerçekçi bir dış politikadır. Ağır sanayie ve teknolojik bağımsızlığa yönelik planlı bir devletçilik, halkın yaratıcı gücünü harekete geçirebildiği ölçüde, ancak bloklar dışı tarafsız bir barış politikası ile mümkün idi.

İÇ POLİTİKA - DIŞ POLİTİKA İLİŞKİLERİ

Marks, dış politikayı iç politikanın bir devamı sayar. İç politika da dış politikanın bir devamı olabilir.

Marksist olmayan birçok Amerikan siyasalbilim uzmanları da, artan ölçüde, bu ilişkiyi kabul etmektedirler. Marksist olmayan dış politika uzmanı Prof. Mehmet Gönlübol da bu ilişkiyi Türkiye'de inceleyen bilim adamlarındandır. Prof. Gönlübol, «Toplumsal Yapı ve

Dış Politika» adlı incelemesinde, bu konuda şunları yazar :

«Günümüzde soğuk savaş diye tanımlanan (ekonomik) sistemler savaşında, azgelişmiş ülkeler iç yapılarını serbestçe saptayamamakta, bu ülkelerin iç yapıları küçümsenmeyecek ölçüde, büyük devletlerin etkisi ve baskıları altında biçimlenmektedir.»

«Batı ve Doğu sistemleriyle, azgelişmiş ülkeler arasında dünyada görülen bu çekişme, 1917 yılında meydana gelen Bolşevik İhtilâli ile başlamış, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batılı sömürge sisteminin dağılması üzerine de bugünkü duruma gelinmiştir. Bu üçlü çekişme içinde, azgelişmiş ülkeler, bir yandan içeride toplumsal yapılarını değiştirmek, öte yandan da kendilerine yeryüzünde yüzyıllardan beri tanınmayan hakları elde etmek çabası içine girmişlerdir... Bu devrimci çabalar, başlıca iki amaca yönelmiştir: 1) İçeride Ortaçağ'ın derebeylik, ya da yarı-derebeylik kalıntılarını silerek gelişmeyi hızlandıracak bir ortam yaratmak, 2) dışarıda da ister siyasal, ister ekonomik nitelikte olsun, sömürgeleşmeye ve dış tahakküme karşı direnmek. Kısacası, azgelişmiş ülkeler hem iç düzenleri, hem de dış ilişkileri bakımından statükoya karşı durum almaktadırlar».

Bu millî kurtuluşçuluk çabaları karşısında, Doğu ve Batı'nın tutumları nedir? Sözü yine Prof. Mehmet Gönlübol'a bırakalım :

«Amerika Birleşik Devletleri, bir yandan milletlerarası alanda statükoyu korumaya çalışırken, öte yandan da azgelişmiş ülkelerin iç düzenlerine karşı tutucu bir tavır takınmıştır. Gerçekten, Amerika yetkilileri zaman zaman kendilerinin de devrimci bir geçmişe sâhip olduklarını iddia ettikleri halde, bu devlet, dünyanın neresinde olursa olsun, çoğu zaman tamamen yerli olan, hatta sosyalist bir nitelik taşımayan devrimci hareketleri, komünistler tarafından yaratıldığını veya ko-

münist sızmalar sonunda ortaya çıktığını iddia ederek, bastırmak girişiminde bulunmuştur.

Genellikle Batı devletlerinin, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin, 'Batı dünyası', 'özgür dünya', 'demokratik dünya' gibi propaganda klişeleriyle savunmak istedikleri statükonun gerçek niteliği nedir? Bu devletlerin İran'da, Suudî Arabistan'da, Yemen'de, Güney Vietnam'da ve dünyanın daha birçok yerlerinde savundukları tahakküm yönetimlerinin aslında komünist ülkelerdeki yönetimlerden daha özgür oldukları söylenebilir mi?

Savunulması gereken bir özgür dünyanın bulunduğuna kuşku yoktur. Ancak, bu dünya propaganda klişelerinin özgür dünyasına pek benzememektedir. Dünya ülkelerinin büyük çoğunluğu ne komünisttir, ne de özgürdür ve dünyanın gerçekten özgür hâle getirilebilmesi için herhalde birçok azgelişmiş ülkelerdeki düzenlerin savunulmaması gerekmektedir. Azgelişmiş hareketlerin de aslında özgürlük güdüsü taşıdığına kuşku yoktur. Fakat bunlar, dış tahakküme, ekonomik, sömürüye ve yerli derebeylik düzenine karşı özgürlüktür. Azgelişmiş ülkelerde statükodan yararlananlar, sistemi devam ettirmeye çalışırlarken, Batı'nın savunduğunu iddia ettiği özgürlüğe kavuşmak için didinen milyonlarca insana köle yaşamı sürdürmektedirler.»

Prof. Mehmet Gönlübol, millî kurtuluşçuluğa karşı Sovyetler Birliği'nin tutumunu da şöyle açıklar :

«Sovyetler Birliği, Bolşevik İhtilâli'nden beri içeride ve dışarıda statükoya karşı durum almış, bir yandan kendi toplumsal düzenini değiştirirken, öte yandan da dışarıda, dünyanın neresinde olursa olsun, devrimci hareketleri desteklemiştir. Bu devletin, Millî Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'ye yaptığı yardım, bu tip yardımların belki de ilkini teşkil etmiştir. O zamandan günümüze değin geçen süre içinde Sovyetler Birliği, bu davranışında tutarlı ve kararlı görünmüştür.»[217]

İşte Atatürk'ün dış politikası, sistemlerarası çatışmayı hesaba katan ve devrim atılımlarında bundan yararlanan bir politika idi. Ne var ki, mevsimsiz ve gereksiz İngiliz-Fransız-Türk Üçlü İttifakı ile Türkiye, 1939 yılında askerî blok politikasına yönelir. Bu ittifak, Türkiye'ye hiçbir güvenlik getirmediği gibi, Almanya ve Rusya ile Türkiye'yi hasım duruma düşürür. Hem de o günlerde İnönü, Rusya'dan hiçbir saldırı niyeti beklemediğini söylediği halde bu yola gider :

«Sovyet Rusya, o koşullar içinde bir saldırı niyeti taşıyamazdı. Daha çok, kendisini garanti altına almaya çalışıyordu»[218].

İttifaka, İtalyan kuşkusu sürüklediyse, İtalya, Yunanistan'ın bile hezimete uğrattığı önemsiz bir askerî güçtür. Nazi Almanyası korkusuysa, İngiliz İttifakı bu konuda bir güvenlik getirmediği gibi, Türkiye'yi Almanya ile de pakt imzalamaya zorlar.

İngiliz İttifakı, İngiltere ve Fransa'nın Rusya'yla hasım olduğu günlerde, Türk topraklarından havalanarak Bakû petrollerini bombalama gibi projelerle, daha 1939 yılında Türk-Sovyet ilişkilerini bozar.

Nazi Almanyası ile pakt ise, panturanist eğilimlerin en üst kademelerde yankı bulması, askerî yığınaklar ve Boğazlar'dan nazi savaş gemilerinin geçişi vb. gibi olaylarla — Angloamerikanların Rusya ile dost oldukları günlerde dahi — Türkiye'yi iyice Rusya'ya ters duruma düşürür. Atatürk'ün tarafsız politikasından gereksiz yere ayrılmak sonucu düşülen bu çıkmazdan çıkış yolu olarak İngiliz İttifakı'na sıkısıkıya sarılmak bulunur. Israrla İngiltere'nin koruyuculuğu aranır. Ne var ki, 1945 ve 1946 yılında, belki de Angloamerikanlara Türk arazisinde üs verilmesi korkusuyla, Molotof'un Boğazlar'da üs isteği ortaya atılınca, buna haklı olarak «hayır» diyen Türkiye tek başına bırakılır. Molotof'un istekleri, yalnızca bir istekten ibaret kalmayıp, Rusya

bunları gerçekleştirmek için harekete geçseydi, Türkiye yalnız başına döğüşmek zorunda kalacaktı...

O tarihlerde, Atatürk dış politikası doğrultusunda güvenli ilişkiler, bir Zirve toplantısıyla belki yeniden kurulabilirdi. Fakat Ankara Hükûmeti, İngiliz İttifakı'nı dış politikasının temeli yapar, bu çerçeveyi aşan herhangibir girişimden inatla kaçınır ve «Aman beni koruyun» politikası izler. Böylece çok daha ağır baskı ve tehdit altında bulunan Finlandiya ve Yugoslavya çizgisinin tersine olarak, Ankara Hükûmeti, hasım blok politikasının gönüllülüğünü yapar. Bunun «kanat»taki Türkiye'ye ne ölçüde güvenlik sağladığı, artık iyice anlaşılmıştır.

Blok politikası gerçek bir güvenlik getirmediği gibi, Türkiye'yi «eşit olmayan ekonomik ilişkiler sistemi»ne kaçınılmaz biçimde sürükler, çağdaşlaşmanın vazgeçilmez önkoşulu olan bağımsız kalkınma olanağı yitirilir.

CUMHURİYET'İN ELLİNCİ YILINDA ÇAĞDAŞLAŞMANIN NERESİNDEYİZ?

Kendine güvenmekten vazgeçiliyorsa, başkalarına güveniliyor demektir...

«Aman beni koru, aman bana yardım et» biçimindeki bir dış politika tutumu sonucudur ki, Türkiyemiz, Cumhuriyet'in ellinci yılında hâlâ «geri kalmış, tamamen dışa bağımlı bir ekonomiye» sâhiptir.

Kuşkusuz, sanayide bir gelişme olmuştur. Gayri sâfi yurtiçi hâsılada sanayiin payı 1923 yılında yüzde 12,3 iken, 1940 yılında yüzde 17,1'e ve 1973'te yüzde 19,6'ya çıkmıştır.[219] Ama Doç. Dr. Necdet Serin'in deyimiyle, 1974 başında Türkiye, «*Sanayileşmenin ilk aşamasını tamamlama çabası içinde olan bir ülke*»dir.

Binek otomobilleri gibi dayanıklı tüketim malları da hesaba katıldığı halde, yatırım malları üretimi, ima-

lât sanayii toplam üretimi içinde, ancak yüzde 14'ten ibarettir. Gelişen sanayi, SBF Maliye Enstitüsü'nün «Cumhuriyet'in 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları» seminerinde kullanılan deyimle, «*kısır*» sanayidir. Kısır sanayi dalları, sanayileşmede sürükleyici rol oynamadığı gibi, tüketimi ve dışa bağımlılığı artırır. Yine seminerde kullanılan deyimle, Türkiye hâlâ «*teknoloji üretmeyen bir ülke*»dir.

Devlet Yatırım Bankası Teknik Uzmanı Yüksek Mühendis Saadettin Hanoğuz'un şu sözleri, «çağdaşlaşmanın neresindeyiz?» sorusuna açık cevap getirir :

«Mühendislik mesleğinde uygulama, *yaratıcı* (araştırıcı), *yapıcı* (konstrüktif yetenek), *yürütücü* (işletme mühendisliği) olmak üzere üç grupta toplanır. Sanayileşmekte olan ülkemizde kurulan fabrikaların mühendislik hizmetlerinden *'yaratıcı'* ve *'yapıcı'* nitelikte olan dinamik hizmetler, tamamen dış ülkeler mühendisliğine aittir denilebilir. Ülkemizde yapılan yatırım malları, dıştan getirilmiş makinelere, ya da satın alınan teknik bilgilere göre yapılan kopya işlerdir...

Mühendislik kuruluşları, dıştan hizmet ithalinin tüm serbest bulunduğu bir ortamda, güçsüz kalmışlardır... Genellikle dıştan alınan bilgi ve verilere göre, *'taşeron'* niteliğinde çalışmaktadırlar. Sanayileşmemiz dış mühendislik dinamik gücüne tümden açık bulunmakta devam etmektedir...

Üçüncü Beş Yıllık Plan döneminde, madencilik, imalât, enerji kesimlerine 128 milyar lira yatırım yapılacaktır... Bu 128 milyar yatırımın yaklaşık 40 milyarı gelişmiş ekonomilere teknoloji transferi için akacaktır...

Zamanımızda kalkınmanın anlamı, hizmet (teknoloji) *üretmek ve satmak yeteneğidir.*»[220]

Sanayi Odası'nın eski yöneticilerinden Ertuğrul Soysal ise, 11 Aralık 1973 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, çok milletli şirketlerin ürettikleri teknolojiye bağlı bir gelişmenin, ülkeyi nasıl açmazlara sürüklediğini belirtir :

«Kalkınmakta olan memleketlerin büyük bedellerle transfer ettikleri teknoloji,* çok kez ülkenin yapısına, yan koşullara, çalışanların teknik düzeyine uymaz.

Alınan teknoloji, alan ülkenin ham ve yardımcı maddeleriyle sevişmez, dışarıya bağlanırsınız.

Teknoloji satın alan ülke, ham ve yardımcı madde yanında yedekparça ve işletme malzemesini de alıcıya zorunlu olarak satmaya devam eder.

Teknoloji satan firmalar, denemeler ve işletme kontrolü için gönderdikleri adamlara astronomik ücret ödetir.

Know-how anlaşmaları genellikle alıcıya ihracat yasağı koyar.

Kalkınmakta olan ülkelerde disiplinsizce alınan teknoloji, öncelikle azınlığın *tüketim mallarını üretmeye yönelir.*

Milletlerarası teknolojinin bir bölümünü transfer eden ülke, çok milletli büyük şirketlerin nüfuz ve politikalarına bağlı kalır».

Teknoloji üretmek kalkınma için zorunludur. Teknoloji üretmek için ise, yüzme öğrenme amacıyla denize dalar gibi, yatırım malları sanayiine devletçi bir politikayla atlamak gerektir. Bu atlayış sonucu doğan ihtiyaçlardır ki, teknoloji üretme zorunluluğunu yaratır. Oysa bu iş, çok milletli şirketlerin tekeline bırakılmıştır. Saadettin Hanoğuz'un deyimiyle :

«Yurdumuzda fabrika kurmak için yeni buluşlara ihtiyaç olmaz. Başka ülkelerde kurulup çalışmakta olan fabrikaların bir örneği bizde de kurulur».

Bu koşullarda, Doç. Dr. Korkut Boratav'ın şu görüşüne katılmak gerekmektedir :

«Geri kalmışlığın çağımızdaki temel ölçütü, *dışa*

* Patent ve lisans olarak royalty adı altında ödenilebilir, satıştan yüzde 3-5 dolayında hak ister, ya da know-how denen bir kerede ödenen bilgi transferi olabilir. Royalty, ilâç ve kozmetikte yüzde 10'u bulur. Know-how pazarlığa bağlıdır.

bağımlılıktır. Dışa *'bağlılık'* demiyorum, yâni milletlerarası ticaretin ve karşılıklı ekonomik ilişkilerin zorunlu varlığından değil, bir bağımsızlık ilkesinden, Türkiye'den söz ettiğimize göre, *gelişmiş kapitalist ülkelere karşı 'eşit olmayan bir ekonomik ilişkiler sisteminden'* söz ediyorum. 1973 Türkiye'si bu bakımdan bağımlı ve bu ana ölçüt açısından geri kalmış bir ekonomidir. Bugün Türk ekonomisinin seyrini, geleceğini ve kaderini belirleyen temel kararların pek çoğu bizim dışımızda Bonn'da, Brüksel'de ve Washington'da alınmaktadır*»[221].

---

* Yabancı sermaye ve teknik bilgiye dayalı özel sanayii geliştirmek için Kalkınma Planları döneminde teşvik tedbirleriyle ve çeşitli desteklerle büyük çaba harcanmıştır. Bununla birlikte, planlı dönemde imalât sanayiinin ortalama gelişme hızı yüzde 9 civarında kalmıştır. Hava koşulları hesaba katılmazsa, ekonomide ortalama yüzde 6 bir kalkınma hızı sağlamak dahi bir sorun olarak görünmektedir. Kalkınma hızını, hizmet kesimindeki gereksiz ve tehlikeli şişkinlik, aslında olduğundan daha yüksek göstermektedir. Son yıllarda kalkınma hızının yüzde 1 kadarını da işçi dövizleri sağlamaktadır. Örneğin, 1972 yılında yurt içi hâsılada artış oranı yüzde 6,1'dir. İşçilerin yolladığı paralar yüzde 1 gelir artışı sağladığından, millî gelir artışı o yıl yüzde 7,1 olmuştur...

Kalkınma hızının yetersizliğine ve yatırımların dengesiz dağılışına rağmen, son yıllarda Türk ekonomisi, yatırım artış hızında ciddî bir azalma gibi tehlikeli bir eğilim göstermektedir. Prof. Sübidey Togan ve Hüsnü Kızılyelli'nin son bir araştırmasına göre, tasarruf ve yatırım hızla azalmakta, tüketim hızla artmaktadır: **«Türk ekonomisi, gelişmişlik düzeyine ulaşmadan, açıkça tüketimi tasarrufa teşvik etmektedir»** (Milliyet gazetesi, 22 Ocak 1974). Bu eğilim önümüzdeki yıllarda kalkınma hızını çok olumsuz yönde etkileyebilir. Araştırıcıların vardıkları sonuç şudur: «1970'ler Türkiye'nin en vazgeçilmez nitelikteki yatırım hedeflerinin bile geride kaldığı bir zaman kesitidir. Makine üreten makineler sanayiinin, ana ve ara mal üreten kesimlerin yeterince yaratılmadığı, bu nedenle de hem sanayiin tümünde, hem de enerji ve altyapı alanlarında korkunç dar boğazların belirdiği bir dönem olmuştur 1970'ler... Önemli bölümü 1960'lara düşen Birinci Plan döneminde yüzde 11,2 İkinci Plan döneminde ise yüzde 7,2 olarak gerçekleşen yatırım artış hızı, 1970-1972 arasında yüzde 4,7'ye düşmüştür». (Ali Gevgilili, Milliyet gazetesi, 25 Ocak 1974).

LOZAN'DAN ANKARA ANTLAŞMASI'NA...

Biz Avrupa trenindeyiz, bu trenden inmeyeceğiz...

12 Kasım 1972
SÜLEYMAN DEMİREL

Menderes Hükûmeti, 1959 yılında, Tanzimat Batıcılığı anlayışı içinde ve «aman, sonra yalnız kalırız» korkusuyla, Ortak Pazar'a katılmak için başvurur. Devlet Planlama Teşkilâtı'nın İktisadî Kalkınma Vakfı'nın Ortak Pazar konulu toplantısı için hazırlanan raporuna göre, katılma kararı tamamen siyasal amaçla alınmıştır: 1959 yılında katılma kararı verilmiştir, fakat devlet arşivinde bulunan Ortak Pazar ile ilgili ilk araştırma 1963 tarihini taşır! Dört yıllık gecikmeyle yapılan bu araştırmada da katılma kararı başlıca şu gerekçeye dayandırılır :

«Türkiye, Batı Dünyası'na mensuptur».[222]

Bu anlayışla, Dışişleri Bakanlığı, Planlama raporuna göre, «her ne koşulla olursa olsun Ortak Pazar'a girmek» için çalışır*. Ve nihayet 1923'te Lozan'ı imza-

---

Oysa son yıllar işçi ve memurların kemer sıktıkları, yüksek gelir gruplarının gelirlerinin büyük ölçüde arttığı bir dönem olmuştur. Bu nedenle yüksek gelir gruplarının tasarruflarının ve yatırımlarının önemli ölçüde artması gerekirdi. Bu olgu, eğer gerçekten kalkınmak isteniyorsa, yüksek gelir gruplarının geniş ölçüde vergilendirilmesi ve bunların devlet eliyle yatırılması gerektiği yolunda yeni bir kanıttır.

Türkiye'nin Düzeni kitabımızda ayrıntılarıyla incelenen bu bağımlı kapitalist gelişme sorunlarına yalnızca dokunmakla yetiniyoruz.

* Nitekim Ortak Pazar katında Büyükelçilik yapan ve geçiş dönemi protokolünün hazırlanmasında katkısı olan Ziya Müezzinoğlu, giriş nedeni olarak «Türkiye'nin Batı'ya dönük dış politikasının önemli bir unsur» teşkil ettiğini söyler. Ortak üyeliğin «Türkiye'nin jeopolitik durumundan gelen önemi»ni belirtir. Koç grubundan Istanbul Ticaret Odası Başkanı Behçet Osmanağaoğlu ise, artık «milli eğitim» yerine «Avrupalılık eğitimi» ister: «Tam üye olmak yalnızca ticaret ve sanayi sorunu değil. Avrupa'da bir kültür düzeyi birliğine çalışılmakta-

layan İsmet Paşa, kırk yıl sonra 1963'te Ankara Antlaşması'nı imzalar. Lozan'da gümrük bağımsızlığı için en sert mücadele verilir, Ankara Antlaşması ile gümrüklerden ve dış ticaret korumalarından vazgeçilir. Lozan'da kapitülasyonlara ek gelen 1838 Ticaret Anlaşması'nın Türkiye'yi sömürgeleştirdiği ileri sürülür, bunları kaldırma yolunda en kıyasıya savaş yapılır; 1963 Antlaşması'nda ise, 1838 Ticaret Anlaşması'na egemen olan ekonomik liberalizm öğretisi kabul edilir...

Denilebilir ki, kapitalizmin çok milletli şirketler egemenliğindeki eşit olmayan ilişkiler sisteminden çıkmak için devletçilik politikasıyla üç-beş yıllık çok kısa süreli bir çaba gösterdikten sonra, dış politikasını tam değiştirip, askerî ve ekonomik yardım yakarışlarıyla bu bağımlı ilişkilere gönüllü atılışın, Ankara Antlaşması doğal sonucudur. Bu görüşte büyük gerçek payı vardır. Fakat 1838 Ticaret Anlaşması ile simgelenen Tanzimat Batıcılığını 1923'te Millî Misak ilkesine dayanarak reddeden ve tam bağımsızlık çabasındaki Cumhuriyet'in temellerini Lozan'da atan İsmet Paşa'nın 1963'te, günümüzün koşullarına uydurulmuş 1838 anlaşmasının «tam bağımsızlık» koşullarındaki bir benzerini imzalaması, yine de nereden başlanıp nereye dönüldüğünün çarpıcı bir belgesidir.

Prof. Gülten Kazgan, «Ortak Pazar ve Türkiye» kitabında her iki antlaşmanın bir karşılaştırmasını yapar. Kazgan'a göre, iki antlaşmanın da temel ilkesi, gelişme düzeyleri çok farklı ülkeler arasında serbest ticaretin, her iki yana da yarar sağlayacağı iddiasıdır.

---

dır. Dolayısiyle bizim de eğitim konusuna önem vermemiz gerekmektedir. Gençlere AET, şimdiden ayrıntılı olarak anlatılmalı ve öğretilmelidir. Hatta liselerde AET bir ders konusu olarak konmalıdır. Avrupa'da gençler... 'Avrupalılık' konularını tartışmaktadırlar. Nasıl ki, ABD'li gençler, 'Amerikalıyım' diyorlarsa, bunların da 'Avrupalıyım' demeleri için çaba harcanmaktadır» (Milliyet gazetesi, 16 Eylül 1973).

Gençlerimizin, Tanzimat Paşaları, ya da Avrupa'da horlanan işçilerimiz gibi «Avrupalı» olmamalarını umalım.

Bu ekonomik görüşün yanı sıra, «Rusya düşman, Batı Avrupa dost» görüşü, her iki antlaşmanın siyasal temelini teşkil eder. Lord Palmerston, 25 Mayıs 1839 tarihinde, İngiltere ile serbest ticaretle bağlanan Türkiye'yi yalnız düşmanlarına karşı değil, dostlarına karşı bile koruyacağını Fransız Hükûmeti'ne yazar :

«... Ortak politikamızın amacı, Avrupa'nın korunmasıdır... *Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması amaç kabul edilince, onu hem dostlarına, hem düşmanlarına karşı korumak zorundayız!*»

Palmerston, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu'nun dostluk kurmuş olabileceğini, bunu yıkmak gerektiğini belirterek yazısına devam eder.

Bu genel siyasal amaç çerçevesinde, 1838 ve 1963 serbest ticaret antlaşmaları biribirine çok benzer. Bu benzeyişi, yine Prof. Gülten Kazgan'ın incelemesinden izleyelim :

1 — *Antlaşmanın amacı :* Her ikisinde de serbest ticaret.

2 — *Tekellerin kaldırılması :* Tarım ve sanayi alanındaki bütün tekeller kalkacaktır (1838). Devlet ticaret tekelleri giderek yeni düzene uydurulacak ve Geçiş Dönemi sonunda, üye devletler vatandaşları arasında, pazarlama ya da hammadde sağlanması konusunda bir ayırım kalmayacaktır (1963).

3 — *Yabancılara eşit muamele :* Türkiye'de mal alıp yine orada satan yabancı tüccar, iç ticaretle uğraşan en ayrıcalıklı Osmanlı uyruklu tüccardan fazla vergi ödemeyecektir (1838). Uyrukluk nedeniyle ayırım olmayacaktır (1963).

4 — *İhracat ve ithalât vergilerinin kaldırılması.*

5 — *Yabancılara serbest ticaret yetkisi :* Yabancı tüccar Osmanlı ülkesinin her tarafına, yabancı ülkelerden gelen malları serbestçe götürebilir (1838). Uyrukluk nedeniyle ayırım yapılamaz (1963).

6 — *Hakların yaygınlaştırılması.*

7 — *Ticaretin aşamalı olarak liberalleştirilmesi.*

8 — *Denetleme yetkisi.*[223]

1838 ve 1963 antlaşmalarının madde madde karşılaştırılmasının belki de bir anlamı yoktur. Önemli olan, Ortak Pazar ülkelerinde üslenmiş çok milletli şirketlere, Türk ekonomisinin belli bir süre içinde, giderek tam açılmasıdır.

Bu açılış, geciktirilebilirdi. Fakat bir an önce, Batı ailesi ile tam bütünleşmek için, ekonomik açılışı giderek gerçekleştiren karma protokol 1970 Kasımında imzalanır. Devlet Planlama Teşkilâtı, bunu «*Lozan Antlaşması'ndan beri en önemli milletlerarası antlaşma*» diye niteler. DPT'ye göre, bu karar da «Avrupa ailesindeniz» biçimindeki Tanzimat Batıcılığı zihniyetini yansıtan siyasal nedenlerle alınmıştır.

Damat Ferit'in 1919'da gâlip devletlere sunduğu muhtıradaki Batıcılık anlayışıyla, Ortak Pazar'a kapılanma görüşü arasında pek az fark vardır. Bu kitabın önsözünde yer verdiğimiz Damat Ferit muhtırasını bir kez daha hatırlatalım :

«Türkler, Avrupa uygarlığının yararlarını kavradıkları gün, bir seri reformlar yapmaktan çekinmemişlerdir. Bu Batılılaşma hareketlerinin sonuçlarını, o kadar çabuk almışlardır ki, *yirmibeş yıldan kısa bir zaman zarfında Türkiye, Avrupa milletleri ailesine alınmıştır.* Böylelikle elde ettikleri parlak durumu hâlâ hatırlayan Türkler, Batının büyük devletlerinin yardımıyla ileri hareketlerine devam etmeyi istemektedirler».

Tanzimat'ı izleyen Batıcılık döneminde «Avrupa ailesi» içindeki Türkiye'nin yeri belliydi. Ortak Pazar ailesi içindeki Türkiye'nin yeri ne olacaktır? Bu soruya bir karşılık aramadan önce, kapitalist dünyadaki son gelişmelere kısaca bir göz atmakta yarar vardır.

ÇOK MİLLETLİ ŞİRKETLER DÜNYASI

Birkaç yüz çok milletli şirket, kapitalist dünya üzerinde egemenliğini kurmuştur: 1971 yılında dünya toplam ihracatı 310 milyar dolardır, bu şirketlerin kapita-

list dünyadaki toplam üretimi 330 milyar dolardır. Yalnızca ABD kökenli şirketlerin dış ülkelerdeki üretimi 275 milyar dolardır. Rand Corporation'un bir incelemesine göre, 2000 yılında ABD, bilimsel denilen sanayileri ve hizmetleri kendi ülkesinde tutacak, geri kalan sanayi üretimini dış ülkelerde yapacaktır.

Ortak Pazar, en yüksek gümrük himayesini kurarak malların girmesini belki engelleyebilirse de, sermaye ve teknoloji, ABD'den rahatlıkla Avrupa'ya akmakta ve kilit sanayilere yerleşebilmektedir. Avrupa'nın çok milletli şirketleri de, Ortak Pazar'a sığmamakta, dünyaya ve özellikle ABD'ye yayılmaktadır. Philips, Fiat, Unilever, Volkswagen vb. ile Avrupa'da kimya, ilâç ve petrol sanayiinin büyük devleri, Ortak Pazar sınırlarını çok aşan dünya şirketleridir. Bu dünya şirketleri, aralarında sert rekabet de etseler, pazar kavgaları da yapsalar, bu daha çok yenilikler, icatlar ve pahalı reklâm kampanyaları yoluyla olmaktadır. Aslında bu çok milletli şirketler arasında çok çeşitli biçimlerde bir işbirliği ve ortak girişimler kurulmaktadır. Örneğin ünlü Standard Oil of New Jersey, Shell, Ugine-Kuhlman, Elf-Union, FINI ile 20'den fazla iştirak kurmuştur. I.C.I.'nin Avrupa'da önde gelen büyük kimya sanayii firmalarıyla ortaklıkları vardır. Shell, sözde rakibi olan B.P., Esso, Texaco vb. ile pek çok ortak girişimlere sâhiptir. Ortak Pazar içindeki şirketlerin kurdukları sermaye ortaklıklarının yüzde 65'inden fazlası, Ortak Pazar dışındaki şirketlerle yapılmıştır[224]. Örneğin İtalyan Fiat grubu, dünyanın en büyük tarım araçları üreticisi John Deere ile yarıyarıya hisselerine sâhip oldukları bir şirket kurmuşlar ve Ortak Pazar'ın tarım araçları ve inşaat makineleri yapan tesislerini bu şirkette toplamışlardır. En büyük Amerikan bankaları, Ortak Pazar'da sağlam biçimde yerleşmişlerdir. Örneğin Chase Manhattan (New-York), National Westminster (İngiltere), Royal Bank (Kanada), Landesbank Girozentrale (Almanya) Londra'da Orion adlı üç şirket kurmaya gitmekte-

dir. Bunlardan birincisi banker yatırımlarla, ikincisi orta vâdeli kredilerle, üçüncüsü koordinasyon ve planlama ile uğraşacaktır. Londra'da kurulan Milletlerarası Atlantik Şirketi, İtalya, Fransa, Hollanda, İngiltere ve ABD bankalarını biraraya getirmektedir. U.S.S.I.F.I., Fiat, United Steels Corporation (dünyanın en büyük çelik firması), üç büyük İtalyan malî kurumu, İsviçre Alcareg ve Fransız Lezard Frères şirketi tarafından meydana getirilmiştir.

Kısaca, Ortak Pazar - ABD rekabeti denirken, Avrupa ve ABD'nin — buna Japonya'yı da katmak gerekir — çok milletli şirketleri arasında pek çeşitli ortaklıklar ve işbirliği kurulmaktadır. Avrupa'nın İsviçre, Hollanda gibi ufak memleketleri Nestle, Ciba - Geigy, Hoffmann - La Roche, Sandoz, Oerlikon - Bührle, Philips, Unilever vb. gibi bir sürü çok milletli şirkete sâhiptir. Fakat bu ülkeler, politik ve askerî bir ağırlıktan yoksundur. Bu nedenle, dünyadaki yatırımlarının korunması için ABD'nin askerî ve politik gücüne sığınmışlardır. Hatta İngiltere dahi, bu durumu kabul etmiştir. Bu ülkeler, Ortak Pazar'dan çok, Atlantik bağlarıyla bağlıdırlar.

Bu durumda ABD - Avrupa rekabeti bir hayalden mi ibarettir? Fransız iktisatçısı Michel Bosquet, bu soruya hem evet, hem hayır cevabını vermektedir: Avrupa kapitalizmi — özellikle Alman ve Fransız Kapitalizmi — ABD İmparatorluğu'na benzer biçimde çok milletli bir sanayi imparatorluğu kurmaya çalıştığı sürece bu rekabet vardır. Henüz daha ABD'nin devleşmiş çok milletli şirketleriyle boy ölçüşemiyecek olan, fakat bu boya erişmek isteyen Fransız ve Alman firmaları, önce kendi millî pazarı ve Ortak Pazar içinde gürbüzleşmek istemektedirler. Bunlar, hiç değilse iyice güçlenınceye kadar, Amerikan şirketlerine Ortak Pazar'ın kapanmasından yanadırlar. Dış yatırımlarını da artırmaktadırlar. Avrupa'nın çok daha büyük cüsseli çok milletli şirketleri ise, bu «Ortak Pazar milliyetçiliği»ne karşı çıkabilirler. Atlantizm'in savunucusu olabilirler.

Ne var ki, «Ortak Pazar milliyetçisi» büyük şirketlerin Asya ve Afrika'daki yatırımlarının jandarmalığını kim yapacaktır? Son petrol bunalımı Avrupa'nın askerî güçsüzlüğünü göstermiştir. Kissinger, «Avrupa, dünya çapında bir stratejinin askerî ve politik araçlarından yoksundur» demektedir. Ortak Pazar ülkeleri bir Avrupa devletine yönelerek, dünya jandarmalığını yapacak ve ABD ile rekabet edecek bir askerî-politik güç geliştirebilecek midir? Atlantik'e açılmış çok milletli Avrupa kökenli şirketler bir Avrupa devletinin bu rekabette desteğini arayacaklar mıdır? Yoksa Avrupa firmaları, Amerikan firmalarının yanı sıra, Amerikan hegamonyasında, dünya çapında aynı stratejiyi izlemeye mi yöneleceklerdir? Dünya kapitalizminin birliği, böylece gerçekleşecek midir?

Bu soruya henüz kesin bir cevap verilemezse de, büyük firmalar düzeyinde ortak girişimler yoluyla ABD-Avrupa bütünleşmesinin, Avrupa içi bütünleşmeden daha hızlı geliştiği söylenebilir. Bu konuda «*Avrupa'ya Karşı Ortak Pazar*» kitabının yazarı Michel Rocard ve arkadaşları, Avrupa «millî devletleri»nin, milletlerarası kapitalizmin bekçileri durumuna düştüklerini iddia ederler :

«Kapitalist dünya hükûmetleri, gittikçe daha azalan ölçüde, klasik anlamda emperyalizmi dile getireceklerdir. Bu hükûmetlerin tek işleri, egemenlikleri altındaki topraklar üzerinde, milliyet ayırımı yapmaksızın, her kapitalist girişime iyi çalışma koşullarını sağlamak olacaktır. Her hükûmet, kökenini araştırmadan, büyük firmaların sözcüsü durumuna gelecektir. Bu firmaların çıkarlarını üstün kılmak için bir dünya hükûmetine ihtiyaçları yoktur: Her ülkede, genellikle kapitalizmin çıkarlarını tehdit edenlere karşı, kapitalist topluluğun çıkarlarını koruyan hükûmetlerin varlığı yeterlidir... Yeni Kaledonya'da Fransız Hükûmeti, Angola'da Portekiz Hükûmeti, yalnızca Fransız ya da Portekiz firmalarının çıkarlarını savunmaz. Her iki hükûmet de ge-

nellikle kapitalizmin bekçileri gibi davranırlar ve kâr ekonomisine zarar verilmesini engellerler»[225].

Bu görüşlerin geçerliliği üzerinde bir tahminde bulunacak değiliz. «Avrupa kökenli», çok milletli şirketlerle, «ABD kökenli» çok milletli şirketler, kendi pazarları ve dünya pazarları üzerinde çatışabilirler, ya da «Atlantik» uzlaşmasına vararak, «Üçüncü Dünya» ülkelerinin karşısına tek blok olarak dikilebilirler. Fakat her iki durumda da, «mazlum ülkeler», kökeni ne olursa olsun, çok milletli şirketler gerçeği ile karşıkarşıya kalacaklardır. Bugün Türk ekonomisi zâten, kökeni ne olursa olsun, patent, lisans ve know-how anlaşmalarıyla ve sermaye yatırımlarıyla bu çok milletli şirketlerin kontrolüne geniş ölçüde düşmüştür. Avrupa ya da Amerika kökenli oluşları bu şirketlerin davranışlarına bir etki yapmakta değildir. Örneğin Brezilya'da İngiltere ya da İsviçre ilâç firmalarının kolları, aşırı tekel kârlarıyla, hizmetlerini ve mallarını satmaktadırlar. Kâr transferleri güçleşince, teknik bilgi ve hammadde tekelini elinde tutan «ana şirket», bunların satış fiyatlarını yükselterek, yavru şirketler pek az kâr etseler dahi, bu yoldan görünmez büyük kârlar elde etmeyi başarmaktadır. Şöyle ki, ana şirket, Hindistan'daki ya da Arjantin'deki «yavru» şirketlerine, amortismanları çoktan tamamlanmış eski makinelerini, kat kat yüksek fiyatla satabilir. Patent, lisans ve «yöneticilik» hizmetlerini aşırı fiyatlarla kiralayabilir. Ana şirketin hammadde ve öteki bileşiklerini almaya onları bağımlı kılabilir. Kısaca yerli görünüşte yavru şirket, ana şirketin *tutsak müşterisi* durumuna getirilebilir. Yerel şirket, hiç kâr göstermese bile, ana şirket büyük kârlar sağlayabilir.

Birleşmiş Milletler'in son bir raporuna göre, Üçüncü Dünya'daki yavru şirketler, patent, lisans ve «çeşitli hizmetler» olarak, azgelişmiş ülkelere giden yeni yatırımların yarısına yakın bir ücret ödemektedirler. Ayrıca bundan daha az olmayan hammadde ve çeşitli bileşikler için ödenen aşırı fiyatları hesaba katmak gerektir. Yavru şirketlerin yüzde 10'u aşkın kârları ve trans-

ferleri, daha sonra gelmektedir. Asıl büyük kârlar, görünmeyenlerdir. Resmen görünen kârlar dahi, yine önemli rakamlara ulaşmaktadır. Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre, çok milletli şirketler, 1970 yılında Afrika'ya 270 milyon dolar yatırmışlar, 996 milyon dolar kâr transfer etmişlerdir. Asya'da 200 milyona karşı 2400 milyon, Güney Amerika'da (1968) 900 milyona karşı 2900 milyon dolar götürmüşlerdir.[226]

Brezilya'da Planlama Bakanlığı da yapan ünlü iktisatçı Prof. Furtado'nun sözleriyle, çok milletli şirketler, bâzı ekzotik ağaçlar gibidir :

«Bu ağaçlar, belli bölgelere dikilince, bütün suyu toplar ve araziyi kuruturlar».

Ortak Pazar'a geçiş dönemine giren Türkiye, Ortak Pazar kökenli ya da Ortak Pazar ülkelerinde üslenmiş çok milletli şirketlere korunma tedbirlerini giderek kaldırma yükümlülüğünü almıştır. Bu açılış, Türk ekonomisini, çok milletli şirketlere iyice bağımlı duruma getirecektir. «Tekelci sermaye» diye iltifat edilen, aslında tekelci çok milletli şirketlerin işbirlikçisi olan büyük kapitalistlerimiz, iyice uydulaşacaklardır. Türk ekonomisinin gelişme kararlarını, Devlet Planlama Teşkilâtı değil, Lüksemburg'ta, İsviçre'de, Belçika'da vb. merkezlerini kurmuş çok milletli şirketler alacaktır. Bu, tam bağımsızlık özleminden tam bağımlılığa geçiş demektir.

Devlet Planlama Teşkilâtı, son bir çırpınışla, geçiş dönemini düzenleyen karma protokolü, bugünkü durumuyla, Türkiye'de petro-kimya dâhil kimya, makine imalât ve madenî eşya sanayiinin gelişmesini engelleyici nitelikte bulmakta, yeni koruyucu tedbirler istemektedir.

1995'İN AKDENİZ MODELİ

Bu gerçekleşse bile, umut edilen nedir? Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, yüzde 8 civarında bir kalkınma hızıyla 1995 yılında, 1970'in İtalya, Yunanistan ve İspanya gibi Akdeniz ülkelerinin düzeyine ulaşmayı umut

etmektedir*. Tüketimin hızla artışı, tasarruf ve yatırım artış hızlarının tehlikeli biçimde düşüşü, yüzde 8 kalkınma hızını dahi bir hayal gibi göstermektedir. Bu başarılsa dahi, 1995'te bugünkü düzeylerine ulaşılması planlanan Akdeniz ülkeleri, siyasal bakımdan faşizme açık, tam bağımlı ve dengesiz bir gelişme içinde bulunan Avrupa'nın azgelişmiş ülkeleridir.

Akdeniz ülkelerinin bugünkü görüntüsüne bakarak, Ortak Pazar içinde 1995 Türkiyesi'nin manzarası, fazla bir yanılgıya düşmeden bugünden çizilebilir :

1838 Ticaret Anlaşması ve Tanzimat'la birlikte nasıl Pera ve Kordon boyu ile Istanbul ve İzmir gibi liman şehirleri parlak bir görünüş kazandıysa, bu kez hızla gelişmesi beklenen turizm ile birlikte, bütün Akdeniz kıyılları uzaktan bir cennet manzarası gösterebilir. Eğlenmek ve dinlenmek isteyen on milyonlarca Batılı turist, sahillerimize akabilir. «Müşteri daima haklıdır» kuralınca, bu birinci sınıf Avrupa vatandaşlarını eğlendirmek ve dinlendirmek için, garsonluktan geyşalığa kadar geniş bir hizmet sektörü, kıyı kent ve köylerinde gelişebilir.

Batılı turistler birinci sınıf Avrupalılar olarak Türkiye'ye akarken, Anadolu insanı ikinci sınıf Avrupalı olarak, Ortak Pazar ülkelerinde beğenilmeyen işleri yapmak için kuyruğa girmekte devam eder. Almanya'nın 2,6 milyondan fazla yabancı işçi kaldırmayacağı yolunda 1973'te aldığı karar, şimdiden büyük kaygı yaratmıştır. «AET'nin ortak üyesiyiz, işçi alımını durdurmayın»

---

* 1970 yılında Yunanistan'ın kişi başına gayri sâfi millî hâsılası 1090 dolar, Türkiye'ninki ise 310 dolardır. Yunanistan'ın yıllık gelişme hızı yüzde 6,6 kadardır. Türkiye'ninki de hâlen bu civardadır. Gelişme hızını Üçüncü Beş Yıllık Plan'da öngörüldüğü biçimde önemli bir sıçrama gösterip devamlı yüzde 8'in üstüne çıkarabilsek dahi, Türkiye ancak 25 yıl sonra Yunanistan'ın bugünkü düzeyine gelebilecektir...

Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu'nun 1974 raporunda Prof. Berrill, şu yargıya varmaktadır: «Gelecek yüzyılda da Türkiye, Avrupa'nın en yoksul ülkesi olmakta devam edecektir». (Milliyet gazetesi, 7 Şubat 1974).

denince, Alman Büyükelçisinin, basın toplantısında verdiği karşılık şudur :

«Biz hükûmet olarak Türk işçilerine iş sağlamak zorunda değiliz. Böyle bir yükümlülüğümüz yoktur... Türk işçileri Ortak Pazar ülkelerinde iş bulurlarsa kalacaklar, bulamazlarsa geri döneceklerdir.»

Büyükelçi Sonnenhal, yalnız bir vaadde bulunur. Almanya'ya önceden işçi gönderen Yugoslavya, İtalya gibi ülkeler kalkınmışlardır, kendi işçilerini kendileri kullanacaklardır. Almanya bu nedenle ileride, başkasını bulamadığından Türk işçisine başvuracaktır :

«Öteki ülkelerin sanayi kalkınması, Türkiye'den hızlıdır. Bu ülkeler, Türkiye'den daha hızlı sanayileştikleri için, işgücünü kendi sanayilerinde kullanacaklardır. O yabancı işçilerin yerini de Türk işçileri alacaktır».[227]

Almanya'da yabancı işçiler horlanmaktadır. Ghetto'lardə yaşamaktadır. Prof. Orhan Tuna'nın açıkladığına göre, Alman gazetelerinde şöyle ilânlar çıkmaktadır :

«Eski bir çiftlik binası, hayvanlar için ahır, ya da yabancı işçiler için mesken olarak kiralıktır».[228]

Horlanmanın yanı sıra, Prof. Orhan Tuna, çeşitli toplumsal sakıncalar çıktığını yazmaktadır :

«Yurt dışına göç nedeniyle, genel olarak aileler parçalanmakta, erkek dışarıda çalışırken, kadın ve çocuklar yurtta kalmaktadırlar. Bunun birçok toplumsal zararları olmaktadır. Çocuklar, Alman okullarında okudukları takdirde, tamamen kendi toplumlarından kopmaktadırlar. Bunun yanında katolik kiliseler, Türk işçilerini dinlerinden ayırmak için korkunç gayret ve çaba harcamaktadırlar».[229]

Bu ters koşullara rağmen, Alman Büyükelçisi, Almanya'da yapılan son bir araştırmada Türk işçilerinin yüzde 13'ünün yurtlarına dönmek istemediklerini saptadığını söyler. Alman Büyükelçisine göre, doktorlarımız, mühendislerimiz gibi «beyin takımı» Alman vatandaşı olmaya isteklidir :

«Çok yazık ki, sizin şiddetle gerek duyduğunuz mühendisleriniz ve doktorlarınız Alman vatandaşlığına geçmek istiyorlar».[230]

Prof. Nermin Abadan'ın açıkladığı bir teknik eleman anketine göre, mühendis ve mimarlarımızın kamu kesiminde çalışanlardan yüzde 71,4'ü, özel kesimde çalışanların ise yüzde 58,7'si yurt dışına göç etmeyi istemektedir. Kamu kesimi, mühendis ve mimarlarının üçte biri dışında, meslekleriyle de ilgisiz ne iş olursa yapmaya hazırdırlar. Bu durumda Prof. Abadan haykırır :

«Yüzbinleri aşan adale göçüyle Batı Avrupa'nın yedek işçi ordusunu güçlendirirken, ayrıca bu ülkelerin kurmay kurullarını da beyin göçünü teşvik yoluyla güçlendirirsek, kalkınmak için çırpınan güzel Anadolumuzu kime bırakacağız? En değerli kaynağı olan yetişmiş insan gücünden isteyerek ve bilerek kendini yoksun bırakan bir ülke, yalnız çocuklar ve yaşlılardan oluşan bir nüfus, sâdece tüketime yönelik, dışa bağımlı bir bölge hâline gelmez mi?»[231]

Türkiye'den bu beyin göçüne karşılık, Tanzimat Batıcılığının liman kentlerinde geliştirdiği, Avrupalı tüccarlar, aracı ve komisyoncu Levantenler, yeniden türeyecektir. Kıyı kentleri kozmopolit bir görünüş kazanacak, «Gâvur İzmir» simgesi yeniden doğacaktır. «Gâvur İzmir»leri Türk yapmak için Kurtuluş Savaşı verilmesi, böylece bir tarihsel anı olacaktır.

İKİNCİ SINIF SANAYİ

Günümüzde sanayide de «ileri sanayi», «geri sanayi» ayırımı yapıldığından, birinci sınıf sanayi Avrupa'da hızla gelişirken, ikinci sınıf sanayi kıyıları hızla doldurabilir. Şimdiden pamuğu işleyip satmak üzere İsviçre'den modern tezgâhlar almak için bir yarış vardır*. Çukurova, XIX. Yüzyılın Teksas'ı olmaya aday gözükmektedir.

* Cahit Kayra'nın açıkladığına göre, Sanayi Bakanlığından özel kesimin büyük kuruluşlarına 433 yatırım için teşvik

Türkiye'de çok milletli şirketlerin tam egemenliği kurulmasıyla, bir kısım sanayi kapılarını kapayabilir, bir kısım yeni faaliyet alanlarına kayabilir; fakat bu, bütün sanayi yıkılacak demek değildir. Türkiye'nin büyük holding kuruluşları, zâten çoktan sermaye ortaklıkları, lisans, patent anlaşmaları vb. yoluyla çok milletli şirketlere kapılanmışlardır. Bir Renault, bir Fiat herhalde kalacaktır. İmalâtının bir kısmını şimdiden Romanya ve Yugoslavya'da yaptıran Renault, bu iş bölümünde Türkiye'ye de bir yer bulacaktır. Ayrıca, gerek Ortak Pazar içi, gerek Ortak Pazar dışı çok milletli şirketler, Türkiye'de yeni yeni sanayi girişimleri kuracaklardır. Bunlar iç piyasaya da dönük olabilecektir. Fakat bunlar, Türkiye'nin kalkınma gereklerine göre değil, çok milletli şirketlerin kârlarını azamîleştirme yasasına göre yapılacaktır. Ekonomiyi biz değil, onlar planlayacaklardır*. Bunun gerçek bir kalkınma sağlamayacağı yukarıdaki örnekleriyle açıktır. Bu girişimler, kıyılara üşüşeceğinden, bölgelerarası dengesizlik artacaktır.

---

belgesi verilmiştir. Bu kuruluşlar, 1973-1975 döneminde 24 milyar liralık yatırım yapacaklardır. Bunun yüzde 60'ı, yâni 15 milyarı tekstildedir. Bunun yüzde 95'i de 14 milyar lirayla iplik alanındadır! Makine yapımı, demir-çelik, metal, elektronik bu 24 milyar içinde yüzde 3'ün altında kalmaktadır! (Milliyet gazetesi, 20 Ağustos 1973). Bu çok dengesiz ve tehlikeli bir gelişmedir. Avrupa'da durgunluktan bu kol çok fena etkilenebilir. Hatırlatalım ki Almanya'da B.A.S.F. bir pilot fabrikada, iplik yapımı ve dokumaya gerek kalmadan sentetik kumaş yapmayı başarmıştır. Öteki firmalar da benzer usûller bulmuşlardır. Ayrıca Güneydoğu Asya'nın büyük rekabeti vardır. AET ile hiçbir ilişkileri bulunmayan Güneydoğu Asya ülkeleri, AET'ye dokuma ihracında yüzde 52 artış sağlamışlardır. (Prof. Ali Sait Yüksel, Milliyet gazetesi, 9 Eylül 1973).

* Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu 1974 raporu, kalkınma planlarıyla bir ağır sanayi kurmaya kalkışmanın, Türkiye'nin Ortak Pazar yükümlülükleriyle bağdaşmayacağını şimdiden ileri sürmektedir. Rapor, gemi, uçak, petro-kimya, elektronik sanayii heveslerinden vazgeçilmesini, gıda, içki, tekstil ve giyim gibi ikinci sınıf sanayilere ağırlık verilmesini ve yabancı sermayeye daha çok açılınmasını önermektedr. Plancı Yalçın

İki yeni etken, yabancı firmaları Türkiye'ye daha fazla yatırım yapmaya yöneltebilecektir. Bunlardan biri, Almanların «fabrikaya işçi getirmek yerine, fabrikayı işçinin bulunduğu yere götürme» politikasıdır. Almanlar, Almanya'da çalışmış işçilerimizle, hatta onların da paralarından yararlanarak, Türkiye'de yatırımlara niyetlenmektedirler. Yalnız bir sürü ayrıcalıklar istedikleri, Abdi İpekçi'nin Büyükelçi Sonnenhol ile yaptığı konuşmadan anlaşılmaktadır :

«İpekçi — Siz işçilerimizin Alman işadamlarıyla ortak yatırımını öneriyordunuz.

Sonnenhol — Kapitale katılmasından söz ettim.

İpekçi — Bu sistemi destekleyecek yollar var mı?

Sonnenhol — Olabilir. Hükûmetinizden ek krediler verilebilir.

İpekçi — O zaman bu bir yabancı yatırım mı, yoksa ortak yatırım mı olacak?

Sonnenhol — Yüzde yüz yabancı yatırım da olabilir. Fakat Türk girişimcilerinin de bulunması ve yatırımın ortak olması en iyi yoldur. Yüzde yüz yabancı yatırım fikrini sevmiyorum. İster yüzde 49, ister yüzde 51 olsun, temel sorun iyi yönetimdir.

İpekçi — Bu durumda Türk kapitali büyük işadamlarından değil, Almanya'da çalışan Türk işçilerinden mi gelecek?

Sonnenhol — Kısmen işçilerden, kısmen de Türk işadamlarından.

İpekçi — Alman kapitali yüzde 50'den aşağı mı olacak?

Sonnenhol — Çok ya da az, o sorun değildir. Duruma göre değişir. Eğer Almanya'nın yatırım yapma-

---

Küçük, Konsorsiyum önerilerini şöyle yorumlamaktadır: «Konsorsiyum... yatırım ve ara mallar sanayilerini, Ortak Pazar yükümlülükleri karşısında zor kurarsınız, diyor. Öyle, sekiz yıllık yükümlülükleri, oniki yıllık yükümlülüklerle değiştirmekle veya moda deyimle 'protokollere esneklik getirmekle' bu sorunun çözümlenemiyeceğini hatırlatıyor». (Cumhuriyet gazetesi, 15 Şubat 1974)

sına ortam elverişli değilse, o zaman hiçbir yabancı yatırım yapılmayacaktır. Türkiye, kendi başının çâresine bakacaktır.

İpekçi — Ortam, yabancı yatırım için neden iyi değildir?

Sonnenhol — Öncelikle bürokrasi. Sonra yabancı yatırıma karşı duyulan çekingenlik. Bir de Türkiye'de yabancı yatırıma gerek olmadığı yolunda kanılar. Üstelik yabancı yatırımın yönetiminde çıkan güçlükler. Örneğin, Türkiye'de yapılacak yatırımda gönderilen yabancı uzmanlar, ülkede çok süre kalabiliyorlar. Bu nedenlerden yabancı yatırımlar az olmaktadır. Böylece, Türkiye bizim yabancı ülkelere yatırım listemizin 27. sırasında bulunmaktadır.»

Alman Büyükelçisinin sözlerinden anlaşılan şudur: Alman girişimcileri, kendi çıkar planlarına göre, gerekli görürlerse sermaye çoğunluğunu ellerinde tutabilirler, fakat azınlıkta bir pay ile de yetinebilirler. Esas olan iyi yönetimdir. İyi yönetim, yönetimi Alman girişimcisinin elde tutması demektir. Bunun için mutlaka sermaye çoğunluğuna gerek yoktur. Bundan başka, yabancı yatırımcıya, hükûmet her türlü kolaylığı göstermeli, kamuoyu yabancı sermayeye saygı duymalıdır. Bu koşullarla sermaye gelecektir*.

Çok milletli şirketleri, Türkiye gibi ülkelere itecek ikinci bir neden, çevre kirlenmesi sorunudur. ABD Çev-

* Oysa Randall'ın hazırladığı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, «dünyaya örnek yasa» sayılmıştır. İktisatçılarımız da bu yasayı aşırı liberal bulmaktadırlar. Doç. Dr. Tuncer Baran, Ekonomik ve Sosyal Etüdler konferansında şöyle konuşmaktadır: «Yüksek kâr olanaklarıyla çalışmaktadırlar. Vergi iadesi ve benzeri tedbirlerden yararlanmaktadırlar. Ülkenin kıt kredi kaynaklarını çok düşük, hatta negatif faiz oranlarında kullanma olanakları vardır. Ülke parasının zaman içinde değerini yitirmesi, işlerine yaramaktadır. Para devalüe edilmemişse, kârlarını nisbeten düşük resmî kurlardan transfer etmekte, paranın devalüe edilmesi durumunda ise, sağladıkları kur garantisi ile, eski düşük kurdan transfere devam etmektedirler.» (Halkçı gazetesi, 26 Ocak 1974).

re Kontrol Konseyi, Ağustos 1971'de Nixon'a sunduğu raporda, çevre kirlenmesine karşı mücadelede 1975 yılında 105,2 milyar dolar harcanacağını, bunun yüzde 42'sini sanayinin ödemesi gerektiğini bildirmiştir. Bütün gelişmiş ülkelerde, sanayiin çevre kirlenmesine tedbir alması istenmektedir. Bu, yüzde 6 ilâ 12 arasında ek bir kuruluş yatırımı gerektirmektedir. Örneğin Fransa'da çimento fabrikalarının tozlarını önlemek amacıyla yapılan yatırım, fabrikayı kurmak için yapılan yatırımın yüzde 10'unu bulmaktadır. Bu nedenle, bâzı sanayi, çevreyi rahatlıkla kirletebileceği inancıyla, azgelişmiş ülkelerin yolunu tutmaktadır. Sanayi Odası eski yöneticilerinden Ertuğrul Soysal, şimdiden içte ve dışta kurulan sanayiin Marmara'yı ölü deniz hâline getirdiğini yazmaktadır :

«Artığını ve pisliğini sokağa döken bir sanayi ile, zehirli kimyasal maddesini (siyanür, arsenik, deterjan, civa, DDT gibi) suya ya da kanala koyuveren, bacasından zifir kusan sanayi kime hizmet etmekte? Bu kirlenme, sanayiin bulunduğu ülkede kalsa neyse, faturasını orası öder, ama rüzgârla, nehirle, dalgayla ötekilerine akıyor. Kara ile yeşil arası akan Meriç Nehri'ni Edirne'deki sanayimiz mi kirletiyor? Denizlerimizde sık sık görülen petrol artıkları hep Türk gemilerinin sintinelerinden mi dökülüyor? İzmit'ten Tekirdağ'a kadar ölü deniz ilân edilen canım Marmara için balıkçılar ayağa kalkıp — Japonya'da olduğu gibi — sanayileşmeyi, devleti ve belediyeyi dâvâ etseler haklı değiller mi? Şimdi kalkmışlar, çevre kirlenmesi doğuran sanayiden bucak bucak kaçıp, bu türleri geri kalmışlarda kuruyorlar, yâni çevre kirlenmesi ihraç ediyorlar...»[232]

Bu ihracat, artabilecektir...

Ekonominin komutasının çok milletli şirketlere geçmesinin yanı sıra, Türkiye bir kısım sanayiini yitirecek, bir kısım ileri sanayii kurmaktan yoksun kalacaktır. Katma protokolü inceleyen Dr. Bilsay Kuruç, şu sonuca varmaktadır :

«Gelelim ekonomimizin *'açılması'* konusuna... Asıl dâvâ da burada yatmaktadır. Acaba bu protokolde ne çeşitten bir açık ekonomi öngörülmekte? Gümrük indirimleri, dış ticarette miktar kısıtlamalarının kaldırılması, ekonomi ve ticaret politikalarıyla ilgili hükümler dikkatle okunursa, görülür ki, bunun için hayli yüksek bir fiyat ödeme olasılığı ile karşıkarşıyayız: Ekonomi politikasına, bu politikanın araçlarına, bu politikayı çevreleyen koşullara egemen olamamak, komuta edememek. Yâni yeni sanayiler kuramamak, hatta kurmuş olduklarımızdan vazgeçmek. Devlet tekellerinin bulunduğu alanlardan ve belki de ekonomimizin devlet kesiminden vazgeçmek (Madde: 30). Millî nitelikte özel girişimlerden vazgeçmek (Özellikle Madde: 41, 42 ve 57). Olasılıklar bunlardır.

Acaba protokolde bu olasılıkları önleyecek bir madde yok mu? Protokolde Türkiye'nin karşılaşacağı güçlüklere karşı tedbir getirebilecek tek madde, 60. maddedir. Bu, öyle sık sık ve her güçlüğe uğrayışta başvurulması da kolay olmayan bir maddedir. Belki bir kez, belki iki kez kullanılabilir. Sonra?»[233]

Sonrası için Bilsay Kuruç, birtakım yeni koruma tedbirleri sağlansa da, «*bir serüvenler diyarına dalış*» demektedir.

Bu serüvenler diyarına dalışta, bir de ekonomik bakımdan güçsüz, fakat toplumsal bakımdan önemli, milyona yakın insanın çalıştığı küçük sanayiin durumu vardır. Prof. Gülten Kazgan'a göre, Ortak Pazar'da bu sanayi geniş ölçüde yok olmaya mahkûmdur:

«Küçük sanayi, tamamiyle yerli sermaye elindedir ve durumu, yabancı sermaye ile bütünleşmiş az sayıdaki büyük firmalardan farklı, etkilenmesi de farklıdır. Küçük sanayi, ya büyük sanayii tamamlayıcı nitelikteki işlere, ya da ona rakip — fabrika üretimi ile aynı malları üretmek gibi — işlere sâhip olabilir. Türkiye'de küçük sanayi, genellikle ikinci niteliktedir... Küçük sanayi rekabete dayanacak biçimde örgütlenmedikçe,

gümrük indirimleri ve kotaların kaldırılmasından öncelikle etkilenecek, tasfiye olacaktır.»[234]

Çok milletli dev şirketlerin, ilkel küçük sanayii bir silindir gibi ezeceğinden kuşku yoktur. Büyük sanayi, onun ancak uydusu olarak yaşayabilecektir. Bu devler karşısında, hükûmetler bile uydulaşmaktadır...

İktisatçı ve sendikacı Charles Levinson, yüz ülke ve çok milletli şirketin 1969 yılındaki gayri sâfi hâsılasını sıralamıştır. Bu tabloda 44 ülkeye karşı, 56 çok milletli şirket yer almaktadır! Milyar dolarla hesaplanan bu gayri sâfi hâsıla tablosundan, sıra numaralarını bozmadan birkaç örnek verelim :

Ülke ya da şirket	Milyar dolar
1 — ABD	931,4
15 — General Motors	24,3
20 — Standard Oil N. J.	15,0
21 — Ford Motor	14,8
22 — Pakistan	14,5
24 — Türkiye	12,8
26 — Royal Dutch/Shell	9,7
31 — Yunanistan	8,5
32 — General Electric	8,4
34 — IBM	7,2
35 — Chrysler	7,0
37 — Mobil Oil	6,6
40 — Endonezya	6,0
41 — Unilever	6,0
45 — ITT	5,5
46 — Portekiz	5,4

Bu tablo çok milletli şirketlerin nasıl büyük bir ekonomik, dolayısiyle politik güç olduğunu göstermektedir. Özellikle azgelişmiş ülkelerde bu şirketler, yalnız ekonomiyi değil, politikayı da ellerinde tutmaktadırlar. Doç. Baran Tuncer, bu ekonomik ve politik tehlikeyi belirtmektedir :

«Çok milletli şirketlerde ana amaç, satışları ve kârı artırmaktır. Şirketin bu amaçla alacağı her türlü kararın, toplum çıkarları ve plan amaçlarıyla tutarlı olacağı düşünülemez. Kaldı ki, şirketin alacağı kararların yatırım, üretim ve pazarlamayla ilgili planların, şirketlerin faaliyet gösterdiği ülkede değil, oradan çok uzakta ve o ülke ile ilgisi olmayan bir merkezde hazırlandığı unutulmamalıdır. Böyle bir ortamda, yatırımın yapıldığı ülkenin çıkarlarıyla çelişir durumların ortaya çıkmasından kaçınılamaz. Öyle ise, bu şirketlerin, güçlerini şirket yararına kullanacakları, gerektiğinde ülke yasalarını zorlayacakları, hükûmetlerin politikalarına karşı siyasal ve ekonomik güçlerini kullanacakları bir gerçektir».[235]

Atatürk'ün siyasal, ekonomik, kültürel, askerî, malî vb. bağımsızlık ilkesinden çok uzaklaşıldığı, 1939 dış politika değişikliğini izleyen süreç içinde, 1963 Ankara Antlaşması ile, tam bağımsızlık özleminden tam bağımlılığa sürüklenildiği açıktır.

Çok milletli şirketler egemenliğinde büyük kıyı kentleri, en aşırı zenginlikle en aşırı sefaletin birarada kucak kucağa yaşadığı Hong-kong manzarası kazanmaya aday gözükürken, iç bölgeler ve Doğu Anadolu ne olacaktır? Gerek yerli, gerekse yabancı sermayenin, Kurtuluş Savaşımızın ağır yükünü çeken iç bölgelere, teşvik tedbirlerine rağmen, iltifat etmediği denenmiştir. Ortak Pazar Türkiyesinde İç Anadolu, gerilemeye ve ıssızlaşmaya mahkûm sayılabilir. Anadolu insanı Avrupa'ya, ya da bir «zevk sanayii» demek olan turizmin ve çok milletli şirketlere bağımlı sanayiin gelişeceği parlak ışıklı kıyı kentlerine akacaktır. Kıyı kentlerinin gecekondularında barınarak, zevk sanayiinin ve öteki ticaret ve sanayi kuruluşlarının alt hizmetlerini sağlayacaktır.

Bu, günümüzün koşullarında Tanzimat tipi, uydulaşma biçiminde bir Batılılaşmadır. Türkiye bu kaderi değiştirebilmek için, Atatürk'ün liderliğinde bir Millî

Kurtuluş Savaşı vermiştir. Atatürk'ün parolası, «*Bağımsız olmayan, kendi millî gücünü temel almayan bir ülke, çağdaş uygarlığa ulaşamaz*» biçimindedir. En yücelttiği ilke, çağdaş uygarlık düzeyinde Batılılarla eşit duruma gelme anlamında milliyetçilik olmuştur. Bugün ise, Atatürk'ün Türkiyesi kozmopolit 1838 çizgisi üzerindedir.

PANİSLÂMİZM VE PANTURANİZMDEN «PANÖREPEANİZM»E!

> Güzel yurdumuzu fakirliğe, memleketi yıkıntıya sürükleyen çeşitli nedenler içinde en büyüğü ve en önemlisi, ekonomimizde bağımsızlıktan yoksun oluşumuzdur.
>
> 16 Mart 1923
> ATATÜRK

İşin düşündürücü başka bir yanı, yönetici sınıfların, biçimsel planda dahi ikinci sınıf Avrupalılığı kabullenmeleridir.

Türkiye, «Lozan Kahramanı» İsmet Paşa'nın imzaladığı Ankara Antlaşması ile, AET'yi kuran Roma Antlaşması'nın 238. maddesi uyarınca, «ortak üye» olmuştur. Fakat «tam üyelik»e kabul edilip edilmeyeceği belli değildir. Zira 238. madde, Ankara Antlaşması'nın 28. maddesiyle birlikte incelendiğinde, Türkiye'nin tam üye olması için, geçiş döneminin bitmiş olması yeterli değildir. Türkiye'nin antlaşmanın bütün yükümlülüklerini yerine getirebileceği anlaşılsa bile, AET organı, «*Türkiye'nin topluluğa katılma olanağını inceleyecektir*». Evet, ya da hayır demek, AET'ye aittir! Oysa AET Antlaşması'nın 237. maddesine göre, «Her Avrupa devleti, topluluğa üye olma isteğinde bulunabilir». Nitekim İngiltere, Danimarka ve İrlanda, Ocak 1973'te topluluğun tam üyesi olmuşlardır.

Ortak üyeler ise, şunlardır: Burundi, Kamerun, Or-

ta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kongo (Brazavil), Kongo (Kinsasa), Dahomey, Gabon, Yukarı Volta, Fildişi Sahili, Madagaskar, Mali, Moritanya, Nijer Rwanda, Senegal, Somali, Toga, Yunanistan, Kıbrıs, Malta ve Türkiye. Bunun gibi, Zambia, Sierra Leone, Malavi, Gana, Gambia gibi ülkeler, ortak üye olma çabasındadırlar.

Ortak Pazar'la yalnızca işbirliği yapan çeşitli Akdeniz ülkeleri ise, şimdilik Türkiye'den daha az avantajlı olmayan, hatta bâzen daha da avantajlı koşullar elde etmişlerdir. Ne var ki, Ankara Hükûmetleri, 1856 yılında Bâbıâli Hükûmetlerinin yaptığı gibi, Avrupa ailesinin eşit haklı üyesi olma çabasındadır: 1854 savaşında müttefikimiz İngiltere ve Fransa ile birlikte Rusya'yı yenince, dostlarımız, Avrupa kamu hukukundan yararlandırılacağımızı belirtmişlerdir. Bu, Avrupa devletleriyle eşitlik diye yorumlanmış, «Kapitülasyonlar kalktı. Avrupa devleti olduk. Artık Avrupa devletleri ile eşitiz» diye Bâbıâli'de Âli Paşa'nın da katıldığı bayram sevinci yaratmıştır. Türkiye'nin Avrupa ailesinin kapitülasyonlu bir üyesi olduğu sonradan anlaşılmıştır. 1878'de Berlin'de, Büyük Avrupa Devletleri, Türk topraklarını paylaşmışlar, Rum ve Ermeniler yararına, Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'da müdahale haklarını kendilerine tanımışlardır; Türk delegasyonu ise, konferans salonunun dışında kapı eşiğinde, ikinci sınıf Avrupalı olarak beklemiştir.

Aynı olaylar, daha kibar biçimde, günümüzde de tekrarlanmıştır. Dokuz AET üyesi, Ekim 1972'de devlet ve hükûmet başkanları düzeyinde, Avrupa birliğinin ekonomik ve politik sorunlarını görüşmek, bir siyasal sekreterya kurmak için toplanmışlardır. Ankara Hükûmeti, bu zirve toplantısına katılmak ve siyasal sekreteryaya girmek istediğini, AET'ye ısrarla bildirmiştir. İki istek de reddedilmiş, Türkiye zirve toplantısına alınmamıştır. AET yetkilileri, zirve toplantısı ve siyasal sekreteryanın tam üyeler arasında olduğunu, «ortak üye» Türkiye'nin katılamayacağını, ancak her toplantıdan

sonra, Türkiye Büyükelçisine siyasal görüşmelerin ve çalışmaların niteliği hakkında bilgi verilebileceğini söylemişlerdir. Ankara Hükûmeti buna «hayır» demiş, hiç değilse «*gözlemci*» ya da «*dinleyici*» olarak katılma isteğinde ısrar etmiştir. Dinleyicilik dahi, red cevabıyla karşılanmıştır.

Daha Norveç'in çekildiği belli olmadığından «Dokuzlar» yerine «Onlar», «Üçler» yerine «Dörtler» diye yazan Metin Toker, bu hayal kırıklığını dile getirir :

«... Batı Avrupa'yı bir dünya kuvveti olarak bağlayacak kararlar, yeni kurulan 'onlar' tarafından alınacak: Ortak Pazar'ın ilk altı memleketi ve onlara şimdilik katılar 'dörtler'. Yâni böyle kararlarda Norveç ve Danimarka'nın oyu var da, bizim yok... *Böylece NATO ve Ortak Pazar üyeleri arasında iki sınıf doğuyor: Birinci sınıfla ikinci sınıf.*»

AET - Türkiye Karma Parlamento Üyesi Demokratik Partili Özer Ölçmen de acı acı yakınır :

«Bize Avrupa Parlamentosu ve Komisyonda yapılan konuşmaların tutanaklarını bile vermiyorlar».

Hele kitabında kendisini 1945 ve 1946 yıllarında İngiliz ve Batı ittifakının baş yapıcısı ilân eden ve London Times'a göre, o günlerde «Türk dış politikasının beyni» sayılan Feridun Cemal Erkin, bu durum karşısında büyük şaşkınlığını belirtir ve buna sanki uygulayıcıların beceriksizliği yol açmış gibi konuşur :

«Sekreteryada yerimizi şimdiden işgal etmezsek, ileride, gerek bu organa, gerek Avrupa siyasal bütünleşme hareketine katılmamız — NATO ve Ortak Pazar örgütlerinde görüldüğü gibi — çok daha ağır ve güç olacaktır... Güvenlik konusunda en çetin sınavları şimdiye kadar başarıyla geçirmiş olan Türkiye, Batı Avrupa Birliği ve Avrupa bütünleşme hareketi dışında kalamaz. Varsayalım ki, bütünleşme on yıl sonra gerçekleşti. O anda ve evrede dahi, Türkiye henüz Ortak Pazar'ın tam üyesi olmadığı bahanesiyle, Birleşmiş Avrupa'nın dışında mı bırakılacak?».

Basında da Mehmet Barlas yazar :

«Ortak Pazar zirvesini, Avrupalı olarak kutluyoruz. Fakat Türkiye, bu zirveye sâdece seyircidir».[236]

Bu feryatlar, durumu değiştirmez. Türkiye, kurulması tasarlanan «Avrupa Ortak Savunma Gücü» tartışmalarının da dışında bırakılır. Hazırlanan rapora göre, NATO üyesi olmasa bile, NATO içinde kurulacak bu güce İrlanda alınacak, NATO askerî örgütünden ayrılan Fransa dışarıda bırakılmayacak, Türkiye ve Yunanistan ise ikinci sınıf muamele görecektir*.

NATO Genel Sekreteri Luns, bu konudaki soruya «Silâh sanayiinde bir iddianız varsa, sizi de alırlar» bi-

* Uzun yıllar NATO'da görev yapmış diplomatlardan, Bitlis Senatörü Kâmuran İnan, «NATO'da artık bir kanat değil, kenar memleket durumuna düşeceğiz» demektedir... İnan'a göre, Dokuzlar Avrupası, Kopenhag zirve toplantısıyla, artık kimliğini kanıtlamıştır. Avrupa kimlik deklerasyonunu kabul etmiştir. NATO'da bir ağızdan konuşacaktır. Bu durumda NATO Konseyi'nde Türkiye, Dokuzlar Avrupası ve ABD arasında «sıkışacak, tercih yapmak durumunda kalacak ve biri kadar öteki üzerinde de etkisini yitirecektir». İnan, Dokuzlar'ın bir Avrupa Savunma Topluluğu kuracakları inancındadır. Böyle bir topluluk, Türkiye'yi daha zor durumda bırakacaktır. Bitlis Senatörü, durumdan Türk Hariciyesini sorumlu tutmaktadır: «Ortak Pazar'a girişimiz siyasal bir tercihtir. Siyasal yönü ağır bastığı için, ekonomik özverileri kabul ettik. Ne var ki, siyasal alanda bir amaca ulaşmak için fazla birşey yapmadık... Gözlerimizin önünde doğan, büyümekte bulunan Avrupa gerçeğini — gözlerimizi Washington'dan ayırmadığımız için — görmezlikten geldik. Bir tercih durumu yaratmamak korkusu, ilgilileri tam bir hareketsizlik içine soktu. Oysa bir tercih değil, bir gerçek, bir tarihsel oluşum söz konusu. Avrupa, Amerika'nın — ekonomik rekabete rağmen —, karşıtı değil, tamamlayıcısıdır. Atlantik Topluluğu yolu üzerinde, Türkiye'nin ilk aşamasıdır. Yolumuz önce oradan geçer. Bunu kabul etmek, Amerika'ya aykırı düşmek değildir. Siyasal ve savunma işbirliği için Avrupa Ekonomik Topluluğu ile tam üyeliği bekleyemeyiz, beklememeliyiz. Bu, aradan geçecek yirmi yılı aşkın zaman süresinde Türkiye'nin Batı ve dolayısiyle dünya politikasında söz sâhibi olmaması demektir» (Milliyet gazetesi, 7 ve 8 Şubat 1974). Ne var ki, İnan'ın bütün önerisi, Ortak Pazar Konseyi'nden altı ayda bir bilgi almakla yetinmeyip, bir danışma sistemi kurulmasına çalışılmasıdır. İnan, «Bu mümkündür. Yeter ki benimsensin ve anlatılsın» demektedir.

çiminde, Türkiye'nin onurunu pek hesaba katmayan bir karşılık verir :

«Topluluğa katılan üyeler, silâh sanayii olan NATO ülkeleridir. Eğer Türkiye'nin de silâh sanayii konusunda çalışmaları varsa ve bu konuda işbirliğine ilgisi olursa, grup çalışmalarında da bulunması için, bizce hiçbir sakınca olmamak gerekir».[237]

Görüldüğü üzere, Türkiye, 1838, 1856 ve 1878'de olduğu gibi Avrupa ailesinin ikinci sınıf üyesidir. CHP Milletvekili Reşit Ülker, bu eşitsizliğe dokunarak, 26 Ocak 1974 tarihli Barış gazetesinde çıkan «Tam Bağımsızlık ve Ortak Pazar» yazısında, bu durumdan yakınır:

«Türkiye'nin Ortak Pazar ile ilgili antlaşmalarında ve bunların uygulamalarında, Atatürk tarafından saptanmış olan tam bağımsızlık ilkesine aykırı, ekonomik gelişmesini ve kalkınmasını engelleyecek koşullar vardır».[238]

Ne var ki, Birlik Partisi dışında, Parlamento'da temsilcisi bulunan bütün siyasal kuruluşlar, bu ikinci sınıf Ortak Pazar üyeliğini benimsemişlerdir. CHP ve MSP'nin bütün iddiası, sanayii koruyucu ve teşvik edici bir takım ödünler almaya çalışmaktan ibarettir. Daha önceki hükûmet de, bu konuda, sorunun özünü değiştirmeyen bir takım ödünler almıştır. CHP-MSP koalisyonunun MSP'li Ticaret Bakanı Fehmi Adak, bu konuda şöyle konuşmaktadır :

«Türkiye'nin Ortak Pazar üyeliği mutlaka iyi sonuçlar verecektir. Ancak, daha önce elde edilmiş ödünlerin ihracatımız açısından genişletilmesi gerekmektedir. Zira bize tanınan ödünler, bâzı ülkelere de tanınınca önemi azalıyor».[239]

AVRUPA TRENİNİN İKİNCİ MEVKİİ

Bütün bunlar, sorunun özünü değiştirmeyen ayrıntılardır. Bütün siyasal partilerin ikinci ya da üçüncü mevki de olsa, «Avrupa trenine binmeye» kararlı olduk-

ları anlaşılmaktadır. Belli başlı işçi kuruluşları ve büyük işadamları, Ortak Pazar'dan yanadırlar. Bu durumda, Atatürk'ün anladığı anlamda milliyetçiliğin ve tam bağımsızlık özleminin «demode» olduğuna hükmetmek gerekecektir.

Zâten çok ters koşullarda, feodalizm kalıntısı güçlere ve büyük kısmı tutucu bir bürokrasiye dayalı olarak bir Millî Kurtuluş Savaşı veren Türkiye'de, Lozan Konferansı'ndan arta kalan bağımlı ilişkileri temizlemek 7-8 yıl almıştır. Ekonomik bağımsızlığa yönelmiş ağır sanayii kurmayı amaçlayan planlı devletçiliğe ve Köy Enstitüleri ve toprak devrimi gibi köklü demokratik devrimlere, bu ters koşullar gereği hayli geç el atılabilmiştir. Bu yolda inatla yürümek yerine, daha yirmi yıl geçmeden, bir Millî Kurtuluş Savaşı verilen devletlerle, Atatürk'ün ısrarlı öğütlerine karşın, bir askerî ittifaka gidilince, bağımsız kalkınma olanağı geniş ölçüde yitirilmiştir. Ortak Pazar ise, bu çizgide tam bir teslimiyet ve Tanzimat'la yola çıkan Avrupa treninin ikinci mevkiinde yerimizi almak demektir. Millî Kurtuluş Devrimi, böylece millî kurtulamayış devrimine dönüşmektedir. Hatta son yıllarda millî kurtuluşçuluktan söz etmek suç bile sayılmaktadır. Çok milletli şirketlerle onların işbirlikçilerinin «kapitalist enternasyonalizm» dünyasında, milliyetçilik ve millî kurtuluşçuluk, «proleter enternasyonalizmi» gibi bağışlanmaz bir suçtur!

MİLLÎ KURTULUŞ BİLİNCİ

O halde, Tanzimat'la başlayan uyducu Batılılaşma sürecini bir alınyazısı saymak ve Büyük Atatürk'ün nehri ters akıtmak gibi beyhude bir çabaya kalkıştığına hükmetmek mi gerekir? Bu soruya evet diyebileceklerden değiliz. Bu yazgıyı bozmak zorundayız. Ama Lozan'da bağımsızlık yolunu açan, sonra da bu yolun dikenli tellerle çevrilmesine izin veren İnönü'nün, Kıbrıs bunalımı sırasında yüksek memurlarına içtenlikle söylediği sözleri akıldan çıkarmamak gerek :

«Peygamber edasıyla size dünyaları vaâdederler, imzayı attın mı ertesi gün gelmişlerdir. Personeli gelmiştir, techizatı gelmiştir, üsleri gelmiştir. Ondan sonra sökebilirsen sök... Gitmezler. Ancak bu sorunun üzerine vakit geçirmeden eğilmek gerek. Yoksa ne bağımsız dış politika, ne de bağımsız iç politika güdemezsiniz. Havanda su döğersiniz. Fakat sanmayınız ki, bu kolay bir iştir. Savuşturulan iki iç bâdire (22 Şubat ve 21 Mayıs), bunun yanında çok kolay kalır. Teşebbüs ettiğimizde başımıza neler geleceğini kestiremem.»[240]

İkinci İnönü Savaşı'nda Türkiyemizin makûs talihini bir ara yendiği sanılan tecrübeli İsmet Paşa'nın bu değerlendirmesini haksız bulmak güçtür. Makûs talihin yenilmesi için, seçim kazanmanın yetmeyeceğini de bilenlerdeniz. İşçisi, köylüsüyle halk güçlerinin ve bütün millîcilerin iktidarın her kesiminde tam egemenliği kurulmadıkça, makûs talihin değiştirilemeyeceğine inananlardanız.

Çağdaşlaşma yolu büyük güçlükler ve tuzaklarla doludur. Tam bir antiemperyalist bilince sâhip bulunmadıkça, tarihimizi bütün gerçekleriyle bilmedikçe, millî kurtuluş yolundaki çok çeşitli tuzakları aşmanın kolay olmadığını sanıyoruz.

Bu kitabı, zâten yok edilmek istenen millî kurtuluş bilincini canlı tutmak için yazdık.

Atatürk, 16 Mart 1923'te Adana Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada, «*milletlerin kalbinde öc duygusu olmalı*» derken, Yunana karşı bile beslemediği alelâde bir öçten değil, antiemperyalist bilincin canlı tutulmasından söz ediyordu :

«Arkadaşlar, felâketler, acılar, yenilgiler milletler üzerinde bir takım etkenler yapar. Bu etkenlerin başlıcası, öyle kara günlerinden sonra, milletlerin uyanması, onurunu bulması ve kendi benliğini duymasıdır. Uzun yüzyılların acı sonuçları, sonunda bizim milletimizde de bu özellikleri yarattı. Tam güvenle söylerim ki, milletimiz baştanbaşa böyle bir uyanışa kavuşmuş, bütün

ve olgun bir millet hâlindedir. Açıkça ve övünçle ilân ederim ki, bu millet, millî benliğini kavramış ve bunu bütün dünyaya kanıtlamıştır. Milletimiz son zaferleri, hep bu özellikleri, bu kavrayışı sâyesinde kazandı. Milletleri yükselten bu özelliklere, bir etken daha ekleyelim: Öç duygusu... Milletlerin kalbinde öç duygusu olmalı. Bu alelâde bir öç değil, yaşamına, rahatına, zenginliğine düşman olanların zararlarını yok etmeye yönelmiş bir öçtür. Bütün dünya bilmeli ki, karşımızda böyle bir düşman oldukça, onu bağışlamak elimizden gelmez ve gelmeyecektir. Düşmana acıma, aciz ve zayıflıktır. Bu, insanlık göstermek değil, insanlık özelliklerinin sona erişini ilân etmektir».

Atatürk, 31 Ocak 1923 konuşmasında da öç duygusunun, antiemperyalist bilinç anlamına geldiğini daha açık belirtir :

«Bizim öç'ümüz, zâlimlerin zulmüne karşıdır. Onlarda zulüm duygusu ölmedikçe, bizde de öç duygusu sürecektir».

Türkiye'nin geleceği, Atatürk'ün öncülüğünü yaptığı millî kurtuluşçuluğun bu antiemperyalist bilincinin bir halk iktidarı doğrultusunda geliştirilip geliştirilemiyeceğine bağlıdır.

SON

DÖRDÜNCÜ KİTAP'IN NOTLARI

1. Ali Fuad Cebesoy, Siyasî Hatıralar, Cilt I, s. 141
2. Ali Fuad Cebesoy, Siyasî Hatıralar, Cilt I, s. 142
3. Ali Fuad Cebesoy, Siyasî Hatıralar, Cilt I, s. 164
4. İsmail Arar, Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, s. 50
5. İsmail Arar, Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, s. 60
6. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III, s. 62
7. Ali Fuad Cebesoy, Siyasî Hatıralar, Cilt I, s. 41
8. Atatürk, Söylev, II. s. 604
9. Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, Cilt I, s. 213
10. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 384
11. Ali Fuad Cebesoy, Siyasî Hatıralar, Cilt I, s. 94-97
12. Atatürk, Söylev, II, s. 639-649
13. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 364
14. Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, Cilt I, s. 317
15. Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, Cilt I, s. 315-316 ve 335-337
16. Ali Fuad Cebesoy, Siyasî Hatıralar, Cilt II, s. 143
17. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 220
18. Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, Cilt I, s. 278
19. Wilson ve Başgöz, Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, s. 100 ve 116
20. Wilson ve Başgöz, Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, s. 178-179
21. Niyazi Berkes, İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz? s. 75
22. Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri, s. 205
23. Zikreden: Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, s. 21
24. Hershlag, Turkey, s. 16
25. Selim İlkin, Türkiye Millî İthalât ve İhracat Anonim Şirketi, ODTÜ Gelişme Dergisi 2-1973
26. Yakın Tarihimiz, Cilt IV, s. 125
27. Behçet Kemal Çağlar, Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri, s. 99
28. Yakın Tarihimiz, Cilt IV, s. 77
29. İsmail Hüsrev (Tökin), Köy İktisadiyatı, s. 190
30. Yakın Tarihimiz, Cilt IV, s. 72
31. Korkut Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 23
32. Şefik Hüsnü, Seçme Yazılar, s. 266

33. Bilsay Kuruç, İktisat Politikasının Resmî Belgeleri, s. 41
34. Emin Türk Eliçin, Kemalist Devrim İdeolojisi, s. 378
35. Şevket Süreyya Aydemir, İnkılâp ve Kadro, s. 72
36. Bilsay Kuruç, İktisat Politikasının Resmî Belgeleri, s. 43
37. Bilsay Kuruç, İktisat Politikasının Resmî Belgeleri, s. 68-69
38. Bilsay Kuruç, İktisat Politikasının Resmî Belgeleri, s. 19
39. Lenczowski, The Middle East in World Affairs, s. 122-123
40. Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri, s. 89
41. Bilsay Kuruç, İktisat Politikasının Resmî Belgeleri, s. 42
42. Bilsay Kuruç, İktisat Politikasının Resmî Belgeleri, s. 47
43. Tunç Tayanç, Sanayileşme Sürecinde Elli Yıl, s. 101-110
44. Prof. Afet İnan, Milliyet Gazetesi, 26 Aralık 1972
45. Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, II, s. 375-400
46. Wilson ve Başgöz, Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, s. 87
47. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 170-172
48. Kemal Arıburnu, İnkılâplarla İlgili Kanunlar, s. 205-215
49. Kemal Arıburnu, İnkılâplarla İlgili Kanunlar, s. 94
50. Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, s. 171-172
51. Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri, s. 218
52. Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri, s. 271-289
53. İsmail Arar, Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, s. 61
54. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, s. 235-236
55. Grew, Turbulent Era, s. 917
56. Olaylarla Türk Dış Politikası, SBF, s. 84
57. Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 544
58. Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 553
59. Trask, The U.S. Response to Turkish Nationalism, s. 223
60. Trask, The U.S. Response to Turkish Nationalism, s. 224
61. Olaylarla Türk Dış Politikası, SBF, s. 87
62. Olaylarla Türk Dış Politikası, SBF, s. 86
63. Grew, The Turbulent Era, s. 839
64. Grew, The Turbulent Era, s. 841
65. Âsım Us, 1930-1950 Hatıra Notları, s. 10 ve 46
66. Tevfik Rüştü Aras, Görüşlerim 1945, s. 130
67. Tevfik Rüştü Aras, Görüşlerim, 1963, s. 139-146 ve Görüşlerim, 1945, s. 66
68. Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, Cilt II, s. 524
69. Tevfik Rüştü Aras, Görüşlerim, 1945, s. 125
70. Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, Cilt II, s. 666-667
71. Tevfik Rüştü Aras, Görüşlerim, 1945, s. 124-125

72. Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, Cilt II, s. 533
73. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 73-78
74. Çörçil Anlatıyor, Vatan gazetesi yayını, Cilt I, s. 253-383
75. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 123
76. Jukov, Anılar ve Düşünceler, s. 68
77. Çörçil Anlatıyor, Cilt II, s. 108
78. Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, s. 527
79. Tevfik Rüştü Aras, Görüşlerim, 1968, s. 195
80. Tevfik Rüştü Aras, Görüşlerim, 1945, s. 136
81. Tevfik Rüştü Aras, Milliyet gazetesi, 15 Mart 1971
82. Tevfik Rüştü Aras, Görüşlerim, 1968, s. 217
83. Tevfik Rüştü Aras, Görüşlerim, 1945, s. 130-132
84. Cemal Hüsnü Taray, Atatürk ve Dış Politika, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 34, s. 49
85. Olaylarla Türk Dış Politikası, SBF, s. 118
86. Tevfik Rüştü Aras, Görüşlerim, 1945, s. 21
87. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 578
88. Tevfik Rüştü Aras, Milliyet gazetesi, 13 Mart 1971 ve Görüşlerim, 1968, s. 196
89. Cüneyt Arcayürek, İkinci Dünya Savaşına Ait Gizli Belgeler, Hürriyet gazetesi, 7 Kasım 1972
90. Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, Cilt II, s. 759
91. Tevfik Rüştü Aras, Atatürk'ün Siyaseti, Milliyet gazetesi, 20 Mayıs 1971
92. Tevfik Rüştü Aras, Neler Olacaktı?, Milliyet gazetesi, 13 Mart 1971
93. Tevfik Rüştü Aras, Neler Olacaktı?, Milliyet gazetesi, 14 Mart 1971
94. Tevfik Rüştü Aras, Görüşlerim, 1968, s. 189
95. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 126
96. Asım Us'un Hatıra Notları, s. 368
97. Erol Ulubelen, İngiliz Belgelerinde Türkiye, s. 309
98. Çörçil Anlatıyor, Cilt II, s. 189
99. Çörçil Anlatıyor, Cilt IV, s. 242-246
100. Asım Us'un Hatıra Notları, s. 364
101. Çörçil Anlatıyor, Cilt II, s. 186
102. Çörçil Anlatıyor, Cilt III, s. 147
103. Çörçil Anlatıyor, Cilt II, s. 59
104. Olaylarla Türk Dış Politikası, SBF, s. 150
105. Olaylarla Türk Dış Politikası, SBF, s. 156
106. Tevfik Rüştü Aras, Milliyet gazetesi, 16 Mart 1971
107. Çörçil Anlatıyor, Cilt I, s. 434
108. Çörçil Anlatıyor, Cilt I, s. 466-469

109. Lenczowski, The Middle East in World Affairs, s. 175-176
110. Olaylarla Türk Dış Politikası, SBF, s. 151
111. Olaylarla Türk Dış Politikası, SBF, s. 154
112. Âsım Us'un Hatıra Notları, s. 396
113. Çörçil Anlatıyor, Cilt II, s. 381
114. Çörçil Anlatıyor, Cilt II, s. 359
115. Lenczowski, The Middle East in World Affairs, s. 145
116. Çörçil Anlatıyor, Cilt II, s. 197
117. Olaylarla Türk Dış Politikası, SBF, s. 155
118. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 159-160
119. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 162
120. Çörçil Anlatıyor, Cilt II, s. 254-255
121. Cüneyt Arçayürek, İkinci Dünya Savaşına Ait Gizli Belgeler, Hürriyet gazetesi, 22 Ekim 1972
122. Çörçil Anlatıyor, Cilt III, s. 269
123. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 172
124. Gizli Belgeler, May Yayınları, s. 62
125. Lenczowski, The Middle East in World Affairs, s. 142
126. Gizli Belgeler, May Yayınları, s. 76
127. Gizli Belgeler, May Yayınları, s. 88-94
128. Gizli Belgeler, May Yayınları, s. 105-113
129. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 179
130. Gizli Belgeler, May Yayınları, s. 55-56
131. Prof. Ahmet Şükrü Esmer, Olaylarla Türk Dış Politikası, SBF, s. 178
132. Edward Weisband, İnönü'nün Dış Politikası, Milliyet gazetesi, 13 Ocak 1974
133. Edward Weisband, İnönü'nün Dış Politikası, Milliyet gazetesi, 13 Ocak 1974
134. Prof. Haluk Ülman, La Neutralité Turque et les Etats-Unis, SBF Dergisi, Abadan Armağanı, s. 283
135. Edward Weisband, İnönü'nün Dış Politikası, Milliyet gazetesi, 13 Ocak 1974
136. Adana Konferansı'nın Gizli Zabıtları, Hürriyet gazetesi, 13 Şubat 1972
137. Lenczowski, The Middle East in World Affairs, s. 144
138. Adana Konferansı'nın Gizli Zabıtları, Hürriyet gazetesi, 13-20 Şubat 1972
139. Âsım Us'un Hatıra Notları, s. 563
140. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 204-205
141. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar

Meselesi, s. 208
142. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 215
143. Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, Sinan Yayınevi, s. 7-51
144. Prof. Ahmet Şükrü Esmer, Olaylarla Türk Dış Politikası, SBF, s. 193
145. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 226
146. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 243
147. Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, Sinan Yayınevi, s. 130
148. Jukov, Anılar ve Düşünceler, s. 273-274 ve 312-314 ve 325-326
149. Hurewitz, Middle East Politics, s. 91
150. La Documentation Française, Articles et documents, 14 Aralık 1969, s. 6
151. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 373
152. Grew, The Turbulent Era, s. 1471-1473
153. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 254
154. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 276
155. Âsım Us'un Hatıra Notları, s. 643
156. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 278
157. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 281
158. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 287
159. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 291
160. Edward Weisband, İnönü'nün Dış Politikası, Milliyet gazetesi, 17 Ocak 1974
161. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 294 ve 269
162. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 295
163. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 308
164. Byrnes, Speaking Frankly, s. 300
165. Prof. Ahmet Şükrü Esmer, Türkiye'yi Amerika mı Kurtardı?, Ulus gazetesi, Mart 1966
166. Prof. Halûk Ülman, Türk-Amerikan Diplomatik Münase-

betleri, s. 94
167. Bradley, U.S. Military Policy: 1950, The Reader's Digest, Ekim 1950
168. Cumhuriyet gazetesi, 24 Aralık 1950
169. Olaylarla Türk Dış Politikası, SBF, s. 246
170. Cumhuriyet gazetesi, 23 Şubat 1953
171. Olaylarla Türk Dış Politikası, SBF, s. 264
172. Henry Kissinger, The Necessity for Choice, s. 42
173. Cumhuriyet gazetesi, 1 Kasım 1962
174. Cumhuriyet gazetesi, 6 Ağustos 1969
175. Lenczowski, The Middle East in World Affairs, s. 164
176. Cumhuriyet gazetesi, 6 Kasım 1968
177. Cumhuriyet gazetesi, 1 Kasım 1962 ve 10 Ocak 1963
178. Sezai Orkunt, NATO, Milli Güvenlik ve Ötesi, Cumhuriyet gazetesi, 12 Nisan 1968
179. Henry Kissinger, The Necessity for Choice, s. 106
180. Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 372
181. Devrim gazetesi, 28 Ekim 1969
182. Newyork Times, 16 Şubat 1965
183. Newyork Times, Türkiye'de Karar, 13 Ekim 1965
184. Yankı Dergisi, Sayı: 86
185. Yankı Dergisi, Sayı: 86
186. Cumhuriyet gazetesi, 16 Eylül 1971
187. Problems of National Strategy, Edited by Kissinger, s. 166, 246, 330
188. Hurewitz, Middle East Politics: The Military Dimension, s. 87
189. Cihad Baban, Cumhuriyet gazetesi, 8 Ağustos 1969
190. Tercüman gazetesi, 25 Eylül 1971
191. Dışişleri Bakanlığı Bütçe Konuşması, 25 Şubat 1956
192. Ömer E. Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası, s. 92-93
193. Ömer E. Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası, s. 94
194. Cumhuriyet gazetesi, 29 Kasım 1956 ve 2 Aralık 1956
195. Hurewitz, Middle East Politics: The Military Dimension, s. 96
196. Ömer E. Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası, s. 132
197. Ömer E. Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası, s. 181
198. Zikreden: İsmail Cem, Milliyet gazetesi, 23 Ocak 1974
199. Günaydın gazetesi, 26 Ocak 1974
200. Edward Weisband, İnönü'nün Dış Politikası, Milliyet gazetesi, 19 Ocak 1974

201. Edward Weisband, İnönü'nün Dış Politikası, Milliyet gazetesi, 19 Ocak 1974
202. Âsım Us'un Hatıra Notları, s. 603
203. Âsım Us'un Hatıra Notları, s. 634
204. Feridun Cemal Erkin, İnönü ve Demokrasi, Milliyet gazetesi, 14 Ocak 1974
205. Âsım Us'un Hatıra Notları, s. 657-658
206. Nâdir Nâdi, Perde Aralığından, s. 204
207. N. Behramoğlu, Türkiye - Amerika İlişkileri: Demokrat Parti Dönemi, s. 19
208. Nâdir Nâdi, Perde Aralığından, s. 290
209. Ant Dergisi, 29 Nisan 1969, H. O. Connor'un Petrol İmparatorluğu kitabının Almanca baskısından, s. 275-280
210. Cumhuriyet gazetesi, 30 Haziran 1960
211. N. Behramoğlu, Türkiye-Amerika İlişkileri, s. 39-40
212. Prof. J. Murray, Türkleri Küçümseme, Kapitalizm ve Kapitülasyonlar, Yön Dergisi, sayı: 157
213. Podol Raporu, Yön Dergisi, sayı: 208
214. Juan Bosch, Pentagonizm, s. 41-42
215. Le Nouvel Observateur, sayı: 467, 28 Ekim 1973, s. 39
216. Eugene G. Black, The Domestic Dividens of Foreign Aid, Colombia Journal of World Business, Cilt I, Sonbahar 1965
217. Prof. Mehmet Gönlübol, Toplumsal Yapı ve Dış Politika, SBF Dergisi, Abadan Armağanı, s. 144-149
218. Metin Toker, İnönü'nün Hatıra Defterinden Sayfalar, Hürriyet gazetesi, 20 Ocak 1974
219. Doç. Necdet Serin, Milliyet gazetesi, 29 Ocak 1974
220. Saadettin Hanoğuz, Teknoloji Transferi Ne Getiriyor?, Milliyet gazetesi, 17 Kasım 1973
221. Yankı Dergisi, 29 Ekim - 4 Kasım 1973
222. Cumhuriyet gazetesi, 3 Kasım 1973
223. Prof. Gülten Kazgan, Ortak Pazar ve Türkiye, s. 80 - 82
224. Charles Levinson, L'Inflation mondiale et les firmes multinationales, s. 116
225. Le Pouvoir c'est elles... Le Nouvel Observateur, sayı: 466, s. 94-95
226. Le Pouvoir c'est elles... Le Nouvel Observateur, sayı: 466, s. 87
227. Cumhuriyet gazetesi, 2 Aralık 1973
228. Milliyet gazetesi, 25 Ocak 1974
229. Milliyet gazetesi, 25 Ocak 1974
230. Alman Büyükelçisiyle Söyleşi, Milliyet gazetesi, 3 Eylül 1973
231. Milliyet gazetesi, 7 Mart 1973
232. Ertuğrul Soysal, Sanayileşme, Ama Ne Pahasına?, Milli-

yet gazetesi, 19 Ocak 1974
233. Bilsay Kuruç, Türkiye ve Ortak Pazar, 9 Temmuz 1973
234. Prof. Gülten Kazgan, Ortak Pazar ve Türkiye, s. 179
235. Baran Tuncer, Özel Yabancı Sermaye Yatırımları, Halkçı gazetesi, 26 Ocak 1974
236. Prof. Gülten Kazgan, Ortak Pazar ve Türkiye, s. 261-263
237. Günaydın gazetesi, 30 Kasım 1973
238. Reşit Ülker, Tam Bağımsızlık ve Ortak Pazar, Barış gazetesi, 26 Ocak 1974
239. Milliyet gazetesi, 30 Ocak 1974
240. Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, s. 578

Bu eser, alışılmış anlamda bir tarih kitabı değildir. Tarih, genellikle geçmişin, yâni ölünün incelenmesi demektir. «Millî Kurtuluş Tarihi»nde ise, bugün karşıkarşıya bulunduğumuz ve yarın karşılaşabileceğimiz sorunlara yanıt aranmıştır. Daha açık bir deyişle, yeryüzünde ilk bağımsızlık savaşını veren bir ülkenin millî kurtuluş hareketi, günümüzde ve gelecekte Türkiyemizi bekleyen sorunlar açısından sorguya çekilmiştir. Bu niteliğiyle «Millî Kurtuluş Tarihi», Kıbrıs olayları ve ABD silâh ambargosuyla ortaya çıkan gelişmeleri, tarihsel derinliği içinde aydınlatan kaynak eserdir.

Birinci Kitap'ta ABD ve İngiltere, Türkiye'yi parça parça etmek, Anadolu'yu Rum ve Ermeni toprağı yapmak için kesin kararlı oldukları halde, Kurtuluş Savaşı liderlerinin pekçoğunun kurtuluşu, Sovyetler Birliği'ne karşı İngilizlerle uzlaşmakta, ya da Amerikan mandası olmakta görmeleri belgelerle açıklanmakta ve emperyalist Batı devletlerini, Tanzimat geleneğine uygun biçimde «koruyucu» ve «kurtarıcı» saymanın, daha sonraki olumsuz iç ve dış gelişmelere nasıl damgasını vurduğu belirtilmektedir.

İkinci Kitap'ta, 1917 Rus Devrimi ile Türk Devrimi arasındaki ilişkiler, millîci dış politika ve Türkiye'de sol akımlar üzerindeki etki açısından incelenmekte, Rus Devrimi ve Komünizm karşısında Atatürk'ün ve lider kadronun tutumu tam bir açıklığa kavuşturulmakta ve Yeni Türkiye'nin kan ve ateş çemberi içinde dış politikasının biçimlenişi anlatılmaktadır.

«Millî Kurtuluş Tarihi»nin ilk basımında büyük hacimli tek cilt olan son bölümü, okuyuculardan gelen istek üzerine, bu kez iki kitapta toplanmıştır. Üçüncü Kitap'ta millî kurtuluş hareketinin sınıfsal niteliği ve onu öteki kurtuluş hareketlerinden ayıran özellikleri ele alınmakta, Varga'nın «millî feodal aristokrasi» diye adlandırdığı Anadolu egemen sınıflarına ve bürokrasiye dayalı bir millî hareketin sınırları çizilmektedir.

Dördüncü Kitap'ta, Türkiye'deki iç gelişmeleri yönlendirme açısından dış politikanın önemi belirtildikten sonra, 1939 İngiliz İttifakı ile Atatürk dönemindeki bloklar dışı politikanın terkedilişi ve bunun iç politikada doğurduğu sonuçlar ele alınmaktadır. Roosevelt ve Churchill, Kazablanka Konferansı'nda Çin'in Amerikan, Türkiye'nin ise İngiliz nüfuz bölgesi olduğunu kararlaştırmışlardır. Durum, ilgililerce kabul edilmiş ve 1939'dan sonra dış politikamızın belli başlı amacı, Türkiye'nin kaderini ABD ve Büyük Britanya'ya bağlamaya yönelmiştir. Bu yöneliş, 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması ve 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan gelişme çizgisi üzerindedir ve 1995'lerde Ortak Pazar'a tam üye olmakla doruk noktasına ulaşabilecektir.

50 Lira

Tekin Yayınevi - Ankara Cad. 51, İstanbul - Tel. : 27 69 69